

KANSATIETEELLINEN ARKISTO 66

KANSATIEETEELLINEN ARKISTO 66
SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYS

Terhi Pietiläinen

MONIPAIKKAINEN VIIPURI

Muistitietotutkimus siirtoväen
kaupunkilaisesta karjalaisuudesta

Helsinki 2025

Helsingin yliopisto
Kulttuurien tutkimus
Etnologia
Historian ja kulttuuriperinnön tohtoriohjelma

Työn ohjaajat

Pia Olsson	Ulla Savolainen
professori	dosentti
Helsingin yliopisto	Helsingin yliopisto

Tarkastajat

Anne Heimo	Pirjo Korkiakangas
professori	professori emerita
Turun yliopisto	Jyväskylän yliopisto

Vastaväittäjä

Anne Heimo
professori
Turun yliopisto

**Karjalaisen
Kulttuurin
Edistämissäätiö**

Toimittaja: Tytti Suominen

Sivun valmistus ja graafinen suunnittelu: Ville Korkiakangas

Kannen kuva: István Rácz Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma

Copyright: Terhi Pietiläinen ja Suomen Muinaismuistoyhdistys

ISBN 978-952-84-0765-2 (painettu)

ISBN 978-952-84-0766-9 (PDF)

ISSN: 0355-1830

Painosalama, Turku 2025

Sisällys

Kiitokset	7
1 KAUPUNKILAINEN KARJALAIKUUS	10
1.1. Tutkimustehtävä	10
1.2. Karjalaisuuksien moninaisuutta	17
2 TUTKIMUSAINEISTO	27
2.1. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -muistitietohankkeen toteutuksesta tutkimusaineistoksi	27
2.2. Muistelijat, heidän taustansa, ikänsä ja ammattinsa	44
2.3. Muistitietohaastattelujen teemat ja sisällöt	48
2.4. Lapsuuden koti, perhe ja nuoruus sekä käänteentekevät sotavuodet muistelun kohteina	51
2.5. Muistitietohaastatteluiden luonnehdintaa	54
3 METODOLOGIA	59
3.1. Muistitietotutkimus ja muistelukerronta	59
3.2. Viipurilaistaustaisten sota-ajan muistelu	71
3.3. Paikantumiseni suhteessa tutkimuskohteeseen	76
3.4. Muistelukerronnan ja -dialogin kuunteleminen, lukeminen ja katsominen	81
3.5. Eettisiä näkökohtia	85
4 MUISTELUKERRONNAN TULKINNALLISET VIITEKEHYKSET JA KESKEISET KÄSITTEET	91
4.1. Modernit kaupunkilaiset Karjalassa ja sota	91
4.2. Hegemoninen kertomus kansakunnan sodasta selviytymisestä	96
4.3. Kerronnallinen ja monipaikkainen identiteetti	106
5 MUISTELUKÄYTÄNTÖJÄ HAASTATELTUJEN ELÄMÄSSÄ	117
5.1. Motivaatio muistella	117
5.2. Muistelun itsearviointia ja tavoitteita	122
5.3. Muistelun materiaalisuus	127
6 MUISTELTU VIIPURILAIKUUS	134
6.1. Viipurilaisuuden tunnusmerkkejä	134
6.2. Lapsuuden onnena	142
6.3. Muistellen tavoitetut paikat	146
6.4. Monipaikkaista ja -kulttuurista modernia kaupunkilaiselämää	151
7 VIIPURILAIKPERHEEN ELÄMÄÄ JA ARKEA	157
7.1. Karjalainen perhenarratiivi	157
7.2. Perhe kaupunkilaisarjen perusyksikkönä	165
7.3. Muistoja pula-ajan varjosta	172

7.4. Työläisiä ja "parempaa väkeä"	176
7.5. Kaupunkilaisten paikallis- ja naapuriyhteisöjä	182
7.6. "Kansainvälisyys" arjen monikulttuurisuutena.....	185
 8 EVAKKOMUISTOT	194
8.1. Liukuminen sodan todellisuuteen	194
8.2. Vapaaehtoisesti evakkoon ja ensimmäinen paluu	202
8.3. Yllätetyt	206
8.4. Mieliin painuneet muistot	215
8.5. Monipaikkainen ja -vaiheinen evakkomatka	222
8.6. Perheen meisyyden muotoutuminen.....	232
8.7. Materialisoituneita muistoja evakosta	237
8.8. Kaupunkilaisten vaatetuspulmia.....	243
8.9. Kaupunkilaisina maaseudulla.....	250
8.10. Rooleja, toimijuuksia ja samastumiskohteita.....	257
 9 PALUUN JA LOPULLISEN LÄHDÖN UISTOT	263
9.1. Puhdistusvimmalla rauniokaupunkiin	263
9.2. Sanallistettuja syitä paluille.....	267
9.3. Ruuanhankinta arjen runkona.....	269
9.4. Isänmaallinen intomielisyys kohtaa realiteetit.....	273
9.5. Lopullinen lähtö ja "Viipurin viimeinen päivä"	280
9.6. "Välirauha" – poikkeama yhteisestä kertomuksesta	284
9.7. Kaikki eivät palanneet takaisin.....	289
 10 MONIPAUKKAINEN VIIPURI JA KAUPUNKILAINEN KARJALAIUUS.....	292
10.1. Hegemoninen kertomus ja kaupunkilainen karjalaisuus	292
10.2. Monipaikkainen evakkokokemus.....	299
10.3. Meisyyden voima ja moniäänisen muistelun mahdollisuus.....	301
 LÄHTEET	306
Julkaisemattomat lähteet	306
Haastattelut ja oheisaineisto	306
Julkaistut lähteet.....	307
Internetlähteet, yhteisöjen sivustot ja wikiaineistot.....	307
Sanoma-, aikakaus- ja järjestölehdet	309
Muistelmat, muisto- ja kotiseutukirjat sekä yhteisöhistoriikit	309
Kirjallisuus	312
 LIITTEET	338
 TIIVISTELMÄ	355
 SUMMARY	357

Kiitokset

Kun olin lapsi, Viipuri näyttäytyi minulle mainintoina isovanhempieni arkisessa jutustelussa. Myöhemmin kaupunki konkretisoitui minulle oikeana, elävänä paikkana, jolla oli kiehtova kansainvälinen ja monikulttuurinen menneisyytensä. Vanha Viipuri eli yhä vahvana sen entisten asukkaiden mielissä ja muistoissa eri puolella Suomea. Matka kaupunkilaiseen karjalaisuuteen alkaa olla nyt takana päin ja kuva Viipurista ja sen entisten asukkaiden muistoista on jossain määrin täsmentynyt. Voin tyynin mielin jättää tämän tutkimuksen käsistäni.

Lausun sydämellisimmät kiitokseni kannustaville, tarkkanäköisille ja määrätietoisille ohjaajilleni Helsingin yliopiston etnologian professori Pia Olssonille ja folkloristiikan yliopistonlehtori, dosentti Ulla Savolaiselle. Kiitokset haluan myös esittää tutkimustaipaleeni alkuvaiheissa ohjaajinani toimineille vararehtori, kansatieteen professori Hanna Snellmanille ja suomalais-ugrilaisen kansatieteen professori emeritus Juhani U. E. Lehtoselle, joilla kummallakin on ollut oma vahva roolinsa tutkimuskysymykseni muotoutumisessa työn alkuvaiheessa.

Arvostan suuresti esitarkastajieni professori Anne Heimon ja professori emerita Pirjo Korkiakankaan ytimekkäitä ja kannustavia huomioita. Kumatkin kuuluvat kansainvälisen muistitietotutkimuksen ja muistin tutkimuksen kärkijoukkoon. Minulle on erityinen ilo ja kunnia, että folkloristiikan professori Anne Heimo Turun yliopistosta suostui vastaväittäjäkseni.

Karjalan Liiton ja Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kansatieteen oppiaineen yhteinen muistitietohanke Karjalaisista siirtokarjalaisiksi (2000–2002) muutti oman elämänpolkuni suuntaa enemmän kuin uskalsin kuvitella – matka siirtokarjalaisuuteen on muodostunut kiehtovaksi, monipolviseksi ja antoisaksi. Pääsihteeri, dosentti Sanna-Kaisa Spoofille esitän kiitokseni mukaan ottamisesta hankkeeseen ja muutenkin vuosien aikana saamistani monista mahdollisuuksista kansatieteilijän monipuolisissa tehtävissä. Tämän tutkimuksen pohjana oleva yhteinen hankkeemme on ollut niistä kenties merkittävin. Ikikiitollinen olen myös muistitietohankkeen haastattelijoille sekä omaäänisille viipurilaishaastateltaville, joiden haastattelukeskusteluista olen nauttinut koko sydämestäni. 2000-luvun alussa Karjalan Liiton toiminnanjohtajana (1996–2004) toiminut FM Helena Valta ja puheenjohtajana toiminut kansanedustaja Markku Laukkanen sekä hanketta alun perin

ehdottanut ohjaaja Markku Onttonen (1947–2004) olivat ratkaisevassa roolissa hankkeen rahoituksen hankinnassa ja siten myös oman tutkimukseni mahdollistamisessa. Heitä kuten kirkkohistorian dosentti Kyllikki Tiensuuta kiitän myös lukuisista apurahahakemusten suosituksista ja inspiroivista tilaisuuksista karjalaisen kulttuurin saralla. Juha Jauhiaiselle (DigiOmmel & Co.) kiitokset aineistoni videohaastattelujen digitoinnista ja joustavuudesta.

Kiitän myös yhteisistä hankkeista, matkoista, keskusteluista tai muuten merkityksellisistä hetkistä vuosien varrella professori Maria Lähteenmäkeä, professori emeritus Antti Karistoa, dosentti Antti Häkkistä, professori Outi Fingerroosia ja FT Katja Tikkaa. Karjalaisuuden ja evakkouden pohdintojen äärellä olen viettänyt useita kertoja FM Mervi Piipposen ja FM Saija Pelvaksen Karjalan Liiton vuosina ja kehittämispäällikkö FM Anja Kuhalammen Helsingin yliopiston kehittämiskeskus Palmenian vuosiltani Lahdessa. Keskustelut kollegoiden ja ystävien kuten dosentti Kati Mikkolan, FT, dosentti Eija Starkin, FT ja dosentti Tytti Suomisen FT ja FM Katri Kauniston kanssa innostivat ja kannustivat vuosien varrella minua monin tavoin. Moni muukin henkilö, kollegojen lisäksi, myös ystävät ja sukulaiset ovat auttaneet ja kannustaneet minua eteenpäin. Sydämelliset kiitokseni teille kaikille.

Olen saanut runsaasti taloudellista tukea eri säätiöiltä tutkimuspolkuni eri vaiheissa, joten saatoin tehdä tutkimustani ajoittain palkkatyöstä vapaana: kiitän Suomen Kulttuurirahastoa – sekä päärahastoa että Kymenlaakson rahastoa – Alfred Kordelinin säätiötä, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiötä, Suomen Akatemiaa, Koneen säätiötä, Seurasaarisäätiön Emil ja Lempi Hietasen rahastoa, Suomen Muinaismuistosäätiötä ja Karjalan Kulttuurirahastoa apurahoista ja stipendeistä sekä työnantajaani Kotkan kaupunkia koulutustuesta tohtorin tutkintoon valmistautumisessa. Monitieteisen Itämeren alueen kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation tutkijakoulun (2003–2006) vastinpariopiskelijana minulle oli antoisaa saada kosketus kansainväliseen tutkijayhteisöön alueella. Kokemuksen kautta saamistani kontakteista olen edelleen iloinen. Suomen Muinaismuistoyhdistykselle olen kiitollinen väitöskirjani hyväksymisestä Kansatieteellisen Arkiston perinteikkääseen julkaisusarjaan. Edelleen esitän kiitokset sarjan toimittajille Tytti Suomiselle ja dosentti Maija Mäelle sekä graafisesta suunnittelusta Ville Korkiakankaalle. Erityiset kiitokseni esitän kielenhuollosta ja tiivistelmän tarkastamisesta fil.kand Marja Puukalle ja HuK Oskar Pietiläiselle, karttojen laatimisesta digituottaja Lasse

Lehtiselle sekä koko työyhteisölleni Kymenlaakson museossa ymmärtämyksestä viimeistelyn kuukausina.

Myöskään ilman rakasta perhettäni ei työn loppuun saattamisesta olisi tullut kerrassaan mitään. Erityisesti äitini Mirja Huhtiranta ja hänen puolisonsa Markku Huhtiranta ovat vuosien varrella tukeneet ja auttaneet minua monin eri tavoin. Puolisoni tietokirjailija, FL Petri Pietiläisen järkkymätön tuki ja vastuunkanto arjestamme, kuunteleminen ja kommentointi lukematomilla ”väitöskirjakävelyillä” sekä käytännön apu erinäisissä pulmissa auttoivat minut tällä maratonilla maaliin asti. Kissojemme Nellin ja Nestorin kehreävä läsnäolo on kruunannut arkemme joka tilanteessa.

Omistan tutkimukseni jo edesmenneille isovanhemmilleni Lailalle ja Paavolle sekä Anjalle ja Matille sekä kaikille niille Viipuria muistelleille, jotka johdattivat minut tämän aiheen pariin.

Kotkassa uudenvuodenpäivänä 1.1.2025

Terhi Pietiläinen

1 KAUPUNKILAINEN KARJALAIKUUS

1.1. Tutkimustehtävä

Viime sotien kansalliseen kertomukseen ovat liittyneet keskeisesti siirtokarjalaiset ja heidän kohtalonsa. Siinä Viipurilla, ”Suomen toiseksi suurimmalla ja kansainvälisimmällä kaupungilla” on ollut erityinen roolinsa. Siirtokarjalaisen kertomus on kansallisista muistoista ja muistokulttuureista tehty kudos: yksilöllisesti ja julkisesti käsitelty, täydennetty ja sittemmin paikattu moneen kertaan. Ehkä juuri siksi siitä on tullut kertomuksena mitä kestäväntä laatua.

Varsinkin nostalgisissa mielikuissa Viipuria on luonnehdittu kansainväliseksi, millä on tarkoitettu Viipuriin historian eri vaiheissa kauppiaiden ja virkamiesten myötä syntyneitä monikulttuurisuutta ja -kielisyyttä.¹ Viipuri oli kansainvälinen kuten monet isommat rannikon kaupungit Suomessa. Linnostuskaupungissa olivat vanhastaan vahvat ruotsin-, saksan- ja venäjänkielisten kauppiaiden vähemmistöt, mikä toi oman moninaisen luonteensa kaupungille. Ruotsi oli 1800-luvulla hallintokieli, mutta suomenkielisten osuus alkoi kasvaa vuosisadan vaihteesta alkaen, kun kauppa- ja käsityö ja palvelusväen tehtävät samoin satama sekä teollisuus- ja sahatoiminta tarjosivat kosolti työtilaisuuksia, ja kaupungin lukuisat koulut ja oppilaitokset tarjosivat taas mahdollisuuksia opiskelemaan tulleeille nuorille.²

Varsinkin 1920- ja 1930-luvun Viipuri on tämän tutkimuksen muisteilijoiden keskeinen taustamaisema. Heidän lapsuutensa ja nuoruutensa koti-

1 Einonen 2013, 3–5.

2 Einonen 2013, 8. & Neuvonen 2017, 31–35.

kaupunkia voi hahmotella kirjallisuudessa vahvasti esillä olleiden teemojen kuten elintason eteenpäin menon, taloudellisen kehityksen, mutta myös isänmaallisuuden ja vähitellen suomenkielistyneen kaupunkielämän sävyttämän ajanjakson kautta. Teemat ovat määritelleet tunnettua kertomusta Viipurista. Valkoisten voitto sisällissodassa merkitsi näkyvää vapaussodan muistokulttuuria kautta maan. Se oli organisoitua ja muistomerkkien ja -juhlien myötä näkyvää toimintaa kaupunkitilassa, myös Viipurissa, ennen toista maailmansotaa.³ Yleisessä kehityksessä maailmansotien välistä aikaa voi luonnehtia kansainvälisen politiikan ja suhteiden kiristymisenä niin Suomen ja Neuvostoliiton välisillä kuin laajemminkin. Rajat, jotka jakoivat kansalaiset meihin ja muihin sekä uudenlaisen territoriaalisuuden merkitys heidän kokemuksissaan näkyivät yhteiskunnan materiaalisissa käytännöissä ja ideologisissa rakenteissa.⁴

Viipurilaisia, kuten laajemmin Karjalaa ja Suomen rajan itäisiä maakuntia, kohtasi uusi kriisi, kun Neuvostoliitto aloitti talvisodan 30.11.1939 pommittamalla Suomen kaupunkeja. Evakuointi aloitettiin ensin itäiseltä Kannakselta, ja pian sen jälkeen muutamissa päivissä evakuoitiin Viipuri siviiliasukkaistaan. Ennen pitkää asukkaita jouduttiin evakuoimaan muualtakin, kuten Sallasta, Porkkalasta ja isoimmista kaupungeista.

Tässä tutkimuksessa analysoin ja tutkin kaupunkilaisten siirtokarjalaisten, erityisesti entisten viipurilaisten ja heidän perheidensä elämän vaihteita ja karjalaisuuden merkityksiä muistelukerronnassa. Aineistoni käsittää 40 haastattelua Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -muistitietohankkeesta, jonka Karjalan Liitto ja Helsingin yliopiston kansatieteen oppiaine toteuttivat yhteistyössä vuosina 2000–2002. Hankkeessa tuotettiin talvi- ja jatkosodan aikana Karjalasta lähteneiden suullista muistitietohistoriaa dokumenttiosioita ja tutkimustarkoitusta varten. Hankkeessa selvitettiin, miten he muistivat ja kokivat evakkoon lähtönsä kotiseuduiltaan sekä millaisia kokemuksia heillä oli evakkomatkoiltaan. Näiden muistojen perusteella tarkastelen tutkimuksessani, miten haastatellut sanallistivat siirtokarjalaisuuttaan 2000-luvun alussa. Täydentävänä aineistona hyödynnän myös muita hankkeessa toteutettuja haastatteluja sekä kahta Lahdessa hankkeen jälkeen vuosina 2004–2005 tekemääni haastattelua Viipurin tienhaaralaisten parissa. (Liite I)

3 Roselius 2019, 266–267.

4 Paasi 2002, 14.

Tarkastelen kaupunkilaisten siirtokarjalaisten muistelemissa kokemuksia monipaikkaisen muistelun tutkimusstrategiaa hyödyntäen. Hahmotan kuvaa siitä, millaisten kokemusten ja muistojen kautta haastatellut loivat identiteettiään toisaalta karjalaisina ja toisaalta viipurilaisina. Muistaminen ja identiteetti kulkevat käsikädessä.⁵ Erityisesti kiinnitin huomiota haastateltavien muistamisen dialogisuuteen ja materiaalisuuteen, jotka ilmenevät monin tavoin niin konkreettisina ja muisteltuina paikkoina kuin sosiaalisina ja materiaalisina muistelun käytäntöinä.

Analysoin muistelukerronnan avulla tuotettua muistitietoa kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin erittelen muistelukerronnan kaupunkilaisia karjalaisuuden piirteitä ja tulkitSEN niiden erityisyyttä sekä merkityksiä, ja toisaalta pohdin niiden suhdetta laajempaan hegemoniseen kertomukseen siirtokarjalaisuudesta.

Tutkimustehtävääni liittyvät seuraavat kysymykset:

Millaisia ovat entisten viipurilaisten muistelukerronnan erityispiirteet ja sisällöt? Mitkä eri ajallisesti kerrostuneet kontekstit ja kertomusten mallit näkyvät Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen teemoissa ja haastateltujen muistelukerronnassa?

Miten muistelukerronnan dialogisuus, materiaalisuus ja kehollisuus näkyvät kaupunkilaisten karjalaisten muistelukerronnassa ja identiteetin rakentamisessa haastatteluhetkellä?

Hegemonisen kertomuksen käsitteen avulla analysoin haastateltavien käsityksiä ja tulkintoja sekä yleensä muistelun dialogisuuden ehtoja ja vaikutusta muisteluun. Hegemoninen kertomus viittaa siirtokarjalaisuuden kertomukseen, jossa korostuu ”kansakunnan selviytyminen” sodan vuosista, evakojen asuttaminen ja onnistunut sopeutuminen pitkien, usein vaihtelevien asumistilanteiden ja muutoksien hallitsemien vaiheiden jälkeen.⁶ Kiinnitin huomiota mahdollisiin hegemonista kertomusta kiistäviin elementteihin, säiröihin ja hiljaisuuksiin, joita muistelukerronnassa ilmenee. Haastatteluaineistoni kertojien muistojen kautta rakentuu samalla monisyinen kuva kaupunki-

⁵ Erll 2008, 6.

⁶ Olen soveltanut käyttämässäni hegemonisen kertomuksen käsitteessäni hegemonista muistin politiikkaa, hegemonista diskurssia ja Antonio Gramscin hegemonia-käsitettä. (Ks. esim. Kivimäki & Tepora 2024, 143; Lähtenmäki 2013, 91 & Gramsci 1975.) Avaan käsitettä tarkemmin luvussa 4.2.

laisten siirtokarjalaisten elämänmuodoista ja kokemuksista 1900-luvun alusta sotien jälkeisiin vuosiin.

Suomessa siirtokarjalaisuutta ovat kannatelleet kansalaisyhteiskunta ja karjalainen järjestötyö. Siirtokarjalaisen hegemonisen kertomuksen yhtenevää juonta on ollut osaltaan luomassa Karjalan Liitto, joka perustettiin vuonna 1940 ajamaan siirtoväen asioita paljolti yhteiskunnallisten vaikuttajien voimin. Karjalan Liitto keskittyi sotien aikana ja sota-ajan jälkeen ensin asuttamiseen ja sittemmin yhtenäisen karjalaisen perhekeskeisen ”heimokulttuurin”⁷ vaalimiseen.⁸ Toiminta on ilmentänyt ja tuonut esiin karjalaisia perinteitä kansallisella tasolla, vaikkakin jäsenjärjestöillä on alun perin olleet paikalliset ja ylijärjestykset lähtökohdat.

Liitto ryhtyi järjestämään karjalaisen siirtoväen oloja, elinkeinoja ja asumista. Valtion oli pitänyt huolehtia myös muiden luovutettujen alueiden evakoista.⁹ Pika-asutuslaki säädettiin vuonna 1940, mutta siirtoväkeä pääsi palamaan takaisin koteihinsa loppusyksystä 1941, kun Suomi valtasi luovutetun Karjalan alueita takaisin jatkosodassa. Esimerkiksi Viipuriin oli vuoteen 1944 mennessä asettunut 28 000 henkeä. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen takia heidän oli jälleen lähdettävä evakkoon kesäkuussa 1944.¹⁰ Tällä kertaa lähtö oli Karjalaan takaisin palanneille lopullinen. Karjalan Liiton tehtäväksi tuli muiden sodan jälkeen perustettujen edunvalvontajärjestöjen lailla myötävaikuttaa pika-asutus- ja maanhankintalainsäädäntötyöhön. Lakeja täydennettiin eduskunnassa vielä myöhemmin esimerkiksi säätämällä lisäkorvauslaki vuonna 1955.¹¹ Järjestöillä oli oma roolinsa sodan kokeneen sukupolven asioita koskeneessa politiikassa ja päätöksenteossa.¹² Lakien pohjalta syntyi mittava asutusreformi,¹³ joka oli maanviljelyssiirtoväen ja muidenkin maahan

7 Käytän heimo-sanaa tässä yhteydessä kuvamaan siirtokarjalaisten arkista kielenkäyttöä, jolla on juuret kansallisuusaatteen syntymisessä ja leviämisessä 1800-luvun Suomessa. Erotan ”heimokulttuurin” heimoaatteesta, joka viittaa 1920- ja 30-lukujen radikaaliin äärioikeistolaiseen ideologiaan ja politiikkaan ja jolla on yhteyksiä Suur-Suomi-ideologiaan (Ranninen-Siiskonen 1999, 220–223).

8 Tikka 2023.

9 Tikka 2023, 104. Karjalan Liitto toimi neuvojen ja tuen antajana myös Petsamon evakojen osalta.

10 Kivimäki 2023, 35.

11 Tikka 2023, 114–115.

12 Hoppu 2015, 313.

13 Pika-asutuslaissa vuonna 1940 määritellyt siirtoväen asutusalueet muodostivat pohjan vuonna 1945 säädetyin maanhankintalain toteutukselle. Haluttiin varmistaa, että maanviljelysväki ja sodasta palanneet rintamamiehet saivat siinä määrin viljelymaata, että he voisivat jatkaa entisiä elinkeinoja. (Palomäki 2011, 210–212.)

oikeutettujen väestöryhmien asuttamis- ja sosiaalipolitiikan ydin. Toiminnalla on todettu olleen suuri merkitys yhteiskuntarauhan takaamiseksi.¹⁴ Esimerkiksi Heikki Waris on todennut, etteivät siirtokarjalaiset radikalisoituneet poliittisesti, vaikka usein heidän poliittiset kantansa poikkesivat sijoitusalueen vallitsevista poliittisista kannoista.¹⁵ Huomioiden taloudelliset, uskonnolliset ja kielelliset olosuhteet väestö pyrittiin sijoittamaan aiempia asuinpaikkoja vastaaville seuduille. Vielä lakien säätämisen jälkeen julkisuudessa käytiin ankaraa keskustelua lainsäädäntötyön onnistumisesta eri alueiden ja elinkeinojen intressien yhteen sovittamisessa.¹⁶ Oli paljon niitä, joiden näkökulmasta asutustoiminnan konkreettinen lopputulos ei vastannut lain yhteydessä toteutettua sijoitussuunnitelmaa.¹⁷

Jatkosodan alkaessa Karjala kuten koko Suomi oli yhä maatalousvaltainen, ja sodan aikaansaama muuttoliike muodosti yhteiskunnalle valtaisan ongelman. Maan, elinkeinoelämän sekä infrastruktuurin menetykset pakottivat yhteiskunnan toimintojen uudelleen organisointiin, ja juuri tätä prosessia oli tuettava asuttamalla myös ne Karjalasta evakuoitunut asukkaat, jotka olivat jäämässä vaille työtä.¹⁸ Maaseudun siirtoväen asuttaminen saatiin pääpiirteissään toteutettua vuoteen 1948 mennessä, jolloin lakkautettiin luovutetun Karjalan entiset kunnat. Seuraavana vuonna lakkautettiin vielä luovutetun alueen siirtoseurakunnat. Luterilaisten seurakuntien jäsenet liittyivät uusien kotiseurakuntiensa jäseniksi, ja ortodoksit liittyivät uusiin perustettuihin seurakuntiin.¹⁹ Rajakarjalaisen ortodoksiväestön asuttaminen sodan jälkeen toteutui alueilla, joilla paikalliset elinkeinon rakenteet muuttuivat ja jälkiteollinen suuri muutto 1960- ja 70-luvuilla hajotti rajakarjalaisen karjalankielisen kulttuurin ja kielen perusteita.²⁰

Asuttamisen ja maareformin kohteina eivät tässä tilanteessa olleet kaupunkilaiset, kuten viipurilaiset. Kaupunkilaisten ajateltiin etsiytyvän omaehtoisesti uusille asuinsijoille, esimerkiksi työnantajien perässä.²¹ Kaupunkilaissiirtoväkeä eivät asuttamislait suoranaisesti koskeneet, joskin ensimmäinen ja toinen korvauslaki mahdollistivat korvausten maksamisen

14 Kanervo 2018, 123, 144–145; Palomäki 2011, 151, 450–451; Huovila 2005, 86.

15 Waris et al. 1952, 310.

16 Tikka 2023, 93–94, 99, 105; Kanervo 2018, 136–137.

17 Kanervo 2018, 134.

18 Laitinen 1995, 66–68.

19 Tikka 2023, 80; Kananen 2015, 105.

20 Pyöli 2013, 174.

21 Waris et al. 1952, 296.

menetetystä omaisuudesta myös heille. Saadut korvaukset olivat kuitenkin vaatimattomia suhteessa todelliseen tarpeeseen, eivätkä ne korvanneet omaisuuden menetystä.²² Historioitsija Antti Palomäki on kuitenkin todennut korvausten olleen oikeudenmukaisia ja suurempia kuin esimerkiksi sotapakolaisten saamat korvaukset Länsi-Saksassa. Suomessa kaupunkisiirtoväkeen kuuluneet pystyivät hankkimaan sodan jälkeen uuden asunnon tai saivat asuntolainaa sitä varten luodun korvausobligatiojärjestelmän avulla.²³

Sodan jälkeiset vuodet 1945–1946 merkitsivät ”jatkuvaa vaelluskautta”.²⁴ Kaupungit eivät olleet varautuneet suureen määrään uusia asukkaita, ja pula tarvikkeista johti asuntorakentamisen jähmettymiseen. Sodan jälkeinen asuntopula sekä pula elintarvikkeista ja kulutushyödykkeistä jatkui pitkälle 1950-luvulle asti. Nuoret perheet saattoivat jatkaa asumista sukulaisten luona ennen oman asunnon saamista.²⁵ Lahden seudulle asettunutta siirtoväkeä ja sen asuttamista tutkineen Antti Palomäen mukaan maanhankintalaki aiheutti vaikeuksia erityisesti kaupunkien kaavoittamiseen. Suomessa ei aikaisemmin ollut juuri harjoitettu kaupunkien asuntopolitiikkaa.²⁶ Varsinaisten asuntojen puutteen lisäksi asukkaat kärsivät muun muassa kylmyydestä ja ahtaudesta. Lisäksi perheiden jäsenet saattoivat elää pitkiä aikoja hajallaan ja erillään toisistaan epävarmuudessa ja odotuksen tilassa väliaikaisratkaisujen armoilla. Myös asumiseen varsinaisesti soveltumattomat tilat oli pitänyt ottaa käyttöön.²⁷ Sodan vuoksi käyttöön otettua elintarvikkeiden ja kulutustavaroiden säännöstelyä kesti pitkälle seuraavalle vuosikymmenelle. Asutettu maaseudun siirtoväki suosi Suomen eteläisiä keskusalueita,²⁸ ja samat alueet vetivät puoleensa kaupunkilaisia. Enemmistö entisistä viipurilaisista asettui eteläisiin kaupunkikeskuksiin ja asutustaajamiin, vaikka useimmat heistä joutuivat olemaan pitkään vailla pysyvää asuntoa.²⁹ Leo Paukkusen tilastojen mukaan suurin osa Viipurin siirtoväestä asettui Uudenmaan, Hämeen ja Kymen lääneihin, ja Uudellemaalle heistä päätyi lähes puolet,³⁰ josta valtaosa pääkaupunkiseudulle Helsinkiin, Espooseen ja Vantaalle. Hämeen kaupun-

22 H:KS:35 (Nainen s. 1917).

23 Palomäki 2011, 459.

24 Palomäki 2011, 210; ks. myös Pärnänen 1955, IIX–IIIX. Pärnänen näki muuttokauden laveampana.

25 H:KS/V:21 (Mies s. 1921); H:KS/V:8 (Mies s. 1920); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

26 Palomäki 2011, 191.

27 Malinen 2015, 127.

28 Paukkunen 1997, 18–19.

29 Malinen 2015, 128; Lahden asuntotilanteesta Palomäki 2011, 24; Willman 2005 & 2006.

30 Paukkunen 1997, 56.

geista Tampereelle ja Lahteen muodostui viipurilaislähtöisten asukkaiden keskittymiä. Vuonna 1990 Viipurin seudulta lähtöisin olleita oli elossa vielä noin 12 000 henkilöä.³¹

Kaupungistuminen kytkeytyi toisaalta maatalouden rakennemuutokseen, toisaalta jälleenrakennuksen siivittämään työpaikkojen parempaan saantiin.³² 1960-luvulla suurissa kaupungeissa kuten Helsingissä alkoi mitava asuntopula, sillä sodan loppuvaiheessa ja sen jälkeen syntyneet suuret ikäluokat rynnistivät pääkaupunkiin. Maaseutusiirtoväestön lapset eivät enää jatkaneet tilanpitoa.³³ Erityisesti nuorison oli helppoa siirtyä kaupunkiin uusiin ammatteihin. Tutkija Raija Pyöli on kutsunut tätä ilmiötä kolmanneksi evakkomatkakksi.³⁴ Evakkomatkastasta ei kylläkään ollut kyse, vaan ainoastaan työperäisestä muutosta, vaikka monilla olikin evakkomatkoista kokemusta.

Tutkimusta aloittaessani maanviljelysväestön uudelleen asettumista ohjaavat asutussuunnitelmat olivat korostuneesti esillä siirtokarjalaisia koskevissa seminaareissa ja tutkimuksissa, ja niistä keskusteltiin Karjalan Liiton tilaisuuksissa.³⁵ Asuttamiskertomus sisälsi vahvoja olettamuksia asutussuunnitelmien kaupunkilaisiakin ohjaavasta vaikutuksesta. Sodan jälkeen 1950-luvulta lähtien lainsäädännön voimalla tapahtunut asuttaminen oli myös ajan perhepolitiikkaa, sillä lapsiperheet olivat etusijalla asutustilojen ja asuntojen myöntämisessä. Myös asuntotuotannon myötä yleistynyt hyötypuutarhan ympäröimä rintamiestalo edusti sodan jälkeistä ajatusta lapsiperheen ihanteellisesta asumismuodosta.³⁶ Kaupunkilaissiirtoväki kuului kodittomuuden kanssa kamppaileisiin, ja se ratkoi asunto-ongelmiaan rakentamalla itse taloja hartiapankkilainalla. Kaupunkialueilla omakotitalojen yläkertoihin rakennettiin pieniä, yhden huoneen ja keittonurkkauksen asuntoja. Vaikeimmassa tilanteessa olivat perheettömät, jotka joutuivat turvautumaan tilapäisratkaisuihin alivuokralaisina, sukulaisten tai tuttavien luona tai matkustajakodeissa. Kaupunkiin soljuvat muuttovirrat aiheuttivat ongelmia, ja kaupunkien kyvyttömyys tuottaa vastaavassa tahdissa asuntoja pitkitti tilannetta.³⁷

31 Paukkunen 1997, 43.

32 Huovila 1996, 39.

33 Hult 1995, 338, 349.

34 Esim. Pyöli 2013, 173–174.

35 Terhi Torkki: ”Kuinka siirtokarjalaiset asutettiin Savoan? Sotavuodet evakon matkassa-seminaari, joka pidettiin Lapinlahdella 19.–20.5.2001”, Karjala 31.5.2001.

36 Hoppu 2015, 140–142; Palomäki 2011, 297, 298, 421.

37 Malinen 2015, 128–131.

Siirtokarjalaisuudesta on tehty monia tutkimuksia, ja Viipurilla on keskeinen asema sodan näyttämönä, mutta viipurilaisten kokemuksia sodan vuosilta ja sen jälkeen on tutkittu vähemmän. Ville Kivimäen ja Tanja Vahतिकarin mukaan viipurilaisten sotakokemus on jäänyt agraarin katseen katveeseen.³⁸ Kaupunkilaisten karjalaisuutta on niin ikään tutkittu vähän.³⁹ Tätä tutkimuksellista aukkoa oma työni täydentää.

1.2. Karjalaisuuksien moninaisuutta

Sodan jälkeisessä Suomessa toteutui vähitellen Karjalan uudelleen määrittely, jossa rajan molemmiin puolin levittäytyvä alue nähtiin kulttuurisesti omanlaisenaan ja Suomen puolella olevien alueiden karjalaisuus nähtiin omanlaisenaan, jälkimmäinen yhtenäisenä siirtokarjalaisena. Järjestökulttuuri korosti ekumeniaa luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkon välillä. Suomalaisessa karjalalaisuuskuvassa esimerkiksi ortodoksien karjalankielisyyttä ei ole tunnustettu ja karjalaisen kulttuurin vaalimisessa se on ollut vähemmän näkyvässä roolissa.⁴⁰ Lisäksi muut uskontokunnat eivät ole niinkään olleet esillä. Myös alueet määrittivät edelleen karjalaisuuksia: Rajan taakse jäänyttä Karjalaa ryhdyttiin kutsumaan luovutetuksi Karjalaksi, Suomeen jäänyt alue nimettiin Etelä- ja Pohjois-Karjalaksi.⁴¹ Karjalaisuus voi tarkoittaa monenlaisia, osin lomittaisia tai päällekkäisiä asioita, kuten folkloristi Kati Kallio on osuvasti kiteyttänyt. Hänen mukaansa ”Karjalaisuus voi kiinnittyä Karjalan laajan alueen eri seutuihin tai näiden seutujen moninaisiin asukkaisiin, uskontoihin, kieliin, tapoihin, etnisyyksiin tai paikallisiin identiteetteihin”.⁴² Neuvostoliittoon kuuluivat karjalaisten asuttamat alueet Aunuksessa ja Vie-

38 Kivimäki & Vahtikari 2023, 6.

39 Yksi esimerkki on Outi Kokkosen tutkielma siirtokarjalaisista Raumalla, jossa viipurilaisia on tarkasteltu erikseen niin perhetapojen kuin vuotuisjuhlien osalta (Kokkonen 1988). Pirkko Sallinen-Gimplin karjalaisen perinteen työryhmän kanssa toteutettu tutkimus on poikkeus viipurilaisten kulttuurin tarkastelussa laadullisin menetelmin. Tutkimuksessa Viipurin, Sortavalan ja Käkisalmen entisten asukkaiden vaalima kulttuuri edusti ”luovutetun Karjalan kaupunkiperinnettä”, joka nähtiin ”moniaineksisena”. (Kervinen 1982, 22–23.) Uusinta tutkimusta kaupunkilaisesta karjalaisuudesta edustavat historioitsija Anssi Neuvosen Monikarjalaisuus (Neuvonen 2023) sekä Maria Lähteenmäen tutkimushanke urbaanikarjalaisuudesta (Lähteenmäki 2024).

40 Kati Kallion blogikirjoitus 24.2.2023 ”Karjalaisuus, suomalaisuus ja Kalevala I: Karjalaiset” (www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/karjalaisuus-suomalaisuus-ja-kalevala-i-karjalaiset/) (luettu 23.12.2024.)

41 Lähteenmäki 2012b, 51, 57–58; Lähteenmäki 2012c, 11, 55–58.

42 Kati Kallion blogikirjoitus 24.2.2023 ”Karjalaisuus, suomalaisuus ja Kalevala I: Karjalaiset” (www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/karjalaisuus-suomalaisuus-ja-kalevala-i-karjalaiset/) (luettu 23.12.2024.)

nassa sekä etelämpänä olevaa Tverin Karjalaa ei ole laajemmassa sotien jälkeisessä Karjala-kuvassa huomioitu vaikka yliopistotutkijat ja Karjalan Liitto ovat vaalineet yhteyksiä ja tehneet yhteistyötä näillekin alueille erityisesti 1990-luvulta alkaen.⁴³ Siirtokarjalaisuus on sodan seurauksena syntynyt ilmiö, mutta sen muotoutumisen taustalla on hahmotettavissa pitempiaikainen 1800-luvulta alkanut suomalaiskansalliseen aatteeseen linkittynyt karelianismi. Siirtokarjalaisuus sodan jälkeen ikään kuin jatkoi karjalaiseksi määritellyn maantieteellisen alueen kertomusta, nyt ylijaraisena menetettyjen alueiden muistoa vaalien.

Siirtokarjalaisuuden määrittelyyn ovat sittemmin vaikuttaneet uudet historialliset käänteet ja sukupolvet. Karjalaa onkin verrattu jatkokertomukseen. Varsinkin 1970- ja 1980-luvut olivat karjalaisen kulttuurin vahvaa renessanssin aikaa Suomessa.⁴⁴ Kertomukseen on liittynyt uusia käänteitä 1990-luvulla tapahtuneen Neuvostoliiton hajoamisen, sen myötä alkaneen mittavamman kotiseutumatkailun ja sittemmin vuonna 2022 alkaneen Ukrainan sodan aikaansaaman rajasulun myötä. Heimoidentiteetiksi mielletty siirtokarjalaisuus rakentui tällaisen kulttuurisen perinnön, hegemonisen kansallistumisen prosessin ja kertomuksen pohjalta.⁴⁵ Tutkijat ovat pitäneet esillä monien karjalaisuuksien ja Karjaloiden samanaikaisuutta, joita luonnehtivat historialliset, maantieteelliset ja kulttuuriset omaleimaisuudet.⁴⁶ Ne ovat olleet samanaikaisesti sekä suomalaisen että venäläisen kulttuurin määrittelyn kohteina.⁴⁷

Karjalaista siirtoväkeä on kutsuttu monilla eri nimillä, mutta monissa tutkimuksissa heitä kutsutaan siirtokarjalaisiksi.⁴⁸ Siirtokarjalainen-termi oli käytössä jo sosiologi Heikki Wariksen siirtoväkeä koskevassa klassikkotutkimuksessa *Siirtoväen sopeutuminen* (1952).⁴⁹ Siirtokarjalaisuus on tulkittu identiteetiksi, itseymmärrykseksi, joka on luonteeltaan narratiivinen ja syntynyt virallisen yhteiskunnan, valtion ja hallinnon toimien ja nimeämispolitiikan seurauksena tietyssä historiallisessa tilanteessa.⁵⁰ Wariksen vanavedessä

43 Tikka 2023, 344–345.

44 Heikkinen 1996, 26–27, 29.

45 Esimerkiksi Maria Lähtenmäki (2013) on analysoinut heimopuheen syntyä Terijoella.

46 Itsekin tutustuin syyskuussa 2001 Tverin Karjalaan Karjalan Liiton järjestämällä matkalla etnologi Outi Fingerroosin kanssa. Siellä saatoimme kuulla karjalan kieltä, jota matkan johtaja Matti Jeskanen oli tutkinut. (Fingerroos & Torkki 2001.) Ks. myös Heikkinen 1989 & 1984.

47 Heikkinen 1996, 29–30.

48 Sallinen-Gimpl 1994; Raninen-Siiskonen 1999; Neuvonen 2023.

49 Waris et al. 1952.

50 Sallinen Gimpl 1994; Heikkinen 1989.

moni tutkija tarttui siirtokarjalaisuuden tutkimukseen, ja tietoisuus esimerkiksi karjalaisten evakoiden ja kantaväestön vuorovaikutuksesta sekä kulttuurivaikutteiden molemminpuolisesta omaksumisesta uusilla asuinseuduilla lisääntyi.⁵¹ Siirtokarjalaisuus käsitteenä viittaa luovutetun Karjalan asukkaisiin, siirtoväkeen, erotuksena karjalaisista, joita asui muuallakin kuin Suomessa, esimerkiksi Neuvostoliitossa. Wariksen mukaan karjalaisuuksissa ilmeni jo tuolloin erilaisuutta. Siirtokarjalaiset erosivat uusilla paikkakunnillaan paitsi toisistaan, myös nykyisten Pohjois- ja Etelä-Karjalan karjalaisista.⁵²

Siirtokarjalainen-termi tuli myöhemmin kuvaamaan karjalaiseen siirtoväkeen kuulunutta henkilöä, joka vaali aktiivisesti kulttuuriperintöään, kuten Pirkko Sallinen-Gimpl määritteli väitöskirjassaan vuonna 1994.⁵³ Joillekin karjalaisuus kytkeytyy entiseen tai nykyiseen asuinmaakunta Karjalaan, mutta toisilla karjalaisuus näkyy joko kansallisena tai suppeampana etnisen vähemmistön identiteettinä. Karjalaisuus on enemmän tai vähemmän tietoisesti vaalittu identiteetti. Sallinen-Gimplin mukaan siirtokarjalaisiin on kuulunut myös niitä, joilla ei ole ollut lainkaan sukujuuria Karjalaan.⁵⁴ Ennen toista maailmansotaa Karjalan kaupungeissa ja teollisuuspaikkakunnilla asui hiljattain muualta Suomesta muuttaneita tai emigranttitaustaisia eli ennen sotaa Karjalaan Venäjältä muuttaneita perheitä, joihin kuuluneita on mukana myös tutkimusaineistossani. Vaikka siirtokarjalaisuus on hahmotettu luonteeltaan muuttuvaksi identiteetiksi, aikojen saatossa se on muodostunut myös monoliittiseksi käsitteeksi: siirtokarjalaisuus kuvaa yhden ryhmän näennäistä yhtenäisyyttä. Esimerkiksi Waris huomasi, etteivät kaikki, erityisesti alle 20-vuotiaat, vaalineet ryhmätietoisuutta.⁵⁵ Anssi Neuvonen toteaa väitöskirjassaan *Monikarjalaisuus* (2023), että Karjala on pienempien Karjaloiden, karjalaisuuksien ja niiden välisten huokoisten rajojen muodostama kulttuurinen rihmasto, jossa tutkija voi halutessaan valita Karjalansa, ”puolensa”, tai yrittää olla rajauksessaan avoimempi pidättäytymällä tästä vallinnasta.⁵⁶ Hahmotan siirtokarjalaisuuden laajana ja moninaisena identiteettien kokonaisuutena.⁵⁷ Identiteetit kiinnittyvät myös sukupolvikokemuksiin. Itseyden ja muiden välille eroja esille tuovana käsitteenä identiteetti on osoit-

51 Raitis 1994, 246.

52 Waris et al. 1952, 43.

53 Sallinen-Gimpl 1994.

54 Sallinen-Gimpl 1994, 17.

55 Waris et al. 1952, 249–252.

56 Neuvonen 2023, 30.

57 Esim. Neuvonen 2023.

tautunut ilmeisen käyttökelpoiseksi tarkasteltaessa karjalaista kulttuuriperintöä ja yksilöiden ja kollektiivisten muistien välisiä suhteita.

Siirtokarjalaisista on käytetty muitakin termejä kuten karjalainen, sotasiirtolainen tai siirtolainen, sotapakolainen ja evakko, jotka ovat olleet sekä aikaansa sidottuja että myös eri tavoin käytössä eri aikoina. Ne lanseerattiin käyttöön jo sodan aikana raportoitaessa Karjalan evakuoinneista.⁵⁸ Heikki Wariksen mukaan pakolainen-sana merkitsi lähinnä toisen maailmansodan aikana kotiseudultaan eri syistä siirtyneitä eurooppalaisia henkilöitä ja Venäjän vallankumouksen vuoksi Suomeen 1920-luvulle tultaessa paenneita henkilöitä. Sotasiirtolainen viittasi luovutetun Karjalan huoltolaitoksissa hoidettavina olleisiin noin 7500 henkilöön.⁵⁹

Talvisodan evakuoiduista muodostui kansankielinen termi ”evakko”. Evakko oli kotiseudultaan sodan jaloista evakuoitu henkilö. Viranomainen tai evakuointitehtävän saanut toimija varmisti, että evakuoitavat todella lähtivät sotatoimialueelta tai vaarallisesta paikasta turvaan. Termi siirtokarjalaisessa merkityksessä yleistyi julkisuudessa erityisesti 1950-luvulla, jolloin evakkojen kokemuksista kuten evakkomatkoista oltiin kiinnostuneita Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa.⁶⁰ Ville-Veikko Salminen ohjasi *Evakko*-elokuvan (1956), joka pohjautui Unto Seppäsen saman nimiseen romaaniin vuodelta 1954. Evakot nousivat julkiseen keskusteluun jälleen sota-ajan siviiliväestön kokemuksia esille nostaneiden yhdistysten myötä 1990–2000-luvulla.⁶¹ Myös evakko-termi kattaa siirtoväen kokonaisuudessaan, vaikka julkisessa keskustelussa evakot on yhdistetty usein juuri siirtokarjalaisiin. Evakkouden merkitykset muuttuivat sodan jälkeen negatiivisesta neutraalimmaksi.⁶² Hellä Neuvonen-Seppäsen mielestä evakko-termi kuvaa hyvin karjalaisuutta sekä evakkokokemuksia sodan aikana ja sodan jälkeen. Evakkous on voinut olla myös pitkäaikainen osa kerronnallista identiteettiä,⁶³ jolloin henkilö on voinut kokea olevansa ”ikuisella evakkomatalla”.⁶⁴

58 Waris et al. 1952, 12–13.

59 Waris et al. 1952, 16 & 80.

60 Evakkomatkamuita koskevat keruukilpailut aloitettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa jo 1950-luvun alkupuolella. (Laaksonen & Saarinen 2004, 15.).

61 Tällaisia ryhmiä ovat olleet esimerkiksi Evakkolapset ry ja monet vapaamuotoiset, evakkokokemusten jakamiseen perustuneet vertaisryhmät (ks. Eriksson & Willman 2010).

62 Savolainen 2015, 26.

63 Savolainen 2015, 117.

64 Savolainen 2015, 135; Neuvonen-Seppänen 2023, 12.

Vasta sodan jälkeen vakiintui 1940-luvulla käyttöön otettu ”karjalainen siirtoväki”, jolla määriteltiin luovutetusta Karjalasta poissiirrettyä suomalaisväestöä.⁶⁵ Siirtoväki-käsite oli lainsäädännön tarpeisiin luotu ja ennen kaikkea kansallisella tasolla käytössä ollut termi, joka kattoi kaikki kotiseutunsa jättäneet suomalaiset, kuten Lapin Sallasta ja Porkkalan alueelta sodan jälkeen evakuoituneet ja uudelleen asutetut asukkaat. Siirtoväellä oli oikeuksia ja velvollisuuksia, kuten oikeus korvauksiin menetetyistä maasta.⁶⁶

Kaikkiin edellä mainittuihin termeihin on liittynyt kansallisia, ideologisia ja poliittisia sävyjä ja merkityksiä, mikä tulee esiin termien käytössä ryhmän sisällä. Siirtokarjalaiset kokivat esimerkiksi sotapakolainen-termin ongelmalliseksi. Monet kokivat sen estävän heidän tunnustamistaan muiden suomalaisten kanssa tasavertaisiksi kansalaisiksi. Jotkut ovat verranneet termejä myöhemmin Suomeen saapuneisiin eri maahanmuuttajaryhmiin. Toiset siirtokarjalaiset ovat paheksuneet suomalaisten rinnastamista pakolaisiin,⁶⁷ joskaan aivan säännönmukaista käytäntö ei ole ollut.

Tehdessäni haastatteluja entisten Viipurin tienhaaralaisten kanssa Lahdessa 2000-luvun alussa juuri tämä terminologinen valinta herätti keskustelua. Tosin eräälle mieshaastateltavalle tuntui olleen samantekevää, kumpaa termiä käytettiin, siirtokarjalainen vai sotapakolainen, sillä ”kaikki tietää kuitenkin mitä se tarkoittaa ja mistä ne on lähtöisin”.⁶⁸ Sen sijaan häntä häiritsi usein arkikeskusteluissa ilmennyt tapa puhua siirtokarjalaisten evakuoimisesta Suomeen:

- - se minua joskus harmittaa, kun ihan virallisissa tiedotusvälineissäkin puhutaan Karjalasta ja ja tuota, [vetää henkeä] sanotaan että ne tulivat Suomeen. Ja ja kyllä-hän me oltiin samaa Suomea siellä niinku tää nykyinen, sanotaan nyt Tynkä-Suomi sitten.⁶⁹

On kuitenkin hyvä muistaa, että kaikki karjalaiset eivät ole siirtokarjalaisia tai edes Suomen kansalaisia, eivätkä kaikki karjalaiset identifioitu suomalaisiksi.⁷⁰ Toisaalta eivät kaikki luovutetussa Karjalassa kokeneet itseään erityisesti karjalaisiksi.

65 Waris et al. 1952, 14; ks. Savolainen 2015, 25–26.

66 Sallinen-Gimpl 2005, 12–15.

67 HS 6.9.2011 (Mielipide: ”Evakot eivät olleet maahanmuuttajia”); HS. 21.2. 2012 (Mielipide: ”Olen evakko, en pakolainen”).

68 L:VT:3 (Mies s. 1925).

69 L:VT:3 (Mies s. 1925).

70 Heikkinen 1996, 20.

Tämän tutkimuksen muistelijoiden elämänvaiheiden aikana suomalainen yhteiskunta muuttui paljon. Ennen toista maailmansotaa itsenäistynyt Suomi oli hyvää vauhtia modernisoitumassa. Talvisodan alkaessa 1939 nuoresta kansakunnasta tuli sota-ajan poikkeusyhteiskunta. Tällöin Suomi muuttui pulan ja sodan jälkeen jälleenrakennuskauden maaksi. 1960-luvulta alkaen Suomi oli matkalla kohti jälkiteollista hyvinvointivaltiota, jossa muutoliike suuntautui maalta kaupunkiin sekä ulkomaille, enimmäkseen Ruotsiin. Vuosituhannen vaihteeseen mennessä Suomi näyttäytyi monikulttuurisempana. Haastattelujen hetkellä 2000-luvun alussa – Neuvostoliiton hajottua noin vuosikymmenen aikaisemmin (1991) – pääsy menetetyille kotiseuduille Karjalassa vapautui siinä määrin, että myös ylijäräinen kaipuu ja evakkomuiset saivat uuden kontekstin. Suomi oli liittynyt vuonna 1994 osaksi Euroopan Unionia. Rajat ylittävä yhteistyö kukoisti vuosituhannen taitteen molemmin puolin valtiovallan tuella esimerkiksi rajantakaisten hautausmaiden kartoittamiseksi ja kunnostamiseksi.⁷¹ Siirtokarjalaisten elämänvaiheet 1900-luvun alkupuolelta 2000-luvun alkuun on väljä ajallinen viitekehys, jonka sisään mahtuu monia erilaisia kertomuksia, tarinoita ja ääniä riippuen sukupolvesta, sukupuolesta, sosiaalisista ja luokkaeroista, etnisiteeteistä, uskonnosta, kielestä tai kulttuurisesta ympäristöstä. Näistä toiset kertomukset ovat olleet enemmän esillä kuin toiset. Muistelijoina yhdistävät sodan vuoksi erityisesti muotoutuneet kodin, perheen, suvun ja paikallisyhteisöjen kokemukset ja muistot, joiden kehystämistä he saattoivat kertoa kollektiivista tarinaan. Rituaalistettujen ja performatiivisten ilmaisumuotojen kautta ilmaistavan yhteisidentiteetin luomisessa yhteisön julkikuva oli tärkeä. Erilaisilla esityksillä, joilla on usein ulkopuolisia katsojia, voitiin vahvistaa kertomusta. Siirtokarjalaiset ovat performoineet identiteettiään esimerkiksi yhteisöjen juhlissa, kaduilla marssivissa kulkueissa tai kuoro- ja tanssiesityksissä, jotka lainaavat sisältönsä ja muotonsa niin modernista kaupunkikulttuurista kuin traditiolaisesta maaseutukulttuurista.⁷²

Omaehtoisen historian tuottamisen traditio on siirtokarjalaisilla pitkä. Vielä 2000-luvun alussa, tutkimani aineiston tuottamisen aikaan, tradition vaalijat rakensivat aktiivisesti suhdettaan nykyisyyden ja menneen välille monin eri tavoin esimerkiksi yhdistyksissä sekä kirjallisuutta ja omaehtoista historiaa tuottamalla. Internetin merkitys heidän keskuudessaan oli 2000-lu-

71 Tikka 2023, 195–198.

72 Ks. Brockmeier 2015, 182.

vun alussa marginaalinen, ja kertomuksellisten esitysten painopiste oli paperimuotoisissa julkaisuissa.⁷³ Siirtokarjalaisten juhlissa näkyikin vaikutteita varhaisen suomalaiskansallisen kansalaisyhteiskunnan rakentumisen rituaaleista. Vaalimistoimintaan kuuluivat karjalaiset traditiot, mieli- ja kielikuvat, rooliasut ja lavasteet, jotka auttoivat ihmisiä osallistumaan yhteiseen muistelemisen rituaaliin.⁷⁴ Nationalismin piirissä syntyneiden kansanperinteitä hyödyntävien performanssien perusidea on universaali.⁷⁵ Niiden keskeinen tehtävä oli ja on viihdyttää, sosiaalistaa, rakentaa ja vahvistaa yhteisöllisyyttä ja ryhmätietoisuutta.⁷⁶

Havaintoni siirtokarjalaisista heidän omissa tilaisuuksissaan ja myöhemmin suulliset muistitietohaastattelut muodostivat käännekohtan sihenastisille käsityksilleni karjalaisuudesta, joita olivat luonnehtineet suomenpuoleisuus ja omat juureni Etelä-Karjalassa. Osallistuessani karjalaisten seurojen tilaisuuksiin minulle avautui uusi näkökulma silloiseen järjestöissä vaalittuun ”nykykarjalaisuuteen”. Vuonna 2000 järjestetty talvisodan päättymisen muistoristeily on tästä hyvä esimerkki. Yksi laivan matkustajakansista oli varattu kokonaan Karjalan Liiton karjalaisseurojen esittelypisteille rekvisiittoineen ja laivan Fun Club -pääsali karjalaishenkiselle juhlaohjelmalle. Siihen sisältyi muun muassa Lauri Törhösen Laila Hietamiehen romaaniin perustuva elokuva *Hylätyt talot, autiot pihat* (2000).⁷⁷ Laila Hietamiehen ohella mukana risteilyllä oli mukana tanssitaiteilija Aira Samulin (1927–2023), joka teki rajakarjalaisen Hyrsylän mutkan tarinaa tunnetuksi omistamallaan samannimisellä matkailukohteella, rajakarjalaistyyllisellä talolla Lohjalla.⁷⁸

Julkisuudessa ja järjestön toiminnassa karjalaisina esiintyvät kulttuuripersoonat liittyivät alusta lähtien siirtokarjalaisuuteen, ja heidän avullaan mielikuvat Karjalasta ja Viipurista ovat vahvistuneet. Nostalgisia ne ovat olleet muistelmissa jo 1940-luvun lopulta alkaen.⁷⁹ Tunnetuille ”karjalaisjuurensa”

73 Ks. Heimo 2014.

74 Jouhki 2022, 116–117.

75 Cheeseman 2022, 7.

76 Schechner 2006, 81.

77 *Hylätyt talot, autiot pihat* -elokuva kertoo jatkosodan (1941–1944) Kannaksesta ja Viipurista. Laila Hietamiehen (myöh. Hirvisaari 1938–2021) samanniminen romaani oli ilmestynyt vuonna 1982. (Hietamies 1982.)

78 Hyrsylän mutka oli rajakarjalainen kylä Suojärvellä, joka jäi talvisodan aikana Neuvostotarmeijan haltuun. Koko kylän noin 2000 henkilöä käsittänyt väestö joutui sotavangiksi ja internointileirille. Kyläläiset pääsivät Suomeen vasta kesällä 1940 talvisodan jälkeen palautettujen sotavankien joukossa. (Ks. Ranta & Pietiläinen & Rauhala 2017, 243–244; Oksanen 2010, 86–87.)

79 Grünthal 2020, 334.

esille tuoneille henkilöille, eräänlaisille siirtokarjalaisuuden lähettäjille, oli kysyntää, ja heitä esiintyi usein Karjalan Liiton tilaisuuksissa ja karjalaismediassa. Karjalaisuus assosioitui heti sodan jälkeen nationalistisoikeistolaisiin ideoihin, joita jälkipolvet ovat kritisoineet.⁸⁰ Risteilyllä juhliminen ja oman kulttuurin esittely vaikuttivat vapautuneen, moniarvoisuuden kannalta tulleen kenties sallivammaksikin. Talvisodan muistoristeilyllä oli esillä kansallisia ja karjalaisia symboleja, jotka visuaalisesti näyttivät olevan vahvassa kontrastissa suhteessa sen hetkiseen nykyajan ympäristöön hedelmäpeleinen ja lasiseinäisine tax-free-myymlöineen ja ravintolöineen. Karjalaisiin asuihin pukeutuneet erottuivat muista laivamatkustajista. Evakkosukupolvi kävi edelleen läpi evakko- ja sotamuistojaan, sodan jälkeinen nuorempi polvi kenties katsoi karjalaisuuksien kokonaisuutta toisin.⁸¹

Siirtokarjalainen yhteisö ei ole ollut staattinen eikä homogeeninen, mutta sen piirissä ja julkisuudessa muistojen menetetty Karjala voitiin tällaiseksi rekonstruoida. Valtakunnallisesti järjestäytynyt siirtokarjalaisuus ilmentää luovutetun Karjalan eri pitäjien ja kaupunkien perinnön vaalimista ja näkymistä paikallisesti ympäri Suomea alueilla, joihin siirtoväki oli asettunut,⁸² ja se näkyi myös ulkomailla niissä maissa, joihin siirtokarjalaisia oli siirtynyt asumaan. Paikalliset karjalaiset yhdistykset ja pitäjäseurat järjestivät tarinakerhoja, piirakkatalkoita sekä käsitöiden ja karjalaishenkisen esineistön myyntiä.⁸³ Siirtokarjalaiset uusilla asuinseuduillaan, myös kaupungeissa, olivat alkaneet omaksua uuden paikkakunnan tapoja ja kulttuurisia käytänteitä ja järjestöjen ja yhteisöjen äänellä tuoda niihin vastaavasti omia tapojaan.⁸⁴ Nämä karjalaisuuksiin sisältyneet ajalliset ja sosiaaliset – myös sukupuolen, etnisen identiteetin ja luokan kautta paikantuneet – merkitykset avautuivat minulle vähitellen tutkimukseni edetessä.

Siirtokarjalaisuus on myös tutkimuksissa ja yhteisön historioissa taaajaan käytetty yleiskäsite, joka kuvaa nimenomaan luovutetusta Karjalasta lähtöisin olleiden kollektiivista identiteettiä – kertomusta viime sotien jälkeen kotinsa menettäneestä konstruoidusta yhteisöstä. Siirtokarjalaisuudesta on käyty keskustelua tutkijoiden parissa varsinkin 1980-luvulta alkaen.⁸⁵ Siirto-

80 Neuvonen 2023, 117.

81 Esim. Neuvonen-Seppänen 2023.

82 Lähteenmäki 2024, 14.

83 Esim. Floridan Karjalaisten 50-vuotisjuhlat Suomi Talolla. <https://usasuomeksi.net/kuvapankki/2017%20Karjalaiset%2050v/>, (luettu 25.11.2023).

84 Sallinen-Gimpl 1994.

85 Tikka 2023, 325–329; Willman 2010, 98.

karjalaisuuteen elämäntyönään perehtyneen Pirkko Sallinen-Gimplin ohella aihe nousi uudelleentarkastelun kohteeksi Tarja Raninen-Siiskosen väitöskirjassa *Vieraana omalla maalla. Karjalaisen siirtoväen muistelukerronta* (1999), joka oli samalla ensimmäinen muistitietotutkimus aiheesta.⁸⁶ Tutkimusten avulla on sekä hahmotettu että vahvistettu kuvaa luovutetun Karjalan kulttuurista, identiteetistä ja siirtokarjalaisuudesta. Karjalaisuuksia on purettu ja niistä on luotu moninaisempaa kuvaa.⁸⁷ Ajoittain on keskusteltu traditioiden omistajuudesta ja palattu uudestaan erilaisten karjalaisuuksien, juurien ja kielen vaalimisen kysymyksiin. Anssi Neuvosen mukaan tämä on tuottanut erontekoja ja karjalaisuuksien näkymät ovat pirstoutuneet.⁸⁸ Karjalaisuudesta on kuitenkin yhä uudelleen neuvoteltu, neuvottelujen areenat ja foorumit ovat vain muuntuneet.⁸⁹ Sosiaalinen media on 2000-luvulla onnistunut tuomaan eri karjalaisryhmien näkökulmia esiin entistä näkyvämmin. Kirjallinen sekä suullinen perintö ovat toimineet kanavina raskaiden kokemusten käsittelylle, Karjalaan suuntautuneen koti-ikävänsä esille tuomiselle ja pitkään jatkuneen ulkopuolisuuden kokemuksen työstämiselle.⁹⁰ Yhdistysten ja yksittäisten kirjoittajien piirissä tuotettiin aktiivisen kansalaistoiminnan ohella⁹¹ välittömästi sodan jälkeen runsaasti myös karjalaiseksi määrittyvää kirjallisuutta, muistelmia ja kaunokirjallisuutta.⁹² Diskursiivisella tasolla käytäntöjen sanoittamisessa on ollut tukena karjalainen media, esimerkiksi erilaiset pitäjälehdet ja julkaisut.⁹³

Karjalaisuuden moninaisuutta ja -äänisyyttä, karjalaisuuksia, on tutkittu viime aikoina enenevässä määrin, ja tässä kontekstissa kaupunkilaisuus

86 Raninen-Siiskonen 1999.

87 Esim. Heikkinen 1989; Sallinen-Gimpl 1994; Raninen-Siiskonen 1999; Fingerroos 2004.

88 Neuvonen 2023, 129–132.

89 Heikkinen 1996.

90 Raitis 1994, 246; Sallinen-Gimpl 1989 234; Waris 1952, 238–240.

91 Tikka 2023, 401.

92 Finna-haku tarjoaa hakusanoilla ”kotiseutu” ja ”luovutettu Karjala” yhteensä 1029 osumaa, joihin kuuluu erilaisia kotiseutuun liittyviä muisto- ja pitäjäteoksia, historioita, kyläkirjoja kuin tutkimuksiakin. www.finna.fi/Search/Results?filter%5B%5D=~format%3A%2FBook%2FBook%2F%2F&join=AND&bool0%5B%5D=AND&lookfor0%5B%5D=kotiseutu&lookfor0%5B%5D=luovutettu+Karjala&type0%5B%5D=AllFields&type0%5B%5D=AllFields&page=3, (luettu 10.11.2024).

93 Tarkoitin karjalaisella medialla järjestö- ja yhdistyskentän piirissä julkaistavia luovutetun Karjalan pitäjälehtiä ja Karjala-lehteä. Ensin mainittuihin kuuluivat tuolloin esimerkiksi *Säkkijärvi-lehti* ja *Kurkijokelainen*. Sanomalehti *Karjala* oli perustettu vuonna 1908, mutta 2020-luvulla kerran viikossa ilmestynyt lehti meni syksyllä 2022 konkurssiin. (Tiedote Karjala-lehti Oy:n konkurssista 6.9.2022: www.karjalanliitto.fi/viestinta/ajankohtaista/tiedote-karjala-lehti-oy-n-konkurssista.html?p331=15, (luettu 31.5.2024).

on yksi karjalaisuuden monista muodoista. Esimerkiksi historioitsija Maria Lähteenmäki tutkimusryhmineen on kehitellyt urbaanit karjalaiset -käsitettä, joka kattaa väljemmin myös nykykarjalaisia, ei vain luovutetun Karjalan kaupunkilaisia.⁹⁴ Karjalaisuuden voi tulkita laajemminkin kaupunkilaisena ilmiönä, sillä se näkyy esimerkiksi merkkeinä maisemissa, rakennuksissa ja muistomerkeissä.⁹⁵ Kaupunkilaisuus ei noussut aineistostani vielä omaehtoisesti esille, vaan se ilmeni haastateltavien lähtö- ja sijoituspaikkojen alueellisena jakaumana. Haastateltavat vertailivat maaseudun ja kaupunkilaisuuden eroja muistelmissaan elämänvaiheista kysyttäessä, ja eroavaisuudet tulivat esiin muun muassa lapsuuden sukulaistapaamisten ja evakkoon lähdön muisteluissa. Itse olen käyttänyt tutkimukseni alkuvaiheista lähtien vaihdellen termiä kaupunkikarjalaiset, urbaanit karjalaiset tai kaupunkilaiset karjalaiset, joista kaupunkikarjalaisiksi hahmotin nimenomaan viipurilaiset.⁹⁶ Kaupunkikarjalaiset -käsitteen kehittelyyn sain innoitusta historioitsija Marja Huovilan julkaistusta opinnäytteestä, joka käsittelee viipurilaisten yritysten asettumista Lahteen.⁹⁷ Myös Anssi Neuvonen on tutkinut kaupunkikarjalaisuutta väitöskirjatutkimuksessaan, jossa kaupunkikarjalaisia ovat Helsingin seudulla asuneet karjalaisissa yhdistyksissä toimineet henkilöt. Hänenkin tutkimuksessaan kaupunkikarjalaisiksi eli urbaaneiksi karjalaisiksi saattoi mieltää itsensä moni 2020-luvun informanteista, heistä erityisesti viipurilais-taustaiset.⁹⁸ Kaupunki-attribuutti monipuolistaa yleisesti käytettyä nimitystä siirtokarjalaiset. Tutkimuksessani kaupunkilainen karjalaisuus viittaa aineistoni haastateltuihin, joiden siirtokarjalaisessa kokemuksessa kaupungilla on erityinen merkitys ja joka näin poikkeaa julkisuudessa vahvasti esillä olleesta agraarista karjalaisuuden kuvastosta. Vaikka kaikki viipurilaiset eivät mieltäneet itseään tuolloin karjalaisiksi, koska heidän juurensa olivat muualta, sodan jälkeen karjalaisuuden kokemus ja merkitykset saattoivat olla merkityksellisiä. Erityisesti Viipuri paikkana on ollut symbolisesti tärkeä ”lännen etuvartio” siirtokarjalaisuudessa ja sen representaatioissa.

94 Ilmolahti, Lähteenmäki, Selin & Neuvonen 2021, 51. Urbaani karjalaisuus - UEFConnect <http://uefconnect.uef.fi/tutkimusryhma/urbaani-karjalaisuus/>, (luettu 7.4.2024).

95 Willman 2005, 70.

96 Willman 2005, 71–73; HS 10.11. 2004. Petri Immonen: ”*Tapasimme Terhi Torkin. Kaupunkikarjalaiset vaalivat agraariperinteitä*”

97 Huovila 1996.

98 Neuvonen 2023, 79–80.

2 TUTKIMUSAINEISTO

2.1. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -muistitietohankkeen toteutuksesta tutkimusaineistoksi

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hanke oli kansatieteen oppiaineen toteuttama hanke, jossa kerättiin kattavasti luovutetun Karjalan entisiltä asukkailta muistitietoa niin sodasta kuin muistakin elämänvaiheista. Kyseessä oli vahvasti järjestövetoinen hanke, joka nousi siirtokarjalaisten keskuudesta. Hankkeen toteutuspyyntö Helsingin yliopiston kansatieteen oppiaineelle tuli Karjalan Liitolta, jolle rautulaissyntyinen dokumenttiohjaaja Markku Onttonen (1947–2004) oli alun perin hanketta ehdottanut. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastattelijoina toimi eri henkilöitä, joista useimmilla oli opiskelutaustaa kansatieteessä tai historiassa.⁹⁹ Itse olen haastatellut tutkimusaineistoni viipurilaishaastateltavista kolme henkilöä ja lisäksi täydentävästä haastatteluaineistosta kaksi on lähtöisin Viipurin Tienhaarasta (Ks. myös Julkaisemattomat lähteet s. 306–307.)¹⁰⁰ Aineiston c-kasetit järjestettiin hankkeen viimeisenä vuonna haastateltujen henkilöiden sukunimien mu-

99 Hankkeen haastattelijoina toimineet kansatieteen opiskelijat olivat: Mari Huuskonen, Mirkka Hyytiäinen, Maarit Kantola, Jukka Nieminen, Maarit Kantola, Suvi Mämmi, Sanna Nurmela, Sini Sarén, Miia-Leena Tiili ja Merja Wiio. Haastattelijoina toimineet stipendiaatit olivat itseni lisäksi: Tony Parkkima, Anna Rauhala, Tellervo Saukonieni, Markku Savia ja Sirkka-Liisa Sihvonen.

100 Haastatteluja tein hankkeessa yhteensä 20 siirtokarjalaistaustaisen henkilön kanssa. Yhden haastattelun tein isäni äidin, Säkkijärvellä syntyneen Anja Willmanin kanssa Lahdes-
sa, mikä auttoi taustoittamaan Viipuria.

kaan aakkosjärjestykseen ja lisäksi kasettien koteloihin lisättiin syntymäpaikkaan perustuvat tunnisteet.¹⁰¹

Hankkeen valmistelusta, organisoinnista ja toteutuksesta vastasi Helsingin yliopiston kansatieteen oppiaine, ja sen tutkimusjohtajana toimi kansatieteilijä, FT Sanna-Kaisa Spoof.¹⁰² Pääsin mukaan Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -muistitietohankkeen toteutukseen tuoreena jatko-opiskelijana ja toimin koordinaattorina sekä tein myös haastatteluja. Olin mukana suunnittelussa, käytännön valmistelussa ja kysymysten muotoilussa ja haastattelujen organisoinnissa hankkeen alusta loppuun asti. Tehtäviini kuului haastattelujen sopimista, tallennusnauhojen tilaamista ja lähettämistä haastattelijoilta sekä heidän ohjeistamistaan. Tämän lisäksi olin hankkeessa toimineiden litteroijien ja aineiston alustavan järjestämisen ohjaaja.

Osallistuin hankkeesta tiedottamiseen Karjalan Liiton kanavien kautta sekä väliraportointiin rahoittajille. Perehtyäkseni aiheeseen syvemmin osallistuin hankkeen aikana useisiin karjalaisiin tilaisuuksiin, kuten juhliin, tapaamisiin, luentoihin ja seminaareihin, etenkin luentotilaisuuksiin usein Karjalan Liiton pyynnöstä.¹⁰³ Karjalan Liiton jäsenkenttä kaipasi liiton edustajien läsnäoloa, ja hanke oli jäsenkentälle konkreettinen esimerkki liiton työstä karjalaisuuden vaalimiseksi. Hankkeen alkaessa vuoden 2000 huhtikuussa talvisodan päättymisestä oli kulunut 60 vuotta. Osallistuin Karjalan Liiton järjestämälle, edellä kuvatulle 60-vuotisjuhlaristeilylle, jossa esittelin muistitietohanketta sen kohdeyleisölle. Paikalla oli heimohenkeään, kulttuuriaan ja Karjalan muistojaan¹⁰⁴ vaalivia siirtokarjalaisia, laajojen kansalaispiirien arvostamia taiteilijoita, poliitikkoja ja järjestövaikuttajia sekä karjalaisten yhdistysten rivijäseniä. Tapahtuman kunniavieras oli liiton kunniapuheenjohtaja Johannes Virolainen puolisoineen.¹⁰⁵ Virolainen oli antanut kasvot

101 Litteraatioita hankkeessa tekivät lisäksi Arla-instituutin opiskelija Annukka Hämäläinen ja haastattelija Tony Parkkima sekä kenttätökurssilla haastattelijoina toimineet kansatieteen perustutkinto-opiskelijat. Viimeisenä vuonna aineiston järjesti alustavasti hankkeen palkkaama, opiskelijahaastattelijana aikaisemmin toiminut tutkimusavustaja fil. yo. Mirkka Hyytiäinen (nyk. Jukarainen).

102 Dosentti FT Sanna Kaisa Spoof (nyk. etunimi Sanna-Kaisa) työskenteli tuolloin kansatieteen oppiaineen assistenttina ja oli kenttätökurssin vastaava opettaja.

103 Tekijän muistiinpanot vuosina 2000–2002.

104 Siirtokarjalaisten järjestökentällä ”heimohenki” ja ”karjalainen heimo” kuuluvat yleiseen retoriikkaan.

105 Johannes Virolainen (1914–2000) oli valtioneuvos ja pitkän parlamentaarisen uran tehnyt Maalaisliittoa ja Suomen keskustapuoluetta edustanut poliitikko, joka oli syntynyt Viipurin maalaiskunnan Yläsommeen kylästä. Hän oli käynyt oppikoulunsa Viipurissa ja valmistuttuaan maa- ja metsätieteiden kandidaatiksi Helsingin yliopistosta hän aloitti tutkijana

maalaisliittolaiselle, sodan jälkeiselle asutuspoliitikalle toimimalla ensin siirtoväen asuttamisen kannalta merkittävässä luottamustehtävässä ja sen jälkeen valtakunnan politiikassa. Risteily avasi minulle näkymän sotien jälkeiseen, nyt jo suurimmaksi osaksi kaupungistuneiden siirtokarjalaisten maailmaan ja toimintaan. He ammensivat ilmiänsä maaseutupitäjien maailmasta ja traditioista. Risteilyn teemana oli talvisodan päättymisen muisto, joka palautti mieliin karjalaisen siirtoväen ensimmäisen evakkomatkan ja kärsimykset, kodin menettämisen kokemuksen. Risteilyllä muun muassa kävi ilmi, että karjalaisen järjestökentän sisällä oli käynnissä samaan aikaan hankettamme vastaavia, karjalaisseurojen tai yksityisten perinteenvaalijoiden omia muistitietohankkeita, joiden pohjalta oli tarkoitus tuottaa kirjoja. Aistin myös lievää jännitettä ammatillis- ja harrastajatutkimuksen välillä,¹⁰⁶ vaikkakin siirtokarjalaisten aktiivivaalijoiden ja tutkijoiden yhteistyö oli aikaisemmin ollut hyvinkin tiivistä.¹⁰⁷ Matkoista kotiseuduille ja karjalaisista elämänvaiheista oli ollut jo mittavia keruita, jotka oli toteutettu yhteistyössä Karjalan Liiton ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa.¹⁰⁸ Yhteisöt halusivat tuottaa historioitaan omaehtoisesti.

Hankkeen ideoinut dokumenttiohjaaja Markku Onttonen oli koulutukseltaan hänkin kansatieteilijä. Hänen ajatuksenaan oli tallentaa haastatteluja ja hyödyntää niitä dokumenttiohjelmaan samaan tapaan kuin elokuvaohjaaja Steven Spielberg oli aikaisemmin toteuttanut holokaustia käsitteleviä juutalaisten muisteludokumentteja. Hän arvioi tällaisten ihmisten kohtaloita aavien videohaastatteluiden olevan arvokas materiaali jälkipolville vielä

aiheenaan kannakselaisten pienviljelijöiden tulonmuodostus. Ennen politiikkaan menoaan Virolainen ehti toimia siirtoväen asioiden hyväksi merkittävässä tehtävässä, kuten jo talvisodan (1939–40) aikana Evakuoimistoimiston päällikkönä, talvisodan jälkeen (1940) Viipurin kansanhuoltopiirin toimiston johtajana sekä Karjalan Liiton maatalousjaoksen sihteerinä, jatkosodan (1941–44) aikana sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston päällikkönä ja jatkosodan jälkeen sisäasiainministeriön siirtoväenasiainosaston päällikkönä. (Katajisto 2017, 19, 22–23, 83.) Hän oli naimisissa vuodesta 1981 alkaen entisen kansanedustajan ja televisiotoimittajan Kyllikki Virolaisen (os. Stenroos, 1924–2009) kanssa. Virolaiset olivat omana aikanaan seurattuja julkisuuden henkilöitä. Johannes Virolaisesta ja pariskunnasta tehtiin esimerkiksi television viihdeohjelmiin hyväntahtoisia Virolaisen karjalaisuutta parodioivia sketsejä, jotka huvittivat myös kohdetta itseään. (Ks. Virolainen 1998, 253–256, 260, 176–177.)

106 Ks. Shopes 2002, 598.

107 Esimerkiksi kansatieteilijä Pirkko Sallinen-Gimplin Karjalaisen perinteen työryhmä on hyvä esimerkki akateemisen tutkimuksen ja perinteen vaalijoiden tai harrastajien pitkäaikaisesta yhteistyöstä 1970-luvun alkupuolelta lähtien.

108 Ks. aikaisemmat keruut aiheesta (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, muistitietokeruut. <https://www.finlit.fi/arkisto/muistitietokeruut-ja-erityiskokoelmat/>, (luettu 17.7.2024).

senkin jälkeen, kun evakot itse olisivat poissa: haastattelut jäisivät elämään.¹⁰⁹ Vastaavia haastatteluihin perustuvia muistitietohankkeita oli toteutettu muuallakin, esimerkiksi Isossa-Britanniassa.¹¹⁰ Suomessa puolestaan oli tutkittu sekä toisen maailmansodan että sisällissodan 1918 muistitietoa.¹¹¹ Hanke sai hyvän alkurahoituksen Karjalan Liiton toimiessa hankkeen hallinnoijana.¹¹² Luovutetun Karjalan entiset kunnat ja kaupungit muodostivat tuolloin luontevan lähtökohdan tavoitteelliselle keruulle. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen päätavoitteena oli nostaa esille sodan inhimilliset puolet ja siirtokarjalaisten omakohtaiset kokemukset. Siirtokarjalaisten kokemuksia ei ollut aikaisemmin tarkasteltu näin kattavasti ja systemaattisesti yhdessä ja samassa hankkeessa.¹¹³

Hankkeen ilmoittautumislomakkeessa oli esitetty toive potentiaalisista haastateltavista, jotka olivat eläneet ”tavallisen ihmisen ja perheen elämää poikkeusaikana”. Hankkeessa toivottiin erityisesti, että haastateltavat olisivat olleet nuoria tai aikuisia vuosina 1939–1944 eli henkilöitä, joilla lisäksi olisi muistitietoa ajasta ennen sotaa.¹¹⁴ (Liite II) Hankkeessa annettiin lupaus haastatella henkilöitä kaikista luovutetun Karjalan pitäjistä ja kaupungeista, jotta tasapuolisuus toteutuisi. Haastateltavien toivottiin edustavan monipuolisesti erilaisia ammattiryhmiä. Vahvana esiolettamuksena hankkeessamme oli se, että siirtokarjalaisuus olisi haastateltaville vahva identiteetti, johon evakkous oli vaikuttanut. Lupasimme käsitellä haastateluja täysin luottamuksellisesti eli tietoja ei luovutettaisi ulkopuolisille, aineistoa käsiteltäisiin valvotusti ja ainoastaan tutkijoilla olisi pääsy siihen

109 Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen tausta-aineisto: teatteri- ja dokumenttiohjaja Markku Onttosen kirje Karjalan Liitolle (kirje osoitettu puheenjohtaja Markku Laukkaselle ja toiminnanjohtaja Helena Vallalle) 26.10.1998.

110 Thomson 1994; Summerfield 1998.

111 Naisten aseet 1994; Peltonen 1996; Raninen-Siiskonen 1999.

112 Karjalan Liitto, erityisesti järjestön silloinen toiminnanjohtaja Helena Valta, auttoi rahoituksen hakemisessa ja tiedottamisessa omissa kanavissaan kuten Karjala-lehdessä sekä Karjalan Liiton järjestölehti Karjalan Kunnassa. Julkaistut artikkelit levittivät sanaa eteenpäin ja toivat yhteydenottoja mahdollisilta haastateltavilta. Hankkeesta tiedottaminen ja toteutuksen suunnittelu alkoivat heti rahoituksen varmistuttua Helsingin yliopiston kansatieteen oppiaineessa assistentti FT Sanna-Kaisa Spoofin johdolla. Hanketta rahoittivat Suomen Kulttuurirahasto ja opetusministeriö. (Esim. Karjala 20.4.2000 ”Karjalan Liitolla mittava hanke Helsingin yliopiston kanssa”)

113 Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen tausta-aineisto: Karjalan Liiton hakemukset Suomen Kulttuurirahastolle 1999 ja 2000.

114 Määrittelimme, että tällaisia henkilöitä olivat viimeistään vuonna 1928 syntyneet siirtokarjalaiset, mutta tämä vuosisarja ei ollut ehdoton, vaan tärkeää oli myös henkilön motivoitua kertoa kokemuksistaan.

ellei haastateltavan kanssa muusta sovittaisi. Jäsenyyks Karjalan Liiton alaiseen jäsenseuraan ei ollut edellytys haastatteluille vaan motivaatio muistella aiheesta.

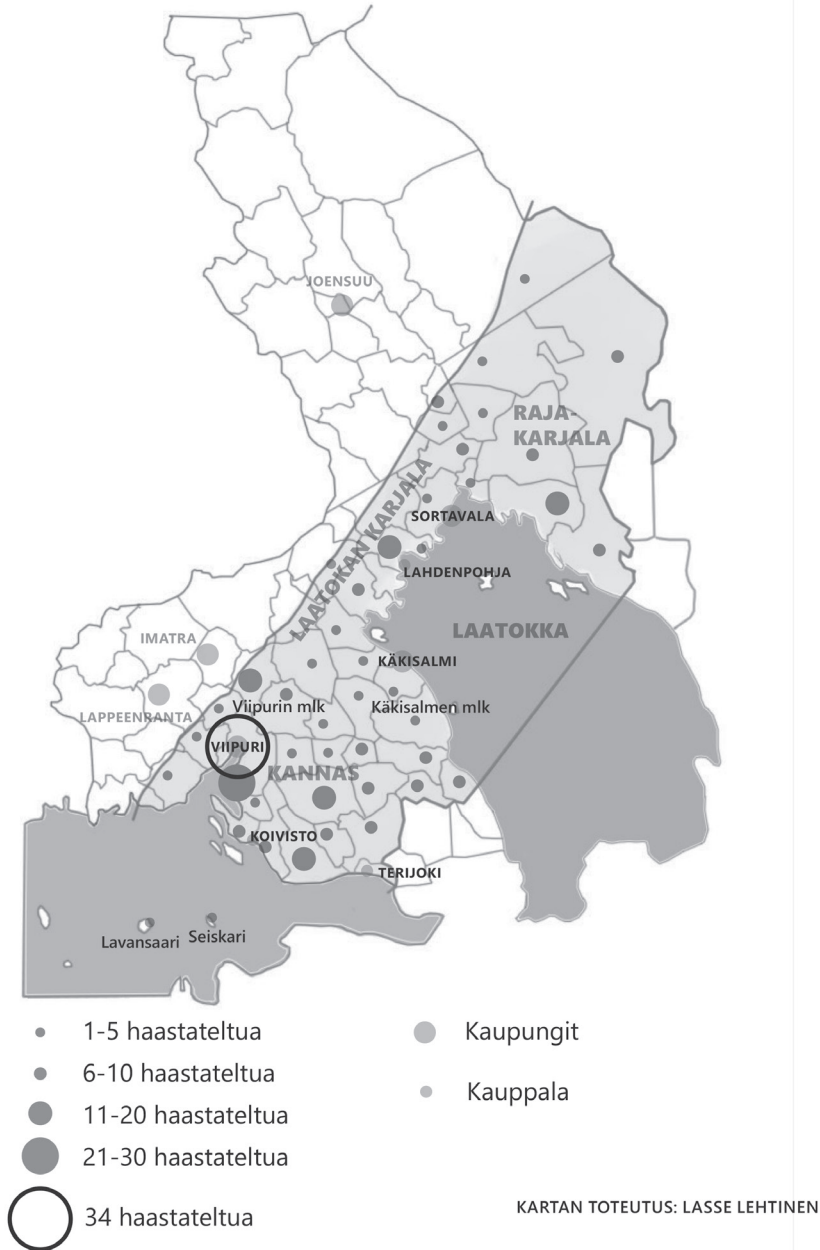
Siirtokarjalaisuuteen on kuulunut yhdessä muistelu niin yksityisesti perhepiirissä kuin julkisesti esimerkiksi kirjoissa tai mediahaastatteluissa. Karjalan Liiton ja karjalaisten yhteisöjen rakennuttaman Karjalatalon lisäksi paikalliset karjalaisseurat eri paikkakunnilla ympäri Suomea ovat kokoontuneet vaalimaan Karjalan muistoja.¹¹⁵ 2000-luvun alussa elettiin maailmansotien ja kylmän sodan jälkeistä muistelu- ja historiabuumia, mutta kirjallinen Karjalaan kurkottava heimoterapia oli alkanut ”savuavilla raunioilla” heti talvisodan jälkeen.¹¹⁶ Usein siirtokarjalaisuusaiheisilla luennoilla esitetty luovutetun Karjalan kartta nousi tärkeään asemaan yhtenäiskulttuurin Suomessa. Karttaa esiteltiin monissa Karjalan Liiton luentotilaisuuksissa, kuten Lapinlahdella ja Karjalaisen identiteetin teemaristeilyllä. Siirtokarjalaisuuden katsottiin kattaneen kaikki luovutetun Karjalan entiset asukkaat Suomenlahden ulkosaarilta ja Kannakselta Laatokan Karjalaan ja Raja-Karjalaan, yhteensä 39 maalaiskuntaa, 3 kaupunkia ja 21 kuntaa osittain.¹¹⁷ Tämä näkemys toimi pohjana hankkeessa, jossa entisten paikkakuntien entisiä asukkaita pyrittiin haastattelemaan mahdollisimman kattavasti. (Liite II) Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa haastateltiin yhteensä 316 siirtokarjalaisista. Määrällisesti hankkeen haastattelut lähtöpaikkojen mukaan painottuivat Kannaksen alueelle, erityisesti Viipurin seudulle.

115 Näitä ovat esimerkiksi Turussa Karjalaisten talo, Mäntsälässä Kirvulaisten museo ja Kangasalan Äijälässä museo- ja kokoontumistila. Siirtokarjalaisten museoita on useilla paikkakunnilla Suomessa, minkä lisäksi heidän kulttuuriperintöään on tallennettu useisiin paikallismuseoihin. Viipurista tuotua esineistöä ja taidetta on Lahden kaupunginmuseon kokoelmien lisäksi Hämeenlinnan kaupunginmuseossa, Etelä-Karjalan museoissa ja Carelicumissa. (Ks. myös Heiskanen & Vickholm 2005; Raninen 1995.)

116 Kirjallisuuden tutkija Hannes Sihvo on siteerannut alkujaan Unto Seppäsen ilmausta (Sihvo 1998, 468).

117 Karjalan Liiton materiaaleissa on ollut käytössä vuonna 2002 Seppo Rapon laatima kartta, joka perustuu vastaavalla tavalla luovutetun Karjalan kaikkien pitäjien esittelyyn. Tässä kartassa on lisäksi mukana nykyisen Suomen puoleisten Karjaloiden kunnat ja kaupungit sekä luovutetun Karjalan itärajan itäpuolella olleita karjalaisiksi luonnehdittuja paikkakuntia. Yhdessä ne muodostavat osan vielä laajemmasta Karjalaisten kulttuurien alueesta. (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalaisuus/karjalan-alueet/luovutettu-karjala.html>, [luettu 9.8.2024].)

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastateltujen
kotipaikkakunnat vuonna 1939 ennen talvisotaa

KARTTA 1. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen (2000–2002) yhteensä 316 haastattelun painottuminen haastateltavien vuoden 1939 kotikunnan tai -kaupungin mukaan.

Haastattelukysymykset kattoivat haastateltujen elämänvaiheet lapsuudesta aikuisuuteen pääpainon ollessa sotaa edeltävissä vuosissa ja toisen maailmansodan vuosissa (1939–1945) ja sopeutumisen kysymyksissä. Haastateltavien kerronta painottui lapsuudesta varhaiseen aikuisuuteen. (Liite IV) Haastateltujen kokemukset kuvastavat kunkin ikäluokan tyypillisten sukupolvikertomusten piirteitä, joita 1930-luvulla leimasivat vielä modernisaatio ja sen vastakohtana traditiot – vahva sukupuolten välinen työnjako, maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelu ja työteliäisyys – sekä maallistumisen orastavat vaikutukset muutoin melko uskonnollisessa Karjalassa. Edelleen heidän kertomuksissaan näkyvät rajalliset koulutusmahdollisuudet, ”sodan keskeyttämä nuoruus” sekä kotiseudun menetykseen ja diasporaan liittyvät kokemukset, kuten lukuisien muuttojen merkitys ja ylijääminen kaipaamaan Karjalaan. Sota-aika oli keskeinen osa muisteltua siirtokarjalaisten menneisyyttä: ei vain muistelun kohde vaan tulkinnassa huomioitava kehys, jonka valossa myös sotaa edeltävää aikaa muistellaan kulttuurisia malleja lainaten. Menneisyys konstruoidaan kuitenkin aina nykyhetkessä, ja tältä pohjalta on olennaista, kuinka moni ikääntyneistä haastatelluista kokee merkitykselliseksi muistella lapsuuttaan, nuoruuttaan ja sodan kokemuksia sekä tuottaa karjalaista identiteettiä.¹¹⁸

Haastateltavat joutuivat aikuistumaan toisen maailmansodan aikana. Muistelussa on mukana yleinen yhteisöä koskeva taso, lähipiiriä kuvaava perheen ja lapsuuden asuin- ja kaupunkiympäristön taso sekä henkilökohtaisten elämäntapahtumien taso. Henkilökohtaisen kertomuksen voi tulkita jaettujen ja subjektiivisten kokemusten välisen vuoropuhelun tuotteeksi. Kertoja hyödyntää julkisesta diskurssista sopivia aineksia omaan henkilökohtaiseen kertomukseensa. Haastatellut ovat kertoneet muistojaan tietyille yleisölle käytettävissä olevien esitysmuotojen avulla.¹¹⁹

Varsinaisessa haastatteluvaiheessa haastattelijoita ja videokameroita oli kentällä aina kaksi kerrallaan. Haastattelijakohtaiset kenttätöjaksot kestivät kuukauden, jonka aikana kukin haastattelija toteutti keskimäärin 20 haastattelua ennalta sovitusti tietyllä alueella Suomessa. Haastattelut tapahtuivat useimmiten haastateltavien kodeissa, mikä oli muistelun kannalta turvallinen ja tuttu ympäristö ja saattoi näin myös vaikuttaa muisteluhetken tunnelmaan

118 Hodgkin & Radstone 2003, 1 & 5.

119 Summerfield 1998 16.

suotuisasti.¹²⁰ Aineiston tuottaminen suurella ryhmällä edellytti monia ennakkovalmisteluja, joista tärkein oli haastattelijoiden perehtyminen aiheeseen etukäteen. Lisäksi haastattelujen videointi oli uutta, joten suurimpana huolelana oli haastattelujen tekninen onnistuminen. Markku Onttoselta saamamme videointikoulutuksen jälkeen ohjeistin haastattelijoita esimerkiksi varomaan haastateltavan liikehdintää, jotta tallennukseen ei mikrofonin kautta tulisi häiriöitä. Videokuvaaminen oli yksinkertaista, mutta dokumenttitasoiseen erinomaiseen kuvaustulokseen vaikuttivat monet, vähäpätöisiltäkin tuntu- neet tekijät kuten tallennustilanne, vuorokaudenaika, valaistus, kuvauspaikat ja valmistautuminen. Virtalähteitä oli oltava käsillä riittävästi. Haastattelijoiden oli operoitava kaksien tallennuslaitteiden kanssa, ja monenlaisia keskeytyksiä tuli esimerkiksi tallennukseen käytettyjen nauhojen tai paristojen vaihtamisista.¹²¹ Haastattelut kestivät kerrallaan yhdestä kolmeen tuntia. Harva haastattelijoista oli aikaisemmin tehnyt videohaastatteluja, ja tämä näkyi haastattelujen teknisen laadun epätasaisuutena niin kuvassa kuin äänessä. Minulle riitti, että puheesta sai selvää niin, että haastattelut oli mahdollista litteroida. Tutkimuskäyttöä ajatellen kertojan ei tarvitse olla erityisen sujuvasanainen, tunteisiin vetoava tai kuvauksellinen, vaan riittää, että aineistolla voidaan vastata tutkimuksessa esitettyihin kysymyksiin. Tärkeintä on muistitietotutkimuksen periaatteiden mukaisesti keskittyä haastateltavan omiin ainutlaatuisiin muistoihin, kokemuksiin ja käsityksiin. Tärkeää on luottamuksellinen ilmapiiri sekä aineiston luottamuksen arvoinen käyttö. Keskustelijoiden motivaatio ja yleensä myönteinen asenne muisteluun antavat hyvän lähtökohdan ja oikeutuksen tutkimuksessa tehtävälle analyysille.

Haastattelijat ottivat itse yhteyttä potentiaalsiin haastateltaviin osin Karjalan Liiton kautta tai minulle suoraan tulleiden ehdotusten perusteella. Saimme haastateltavia myös haastateltujen omien verkostojen kautta. Joissain

120 Mäki & Schwartz 2019, 301.

121 Videohaastattelussa muistelu oli myös tavanomaista fyysisempää, sillä kahden eri tallennuslaitteen mikrofonit piti kiinnittää haastateltavan vaatetukseen. Paristoja sekä nauhoja oli vaihdettava aika ajoin haastattelun aikana. Tällaiset haastattelut saattoivat merkitä haastateltaville erityistä ponnistelua, koska haastattelun aikana ei ollut suotavaa liikkua. Laitteet olivat näkyvillä ja videoinnin vuoksi kiinnitetty lisävalo saattoi heijastua haastateltavien silmiin siten, etteivät he nähneet kameran vierellä istuvaa haastattelijaa. Häiriöitä tai ylimääräisiä ääniä kuvataallenteelle ei ollut suotavaa aiheuttaa, muutoin aineistoa ei voisi käyttää dokumentin materiaalina. Pelkkien audiotallenteiden vuoksi käytössä ollut haastattelunauhuri saattoi olla pöydällä suhteellisen huomaamattomana ja olisi ollut haastateltavalle tässä mielessä helpompaa. Hän olisi saattanut liikkua vapaammin ja melkein päunohtaa nauhurin. Kameran käyttö teki tilanteesta erityisen ja miltei juhlanan hetken.

tapauksissa haastateltavat tunsivat toisia haastateltuja esimerkiksi yhdistysten tai naapuruuden perusteella. Haastattelijoilla oli mukanaan haastattelurun-ko, henkilötietolomake ja päiväkirjalomake sekä Kiitos haastattelusta -paperi, josta ilmenivät hankkeen tarkoitus ja yhteystiedot. Ohjeistin haastattelijoita käymään läpi koko haastattelurungon, mutta hyväksymään samalla, etteivät kaikki kysymykset välttämättä soveltuisi kaikille sellaisinaan. Ne olisivat sil-ti tukena kysymysten esittämisessä. Kehotin haastattelijoita myös pysymään neutraaleina ”poliittisissa kysymyksissä”.¹²² Itse pidin tällaisena aiheena muun muassa julkisuudessa ja Karjalan Liitossa keskustelun kohteena ollutta kysy-mystä Karjalan palauttamisesta.¹²³ Lisäksi karjalaiseen kulttuuriin on eri ai-koina sisällytetty erilaisia merkityksiä ja stereotypioita: karjalaiset ovat iloisia ja hauskoja. Haasteena koin haastateltujen paikallisten ja yllirajaisiin perintöi-hin liittyvien erityispiirteiden, identiteettien ja etnisyyksien moninaisuuden huomioinnin. Kansallisella tasolla vakiintuneet mielikuvat karjalaisuudesta voivat rajata paikallisia toimijoita pois, mikä entisestään vahvistaa stereotyp-pisiä näkemyksiä kulttuurin piirteistä. Jotkut kieltäytyivät haastatteluista, ku-ten aina sopii tämänkaltaisissa, tunteitakin herättävässä hankkeissa olettaa. Tiettyinä aikana muodostetut käsitykset saattavat jäädä elämään staattisina il-man, että ajan ja kontekstien muutoksia huomioidaan yhteisöjen sisällä. Tut-kijoiden tehtävänä on edistää avoimuutta niin tavallisten ihmisten kokemus-ten kuin myös vaikeiden tai marginaaliin joutuneiden aiheiden käsittelyssä.¹²⁴

Hanke toteutettiin lopulta melko rivakasti. Haastattelijat tekivät työnsä sovitussa aikataulussa ja kertoivat minulle kuulumisiaan kentältä. Aikatau-lu oli niin kiireinen, ettei aikaa välttämättä jäänyt kovin syvälliselle reflek-toinnille haastatteluiden onnistumisista tai kehittämistarpeista. Resursseja kaikkien potentiaalisten henkilöiden haastattelemiseen ei ollut, ei myöskään hankkeen kollektiiviseen reflektioon ja kysymysten tarkentamiseen aikaisem-pien haastattelujen pohjalta, mikä osaltaan saattoi vaikuttaa aineiston sisäl-lön muotoutumiseen. Jälkeenpäin arvioiden kysymysrungossa ilmeni monille

122 Tekijän laatima päiväämätön kirje haastattelijoille toukokuulta 2002.

123 Kysymys Karjalan palautuksesta oli mukana kysymyksissä juuri sen vuoksi, että siitä keskusteltiin paljon Karjalan Liitossa ja karjalaisissa yhdistyksissä. Aihe oli ollut ajankohtai-nen liitossa varsinkin 1990-luvulla ja edelleen ns. palauttajajärjestöjen pitäessä yllä keskus-telua. Vuosina 2000–2002 sain myös yliopiston sähköpostiini viestejä tällaisilta järjestöiltä, jotka kutsuivat minua tilaisuuksiinsa. (Ks. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen tausa-aineisto: Tekijän laatima päiväämätön kirje haastattelijoille toukokuulta 2002.) Karjalan palautus -keskustelusta ja palauttajajärjestöjen toiminnasta tarkemmin Tikka 2023, 160–163.

124 Portelli 2006; Thompson 2015.

kansatieteellisille keruulle ominainen tyyli yhdistellä omakohtaisia muistoja yleiseen,¹²⁵ jälkimmäisen jopa painottuessa. Samanaikaisesti muistitietotutkimus oli suuntautumassa kohti henkilökohtaista ja vuorovaikutteista otetta, joka korosti yksilön omaehtoista kerrontaa ja vaikutusmahdollisuuksia. Suulliset haastattelut ja niissä muotoutuva muistelukerronta on dialogista.¹²⁶ Pohdin jälkeen päin paljon hankkeessa tehtyjä valintoja. Olisiko ollut paikallaan laatia kysymyksistä henkilön oman henkilöhistorian paremmin huomioon ottavia?¹²⁷ Ongelma oli se, ettemme etukäteen tienneet paljoakaan haastateltavista, vain oletetun historiallisen kehysten elämäkertoille kuten sodan kokemukset. Haastattelut muovautuivat tilanteen, haastatteludialogin ehdoilla. Yleinen, tunnistettava kehyskertomus, siirtokarjalaisuus, toimi porttina luontevaan keskusteluun. Siirtokarjalainen muistelukerronta osoittautui vahvan kollektiiviseksi, mutta ei odottamallani tavalla. Haastateltavat kertoivat elämästään paljolti me-muodossa. Oman elämän vaiheet eivät olleet korosteisessa asemassa erityisesti sodan jälkeisinä vuosina, tiettyjä elämäнкаа-ritapahtumia lukuun ottamatta. Kenties henkilöiden omat, yksilöllisemmät kokemukset suhteessa kollektiiviseen kertomukseen olisivat tulleet paremmin näkyviin toisenlaisella otteella ja kysymyksillä, mutta aineisto kuvastaa omaa aikaansa, hankkeen tarkoitusta ja siirtokarjalaisuudesta tuolloin vallinneita diskursseja kaipuusta, evakkoudesta ja siirtokarjalaisesta identiteetistä.

Etnografinen tutkimusote on mahdollista myös tutkimuksissa, joissa hyödynnetään muiden tuottamia aineistoja kuten haastatteluja. Kulttuurissa vallitsevien merkitysverkostojen analysoinnissa kontekstualisointi, tutkimusprosessin liittäminen aikaan ja paikkaan on tärkeää.¹²⁸ Omaakin tutkimustani voi luonnehtia etnografisen tutkimusotteen sävyttämäksi. Haastattelijat reflektoivat haastattelukokemuksiaan kenttätyöpäiväkirjoihin, mutta niiden merkinnät jäivät suppeahkoiksi. Toisinaan päiväkirjoissa ilmenee paljastavia yksityiskohtia, kuten esimerkkejä haastateltavien karjalaisuutta ilmentäneestä vieraanvaraisuudesta.¹²⁹ Kaiken kaikkiaan koen usean haastattelijan läsnäolon ja panoksen hankkeessa aineistoa rikastuttavana asiana.

Myös Karjalan Liiton järjestöaktiivit olivat tehokkaita haastateltavaehdokkaiden värvämisessä. Mahdollisuus karjalaisuuden vaalimiseen ja reflek-

125 Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åström 2016, 18–21.

126 Esim. Ukkonen 2006.

127 Ks. Paaskoski 2008, 18; Ukkonen 2000.

128 Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2018, 12.

129 Esim. Markku Savian laatima haastattelupäiväkirja 6.9.2000.

tointiin toimi yhtenä osallistumisen motiivina. Yhteydenottojen perusteella hanke herätti runsasta mielenkiintoa koko hankkeen ajan ja jonkin verran hankkeen jälkeen. Jotkut pitäjäseurat olivat erityisen aktiivisia ja auttoivat haastateltavien löytämisessä. Haastattelijat työskentelivät Uudellamaalla, Pohjois- ja Etelä-Karjalassa, Kymenlaaksossa, Varsinais-Suomessa, Kanta- ja Päijät-Hämeessä ja Lapissa omiakin kontaktejaan hyödyntäen. Pohjoisin haastattelupaikkakunta Suomessa oli Rovaniemi ja eteläisin Helsinki, läntisin haastattelupaikka oli Pori ja itäisin Valtimo. Haastateltavista kaksi asui Ruotsissa Pajalassa ja yksi Kanadassa Torontossa. Tutkimusaineiston haastateltujen alueellinen sijoittuminen Suomeen sodan jälkeen kuvastaa viipurilaisten tyypillisiä asuinpaikkoja Etelä-Suomessa Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa ja Hämeessä. Haastateltavista yksi asui Lappeenrannassa ja kolme Lapissa, Kemin ja Rovaniemen alueilla. Ulkomailla asuvia haastateltavia olisi voinut olla enemmän, mutta tätä emme osanneet tietoisesti huomioida.

Haastatteluhankkeeseen ei haettu erityisesti muita kuin suomea äidinkielenään puhuvia.¹³⁰ Haastatteluilmoitukset ja materiaalit olivat suomeksi. Karjalan kieli on ollut erityisesti rajakarjalaisen ortodoksisen väestön käyttämä kieli.¹³¹ Vuonna 2000 emme ymmärtäneet riittävästi huomioida kielellisen identiteetin näkökulmaa aineiston keruussa, mikä kuvastaa vallitsevia mielikuvia siirtokarjalaisuudesta suomalaisuutena ja suomenkielisyytenä.¹³² Varsinkin luovutetun alueen Raja-Karjala, Kannaksen seutu ja Terijoki ja Petsamo sekä Neuvostoliiton puolella Itä-Karjala olivat suomalaisiksi muokkauksen ja väkivaltaisten kamppailujen kenttää 1920–30-luvuilla.¹³³ Yksi viime aikoina huomiota saanut juonne Karjalan alueiden ja vähemmistöjen suomalaistamisessa on, että varsinkin ortodoksit saattoivat kuvata suomalaistami-

130 Etnologi Monica Ståhls-Hindsberg on tutkinut haastattelemiensa ruotsinkielisten viipurilaisten muistoja heidän entisestä kotikaupungistaan. Muistot on taltioitu Svenska litteratursällskapetiin. (Ståhls-Hindsberg 2004.) Eetu Sairanen (2020) on tehnyt historian pro gradu -tutkielmansa saksankielisistä viipurilaisista.

131 Karjalankielisiä elää Venäjän puolella arviolta alle 100 000, joista hyvin kieltä taitavia on 50 000. Suomen puoleisessa Raja-Karjalassa suomen kielen jalkoihin jo ennen sotia jäänyttä vähemmistökieltä on elvytetty voimallisemmin 1990-luvulta alkaen. Karjalan kieltä äidinkielenään puhuvia on Suomessa tälläkin hetkellä noin 20 000, joista hyvin kieltä puhuvia on noin 11 000 henkilöä. Kolmeen murteeseen jakautuva karjala on uhanalainen kieli ja saanut eurooppalaisen vähemmistökielen statuksen, mutta ei edelleenkään ole Suomen kielilakien turvaama. (www.karjalansivistysseura.fi/karjalan-kieli/, [luettu 3.3.2024]; Nuolijärvi 2022, 31–34; Pyöli 2022, 121.)

132 Parppei 2022, 262.

133 Lähtenmäki 2009b, 432–434.

seensa liittyneitä kokemuksia vain hyvin suljetussa piirissä, jos lainkaan.¹³⁴ Koko Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen aineistossa on kuitenkin myös joitakin Raja-Karjalasta kotoisin olevia haastateltavia, jotka ovat tuoneet esille kokemuksia uskonnostaan, kielestään ja tapakulttuuristaan sekä rajakarjalaisista sukulaisistaan. Heistä kaksi on mukana tässä tutkimuksessa.¹³⁵ Haastateltuja kuului lähes kaikkiin yhteiskuntaluokkiin, mikä toi esiin haastateltujen taustoissa niin taloudellisia, sosiaalisia kuin etnisiäkin eroja.

Muistelemisen tutkimus- ja dokumenttitarkoitukseen ei ollut kuitenkaan kaikille luontevaa, mieleistä tai ajankohtaista. Pyysin haastattelijoita pitämään kirjaa kieltäytymisten syistä. Tavallisia syitä kieltäytyä olivat ujous, jaksamattomuus, haluttomuus muistella tai kiireet. Yksittäisen kieltäytymisen taustalla saattoi piillä sellaisia perimmäisiä syitä, joita voi vain arvailla. Jotkut haastattelusta kieltäytyneet totesivat, että aihetta oli tutkittu liikaa. Tällainen argumentti voi vertautua saamelaisten tutkimukseen, jonka on todettu myös kuormittaneen saamelaisia.¹³⁶ Siirtokarjalaisuuden ylläpitämisessä muistelemisen ja muistelu yleisöille on ollut keskeinen kulttuurinen muoto. Kieltäytymisten syyt ovat liittyneet tarpeeseen kontrolloida oman tai yhteisön muistin sisältöjä ja hyödyntämistä siirtokarjalaisessa kontekstissa.¹³⁷ Itsekin kohtasin hankkeen aikana kieltäytymisiä. Esimerkiksi eräs Viipurissa nuoruutensa asunut sukulaiseni kieltäytyi muistelemasta vedoten vaikeisiin ja häpeällisiin kokemuksiinsa nuoruuden muistoihin. Sukulaiselle tai perheenjäsenelle muistelemisen saattaa tuntua vaikeammalta kuin täysin tuntemattomalle ihmiselle.¹³⁸

Haastatteluissa saattoi kuitenkin toisinaan olla mukana kuuntelemassa muita osapuolia kuten perheenjäseniä. Hankkeen päättyessä emme olleet yhteyksissä haastateltaviin täydentääksemme haastatteluja. Jotkut harvat halusivat itselleen haastattelunauhan muistoksi, ja heille nauhan toimitinkin.¹³⁹

Siirtokarjalaisuuden tutkimus perinnekeruiden ja kansatieteellisten kyselytutkimusten muodossa käynnistyi 1950-luvulla, ja Heikki Waris oli

134 Kananen 2015, 111.

135 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923); H:KS/V:2 (Nainen s.1920).

136 Aikio 2023, 56.

137 Savolainen 2022b, 193.

138 Ruotsala 2002, 31.

139 Pyyntöjä tallennekopioiden saamiseksi ilmeni lopulta melko vähän, vain muutamia hankkeen aikana ja jälkeen. Autoin tällöin kertojia omakustanteisten kopioiden teettämiseksi digitaalisesti kopioksi, mikäli nauhoitus oli onnistunut. Varsinaisesti resursseja nauhojen digitoimiseen ei ollut hankkeen aikana eikä päättyessä, sillä digitointi oli tuolloin vielä melko harvinaista ja kallista.

hyödyntänyt tutkimuksessaan haastatteluja.¹⁴⁰ Hankkeessamme videointi ja siihen liittyvä dokumenttiprojekti toivat tutkimusperinteeseen erityisen piirteen, joka saatettiin kokea eri tavoin kuin intiimimpi perinteinen kysely- tai elämäkertakeruu tai audiohaastattelu. Videohaastattelussa haastateltava tulee julkiseksi eri tavoin kuin muissa aineiston tuottamistavoissa.¹⁴¹ Pitäjäseuran aktiivijäsenen haastatteluun suosittelema nainen koki olevansa ”huono puhumaan” ja piti parempina haastateltavina niitä, jotka olivat enemmän keskenään tekemisissä. Varsinkin videointi muodostui hänen kohdallaan kynnyskysymykseksi, sillä nainen olisi ollut valmis osallistumaan videointiin vain selin.¹⁴² Videohaastattelut, joissa pitää esiintyä omilla kasvoillaan, saattavatkin ujostuttaa haastateltavia, eikä niiden tekeminen ole itsestään selvää ilman luottamusta.¹⁴³ Kieltäytymiset olivat siis ymmärrettäviä.

Sodan muisteleminen voi olla monin tavoin kehollista tietämistä,¹⁴⁴ usein myös fyysistä toimintaa ilmeineen ja tyyleineen, mikä näkyy aineistosani. Suullisen historian kertojan muistelua ei tulkita ainoastaan sanojen ja lauseiden tasolla, vaan myös esitystavan ja -tyylin mukaan. Muisteleminen on vahvasti fyysistä toimintaa, johon liittyvät eleet, ilmeet ja kehollisesti ilmenevät viestit.¹⁴⁵ Muistelemiseen lupautuminen edellytti monilla omien voimavarojen arviointia. Henkilökohtaisesti raskaat kokemukset, olivatpa ne sotaan tai muihin oman elämän tapahtumiin liittyviä, voivat olla vaikeita sanallistaa. Haastateltavilla saattoi olla myös kokemuksia, jotka he halusivat kokonaan unohtaa. Esimerkiksi jotkin henkilökohtaiset muistot voivat omissa yhteisöissä tuntua sopimattomilta. Muistaminen on myös yksityistä ja kontrolloitua.¹⁴⁶ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa kontrollointi ilmeni sekä haastateltavien ilmaisemissa toiveissa että vaikenemisissa. Tällöin he saattoivat kertoa itselleen tärkeistä asioista vain haastattelun ulkopuolella. Eräänlaisia kontrollointia ilmeni myös kieltäytymisinä, muttei tietääkseni kuitenkaan niin, että ketään olisi estetty osallistumasta epäsovivina pidettyjen ajatustensa takia. Haastateltavien suosittelijat saattoivat toisaalta suosia sanavalmiita ja

140 Willman 2006, 145.

141 Myös folkloristi Niina Naarminen (2018, 132) havaitsi joidenkin potentiaalisten haastateltavien vierastaneen erityisesti videointia omassa kenttätöössään.

142 Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen tausta-aineisto: Koottuja syitä haastatteluista kieltäytymisille.

143 Esim. Naarminen 2018, 137.

144 Savolainen 2015, 366; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 5–6.

145 Abrams 2016, 22.

146 Taavetti 2021.

aktiivisia kertojia ja toisaalta jättää pois laskuista sellaisia henkilöitä, joiden he arvioivat olevan haastateltavan ideaaliin sopimattomia esimerkiksi introverttiuden vuoksi.

Markku Onttonen oli mukana hankkeen alkuvaiheen valmisteluissa ja opasti kaikki haastattelijat tuon ajan uutta teknologiaa edustaneiden Mini-DVD-videokameroiden käyttöön. Haastattelut tallennettiin tutkimusta varten lisäksi c-kasetille, joka oli tuolloin melko vakiintunut tallennusformaatti kenttätöissä. Digitalisaatio kenttätöiden tekemisessä oli vasta alkamassa. Hankkeen alussa ajatuksena oli, että Karjalan Liitto ottaisi aineistot huolehdittavakseen. Hankkeen päätyttyä kävi kuitenkin ilmeiseksi, että aineisto tulisi pikimmiten luovuttaa ja tallentaa ammatillisesti hoidettuun arkistoon ennen kaikkea aineiston käytön valvonnan ja tietosuojakysymysten vuoksi. Aineiston digitoinnillakin alkoi olla kiire, mutta arvokas työ tarvitsi sekin resursseja. Hanke ei jatkunut enää vuoden 2002 jälkeen. Aineistoa on säilytetty dokumentin valmistumisesta lähtien ulkopuolisilta suojatuissa kokoelmatiloissa Helsingin yliopistossa, ja sen siirtoa digitoidussa muodossa ammatilliseen arkistoon on valmisteltu tämän tutkimuksen päätösvaiheessa.

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen päätyttyä huomattava osa aineistosta oli *Muistojeni Karjala* -dokumenttisarjan (2004) valmistelun ajan tekijöiden käytössä.¹⁴⁷ Kävin alustavasti haastatteluaineistoa läpi Karjalatalolla dokumenttiohjaajien Markku Onttosen ja Erkkö Lyytisen kanssa *Muistojeni Karjala* -dokumenttisarjaa varten. Vain noin kolmasosa haastatteluista oli materiaalina sellaista, jota voitiin tuolloin käyttää televisiodokumentissa. Ymmärsin, että tutkijan ja dokumenttiohjaajan kriteerit onnistuneelle haastattelulle olivat osin erilaisia. Ohjaajalle oli tärkeää saada sellaista materiaalia, jossa ei ole teknisiä puutteita, huonoa kuvaa, ääntä tai epäsujuvaa kerrontaa. Karismaattinen, ”sujuvasti puhunut pää” oli tärkeä lähtökohta dokumentin lopputulokselle. Ymmärsin asian siten, että dokumenttikerronnassa piti olla tunteita herättävää raflaavuutta.¹⁴⁸

Dokumenttiohjelmasarjaa esitettiin Ylellä ensimmäistä kertaa sen valmistumisvuonna 2005 ja useita kertoja myöhemmin. Minä tai muutkaan työ-

147 Ohjaaja Markku Onttonen valmisteli kyseistä dokumenttiohjelmasarjaa, mutta hänen menehdyttyään vuonna 2004 projektin ollessa kesken, työn saattoivat valmiiksi ohjaajat Riina Leskelä ja Lotta Ventelä. Sarjan tuottajana toimi Vesa Saarinen Ylen dokumenttiohjelmista.

148 Markku Onttonen pyysi minua mukaan työstämään aineistoa dokumentiksi. Kävimme läpi aineiston katsomalla ja kuuntelemalla jokaista haastattelua ja keskustelemalla kunkin haastattelun käytettävyydestä kuten teknisestä laadusta tai kerronnan sujuvuudesta. Tekijän muistiinpanot 16.4., 17.4. ja 10.6. 2002.

ryhmän jäsenistä eivät olleet enää mukana varsinaisesti sarjan tekemisessä tai loppuvaiheen viimeistelyssä.¹⁴⁹ Sinä aikana tein itsenäisesti kenttätöitä ja haastatteluja Lahdessa entisten Viipurin tienhaaralaisten parissa hahmottaakseni viipurilaisuuden kontekstia syvemmin ja paikallisemmin. Lahteen siirtyi toisen maailmansodan jälkeen huomattava määrä viipurilaista ja karjalaista siirtoväkeä suhteutettuna kaupungin aikaisempaan asukasmäärään. Kaupunkiin asettuneista noin 8000 siirtokarjalaisesta yli puolet oli viipurilaisia,¹⁵⁰ ja heidän mukanaan paikkakunnalle sijoittui huomattava määrä yrityksiä sekä oppilaitoksia.¹⁵¹ Haastattelin toisiaan säännöllisesti tapaavan muisteluyhteisön jäseniä. Tulin myös tietoisemmaksi fyysisten muistojen merkityksestä jokapäiväisessä ympäristössä, kaupunkitilassa. Sellaisia eivät ole ainoastaan kollektiiviseen kokemukseen kiinnittyvät muistomerkit,¹⁵² vaan myös rakennukset ja henkilökohtaisiin elämänvaiheiden henkilökohtaisemmat muistipaikat ja tilat.¹⁵³

Peilaan Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -aineistoani myös näihin Lahdessa tekemiini haastatteluihin ja havainnointeihin. Tämän kenttätöön ensisijainen merkitys tutkimukselleni on sen myötä saamani ymmärrys siitä, että ikääntyneiden karjalaisten yhteisöjä oli muitakin kuin virallisen järjestökentän piirissä toimivia. Lahtelaisen yhteisön parissa aloin myös hahmottaa, kuinka he rakensivat yhteisöään kaupunkilaisina ja kaupunkilaisissa verkostoissaan.

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeesta hyödynnän neljääkymmentä viipurilaistaustaisille tehtyä haastattelua, jotka muodostavat tutkimukseni aineiston. Viipurilaistaustaisilla tarkoitan heitä, joiden kotipaikka oli Viipuri joko sodan alkaessa 1939 tai myöhemmin sodan aikana.¹⁵⁴ Käytän lisäksi täydentävänä ja silloittavana tausta-aineistona muitakin samassa hankkeessa tuotettuja Viipurin muistoja käsitteleviä haastatteluja. Lisäksi hyödynnän hankkeen ulkopuolella Lahdessa tekemääni kenttätöäineistoa, josta olen si-

149 *Muistojeni Karjala* -sarjan puoli tuntia kestävät jaksot perustuivat videohaastattelu-materiaaliin ja käsittelivät seuraavia aiheita: Lapsuus Karjalassa, Kansojen ja kielten Viipuri, Arkea ja juhlaa, Karjalan kansa talvisodassa, Ensimmäinen evakkotaival, Vieraissa tuvissa, Takaisin Karjalaan, Uudestaan evakkoon, Uusi alku ja Karjalaisuus tänään (Onttonen 2004).

150 Palomäki 2011, 23.

151 Huovila 2005.

152 Esim. Drozdewski 2016.

153 Saarikangas 2002.

154 Haastattelut muistitietohankkeessa tehtiin yksilöhaastatteluina. Haastateltujen joukossa oli muutamia toisensa entuudestaan tunteneita yhdistystovereita sekä yksi aviopari. Myös omaisia saattoi toisinaan olla läsnä haastatteluissa.

teerannut kahta Viipurin tienhaaralaisiin kuuluneen henkilön haastattelua ja niihin liittyviä muistiinpanoja. Olin rajannut aineistoni viipurilaisiin jo vuonna 2002, mutta koska koko aineisto ei ollut heti käytettävissäni, päätin hyödyntää tutkimuksellisesti oleskeluni Lahdessa. Tutustuin tällöin yhteen viipurilaisille merkitykselliseen kaupunkiin. Haastattelin ja havainnoin entisiä Viipurin tienhaaralaisia paikallisen ryhmän ja heidän yllirajaisen toimintansa näkökulmasta.¹⁵⁵ Näiden aineistojen pohjalta analysoin haastateltujen tapaa sanallistaa suullisesti heidän omia elämänvaihteitaan kaupunkilaisina, karjalaisina ja uusien kotipaikkojensa asukkaina.¹⁵⁶

Tutkimusaineistossani on mukana niin Viipurissa syntyneitä ja eläneitä kuin myöhemmin Viipuriin muuttaneita haastateltavia, jotka ovat lähteneet Viipurista evakkoon joko kerran tai kaksi kertaa. Jotkut haastateltavista ovat syntyneet ja eläneet Viipurin maalaiskunnassa, mutta työpaikan tai opiskelun takia he saattoivat mieltää itsensä enemmän viipurilaisiksi kuin maalaiskunnan asukkaiksi. Viipuri oli työpaikkakaupunki lukuisille sen ympäristössä asuneille. Viipuri oli laajemminkin kannakselaisille merkittävä asiointi- ja sukulointikaupunki, ja myös he refleктоivat Viipurin merkitystä itselleen. Haastatteluihin liittyvät henkilötietolomakkeet, joihin on sisällytetty lupa käyttää aineistoa myös tutkimustarkoituksessa. Lisäksi haastattelupäiväkirjat muistiinpanoineen ovat mukana tutkimusaineistossani. Pystyäkseen muodostamaan kokonaisymmärryksen aihepiiristä olen käyttänyt tausta-aineistona myös Karjalaisista siirtokarjaisiksi -hankkeen aikana ja Lahdessa tekemiäni haastattelujen yhteydessä kokoamaani muuta aineistoa, muistiinpanoja, dokumentteja omakustanteisia kotiseutukirjoja. Hyödynnän myös vuosien varrella tekemiäni haastattelupäiväkirjoja, jotka ovat yksityistä pohdintaa omista tuntemuksistani jäsentäessäni ajatuksiani, etsiessäni uusia näkökulmia ja kehitellessäni kysymyksenasetteluani. Hyödynnän lisäksi haastattelujen kontekstin ja kerronnallisen tulkintakehikon rakentamisessa Viipuria ja Kannasta käsittelevää muistelukirjallisuutta ja omaehtoisesti tuotettuja historioita. Nämä teokset olen jaotellut lähdeluettelossa omaksi ryhmäkseen.

Olen kirjoittanut puhtaaksi analysoimani haastatteluaineiston suurimmaksi osaksi.¹⁵⁷ Alussa operoin lähinnä haastatteluiden litteraatioilla sillä

¹⁵⁵ Willman 2006.

¹⁵⁶ Olen kirjoittanut kaksi vertaisarvioitua artikkelia Lahden entisten Viipurin tienhaaralaisten parissa tuottamastamme haastatteluaineistosta (ks. Willman 2006 & Pietiläinen 2024.)

¹⁵⁷ Poikkeuksen muodostavat sellaiset haastattelut, joita olen voinut hyödyntää pelkästään digitoidun videoaineiston avulla (LIITE I). Tutkimukseen nostamiani sitaatteja olen käsitellyt

Tutkimusaineiston haastattelut 2000–2005

KARTAN TOTEUTUS: LASSE LEHTINEN

Kartta 2. Tutkimusaineiston haastateltujen koti- ja haastattelupaikat

videoiden katselu vaati erityisen laitteiston, jota minulla ei enää tuossa vaiheessa ollut mahdollista käyttää. Vasta paljon myöhemmin olen digitoinut aineistoani ja käynyt sen suurimmaksi osaksi läpi myös haastatteluja katsellen ja niitä analysoiden. Videohaastatteluaineisto kokonaisuudessaan on tutkijalle aarre, josta riittää tutkittavaa jatkossakin.

2.2. Muistelijat, heidän taustansa, ikänsä ja ammattinsa

Tutkimusaineistoni haastateltavat olivat asuneet huomattavan tai merkityksellisen osan elämästään Viipurissa tai kokivat itsensä jossain vaiheessa elämänsä viipurilaisiksi. Viipurin kokeminen omaksi kotipaikaksi tai merkitykselliseksi ei koskenut ainoastaan Viipurissa syntyneitä, vaan myös muualla syntyneitä ja myöhemmin sinne muuttaneita. Uusia asukkaita muutti kaupunkiin opiskelemaan tai työtä tekemään.¹⁵⁸ Esimerkiksi Valkjärvellä syntynyt nainen puhui haastattelussa lähinnä Viipurista, jonne oli muuttanut vanhempineen jo varhaislapsuudessaan. Haastattelijalla oli ollut ennakkoon käsitys muistelijan valkjärveläisyydestä, ja hän oli joutunut muokkaamaan kysymykset ”Viipuriin sopiviksi”.¹⁵⁹ Olen hyväksynyt aineistooni myös useampaan paikkakuntaan itsensä paikantaneita haastateltavia. Toinen Valkjärvellä syntynyt haastateltava asui puolisonsa kanssa kahdella paikkakunnalla 1930-luvulla: kesäisin maalla ja talvisin Viipurissa. Hän palasi jatkosodan aikana asumaan Viipuriin, ei maaseudulla olleelle Valkjärvelle, josta perhe ja suku olivat lähtöisin.¹⁶⁰ Viipurilaisuuden kuten karjalaisuudenkin määritelmä on hyvin venyvä, ja siihen on liittynyt monipaikkaisuutta. Yleensä Viipuri ja Viipurin maalaiskunta käsitetään yhtenä alueena, vaikka alue kattoi luonteeltaan, maisemiltaan, elinkeinoiltaan ja luokkaolosuhteiltaan hyvin erilaisia kaupunginosia, taajamia ja paikallisyhteisöjä. Koska keskityn kaupunkilaisten kokemuksiin, olen rajannut aineistostani Viipurin maalaiskunnan maanviljelysväestöön taustaltaan kuuluneet haastateltavat kokonaan pois lukuun ottamatta niitä tapauksia, joissa perheessä on tapahtunut elinkeinon vaihdos tai perheellä on ollut useita elinkeinon lähteitä Viipurin seudulla ja henkilö on mieltänyt itsensä viipurilaistaustaiseksi.

luettavimmiksi mahdollisimman paljon puhkielisyttä kunnioittaen. Hakasulkeisiin olen kirjannut merkityksellisiä taukoja, äännähdyksiä tai selventäviä sanoja.

158 Esim. H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); H:KS/V:38 (Mies s. 1918); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

159 Sanna Nurmelen haastattelupäiväkirja 18.5.2000. H:KS/V:33 (Nainen s. 1917).

160 H:KS:K:2 (Nainen s. 1904).

Paikka mielletään yhä tärkeäksi identifikaation lähteeksi, joskin alueelliset identiteetit ovat jatkuvan muutoksen kohteina. Ja vaikka sukupuoli, etnisyys, luokka ja ikäryhmä ovat keskeisempiä kuin alueellisuus, spatiaalisuus on tärkeä ulottuvuus kaikessa sosiaalisessa toiminnassa.¹⁶¹ Viipurilaisuuden määritelmä ja merkitykset käyvät haastateltujen kohdalla yhä moninaisemmiksi, kun tullaan lähelle nykypäivää: toisille Viipuri on ennen kaikkea syntymäpaikka, toisille vasta aikuisuuden asuinpaikka, toisille työ- tai opiskelupaikka. Haastateltujen keskuudessa oli tyypillistä kuvata yksilöllisesti omat taustat ja juuret. Toisinaan ne kytkeytyivät paikassa eläneen suvun vaiheisiin ja elinkeinoihin, toisinaan omaan syntymäpaikkaan tai kotiin ja lähinnä omiin kokemuksiin. Osalla edellä mainitut hahmotukset kytkeytyivät vahvemmin Viipuriin kuin toisilla. Aineistossa ilmenee yksilöllisiä määrittelyeroja siinäkin, milloin maalaiskunnan puolella asuneet ovat voineet mieltää itsensä viipurilaisiksi, varsinkin jos alueliitokset ovat tapahtuneet heidän eläessään. Viipurin väestöön kuului sellaisiakin, jotka eivät olleet muuttaneet kirjojaan Viipuriin muuttaessaan sinne töihin.¹⁶² Monipaikkaisuuden näkökulma nousi tutkimuksen kuluessa yhä tärkeämmäksi alkaessani kiinnittää huomiota eri paikkojen merkityksiin henkilöiden identifikaatioiden muotoutumisessa.

Haastateltavat olivat syntyneet vuosina 1904–1932, valtaosa eli 25 henkilöä heistä oli vuosina 1920–1929 syntyneitä. Haastateltavista oli sodan alkaessa täysi-ikäisyyden saavuttaneita aikuisia noin kolmasosa¹⁶³ ja rippikoulun käymättömiä kymmenen henkilöä eli lähes neljäsosa. Loput kuuluvat vielä ei-täysi-ikäisten, mutta rippikoulun käyneiden nuorten ryhmään.

TAULUKKO 1. Haastateltavien syntymävuosikymmenet ajalla 1900–1939

Haastateltavien lukumäärä (hlöä)	syntymävuosikymmen
3	1900-luvun alku
11	1910-luku
25	1920-luku
1	1930-luku

¹⁶¹ Paasi 1996, 210–211.

¹⁶² Paavolainen 1978, 77.

¹⁶³ Täysi-ikäisyyden raja oli tuolloin 21 vuotta.

Haastateltavat edustavat erilaisia perheitä elinkeinoiltaan ja sosiaaliselta asemaltaan, ja he lähtivät evakkoon Viipurin eri kaupunginosista. Heidän ammatillinen kirjonsa on laaja työläisammateista ja palvelualoista akateemisiin ammatteihin. Haastateltujen ammatit ovat usein vain vähän koulutusta vaatineita palvelualan ammatteja ja täten tyypillisiä sodan sukupolvelle. Kaikki naishaastateltavat olivat kuitenkin päätyneet työelämään. Yliopistotutkinnon suorittaneita haastateltavista oli viisi. Yksi muistelijoista oli päätenyt maaseudulle maatalon emännäksi.

Haastateltujen asuinalue ja koti heijastelivat kaupunkilaisten elämänmuotoja ja tyyliä, makua, persoonallisuuksia, kuluttamista ja yhteisöllisiä viitekehyksiä.¹⁶⁴ Mattin isä ja tämän kaksi veljeä olivat muuttaneet maalta samalle alueelle Kolikkoinmäelle, ja Matt luonnehti heitä Viipuriin muutosta huolimatta ”maalaisiksi”. Mattin isä toimi autonkuljettajana omassa autonkuljetusyrityksessä.¹⁶⁵ Työpaikka ja perheen elämäntilanteen kannalta optimaalinen, kuten sopivan hintainen, kokoinen tai työpaikasta sopivan etäisyyden päässä työpaikasta sijaitseva asunto selittää monien kohdalla lapsuudenkodin sijaintia. Muuttoratkaisuihin ja asunnon valintaan Viipurissa vaikutti työpaikka. Työpaikkamatkustus läheiseltä maaseudulta Viipuriin oli tavallista.¹⁶⁶ Useilla aineistoni haastateltavilla oli kokemusta muutosta lapsuuden perheensä mukana Viipuriin tai muutosta kaupungin sisällä, usein kaupunginosien välillä. Joillakin kotipaikka oli tullut osaksi Viipurin kaupunkia alueliitoksen yhteydessä. Lähes puolet haastateltavista oli asunut useammissa kuin yhdessä paikassa Viipurissa. Kattavia syitä kaikille muutoille aineisto ei paljasta, sillä haastateltavat esittävät omia arvelujaan ja muistojaan pikemmin sen perusteella, mitä muutoista oli jälkeen päin keskusteltu. Aineisto kuitenkin heijastaa hyvin 1920–1930-lukujen kaupunkilaisten elämäntilanteita ja kaupungistumisen taustalla olleita syitä. 1930-luvun alkupuolella muutoilla tavoiteltiin huokeampia elin- ja asumiskustannuksia. Viipurissa vuokralla asuminen oli muita kaupunkeja edullisempaa ja siksi yleistä (68,8 % väestöstä).¹⁶⁷ Esikaupungeissa asui kausityöläisiä, joiden tulot saattoivat koostua useasta lähteestä. Oman pihan kasvimaan ja puutarhan, marja- ja sienimetsien sekä kalastusvesien antimet olivat tarpeellinen

164 Amberg 2003, 21; Fornäs 1998 121–122.

165 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

166 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

167 Paavolainen 1978, 88.

täydennys ruokapöydässä.¹⁶⁸ Puutarhavihjelyn puolesta tehtiin valistustyötä myös Viipurin seudulla.¹⁶⁹

Ennen toista maailmansotaa vallitsi perheihanne, jossa pääelättäjänä toimi mies ja nainen oli kotitalouden johtaja.¹⁷⁰ Naisten erilaiset positiot suhteessa työhön vaihtelivat aineistoni kertojien lapsuudenkodeissa, joista osassa äidit olivat kotona, kotiäiteinä tai -rouvina ja osa työelämässä. Laajasti ottaen käynnissä oli myös perheenemäntien ammatillistumismurros, mutta kaupungeissa perheenäitien työssäkäynti oli monilla aloilla yleistä ennen sotaa.

Sodan myötä tilanne muuttui, kun periaatteessa kaikki kansalaiset mobilisoitiin työvelvollisuuslainsäädännön voimalla. Naiset ottivat enemmän roolia kotirintaman sekä yhteiskunnan eri sektorien toiminnoista niin järjestöissä kuin työelämässä, aiempaakin vastuullisemmissa tehtävissä.¹⁷¹

Haastateltavieni lapsuuden perheiden pääelättäjien ammateissa painottuivat työläisammatit sekä liikenne-, yritys- ja käsityöala. Isovanhempien, käytännössä isoisien, mainittuja kaupunkilaisammattajeja olivat maalausliikkeen pitäjä, kanavan- tai radanrakentaja, saunanomistaja, arendaattori eli vuokraaja, maanviljelijä, mallipuuseppä, vaatturi tai räätäli, arkkitehti, ajuriliikkeenomistaja, vesijohtoliikkeen työntekijä, tukkukauppias tai asemapäällikkö. Vain harvan haastateltavan vanhemmat kuuluivat paremmin toimeentulevaan keskiluokkaan, johon kuuluivat akateemisesti tai muutoin pidemmälle koulutettu väki kuten kaupungin tai valtion virkamiehistö ja porvaristo. Luokkaerot saattoivat ilmetä ilmaisuissa kuten Lempillä, joka mainitsi veljensä työskennelleen ”herrojen autonkuljettajana”.¹⁷² Lisäksi perheiden asuinpaikat kaupungin sisällä heijastelevat perheiden sosiaalisia asemaa ja luokkia. 1900-luvun alussa kaupungin liepeille itäisiin osiin oli alkanut kasvaa mittavia, pääosin suomenkielisen työväestön kansoittamia esikaupunkialueita, kuten Talikkalan, Kolikkoinmäen, Ristimäen ja Tiiliruukin alueet, joiden köyhälistön asuinolot olivat paikoin jopa kelvottomia asumiseen. 1920–1930-luvuilla tilanne alkoi kohentua, mistä antavat viitteitä Kelkkalassa asunut Onni ja Ristimäessä asunut Ilma. He eivät haastatteluissaan mainitse mitään aikaisemmin esillä olleista alueiden puutteista.¹⁷³ 1920- ja 1930-luku-

168 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

169 Donner 2015, 86, 85.

170 Häggman 1994, 182–195.

171 Hytönen 2014, 39–40, 89–91, 96–97.

172 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

173 H:KS/V:21 (Mies s. 1921); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

jen kaupunkien asuntopolitiikka ja kaavoittaminen lähtivät ydinperheen tarpeista, ja erityisesti maaseutu ja kaupunkien puutarhamaiset kaupunginosat nähtiin terveellisinä ja suotuisina ympäristöinä.¹⁷⁴

Aineistoni sukupuolijakaumassa painottuvat naismuistelijat, joita on 32 henkilöä 40 muistelijasta. Koko hankkeen aineistossa naiset painottuvat muutoinkin, sillä 210 henkilöä eli lähes kaksi kolmasosaa koko hankkeen 316 haastateltavasta oli naisia. Useat haastatelluista miehistä olivat osallistuneet sotatoimiin, eivätkä he konkreettisesti voineet muistella omaa evakkomatkaansa, mutta teema oli luonteva keskustelunaihe heidänkin kanssaan. Tällöin he kertoivat usein perheidensä kokemuksista. Moni haastateltava tuo voimakkaasti esiin sodan vaikutukset perheisiinsä. Tähän heitä ohjasivat siirtokarjalaisten kertomuksen elementtejä ja aiheistoa huomioivat haastattelurungon kysymykset. Kysymysten muotoilun takana oli pyrkimys kunnioittaa kohderyhmää, ja teemat myötäilivät sensitiivisesti esimerkiksi siirtokarjalaisten aiemmin muistelukirjallisuudessa esille nostamia teemoja, kokemuksia ja jäsenyyksiä. Vaikutteita on nähtävissä myös Markku Onttosen alun perin dokumenttisarjaan kaavailemista teemoista. Kysymysrunko näyttää ilmentäneen tuolloin vallinnutta evakkomuistojen kerronnan mallia monilta osin, ja tämän mallin haastaminen oli suunnitteluvaiheessa vaikeaa.

2.3. Muistitietohaastattelujen teemat ja sisällöt

Haastattelujen toivottiin edustavan mahdollisimman kattavasti ja tasapuolisesti luovutetun alueen eri pitäjii. Tällä katsottiin olevan myös haastateltavien motivoinnin kannalta merkitystä. Haastatteluita varten laadimme melko tarkan kysymysrunгон, joka oli samalla tematisoitu elämäkerrallisesti sotavuosia painottaen. (Ks. Liite IV) Edellytyksenä osallistumiselle oli, että haastateltava koki itse muistavansa hyvin lapsuutensa, sodan alkamisen, Karjalasta evakkoon lähtemisen ja sittemmin sodan jälkeen uusille asuinseuduille asettumisen aikuisikäisenä tai nuorena siirtokarjalaisena. Huomioimme hankkeessa, että varsinkin sota-ajan kokemuksia oli jo tarkasteltu aiemmassa tutkimuksessa.

Kysymysten muotoiluun vaikuttivat toisaalta tutkimuskirjallisuus, toisaalta siirtokarjalaisten tuottama oma kirjallisuus sekä käynnissä olleet julkiset keskustelut aiheesta. Haastattelukysymyksiä laatiessamme perehdyin

¹⁷⁴ Palomäki 2011, 29.

Pirkko Sallinen-Gimplin ja Tarja Raninen-Siiskosen väitöskirjoihin sekä joihinkin aiheesta kertoviin yleisteoksiin.¹⁷⁵ Tunnistan, että varsinkin Riikka Raittiin ja Eeva Peltosen toimittama teos *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa* (1994) vaikutti huomattavasti hankkeen kysymysrunkoon evakuoinnin ja sotaan asennoitumisen osalta.¹⁷⁶ Samoihin aikoihin toisen maailmansodan siviiliväestön kokemuksista keskusteltiin paljon suomalaisessa mediassa ja julkisuudessa. Kaikki hankkeessa haastatellut henkilöt olivat asuneet luovutetussa Karjalassa ja tunnistivat itsensä siirtokarjalaisiksi. Mikään ei viittaa siihen, että haastateltavat olisivat kyseenalaistaneet hankkeen lähtökohtia. Hankkeen haastatteluja valmisteltiin kansatieteen opiskelijoiden kenttätöyökurssilla. Siellä toteutetut haastattelut muodostivat eräänlaisen kysymysrunгон pilotin, jonka pohjalta kysymyksiä vielä täsmennettiin.¹⁷⁷ Osana kenttätöyökurssia Karjalan Liitto järjesti myös luentosarjan, jonka teemana oli siirtokarjalaisuus. Tutustuimme muihinkin liiton jäsenistölleen järjestämiin tilaisuuksiin ja dokumentoimme niitä valokuvaamalla ja kirjoittamalla kenttätöypäiväkirjoja. Lisäksi Helsingissä vuonna 2000 järjestetystä Karjalan Liiton vuotuisesta päätapahtumasta Karjalaisista kesäjuhlista on olemassa opiskelijoiden laatimia muistiinpanoja ja lyhyt videotallenne. Kyseisten kesäjuhlien teemana oli Viipuri.¹⁷⁸ Opiskelijat tekivät referaatteja pitäjaseurojen muistojulkaisuista ja historiikeista, joita on toisen maailmansodan jälkeen tuotettu runsaasti. Jotkut haastateltavat lahjoittivat tällaisia kirjoja ja painamattomia aineistoja tai vihkosisi osaksi hankkeen aineistoa. Lahjoituksen tarkoituksena oli tukea hankkeen jatkokehittämistä kuten haastattelukysymysten laadintaa.

Hankkeen kysymyksenasettelussa erityisinä kiinnostuksen kohteina olivat Viipurissa vietetyn lapsuuden ja nuoruuden sekä sodan alkamisen lisäksi muun muassa siviilien ja maanpuolustusorganisaation kohtaaminen, sota-ajan juhlakulttuuri, sotapropaganda, sotavangit ja muut poikkeusajan il-

175 Laadimme kysymykset yhdessä tutkimusjohtajan Sanna Kaisa Spoofin kanssa. Sallinen-Gimpl 1994; Raninen-Siiskonen 1999.

176 *Naisten aseet* (1994), s. 440–443.

177 Ideoitaan kysymysrunkoon antoivat myös suomen kielen professori Pirkko Nuolijärvi (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen entinen johtaja) ja tutkijana toiminut FT Anneli Sarhimaa erityisesti luovutetussa Karjalassa puhutun ja haastatteluhetkellä käytetyn murteen osalta.

178 Itse en osallistunut Helsingin Karjalaisiin kesäjuhliin 2000. Osallistuin Karjalaisiin kesäjuhliin myöhemmin Porissa (2003), Lahdessa (2005), Haminassa (2006), Kuopiossa (2009), Lahdessa (2012) ja Raumalla (2022). Viimeksi mainitussa juhlassa olin työroolissa Karjalan Liiton toiminnanjohtajana.

miöt. 2000-luvun alussa siviiliväestön sodan muistojen käsittelylle oli ilmiselvä tilaus, mistä kertoo siirtokarjalaisten osoittama laaja kiinnostus haastatteluhanketta kohtaan. Samoin kuin rintamaveteraanit, sodan kokeneet siirtokarjalaiset kokivat, etteivät he olleet saaneet riittävästi kertoa kokemuksistaan.¹⁷⁹ Keruuhankkeen taustalla oli siirtokarjalaisten keskuudessa esille tuotu ajatus, että heidän kokemuksistaan oli vaiettu yhteiskunnassa. Tätä keskustelua käydään vieläkin, vaikka tutkimusta varsinkin karjalaisesta siirtoväestä on ilmestynyt.¹⁸⁰ Esimerkiksi Lapin evakkojen kokemuksia on käsitelty selvästi vähemmän. Evakkojen tarinaa on toki eri muodoissaan tuotu esille talvi- ja jatkosodan sekä sopeutumisen näkökulmista kulloisenkin vuosikymmenen kontekstissa ja näkökulmat ovat olleet aikaansa sidottuja. Edelleen monen vähemmistöryhmän kokemus on jäänyt valtavirran kokemusten varjoon. Keskustelu luovutetusta Karjalasta ja Viipurista on käynnissä edelleen, myös uusien käänteiden, kuten Ukrainan sodan takia. Karjalaisuudesta ja esimerkiksi sen suhteesta suomalaisuuteen keskustellaan nyt kuitenkin monipuolisemmin kuin 2000-luvun alkupuolella.

Haastattelurungon kysymykset etenivät kronologisesti historian vaiheita huomioiden. Ensin käsiteltiin lapsuutta Viipurissa. Sodan teeman käsitelyt käynnistyivät yleensä kysymyksillä haastateltavan ensimmäisestä muistikuvasta sodan alkamisesta ja sitä ennakoivasta ilmapiiristä. Haastateltavat kertoivat sotaan varautumisesta, maailmanpoliittisen tilanteen herättämistä reaktioista ja lähiympäristön muutoksista. Erityinen ilmapiiri ja sodan enteilyyn liittyvät tekijät käsiteltiin sodan tapahtumien muistelun yhteydessä samoin kuin evakkomatkojen vaiheet sekä ratkaisut palata tai olla palaamatta takaisin Viipuriin jatkosodan aikana. Muistot sodan käännekohdista ja arjesta selviytymisestä luonnehtivat aineistoa. Evakkomatkojen muisteltuja vaiheita olivat karkeasti jaoteltuna lähtö, evakkomatalla olo, sijoittuminen evakkopaikkaan eri vaiheineen sekä talvisodan päätös. Muistelijat valottavat hyvin työn ja asuinpaikan etsintää ja perhesuhteita. Aiheina olivat sen hetken ajatuksen mukaan erikoiset tapahtumat ja tilanteet, kuten kohtaamiset ulkomaisten sotilaiden tai sotavankien kanssa. Sodan jälkeisistä vaiheista käsiteltiin asuttamista tai asettumista uuteen kotipaikkaan, kanssakäymistä paikkakuntalaisten kanssa sekä siirtokarjalaisen perinteen ja oman murteen vaalimista. Lopuksi käsiteltiin haastateltavan mahdollista karjalaisuuden vaa-

179 Ks. Kirves 2008, 423.

180 Esim. Savolainen 2015; Koskivirta 2020; Neuvonen 2023.

limista ja merkityksiä. Haastattelut perustuivat lähtökohtaisesti muistelemiselle, mutta ne sisälsivät myös ajatusten vaihtoa ja mielipiteiden esittämistä esimerkiksi Karjalan tai karjalaisuuden nykytilanteesta. Haastatteluajankohdasta Suomessa ilmeni joidenkin ryhmien kannanottoja Karjalan palauttamisen puolesta. Näkökulma oli sisällytetty haastattelujen kysymyksiin eräänlaisena ajan kuvana ja silloisen siirtokarjalaisen identiteetin kuvastajana.

Luotin siihen, että haastattelut tuottaisivat laajempien, yhteisöllisten kontekstien puitteissa yksilöllisiä ääniä ja kokemuksia.¹⁸¹ Haasteltaviksi tuntui valikoituvan selviytyjämuistelijoita,¹⁸² joille oli käynyt myöhemmin hyvin ajan mittapuulla: he olivat saaneet perheen ja päässeet työelämään tai he olivat muutoin eläneet suhteellisen hyvinvoivina ja terveinä aina haastatteluhetkeen asti. Heillä oli mielenkiintoa ja innostusta osallistua hankkeeseen, ja usein he saattoivat olla entuudestaan arvostettuja kertojia oman viiteryhmissä muistoa vaalivassa yhdistyksessä. Laajalti julkisuudessa tunnettu kertomus siirtokarjalaisista on korostanut juuri siirtokarjalaisten selviytymistä.¹⁸³

2.4. Lapsuuden koti, perhe ja nuoruus sekä käännteentekevät sotavuodet muistelun kohteina

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen viipurilaishaastatteluissa on kolme keskeistä henkilökohtaisen kertomuksen teemaa liittyen aikaan ennen sodan syttymistä: 1) lapsuuden perhe, 2) koti sekä 3) lähiseudun miljööt ja ihmiset. Kaikki haastateltavat olivat sodan päättyessä nuoria aikuisia tai aikuisuuden kynnyksellä. Aineistoni haastateltaville lapsuus ja nuoruus ajoittuivat pääosin elämään Viipurissa ja lähiseudulla ennen sotaa. Lapsuus on muistelussa keskeinen teema, jonka päälle muu elämä rakentuu. Oman elämän vaiheet alkoivat lapsuuden kodista, harva käsitteli kuitenkaan aikaa Viipurissa ennen omaa syntymää.¹⁸⁴ Osin siihen oli käytännöllinen syy, kuten se, etteivät vanhemmat olleet välttämättä vielä tuolloin asettuneet Viipuriin vaan muuttaneet kaupunkiin myöhemmin. Jos Viipurin aikaisempi historia nousi esiin, se oli kirjallisuudesta omaksuttua tietoa. Haastatteluissa käsiteltiin muistellen lapsuuden perheiden ja naapuruston elinkeinoja, vapaa-ajan harrastuksia, paikallisyhteisöjä ja niiden kulttuurisia ominaisuuksia. Tässä aineistokokonai-

181 Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen tausta-aineisto: Karjalan Liiton hakemus Suomen Kulttuurirahastolle 1999 ja hankkeen tutkimussuunnitelma.

182 Abrams 2016, 182.

183 Sallinen-Gimpl 2005, 41.

184 Vrt. Kortelainen 2008, 94.

suudessa tutkimukseni kannalta on olennaista yksilön sekä perheen, suvun ja kaupungin sosiaalisen elämän sekä paikallisyhteisöjen yhteen kietoutuminen muistoissa ja muistelussa.¹⁸⁵ Toinen tärkeä teemakokonaisuus ovat sotavuodet, joiden ensimmäiset merkit koettiin omassa arkiympäristössä jo ennen talvisodan alkua. Sodankin kokemukset olivat kuitenkin yksilöllisiä, sillä osa haastateltavista lähti evakkoon ja osa toimi maanpuolustustehtävissä rintamalla, suojeluskunnassa, Lotta Svärdissä tai muissa avustavissa tehtävissä.

Paikkojen erilaiset sijainnit, maisemat sekä kulttuuriset ja sosiaaliset rakenteet valottuvat haastatteluissa välähdyksenomaisesti ja episodimaisesti omakohtaisesti muistetuissa tapahtumissa. Antropologi Karen Armstrongin mukaan karjalaisten muistelu kutsuu esiin tutun maiseman ja kodin, jotka tekevät olon turvalliseksi. Muisteltua maisemaa voidaan ajatella siten kotina, johon sijoittuvat niin menneen elämän työ ja vapaa-aika kuin rituaalit, eikä tällaisella muistojen kodilla ole rajoja.¹⁸⁶ Kotikaupunginosan maisemakuvaukset kytkeytyvät niin perheen työntekoon kuin siihen liittyneiden arvojen omaksumiseen. Esimerkiksi keskeisiin kaupunginosiin kuuluneelle Papulalle antoi erityisen leimansa Karjalan Kaartin varuskunta-alue, jonka lisäksi kaupunginosassa sijaitsivat lääninvankila ja varuskunnan sairaala.¹⁸⁷ Anna-Liisan lapsuuden ympäristössä tärkeitä maamerkkejä olivatkin esimerkiksi aliupseerikerho, kasarmien portit sekä varuskunnan sairaalamiljö, jotka olivat isän työympäristön koordinaatteja. Haastatellulle käynnit sairaala-alueella olivat olleet tavanomaisia, ja myös lapsuuden leikit tapahtuivat kodin pihapiirissä kasarmien ympäröimänä.¹⁸⁸

Useille haastateltaville työnteon ja elinkeinojen värittämä maisema saa sävyjä ihmisistä ja yhteisöistä. Esimerkiksi työläisperheen tytär Hilikka aloittaa lapsuutensa muistelun ensimmäisestä kodistaan Viipurin Tammisuolla, ”joka oli teollisuusaluetta”. Muistelussaan Hilikka siirtyy sitten kuvailemaan lähiympäristöä naapurustoineen, kotia ja perhettään.¹⁸⁹ Anneli muisteli oman lapsuuden lähiympäristöä kodin ulkopuolisena julkisena ja modernina kaupunkitilana, jossa lapset saattoivat oleskella ja leikkiä. Annelin muistelu katselee maisemaa ikään kuin karttana ja sen kautta hahmottuvina alueina, joita hän sanallisesti omien kokemustensa kautta kutoo yhteen. Muistoissa on

185 Hamilton & Shopes 2008, xi.

186 Armstrong 2004, 37–39.

187 Iltanen 2006, 4–5.

188 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

189 H:KS/V:4 (Nainen, s.1927) & Knuuttila 2006, 8.

mukana esteettisiä elementtejä kaupunkiluonnosta, josta muistelija mielikuvissaan nautiskelee.¹⁹⁰ Tällainen paikkojen muistelu on konkreettisuudessaan juurruttavaa. Kaupungin muistellut paikat tulevat esiin kehämäisesti yksityisestä julkiseen. Paikan muistelun yhteydessä ilmenee luontoon, historiaan, naapurustoon ja elinkeinoihin liittyvää paikallistuntemusta, joka voi olla hyvinkin yksityiskohtaista. Samaan muistojen kaupunkiin on muistitietohaastatteluiden perusteella nähtävissä hyvin erilaisia reittejä omakohtaisine merkityksineen.

Kaupungissa suvun merkityksen yksilölle on nähty olevan maaseutua ohuempi. Kaupunkilaiset eivät välttämättä muistele sukuja samalla tavoin kuin kylän asukkaat pitkään samassa paikassa asuneita sukujaan.¹⁹¹ Haastatellut viipurilaiset kertoivat vaihtelevasti sukunsa jäsenistä, usein isovanhempiin asti. Kaikkia isovanhempia ei välttämättä ollut nähty eikä kaikista paljoakaan tiedetty. Haastateltujen sukujuuret ja elämän kokemukset juonsivat useille eri paikkakunnille. Esimerkiksi Impilahdella syntyneen ja Viipurissa koulunsa käyneen Helvin vanhempien suvut olivat lähtöisin Savosta. Suvun painoarvo ei siis ollut hänen karjalaisuudessaan käytännössä suuri, vaikka sukututkimuksen tiedot olivat haastattelussa esillä. Helvin oman elämän muistelu kiinnittyi moneen paikkaan: talvisodan aikana hän palveli lottana Kannaksella, ja evakossa hän ehti olla lyhyen aikaa Länsi-Suomessa ennen kuin palasi jatkosodan Viipuriin. Lähdettyään sieltä jatkosodan lopussa pysyvästi, hän asettui ensin Pohjois-Karjalaan Outokumpuun, sitten Kuopioon ja Lahteen. Helvi asettui loppuelämäkseen pääkaupunkiseudulle ja identifioi itsensä rajakarjalaiseksi.¹⁹²

Kiinnittämällä huomiota yhteen pitäjään voi syntyä ajatus yksipuolisesti ”yhden kotiseudun” identiteetistä. Paikan identiteettiin liittyivät alueellinen tietoisuus jaettuine kokemuksineen, yhteiset näkemykset sekä median luomat mielikuvat. Paikassa yhdistyvät monet ajan kerrokset, kertojien yksilölliset kokemukset ja julkinen tieto. Perinteentutkija Kaisu Kortelaisen mukaan tietystä tilanteesta muisteltu paikka on ainutkertainen representaatio, jossa ilmenee sille ominainen esitetty tila.¹⁹³ Paikan historia on kuitenkin aina moninainen, moninäkökulmainen ja -ääninen, samoin yksittäisen henkilön paikkasidonnaisuudet ovat moninaisia ja monisyisiä. Viipurissa asuneilla

190 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

191 Holmila 2001, 49–50.

192 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920)

193 Kortelainen 2008, 90.

saattoi ilmetä kiintymystä moniin muihinkin paikkakuntiin. Tällaista modernia monipaikkaisuutta tarkastelen aineistostani ylijärjestyksen ja diasporan käsitteiden avulla. Lapsuuden kodin muistelu ulottuu myös lapsuuden ja nuoruuden ympäristöihin ja paikkoihin. Etnologi Pirjo Korkiakankaan mukaan tällaiset muistot ovat yleensä sekä yksilöllisiä että kollektiivisia.¹⁹⁴

2.5. Muistitietohaastatteluiden luonnehdintaa

Olen oppinut suhtautumaan haastatteluun oppimisprosessina, jossa virheet ovat sallittuja. Virheet ovat suhteellisia, ja toisinaan ne voivat johtaa hedelmällisiin pohdintoihin. Tutkijan tulee pyrkiä tiedostamaan oman toimintansa merkitykset ja vastuunsa aineiston tuottamisessa ja sen merkitysten tulkitsemisessa. Hänen tulee myös arvioida ja korjata esiymmärrystään¹⁹⁵ ja dialogin edellytyksiä läpi tutkimusprosessin.¹⁹⁶ Yhtä ja ainoaa haastattelutapaa ei ole, mikä näkyy myös samojen haastattelijoiden eri muistelijoiden kanssa käymisessä haastatteludialogeissa. Haastateltavat myös ottavat tai saavat eri tavoin tilaa haastattelussa. Toisille pitkät puheenvuorot ovat luontevampia kuin toisille, ja tällöin ne voivat liittyä merkitykselliseen teemaan.¹⁹⁷ Kaikille suullinen ilmaisu ei ole yhtä luontevaa, eikä pitkänkään puheenvuoron perusteella voi välttämättä tehdä tulkintoja asian merkityksellisyydestä juuri haastateltavalle itselleen. Myös tauko tai vaikeneminen voivat olla yhtä merkittävä viite aiheen tärkeydestä.¹⁹⁸

Haastattelun onnistuminen on suhteellista ja näkökulmasta riippuvaisista. Dokumenttihankeen kannalta vain osa aineistosta oli tulkittavissa käyttökelpoiseksi, mutta tutkijan kannalta kaikki haastattelut ovat arvokkaita. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastatteluja luonnehtivat suhteellisen lyhyt kesto ja kertaluonteisuus sekä kahden, useimmissa tapauksissa toisilleen tuntemattoman henkilön lyhytkestoinen vuorovaikutus muistelupuheen tuottamiseksi. Tällaisessa haastattelussa voi kuitenkin syntyä hyvin intensiivistä kerrontaa. Haastattelut ovat ainutkertaisia, moniulotteisia kokonaisuuksia. Sekä esitetyillä että esittämättä jätetyillä kysymyksillä on voinut olla hyvin-

194 Korkiakangas 1996, 281–283.

195 Ukkonen 2006, 183.

196 Hakamies 2016, 229.

197 Esim. seuraavissa haastatteluissa puheenvuorojen pituudet ja kerronnan tapa sekä murteellisuus vaihtelevat. H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:24 (Nainen s. 1925); H:KS/V:26 (Nainen s. 1923); H:KS/V:27 (Mies s. 1922); H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

198 Portelli 2006; Kaivola-Bregenhøj 2001.

kin ratkaiseva merkitys kerronnan muotoutumiseen.¹⁹⁹ Haastattelujen oma kertomistyyli ja -intensiteetti vaikuttivat paljolti haastattelun etenemiseen. Etnologi Pirjo Korkiakangas on tuonut esille, että vaikka strukturoidussa kyselyssä kohtaavat kyselyn laatijan ja kertojan tematisoinnit eri tavoin kuin omaelämäkerrallisessa aineistossa, lapsuusmuistojen erityisluonne lyö usein niissäkin läpi. Muistelu voi tällöin olla hyvinkin yksilöllistä ja episodimaista ja sellaisena ylittää kyselyn ”rajat”.²⁰⁰ Muistelijan kerronnan hallinnan voi tulkita kumpuavan omanarvontunnosta, jolla kertoja vakuuttaa kuulijansa.²⁰¹ Hyvä haastattelija lukee taitavasti haastattelun kulkua ja kykenee lopettamaan haastattelun sopivassa kohdassa. Folkloristi Taina Ukkosen mukaan keskustelu ja mielipiteiden vaihto muistitietohaastatteluissa on sallittua ja jopa suotavaa, kunhan haastattelijat eivät dominoi haastatteluja,²⁰² Tämä periaate näkyy aineistossa. Tutkijan väliintulo on kuitenkin olennaisesti haastattelun kulkuun vaikuttava asia.²⁰³ Toinen seikka on äänen antaminen myös muille kuin niille, joilla on valtaa tuoda näkemyksensä esille.²⁰⁴

Muistelua voi sanoa intentionaaliseksi, konstruoivaksi sekä vuorovai-
kutteiseksi: se tarjoaa kuulijalle mahdollisuuden rakentaa selityksiä tai tul-
kintoja, ja muistojen kerrottavuus edellyttää olemassa olevia, kiinnostuneita
kuulijoita.²⁰⁵ Muistitiedon tulkinnassa elävät rinnakkain monta muisteluker-
ronnan ulottuvuutta: äänite transkriptio ja tulkinta, joista kukin informoi
toisiaan. Kussakin muodossa korostuvat eri elementit: ääniversiossa kertojan
sanallinen esitys, litteroidussa tekstimuotoon kirjatussa sisällössä ja tutkimus-
tekstin muodossa tulkinta.²⁰⁶ Muistitietoaineiston tutkimuksessa painotetaan
sen dialogisuutta. Dialogisten teorioiden valossa muistelukerronnan ilmen-
tävä ajattelu perustuu keskinäisriippuvuuteen ja näin ollen haastattelussa
tuotettu muistelu pohdintoineen on haastattelijan ja haastateltavan yhdessä
luomaa.²⁰⁷ Aineistoni tuottamiseen osallistuneet haastattelijat pysyttelivät
haastattelurungon teemoissa, mutta antoivat useimmiten tilaa haastateltaval-
le. Haastatteluissa ilmenee toisinaan vastavuoroista keskustelua, tarkentavia

199 Raninen-Siiskonen 1999, 114, 119.

200 Korkiakangas 1996, 323.

201 Esim. Kaivola-Bregenhøj 2016b, 318.

202 Ukkonen 2006, 183–185.

203 Abrams 2016, 27; Portelli 2006.

204 Abrams 2016, 27; Bornat 1994.

205 Savolainen 2022b, 204.

206 Abrams 2016, 25.

207 Linell 2009, 12–13, 41; Hakamies 2016, 203.

kysymyksiä, viipymistä enemmän toisissa aiheissa kuin toisissa ja spontaania ajatuksenvaihtoa. Tunti tai kaksi osoittautui riittämättömäksi kaikkien aiheiden käsittelyyn, ja varsinkin lyhyemmissä haastatteluissa kysymyslistan loppupään kysymykset saattoivat jäädä vähäisemmälle käsittelylle. Arkielämän itsestäänselvyyksien tai väheksytyjen aiheiden nostaminen muisteludialogiin on haastavaa.²⁰⁸ Itseäni askarrutti yksityiskohtaisen haastattelurungon käytön mielekkyys, sillä sitä oli mahdotonta soveltaa sellaisenaan jokaiseen haastatteluun. Haastateltavat saivat ottaa tilaa ja muistella myös sellaisista teemoista, joista suoria kysymyksiä ei ollut. Kysymysrunko osoittautui tällöin paremminkin tueksi ja muistilistaksi. Aineistosta muotoutui mielenkiintoisesti moninainen, vaikkakin yksittäisiä haastatteluja on vaikea verrata keskenään.

Näinkään laajan aineiston muistelujen perusteella ei voi yleistää sotakokemusta, eivätkä ne edusta kaikkia kokemuksia sodasta. Ajanjaksoon on liittynyt sellaisiakin vaikeasti artikuloitavia kokemuksia, joilla oli dramaattisia vaikutuksia yksilöille tai perheille, mutta joista ei ole haluttu puhua tämänkaltaisessa, potentiaalisesti myös laajalle yleisölle suunnatussa hankkeessa. Kansatieteilijälle on tuttua tilanne, jossa yhteisö haluaa vaieta menneisyydestään tai kontrolloida sitä.²⁰⁹ Hankkeen aineiston avulla voidaan kuitenkin pyrkiä tavoittamaan moniäänisyyttä ja hahmottelemaan moniäänisyyden ehtoja.²¹⁰

Kaikki aineistoni muistelijat ovat haastatteluhetkellä olleet varsin iäkkäitä, eikä heistä suurin osa ole enää elossa. Heille oli merkityksellistä kuitenkin jättää itsestään ja kokemuksestaan jälki tuleville polville. Yleensä haastatteluteemasta puhuminen oli haastateltaville mielekästä, mikä ilmeni jo haastatteluja sovittaessa: moni oli odottanut mahdollisuutta tulla haastatelluksi.²¹¹ Yksi hankkeen haastatteliijoista kuvaili haastateltavaansa päiväkirjassa: ”Haastateltavaa ei tarvinnut kehottaa puhumaan.”²¹² Joillekin haastateltaville asettuminen kuvattavaksi oli jännittävä ja juhlava hetki huolellisine valmistautumisineen ja kampaamossa käymisineen, toisille kyseessä oli yksi tapahtuma muiden joukossa. Haastattelupaikkana oli useimmiten haastateltavan koti, vain harvat haastateltiin julkisessa tilassa kuten Karjalatalolla. Toiset haastateltavat ovat asettautuneet olohuoneen tyylihuonekalujen keskelle,

208 Ukkonen 2006, 184–186.

209 Esim. Ruotsala 2002, 30.

210 Abrams 2016, 25.

211 Tekijän muistiinpanot vuosina 2000–2002: Karjalatalo, Seiskari-seuran esitelmätilaisuus 9.4.2001.

212 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

toiset taas arkipöydän keittiöön. Positiivinen asenne haastatteluun heijastui vapautuneisuutena mutta myös valmistautuneisuutena. Jotkut haastateltavat olivat keränneet haastattelijaa varten tietoja etukäteen, ja he halusivat myös lahjoittaa näitä hankkeelle tuottamia tietoja, kuten pitäjän- ja kyläkirjoja tai lehtiä. Tällaisilla lahjoituksilla haluttiin auttaa ja varmistaa, että menneisyyden pitäjään liittyvä yhteisön tuottama tieto kotipaikasta päätyisi tutkijoille.²¹³ Eräs haastateltava kirjoitti käsin lahjoittamansa kyläkirjan nimilehdelle: ”Jatka sie siitä mihi myö jäätin.”

Myös haastattelijoiden persoonallisuudet ja tavat kysyä ovat vaikuttaneet haastatteluiden sujuvuuteen.²¹⁴ Haastattelun lopputulokseen vaikuttaneita tekijöitä olivat käytetty aika, iäkkään haastateltavan elämäkokemukset sekä henkinen ja fyysinen terveydentila. Kaiken kaikkiaan muistitietohaastattelu on monivivahteinen tapahtuma, johon liittyy usein yllätyksellisiä elementtejä.²¹⁵ Muistelijat laajensivat haastatteluaiheita heille mielekkäisiin suuntiin, ja lavea ja eloisa kerronta peittosi teemojen yksityiskohtaisuuden. Omasta aineistostani ovat tunnistettavissa etnologi Leena Paaskosken kiteyttämät ja analysoimat kertojatyyppit: kysymyksiin vastaajat, sujuvat kertojat ja yksinpuhelijat.²¹⁶ Yksi aineistoni ääripää oli Ilman haastattelu, jossa muistelija vastasi alussa kysymyksiin useimmiten hyvin lyhyesti.²¹⁷

Sirkka-Liisa: No oliko siellä Viipurissa niitä lähellä niitä monenlaisia elinkeinoja?

Ilma: Oliha siellä. Monenlaisii elinkeinoi.

Sirkka-Liisa: Siellä syrjäkulmillaki oli?

Ilma: No siel siel oli Hallenbergi tiilitehas.

Sirkka-Liisa: Lähellä?

Ilma: Ihan lähellä siinä ihan vie vieressä.

Sirkka-Liisa: Siel oli ympäristös sitte paljo sellaisia, jotka kävivät siellä tiilitehtaat?

Ilma: Nimeommaa oli joo.

Sirkka-Liisa: Joo. Oliko siellä muuta teollisuutta tai muita ammatteja?²¹⁸

Haastateltava nauroi usein vastauksen perään, mahdollisesti jännityksen vuoksi. Haastattelun tyyli ei alussa mahdollistanut syventymistä. Vasta sodan muistelu, jossa haastateltava käyttää ensimmäisen pidemmän puheenvuoron, syventää kerrontaa. Monilla haastateltavilla kertomistyyli saattoivat tosin haastattelun aikana vaihdella. Ilmalla vastaukset pitenivät haastatte-

213 Raninen-Siiskonen 1999, 85.

214 Ks. Paaskoski 2008, 19.

215 Ukkonen 2006, 85–86.

216 Paaskoski 2008, 19; H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

217 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

218 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

lun loppua kohden.²¹⁹ Folkloristi Anne Heimo havaitsi oman tutkimuksensa haastatteluja Sammatissa tehdessään, että jotkut haastateltavat omaksuivat paikallisyhteisöissään asiantuntijan roolin. Heidän asemansa oli joko tunnustettu tai joitain vähäteltiin, mutta haastateltuja yhdistävä tekijä oli kiinnostus historiaan. Osalla oli myös omakohtaisia kokemuksia tutkimuksen kohteena olevista tapahtumista.²²⁰ Usein siirtokarjalaistenkin yhteisöissä on erityisen laajalti asiaansa perehtyneitä henkilöitä, joille ikään kuin annetaan tehtäväksi puhua yhteisönsä puolesta. Eräänlaisesta asiantuntijuudesta kertoo siirtokarjalaishaastateltujen huolellinen valmistautuminen haastatteluihin, joissain tapauksissa kysymysten ohittaminen tai tarkentaminen omaehtoisesti. Haastattelijoiden haastattelutyylit olivat erilaisia: on tunnollisesti haastattelurungon läpikäyviä, tilaa antavia ja dialogisuutta painottavia sekä yksityiskohtaisen kysymysrunгон sivuuttavia ja tilanteeseen mukautuvia haastattelijoita. Hanke näyttää olleen oppimisprosessi haastattelijoille, myös itselleni. Samaa haastattelutyyliä ei voinut soveltaa kaikille, ja samankin haastattelijan tyyli voi vaihdella. Haastattelijat tuntuivat mukauttaneen haastattelemisensa tyyliä myötäsukaisesti haastateltavia erityisesti huomioiden. Toisinaan kentällä ilmenneet haastattelutavat ja keskustelutyylit olivat tapaus- ja tilannekohtaisia. Esimerkiksi haastattelukeskustelun sävy tai keskustelijoiden puheliaisuus saattoivat vaihdella samassa haastattelussa.

Haastatteluaineistoja käyttävät tutkijat ovat viime aikoina pohtineet haastattelijan vaikutusta ja tunteiden roolia haastatteluiden kulussa ja tulkinassa.²²¹ Itse saatoin haastatteluissa olla toisinaan kärsimätön, lähes tenttaava, mutta toisinaan hyvinkin kärsivällinen ja odottava. Pysin korjaamaan virheelisiksi kokemiani eleitä ja manereja haastattelu haastattelulta. 2000-luvun alussa ajateltiin vielä, ettei haastattelijaa saa ilmaista liikaa omia tunteitaan. Vaikka tutkija pyrki olemaan neutraali, hänen tunteensa ja reaktionsa ja erilaiset odotuksensa suhteessa haastateltuun voivat vaikuttaa lopputulokseen ja siihen, mitä asioita haastatteluissa nostetaan esille. Haastattelussa esiin tulevien omien tunteiden ja haavoittuvuuksien tiedostaminen auttaa ymmärtämään paremmin tutkimuskohdetta.²²²

219 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

220 Heimo 2010, 172–173.

221 Esim. Olsson 2024; Kurvinen & Yoken 2022; Marander Eklund 2009.

222 Kurvinen & Yoken 2022, 49.

3 METODOLOGIA

3.1. Muistitietotutkimus ja muistelukerronta

Aineistoni on suullisesti haastattelussa tuotettua muistelukerrontaa, ja sovellan sen analyysiin muistitietotutkimuksen metodologiaa. Monitieteisen muistitietotutkimuksen avulla pyrin ymmärtämään, miten muistot rakentuvat, miten niitä kulloinkin tulkitaan ja miten ne vaikuttavat yksilöiden ja yhteisöjen identiteettiin ja vuorovaikutukseen sekä toimintaan. Muistitietotutkimuksessa voi hyödyntää laajaa kirjoa aineistoja, kuten haastatteluja, kirjoitettuja muistitietokeruita, arkistoaineistoja, valokuvia, musiikkia ja sosiaalista mediaa.²²³

Tutkimusaineistoni on videoitua ja audiotallenteiksi tuotettua haastatteluaineistoa, jonka olen litteroinut. Pelkkään ääneen ja sen litteraatioon perustuvaan aineistoon verrattuna videohaastatteluista on helpompaa tavoittaa puheessa olevat rytmit ja kadenssit eli lopukkeet, toistot ja intonaatiot, erilaiset puhemuodot, murteen käyttö sekä äänenvoimakkuus, sävy ja nopeus. Kertojan ilmeistä ja kehonkielestä voi päätellä enemmän kuin kirjoitetusta tekstistä.²²⁴ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen taustainnoittajana oli *oral history* -hengessä tehty muistitietotutkimus, jossa tuotiin esiin niin tavallisten yksilöiden kuin yhteisöjen ääniä. Oral history -tutkimuksen suhdetta muistitietotutkimukseen ovat tutkijat hahmottaneet Muistitietotutkimuksen

223 Savolainen & Taavetti 2022.

224 Abrams 2016, 20.

paikka -kirjassa (2022).²²⁵ Muistitietotutkimuksen pohjana olevien suullisten historioiden tuottaminen alkoi Yhdysvalloissa, mistä se levisi Eurooppaan ja 1970-luvulta alkaen myös Suomeen. Nykyisin muistitiedon ajatellaan olevan yksi tiedon tuottamisen muoto, vaikka kaikki muistitieto ei ole julkista.²²⁶ Aikaisemmin pohdittiin yksityisen ja kollektiivisen muistin välistä suhdetta kun taas viime aikoina on korostunut enemmän yksityisen ja julkisen muistin välisen suhteen tarkastelu, sillä esimerkiksi erilaisilla viestintäkanavilla on ollut yhä suurempi rooli. Ylipäänsä muistojen julkinen käsittely on näytellyt keskeistä roolia vaikeiden menneisyyksien käsittelyssä.²²⁷ Muistitietotutkimus on yksi tapa tuottaa ja analysoida menneisyyttä koskevaa tietoa.²²⁸ Muistitietotutkimus on jaoteltu ymmärtävään, selittävään ja kriittiseen eli emansipatoriseen tutkimuksen tasoon.²²⁹ Tutkimus voi painottua johonkin näistä tai se voi sisältää elementtejä kaikista tiedonintressin tasoista, kuten tässä tutkimuksessa. Muistitietotutkimus pyrkii tekemään näkyväksi ja purkamaan tiedon muodostumisen ehtoja ja taustoja sekä tiedon muodostumista tutkimuskohteen kannalta.²³⁰

Aineiston luonteen vuoksi muistitietotutkimuksessa on tärkeää ottaa huomioon sekä muistelijan että tutkijan rooli ja asema suhteessa muistitietoon. Muistitieto on tutkijan yhdessä haastateltavan kanssa vuorovaikutuksessa tuottamaa aineistoa, jossa näkyvät tutkijan valinnat.²³¹ Muistitiedon käyttökelpoisuuden ja tulkintojen määrittely riippuu tutkijan epistemologisista sitoumuksista. Aineiston tuottamiseen liittyneeseen vuorovaikutukseen, kuten suullisen muistelukerronnan tuottamiseen, liittyy aineiston ja sen kautta tavoitettavan ilmiön osittaisuuden ja subjektiivisuuden hyväksyminen. Muistitietotutkimus metodina kattaa usein koko tutkimusprosessin aina aineiston hankinnan suunnittelusta tutkimuksessa tehtäviin näkökulmavalintoihin, kysymyksiin, teorioihin ja toteutukseen asti. Itsereflektion eli tutkijan

225 Ks. Oral history -tutkimuksen ja muistitietotutkimuksen suhteesta. (Ks Heimo 2010 & Savolainen & Taavetti 2022. sekä Savolainen, Koskinen-Koivisto & Hytönen (2022).

226 Anne Heimon mukaan ei välttämättä ole tarpeellista arvottaa ei-akateemisten ja akateemisten tutkijoiden tuottamia historioita keskenään. Myös ei-akateemisilla tutkijoilla on oikeus tuottaa tulkintoja. Tietäjiyttä voidaan rakentaa monin eri tavoin. Historiallinen asiantuntijuus voi olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa rakentunut asiantuntijakategoria. (Heimo 2010, 167–169.)

227 Savolainen & Koskinen-Koivisto & Hytönen 2022, 296–297.

228 Heimo 2014.

229 Fingerroos & Haanpää 2006, 36–40.

230 Fingerroos & Haanpää 2006, 40; Naarminen 2018, 75.

231 Fingerroos & Haanpää 2006, 28.

oman position pohdinnan tulisi ulottua läpi koko tutkimusprosessin. Eri tutkijat voivat saada samasta tekstistä, tässä tapauksessa haastatteluaineistosta, aikaan useanlaisia tulkintoja.²³²

Muistitiedon tulkinnassa kerrontahetken ja muiden vaikuttavien kontekstien merkitys on keskeinen. Alessandro Portellin mukaan olennaista ei ole niinkään se, miten tapahtumat menneisyydessä oikeasti menivät, vaan keskeistä muistitiedon tulkinnassa ovat muisteluhetkellä annetut merkitykset: miten ihmiset asiat kokivat, mitä he olisivat halunneet toimia tai katsovat toimineensa.²³³ Lähtökohtana on, että kaikki elämäkerralliset muistot ovat totta tavalla tai toisella,²³⁴ eikä tavoitteena ole yrittää konstruoida historian todellisuutta esimerkiksi instituutioiden tai sodassa operoineiden valtioiden näkökulmasta. Portelli toteaa lisäksi, että koska muistitietotutkimus (*oral history*) on tiedettä yksilöistä, kenttätyö tutkimuskohteen parissa on olennainen osa tiedon tuottamista. Kenttätyön pohtiminen on myös tärkeä osa tutkimuksen teon eettisiä käytäntöjä. Kenttä on paikka, sekä fyysinen että abstrakti, jossa kenttätyö tapahtuu ja jossa käsitellään tutkijan suhdetta tutkimuskohteeseen ja tuotetaan tietoa. Kenttä voi olla myös tilannekohtainen eikä se useinkaan ole vain yhteen paikkaan sitoutunut. Sitä voidaan kutsua niin sanotuksi kolmanneksi tilaksi, se voi olla tilannetta varten luotu laboratorio tai kyse voi olla arkistosta, jossa tuotettua tietoa käsitellään avoimesti ja kriittisesti.²³⁵ Niin ikään arkistoidut, toisten tekemät haastattelut voivat muodostaa kentän. Tällöin tutkija ei ole läsnä tutkimuskohteen parissa ja eettiset pohdinnat voivat koskea esimerkiksi aineistojen jatko- ja uudelleen käytön kysymyksiä.²³⁶ Rajaamani aineiston miellän kontekstiltaan monipaikkaiseksi Viipurissa käynteineen ja moniin paikkoihin johtavine viittauksineen.²³⁷ Osa haastatteluista on muiden eri paikoissa tekemiä ja myös itseni tekemät haastattelut ovat osa samaa tutkimusprosessin aikana muotoutunutta aineistokokonaisuutta. En päässyt käsiksi toisten haastattelijoiden ajatuksiin yksittäisten haastattelujen tiimoilta muutoin kuin tallenteiden ja haastattelupäiväkirjojen kautta. Tuskin

232 Esimerkkinä toimii Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana -tutkimusprojektin laajan toimijajoukon toteuttama kysely, josta on tehty useita tutkimuksia ja tulkintoja. (Ks. *Naisten aseet* (1994); Olsson 2005; Hytönen 2014).

233 Portelli 2006, 55; Abrams 2016, 22.

234 Kaivola-Bregenhøj 2007, 209; Passerini 1989.

235 Marttila 2018, 375–377; Marcus 2018, 34.

236 Esim. Kaivola-Bregenhøj 2003 & 2016b.

237 Monipaikkainen kenttätyö (multi-sited fieldwork) voi kohdentua muuttajien mukana eri paikkoihin Suomessa tai eri maihin tai maanosiin. Monipaikkaisesta kenttätyöstä mm. Lauri Turpeinen (2023) Laura ja Hirvi (2012).

olisin kyennyt enää muistamaan myöskään itse toteuttamiani haastatteluja ja niihin liittyneitä tilanteita ilman tallenteita ja päiväkirjoja.

Portellin mukaan muistitieto eli yksilöiden sanallistamat menneisyyden kokemukset auttavat havainnoimaan myös kokemuksiin liittyviä eroja ja yhtäläisyyksiä. Erojen tunnistaminen on perusta jokaisen ihmisen tarpeelle kommunikoida.²³⁸ Muistitietotutkimuksessa operoidaan yksilön ja kollektiivisen sekä julkisen muistamisen kanssa. Kulttuurinen muistitutkimus (Cultural Memory Studies) ja oral history -tutkimus olivat pitkään erillisiä tutkimussuuntauksia, jotka alkoivat 2000-luvulla lähentyä ja kehittyä vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Ne ovat alkaneet yhdistyä myös suomalaisessa monitieteisessä muistitietotutkimuksessa.²³⁹ Yksilöiden muistot voivat tuoda yksilöllisen näkökulman laajemman muistin ja sen monimutkaisten ja laajempien prosessien ymmärtämiseen, sillä muisti on kulttuurisesti rakentunut.²⁴⁰ Yksilöiden muistiin vaikuttavat niin kieli kuin sosiaalinen muisti, ja muisti materialisoituu yksilöiden puheiden kautta. Sosiaalisen muistin käsite erotetaan usein Maurice Halbwachs'n kollektiivisen muistin käsitteestä siten, että se viittaa suoraan läheisten ihmisten kanssa jaettavaan ja tavoitteelliseen muistamiseen.²⁴¹ Kollektiivinen muisti viittaa sosiaalista muistia yleisempään, historialliseen tai kulttuuriseen tapaan hahmottaa merkityksellistä menneisyyttä.²⁴² Sosiaalisella muistilla tarkoitan sellaisia yksilöiden jakamia kokemuksia ja muistoja, jotka luovat yhteyttä kollektiivisen ja yksilöllisen muistin välille tavalla, joka määrittyy sosiaalisen ryhmän muodostamisen tarpeista ja ryhmälle muistamisen arvoisista, valikoiduista muistoista.²⁴³ Sosiaaliselle muistille rinnakkainen, osin laajempi käsite on siis kulttuurinen muisti, joka koskee sosiaalista, mediaalista ja kognitiivista muistia.²⁴⁴ Se on kollektiivisen ja sosiaalisen muistin ohessa keskeinen käsite monitieteisen kulttuurisen muistitutkimuksen kentällä. Muistin sosiokulttuurinen konteksti on olennainen.²⁴⁵ Kulttuurisella muistilla viitataan esimerkiksi instituutioiden, esineiden, symbolien, seremonioiden, rituaalien tai vaikka taiteen ja kirjallisuuden

238 Portelli 1997, 57–59.

239 Esim. Heimo 2010; Savolainen & Taavetti 2022.

240 Hamilton & Shopes 2008.

241 Korkiakangas 1999, 165.

242 Korkiakangas 2006, 128.

243 Pirjo Korkiakangas on esitellyt Maurice Halbwachs'n kehittämiä, Émile Durkheimin tulkintaan perustuvia ajatuksia yksilöllisistä ja kollektiivisista muistoista sekä niiden suhteesta suomalaisen muistin tutkimukseen mm. väitöskirjassaan. (Korkiakangas 1996, 28.)

244 Erll 2010, 6.

245 Erll 2008, 6.

kautta välitettyihin käsityksiin menneisyydestä, joka voi kattaa pitkänkin aikavälin.²⁴⁶ Assmann erottaa kommunikatiivisen muistin kulttuurisesta muistista. Kommunikatiivisen muistin käsitteellä hän viittaa tyypillisesti suullisessa kommunikaatiossa välitettyyn muistiin, jonka kattama ajallinen kaari on lyhyempi, ehkä ihmiselämän tai 2–3 sukupolven mittainen erotuksena pidemmällä aikavälillä ulottuvaan esimerkiksi instituutioihin tai taiteeseen kietoutuvaan kulttuuriseen muistiin. Jaottelua on myös kritisoitu paljon.²⁴⁷ Kollektiivisen, sosiaalisen ja kulttuurisen muistin käsitteille yhteistä on ajatus siitä, ettei muistaminen ole koskaan puhtaasti yksilöllistä, vaan se muokautuu kontekstin mukaan ja kytkeytyy jaettuihin kehyksiin ja skeemoihin. Jaetut skeemat auttavat meitä muistamaan ja sanallistamaan menneisyyden kokemuksia ja koodaamaan uusia kokemuksia. Muistoja laukaisevat ja muokkaavat usein ulkoiset tekijät.²⁴⁸ Näiden muistin kategorioiden ja käsitteiden väliset erot eivät ole välttämättä kovin selvärajaisia.

Sovellan tutkimukseeni kulttuurisen muistin käsitettä. Niin kutsuttu Popular Memory Group -niminen tutkijoiden ryhmä Birminghamin yliopistossa Isossa-Britanniassa toi 1970–1980-lukujen vaihteessa esille ajatuksen muistista kulttuurintutkimuksen kohteena.²⁴⁹ Tutkijoita kiinnosti esimerkiksi se, miten elokuvat, kirjallisuus tai muistomerkit vaikuttivat muistamisen malleihin, ja he kehittivät niin kutsuttua Popular Memory -teoriaa, jossa yksityisen ja julkinen muistaminen kietoutuvat toisiinsa erottamattomasti. Vaikka muistellen tapahtuvassa kertomuksessa on kyse yksilöiden valinnoista, muistelijat valitsevat muistonsa tietynlaiseen tilanteeseen. Julkisten esitysten kautta kulttuuriset mallit, perinteiset kertomusjuonet ja -hahmot, konventiot, myytit ja troopit ohjaavat muistamista ja muistelijat sovittavat sen hetkiset muistot tarpeisiinsa, jotka voivat liittyä esimerkiksi oman elämän hallintaan sekä haluun ymmärtää mennyttä ja tulevaa.²⁵⁰ Erilaisten instituutioiden tuottamat esitykset tai viihde kytkeytyvät yhteiskunnan historiakulttuuriin ja muistin politiikkaan. Ne eivät ainoastaan vaikuta muistamiseen, vaan voivat edesauttaa historiaa koskevien tulkintojen liioittelua tai nostattaa vastustusta niitä kohtaan. Samoin mallien puuttuminen voi vaikeuttaa omien muistojen

246 Assmann 2010, 110–115.

247 Assmann 2010, 117 & Erll 2011a, 27–33 & Erll 2011b, 28–29 & Assman 1992.

248 Erll 2010, 5.

249 Suomessa esimerkiksi historian tutkija Jorma Kalela (1940–1922), perinteentutkija Seppo Knuuttila ja muistitiedon tutkija folkloristi Anne Heimo ovat omaksuneet vaikutteita Popular Memory Groupin tutkimussuuntauksen ajatuksista (Heimo 2010, 45–46).

250 Heimo 2010, 45.

sanoittamista. Astrid Erllin esittämä matkustavan muistin käsite ilmentää ajatusta kulttuurisen muistin prosessille ominaisesta liikkeestä sekä sen mahdollistavista muistin kantajista, säännöistä, muistitekniikoista ja medioista, jotka mahdollistavat ajan ja paikan rajojen ylittämisen.²⁵¹ Popular Memory -teorian tavoin ymmärrettynä kulttuurisen muistin käsite on käyttökelpoinen, koska se soveltuu sodan muistojen ja karjalaisen siirtoväen kulttuurisen muistin eri ulottuvuuksien pohtimiseen.²⁵² Tutkijoista esimerkiksi folkloristi Ulla Savolainen on löytänyt evakkolasten muistelusta yhtymäkohtia kirjallisuuden tarjoamiin malleihin.²⁵³

Muistelukerrontaa voi analysoida tarkastelemalla haastateltujen suhdetta siirtokarjalaiseen sosiaaliseen muistiin, mutta muistelukerronnasta löytyy viitteitä myös muiden merkityksellisten ryhmien tai paikkojen muisteihin kuten poliittisten, ideologisten sekä ammatti- tai harrastuspiirien ryhmien muisteihin. Haastateltavat saattoivat nuoruudessaan kuulua nuorisoseuraan, työväenyhdistykseen tai suojeluskuntaan, ja oman perheen muitakin jäseniä oli mukana laajassa ”suojeluskuntaperheessä”²⁵⁴. Usein oman tai vanhempien ammattien mukaiset ryhmät ja sukulaiset olivat kaupungin sosiaalisessa verkostossa merkityksellisiä. Myöhemmin sotaveteraanitoiminta oli sodan kokeneille tärkeää.

Muistelukerronta perustuu kertojan omiin tai hänen lähipiirinsä kokemuksiin. Niiden avulla pääsen tarkastelemaan haastateltaville merkityksellisiä asioita. Muistelukerronnassa korostuvat muistamisen ja muiston vaalimisen tärkeys. Siinä voi ilmetä niin muistelijoiden oman totuuden tai historian tuottamista ja ylläpitämistä kuin asiantuntijahistorian tulkintojen kiistämistä tai uusintamista. Muistaminen on tulkinnallista, sillä käsitys menneisyydestä tuotetaan nykyhetkessä ja suhteessa sosiaaliseen ympäristöön, kulttuuriin ja kollektiiviin kertomusrakenteisiin.²⁵⁵ Muistaminen ei siis käsittele vain sitä, mitä tapahtui, vaan heijastaa myös kulttuurissa laajemmin läsnä olevien diskurssien ja yksilöllisen kokemuksen välistä suhdetta. Myytit, ideologiat ja alakulttuureissa vallalla olevat käsitykset tapahtumista voivat olla myös risti-

251 Erll 2011b, 12–15.

252 Heimo 2010, 45–46; Summerfield 2018, 127.

253 Savolainen 2015.

254 Suojeluskuntaperhe ilmensi valkoisen Suomen hegemoniaa, jossa lottä-äidillä oli lottä-yhteisössä tärkeä rooli ja isällä suojeluskunnassa vastaavasti tärkeä merkitys (Nevala-Nurmi 2012, 401–402).

255 Erll 2010, 4–5.

riidassa yksilön muisteltujen kokemusten kanssa, eivätkä ne välttämättä tarjoa valmiita malleja kertomuksille.

Muistojen merkitykset ja niiden tulkinnat kumpuavat kerrontahetken kertojan ja tulkitsijan ”nykyisyydestä”. Hetki, jolloin muistelijä kertoo, vaikuttaa siihen, mitä hän muistelee ja millaisia merkityksiä hän itse muistoilleen antaa. Saman voi todeta vastaanottajan kannalta. Merkitykset voivat vaihdella suuresti sen mukaan, millaisena hetkenä vastaanottaja kerrottuja muistoja lukee tai kuuntelee. Esimerkiksi omat tulkintani ovat muotoutuneet paljonkin sen jälkeen, kun haastattelut tehtiin ja tallennettiin. Eletty elämä ja historia sekä myös aihepiiriä koskeva tutkimus ovat vuosien aikana vaikuttaneet nykyisiin näkemyksiini. Itselleni on ollut tärkeää palata aineistoon yhä uudelleen ja hieman erilaisilla katseilla ja kysymyksillä, sillä myös lukemisen tavat ovat tarkentuneet. On eri asia tulkita aineistoa pian sen tuottamisen jälkeen kuin kaksi vuosikymmentä myöhemmin. Litteroidessani haastatteluja Liettuassa vuosia haastattelujen tekemisen jälkeen herkistyin erityisellä tavalla paikan esille nostamille tulkinnoille. Asuessani Lahdessa vuosina 2005 kiinnitin taas huomiota paikallisten kertomusten monipaikkaisuuteen. Monitieteinen muistitietotutkimus, niin kutsuttu uusi sotahistoria ja vuoden 2000 jälkeen tapahtuneet yhteiskunnalliset käänneet kuten Ukrainan sota ovat saaneet minut katsomaan aineistoa enemmän yksilöiden ja inhimillisen kärsimyksen kannalta ja pohtimaan, millaista on vastaanottaa ja tulkita muistoja rauhanomaisen ympäristön ja yhteiskunnan kontekstissa. Muistot muotoutuvat jatkuvasti ja asettuvat nykyhetken kontekstiin, sillä nykyhetken ihminen ammentaa menneisyyden muistoja tarpeisiinsa.²⁵⁶ Olennaisempaa kuin rekonstruoida muistojen ja kokemusten pysyvyyttä tai autenttisuutta on pohtia, miksi muistoja kerrotaan niin kuin niitä kerrotaan tai mitä muistoja halutaan nostaa esiin ja miten se tapahtuu.²⁵⁷

Yksilöt voivat muistaa sellaistaakin, mitä he eivät ole itse kokeneet.²⁵⁸ Tällöin muistot voivat olla ylisukupolisesti siirtyviä muistoja (*intergenerational memory*) tai jälkimuistin (*post memory*) kaltaisia muistoja. Jälkimmäisellä käsitteellä viitataan muistoihin tapahtumista, joita yksilö ei ole kokenut itse, mutta jotka ovat kuitenkin hallinneet hänen elämänsä.²⁵⁹ Siirtokarjalaisten kulttuuri on edustanut siirtokarjalaisuuden vaalijoille itselleen muistia, jota

256 Heimo 2010, 41.

257 Ks. esim Heimo 2010, 46.

258 Korkiakangas 1996, 28.

259 Hirsch 1997, 22.

siirretään nuoremmille. Muistelukerronnassa onkin olennaista muistetun tapahtuman merkitys kertojalle²⁶⁰ sekä sen taustalla vaikuttavat arvot, normit ja tavoitteet. Aineistoni muistelukerronnassa limittyy hienosyisesti erilaisia kerronnan lajeja, kuten kokemuskerrontaa ja perhekertomuksia, joilla on erilaisia syntykonteksteja ja tarkoituksia. Kokemuskerronta liittyy ihmisen henkilökohtaiseen merkityksellisistä kokemuksista kertomiseen, joka on samalla itsestä kertomista.²⁶¹

Perhekertomukset heijastavat yksilöllisten muistojen muuttumista vapaamuotoisissa kerrontatilanteissa perheen yhteisiksi.²⁶² Perheen käsitteeseen on liittynyt eri aikoina erilaisia ideologisia tavoitteita, ja myös sodan lisäksi erityisesti elokuvat, kirjallisuus ja media ovat muokanneet siihen liittyviä käsityksiä.²⁶³ Myös sota-ajan kokemukset ja kertomukset ovat jäsentäneet kertojien kerronnallista identiteettiä ja maailmankuvaa eri kertomusyhteisöissä. Aineistoni 2000-luvun alussa tuotetussa kerronnassa se tapahtui myös painotuksin, jotka olivat hankkeessamme esillä. Kerronta sisältää myös muistoja hetkistä, joissa sodan kokemus ei ole päällimmäisenä. Nämä muistot liittyvät esimerkiksi ihmissuhteisiin ja omiin elämänvalintoihin.

Aineistossani ilmenevä dialogi voidaan hahmottaa kahdella tavalla: primääridialogissa kohtaavat konkreettiset henkilöt, ja sekundaaridialogissa tutkija keskustelee aineistojen ja erilaisten teoreettisten näkemysten kanssa ja lopulta kietoo haastattelutilanteessa käydyt keskustelut tutkimustekstiksi.

Aineiston tulkinta on dialoginen prosessi, johon vaikuttavat niin haastattelijan kuin haastateltavan tietoisuus omasta asemastaan, roolistaan ja henkilökohtaisesta paikastaan. Analyysivaiheessa tutkija keskustelee toisinaan myös muiden haastatteluiden keskustelijoiden, kentällä toimineen itsensä ja lopulta tuotetun aineiston kanssa. Tutkijalla on aineiston luomisessa tärkeä ohjaava rooli ja vastuu tulkinnoista aina kysymyksen muotoilusta alkaen.²⁶⁴ Keskustelussa käydään dialogia myös kolmansien osapuolten kanssa ”varjodialogina”. Varjodialogi vaikuttaa esimerkiksi siihen, miten haastattelutilanteessa puhutaan.²⁶⁵ Yhteisöt, jotka eivät ole läsnä, voivat tukea tai rajoittaa kertomista. Juuri media ja kirjallisuus ovat synnyttäneet etäällä olevia yh-

260 Ukkonen 2000, 30–31.

261 Esim. Kaivola-Bregenhøj 2007, 183; Ukkonen 2000.

262 Vuorinen 2001, 128; Stahl 1977, 33.

263 Summerfield 2014, 40

264 Portelli 2006, 6; Makkonen 2009, 40–41; Olsson 2011, 256–257; Hakamies 2016, 202–206; Koskinen-Koivisto & Hytönen 2022, 140.

265 Makkonen 2009, 40–41.

teisöjä, kaivattua etäisyyttä, joka mahdollistaa aikaisemmin arkaluonteisista kokemuksista kertomisen.²⁶⁶ Toisaalta dialogia voitiin käydä monella tasolla menneisyyden ja nykyisyyden välillä, erilaisten arvojen ja jopa poissa olevien henkilöiden kanssa.²⁶⁷ Kaikki kerronta on kuitenkin sikäli henkilökohtaista, että se on yksilöiden esittämää ja heidän muistoihinsa, kokemuksiinsa ja tulkintoihinsa kiinnittyvää.

Tutkimuksessa mukana olleet entiset viipurilaiset olivat ikääntyneitä henkilöitä, joilla oli omat yhteisönsä ja omat identiteettiä tuottavat traditionsa, mutta joiden omaa, myös julkisuuden kautta rakentuvaa elämämpiiriä voi tulkita aktiiviseksi ja näkyväksi nykykulttuuriksi.²⁶⁸ Tämä haastatteluja määrittävä kontekstuaalinen piirre, yhteisön jatkuvuuden vaaliminen, tietojen ja arvojen välittäminen, tuli konkreettisesti esille myös erilaisissa kohtaamisissa siirtokarjalaisten kanssa. Muistitieto voidaan nähdä yhteisöjä rakentavana aktiivisena ja tavoitteellisena toimintana.²⁶⁹ Sitä on hedelmällistä tarkastella suhteessa erilaisiin julkisiin esityksiin. Eri väestöryhmät ovat jo kauan ilmaisseet itseään, muistelleet sekä tuottaneet ja työstäneet perinnettä kirjoittaen, suullisen ja kirjallisen kielenkäytön, mukaan lukien kaunokirjallisuuden, genrekonventioita hyödyntäen.²⁷⁰ Vaikka tutkimuskohteenani on nimenomaan suulliseen aineistoon painottuva muistitietotutkimus, tulkintaani ovat tukenneet myös muunlaisiin muistamisen tapoihin ja muotoihin kohdistuneen tutkimuksen näkökulmat. Kenttätöön aikana tekemäni havainnot liittyvät esimerkiksi tutkimuskohteen kannalta relevantteihin fyysisiin ja symbolisiin muistin paikkoihin ja niiden eri konteksteihin. Siirtokarjalaiseksi määritelty muisti voi liittyä rajatun yhteisön sosiaaliseen muistiin erilaisine tekstuaalisine resursseineen, mutta myös kollektiiviseen muistiin, jota jaetaan, vaikka ihminen ei olisi ollut muisteltavassa tapahtumassa itse läsnä.²⁷¹

Muistelukerronta on luonteeltaan osittaista ja valikoitua, sillä kertoja sovittaa kertomansa tilanteen ja kuulijan mukaan.²⁷² Haastattelija ja haastateltava voivat kokea eri asiat arkaluonteisiksi. Eräs haastattelemani muistelijä kertoi avoimesti sota-ajan kokemuksestaan, johon liittyi hänen sekä hänen pienen esikoistyttärensä sotavuosien vaikeissa olosuhteissa sairastama kul-

266 Plummer 1995, 44–45.

267 Palmenfelt 2022, 27–28.

268 Vakimo 2001, 81; Heikkinen 2007, 34.

269 Heimo 2010, 52.

270 Savolainen 2015, 65–66.

271 Korkiakangas 2006, 128.

272 Kaivola-Bregenhøj 2007, 185.

kutauti. Sairaudesta jäi tyttärelle pysyvä vamma. Ajattelin haastattelua läpikäydessäni tätä tytärtä: miltä hänestä tuntuisi kuunnella haastattelua. Ajatus tallennetuista haastatteluista tutkijan kenttänä sai minut pohtimaan, keiden osapuolten oli oikeutettua tulkita keskustelua. Haastatteluissa käsiteltiin asianosaisia kuten haastateltavalle merkityksellisiä perheenjäseniä tai sosiaalisia viiteyhteisöjä sekä kolmansia osapuolia. Luonnollisestikin tulkitseen aineistoani ensisijaisesti keskustelijoiden näkökulmista ja motiiveista käsin, kyse on heidän subjektiivisista käsityksistään ja muistoistaan.

Hankkeen aloittamisen aikoihin muistitietotutkimus oli kehkeytymässä Suomessa elinvoimaiseksi ja kansainväliseksi tutkimussuuntaukseksi, joka kysyi, mitä ja missä tapahtui sekä miten ja missä tarkoituksessa tapahtunut muistetaan. Muistitietotutkimuksessa korostuu yksilöiden ja yhteisöjen omaehtoisuus muistojen ja historian tuottajina, toisinaan myös vuorovaikutuksessa akateemisen tutkimuksen kanssa.²⁷³ Tämä vuorovaikutus on ollut siirtokarjalaisten kohdalla ilmeistä 1940-luvun lopulta alkaen. Heikki Wariksen laajasta Siirtoväen sopeutuminen -tutkimuksesta oltiin tietoisia myös Karjalan Liitossa, joka siirtoväen edunvalvojana ja kulttuurin vaalijana tarvitsi tietoa oman toimintansa tueksi. 1980-luvulla Suomessa lisääntyi kiinnostus toisen maailmansodan kokeneiden elämäkertoihin ja sukupolvikokemuksiin.²⁷⁴ Seuraavalla vuosikymmenellä tutkijoiden mielenkiinto laajeni Suomen sisällissodan vaiettuihin ja käsittelemättömiin kokemuksiin.²⁷⁵ Siirtokarjalaisia käsittelevä tutkimus alkoi 1980-luvulta lähtien pureutua karjalaisten kokemuksiin uusilla asuinseuduillaan.²⁷⁶ Siirtokarjalaisuuden merkitykset ja tulkinnat esimerkiksi evakkoudesta innoittivat muistitiedon ja historian tutkijoita, ja vuorovaikutus tutkimuskohteen kanssa on ollut aktiivista. Keskustelua siirtokarjalaisista ja evakoista on mahdollista käydä muistitietotutkimuksen käsitteiden ja siihen soveltuvien aineistojen kautta.²⁷⁷ Siirtokarjalaiset ovat itsekin tuottaneet omaa historiaansa monilla esitysmuodoilla, kuten kirjallisuudella ja taiteella.

Muistitietotutkimus on tyypillisesti keskittynyt poikkeusaikojen muistojen tutkimukseen, ja se on ilmennyt rinnakkain uuden sotahistorian kans-

273 Heimo 2014.

274 Haavio-Mannila, Peltonen & Raitis 1994, 17–18.

275 Peltonen 1996; Fingerroos 2004.

276 Heikkinen 1989; Fingerroos 2004; Raninen-Siiskonen 1999; Kananen 2011; Sallinen-Gimpl 1994; Savolainen 2015.

277 Esim. Savolainen 2015; Fingerroos 2004.

sa. Kumpikin tutkimuksellinen suuntaus alkoi pureutua yksilöiden sotakokemuksiin samoihin aikoihin.²⁷⁸ Historioitsija Maria Lähteenmäen vuonna 1999 ilmestynyt tutkimus *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikkoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945* oli yksi ensimmäisistä historian tutkimuksista, jotka nostivat esille suomalaisen siviiliväestön muistitiedon ja kokemukset toisesta maailmansodasta. Hänen tutkimuksensa keskiössä oli Lapin sodan vaikutus lappilaisten muistamiseen ja identiteetteihin.²⁷⁹ Pian erilaiset ryhmät, kuten naiset, lapset ja nuoret, esimerkiksi lapsievakot, sekä heidän muistonsa sodasta, tulivat tutkimuksen ja historiaesitysten kohteiksi.²⁸⁰ Sotaa oli ryhdytty problematisoimaan kiinnittämällä huomiota tavallisen ihmisen subjektiiviseen sodan kokemukseen sekä sen kielelliseen tai diskursiiviseen jäsentymiseen.²⁸¹ Keskeinen havainto oli esille tuotu yhtenäinen kertomus sodasta, mitä on vahvistanut tiettyjen ryhmien tulkintojen painottuminen.²⁸² Kaija Heikkisen mukaan esimerkiksi työläiset eivät ole olleet innokkaita muistelemaan sotaa.²⁸³ Sodan eri vaiheet on dokumentoitu ja tulkittu useasti ajasta kertoviin historiateoksiin ja esityksiin, sekä siirtokarjalaisten omakustannekirjallisuuteen että ammattitutkijoiden laatimiin historioihin. Monipuolista ammattitutkijoiden ja harrastajatutkijoiden tai -kirjoittajien välistä keskustelua aiheesta on käyty runsaiden, ajallisesti kerrostuneiden omaelämäkerrallisten ja muistitietoaineistojen ansiosta. Jos varhaisempi tutkimus piti esillä agraarin kulttuurin traditioita, uudempi tutkimus on alkanut monipuolistaa kuvaa siirtokarjalaisuudesta.²⁸⁴ Nykyinen keskustelu siirtoväen kokemuksista ja sodan myyteistä nostaa esille monien kokemat negatiiviset torjunnan kokemukset, sopeutumisen pakon ja muutkin hegemonisen kertomuksen ulkopuolelle jäävät seikat ja vähemmistöt.²⁸⁵

Suullinen muistitieto mahdollistaa erilaiset ja uudetkin muistamisen tavat ja näkökulmat tunnettuun historiaan sekä avaa esimerkiksi makrotasolla tapahtuneiden hallinnollisten, institutionaalisten tai kulttuuristen prosessien vaikutusta yksilöihin. Se avaa myös näkymiä kaupunkilaisten sosiaalisiin

278 Esim. Kinnunen 2006; Kivimäki 2006; Olsson 1999 & 2005.

279 Lähteenmäki 1999.

280 Esim. Näre & Kirves & Siltala 2010; Kuorsalo & Saloranta 2010; Sallinen 2003; Kinnunen 2006; Kivimäki 2006; Olsson 1999 & 2005; Savolainen 2015; ks. myös Heikkinen 2015, 151.

281 Kivimäki 2006, 85.

282 Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 28; Heikkinen 2015, 151.

283 Heikkinen 2015, 152.

284 Esim. Neuvonen 2023.

285 Esim. Tepora 2018; Heikkinen 2012; Kananen 2011; Sallinen-Gimpl 1994.

käytänteisiin ja vuorovaikutustapoihin sekä niissä ilmenneisiin rooleihin tai eroihin.²⁸⁶ Siirtokarjalaisten kertomukset, muistot ja kokemukset näyttäytyvät julkisissa diskursseissa paljolti kollektiivisinä. Niissä on tunnistettavia piirteitä, mutta muistitietotutkimuksen, aineiston kriittisen kuuntelemisen, lukemisen ja katsomisen avulla on mahdollista löytää ja analysoida aineistosta myös erilaisia, toisinaan ristiriitaisia käsityksiä, tulkintoja ja motiiveja historiallisessa ajassa ja paikassa.

Niin Pohjoismaissa Suomessa ja Ruotsissa kuin Baltian maissa kuten Virossa ja Latviassa muistitietotutkimus on monitieteistä ja sen erityispiirteenä on ollut monipuolinen suullisten ja kirjallisten lähteiden käyttö ja niiden yhdistely jo varhain. Lisäksi sodan monikulttuurisuuden ja muuttoliikkeiden teemat ovat yhdistäneet maiden muistitietotutkijoita.²⁸⁷ Haastattelupuheen ja äänitysten asema ei ole kuitenkaan ollut täällä yhtä vahva kuin kirjoitettujen aineistojen. Suomessa muistitieto-termin etuna on se, ettei se rajoita muistitiedon analyysin lähdettä vain jompaankumpaan, suulliseen tai kirjalliseen. Se myös mahdollistaa uusien metodologisten polkujen kokeilun vaikkapa aineistojen digitaalisten keruu- ja analyysimallien kehittyessä.²⁸⁸ Tutkijan tehtävänä on avata, millaiseen perinteeseen tai keskusteluun käytössä oleva muistitieto-käsite liittyy.²⁸⁹ Muistitieto metodologiana soveltuu hyvin sodan kokemusten ja muuttoliikkeen tutkimukseen. Vaikkapa Alistair Thomsonin termi ”liikkuvat tarinat” kuvaa hyvin muuttoliikkeen kerrottujen muistojen ominaisuuksia, sillä harvoin yksilön kertomukset liittyvät vain yhteen paikkaan. Myös Astrid Erllin esittämä matkustavan muistin käsite ilmentää ajatusta kulttuurisen muistin prosessille ominaisesta liikkeestä sekä ajan ja paikan rajojen ylittämisestä muuttajien muisteissa.²⁹⁰ Haastattelu etnografisena menetelmänä mahdollistaa muistitiedon monipaikkaisesti tuotettuna tietona.²⁹¹

Oma tutkimukseni viipurilaisten muistelun monipaikkaisuudesta yhdistää sekä yhdistää sekä uuden sotahistorian näkökulmia että muistitietotutkimuksen teorioita ja metodologiaa ja asemoi tutkimukseni niiden ympärillä käytävien keskusteluiden jatkumoille.

286 Thompson & Bornat 2017, 5–7; Häkkinen 2022, 333.

287 Heimo 2016, 40 & 42–43; Savolainen & Taavetti 2022, 12.

288 Heimo 2016, 40;

289 Savolainen & Taavetti 2022, 12.

290 Erll 2011b, 12–15.

291 Heimo 2016, 41–42.

3.2. Viipurilaistaustaisten sota-ajan muistelu

Tärkeiksi aineistoni läpileikkaaviksi teemoiksi muodostuivat kaupunkilaisuuden ohella lapsuus ja nuoruus Viipurissa, perhe ja koti, kodinpiirin toimet, arki, askareet ja harrastukset, sodan aika sekä sota-ajan vaikutus elämänmuotoon, perheeseen ja kotiin. Sota-ajan kokemukset ovat olleet ainakin jossain määrin sidoksissa luokkaan ja poliittiseen identifioitumiseen, esimerkiksi toiminta maanpuolustustehtävissä ja velvoitetöissä on voinut määrittyä näistä tekijöistä käsin. Nykyhetken näkökulmasta haastatteluaineisto valaisee monipuolisesti sodan sukupolven kuuluvien kertojien ja heidän lapsuudenperheidensä elämäntyyliä, sosiaalisia suhteita, kaupunkilaisuutta ja kaupunkilaisten identiteettien kerroksellisuutta ja monitulkintaisuutta sekä paljastaa myös sellaisia henkilökohtaisen ja kollektiivisen muistelun katvealueita, jotka kaipaavat tulla kerrotuiksi.²⁹²

Perheiden ja entisten naapureiden vaiheet ja suhteet ovat haastatteluissa näkyvässä asemassa, samoin kuin omaehtoiset ja yksilölliset käsitykset viipurilaisuuden ja karjalaisuuden identiteettikategorioiden merkityksistä. Yleensä määrällisesti vähäisemmiksi jäivät sanalliset pohdinnat ja muistot asumisesta ja kotiseututunteesta uudella asuinpaikkakunnalla. Haastattelujen kronologinen ja temaattinen rakenne vaikeutti uuden asuinpaikan merkityksen käsittelyä, sillä uusi paikka näyttäytyi haastattelun rakenteen takia vähempiarvoisena kuin mennyt ja kaivattu. Oikeastaan vasta kenttätöyssäni Lahdessa minulle avautui paremmin se, millä tavoin uusi kotiseutu saattoi ilmetä Karjalasta lähteneille ja miksi sen sanoittaminen oli myös vaikeaa. Kokemukset olivat olleet paikoitellen vaikeita,²⁹³ ja karjalaisuuteen ja viipurilaisuuteen kiinnittyvät muistipaikat olivat usein läsnä myös uudella kotiseudulla.²⁹⁴ Niiden sanoittaminen ei ollut yksinkertaista tai itsestään selvästi siirtokarjalaisen kertomussapluunan kautta saavutettavissa.

Ihmisläheisillä tutkimusaloilla muistelutyö on nähty psykologisesti palkitsevana, myönteisenä voimavarana esimerkiksi vanhustyössä ja oman elämän vaiheiden käsittelyssä.²⁹⁵ Muistelutyötä käytetään myös ammatillisena työmenetelmänä, joka vahvistaa itsetuntoa, auttaa jäsentämään omaa elämää

292 Koskinen-Koivisto & Hytönen 2022, 156–157.

293 Willman 2006.

294 Pietiläinen 2024.

295 Esim. Karisto 2007, 11; Willman 2007, 32.

ja lisäämään omia voimavaroja.²⁹⁶ Pidimme Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa haastateltavien myönteistä suhtautumista muisteluun ja toimivaa vuorovaikutusta edellytyksinä haastattelujen onnistumiselle.²⁹⁷ Oman menneisyyden muistelu ja nostalginen kotiseutu sekä perinteen vaaliminen saattoivat hyvinkin tarjota voimaannuttavaa sisältöä haastatelluille, vaikka muistelun keskeisinä teemoina olivatkin sota ja sen seuraukset. Haastattelun terapeuttisuuteen voi viitata tietynlainen tunneilmaisujen monipuolisuus. Omassa aineistossani nousi esiin muisteltuja, kaoottisiksikin tulkittavia, rasakaita ja jäsentymättömiä elämänvaiheita, jotka eivät kuitenkaan vaikuttaneet olleen haastateltaville pelkästään epätoivon aiheita.²⁹⁸

Muistitietohistorian tarkoitus ei ole olla terapeuttista ammatillisessa mielessä, kuten Lynn Abrams on todennut. Hänen mukaansa omista kokemuksista puhuminen ei ole tällöin aina palauttavaa, eikä ”totuuden puhuminen” aina saa aikaan toipumista, vaan sillä voi olla henkilöön jopa päinvastainen vaikutus. Trauma voidaan ikään kuin käynnistää muistellessa, mutta jättää käsittelemättä tutkijan poistuessa.²⁹⁹ Traumaan liittyy siis näin eettisiä ongelmia. Trauma-käsitteen problemaattisuus on nostettu esille myös suomalaisessa muistitietotutkimuksessa ja sodan kokemushistoriassa.³⁰⁰ Trauma-sanaa ei Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa käytetty eikä sitä esimerkiksi nostettu esille haastatteluhankkeen esittelytekstissä. Erityisen vaikeisiin ja traumaattisilta vaikuttaviin muisteltuihin kokemuksiin en ollut itse varautunut. Minulta tai keneltäkään hankkeen haastattelijoista ei edellytetty aikaisempaa haastattelukokemusta tai erityisiä valmiuksia kohdata vaikeita sodan kokemuksia. Sota-ajan kokemukset tuntuivat kaukaisilta, mielessä jo arkipäiväistyneiltä tapahtumilta. Sotavuosista olin isovanhempieni kanssa keskustellut luontevasti.

Traumaattisuus on usein yhdistetty sodan kokemuksiin. Satu Grünthal ja Kristiina Korjonen-Kuusipuro ovat todenneet, että viipurilaisten diasporaan liittyy olennaisesti kulttuurinen trauma, jätetyn kotiseudun kokemus sekä pyrkimys tehdä menetettyä paikkaa näkyväksi sanoin ja kuvin.³⁰¹ Kotiseutunsa jättäneitä koskevana trauman käsite on haastava, ja jossain määrin

296 Hohenthal-Antin 2009, 23.

297 Roos 1987, 33.

298 Vrt. Marttila 2018, 372.

299 Abrams viittaa tässä Etelä-Afrikan totuus- ja sovintokomission osallistujien havaintoihin (ks. Abrams 2016, 191).

300 Kurvinen & Yoken 2022, 60; Savolainen & Taavetti 2022, 25; Tepora 2015.

301 Grünthal & Korjonen-Kuusipuro 2020, 12, 16.

se on myös kärsinyt inflaation.³⁰² Lääketieteellisessä mielessä trauman merkitys on toinen, kuin mitä sodan kokeneet usein itse sanalla tarkoittavat.³⁰³ Sodan aiheuttamat kokemukset olivat suhteellisia. Toiset kohtasivat sodan aikana suoraa väkivaltaa, puutetta ja menetyksiä, osa taas haavoittui tai kärsi henkisesti enemmän kuin toiset. Toiset selviytyivät vaikeistakin kokemuksista paremmin kuin toiset.³⁰⁴ Kokemukset olivat subjektiivisia ja tilannekohtaisia, ja ihmisten resilienssi selviytyä oli yksilöllistä. Kollektiivista traumaa voi kutsua pikemmin eräänlaiseksi tunteelliseksi säröksi, joka luonnehtiikin hyvin kotinsa menettäneiden entisten viipurilaisten diasporayhteisöjä.³⁰⁵ Kulttuurisen muistin ja kollektiivisen trauman näkökulmasta Karjalan menetystä on pidetty niin voimakkaana kokemuksena, että se on jäänyt vahvasti elämään.³⁰⁶ Tätä selittää myös Karjalan voimakas symboliarvo suomalaisen kansakunnan kuvitellun menneisyyden kuvittelussa ja moderniteetin rakentamisessa esimerkiksi karelianistien toimesta.

Vaikeat kokemukset esimerkiksi pelottavista tilanteista tai kuolemien todistamisesta ovat voineet uinua muistissa ja muistamisen kulttuurin rakenteissa ja ne voivat aktualistua uusissa historiallisissa tilanteissa, kuten Ukrainan sodan alkaessa.³⁰⁷ Muisti on valikoivaa, ja tässä mielessä myös kokemusten ja muistojen tukahduttamiselle voi olla poliittisia tai henkilökohtaisia syitä. Ulla Savolainen on pohtinut inkeriläisten unohdettuja historioita muistin ideologia -käsitteen kautta. Inkeriläisten esimerkin kautta havainnollistuu erilaisten muisti-ideologioiden vaikutus. Ne tarkoittavat erilaisia käsityksiä, arvoja ja uskomuksia, joita muistamiseen liitetään kulttuurisesti. Käsite viittaa menneisyyden ja nykyisyyden väliseen suhteeseen ja sen implikaatioita koskeviin käsityksiin ja uskomuksiin, joita meillä kaikilla on. Käsityksemme muistista voi olla ideologisesti määrittynyttä, ja se vaikuttaa myös olennaisesti siihen, miten muistia käytetään ja minkälaisia funktioita ja vaikutuksia muistilla on kulttuurissamme ja sosiaalisessa elämässämme. Muistin ideologioissa voi olla ristiriitaisia tavoitteita, sillä esimerkiksi monien vaikutusvaltaisten muistiprojektien taustalla on pyrkimys päästä vaikeasta menneisyy-

302 Kivimäki 2015, 319; Kirves 2024.

303 Esimerkiksi Lynn Abrams (2016, 182) onkin tarjonnut ”kansankielistyneen trauman” käsitteen tilalle kriisin suullista historiaa, mikä on joustavampi, eikä se vie ajatusta psykoanalyttisesti suuntautuneeseen trauman käsitteeseen.

304 Kivimäki 2015, 319.

305 Olsson 2024, 165; Tepora 2015.

306 Kivimäki & Tepora 2024, 152.

307 Ks. esim. Olsson 2024.

destä jättämällä se taakse, mikä edellyttää vaikeuksien muistamista ja muistin ylläpitämistä. Ongelmallisia ovat traumaattisten tapahtumien ja muistin sekä kärsimyksen ja identiteetin välille muodostetut yhteydet, joita niiden välillä ei alun perin ollut, mutta jotka ovat sittemmin luonnollistuneet.³⁰⁸

Yksilöiden traumaattiset kokemukset liittyvät usein elämän käännekohtiin, yhteiskunnallisiin kriiseihin ja katastrofeihin. Traumaattiset kokemukset eivät ole aina helposti tunnistettavia muistitietoaineistossa vaan vaativat erityistä sensitiivisyyttä, kykyä tunnistaa traumaista puhumisen tapoja sekä myös traumaattisten muistojen mahdollista vaikutusta muistelijalle. Traumaksi ei myöskään välttämättä tule nimetä sellaista kertomusta, jona sitä ei ole esitetty. Traumaattisten kokemusten tutkimiseen ja tulkintaan liittyy paljon eettisesti ratkaistavia kysymyksiä, ja käsitteiden käytössä on oltava huolellinen. Tutkijan on myös tällöin arvioitava, kenen ääni ja näkökulma saavat tilaa tapahtumista kerrottaessa. Traumat ovat aina yhteydessä kulttuurisiin konteksteihin, ja lisäksi niihin voi sekoittua kollektiivisia kertomuksia. Muistelijan mahdollinen omakohtainen trauma voidaan myös piilottaa selviytymisen kertomuksen taakse ja itse traumaattinen kokemus kertoa lakonisesti. Ylipäätään traumaattisista kokemuksista kertominen voi olla yksilöille erityisen vaikeaa ja myös erilaiset tunteiden ilmaisut ja eleet voivat liittyä kokemuksen ilmaisuun. Traumoja tulisi analysoida kiinnittämällä huomio tapahtumien, kokemusten ja ilmaisun keskinäisiin suhteisiin, ei tiettyihin yksiselitteisesti määriteltyihin ominaisuuksiin.³⁰⁹ Nämä perinteen- ja kulttuuritutkija Kirsi Laurénin ja folkloristi Tiiu Jaagon esille nostamat ajatukset ja huomiot pakottavat edelleen kohdistamaan huomion siirtokarjalaisuuden ja sota-ajan kokemusten moninaisuuteen ja sävyihin. Omassa aineistossani ei muistelun fokuksena ollut niinkään trauma vaan selviytyminen. Kuitenkin eleistä ja ilmeistä voi jossain määrin päätellä, että joidenkin haastateltujen elämänvaiheisiin on voinut sisältyä myös haavoittavia kokemuksia. Oman aineistoni kohdalla on pitänyt välttää ylitulkitsemaista kokemusten merkityksiä, vaikka ne ovat olleet monin paikoin koskettavia ja traagisia. Lisäksi on jatkuvasti pidettävä mielessä, että laajemmat muistamista koskevat ideologiat vaikuttavat erityisesti sodan muisteltuihin kokemuksiin.³¹⁰

308 Kansteiner & Weilnböck 2010, 738; Savolainen 2022b, 196, 210.

309 Laurén & Jaago 2022, 161, 165–167, 170, 172, 179–181.

310 Savolainen 2022b, 197.

Muistitietoaineistot ovat dialogisia ja moneen muistin ankkuripaikkaan kytkeytyviä, ja niin lopulta hankkeisiin sisäänrakennettu kysymyksenasettelu ja siihen käytetty aika vaikuttavat vahvasti lopputulokseen.³¹¹ Haastateltaville ei ollut tärkeää ainoastaan oman elämän tai perheen kokemien tapahtumien käsittely vaan menneisyyden ymmärtäminen ja merkityksellisten tapahtumien mieliin palauttaminen. Oma itseisarvonsa oli muisteluun liittyvällä sosiaalisella kohtaamisella. Haastateltavasta oltiin kiinnostuneita. Hyvä tulkinta on avoin moninäkökulmaisuukselle, -äänisyydelle ja -kerroksellisuudelle.³¹² Oman aineistoni tulkinnassa pyrin tarkastelemaan niin haastatteluihin sisältyviä vihjeitä ja kertomusten ristiriitaisuuksia kuin kontekstuaalisia yhteen kytkentöjä. Haastateltavilla on voinut olla vaikeasti sanoitettavia, hankalia kokemuksia, myös sellaisia, joita he ovat voineet käsitellä aikaisemmin muissa yhteyksissä. Osalla haastateltavaehdokkaista vaikeat kokemukset ovat voineet olla syynä kieltäytymisillekin. Muisteleminen voi tuntua turvatomalta ilman asiantuntevaa tukea ja valmiutta tarjota apua. Näin voi käydä esimerkiksi käsiteltäessä tietoisesti ideologisista syistä unohdettuja kollektiivisia muistoja, sopimattomiksi katsottuja, hämmentäviä tai traumaattisia muistoja tai muistoja, joiden käsittely ei ole mahdollista.³¹³

Tulkitsen viipurilaishaastateltavien muisteluiden edustavan 2000-luvun alun siirtokarjalaista muistelukulttuuria.³¹⁴ Siihen on vaikuttanut kaupunkilaisuus, kaupungistuminen, sodan ja monipaikkaisuuden kokemukset elämänvaiheissa. Siirtokarjalaiset olivat jo yli vuosikymmenen ajan tottuneet matkailemaan ja solmimaan yhteyksiä ja ystävyys-suhteita paikallisiin asukkaisiin entisillä kotiseuduillaan.³¹⁵ Haastatteluajankohtana Venäjällä oli käynnissä vallanvaihto.³¹⁶ Kesäisin Viipurin kauppatorilla oli runsaasti suomalaisten matkailijoiden turistibusseja, ja kivijalkamatkoja tehneet kotiseutumatkailijat kulkivat kesäisin edelleen ympäri Kannasta ja Laatokan Karjalaa vieraillen su-

311 Tässä yhteydessä elämäkertatutkimuksen konkarit sosiologit Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen ja Anni Vilkkio ovat käyttäneet käsitettä *tuotantoehdot*, joilla voi olla rajoittava tai muovaava vaikutus aineiston ominaisuuksiin. Niihin kuuluvat esimerkiksi haastateltavien valinta ja haastattelijan välitön vaikutus. (Hyvärinen, Peltonen & Vilkkio 1998, 18.)

312 Makkonen 2009, 17.

313 Korkiakangas 1996, 39–41, Marander-Eklund 2009, 29 & Abrams 2016, 93.

314 Siirtokarjalaisten kohdalla on puhuttu myös erityisestä ”muistokulttuurista”. (Esim. Korkiakangas 1996, 18; Sallinen-Gimpl 1994.)

315 Lehto 2010, 8.

316 Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisen vallanvaihdokset eivät juurikaan olleet esillä muistelussa, vaikka jotkut kommentoivatkin omaehtoisesti Venäjän presidenttejä. Esim. H:KS/V: 33 (Nainen s. 1927).

kunsa entisillä kotipaikoilla. Kotiseutumatkailulla oli keskeinen rooli Karjalan muistelussa ja kollektiivisen kertomuksen ylläpitämisessä. Muistelutilanteissa ajallisesti kerrostuneet kertomukset, kehoisuus ja materiaalisuus kietoutuivat yhteen.³¹⁷ Olen rajannut tämän tutkimuksen ulkopuolelle 1900-luvulla alkaneen ylijärjestyksen kotiseutumatkailun sekä haastattelukeskustelujen käsittelemän, tuolloin julkisuudessa käydyin niin sanotun Karjalan palautus -keskustelun. Ne muodostavat omat, laajemmat tutkimuskysymyksensä vaikkakin niiden vaikutus siirtokarjalaisten kulttuuriseen muistiin 2000-luvun alussa oli ilmeinen.

Karjalan kerrotut muistot ovat vain yksi osa muistityötä ja muistelua koskevia käytäntöjä. Kulttuurimaantieteilijä Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen ja folkloristi Ulla Savolaisen mukaan muistot ovat aina enemmän kuin sosiaalisia, ja ne sisältävät myös enemmän kuin vain inhimillisiä kohtaamisia. Muisteleminen on aina sosiaalista ja materiaalis-diskursiivista toimintaa. Esiinnot ja kuvat voidaan käsitellä muistinpaikoiksi, jotka herättävät mielteitä ja muistikuvia. Materiaalisuus luo kertomukseen rakenteita ja muisteleminen tunteita, jotka tuovat kertomukseen yllättävyyttä. Siten muisti ja muistaminen ovat inhimillistä toimintaa, joka muuttuu jatkuvasti.³¹⁸ Toisaalta muisteleminen ja muistamisen merkityksien tuottaminen edellyttävät aktiivista otetta ja muisteleminen kiinnittyy siten affektiivisiin käytäntöihin.³¹⁹ Kertomalla kokemus käsitteellistetään ja asemoidaan suhteessa toisiin kokemuksiin. Tutkija voi tehdä kertomuksista monia, eri näkökulmien mukaisia tulkintoja.³²⁰

3.3. Paikantumisen suhteessa tutkimuskohteeseen

Tutkijan hahmottama kulloinenkin konteksti määrittää tutkimuskohdetta jatkuvasti. Se voi perustua esimerkiksi jo tehtyjen historiantulkintojen tuntemiseen ja yhteiskunnallisten tilanteiden ilmenemiseen. Myös aiempi suhteeni aiheeseen on vaikuttanut kysymyksenasetteluuni, ovathan kaksi isovanhempaini, äitini isä ja isäni äiti kokeneet evakkomatkan ja joutuneet jättämään kotinsa luovutetussa Karjalassa lopullisesti taakseen. Heidän kokemaansa ja välittämänsä tietoa olen kuitenkin voinut hyödyntää vain osittaisesti, ja hankkeen alkaessa ymmärsin esimerkiksi, että maaseudun asukkaiden elämät

317 Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 13.

318 Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016, 8–9.

319 Rinne & Olsson 2020, 322.

320 Koskinen-Koivisto & Marander-Eklund 2016, 337.

ja vaiheet saattoivat poiketa toisistaan huomattavastikin. Ennakkokuvani evakkoista ja karjalaisuudesta ei ollut täysin yhteneväinen myöhempien havaintojeni kanssa, vaan ymmärrykseni ilmiön taustoista syveni siirtokarjalaiseen järjestökulttuuriin perehtyessäni.

En varmastikaan tunnistanut kaikkia siirtokarjalaisuuteen liittyviä diskursseja omasta arkikokemuksestani evakkoisovanhempieni perheistä. Jotkut kokemukset ja näkökulmat ovat ikä- ja sukupolvisidonnaisia.³²¹

Etnografisessa tutkimusotteessa ja muistitietotutkimuksessa tutkijan pohdinta omasta suhteestaan tutkimuskohteeseensa on osa tulkinnan muotoutumista.³²² Minunkin on luontevaa pohtia tätä ja tuoda esiin omaa suhdetani aiheeseen. Itse esimerkiksi koin epämiellyttäviä hämmennyksen tunteita mitä tuli keskusteluun Karjalan palauttamisesta. Pelkäsin, että jotain ikävää voisi tapahtua enkä myöskään halunnut leimautua tutkimuksellani jonkin tietyn poliittisen näkemyksen puolestapuhujaksi. Tunteeni olivat hyvin ristiriitaisia myös kotiseutumatkoilla johtuen omastakin historiastani. Koin epäoikeudenmukaisena, että perheenjäsenteni kotiseutuja oli pitänyt luovuttaa sodan vuoksi toiselle valtiolle. Isovanhempani olivat varsinkin vanhemmiten alkaneet puhua lapsuuden kotiseudustaan. En tuossa vaiheessa hahmottanut alueiden pitempää historiaa eli sitä, että nämä maat olivat olleet joskus osa autonomista suurruhtinaskuntaa ja Vanhaa Suomea.

Koin itsekin joutuneeni luopumaan myös lapsuuteni kotiseuduista, vaikka olin itse lähtenyt vapaaehtoisesti opiskelemaan toisaalle. Oman lapsuusmaiseman muuttumattomuus ja muutos tuntuivat herättävän itsessäni tunteita, jotka auttoivat myös tutkimuskohteeni ymmärtämisessä. Karjalasta evakkoon lähteneet isovanhempani olivat varmaankin vaikuttaneet omaksumaani malliin muistella ja puhua lapsuuden maisemista ja kodista. Isovanhemmistani kaksi oli evakkotaustaista siirtokarjalaista, mutta he eivät kuitenkaan ole olleet karjalaisen kulttuurin näkyviä vaalijoita tai kuuluneet siirtokarjalaisten yhdistyksiin. Heitä luonnehti enemmänkin evakkous: Isäni äiti oli lähtöisin Säkijärveltä, ja hän oli työskennellyt sodan vuodet rintamaisena sotasairaaloissa. Sodan jälkeen hän lahtelaistui isoisäni kanssa solmimansa avioliiton myötä. Isänäiti oli kaupunkilainen ja myös viettänyt aikaa tätiensä luona Viipurissa ja lähiseudulla Karppilassa. Lähdettyään evakkoon talvisodan aikana hän ei enää koskaan palannut takaisin asumaan kotiinsa

321 Fingerroos 2007, 17–18.

322 Fingerroos 2004; Koskinen-Koivisto 2013; Naarminen 2018.

evakkopaikkakunnalle Porin Ahlasiin eikä jatkosodan aikana myöskään Säk-kijärvelle, vaan työskenteli sodan loppuajan rintamanaisena Punaisen Ris-tin tehtävissä. Hän palasi entiselle kotiseudulleen muistellen, mistä kertovat jälkeen päin hankitut Säkkijärven kartta ja kutojalla teetetty raanu asunnon seinällä.

Äitini isä oli maanviljelijä ja hänen isänsä työskennellyt torpparina ho-vin mailla Nuijamaalla, nykyisen itärajan takana. Kotipaikka Tassian kylässä, jonka he joutuivat jättämään sodan jälkeen lopullisesti näkyi Suomen puolelle Nuijamaajärven toisella puolella: kaksi törröttävää navetan seinää. Isoisäni oli pikkupoikana käynyt Viipurissa, jossa hänen vanhempi sisarensa tuolloi asui, ja isoisäni puhui muutenkin paljon Viipurista. Hän oli perheineen kokenut evakkomatkan karjan kuljetuksineen ja hevosen vetämine kärryineen. Perhe oli päässyt vielä palaamaan kotiin jatkosodan aikana mutta lopullinen lähtö oli koittanut jatkosodan lopulla alueen ollessa aivan sotatoimialueen kyljes-sä. Myöhemmin isovanhempieni perhe asettui asumaan lähelle menetettyä kotia kylään nykyisen Suomen puolella. Isoisäni kertoi paljon lapsuudestaan ja rajan toiselle puolelle jääneestä kodistaan, jota tähyilimme lapsuuteni ui-mapaikassa. Kangastuksenomainen näky teki minuun joka kerran vaikutuk-sen: oli omituista katsoa paikkaan, jonne ei päässyt. Raja oli jonkinlainen pa-radoksi, joka halkaisi silloisen maailman kahtia: menneeseen ja nykyiseen. Isoisän lapsuuden koti rajan takana oli menneisyyttä ja sellaisenaan hyvin läsnäoleva ja kiehtova. Vähemmän isoisäni kertoi sota-ajan kokemuksistaan ja evakkomatkasta minulle kuin lapsuudestaan. Vuonna 1926 syntyneenä hän ei varsinaisesti ehtinyt osallistua sotaan rintamamiehenä. Sota loppui hänen ollessaan armeijassa. Olen kuullut osan isoisäni perheen kokemuksista vasta hänen kuolemansa jälkeen, lähisukulaisten kertomana ja entisten nuijamaa-laisten kirjoitusten kautta.

Kuulemani muistot myös isäni vanhemmilta ovat varmasti saaneet kiinnostukseni tätä aihetta kohtaan syntymään, ja ne ovat arvatenkin ohjan-neet kysymyksenasettelujani ja tulkintojani sekä vaikuttaneet eläytymiseeni tutkimuskohteeseen. Kuulemani kokemukset ovat kenties auttaneet samastu-maan haastateltaviin. Minulle muodostui kansatiedettä opiskellessani jonkin-lainen pettymys ymmärtäessäni, että isovanhempieni tila, mummola, johon olin lapsena kovin kiintynyt, ei ollut aina ollutkaan samoilla omistajilla ja se edusti siirtokarjalaista asutustilaa. Myös turvallisen mummolan ja sen isojen koivujen kehystämän maatilapihiin aikaisempi historia oli jatkosodan ai-

kana ollut tummanpuhuva – talossa oli pidetty vankina rintamakarkureita ja joitain teloitettukin. Isovanhempieni perheen historia paikalla alkoi vasta 1950-luvun alussa. Kadehdin kansatieteen kenttätökurssilla Iitissä pitkän historian omaavien maalaistalojen perinne-esineiden ja tekstiilien runsautta, jollainen puuttui lähes täysin isovanhempieni kodista. Suurin osa irtaimistosta oli vasta sotien jälkeen hankittuja moderneja, melko vaatimattomia huonekaluja. Itselläni ei ollut tutkimuksen alkuvaiheessa siirtokarjalaisuuden herättämien tuntemusten käsittelylle sanoja, käsitteitä eikä malleja sillä mumolani kuului Etelä-Karjalaan, joka kulttuurisesti ja murteellisesti kytkeytyi paljolti menetettyyn kotipaikkaan. Länsi-Suomeen asettuneet siirtokarjalaiset olivat asettuneet huomattavasti erilaisempaan ympäristöön. Se, etten tunnistanut siirtokarjalaisuutta ja karjalaisuuden vaalimista omasta perhepiiristä, tuntui liian henkilökohtaiselta ja epäakateemiselta edes tutkimusyhteisössä esille tuotavaksi. Kun aikaa on kulunut, olen saanut luotua näihinkin kokemuksiin riittävästi etäisyyttä.

Koin oman kokemukseni ja havaitsemani järjestökarjalaisuuden välillä ristiriidan. Eräänlainen oivallus syntyi, kun ymmärsin, että karjalaisuus on opittua ja tietoisesti ylläpidettyä. Olin huolissani oman taustani aiheuttamasta subjektiivisuudesta, mikä tulee esiin vanhoista muistiinpanoistani:

Olen yhä vakuuttuneempi siitä, että karjalainen kulttuuri on esittämisen kulttuuria, jonka juuret ovat karjalaisuuteen perustuvassa seuratoiminnassa. Karjalaisuus on tuotettua, kuviteltua ja sen havaitsemiseen tarvitaan instituutioita. Ilman niitä karjalaista kulttuuria ei ole.³²³

Suhtautumiseni oli turhan jyrkkä, ja nyt pystyn näkemään ilmiön itseisarvon ja yhteyden jopa omien isovanhempien ja tutkimuskohteeni välillä. Olin oivaltamassa, että karjalaisuus kuten kaikki muukin kulttuuri oli sosiaalisesti tuotettua ja kuviteltua, ei ollut olemassa mitään aitoa ja alkuperäistä, ihmisessä sisäsyntyisesti olevaa karjalaisuutta, kuten varhaiset positivistiset kansaan suhtautuneet etnografit saattoivat ajatella ja esittää Karjalan erämaissa vaeltaessaan. Toisaalta havainnot, tunteet ja tulkinnat olivat oikeita ja todellisia. Oma kokemukseni isovanhemmistani vaikutti empatiaankin. Haastateltavat olivat kokeneet samanlaisen suuren menetyksen, ja se mahdollisesti ulottui sukupolvirajan yli jopa minuun. En ollut ainoa siirtokarjalaisten jälkeläinen omien isovanhempien tai vanhempien jälkeen jättämää perintöä tutkimassa ja samalla kenties omaakin identiteettiäni tutkimassa ja

323 Tekijän muistiinpanot: Porissa karjalaisilla kesäjuhlilla 14.6.2003.

rakentamassa.³²⁴ Tutkimuksen tehtävät ovat tietenkin toiset kuin oman identiteetin rakentaminen. Tärkeää on luoda analyyttinen ja kriittinen suhde ilmiöön sekä purkaa itsestään selviltä näyttäviä havaintoja pureutumalla niihin tutkimuksen keinoin.

Haastateltavalle tilaa antava haastattelu on parhaimmillaan hedelmällinen ja tasavertainen, ja siinä ilmenee molemminpuolinen kunnioitus. Pääsääntöisesti näin olikin omissa haastattelukohtaamisissani ja materiaalin perusteella myös muissa haastatteluissa. Tärkeänä periaatteena oli, että muistelijä saa oman äänensä ja näkökulmansa kuuluviin ja saa päättää autonomisesti siitä, miten haastattelukysymyksiin vastaa.

Tallenteet ja niiden puhuttu kieli ovat olennaisia tulkinnassa, sillä pelkästään litteraatioiden kanssa operoiminen voi muuttaa suulliselle lähteelle ominaisen, luonnollisen muuttuvuuden luonnottomaan kiinteyteen.³²⁵ Tulkitsen tämän alun perin portellilaisen ajatuksen niin, että puhtaaksi kirjoitetussa muodossa haastattelu saa historiallisen kirjallisen lähteen luonnetta. Toisaalta haastatteluhetkellä kertojan ilmaisemia eleitä ja ilmeitä, voi kuulia tulkita joka kerran eri tavoin. Oikeastaan mitään ilmaistua on miltei mahdollonta vangita pysyviksi merkityksiksi vaan muuttuvat tilanteet ja kontekstit pakottavat uusiin tulkintoihin. Karjala on jatkokertomus, kuten perinteentutkija Kaija Heikkinen on todennut.³²⁶

Siirtokarjalaiset eivät nykyisellään pysty matkustamaan kotiseuduilleen vaalimaan entisten kotipitäjiensä kulttuuriperintöä, mikä on nostanut pintaan uusia muistoja ja keskusteluja.³²⁷ Tilanne oli 2000-luvun alussa aivan toisenlainen kuin heti toisen maailmansodan jälkeen silloisessa geopolitiikassa tilanteessa, ja kontekstit ovat muuttuneet myös hankkeen ja nykyhetken välillä. Haastatteluaineiston synty ajoittuu sosiaalista mediaa edeltävään aikaan, jolloin tärkeimmät tiedonvälityksen kanavat kohderyhmälleni olivat Karjala-lehti ja muu paperilehdistö sekä radio ja televisio. Vuonna 2024 aineisto näyttäytyy eri valossa ja uudet historialliset kerrostumat ovat kääntäneet aiheittani ja tutkimuskohdettani uuteen valoon. Tutkimusprosessin aikana oma paikkani suhteessa kohteeseen on muuttunut.

324 Raninen 1995.

325 Abrams 2016; Portelli 2016 & 2006.

326 Heikkinen 1996, 13.

327 Esim. Kivimäki & Tepora 2024; Tikka 2023, 13–402.

3.4. Muistelukerronnan ja -dialogin kuunteleminen, lukeminen ja katsominen

Muistelussa ilmenee niin yksilöllisiä kuin kollektiivisia elementtejä, ja toisaalta muistelua jäsentävät aika, paikka ja toiminta.³²⁸ Historialliset tapahtumat kuten lähiympäristön ja oma elämän dramaattiset tapahtumat, voivat merkitä yksilölle tärkeitä käännekohtia.³²⁹ Aineiston luennassa on tärkeää kiinnittää huomiota juuri niihin teemoihin, joista kertojat haluavat puhua ja jotka ovat heille merkityksellisiä, sillä juuri niissä kohdin he nostavat esiin erityisiksi kokemuksia. Erityistä sensitiivisyyttä ja myötelävää kuuntelemista tarvitaan muisteluun nojautuvassa haastatteludialogissa.

Elämäkerrallisissa aineistoissa on tyypillistä omien kokemusten liittäminen monien jakamiin topoksiin, kokemuksellisiin ryppäisiin.³³⁰ Muistitietohaastatteluja olikin mielekästä kuunnella ja lukea kollektiivisen kertomuksen lisäksi myös henkilöiden oman henkilöhistorian näkökulmasta. Sen sijaan, että muistelija kertoisi itsestään odotuksenmukaisen, koherentin ja hallitun kertomuksen, hän voi sen sijaan tuoda esille seikkoja, muistoja tai hiljaisuutta, jotka hajottavat tuota kokonaisuutta.³³¹ Monet aineistoni muistelukerronnan sisältämät ilmaukset ja dialogit olen tässä tutkimuksessa tulkinut siirtokarjalaisuudelle tyypillisinä kertomuksina, narratiivisina tekoina eli performatiivina, jotka ilmentävät muistelijoiden itseymmärrystä ja muistelun keskeistä viiteryhmiä. Puheella on toiminnallisia muotoja, jotka eivät pelkästään kuvaa vaan muuttavat todellisuutta. Toisaalta muistelijat ovat voineet ottaa tietyt ilmaukset käyttöönsä, vaikka ne eivät välttämättä kuvaisi täydellisesti juuri heidän omia kokemuksiaan.³³²

Perehdyin aluksi viipurilaisten haastatteluihin katsomalla videoita kuuntelemalla ja tekemällä muistiinpanoja. Rajattuani aineiston olen myös litteroinut sen. Olen litteroinut suurimman osan aineistosta kokonaan itse.³³³ Viimeiset korjaukset olen tehnyt litteraatioihin videoiden perusteella. Olen merkinnyt puhtaaksikirjoitettuihin haastatteluihin haastateltavan nimen, pseudonyymin, syntymävuoden ja -paikan sekä tunnistamista varten koodin.

328 Korkiakangas 1996, 33–35.

329 Kortelainen 2008, 94–95.

330 Vehkalahti 2014, 67; Hyvärinen 1998, 328.

331 Summerfield 2018, 110.

332 Performatiivin käsite on peräisin kielifilosofi J. L. Austinilta (Austin 1962, 4–5).

333 Kaikki videohaastattelut Helvin ja Mattin haastatteluja lukuun ottamatta on digitoitu. Digitointi muun muassa mahdollisti Kirstin, Lean, Toinin, Hellän ja Taimin haastattelujen liittämisen osaksi aineistoa vuonna 2024.

Tutkimusaineiston litterointi on ollut itselleni tapa pysähtyä ja keskittyä aineiston äärelle. Sen yhteydessä on tapahtunut aineiston tarkempaa pohdintaa ja uudelleen arviointia, myös ymmärryksen syvenemistä. Videoiden katselu helpotti toisinaan epäselvien ilmausten tarkentamista, joskin itse analyysissä litteraatioiden eli kirjoitettuun muotoon purettujen haastatteluiden lukeminen painottui. Haastattelut olen pyrkinyt kirjoittamaan tarkasti puhtaaksi sanasta sanaan.

Haastattelujen katsominen videolta oli itselleni ensiarvoisen tärkeää, sillä videoaineiston avulla koin paremmin oivaltavani haastateltujen kerronnalleen antamia merkityksiä. Äänensävyistä, rytmistä, tauoista ja ilmeistä sain kokonaisvaltaisen kuvan sellaisista henkilöiden ilmaisun merkityksistä, jotka ovat vaikeasti tekstiksi kääntyvää kieltä ja ilmaisua.³³⁴ Videotallenteet nostavat havainnollisesti esiin muistamisen kehollisuuden kuten rauhallisuuden, hermostuneisuuden, nauramisen ja liikuttumisen. Haastatteluissa kävi esimerkiksi monesti ilmi, että moniaistisesti mieleen jääneet, usein keholliset muistot herättivät aineistoni haastateltavissa tunnereaktioita, jotka näkyivät erityisinä ilmeinä, äänensävyinä tai taukoina merkityksellisessä kohdassa.³³⁵

Kenttätyökohtaamisissani ja haastatteluissa ilmeni surua, kaipausta ja vihaa: purkauksia sodan ja kotiseudun kokemuksista, vaikka tapahtumista oli tuolloin kulunut noin 60 vuotta. Muisteluaineistoille tyypillinen nostalgia, menneen kaiho limittyi totuudellisuuden tavoittelun tai menneisyyden kritiikin³³⁶ kanssa samassakin haastattelussa. Jotkut haastateltavat reflektoivat haastattelutilanteissa taitavasti tunteitaan Karjalaan liittyen kykenemättä välttämään liikutustaan.³³⁷ Saimi pyyhki silmiään kertoessaan itselleen tärkeistä paikoista.³³⁸ Hilja tuotti käsiään yhteen hieromalla ääntä kuvatakseen kulkemisen vaivalloisuutta sementin ja romun täyttämän pommitetun talon pihalla.³³⁹ Muistelijat naurahtelivat ja hymähtelivät kertomisensa lomassa. Tällaisten eleiden tulkitseminen vaatii tarkkuutta ja tietoisuutta kontekstista sekä genrestä ja myös persoonallisista reagoitintavoista.³⁴⁰ Muistot ja muistaminen ovat enemmän kuin kirjoitettu tai puhuttu sana, sillä ne syntyvät vuo-

334 Portelli 2006, 50–52.

335 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925); H:KS/V:7 (Nainen s. 1929); H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

336 Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åström 2016, 21–22.

337 H:KS/V:21 (Mies s. 1921); H:KS/V: 13 (Nainen s. 1920).

338 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

339 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919 Viipuri).

340 Korjonen-Kuusipuro & Arponen-Kuusisto 2017, 11.

rovaikutuksessa materian, maiseman tai ei-inhimillisten elementtien kanssa ja ilmenevät ruumiillisina kokemuksina,³⁴¹ affekteina.³⁴²

Aineistoni haastateltavat kertoivat erilaisista ruumiillisista sodan tuntemuksista, mutta myös affektiivisista suhtautumistavoista ja muista jälkivaikutuksista, joita sota oli heissä saanut aikaan. Aineistossa kuuluvat merkitykselliset tauot ja hiljaisuuden ovat osa vaikuttavaa muistelukerrontaa, jopa tietoinen muistamisen muoto.³⁴³ Hiljaisuus voi olla tapa muistaa.³⁴⁴ Aineiston tulkinnan kannalta ongelmallista voi olla juuri se, ettei kaikkea kerrota. Sana-ton, hiljainen tieto voi muodostaa maailmankuvan, jota on vaikea tunnistaa ilman kontekstin tuntemista.³⁴⁵ Hiljaisuus voi liittyä myös sodan moraaliteemoihin, muisteltavan teeman puuttuvaan kontekstiin, yksityiseksi koettuun luonteeseen tai hyvin vaikeisiin kokemuksiin. Siten hiljaisuus voi olla olennainen osa hegemonisen kertomuksen rakentumista. Kenties on uskottu sodan kauheuksista vaikenemisen suojanneen lapsia.³⁴⁶ Konkreettinen havaintoni sota-aikaan liittyvästä julkisesta vaikenemisesta on isöäitini muistelu haastattelussa. Hän kertoi minulle yksityisesti ja taltioiduissa haastatteluissa hieman erilaiset versiot nuorten naisten vapaa-ajan vietosta apusisarina ja lottina Hyrynsalmella. Lojaalisuus työnantajaa ja muita apusisaria kohtaan sitoi häntä vielä vuosikymmenien päästäkin. Entisajan arki on turvallinen muistelun kohde, sillä se on ajallisesti etäällä ja suodattunutta, ja siinä valossa huvittuminen, hiljaisuus ja muut erottuvat ilmaukset ovat paljastavia. Hiljaisuus voi indikoida haluttomuutta kohdata totuus tai vaikeita asioita,³⁴⁷ mutta yhtä hyvin se on tapa tietää³⁴⁸ tai jopa tietoista unohtamista.

Esimerkiksi haastatellun Onnin elehtiminen ja vahva liikuttuminen kautta koko haastattelun paljastivat hyvin sen, miten herkkiä aiheita oman kodin, vanhempien musiikkiharrastuksen tai sodan muistelu hänelle olivat. Hänen katseensa ja kasvonsa suuntautuivat pikemminkin haastattelijaan kuin kameraan, ja alun jännityksen jälkeen hän näytti unohtavan kameran olemas-

341 Drozdowski, De Nardi & Waterton 2016, 4–5.

342 Eräs määritelmä affektista viittaa sanallistamattoon, tiedostamattomaan ja ruumiilliseen tunnetilaan, joka rinnastuu tunnistettuihin ja sanallistettuihin tunteisiin. Affektit voidaan kuitenkin erotella tunteista eri tavoin riippuen tutkittavasta aiheesta tai ilmiöstä. (Rinne, Kajander & Haanpää 2020, 8.)

343 Portelli 1997, 44. Portelli viittaa tässä Juri Lotmaniin.

344 Passerini 2003, 248.

345 Stahl 1988.

346 Koskinen-Koivisto 2022, 114.

347 Naarminen 2018, 77; Peltonen 1996, 2003.

348 Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 6.

saolon.³⁴⁹ Eräs haastateltava ei ollut pystyvä aloittamaan haastattelua, vaan hän herkistyi ja ilmaisi myös sanallisesti voivansa pahoin. Tässä tapauksessa aihe muodostui haastateltavalle erityisen latautuneeksi.³⁵⁰

Toisaalta haastatteluissa ilmenee runsaasti huumoria ja itseironiaa. Huumori ja nauru saattavat olla yhtä merkityksellisiä kuin tauot. Yksi huumorin funktioista on ollut sodan kokemuksista selviytyminen. Nauru voi merkitä ilmaisijalleen ja tämän yhteisölle odotettua käyttäytymismallia. Karjalaisia saatettiin sodan jälkeen luonnehtia yhteisöissään iloisiksi ja huumorintajuisiksi.³⁵¹ Sarkasmi ja huumori ovat olleet läsnä yllirajaisessa muistamisessa.³⁵² Yhteisöllisen kulttuurin humoristinen mentaliteetti ilmeni 1970-luvulla sotaan ja evakkoihin liittyneessä kuplettilauluhuumorissa ja tv-viihteessä, jotka herättivät sekä närkästyä että positiivista vastakaikua.³⁵³

Luen aineistossa ilmeneviä teemoja suhteessa karjalaiseen hegemoniseen siirtoväkikertomukseen, jossa pääpaino on tavallisesti ollut sopeutumisessa ja maanviljelysväen tai rintamamiesten asuttamistoiminnassa sekä siirtokarjalaisen yhteisön, siirtokarjalaisen ”heimohengen” ja itsetietoisuuden heräämisessä ja karjalaisen kulttuurin vaalimisessa. Vaikka oman aineistoni haastattelut ovat ensisijaisesti haastateltavan omaa elämää koskevien kertomusten areena, muistelu sitoutuu paljolti myös kollektiivisiin muistoihin ja muistelukäytäntöihin. Haastateltavien muutot, ammatit sekä muistelijoiden haastatteluun mennessä kokemat eri elämänvaiheet vaikuttivat siihen, kuinka he rakensivat itseymmärrystään siirtokarjalaisina kaupunkilaisina. Sota-ajan kollektiivisiin kokemuksiin kuului osallisuus kansalaisvastuusta ja -velvollisuuksista. On vaikea arvioida, missä määrin toisaalta muistelijoiden omat aikaisemmat kokemukset ja toisaalta hegemonioiden luomat erilaiset kertomukset kiinnittyivät osaksi henkilökohtaisesti koettuja sodan tapahtumia. Hegemoninen, tunnistettava ja koherentti kertomus on usein haastattelijan ja haastateltavan välissä ja näyttää suojanneen myös muistelijan yksityisyyttä. Hegemonisen kertomuksen kehyksessä esille tulevat muistot voivat silti sisältää arvokkaita johtolankoja haastateltavan omakohtaisiin merkityksiin ja yksityisempiin muistoihin.

349 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

350 H:KS/V:13 (Nainen s. 1920).

351 Naarminen 2018, 245, 375–376.

352 Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 11.

353 Muusikko Erkki Liikanen sai tiukkaa palautetta Evakkoreestä: ”Hyvin sopimatonta tehdä noin vakavasta aiheesta laulu” - Viihde - Ilta-Sanomat (is.fi), (luettu 23.3.2024).

3.5. Eettisiä näkökohtia

Haastattelut perustuivat vapaaehtoiseen osallistumiseen, ja haastateltaville kerrottiin etukäteen tutkimuksen tavoitteet. Haastateltavia kiitettiin, ja heille myös jätettiin hankkeen yhteystiedot, jotta heillä oli mahdollisuus ottaa yhteyttä jälkeensä. Haastattelusta jätetyn lomakkeen myötä myös omaisilla oli mahdollisuus saada lisätietoa hankkeesta. Hankkeessa luvattiin toteuttaa aineistosta sekä muisteludokumentti että tutkimuksia. (Liite II.) Ensimmäinen lupaus toteutui vuonna 2004.

Muistelukulttuurin ja muistelutilanteiden käytänteisiin voi liittyä valankäyttöä, niin tutkijan kuin muistelijan osalta. Suullinen muistitieto paikantuu oman ja yhteisön historian todistamisen sekä siirtokarjalaisuuden aktiivivaalijoiden tavoitteiden väliseen maastoon. Haastateltavat saattoivat kokea olevansa osa suurempaa yhteisöä, joka oli kokenut kollektiivisen menetyksen ja jonka jäsenten elämään sota oli vaikuttanut dramaattisesti. Tämä oli kuitenkin oletus, joka oli enemmän tai vähemmän myös mukana Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen tavoitteissa. Hanketta haluttiin toteuttaa yhteisön ehdoilla. Aineiston kerrontaa strukturoi haastattelurunko, joka ilmensi suurta kollektiivista kokemusta, mutta itse haastattelut sisälsivät runsaudestaan myös poikkeamia ja variaatioita.

Hyvän haastattelijan ominaisuuksiin kuuluu kokonaisvaltainen tutkimusetiikan hallinta ja eettinen valppaus.³⁵⁴ Yksi keskeinen periaate on se, että toisen elämä kiinnostaa aidosti kuuntelijaa ja että kuuntelija on läsnä ja empaattinen, kunnioittaa tutkittavaa, ei asetu haastateltavan yläpuolelle ja mahdollistaa turvallisen tilan.³⁵⁵ Varsinkin tietosuojaan ja tutkimusetiikkaan liittyvät ohjeistukset ovat tarkentuneet muun muassa henkilörekisteritietojen keräämisen ja henkilön tietosuojan osalta.³⁵⁶ Aineistoja tulee käsitellä ja säilyttää huolellisesti, ja lisäksi henkilötietoja sisältäviä aineistoja tulee käsitellä tietosuojalainsäädännön mukaisesti sekä noudattaa voimassa olevaa ohjeistusta tietojen salassapidosta, luottamuksellisuudesta ja vaitiolovelvollisuudesta. Näin tulee toimia jatkossa silloinkin, kun tutkimusaineisto on tuotettu ennen nykyistä lainsäädäntöä tai ohjeistuksessa tapahtuneita muutoksia. Tut-

354 Koskinen-Koivisto & Hytönen 2022, 142–144.

355 Ukkonen 2000, 40; Snellman 2003, 58; Koskinen-Koivisto & Hytönen 2022, 142–143, 156.

356 Esim. 5.12.2018 säädetty tietosuojalaki (5.12.2018/1050) koskee muun muassa luonnollisten henkilöiden suojelua henkilötietojen käsittelyssä. Finlex 2024. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20181050> (luettu 2.8.2024).

kijan on syytä viestiä tutkimuksen eri osapuolille aktiivisesti ja omaehtoisesti tieteellisen toiminnan etenemisestä. Näin olen pyrkinyt tekemään aina kun tutkimus on edennyt. Tutkijan tulee viestiä tieteellisestä toiminnasta rehellisesti ja avoimesti julkaisumuodosta tai -kanavasta riippumatta.³⁵⁷ Tutkija voi kohdata tutkimustyönsä aikana erilaisia vaiheita ja ulkoistakin painetta, mikäli tutkimusaihe on poliittisesti tai muutoin arkaluonteinen. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen jälkeen maailma on muuttunut paljon, niin myös edellytykset operoida aineistolla. Kaikkea ei voi myöskään ennakoida ja lisäksi myös tutkimuskysymykset voivat ajan mittaan tarkentua.³⁵⁸

Jälkikäteen arvioiden Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastatteluja olisi voitu valmistella paremmin tilanne- ja haastateltavakohtaisesti esimerkiksi selvittämällä tarkemmin haastateltavien kokemuksia etukäteen. Näin jotkut haastattelijat saattoivat menetelläkin, mutta näistä käytännöistä emme juurikaan keskustelleet. Lisäksi haastateltavia pyydettiin joko itse tai haastattelijan avustamana täyttämään esitietolomake, jossa oli henkilötietojen lisäksi tietoja perheenjäsenistä sekä lupa aineiston käytölle. Lisäksi jokaiselle haastateltavalle jätettiin paperi, josta kävivät ilmi hankkeen tarkoitus sekä toteuttajien yhteystiedot. Haastatteluja tehtäessä on tärkeää, että haastateltava ymmärtää, missä on mukana. Siksi haastattelijan täytyy tehdä seikkaperäisesti ja ymmärrettävästi selväksi tarkoitusperänsä.³⁵⁹ Sosiaalishistorioitsija Antti Häkkinen on kiteyttänyt osuvasti, että muistitietotutkimuksen tärkein etu ja piirre on edelleen sen erityinen kyky tavoittaa ihmiset ajattelevina, tuntevina ja toimivina subjekteina.³⁶⁰ Tutkijan kuitenkin on hyväksyttävä, että osapuolten tavoitteet haastatteludialogissa voivat olla myös erilaisia.³⁶¹ Vaikka haastateltaville annetaan tilaa tuoda esille omia näkemyksiään, kantaa tutkija vastuun ja toimintaa ohjaavat haastattelijat ja hänen taustallaan operoiva tutkimusorganisaatio.³⁶² Tässä mielessä tutkimuksen taustalla eivät lähtökohtaisesti toimineet vain tutkijat vaan lisäksi myös siirtokarjalainen järjestö ja dokumenttiohjaaja. Tutkijana velvollisuuteni on tehdä mahdollisimman näkyväksi tämä prosessi ja pohtia myös tutkimusaineiston tuottamisen lähtökohtia. Varsinkin etnografisesti painottuneissa tutkimuksissa eettinen arviointi on jat-

357 Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019, 7–9 & 11–13. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2020.pdf (luettu 6.8.2024)

358 Härkönen, Alava, Eräsaari, Tammisto, Jouhki & Weijo 2024.

359 Makkonen 2009, 49.

360 Häkkinen 2022, 348.

361 Olsson 2018, 160; Kurvinen & Yoken 2022.

362 Makkonen 2009, 40.

kuvaa eikä sitä voi kuitata vain tutkimuksen alussa tehtävällä arvioinnilla, vaan jatkuva eettinen reflektio ja neuvottelu tutkimukseen osallistuvien kanssa kulkee läpi tutkimusprosessin. Vastuu tutkimuskohteesta jatkuu myös tutkimuksen jälkeen.³⁶³

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa haastateltavat ja kohtaamani avaininformantit tuntuivat olleen hyvin tyytyväisiä siihen, että heidän muistoistaan oltiin kiinnostuneita. Haastattelujen myötä heillä oli mahdollisuus perinteen vaalimiseen ja välittämiseen ”seuraavalle sukupolvelle”. Esimerkiksi Hilja kiitti mahdollisuudesta saada puhua Viipurin ja sodan muistoista, joista hän ei ollut tyttärilleen paljoa puhunut.³⁶⁴ Haastateltavien kanssa käytiin myös monenlaisia haastattelun ulkopuolisia keskusteluja. Esille tuli asioita, joita haastateltavat eivät halunneet jakaa julkisesti. Haastattelijat raportoivat haastattelutilanteiden huomionarvoisista piirteistä ja seikoista vaihtelevasti kuten kahvitarjoiluista, haastateltavan terveydentilasta, kommelluksista, läsnäolleista muista henkilöistä tai haastateltavien erityisistä toiveista. Joskus haastattelijat olivat tarkastelleet haastateltavien kanssa tämän karjalaisia perinnearteita.³⁶⁵ Jotkut haastateltavista toivoivat omaisensa tai lemmikin voivan olla läsnä, ja toisinaan kotihaastatteluissa läsnäolijat saattoivat vaikuttaa häiritsevästi haastattelun etenemiseen ja videomateriaalin käyttökelpoisuuteen dokumenttia ajatellen. Haastattelijat voi pyrkiä tekemään kaiken oikein ja valmistautua ennalta, mutta ei voi luonnollisestikaan vaikuttaa kaikkiin olosuhteisiin haastattelutilanteessa. Olen ollut monella tavalla luomassa tämän tutkimuksen lähteitä ja erityisesti kannan vastuun niistä aiheista ja näkökulmista, jotka ovat olleet esillä hankkeen haastattelukysymyksissä. Samalla vastaan tulkinnoistani.³⁶⁶

Omissa kenttätutkimuksissa yritin päästä siirtokarjalaisten sisäryhmään, ja hetkellisesti koin kuuluneeni. Kohtaamisissa ilmeni myös eri aika- ja paikkatasojen ryhmäsidonnaisuuksia, joihin en tuntenut kuuluvani. Ikä oli suurin erottaja minun ja siirtokarjalaisten välillä. Toin omissa haastatteluissani esille aina oman taustani,³⁶⁷ mutta tällä seikalla ei välttämättä ollut

363 Härkönen, Alava, Eräsaari, Tammisto, Jouhki & Weijo 2024.

364 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

365 Esim. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hanke: Suvi Mämmin laatima haastattelupäiväkirja 9.6.2000 & Anna Rauhalan laatima haastattelupäiväkirja 4.10.2000.

366 Abrams 2016, 24.

367 Näin oli menetellyt esimerkiksi Tarja Raninen-Siiskonen, jonka väitöskirja oli hiljattain ilmestynyt ja johon olin tutustunut ennen hankkeen toteuttamista (ks. Raninen-Siiskonen 1999, 68).

merkitystä luottamuksen syntymiselle. Haastattelijan siirtokarjalainen tausta ei ollut myöskään ennakkoehto haastattelijana toimimiselle, vaan haastattelijoita oli erilaisista taustoista. Oman tutkimusprosessini aikana pyrin myös etäännyttämään itseäni haastateltavista voidakseni tarkastella aineistoa teoreettisemmin.

Toisinaan löysin itseni pohtimasta, olinko ”riittävän karjalainen” tekemään tätä tutkimusta tai ymmärtääkseni tutkimuskohdetta. En omistanut kansallispukua enkä harrastanut karjalaisuutta esimerkiksi käsitöitä tekemällä. Muiden haastattelijoiden kanssa kuuluimme haastateltaviin nähden sodan jälkeisiin sukupolviin, jälkipolviin. Vaikka itse saatoin edustaa haastateltaville potentiaalista perinteenvaalijaa, minulta puuttuivat henkilökohtaiset eväkokemukset ja luovutetun Karjalan tarkempi paikallistuntemus. Hankkeen aikana tietoni karttuivat. Minua pyydettiin usein pitämään esitelmää karjalaisen pitäjäsentien ja yhdistysten tilaisuuksissa hankkeen teemoihin liittyen. Hankkeestamme oli aika-ajoin juttuja Karjala-lehdessä ja Karjalan kunnaat-julkaisussa, ja lisäksi osallistuin useille erilaisille kotiseutumatkoille, jotka suuntautuivat esimerkiksi Säkkijärvelle, Johannekseen ja Viipuriin.³⁶⁸ Näissä tilaisuuksissa järjestäjät ja osallistujat ottivat itse aktiivisen roolin, ja koin, että minut haluttiin mukaan toimintaan ja omaksumaan yhteisön kokemuksia ja arvoja. Tällaisissa tilanteissa pyrin erittelemään, kirkastamaan ja perustelemaan omia tavoitteitani tutkimuksen suhteen ja viestimään niistä myös heidän suuntaansa. Tavoitteeni ei ollut välittää perinnettä vaan valaista sellaisiakin muistoja ja kokemuksia, jotka eivät aikaisemmin olleet perinteessä olleet esillä. Ulla Savolaisen ja Riikka Taavetin mukaan muistitietotutkimuksen kohdalla tutkimusetiikka ei rajoitu aineiston keruun, tallentamisen ja intersubjektiivisuuden kysymyksiin. Se ulottuu laajemmin representaatioon sekä tutkimuksen tiedollisiin ja ideologisiin lähtökohtiin liittyviin pulmiin.³⁶⁹ Tutkimuksessa voidaan esimerkiksi nostaa esiin erilaisten vähemmistöjen näkökulmia ja menneisyyksiä väkivaltaisten tai eri tavoin tukahduttaviksi koettujen tapahtumien rinnalla, jolloin historian ja sen toimijoiden joukon moninaisuus tulee paremmin näkyväksi.³⁷⁰ Tällöin tutkimukseen voi kuitenkin aina liittyä vaikeita eettisiä kysymyksiä. Minäkin pohdin, mitä moninaisia

368 Kenttätöni aikoihin tein useita muitakin matkoja eri yhteyksissä luovutettuun Karjalaan eri ryhmien kanssa. Samalla tein muistiinpanoja vaikutelmista ja havainnoistani, joskaan systemaattista ja intensiivistä havainnointia tutkimustani varten en näillä matkoillani tehnyt.

369 Savolainen & Taavetti 2022, 26.

370 Esim. Tervonen & Leinonen 2021.

seurauksia tutkimuksesta on haastateltavalle. Palauttaako haastattelu tutkimukseen osallistuville vaikeita tunteita? Vai auttaako se heitä käsittelemään menneisyyden kokemuksia?

Tässä tutkimuksessa esiintyvät nimet ovat pseudonyymejä, jotta haastateltavia ei voisi suoraan tunnistaa. Tutkijana olen halunnut suojata tutkimuskohteeseeni kuuluvia ja haastatteluissa esiintyneitä kolmansia osapuolia. Myös haastattelusitaattien henkilöiden nimet olen pseudonymisoinut.³⁷¹ Saattaa olla, että yksityiskohtaiset sitaatit mahdollistavat henkilön tunnistamisen, vaikkakin heidän kokemuksissaan on myös kollektiivisesti jaettavaa yleispätevyyttä. Haastateltavat ovat jossain määrin kertoneet vapaaehtoisesti myös arkaluonteisia asioita itsestään, vaikkakin he selvästi ovat kontrolloineet niistä kertomista. Haastateltavat kertoivat haastatteluissa myös kolmansista osapuolista: perheenjäsenistään, sisaruksistaan, lapsistaan ja lapsenlapsistaan, esimerkiksi heidän koulutuksistaan ja perhetilanteistaan. Vaikka suurin osa haastateltavista ei ole elossa, omaisiakin koskevat tiedot on häivytetty pseudonymisoinnilla. Tutkimushankkeessa henkilötietojen kokoamisen perusteena oli sellaisten tietojen tallennus haastattelujen henkilötietolomakkeisiin, jotka palvelisivat myös jälkipolvia. (Liitteet II–III.) Silloin tuntui tärkeältä saada tarvittaessa yhteys haastateltaviin sekä heidän jälkeläisiinsä. Tällaisia tietoja ei nykyisin kerättäisi ilman erityisen painavia perusteita.

Lisäksi on hyvä muistaa, että haastatteluhankkeen tavoitteet eivät olleet alun alkaen ainoastaan tieteelliset. Vuosien aikana tiukentuneet kriteerit tietosuojan turvaamiseksi perustelevat edelleen henkilöiden pseudonymisointia tutkimusjulkaisussa, ja aineiston tallentajien tehtäväksi jää valvoa aineiston käytön periaatteita. Muistitietohistoriassa voi olla myös perusteltua ja merkityksellistä käyttää henkilöiden nimiä ja näin tunnustaa osallistujien tekijyys aineistoon. Tällaisesta käytännöstä pitäisi kuitenkin keskustella ja sopia haastateltavien kanssa. Tässä tutkimuksessa ei henkilöiden nimien käyttö välttämättä toisi lisäarvoa tutkimuskysymykseen kaupunkikarjalaisuuden tuottamisesta sota-ajan kokeneiden muistelukerronnassa. Henkilöiden tunnistettavuus ei ole useinkaan tarkoituksenmukaista tämänkaltaisissa hankkeissa.³⁷² Nimetyt muistot veisivät ajatukset muistelijoiden perhekohtaisiin tai muihin henkilösuhteisiin nostoen esille tutkimuksen kannalta epäolennaisia,

371 Poikkeuksen tästä muodostavat esimerkiksi kirjailija Helvi Hämäläinen ja Olavi Paavolainen.

372 Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019, 13. 3/2019. https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2019.pdf (luettu 6.8.2024).

mutta tunnistettavien muistelijoiden kannalta arkaluonteisia asioita, mikä voisi tuottaa väärinkäsityksiä tai -tulkintoja. Esimerkiksi silminnäkijyys tai omakohtainen tapahtumista todistaminen ei ole ollut haastateltaville keskeistä. Tärkeää on pikemminkin ollut muistella ja esittää historian tapahtumia evakon näkökulmasta tai muista sodan postioista käsin, vaihtelevista kokemuksista ja lähtökohdista huolimatta.³⁷³ Tarinointi ja yhteisön kokemuksista kertominen ovat olleet melko tyypillistä karjalaisuuteen liittyvää suullista perinnettä, minkä tunnistan myös omien isovanhempieni muistelun käytänteistä.

373 Ks. Heimo 2010, 63.

4 MUISTELUKERRONNAN TULKINNALLISET VIITEKEHYKSET JA KESKEISET KÄSITTEET

4.1. Modernit kaupunkilaiset Karjalassa ja sota

Teollistuminen ja sen seurauksena tapahtunut muuttoliikenne aiheuttivat 1800-luvun lopulta alkaen kulttuurivaikutteiden sulautumista kaupungeissa.³⁷⁴ Kaupunkien työläisväki koostui 1900-luvun alussa pääosin nuorista ja perheettömistä henkilöistä.³⁷⁵ Pertti Haapalan mukaan talollisten siirtyminen työläisiksi pientilavaltaisessa Karjalassa oli verraten yleistä, joten sosiaalinen pudotus oli pieni. Käytännössä maaseudun työväestöstä siirryttiin kaupungin työväestöön.³⁷⁶ Erot maaseudun ja kaupungin elämäntavoissa ja -muodoissa Viipurin seudulla saattoivat olla näkyviä.³⁷⁷

Perhe on tässä tutkimuksessa monin tavoin tärkeä sosiaalinen ja kulttuurinen yksikkö, joka on historiallisissa vaiheissa ja kulttuurisissa konteksteissa vaihdellut suuresti niin yksilöiden, alueiden kuin elinkeinojen mukaan.³⁷⁸ Moderni perhe teki tuloaan 1800-luvun lopulta alkaen, jolloin porvarillisen

374 Waris et al. 1952, 318; Sallinen-Gimpl 1994, 11.

375 Haapala 1995, 132.

376 Haapala 1995, 13 3.

377 Esimerkiksi haastateltava Hellä luonnehti eroa seuraavasti: Lähiseudun maalaiskylässä oltiin ”kaksikymmentä vuotta jäljessä” verrattuna Uuraaseen. [H:KS/V:39 [Nainen s.1920]]

378 Karjalaisessa kulttuurissa perheen kokoonpano ja perheenjäsenyys ovat ulottuneet muihinkin kuin vanhempiin. Perheen kokoonpano ei ole kohti nykyaikoja edennyt aina kollektiivisesta yksilölliseen, vaan esimerkiksi hyvin erilaisia perhemalleja ja pienperheitä on ollut varhaisinakin historiallisina aikoina. (Ilmakunnas & Lahtinen 2021, 14–16.)

hegemonian myötä kodin yksityinen sfääri ja sen ulkopuolinen julkinen elämä erkaantuivat toisistaan yhä enemmän. Modernisaatio vaikutti kodin ja perheen sekä julkisen elämän erkaantumiseen sekä perheenjäsenten rooleihin ja mahdollisuuksiin.³⁷⁹ Perheet olivat kaupungissa ja maaseudulla erilaisia järjestelmiä, ja esimerkiksi pientilavaltaisella maaseudulla maatilan tuotantoon osallistuivat perheen kaikki jäsenet, kun taas kaupungissa jako kotitalouden ja kodin ulkopuolisen työn välillä oli selkeämpi.

Sodan jälkeen siirtokarjalaiset määriteltiin omaksi ryhmäkseen suhteessa länsisuomalaisiin muun muassa maaseudun perhetapojen ja -rakenteen perusteella.³⁸⁰ Niin sanottujen ”suomalaisten heimojen perheessä” karjalaisuus on saanut kuvastaa suomalaisuuden itäistä kulttuuria, jolle suurperheiden on katsottu olleen ominaisia.³⁸¹ Suurperheitä on ollut historian eri vaiheissa muidenkin Suomen alueiden paikalliskulttuureissa. Karjalaisen perinteen mukaan perheeseen laskettiin useasti sukulaisetkin, ja heidän luokseen matkustettiin pitkienkin matkojen päähän.³⁸² Modernisaatio muutti perhettä ja myös perheen rooleja. Samalla siirtymistä työväestöstä keskiluokkaan tapahtui kaupungeissa koko ajan, ja sen mahdollisti muun muassa näiden kahden luokan jatkuva vuorovaikutus ja sekoittuminen asuinalueilla.³⁸³ Esimerkki tällaisesta alueesta on Viipurin läntisin kaupunginosa Tienhaara, jossa asui työläisten lisäksi yrittäjiä, virkamiehiä ja teollisuuslaitosten omistajia.³⁸⁴ Vuodesta 1921 alkaen astui voimaan oppivelvollisuuslaki ja kaikille pakollinen kansakoulu, mikä lisäsi kaupunkilaisten, toisilleen vieraiden ihmisten kanssakäymistä. Sama vaikutus oli oppi- ja ammattikoulutuksella. Koulutuksen, harrastustoiminnan, uusien teknologioiden ja työelämän uusien rakenteiden avulla kansalaiset pyrkivät parantamaan elämisen edellytyksiään ja olosuhteitaan samalla kun hallitsevien säätyjen ylivalta lakkasi määrittämässä heidän tulevaisuushorisonttiaan.³⁸⁵

Agraariyhteiskuntaan liitetyt perinteet, suurperhe, sukupuolitettu kotikulttuuri ja roolit nousevat yhä esille kaupunkilaisten karjalaisuuden vaalimisessa ja muistelukerronnassa kulttuuriperinnössä, vaikka modernisaatio ja kaupungistuminen veivät kehitystä toiseen suuntaan myös perheiden osalta

379 Häggman 1994, 42, 67.

380 Esim. Sallinen-Gimpl 1994, 88–89.

381 Esim. Sallinen-Gimpl 1994, 89; Tikka 2023, 397.

382 Tikka 2023, 336–337; Sallinen-Gimpl 1994, 88.

383 Haapala 1995, 138.

384 *Tienhaara – Viipurin kaupunginosa kartanoalueen keskellä* (1990) s. 53–56, 145–147.

385 Stark 2006a, 19–20; Stark 2006b, 101–102.

jo ennen toista maailmansotaa. Osaltaan kuvaan ovat vaikuttaneet kansalliset tieteet jo 1800-luvulta alkaen, jolloin staattiseksi ajateltuun maaseudun ”aitoon” paikalliseen kulttuuriin kiinnitettiin erityistä huomiota.³⁸⁶ Suku ja perhe muodostuivat karjalaisuutta välittäviksi järjestelmiksi, ja siirtokarjalaista identiteettiä on pidetty paljolti perheen kautta siirtyneenä identiteettinä.³⁸⁷ Jos näin on ollut, kulttuuri ei ole siirtynyt staattisesti sellaisenaan, vaan uudelleen tulkittuna. Suurperhe ei kuitenkaan ole välttämättä luonnehtinut laajamittaisesti ja kaikkina aikoina alueen perhejärjestelmää.³⁸⁸

Vaikka kaupungistuminen keskittyi suurimpiin kaupunkeihin ja teollisuuspaikkakunnille, koko maan tasolla kehitys viivästy. Mittavampi urbanisoituminen oli ollut nähtävissä aiemmin vaikkapa Ruotsissa.³⁸⁹ Kaupungistumisen voimaa sodan jälkeen selittää jälleenrakennus, sillä monia kaupunkeja oli pommitettu. Osa maaseutusiirtoväestä lopetti pian asutusmaatilansa kannattamattomana, ja nuoret aikuiset suuntasivat enenevässä määrin kaupunkeihin, joissa asuntoja erityisesti tarvittiin.³⁹⁰ Vuonna 1949 lakimuutos ”Lex Raatikainen” mahdollisti kerrostaloasunnon hankinnan maanhankintalain nojalla myönnettyillä korvauksilla.³⁹¹

Siirtokarjalaiset perhe-, suku ja yhdistysyhteisöt ovat tärkeä konteksti, joiden kautta kerrontaa tuotettiin ja tuettiin, mutta niihinkin vaikutti sukupolvi. Sosiologi Semi Purhosen mukaan Karl Mannheimille sukupolven käsite merkitsi erityistä poliittisesti mobilisoitunutta sukupolviliikettä, mutta hänen mukaansa myös yhteiseen kokemusmaailmaan perustuva sukupolvi-tietoisuus oli merkittävä.³⁹² Jos Mannheim määritteli sukupolven olevan syntymäajan mukaan selittyvää poliittista ja sosiaalista käyttäytymistä, ovat toiset tutkijat myöhemmin määritelleet sukupolven olevan kirjallinen ja kuvitteellinen keksintö. Tällaisen sukupolven voidaan ajatella muotoutuvan juuri sodan kokemusta kuvaavissa kertomuksissa.³⁹³

Sosiologi J. P. Roos on jakanut teoksessaan *Suomalainen elämä* (1987) suomalaiset sukupolvet sodan ja puutteen (1900–1925 syntyneet), sodan jäl-

386 Heikkinen 1985, 74.

387 Neuvonen-Seppänen 2023, 13.

388 Hämynen 1995, 247; Waris 1999, 24–25; Ilmakunnas & Lahtinen 2021, 18.

389 Kaupungistumiskehitys Suomessa oli alkanut voimistua ennen toista maailmansotaa, mutta yleisesti kunnallishallinnon kehittämisen suhtauduttiin torjuen (Hannikainen 2024, 170).

390 Palomäki 2011.

391 Laitinen 1995, 136; Palomäki 2011, 23; Hoppu 2015, 142; Tikka 2023, 120.

392 Purhonen 2008b, 157–158, 160.

393 Summerfield 2014, 28.

keisen jälleenrakennuksen ja nousun (1925–1939 syntyneet) ja suuren murroksen (1940-luvulla syntyneet) sukupolveen. Nämä sukupolvet voivat kuitenkin jakautua kokemuksellisesti eri ryhmiin riippuen esimerkiksi siitä, ovatko sen jäsenet olleet sodan alkaessa aikuisia, nuoria vai lapsia. Roosin mukaan kahta ensimmäistä sukupolvea yhdistivät pitkän sodan kokemukset sekä sen jättämät elävät muistot. Sodan jälkeen sodan sukupolvet saattoivat kokea elämän muuttumisen epävarmasta turvallisemmaksi.³⁹⁴ Lahdessa haastattelemani Viipurin tienhaaralaiset kertoivat muun muassa sodan jälkeisen nousukauden kylpylälomista, ulkomaanmatkoista ja asumisen mukavuuksista, joiden he katsoivat nostaneen elintasoaan.³⁹⁵ Kronologisen kolmijaon mukaiset ajanjaksot kuten maailmansotien välinen aika, toinen maailmansota ja sodan jälkeinen pitkä ajanjakso jälleenrakennuksesta hyvinvointiin olivat yksilöllisesti koettuja, vaikka kaikki olisivat kokeneet samat tapahtumat.³⁹⁶ Kerronnan tarinamaailmassa maantieteelliset paikat, ajalliset hyppäykset ja näkökulmat limityivät ja sekoittuivat, ja myös kertojan minät voivat viitata eri aikatasoihin.³⁹⁷ Kertomuksia voidaan analysoida myös sukupolvittaisina, ja olennaista sodan sukupolven kokemuksissa on se, millaisiin rooleihin he ikänsä, sukupuolensa, luokka-asemansa ja yhteiskunnan asettamien velvollisuuksiensa puolesta sodan aikana joutuivat tai asettautuivat. Tällaiset ryhmät voivat muodostaa myöhemmin samastumisen kohteita ja tarpeen jakaa kokemuksia, joten erilaiset sodan jälkeiset kerronnalliset, kollektiiviset identiteetit ja kuvitellut yhteisöt kaupunkilaisessa elämänmuodossa ovat moninaisia ja limittäisiä samankin yksilön kokemusmaailmassa.

Perhe oli sodan kokemuksiin keskittyvässä hankkeessa niin yksilöllistä muistelua kuin kollektiivisia kokemuksia keskeisesti jäsentävä teema. Monen haastateltavan tapauksessa esimerkiksi isovanhempia tai vanhempien sisaruksia asui omissa talouksissaan haastateltavan lapsuuden kodin lähellä tai vähintään samassa kaupungissa. Perhe on ollut suhteellisen runsaasti esillä 1990–2000-luvuilla julkaistussa karjalaisuutta koskevassa kirjallisuudessa,³⁹⁸ mutta ei välttämättä kovin syvällisen tarkastelun kohteena. Perhe näyttäytyy

394 Roos 1987, 53–54.

395 Pietiläinen 2024.

396 Purhonen 2008a, 17; Roos 1987.

397 Palmenfelt 2022, 55.

398 Ks. myös Lappalainen 2000; Sallinen-Gimpl 2005; Näre & Kirves 2010; Ranta, Pietiläinen & Rauhala 2016.

karjalaisen kulttuurin luonnollistuneena yksikkönä, jolla on ollut myös ideologinen merkitys nuorelle kansakunnalle.

Sotaa edeltävänä aikana perheinstituutioon kohdistui muutoksia niin lainsäädännön, innovaatioiden, asumisen kuin käytännön arjen tasolla. Vuonna 1939 alkanut sota merkitsi perheille ristiriitaista ja hajottavaa voimaa. Muistelussa lapsuuden perhe oli erityisessä asemassa, ja tältä pohjalta perheen asema näyttäytyy kiinnostavana myös kerronnallisesti muotoutuvassa poikkeusajan yhteiskunnassa. Sotaa käyvän maan toiminnot ja kansalaisroolit päättyivät yhteiskunnan tiukkaan ohjaukseen, ja samanaikaisesti perheelle ja kotirintamalle muotoutui vahva ideologinen tehtävä kansallisen kulttuurin henkisen kestävyuden ja mielialojen turvaajana. Evakkoperhe ja sodan vaurioittamat perhe- ja lähisuhteet, kuten perheen hajoaminen ja perheenjäsenten yhteydenpito, ovat keskeisiä teemoja suullisessa muistelussa.³⁹⁹

Oman ryhmänsä muodostivat sodan jälkeen evakkoperheisiin syntyneet lapset, suuret ikäluokat, joista 1940-luvun sukupolvet olivat Roosin mukaan suuren murroksen sukupolvea. Heiltä puuttuivat omakohtaiset kokemukset ja muistot menetetystä Karjalasta ja evakkoon lähdöistä, mutta aihe on voinut olla heille merkityksellinen. Historian tapahtumat kokeneiden vanhempien sukupolvien missio siirtää muistojaan ja perinnettä on laajalti tunnettu ja monissa tutkimuksissa tunnistettu ilmiö.⁴⁰⁰ Kaisu Kortelainen on tutkimuksessaan sahayhteisön muisteluista esittänyt, että jotkut saattoivat muistella aikaa ennen omaa syntymäänsä ja sitä, miten näennäisesti kiteytymätön tieto menneisyydestä siirtyi seuraaville sukupolville.⁴⁰¹ Kun moni sodan jälkeen syntynyt evakkoperheen jäsen saattoi päätyä yleisöksi vanhempiensa muisteluille, merkitykset eivät ole siirtyneet sellaisinaan, vaan uudet sukupolvet ovat muodostaneet käsityksen tapahtumista oman aikansa peiliä vasten.⁴⁰² Sosiologi Semi Purhosen mukaan sukupolvitietoisuus on aina kielellisesti rakentunutta, sillä se sisältää sukupolvikokemuksen kielelliset ilmaukset, puheet, manifestit, kirjoitukset, sukupolven nimet ja muun suku-

399 Esim. Neuvonen-Seppänen 2023, 83.

400 Esim. Korkiakangas 1996, 29. Perhemuistin-käsitteen avulla voisi hahmotella, miten yksilöiden muistot ovat vuorovaikutuksessa kollektiivisen sukupolvittuneen muistin kanssa, tässä aivan erityisesti perheen identiteetin rakentamiseksi. Tällöin juuri puhutaan ylisukupolisista, jopa sukupolven yli hyppäävistä perhemuistoista. Tässä prosessissa vastaanottajat myös aktiivisesti ottavat vastaan ja tulkitsevat vanhempien sukupolvien muistoja (Ks. Švaříčková Slabáková 2021, 12–13; Muti 2021, 143.)

401 Kortelainen 2008, 94.

402 Olsson 2024, 165; Neuvonen-Seppänen 2023, 213–214; Hirsch 2012.

polvea koskevan käsitteistön.⁴⁰³ Sodan kokemukset loivat perheiden sisälle omat jakolinjansa, joiden mukaan sotaa tarkasteltiin eri tavoin sen mukaan, oliko tarkastelija kokenut sodan vai ei.⁴⁰⁴ Siirtokarjalaisuudessa painottuu tietoinen perinteen siirto jälkipolville, ja perinteeseen kietoutuu sodan ja sodan jälkeisen yhteiskunnan sukupolvia eri tavoin paikantuneine ja eri ajallisine kokemuksineen.

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen 1900-luvun alun ja 1930-luvun välisenä aikana syntyneille haastatelluille keskeisiä kokemuksia olivat lapsuus ja nuoruus nuoren ja itsenäisen kansakunnan Viipurissa, jota varjostivat pula-aika, maailmansodat ja evakkokokemukset. 1920- ja 30-luvuilla syntyneiden kirjallisia nuoruusmuistoja tutkineen Kaisa Vehkalahden mukaan tämän ikäryhmän varhaisemmille elämänvaiheille olivat leimallisia arjen realismi, työnteko ja niukuus, toisaalta koulunkäynti ja ilonpito muiden nuorten kanssa. Sodan kokemukset kuten evakkous määrittivät kirjoittajien ja heidän perheidensä elämän suuntaa, ja myös kokemukset perheenjäsenten menetyksistä olivat tavallisia.⁴⁰⁵ Olen Vehkalahden tavoin tarkastellut näitä kokemuksia eräänlaisina kollektiivisina kokemusrypeinä, joihin yksityiskohtaisemman tarkastelun kautta voi tuoda esille erilaisia sävyjä, ääniä sekä poikkeaviakin kokemuksia ja tulkintoja.

4.2. Hegemoninen kertomus kansakunnan sodasta selviytymisestä

Hegemoninen kertomus on tutkimukseni analyysin kannalta keskeinen käsite, ja tarkoitan sillä päämäärähakuista, juonellista, mutta usein samankaltaisena toistuvaa ja hallitsevaa kertomusta, jossa on alku, loppu ja niiden välille hahmottuva draaman kaari. Hegemonia on suhteellisen vakiintunut ilmaus sodan historian tutkijoilla, jolla tarkoitetaan virallista sodan muistamista tai laajempaa diskurssia.⁴⁰⁶ Viittaan hegemonisella kertomuksella julkisen ja kansallisen kehyksen määrittelemään hallitsevaan kertomukseen siirtokarjalaisuudesta, jota on vahvistanut esimerkiksi muistokulttuuri kansallisina juhlapäivinä. Siinä korostuvat uhri, sankaruus ja ”kansakunnan selviytyminen”, johon siirtokarjalaisten kertomuksessa viittaavat asuttaminen ja onnistunut

403 Purhonen 2008b, 176.

404 Esim. Peltonen 1997, 91.

405 Vehkalahti 2014, 63–67; Hyvärinen 1998, 327–328.

406 Esim. Kivimäki & Tepora 2024, 143. Historioitsija Maria Lähtenmäki on puhunut hegemonisesta diskurssista (Ks. Lähtenmäki 2013, 91.)

sopeutuminen pitkien, usein vaihtelevien asumistilanteiden ja muutoksien hallitsemien vaiheiden jälkeen. Tällaisella kertomuksella tarkoitan toistuvasti ja julkisesti representoitua tapahtumasarjaa, kuten kuvausta sodan alkamisesta, evakkomatkoista ja asuttamisesta. Kertomuksen käsitän semioottisena representaationa merkityksellisesti toisiinsa kytkeytyneiden tapahtumien sarjasta, jonka merkityksen luo vastaanottaja, kuulija tai lukija.⁴⁰⁷ Kollektiivinen ”kansallisen muistin” kertomus on valikoiden ja päämäärähakuisesti koostettu kertomus kansakunnan rakentamisesta, joka näkyy erityisesti siirtokarjalaisuutta koskevissa kirjallisissa esityksissä. Karelianismin myötä nousi esiin karjalainen perushahmo edustaen Suomen itäisten alueiden heimoja. Karjalaisilla on ollut erityistä käyttöä kansallisessa kulttuurisen kuvaston tarinallistamisessa yksinkertistatusti. Se sitoo yhteen eksoottista mennyttä, persoonallisia runonlaulajia, lahjoitusmaakausion tarinoita ja idästä nousevien myrskyjen kohtaloissa elänyttä kansaa.⁴⁰⁸

Jokaisella yhteisöllä tai instituutiolla voi olla oma intressinsä nostaa esille kollektiivisia kokemuksia ja hyödyntää niitä kulttuurisen muistinsa rakentamisessa. Kulttuurinen, jaettu muisti voi kirjallisuudessa ilmetä eräänlaisena kaanonina,⁴⁰⁹ tässä tapauksessa diskurssina toisen maailmansodan ajan kollektiivisista sotaponnisteluista ja kansakuntaa yhdistävistä kokemuksista.⁴¹⁰ Se voi ilmetä eliitin luomissa kuvitelluissa yhteisöissä ja niihin kytkeytyvissä maisemissa, muistin kehollisissa ja affektiivisissa, muistia uudelleen muovaavissa käytännöissä tai pyrkimyksenä luoda muistin politiikkaa kaupunkimaisemien muistomerkeissä.⁴¹¹ Hegemonisen kertomuksesta tekee vallankäyttö suhteessa historian ja menneisyyden kertomuksiin, johon on kuulunut toisaalta kurjuuspuhe, toisaalta stereotypia iloisesta, lapsellisesta heimosta. Hegemoniset diskurssit erottuvat muista diskursseista määrällisenä toistuvuutena ja hallitsevuutena sekä niiden esittämisessä itsestään selvinä ja

407 Herman & Vervaeck 2019, 13.

408 Sihvo 1998, 466–469.

409 Kaanonin käsite on ollut käytössä erityisesti kirjallisuudessa. Kaanonin on esimerkiksi voitu nähdä palvelevan epäsuorasti vauraampien läntisten luokkien ja sukupolvien sosiaalisia, poliittisia ja henkisiä huolenaiheita. Kirjallisella kaanonilla on merkitystä vaikkapa sukupolvelta toiselle siirrettävälle kulttuuriselle muistille. Kirjallisen kaanonin kautta on voitu myös korostaa vaikkapa jonkin kansallisuuden yliveraisuutta. Sen avulla käytetään valtaa, sillä se kontrolloi yhteiskunnissa juuri niitä tekstejä, joita ylläpidetään kulttuurisessa muistissa. (Grabes 2008, 312–313; ks. myös Savolainen 2022.)

410 Summerfield 1998, 12.

411 Young & Light 2016, 56–57, 59; Drozdowski 2016, 70.

vaihtoehtottomina.⁴¹² Elämäkerrallisiin narratiiveihin perehtyneen tutkijan Kate Douglasin mukaan kulttuurinen muisti on kuitenkin jatkuvassa muutoksessa; kun tulkinnat menneisyydestä muuttuvat, muuttuu tällöin myös kulttuurinen muisti. Yksilöt ja kulttuuriryhmät tarjoavat jatkuvasti vastamuistoja ja muistoja, jotka peittävät olemassa olevan kulttuurisen muistin ja voivat puolestaan tulla osaksi sitä.⁴¹³

Yhteisöjä sekä kotikuntia ja -kaupunkeja lakkautettiin, minkä johdosta pian sotien jälkeen eri lakkautettujen kuntien ja kaupunkien yhteisöt tuottivat runsaasti muistojulkaisuja. Niissä kerrottiin paikkakunnan tai sen yhteisön vaiheista sekä sodan seurauksista sille. Jo muistojulkaisujen sisällysluetteloiden silmäily paljastaa kansallisen hegemonisen kertomuksen kaavan. Kyseessä on eräänlainen dramatiikkaa hyödyntävä sankari- ja uhrikertomus.⁴¹⁴ Kertomuksen juoni alkaa monissa historiankirjoissakin sotaa edeltävästä ajasta 1930-luvun nousukaudelta ja päättyy heimovaellukseen (evakkoon lähtö, paluu ja uusi evakkoon lähtö), jota seurasivat karjalaisen siirtoväen asuttaminen ja sopeutuminen uuteen tilanteeseen.⁴¹⁵ Kertomus yllirajaisista juurista on vahvistunut jälkeenpäin tehtyjen kotiseutumatkoihin myötä.⁴¹⁶ Kertomus Karjalasta ilmentää monessa kohtaa hegemonista kertomusta, yhtenäisen kansakunnan kansallista sodan selviytymiskertomusta,⁴¹⁷ karjalaisten ”jaettua kohtalonyhteyttä” ja koko kansakunnan ”sijaiskärsijöinä” toimimista.⁴¹⁸

Analyttisenä käsitteenä kertomus ei ole täydellinen kooste koetusta todellisuudesta, vaan koherentti valikoima kerronnallisia tapahtumia. Näin kertoja tekee kokemastaan yhteenvetoa laajentamalla, kaunistelemalla tai jättämällä kertomatta tiettyjä aspekteja tapahtumasta.⁴¹⁹ Varsinkin hegemoniseksi määritelty kertomus vetoaa tunteisiin ja sen representoimisella on siten jokin tavoite. Hegemonisella kertomuksella on käyttöarvoa ideologisissa ja valtaan liittyvissä kamppailuissa. Niin demokratioissa kuin niissä sotaa käyvissä totalitaristisissa maissa, joissa kansalaisten kokemukset pyritään yh-

412 Lähteenmäki 2013, 91.

413 Douglas 2010, 23

414 Fingerroos 2010, 111–112, Ks. Peltonen 1994.

415 Ks. Kleemola 2018.

416 Kuikka 1999, 7–12.

417 Juonen kaari perustuu tekemääni analyysiin ennen vuotta 2005 julkaistujen muistelujen ja historiateosten sisällysluetteloista. (Ks. lähdeluettelo tässä tutkimuksessa kohdasta Muistelman-, muisto- ja kotiseutukirjallisuus sekä yhdistysten historiikit.)

418 Luukas 1998, 53.

419 Herman & Vervaeck 2019, 14.

denmukaistamaan valtapoliittisista syistä, valtaapitävien sekä alistettujen ryhmien muistit ruokkivat kollektiivista muistia.⁴²⁰

Hegemoninen kertomus ilmaisee asioita usein yksipuolisesti ja vain tietyn intressiryhmän tavoitteiden näkökulmasta. Esimerkiksi siirtokarjalaisuuden muotoutuessa tuotiin toistuvasti esille kannakselaisen maanviljelysväestön onnistunutta asuttamista eikä kaupunkilaisten tai vähemmistöön kuuluneiden ryhmien kokemuksia niinkään nostettu esiin. Varsinkin valtaapitävien tai kulttuurieliitin muistelmassa kuvattu karjalaisuus luo näin hallitsevia käsityksiä historian totuuksista. Sotapönnistelut ja niistä koostettu yhtenäinen kertomus merkitsevät kuitenkin eri asioita eri ryhmille.⁴²¹

Hegemonisen kertomuksen esittäminen ei aina tapahdu tietoisesti, vaan se voi olla muun tiedon puuttuessa käyttökelpoinen versio, joka vetoaa tunteisiin. Hegemonisen kertomuksen ja muistoyhteisöjen, kuten perheiden, etnisten ryhmien ja kansakuntien, rakentamisen tarpeen keskinäinen yhteys on ilmeinen. Kertomuksen avulla yhteisöön sosiaalistetaan uusia jäseniä. Hegemonia voi sisältyä ”viattoman oloiseen” elämäkertomukseen tai se voi olla materiaalia propagandalle, keksityille traditioille tai poliittiselle vaikuttamiselle. Ville Kivimäki ja Tuomas Tepora ovat esittäneet, että kansallinen muistin politiikka koskee ennen muuta hegemonista ”virallista”, esimerkiksi Suomen valtion ja sen instituutioiden harjoittamaa toisen maailmansodan muistopäivämuistamista tai valtajulkisuuden keskusteluja ja kiistoja sodan tulkinnosta. He käyttävät virallisesta muistin politiikasta termiä hegemoninen muistin politiikka, joka määrittelee toisia, ”epävirallisia” muistikulttuurin osia marginaalisiksi tai kielletyiksi, esimerkkinä punaisten muisto vuoden 1918 sisällissodasta sekä äärioikeiston liikehdintä 1920- ja 1930-lukujen Suomessa.⁴²²

Hegemoninen kertomus voi eri käytännöin estää tai rajoittaa muistelijaa tiettyyn kieleen, tekstiin tai genreen pääsyssä. Diskurssit paljastavat erilaisia valtasuhteita, epätasa-arvoa ja dikotomioita eri ryhmien välillä.⁴²³ Ihmisillä ja yhteisöillä on kuitenkin muitakin motiiveja hakea merkityksiä historiasta kuin poliittiset valtapyrkimykset ja statuskampailut, kuten Kivimäki ja Tepora ovat huomauttaneet.⁴²⁴

420 Summerfield 1998, 12; Passerini 1992.

421 Summerfield 1998, 12.

422 Kivimäki & Tepora 2024, 143.

423 Heikkinen 2012, 116–118.

424 Kivimäki & Tepora 2024, 50.

Hegemonia määrittelee sisäisesti moninaisen yhteisön jäsenyyttä ja rajoja. Antonio Gramsci on määritellyt hegemonian johtoasemaksi tai ylivallaksi, jonka tehtävänä on sananmukaisesti johtaminen ja alistaminen yhteyksissä, joissa kansalaisyhteiskunta alistetaan poliittiselle koneistolle.⁴²⁵ Hegemoniassa alistetut siis ikään kuin suostuvat johdettaviksi. Määrittelyllään Gramsci viittaa erityisesti ”porvarillisessa” eli markkinatalouteen perustuvasa yhteiskunnassa ilmenevään valtaan, joka merkitsee ennen kaikkea kulttuurista vaikutusvaltaa ja moraalista johtajuutta. Yhteiskunnassa elivät alun perin rinnakkain tarvittaessa pakkovaltaan turvautuva poliittinen valtakoneisto ja ideologiseen suostutteluun perustuva kansalaisyhteiskunta. Hallitsevan ryhmän valta perustui sen kykyyn hankkia toiminnalleen muiden yhteiskunnallisten ryhmien hyväksyntä.⁴²⁶ Hegemonia liittyy kiinteästi kansalaisyhteiskunnan rakenteisiin ja kieleen, sillä seurak, yhdistykset, taide-, tiede- ja urheiluinstituutiot ovat kytköksissä valtaapitäviin. Esimerkiksi Suomessa sisällissodan jälkeen voittaneiden valkoisten hegemoniaa tukivat valkoinen lehdistö ja aatteellisten seurojen ja yhdistysten kulttuurinen verkosto. Valkoista puolta kannattaneet mielsivät itsensä kollektiiviksi, joka vastusti sosialismia. Samalla syntyi viholliskuvaa ylläpitävä diskurssi meidän ja viholliseksi miellettyjen välille.⁴²⁷ Vastaavasti työväenliike muodosti omaa hegemoniaansa. Intellektuelleilla ja kansalaisyhteiskunnalla on tärkeä rooli kansakunnan koossapitämisessä hyväksymällä ensimmäisinä johtavan luokan edut yhteiseksi eduksi.⁴²⁸

Yhteiskuntatieteilijä Stuart Hallin mukaan gramscilainen hegemonia ei ole mahdollinen ilman ratkaisevaa yhteiskunnan taloudellista ydintä. Lisäksi valta luodaan varsinkin poliittisten, moraalisten, sivistyksellisten, kulttuuristen, ideologisten ja seksuaalisten kysymysten yhteydessä. Hegemonia viittaa aina uuteen kulttuuriseen järjestykseen, joka ei ole tilana ikuinen eikä myöskään sulje piiriinsä yhteiskunnan jokaista jäsentä.⁴²⁹ Jos tarkastelemme Karjalaan liittyvää hegemoniaa, on sen rakentajilla, kuten poliitikoilla tai muilla vaikutusvaltaisilla tahoilla, ollut käytössään erilaisia resursseja, niin kulttuurisia kuin sosiaalisia pääomia. Sodan jälkeen Pariisin rauhansopimuksen myötä lakkautettujen Karjalan kuntien tilalle perustettiin säätiöitä. Myös niiden

425 Hautamäki 2005, 46.

426 Hobsbawm 2019, 345; Siironen 2006, 167; Hautamäki 2005, 43.

427 Siironen 2006, 168–169, 173.

428 Hautamäki 2005, 43–44; Gramsci 1975, 129–130.

429 Hall 1992, 42–43.

kautta karjalaista kulttuuria tuettiin ja Karjalan muistoa vaalittiin. Karjalaiset kansanedustajat toimivat karjalaisen siirtoväen edunvalvojina ja työssään he hyödynsivät sosiaalista pääomaa, luottamusverkostoja, jotka taas paikkakunnillaan vahvistivat paikallisia karjalaisia identiteettejä.⁴³⁰

Hegemoniseksi kertomuksen tekee alun perin ideologinen käyttöyhteys ja valta. Juuri hegemonian dominanssin vuoksi yksilön voi olla vaikeaa kyseenalaistaa kollektiivisia kertomuksia. Kulttuuriantropologi Karen Armstrong on hyödyntänyt omalla tavallaan hegemonian käsitettä evakkojen kertomuksia käsittelevässä tutkimuksessaan.⁴³¹ Hän ei ole avannut käsitettä tarkemmin siirtokarjalaisuudessa ilmenneiden poliittisten ja ideologisten tavoitteiden näkökulmasta. Oman analyysini lähtökohtana on ollut tarkastella ja tunnistaa aineistostani myös poliittisia ja ideologisia tarkoituksia karjalaisuuden puhuntojen taustalla eli tarkastella sitä, millaisia kokemuksia, tietoja tai arvoja on ollut soveliaista tuoda esille sodan ajan ja sen toimijuuksien muistelussa. Aineistoni havainnollistaa, miten yksilöiden muistelukerronta merkityksineen muovautuu virallisen muistin politiikan tai eri ideologisten ryhmien hallitsevan kertomuksen vaikutuksesta. Aineisto kuvaa myös hegemonioille alisteisen muisteluprosessin mekanismeja ja ilmentää niitä tapoja, joilla hegemonian tai hegemonioiden vaikutukset lopulta todennetaan ja jäsennellään.⁴³² Hegemonia ei ole aina yksiselitteisen tietoista, mikä tekee siitä hyvin tulkinnanvaraisen. Historiassa voidaan kuitenkin nähdä tiettyjen vallinneiden kertomustyyppien olemassaolo ja pitkäkestoisuus, ja niiden takana olevat hegemonisen vallan vaikuttamispyrkimykset. Hegemonisen kertomuksen kytkökset nationalistiseen voittajan ideologiaan ovat ilmeiset. Sotien muiston vaalimiseen on käytetty kasvavissa määrin poliittisia ja kulttuurisia resursseja, jotka ovat omiaan ruokkimaan nationalistisia ajatusrakennelmia. Kansalliset muistopäivät pitävät osaltaan huolen siitä, että sodan aika pysyy muistissa. Näin suomalaiseen sodan kertomukseen liittyy menetyksistä huolimatta kollektiivisesti jotakin myönteistä ja ylevää.⁴³³ Sotien muiston vaalimisella on erityinen asema siirtokarjalaisten järjestökulttuurissa, mikä on yksi osoitus muistin ideologisesta voimasta.⁴³⁴

430 Siisiäinen & Kankainen 2009, 249, 259.

431 Armstrong 2004, 16.

432 Ks. Suutari 2013, 443.

433 Jokisipilä 2007, 13–14.

434 Esim. Savolainen 2022a & 2022b.

Hegemonisen kertomuksen käsite tulee lähelle kirjallisuustieteen ja narratologian mallitarinan käsitettä. Mallitarina on kertomusmuotti, jossa tarinan tuttuus tukee sekä kerrontaa että tulkintaa. Sitä määrittävät aika ja paikka poliittisine ja kulttuurisine painotuksineen sekä esittämisen ja puhumisen hyväksytyt tavat. Erilaiset yhteisöt, viiteryhvät ja perheet luovat ja välittävät mallitarinoita.⁴³⁵ Kulttuurien ja yhteisöjen hyväksymät ja vaalimat arvot ja normit voivat tehdä myös mallitarinasta vallankäytön välineen.⁴³⁶ Karjalainen hegemoninen kertomus, jossa korostuvat menetykset, uhrautuminen ja selviytyminen, on eräänlainen mallitarina. Monet yhteisöt luovat erilaisten käännekohtien tai merkkipaalujen mukaan oman aikansa.⁴³⁷ Esimerkiksi *Viipurin Sorvali* -teoksessa painopiste on sotaa edeltäneessä itsenäisyyden ajassa, mutta sodan vuodet tiivistyvät lopussa lukuihin Talvisodan sataviisi päivää, Toivon ja tuskan talvisota ja Karjalan perintö.⁴³⁸ Siirtokarjalaisia koskevan hegemonisen kertomuksen tehokeinona on kuvata evakkojen kokemusta vaihtuvien maantieteellisten ja menneisyydessä hahmotettavien paikkojen kautta. Viipurilaisten kollektiivisessa kertomuksessa yksilön toiminta ja henkilökohtaiset kokemukset määrittävät paikkoja.⁴³⁹

Siirtokarjalaisia koskevan hegemonisen kertomuksen tehokeinona on kuvata evakkojen kokemusta Suomeen kuuluneen ja sittemmin luovutetun Karjalan ja sen maantieteellisten paikkojen kautta: sieltä lähdettiin, sinne palattiin, sieltä lähdettiin uudelleen ja sinne palataan muistoissa. Kollektiivinen kertomus tiivistää jaettuja avainkokemuksia, joita ovat ilmeisimmin sodan alkaminen, lähtö ja evakkomatka sekä asettuminen uusille asuinseudulle muukalaisina ja vieraina.⁴⁴⁰ Nämä ovat elämän käännekohtia ja elämänsuuntaa määrittäviä tekijöitä.⁴⁴¹ Oman elämän kertomiseen omaksutun jäsenyyksen malli voi olla tuttu erilaisilta tapaamisfoorumeilta, tapahtumista ja mediasta. Kollektiivista ja yksilöllistä muistoa voi olla vaikea erottaa toisistaan. Usein suullisesti kerrottu historia on ainoa käytettävissä oleva aineisto vähemmistöryhmän tai yksilöiden kokemushistoriasta.⁴⁴²

435 Hänninen 2000, 51–52.

436 Mäkelä 2020, 38.

437 Kaivola-Bregenhøj 2001, 40.

438 Viipurin Sorvali 1993, 5.

439 Paikan määrittymisestä lisää ks. Fingerroos 2010, 21.

440 Fingerroos 2007, 18.

441 Vehkalahti 2014, 63; Raninen-Siiskonen 1999.

442 Häkkinen 2022, 332–333.

Sodan muistot herättävät yhä uudelleen tunteita, jotka osaltaan liittyvät kertomuksen rakentumiseen. Niin kiintymys ja liikutus kuin pelko ja viha ilmenevät karjalaisten rituaalisesti toistamissa narratiiveissa, diskursseissa, tapahtumissa ja tiloissa.⁴⁴³ Voimakkaat kokemukset eivät välttämättä ole sanallistettavissa ja artikuloitavissa yksilötasolla, mutta sodan jälkeen muodostuneet erilaiset karjalaisuuden vaalijatahot ovat osaltaan muovanneet yhtenäisyyttä ja selviytymistä korostavaa me-kertomusta sanoittamalla sen. Karjalan Liitto on julkaissut nostalgiset kuvateokset *Karjala Muistojen maa* (1940) ja *Rakas entinen Karjala* (1942). Näistä on sittemmin otettu useita uusinta- ja näköispainoksia,⁴⁴⁴ mutta ei kolmannesta osasta *Karjala elää uusilla asuinsijoilla* (1955). Viimeinen teos on vähiten tunnettu Pekka Kyytisen toimittama ja Ville Pärnäsen tekstittämä kuvateos, ja siinä keskitytään asuttamisen kysymyksiin.⁴⁴⁵ Teokset muodostavat kerronnallisen jatkumon, ja ne toteutettiin Karjalan Liiton ja arvovaltaisten, kansanedustajista ja karjalaisista vaikuttajista koottujen neuvottelukuntien taustatuella. Ei ole sattumaa, että kahdesta ensimmäisestä teoksesta on otettu näköispainoksia 1990-luvun alussa, jolloin nostalgiset matkat Karjalaan sallittiin Neuvostoliiton hajotamisen jälkeen. Kulttuurihistorioitsija Kari Immonen on todennut varsinkin Olavi Paavolaisen toimittamien kahden ensimmäisen teoksen paaluttaneen Kannaksen ja Laatokan alueet Karjalaan, Raja-Karjalan, Vienan ja Aunuksen rinnalle.⁴⁴⁶

Viimeisessä osassa nostalgia ja menneen ikävöinti jää vähemmälle ja siinä taustoitetaan siirtokarjalaisten tilannetta ”toisesta lähdöstä nykypäivään”. Tekijät nimesivät useita syitä ”karjalaisen heimon” selviytymiselle. Teoksen mukaan ongelmien ratkaisuisa keskeinen rooli oli ollut siirtoväellä itsellään, mikä ilmeni Karjalan Liiton perustamisena, toiminnan organisoimisena karjalaisten asutus- ja maanhankintalakien aikaansaamiseksi ja myöhemmin karjalaisen kulttuurin esillä pitämiseksi ja vaalimiseksi.⁴⁴⁷ Teoksen tekijät vertasivat karjalaisten kohtaloa muiden pakolaisten ja siirtolaisten kohtaloihin,

443 Ks. Rinne & Olsson 2020, 312–313, 319.

444 Esimerkiksi Karjalan Liiton muistojulkaisusta *Karjala Muistojen maa* (1940) otettiin 4. painos vuonna 1965 ja 3. näköispainos julkaistiin 1992. Vastaavasti muistojulkaisusta *Rakas entinen Karjala* (1942) otettiin useita painoksia. Ensimmäisen osan toimitti Olavi Paavolainen avustajanaan Maija Suova, ja toisen osan Paavolainen toimitti yhdessä Ilmari Pimiän kanssa. Kahdessa ensimmäisessä osassa kuvien ohien on liitetty ainoastaan kuvatekstit.

445 Kyytinen 1955.

446 Immonen 2003, 189.

447 Tikka 2023, 101, 344, 348.

jotka olivat ”niin julmia ja raakoja, että niitä ei voi karjalaisten evakuointiin edes verrata”.⁴⁴⁸ Siirtokarjalaiset olivat näissä teoksissa selviytyjiä.⁴⁴⁹ Lisäksi kolmas osa yhdistää niin maanviljelyssiirtoväen kuin asutuskeskuksista lähteneet yhteiseen kertomukseen.⁴⁵⁰ Hahmotan mainitut teokset Suomen jälleenrakentamisen selviytymistarinaksi, jatkotarinoiksi sodasta selviytymiselle Karjalan Liiton ja aktiivisen karjalaisuuden vaalimisen viitekehyksessä.

Siirtokarjalaisten kertomuksessa sopeutumista on pidetty kansainvälisesti onnistuneena. Karjalaisen siirtoväen asuttaminen uudelleen omaan kotimaahansa oli ainutlaatuinen, ”suurenmoinen selviytymistarina”.⁴⁵¹ Sopeutumisen käsite juontaa akkulturaation käsitteeseen, jonka yhdysvaltalaiset tutkijat lanseerasivat 1930-luvulla. Se tarkoitti yksilön tai ryhmien tietoista kulttuuristen eroavaisuuksien tasoittamista ja luopumista puolin ja toisin. Tutkijat ovat myöhemmin havainneet sopeutumisen edellyttäneen tilanteen kaunistelua ja konfliktien piilottamista.⁴⁵² Sopeutumista on kritisoitu kansallistavana näkökulmana muun muassa ortodoksien kohdalla. Esimerkiksi Heli Kananen on luonnehtinut sopeutumista ”pakkosopeutumiseksi” tai ”kontrolloiduksi sopeutumiseksi”.⁴⁵³ Huomiotta saattoivat jäädä matkan varrella myös muut erilaiset ryhmät ja vastakertomukset, jotka eivät istuneet hegemoniseen kertomukseen. Vastakertomuksella tarkoitan kertomuksellista uudelleen määrittelyä, joka kieltää valtaapitävien määritelmät alistettujen ryhmien identiteeteistä.⁴⁵⁴ Esimerkiksi osa niistä 55 000 rajakarjalaisesta, jotka olivat jo kokeneet vaikeuksia oman uskonnollisen tai kielellisen identiteettinsä säilyttämisessä, joutui välttämään oman kielensä käyttämistä uusissa oloissa.⁴⁵⁵ Ville Kivimäen, Kirsi-Maria Hytösen ja Petri Karosen mukaan sodan yhtenäinen kertomus pohjautuu ajatukseen yhteisestä menneisyydestä, nykyhetkestä ja tulevaisuudesta. Tällainen ajatus muotoutui vuosina 1944–1950, jolloin yhteiskunnassa elettiin yhteiskunnallisesti epävakaita ”vaaran vuosia” ja pelättiin valtion muuttumista kommunistiseksi.⁴⁵⁶ Suomalaiset elivät kansakuntana eräänlaista sodan kokemusten kollektiivista me-kertomusta todeksi,

448 Pärnänen 1955, VIII.

449 Holmila & Mikkonen 2015, 40.

450 Pärnänen 1955, XVII.

451 Kanervo 2018, 144; Holmila & Mikkonen 2015, 40; Sallinen-Gimpl 2005, 41.

452 Raninen-Siiskonen 2013, 126–131.

453 Kananen 2015, 105–106; Kananen 1918, 106, 115.

454 Brockmeier 2015, 179; Lindemann Nelson 2001, 22.

455 Pyöli 2013, 160.

456 Ks. Holmila & Mikkonen 2015, 238.

vaikka se kuvasi vain pieneltä osin yksilöiden todellisuutta. Siirtokarjalaisuuden sisällä kokemukset ”sopeutumisen vaiheesta” vaihtelivat.⁴⁵⁷

Vaikka sotaa muistelevien ryhmien tulkinnat sodasta ja evakkokokemuksista hyödyntävät tuttua, vahvaa kertomusta juonen kaavaa varioiden, niihin sisältyy yksilöllisiä piirteitä. Kertomus tarjoaa samastumispinnan avaintoimijoita laajemmalle joukolle. Kansallisen hegemonisen kertomuksen legitimoimissa Karjala-teoksissa ei juuri näe poikkeuksellisia kokemuksia tai antisankareita eikä niissä puhuta vähemmistöön kuuluneiden äänellä. Esimerkiksi poliittisesti eriäviä näkemyksiä sodan tulkinnasta ei juuri esitetä. Pikemmin on ollut niin, että Karjalaa koskeneiden vastakertomusten esittämisen areenat ovat olleet toisaalla ja toisenlaisissa konteksteissa kuin siirtokarjalaisuudessa.⁴⁵⁸ Niitä kuitenkin on ollut. Tieteet ja taiteet ovat omalla tavallaan luoneet ja konstruoineet Karjalaa,⁴⁵⁹ ja viime aikoina varsinkin monet tutkijat ovat alkaneet purkaa hegemonista kertomusta Karjalasta ja sen väestöstä.⁴⁶⁰

Hegemonisen kertomuksen rinnalla elää vähemmän näkyvien, tietoisesti sivuutettujen tai vaiettujen kokemusten kokonaisuuksia. Monesti yksilölliset poikkeamat valtavirran tunnistettavista kokemuksista ovat tällaisia siirtokarjalaisuuden hegemonian katvealueita. Tällainen poikkeama voi olla vaikkapa entisen luovutetun Karjalan evakon kerrottu kokemus Karjalasta, johon ei ole liittynyt kokemusta yhteisöön kuulumisesta tai kaipuuta menneeseen, menetettyyn Karjalaan. Myös hegemoniset kertomukset voivat kannustaa vastakkaisiin, ideologisesti tai poliittisesti motivoituihin kertomuksiin. Esimerkiksi 1960–70-lukujen poliittinen liikehdintä ja sen nostattamat tulkinnat, jotka kiistävät sotasukupolven kokemukset toisesta maailmansodasta ja sodan kokemuksista Karjalassa, voidaan nähdä tällaisena kiistämisen muotona.⁴⁶¹ Kiistämisen kulttuuri⁴⁶² on todettu monikerroksiseksi ja kulloisenkin tilanteen mukaan muuttuvaksi käytännöksi. Kiistäminen ja vastakulttuurit

457 Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 18.

458 Esimerkkeinä näistä ovat Peter Sundholmin toimittamat muistelmat lahtelaisen vasemmistolaisvaikuttajan Lilja Tammisen elämästä *Punainen Lilja* (2004) tai imatralaisen Aulis Väisäsen itse kirjoittama *Elettyä ja koettua elämän varrelta* (2003). Luin ja kommentoin viimeksi mainittua teoksen käsikirjoituksen tekijälle muistelmien julkaisuvaiheessa sitä alun perin ohjanneen professori Jorma Kalelan (1940–2022) pyynnöstä. Molempien teosten kohdalla tulin tietoisemmaksi vaihtoehtoisemmista tulkinnoista siirtokarjalaisuudesta hegemonisen kertomuksen sijaan.

459 Knuuttila & Suutari 2013, 11.

460 Kivimäki 2023; Kananen 2011.

461 Peltonen 1997, 114–119.

462 Lombardi-Satriani 1974.

liittyvät luontevasti hegemonian tulkintaan.⁴⁶³ Hegemonian tunnistaminen ja analysointi mahdollistavat vähemmän esillä olleiden äänien ja puhuntojen tunnistamisen ja tarkastelun. Suullisen muistitietoaineiston yhteydessä myös kirjallisen muistelukulttuurin kontekstin huomiointi on olennaista.⁴⁶⁴

Hegemonisen kertomuksen käsite on tutkimuksessani apuväline valalla olevien diskurssien tunnistamiseen ja purkamiseen sekä kertomuksen taustalla olevien puhujien tavoitteiden ja ideologioiden valaisemiseen analyysiäni jäsentävänä kontekstina. Hegemoninen kertomus ilmeni Karjalaisista siirtokarjalaiseksi -hankkeessa eräänlaisena muistelun ja muistamisen ennakkoehtona, joskaan sen hegemonisuutta ei välttämättä tiedostettu. Vasta sodan uudempien tulkintojen myötä sekä eräänlaisen kaavamaisuuden, kuten kertomuksen tietynlaisen juonen, rakenteen ja monien piirteiden, tunnistamisen myötä saatoin myös arvioida hankkeemme kysymyksenasettelun merkitystä kerronnalle. Hegemonisen kertomuksen vaikutus näkyy niin kutsukirjeissä ja ohjeistuksissa kuin kysymysrunгон juonirakenteena, jotka eivät siltikään täysin määritelleet haastattelun vuorovaikutusta. Evakkoja koskevan hegemonisen kertomuksen rakenteelliset piirteet, kuten kronologiaan perustuva koherenssi, keskeisten sodan käännekohtien ennalta-arvattavuus (talvisota, evakkomatka, uusi sota sekä näiden välillä kaksi lähtöä, nostalginen paikka) ja perheen kokemat vaikeudet ovat esimerkkejä yhtenäisestä tavasta jäsentää sodan kokemusta muistelukerronnassa. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankke jatkoi edellisten keruiden perinnettä niiden kysymyksenasetteluja soveltaen.⁴⁶⁵ Edellä mainittujen hegemonisen kertomuksen rakenteellisten piirteiden ja sisällöllisten teemojen ohella kerronnan eri näkökulmat (me-, minä-, hän-kertojat) korostuvat tutkimusaineistossani.

4.3. Kerronnallinen ja monipaikkainen identiteetti

Muistaminen on edellytys identiteettien muovautumisessa. Hahmotan tutkimuskohteenani olevat kaupunkilaiset siirtokarjalaiset monella tasolla: viipurilaisina, kaupunkilaisina, evakkoina ja uusille asuinpaikkakunnille asettuneena

463 Naarminen 2018, 174.

464 Esim. Savolainen 2015; Raninen-Siiskonen 1999.

465 Ks. Seurasäätiön (1957), Museoviraston (1982) ja Pirkko Sallinen-Gimplin (1982, 1965, 1975) kyselyiden aiheet (Sallinen-Gimpl 1994, 405–415); Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana -kyselyhanke vuosina 1987–88 erityisesti evakuoinnin ja evakuoitujen osalta. Ks. Haavio-Mannila, Raitis & Peltonen 1994, 440–443; Lisää Joensuun ja Jyväskylän yliopistojen siirtokarjalaishaastatteluista ks. Raninen-Siiskonen 1999, 344–349.

siirtoväkenä. He asettuivat enimmäkseen uuteen kotikaupunkiin, ei maaseudulle kuten suurin osa siirtoväestä. Siirtokarjalaisille juurien etsiminen on ollut ennen muuta sodan perintöä, mutta he kokivat myös yhteiskunnan kaupungistumisen sodan jälkeen. Kaupunkilaisina viipurilaiset eivät välttämättä siis kokeneet 1960-luvulla maalta kaupunkiin -ilmiötä samoin kuin maaseudulta muuttaneet, mutta he elivät samoja kokemuksia ja muistellessaan sanoittivat niitä osana siirtokarjalaisdiskurssia. Jokaista haastateltua olisi voinut tarkastella myös muiden identiteettiä luovien positioiden tai ryhmien kautta, mutta siirtokarjalaisuus on ollut valittu näkökulma. Haastattelut antavat näin ollen niukemmin tietoa heidän muista henkilökohtaisista toimijuuksistaan tai ryhmäidentiteetistään. Olen pyrkinyt hahmottamaan heidän itseymmärrystään siten kuin he ovat sen esille tuoneet kerronnallisesti muistellessaan.

Narratiivinen identiteetti oli alkujaan vastareaktio staattisemmin hahmotetulle identiteetille, ja monet tutkijat ovat korostaneet siinä omaelämäkerrallista päättelyä eli sitä, miten ihmiset reflektivat ja antavat menneisyydelleen merkityksiä. Identiteetti on tällöin jatkuvasti kehittyvä prosessi, johon kokemukset ja tulkinnat vaikuttavat.⁴⁶⁶ Identiteetti voidaan myös nähdä ennemminkin vuorovaikutusprosessina, joka on luonnostaan epävakaa, kuin henkilöiden ominaisuutena.⁴⁶⁷

Narratiiviset identiteetit kuten muistotkin muovautuvat tiedostamattomissa prosesseissa ja nivovat jakautuneita minuuksia yhdeksi kokonaisuudeksi lapsuudesta alkaen.⁴⁶⁸ Identiteetit ovat kerrostuneita, ja ihminen voi tuntea kuuluvansa samaan aikaan moneen viiteryhmään ja korostaa yhtä tai toista tilanteesta riippuen. Esimerkiksi sosiologi James E. Côtén mielenkiinnon kohteena on ollut se, miten ihmiset kehittävät yleistä itsetuntemusta niillä sisältöalueilla (uskonto, etnisiteetti, kulttuuri, sukupuoli), jotka määrittävät heidän jokapäiväistä elämäänsä.⁴⁶⁹ Identiteetin muodostumisessa ihminen hahmottaa itseytensä kulttuurin osana ja suhteessa muihin ihmisiin sekä kunakin ihmisen aineelliseen ja aineettomaan ympäristöön.⁴⁷⁰ Identiteetit ilmenevät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muodostuvina ja muuttuvina identifikaatioina, joissa retorisesti erottaudutaan muista.⁴⁷¹ Narratiivinen identiteetin

466 McLean & Syed 2015, 3.

467 Côté 2006, 13

468 Jouhki 2022, 116–117; Brockmeier 2015, 196; Pillemer & White 1989.

469 Côté 2015, 554–55.

470 Siivonen 2008, 78–79.

471 Hall 1999, 23.

rakentaminen on myös kehollista ja edellyttää sosiaalista vuorovaikutusta, kehollista yhteyttä ja erityisiä muistitekniisiä olosuhteita.⁴⁷²

Ihminen voi tuntea niin samuutta kuin vierautta samojen ihmisten kanssa. Nämä kokemukset ovat olemassa, vaikka ne eivät nousisikaan tietoisesti argumentoiduiksi, vaan toimisivat pikemminkin hiljaisena tietona, sanattomina tuttuuden tai vierauden tunteina.⁴⁷³ Identiteettien muovaamiseen voi kohdistua ohjaavaa valtaa: myös ulkopuolinen voi pyrkiä määrittelemään ihmisten tai ryhmien identiteettejä kansallisessa tai etnistävässä tarkoituksessa. Identiteettien on sanottu aktivoituvan kriisitilanteissa.⁴⁷⁴ Erilaiset muistamisen ideologiat ja politiikat ovat vaikuttaneet sodan jälkeen muotoutuneisiin identiteetteihin niin yksilöiden, paikallisen kuin valtiollisen toimijuuden tasolla. Identiteettien kehittyminen on muuttuvaa, ja eri elämäntilanteet ja käännekohtat voivat vaikuttaa niihin. Elämänkaareen kuuluu tiettyjä vaiheita, ja esimerkiksi yksilötasolla monilla suhde omaan syntymäpaikkaan korostuu ikääntymisen myötä.⁴⁷⁵ Identiteetti on elinikäinen prosessi eikä eri sisältöalueita, kuten etnistä ja kulttuurista tai uskonnollista identiteettiä, ole helppoa erottaa toisistaan.

Kun maaseudun väestöä 1960-luvulta siirtyi kaupunkeihin, viipurilaiset ryhmät aktivoituivat, mahdollisesti tuolloin alkaneiden jo ensimmäisten Viipurin ryhmämatkojen myötä.⁴⁷⁶ Siirtoväen identiteetit olivat myös kaupungistumisen prosessissa moninaistuneet.⁴⁷⁷ Identiteetin rakentamisen prosessiin vaikuttivat uusien kotipaikkakuntien tarinat sekä muistellut ja kuvitellut sekä yllärajaiset paikat ja yhteisöt. Paikallisyhteisöt kietoutuvat abstraktien kansallisten ja ylikansallisten yhteisöyksikköjen rakennelmiin, kuten kansalliseen kuviteltuun yhteisöön.⁴⁷⁸ Erilaisia yhteisöjä oli läsnä siirtoväen elämässä rinnakkain ja ajallisesti monikerroksisesti. Yhteisöissä voi muodostua myös ennakkoasenteita ryhmän ulkopuolisia kohtaan. Näin voi tapahtua esimerkiksi silloin, jos ”meidän” ja ”muiden” välillä koetaan olevan kilpailua resursseista. Varsinkin kansallisiksi identifioituvissa ryhmissä muut etniset ryhmät voidaan nähdä toisina, jotka halutaan sulkea pois.⁴⁷⁹ Siirtokarjalaisil-

472 Brockmeier 2015, 206–208.

473 Siivonen 2008, 79.

474 Hall 1999, 21.

475 Häkkinen 2022, 329; Thompson 2010.

476 Esimerkiksi Viipurin tienhaaralaiset järjestivät ensimmäisen kokoontumisensa tuolloin Martta-hotellissa. Aktiivisia olivat entiset nuorisoseuralaiset. L:VT:4–5. (Nainen s. 1927)

477 Esim. Kananen 2018; Neuvonen 2023.

478 Anderson 2007 [1983].

479 Blokland 2003, 167.

lakin oli vastaavia kokemuksia heidän tultuaan evakkoon. Kilpailua erilaisista elämisen resursseista ilmeni, mutta sotien jälkeen tilanne tasoittui monin paikoin. Siirtokarjalaisten kokemaa vieroksuntaa on tarkasteltu runsaastikin eri tutkimuksissa, ja niiden mukaan kokemukset vaihtelivat riippuen kokijan iästä, lähtötaustoista ja uskonnosta.⁴⁸⁰

Karjalaisuutta ilmnennettiin muistitietohaastatteluhankkeessa ja laajemmin kentällä erilaisten performanssien kautta, esimerkiksi tapahtumissa ja juhlissa. Niissä tapahtumien kulku toistui kaavamaisena korostaen vuotuisia juhlapäiviä ja -puheita, kunniamerkkien jakoa, laulu-, runo- tai teatteriesityksiä. Osallistujat pukeutuivat kansallispukuihin tai muihin ryhmjäsenyydestä kertoviin asuihin tai symboleihin. Monien rintapieluksia koristivat veteraaniudesta tai evakkoudesta kertovat kunniamerkit, ansiomitalit tai pinssit. Tapojen taustat olivat osin modernin kansalaisyhteiskunnan rituaalisissa juhlissa. Kaupunkilaista karjalaisuutta ilmaistiin ja koettiin moniaistisesti ja materiaalisesti.

Traditionaalista ruokakulttuuria korostamalla siirtokarjalaiset ovat erottautuneet Suomessa, mutta karjalaisen ruokakulttuurin avulla ovat muutkin voineet erottua suomalaisina ulkomailla.⁴⁸¹ Siirtokarjalaisten omissa tilaisuuksissa oli tyypillisesti karjalanpiirakoita ja munavoita, ja tilaisuudet päättyivät Karjalaisten lauluun.⁴⁸² Haastatteluhankkeessamme karjalaisuus näkyi kodeissa materiaalistien symbolien kautta esimerkiksi vieraalle katetussa kahvipöydässä.⁴⁸³ Ryhmäidentiteetin ilmaisuun ja levittämiseen kuuluu niin näyttäväkin visuaalisia elementtejä kuin sanallistamattomia affekteja. Niiden välittäminen sosiaalisissa vuorovaikutusverkostoissa ja rituaaleissa ei ole ainoastaan visuaalista vaan myös ruumiillista. Esimerkiksi sosiologi Pierre Bourdieu ja filosofi Michel Foucault ovat esittäneet, että kehot ovat erittäin tärkeitä sosiaalisen järjestyksen ja sosiaalisen kontrollin kohteita. Heidän ajatuksistaan on puolestaan Rafael F. Narváez kehittänyt ruumiillisen yhteismuistin käsitettä,

480 Sallinen-Gimpl 1994; Hämynen 1995; Raninen-Siiskonen 1999; Kananen 2010.

481 Esim. Karisto 2008, 266.

482 Tekijän muistiinpanot 10.5.2000 Pori, Kullaa. Siirtokarjalaisuuden symboliset elementit, käytännöt ja rituaalit perinteen siirtämiseksi ovat yhdistyskentällä olleet suhteellisen muuttumattomia kahden viime vuosikymmenen aikana. Tämän saatoin havaita niin Karjalan Liiton 70-vuotisjuhlakirjan *Karjalasta on kysymys* (2010) toimittajana kuin myöhemmin toiminnanjohtajan työssäni vuosina 2022–2023 sekä monissa siirtokarjalaisten tilaisuuksissa luennoitsijan roolissa 2000-luvulla. Toisaalta järjestökentän ulkopuolella ilmeni muunlaisiakin käytäntöjä, kuten esimerkiksi Lahdessa entisten Viipurin tienhaaralaisten ja muidenkin epävirallisten ryhmien parissa saatoin havaita.

483 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916): Suvi Mämmin laatima haastattelupäiväkirja 9.6.2000; H:K-S/K:4 (Nainen s. 1922)

Tony Parkkiman laatima haastattelupäiväkirja 7.2.2001; H:KS/K:4 (Nainen s. 1922).

jonka avulla hän tarkastelee yhteiskunnan ja valtasuhteiden materialisoitumista kehoihin ja kokemusmaailmoihin. Keho ei ole ainoastaan biologinen vaan myös sosiaalinen ja kulttuurinen konstruktio. Narváezin mukaan ruumiillinen yhteismuisti on yksilön ja kollektiivin historian aineellistumista kehoon. Tämä muisti välittyy sukupolvelta toiselle eleiden, asentojen, tunteiden ja tapojen kautta.⁴⁸⁴

Tässä mielessä muistia eivät välitä ainoastaan symbolisiksi mielletty paikat,⁴⁸⁵ vaan myös tavat voivat olla lähtökohtia muistaa ja havainnoida maailmaa ja antaa niille merkityksiä.⁴⁸⁶ Fenomenologit ajattelevat, että aistit ja ruumiillisuus ovat lähtökohtia näille havainnoille, mutta prosessi on dialoginen eli muistettu paikka vaikuttaa aistimuksiin, tuntemuksiin ja ruumiillisiin kokemuksiin. Paikalla on myös kyky kerätä kokemuksia ja historioita, ja sillä on oma toimijuutensa vaikuttaessaan ihmisiin.⁴⁸⁷ Siirtokarjalaisten paikkamuistoihin liittyy erityinen kerroksisuus. Lapsuuden ja menneisyyden paikkaan on mahdollista palata muistoissa, joita paikan konkreettinen menetys kollektiivisena kokemuksena vahvistaa. Lapsuuden paikat piirtyvät muistoissa esiin omakohtaisina ja välähdyksenomaisina, elävästi kuvattuina. Samalla muistelut paikat kertovat yleismaailmallisesti lapsuuden perheen ja suvun sekä lasten ja nuorten elämisen paikoista. Ne kiinnittyvät merkityksellisiin tapahtumiin, kokemuksiin ja ihmissuhteisiin, usein perheiden ja ystävien kanssa koettuihin tilanteisiin. Erilaiset paikat ja maisemat sekä niihin liittynyt eletty elämä ihmissuhteineen ovat muistelukerronnan ankkuripaikkoja, joihin haastateltavat kiinnittävät merkityksellisiä kokemuksiaan.

Karjalaiset yhteisöt eivät ole alun perinkään olleet staattisia tai vain yhteen paikkaan sidottuja, vaan niihin on kietoutunut eri alueiden perintöjä ja etnisiteettejä,⁴⁸⁸ esimerkiksi perheenjäsenten ja suvun taustan kautta.⁴⁸⁹ Aja-

484 Narváez 2013, 4, 15; Bourdieu 2001 & Foucault 1979.

485 Casey 1996, 18.

486 Casey 1996, 18.

487 Olsson, Rinne & Suopajarvi 2021, 34; Casey 1996, 24.

488 Kaija Heikkinen (1996, 23–26) on tutkinut siirtoväkeä etnistämisen näkökulmasta, jonka mukaan uusille asuinseuduille asettuneita siirtokarjalaisia ja heidän tapojaan ryhdyttiin nimeämään karjalaisiksi. Etnisen ryhmän eriytyminen merkitsee usein kansanomaisia käsityksiä synnynnäisistä ryhmien välisistä eroista. Vaikka etnisten ryhmien jäsenet olettavat jakavansa saman alkuperän, ryhmän nykyiset yhteneväisyydet ovat solidaarisen ja kollektiivisen identiteetin kannalta olennaisia niin kulttuurisen kuin sosiaalisen integraation tasolla. (Eriksen 2010, 9.)

489 Aineistossani tämä näkyi esimerkiksi emigranttisukujuurina. H:KS/V:9 (Nainen s. 1923); H:KS/V:20 (Nainen s. 1907); H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922); H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

tukset Karjalasta ovat olleet aikaansa sidottuja, ja tällaisinaankin ne ovat vaikuttaneet eri tavoin Karjalassa asuneisiin. Samalta paikkakunnalta lähteneet ovat asettuneet eri paikkoihin, joten myös yhteisön muovautumisessa on ollut monipaikkainen luonne. Siirtokarjalaiset ovat matkustaneet, avioituneet ja saaneet lapsia muualla asuneiden tai muualta tulleiden kanssa. Viipuri ja sen väestö ennen toista maailmansotaa olivat nykytermein ilmaistuna monikulttuurisempia ja moninaisempia kuin mitä sodan jälkeisessä kirjallisuudessa on esitetty.⁴⁹⁰ Myös kaupunkialueet, joille siirtoväkeä päätyi, olivat entuudestaan kulttuurin, elinkeinojen ja väestön suhteen moninaisia.⁴⁹¹

Menneisyyden paikat saavat erityisen merkityksen, kun ne ovat menetettyjä ja lähtö on ollut pakotettua. Paikalle muodostuu erityinen merkitys menetykseen liittyneen kriisin vuoksi.⁴⁹² Yhteisöt, joihin yksilöt identifioituvat, ovat myös jaettujen paikkojen kautta yhteyksissä toisiinsa. Paikalliselle identiteetille on aina ominaista prosessuaalisuus, sillä tilallinen paikallisuuden tunne kehittyä eri tahdissa eri ihmisillä.⁴⁹³ Vahvana esiolettamuksena Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa oli menetetyn kotiseudun eli yhden kotikunnan tai kaupungin ensisijaisuus identiteetin rakentamisessa. Varsinkin siirtokarjalaisuuden muotoutuessa 1940-luvun lopulla ajatus menetyksestä ”kotiseudusta, jonne ei päästy palaamaan” luonnehti siirtokarjalaisen kaipuuta.⁴⁹⁴ Tämän takia siirtokarjalaiset määrittivät kotiseutuideologiaan sitoutuneeksi ryhmäksi. Kotiseutu merkitsi yhtä paikkaa, johon ihmisen oli sitouduttava. Sodan jälkeen paikallisuus voitiin nähdä identiteettinä, myös eräänlaisena protestiliikkeenä suhteessa keskuksien hegemoniaan.⁴⁹⁵ Aineistossa yksi kotiseutu ei selvästikään ole ollut kaikille haastateltaville ainoa merkityksellinen paikka, vaikka se siirtokarjalaisessa viitekehyksessä korostui. Suomen Kotiseutuliittokin on hiljattain nostanut esiin monikoti-

490 Esim. Neuvonen 2023, 133–134.

491 Esimerkiksi Merikarjalaksi luonnehdittu alueellinen kokonaisuus eli Suomenlahden ulkosaaret ja nykyisen Kymenlaakson rannikkoseutu ovat kansankulttuurin ja elinkeinojen näkökulmasta saaneet vaikutteita esimerkiksi Virosta ja Venäjältä (Piilahti 2012, 242–232; Talve 1990, 131).

492 Häkkinen 2022, 327.

493 Gunnemark 1998, 25; Hannerz 1996, 28.

494 Waris et al. 1952, 17.

495 Esimerkiksi Bo Lönnqvist on pohtinut paikallisuutta protestiliikkeenä, joka elää riskitilojen ja törmäyksien dynaamisessa kentässä, vuorotellen vahvistuen ja heikentyen suhteessa yhteisesti koettuun vieraaseen, viholliseen, vääryyteen, käskettyyn, johdettuun ja halittuun (Lönnqvist 2001, 121).

seutuisuuden.⁴⁹⁶ Se korostaa sitä, ettei ihminen ole identifioitunut vain yhteen paikkaan tai yhteisöön.⁴⁹⁷ Erilaiset paikkakokemukset voivat muodostaa identiteetin.⁴⁹⁸ Tässä mielessä muistellen tuotettu kertomus elämästä kytkeytyy moneen paikkaan.

Haastatteluiden välittämä karjalaisuus tulisi nähdä monien paikkojen elettyinä tilana.⁴⁹⁹ Monipaikkaisuudella tarkoitetaan yleisesti ottaen ihmiselle merkityksellisten paikkojen muodostamia kokonaisuuksia ja niiden välillä liikkumista.⁵⁰⁰ Monipaikkaisuutta ilmeni viipurilaisten muistelemassa lapsuudessa esimerkiksi asumisena ja arkena kahdessa tai useammassa asuinpaikassa.⁵⁰¹ Paikat ilmenivät muistelussa usein tiettyyn paikkaan liittyvien arkikokemusten kautta, kertomuksina ja tarinankatkelmina elettyistä maantieteellisistä paikoista, paikkakunnista, kaupungeista, kunnista, kylistä, kaupunginosista, taajamista tai muista ympäristöistä. Niiden merkityksiä suhteutan paitsi siirtokarjalaisten kertomukseen myös tunnistettaviin muihin kertomuksiin paikoista. Toisinaan monien paikkojen muistot esiintyvät haastateltavien muistelussa juuri symbolisessa karjalaisuuden tuottamisen tilassa erityisen merkityksellisinä ja toisinaan ainoastaan lyhyinä mainintoina. Tällaisten fragmenttien hahmottaminen kertomuksen sisäisten viittaussuhteiden avulla on haastavaa ilman syvempää kontekstin tuntemusta.

Diasporaa on luonnehdittu tilaksi, joka kuvaa suhteita yhteisöjen ja kotimaan välillä. Kyseessä on tila, joka koostuu paikoista, jotka ovat sekä asutuspaikkoja että solmukohtia valtioiden rajat ylittävissä verkostoissa. Diaspora voi ylittää rajan, mutta tila, paikka ja paikkakunta ovat edelleen tärkeitä kiinnekohtia sekä symbolisella että fyysisellä tasolla.⁵⁰² 1990-luvulta lähtien akateemisessa tutkimuksessa diasporan käsitteeseen ovat liittyneet monet laajemmat merkitykset mukaan lukien globaalit deterritorialisatioprosessit, ylikansallinen muuttoliike ja kulttuurinen hybridisyys. Akateemiset keskustelut tilasta, paikasta ja rajojen ylittämisestä ovat pyrkineet erityisesti purkamaan näkemyksiä ”juurtuneisuudesta”, joka perustuu asioiden kansalliseen järjes-

496 Julkilausuma 13.8.2021. Kotiseutuliiton vuosikokous: Monikotiseutuisuus kutsuu osallistumaan <http://kotiseutuliitto.fi/kotiseutuliiton-vuosikokous-monikotiseutuisuus-kutsuu-osallistumaan>, (luettu 15.5.2023).

497 Assman 2010, 113.

498 Knuuttila 2006, 9–10.

499 Huttunen 2006, 56.

500 Haukkala 2011, 10.

501 Rinne-Koski 2021, 204.

502 Kokot, Tölöyan & Alfonso 2004, 5.

tykseen. Kritiikki on muun muassa esittänyt paikkaidentiteetin korostumisen liittyvän alueesta irtautumiseen.⁵⁰³

Myös siirtokarjalaisten identiteetti on kytkeyty diaspора-käsitteeseen yllirajaisen muistin kautta.⁵⁰⁴ Viipuria ja sen entisten suomalaisasukkaiden perintöä tutkineet ovat painottaneet, etteivät yllirajaiset diaspора-identiteetit koske vain yksityisiä henkilöitä vaan myös yllirajaisesti siirtyneiden kaupungin instituutioiden, yritysten, koulujen, laitosten ja yhdistysten myöhempiä vaiheita ja paikan muistoja.⁵⁰⁵ William Safranin mukaan diasporat koostuvat maahanmuuttajista, joilla on säilynyt muisto, kulttuurinen yhteys ja yleinen suuntautuminen kotimaahansa. Heillä on instituutioita, jotka ovat keskittyneet johonkin kotimaan kulttuuriin tai uskontoon. He kokevat itsensä vieraantuneiksi tai eristetyiksi tulomaassaan, pitävät esi-isiansa kotimaata todellisena, ihanteellisena kotimaanaan ja ovat sitoutuneet elämään erillisessä yhteisössä. He uskovat, että heidän tulee olla sitoutuneita alkuperäisen kotimaansa ylläpitoon sekä turvallisuuden ja hyvinvoinnin rakentamiseen, ja he usein vaalivat myyttiä paluusta.⁵⁰⁶

Yksinkertaistetun tiukka diasporan määritelmä ei sovi kaikkiin siirtokarjalaisiin. Siirtokarjalaiset siirtyivät kotimaassaan, mutta menetetty kotiseutu muuttui rauhansopimusten myötä vieraaksi maaksi.⁵⁰⁷ Siirtokarjalainen ”heimokulttuuri” ilmeni yhä innostuksena kadonneen tai katoamassa olevan paikan löytämisestä,⁵⁰⁸ uuskareliaanisina käytäntöinä ja pyhiinvaellusmatkoina.⁵⁰⁹ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen muistelun lähtökohtana oli yllirajainen menetetty kotiseutu, jonka muistellut paikat kytkeytyivät symbolisissa muodoissaan Karjalaan osana kansakunnan karttaa.⁵¹⁰ On huomattava, että Viipurissa kuten muuallakin Karjalan kannaksella eli ihmisiä, joiden kotimaat tai esivanhempien kotiseudut olivat muualla Euroopassa tai Venäjällä, ei pelkästään muualla Suomessa. Folkloristi Lotte Tarkka on kritisoinut varhaisille ”militanteille” karelianisteille ominaista käsitystä diasporasta,

503 Esim. Malkki 2012, 48–50.

504 Grünthal & Korjonen-Kuusipuro 2020, 6–18; Fingerroos & Savolainen 2018, 159–160; Armstrong 2004, 4.

505 Esim. Grünthal & Korjonen-Kuusipuro 2020; Niskanen 2005; *Karjala Lahdessa* (2005); Ståhls-Hindsberg 2004.

506 Safran 2004, 10.

507 Raninen-Siiskonen 1999.

508 Cheeseman 2022, 11–12.

509 Fingerroos 2007, 16–18.

510 Tikka 2023, 363.

jonka mukaan ”yhtenäisen heimon nähtiin olevan hajaannuksen tilassa”.⁵¹¹ Diaspora kuvaa parhaiten kollektiivista kokemusta sellaisesta menetyksestä, joka vaatii korjausta tai tilanteen palauttamista, mutta oliko yksilötasolla näin ja mihin tilanteeseen olisi pitänyt palata tai mikä tilanne korjata? Haastateltavani vaikuttivat selviytyjiltä, jotka olivat käsitelleet kokemuksiaan.⁵¹² Entä ne siirtoväkeen kuuluneet, joista osa mahdollisesti eli diasporassa jo lähtötilanteessa talvisodan alkaessa 1939? Heitä olivat esimerkiksi emigranttitaustaiset ihmiset, jotka olivat pakolaisina joutuneet lähtemään Pietarista tai joilla oli suvun juuria muualla Euroopassa. Heidänkin historioitaan näytti kytkeytyvän ”viipurilaisiin siirtokarjalaisiin” myös tutkimusaineistoni valossa.

Hyödynnän muistinpaikka-käsitettä analysoidessani monipaikkaista muistelukerrontaa, jossa henkilökohtainen ja kollektiivinen muisti ja merkityksenanto limittyvät. Historioitsija Pierre Noran mukaan muistin paikat ovat eräänlaisia maisemia, jotka muistin tavoin ovat sosiaalisia konstruktioita. Ne ylläpitävät, välittävät ja muovaavat erilaisia kulttuurisia viestejä sekä auttavat muistamaan mennyttä, suuntaavat ja hahmottavat muistia. Muistin maisemat ovat kunkin ”omia” mutta samalla myös kollektiivisia.⁵¹³ Yksilöiden ja ryhmien vaalimat muistamisen prosessit ja paikat eivät kaikissa kulttuureissa ole olleet yksi yhteen, vaan esimerkiksi virallisten muistinpaikkojen rinnalla on voinut olla epävirallisia, henkilökohtaisempia muistin paikkoja.⁵¹⁴ Ne saavat merkityksensä ja sävynsä ajasta, paikasta ja kertojasta riippuen, mutta ne ovat osittain tulkitsijasta riippumattomia. Näin samat muistin maisemat toistuvat vaihdellen useiden eri kertojien tarinoissa ja tuovat esiin syviä kulttuurisia merkitysrakenteita.⁵¹⁵ Viipurissa oli monia etnisiä, kielellisiä ja kulttuurisia ryhmiä.⁵¹⁶ Myös nämä erilaiset taustat heijastuvat kaupungin paikkojen merkityksellistymiseen yksilöiden kerronnassa. Kun vierailin Viipurin Tienhaarassa sieltä evakkoon lähteneiden lahtelaisten ja helsinkiläisten kotiseutumatkailijoiden kanssa vuosina 2005 ja 2011, pakolliseen Viipurin kierrokseen kuuluivat matkaoppaista ja Viipurin historian kuvaesityksistä tunnetut muistomerkit ja kaupunginosat, mutta niiden rinnalla myös henkilökohtaisem-

511 Tarkka 1989, 255.

512 Ks. toisen maailmansodan selviytymisen malleista mm. Kirves 2024.

513 Häkkinen 2022, 328; Nora 1996.

514 Esimerkkinä ilmiöstä esimerkiksi Romanian vallankumouksen kollektiivisen muistamisen prosessit ja paikat, joissa kansalaisten ja valtion muistamisprosessit ovat olleet erilaisia (Young & Light 2016).

515 Shopes 2014, 263.

516 Neuvonen 2017, 35.

mat muistamisen paikat kuten Tienhaaran hautausmaa tai koulu.⁵¹⁷ Etnologi Monica Ståhls-Hindsbergin mukaan myös ruotsinkielisille viipurilaismuistelijoilta heidän henkilökohtaiset paikkansa, kuten entinen asuinalueensa, koulureitit ja vallit piirtyivät muistelussa esiin merkityksellisinä.⁵¹⁸

Sosiaalishistorioitsija Antti Häkkinen on tiivistänyt osuvasti muistin ja muistamisen kiinnittymisen paikkaan ja aikaan, ja samalla nämä kiinnittymiset ovat sosiaalisia ja sukupolvittaisia. Hän viittaa sosiologien G r me Trucin ja Maurice Halbwachsian teorioihin, joiden mukaan paikkojen muistaminen (memory of places) ja muistamisen paikat (places of memory) voidaan erottaa toisistaan.⁵¹⁹ Häkkinen tähdentää, että muistetut paikat ovat samanaikaisesti kollektiivisia ja omia.⁵²⁰ Haastatelluille Viipuri ja sen monet kaupunginosat, monumentit, puistot ja elämisen tilat ovat itsess    muistinpaikkoja, joihin tiivistyy Viipurin sekä historiallinen että moderni luonne, kansainvälisyys ja monikielinen kulttuuri ja joissa kotiseutumatkailijat ja asukkaat v rest v t muistojaan ja tuottavat jatkuvasti uusiakin tulkintoja.⁵²¹ Muistellut paikat kytkeytyvät yksilölliseen ja persoonalliseen kertomukseen jäsentäen henkilön elämäntarinaa, mutta samalla ne linkittyivät laajemmin kulttuuriin merkityksenantoihin.

Muisteluun sisältyy paikkoja, niiden kerrostumia ja jännitteitä, toisilleen vastakkaisia tulkintoja. Viipuria käsittelevissä kirjoissa, niin akateemisissa kuin omakustanteisissa yhteisöjen muisteluteoksissa on usein keskitytty kaupungin tunnetuimpiin paikkoihin ja niiden kautta avautuviin historiallisiin merkityksiin. Julkisissa diskursseissa ne ovat usein saaneet korostetun kansallisen luonteen.⁵²² Vähemmälle huomiolle ovat jääneet esikaupunkialueet, jotka saattavat näyttää s r ilt  ja poikkeamilta kansallista muistia ylev itt v ss  hegemonisessa kertomuksessa. Poikkeuksia saattavat tarjota yksittäisten henkilöiden muistelmat ja kaupunginosayhdistysten kirjat, joissa näkökulma elämästä kaupungissa on paikallinen ja arkinen.

Ulla Savolainen näkee evakkomatkakirjoitusten muistin paikat kirjoittajilleen henkilökohtaisesti merkittävinä paikkoina. Muistellut paikat eivät ole muistelijoiden mielissä staattisia, vaan saavat alati uusia merkityksiä. Erilai-

517 Ks. myös Willman 2006.

518 Ståhls-Hindsberg 2004, 68, 74–75.

519 Truc 2011, 147–148; Halbwachs 1992.

520 Häkkinen 2022, 328.

521 Gr nthal & Korjonen-Kuusipuro 2020, 14.

522 Karhu 2020, 84.

set historialliset yksityiskohdat, esineet ja tuntemukset eli muistelukerron-
nassa ilmenevät symboliset kiinnekohdat ovat muistelijalle ankkuripisteitä
nykyisyydestä menneisyyteen.⁵²³ Myös omassa tutkimusaineistossani ilmenee
tällaisia monimerkityksisiä, usein juuri diasporaidentiteettien tuottamisessa
tyypillisiä, vaihtelevan muodon saaneita muistin paikkoja.⁵²⁴ Paikat saavat
merkityksensä kertomuksista, ei vain tapahtumisen paikkoina vaan myös to-
disteina.⁵²⁵ Muisteleminen tarjoaa mahdollisuuden liikkua monissa paikoissa,
ylittää ajan ja paikan konkreettiset esteet. Muistelussa kertoja liikkuu men-
neisyydestä nykyisyyteen ja nykyisyydestä menneisyyteen ja usein hyppää
ajankohdasta toiseen, koska muistellessaan hän voi yhdistää toisiinsa erillisiä
tapahtumia riippumatta siitä, milloin ne ovat tapahtuneet.⁵²⁶ Aineistoni avaa
haastateltujen kytköksiä sellaisiin fyysisiin tai kuviteltuihin paikkoihin, joiden
avulla he rakentavat omaa identiteettiään.

Olen hahmottanut tulkintani lähtökohdaksi monien paikkojen saman-
aikaisen läsnäolon eletyssä tilassa, jota siirtokarjalaisuus mutta myös muut
identiteetit luonnehtivat. Aineistoni siirtokarjalaiset ovat useimmiten eläneet
ja työskennelleet monissa paikoissa kuten heidän vanhempansakin. Lisäksi
sodan aikana he muuttivat asuin- ja olinpaikkaa monta kertaa, ja näin mo-
nipaikkaisuus on heidän kohdallaan otettava huomioon identiteetin tausta-
tekijänä. Karjala on heille sosiaalisesti koettu paikka. Karjalaisuus on siten
ylirajainen ja diasporinen eletty ja muistettu tila.⁵²⁷ Muistelluilla paikoilla voi
siis olla eri yksilöiden kohdalla erilaisia painoarvoja. Niillä on omat kulttuu-
riset ja historialliset luonteensa, jotka risteytyvät monipaikkaisessa kerron-
nassa. Pelkästään jo haastateltavien monet fyysiset, eletyt ja muistetut paikat
avaavat kanavia moniääniselle tulkinnalle, puhumattakaan paikkojen sym-
bolisista merkityksistä. Muistellut paikat ilmentävät merkityksellisiä suhteita,
kokemuksia, muistoja ja symboleja kaikelle sille, mikä on kertojalle merkityk-
sellistä ja auttaa identifioitumaan yhteisöön.

523 Savolainen 2015, 74, 366.

524 Grünthal & Korjonen-Kuusipuro 2020, 12–13.

525 Peltonen 2003, 187–190.

526 Kortelainen 2008, 90–91

527 Ks. myös Knapas 2015, 17.

5 MUISTELUKÄYTÄNTÖJÄ HAASTATELTUJEN ELÄMÄSSÄ

5.1. Motivaatio muistella

Hankkeeseen osallistuneille muisteleminen vaikuttaa olleen pääsääntöisesti luontevaa, osalle selvästikin erityisen mieltuisaa. Kohtasin 2000-luvun alkuvuosina monia sellaisiakin siirtokarjalaisia, joilla ei ollut tarvetta tuoda esiin karjalaisuuttaan symbolein, perinnetietoudella tai muistelemalla. Haastatteluissa nousee esille myös koettuja vaikeuksia ja sivullisuutta suhteessa karjalaisuuteen, suomalaisuuteen tai muihin yhteisöihin. Erään Kemissä haastattelemani miehen niukasti refleктоimat kokemukset evakkoudesta vasemmistolaisessa perheessä voivat kertoa siitä, ettei esimerkiksi vasemmistolaisuus ole sopinut hegemoniseen kuvaan karjalaisuudesta.⁵²⁸ Myöskään sankarilliset yksilökokemukset rintamalla tai tavallinen arkityö eivät välttämättä sovi hegemoniseen sota-ajan kertomukseen.⁵²⁹ Haastateltavat saattoivat itsekin ottaa haastattelussa kantaa muistelemisen erilaisiin motiiveihin ja yleisyyteen. Viipurilaistaustainen Saimi kertoi haastattelun ulkopuolella muistelleensa yleensä vain vähän toisin kuin puolisonsa, joka ”eli menneitä aikoja uudestaan”.⁵³⁰

Joissain haastattelutilanteissa oli läsnä muita perheenjäseniä. Henkilöiden läsnäololla on oma vaikutuksensa ja roolinsa muistin muotoutumi-

528 Tekijän muistiinpanot: Haastattelumatkalla Kemissä 12.2.2002.

529 Heikkinen 2015, 153.

530 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

seen. Tavat, joilla ihmiset muokkaavat ja käyttävät tietämystään menneisyydestä valikoivasti, esimerkiksi esittämällä vaihtoehtoisia versioita muuttuvien olosuhteiden mukaisesti, tarjoavat tärkeitä vihjeitä eletyn kokemuksen monimutkaisuudesta.⁵³¹ Joskus haastateltava saattoi tukeutua esimerkiksi puoli-soonsa tarkistaessaan muistelemansa tapahtuman yksityiskohtaa, kuten tarkkaa vuosilukua.⁵³²

Vaikka haastattelut olivat elämäkerrallisesti tematisoituja, haastattelukeskustelut sisälsivät toisinaan pohdintaa ja jopa väittelyä ”oikeasta historian kulusta”. Tällöin ne ilmensivät keskustelijoiden omien kokemusten ja muualta omaksutun tiedon yhteensovittamista.⁵³³ Jotkut muistelijat kertoivat osallistumisistaan asiantuntijoiden esitelmätilaisuuksiin, jotka käsittelivät muun muassa sota-aikaa.⁵³⁴ Matt puolestaan muisteli pulavuosia tavalla, joka yhdisti omia ja perheen muistoja sekä yleistä historiatietoa.⁵³⁵ Karjala-lehdestä luetut jutut puolestaan liittyivät Aimon muistelemiseen. Hän sanoi ”tarkastaneensa lehdestä, miten asiat ovat olleet”.⁵³⁶ Lapsuuden kodeistaan ja arkiympäristöistään kertoessaan haastatellut tulivat kuvanneeksi kaupunkilaisuuttaan ja Viipurin eri alueiden elämänmuotoja, ympäristöjä ja ihmisiä varsin monipuolisesti ja eloisasti, mutta juuri tietyn ikävaiheen näkökulmasta ja nojautuen muiden kertomaan. Jos ei itse muistanut, saattoi esimerkiksi perheenjäsen muistaa tapahtuman ”paremmin”.⁵³⁷ Haastateltavieni muistelukerronnassa näyttää vallinneen siten suuri luottamus yhteisön muistiin. Kyse on historian yhteiskunnallisesta prosessista, jossa menneisyydestä kertovaa tietoa ammennetaan monista eri lähteistä.⁵³⁸

Lapsuus ja nuoruus olivat useimmille mieluisia muistelun aiheita, joista muistelu usein alkoi. Aika ennen sotaa ja osin myös sota-aika merkitsivät useimmille haastateltaville koulunkäynnin, ystäväpiirien, harrastusten ja erilaisten velvollisuuksien aikaa. Siihen sekoittui osallistumista kotitöihin, vanhempien auttamiseen ja erilaiseen kansalaistoimintaan ja harrastuksiin. Lapsuutta ja nuoruutta tarkasteltiin aikuisina tarkasti, melko lempein katsein ja itsemyötätuntoa ilmaisten, toisinaan huvittuneesti ja

531 Summerfield 2018, 111.

532 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

533 Hakamies 2016, 203.

534 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

535 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

536 H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

537 Esim. H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

538 Ks. esim. Heimo 2010; Kalela 2000.

toisinaan nykysukupolvea valistavasti, mutta menneisiin hetkiin eläytyen ja omasta perspektiivistä asioita katsellen. Muistot olivat joillekin haastatelluille erityisen kallisarvoisia, sillä niihin liittyi tärkeitä toisiinsa kietoutuneita ihmissuhde- ja paikkamuistoja. Lempi kertoi sykhdyttävästi, kuinka hän tapasi puolisonsa Väinön Viipurin osuusliikkeen ravintolassa Punaisenlähteentorilla ja kuinka se oli rakkautta ensi silmäyksellä.⁵³⁹ Ennin muistoissa kotiseutu oli ”kaikki semmosta lämpöä ja hyvää ja kaikki että siin niinku unohtaa kaikki ne surut jo pois, että se on vaan sitä niinku sanoin rakkautta”.⁵⁴⁰ Kertomuksissa näkyy oman elämän muistelemisen itseisarvoisuus, joka liittyy ihmisen tarpeeseen koostaa elämästään kerronnallinen kokonaisuus. Muistelu voi tällöin kohdistua juuri aikaan, jolloin ihminen oli voimissaan.⁵⁴¹

Muisteluun voivat vaikuttaa myös eri elämänvaiheiden ja toimijuuksien muodostamat viitekehykset. Esimerkiksi folkloristi Anna Hynninen on tarkastellut väitöskirjassaan *Minä, lotta, vaimo ja äiti: Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa* (2017) yhden kertojan erilaisia versioita elämästään eri kerronnallisissa viitekehyksissä.⁵⁴² Minuuden tuottaminen kerronnassa on prosessuaalista ja dynaamista. Identiteettiä heijastavat eri kerronnan tasot ilmentävät eroja ja erojen kohtaamisia eli toisin sanoen ne voivat kerronnassa leikata toisiaan intersektionaalisesti. Kerronta voi yhdistää erilaisia asioita, kuten evakkouden, heimon, luokka-aseman tai seksuaalisuuden ja sukupuolen. Hynnisen tutkimuksessa esimerkiksi karjalaisuus, evakkous ja lottuus yhdistyvät monessa kohtaa tavoilla, jotka asettuvat yhden kertojan kertomuksessa hierarkkiseksi eronteoksi.⁵⁴³ Tällaisia erontekoja ilmenee myös omassa aineistossani, mikä tekee muistelukerronnasta vivahteikasta ja avaa mahdollisuuden havaita ja jäsentää ristiriitaisuuksia kansakunnan ja poikkeusajan sekä diskursiivisten ihanteiden ja elettyjen, muisteltujen käytäntöjen välillä.

Annelille olivat hyvin tärkeitä omat lapsuuden ja nuoruuden muistot. Ne kytkeytyivät eri paikkoihin ja ympäristöihin lapsuuden kotien lähetytyillä, mutta myös vanhempien ammatillisissa, monipaikkaisissa sosiaalisissa piireissä. Anneli oli vaalinut kotona oppimiaan karjalaisia perinteitä aikuisikään

539 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

540 H:KS/V:24 (Nainen s. 1923).

541 Hohenthal-Antin 2013, 25.

542 Hynninen 2017.

543 Hynninen 2017, 354–355.

asti. Hänelle muisteleminen oli selvästi mieluista, sillä hän kertoi muistelevansa kotitaloaan iltaisin käydessään nukkumaan. Annelista oli esimerkiksi hauskaa muistutella mieleensä entisen kotikaupunkinsa vanhoja murresanoja. Hänellä muistojen vaalimiseen liittyi poikkeuksellisenä piirteenä se, ettei hän Viipurissa kotiseutumatkailulla käydessään halunnut vierailla lapsuudenkodissaan, koska hän ei halunnut ”pilata lapsuuden muistojaan”.⁵⁴⁴ Viipurin muistot ovat olleet tärkeitä siinäkin tapauksessa, kun kaupungista on muutettu pois vapaaehtoisesti ennen sodan alkamista. Muistamisen merkitys nousee perheen kotona puhuman murteen ja tapojen kautta.

Bertan perhe muutti Kouvolaan jo ennen sotaa, kun Bertta oli yhdeksänvuotias. Hänelle oli jäänyt kaupungista vahvoja muistikuvia, ja perheessä puhuttiin myöhemminkin viipurilaista murretta.⁵⁴⁵ Viipuri tiivistyi hänen tapauksessaan muutamaankin tarkkaan muistikuvaan: Bertta muisti tarkasti kotikatunsa nimen ja numeron – Linnankatu 49 – ja talon omistajan. Viipurissa perhe ehti muuttaa Suonionkadulle lähelle rautatieasemaa, joka sittemmin tuhoutui talvisodassa. Perhe matkusti kesäisin puutarhapalstalleen Juustilaan ja pysähtyi matkalla asioimaan Viipurissa. Bertta mainitsi erityisen maukkaan leivän, jollaista sai vain Viipurin kauppahallista.⁵⁴⁶ Viipurin muisto oli jäänyt makuaistin kautta elämään Bertan mieleen.⁵⁴⁷ Vaikka Laina ja Bertta vanhempineen ja sisaruksineen olivat muuttaneet pois kaupungista jo ennen sotaa, molempien suhde Viipuriin säilyi kiinteänä ilmeten eloisesti kerrotuina, merkityksellisinä muistoina.⁵⁴⁸ Myös Lempi edusti vahvaa kokemusta ”viipurilaisuudesta”, vaikka hänen oma lapsuudenkotinsa oli Karisalmessa, Viipurin maalaiskunnassa. Hänen kohdallaan asuminen kaupungissa jäi lyhyempiaikaiseksi. Aviomiehen löytyminen Viipurista ja työnteke kaupungissa jatkosodan aikana olivat kuitenkin olennaisia viipurilaiselle kotiseutuidentiteetille.⁵⁴⁹ Viipuri oli lähiseudun asukkaille merkityksellinen kaupunki asioinnin, perheen ja sukulaisvierailujen vuoksi.

Omaehtoisten, subjektiivisten lapsuuden kokemusten muistelemisella oli selvästi oma itseisarvonsa. Sota-ajan muisteleminen limittyi merkityksellisiin ikävaiheisiin, jolloin haastateltavien henkilökohtaisessa elämässä

544 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

545 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

546 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

547 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

548 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924) & H:KS/V:33 (Nainen s. 1927); (Nainen s.1924); H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

549 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

tapahtui muutoinkin ikävaihesidonnaisia käännteitä. Kaikki haastateltavat eivät reflektoineet muistelemistaan ja sen merkitystä itselleen lainkaan, osittain siksi, ettei asiasta kysytty. He keskittyivät haastattelussa muistelemiseen ilman sen problematisointia.

Anni Vilkkö on havainnut, että kirjallisissa elämäkerrallisissa aineistoissa sota-ajan kokemuksia kuvattaessa painopiste siirtyy herkästi tapahtuman aikalaistodistajuuteen ja ympäröivien tapahtumien havainnoimiseen.⁵⁵⁰ Haastatteluaineistossani monien haastateltavien muistelukerronta keskittyi havainnointiin, mutta paljolti myös haastateltujen lähipiirin kokemuksiin. Havaintojen väliin limittyivät haastateltavien omat muistot kokemuksista ja tapahtumista. Sodan jälkeisessä kerronnassa he toivat esiin enemmän omia, yksilöllisiä näkökulmiaan. Siirtokarjalaisuuden viitekehyksessä he nivoivat omia tarinoitaan sodan jälkeen kiteytettyyn siirtokarjalaiseen kerronnalliseen ja yhteisölliseen kehykseen, hegemoniseen kertomukseen.⁵⁵¹

Omasta elämästä ja tapahtumista kertominen on merkityksellistä ja omakohtaista, mutta ei itsestään selvää. Siihen vaikuttavat muistelijan mielentila, hänen ajatuksensa oman elämänsä muistelun arvosta, mieleen tulevat muistot ja yleisön reaktiot.⁵⁵² Hankkeessa ei kuitenkaan arvotettu haastateltavien muistelukerrontaa sen perusteella, oliko hän kokenut asioita itse vai oliko hän kuullut muistoja muualta. Omakohtaisen ja kollektiivisen kokemuksen välistä rajaa on mahdoton asettaa, sillä jaettaessa omia kokemuksia niistä tulee yhteisiä ja päinvastoin. Vieraille usein kerrotaan helposti arkaluonteisempia asioita kuin tutuille,⁵⁵³ mutta arkaluonteisiksi koetut asiat ovat kollektiiviseen kulttuuriin sidottuja. Kertomukset voivat olla koherentteja tai hyvin järjestettyjä, tai ne voivat olla ristiriitaisia ja fragmentaarisia.⁵⁵⁴

Muistot identiteetin ilmauksena ilmenevät harvoin puhtaan kollektiivisina tai puhtaan yksilöllisinä, vaan ne ovat sidoksissa monenlaisiin vuorovaikutuksessa syntyneisiin tulkintakehikoihin, muuttuviin teknologioihin, kulttuureihin ja poliittisiin järjestelmiin.⁵⁵⁵ Siirtokarjalaisten narratiivisen muodon saanut muistelu ja heidän performoimansa kulttuuri ovat dialogi-

550 Vilkkö 1998, 43; Peltonen 1994, 28.

551 Hänninen 2000, 42–43.

552 Summerfield 2018, 111.

553 Ruotsala 2002, 58.

554 Palmenfelt 2022, 48.

555 Brockmeier 2015, 24, 113.

sessä yhteydessä toisiinsa ja jatkuvasti käynnissä oleva prosessi. Keskeisimmin siirtokarjalaisuuden muistia on määritellyt kertomus suomalaisten kokemasta sodasta. Muistot ja muistelemisen tavat ja käytänteet ovat toisiinsa kytköksissä.

5.2. Muistelun itsearviointia ja tavoitteita

Muistelu on tiedon tuottamisen tapa, joka perustuu omakohtaiseen tai jaettuun muistiin ja on neuvotteluvaraista.⁵⁵⁶ Moni haastatelluista vähätteli omaa muistiaan ja kiinnostavuuttaan haastateltavana. Aineistoni nuorin muistelijä Lea toi tarkoin esiin, mitä hän muistaa ja mitä ei muista. Haastattelussaan hän toi esille, ettei muistanut paljoakaan elämästä Viipurissa ennen sotaa. Sen sijaan hänellä oli enemmän muistikuvia sodan ajalta. Muistelussaan hän saattoi käyttää arveluun tai päättelyyn viittavia ilmauksia, kuten ”en usko” tai ”täytyi siellä olla”. Videohaastattelussa hänen muistelunsa ilmenee fyysisenä, hän näyttää keskittyvän muistelemiseen kohdistessaan katseensa kaukaisuuteen, ohi haastattelijan ja kameran.⁵⁵⁷ Videoaineiston perusteella monilla muillakin haastateltavilla ilmenee videoaineiston perusteella erityisiä ilmeitä, katseita ja asentoja keskittyneessä muistelussa.

Useimmat aineistoni haastatellut kertoivat muistelevansa sodan vaiheita karjalaisissa yhteisöissä, yhdistyksissä ja kerhoissa.⁵⁵⁸ Tästäkin esiintyi poikkeuksia, sillä jotkut kertoivat muistelevansa ainoastaan omien perheenjäsentensä kanssa.⁵⁵⁹ Osa ei kommentoinut muistelemisensa käytäntöjä lainkaan. Helvi kuului sekä karjalaiseen sukuseuraan että paikalliseen Karjala-seuraan, Helvi Torkkelin Kiltaan ja Impilahti-seuraan.⁵⁶⁰ Aimo osallistui säännöllisesti entisten aseveljiensä ja Monrepos’n VPK:n tilaisuuksiin, jälkimmäiseen hän oli kuulunut nuorempana ennen sotaa.⁵⁶¹ Jatkumo yhdistystoiminnassa nousi esille vanhojen, ennen sotaa perustettujen yhdistysten jäsenyyksissä. Yhdistykset muodostivat paikan yhteisöllisyydelle. Monet haastateltavista olivat mukana useissa vertaisyhteisöissä. Monet haastateltavista mainitsivat perheidensä kuuluneen jo ennen sotaa erilaisiin yhdistyksiin, kuten raittius-

556 Heimo 2010, 72; Kalela 2000, 91; Korkiakangas 1996, 15.

557 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

558 Esim. H:KS/V:4 (Nainen s. 1927); H:KS/V:10 (Mies s. 1925); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V:17 (Nainen s. 1925); H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:13 (Nainen s. 1904).

559 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:14 (Nainen s. 1920).

560 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

561 H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

seuraan,⁵⁶² nuorisoseuraan,⁵⁶³ työväenyhdistykseen⁵⁶⁴ tai suojeluskunta- ja lottayhdistykseen⁵⁶⁵. Muistot erilaisista karjalaisista tai viipurilaisista yhteisöistä kuuluvat modernin Viipurin muisteluun. Monet yhdistykset ilmenivät muistelijoiden elämässä rinnakkain. Esimerkiksi Onnin perheen jäseniä oli kuulunut 1930-luvulla Viipurin soitannollisen kerhon lisäksi työväenyhdistykseen ja raittiusseuraan.⁵⁶⁶ Perheen aikaisempi yhdistysmyönteisyys voi selittää sodanjälkeistä aktiivisuutta.⁵⁶⁷ Karjalaiseen yhdistystoimintaan liittyvän muistelemisen tulkitsen pyrkimyksenä vaalia yllärajaista yhteisöjen perintöä ja jatkuvuuksia menneisyydestä nykyisyyteen. Pyrkimys vahvistui ja laajeni sodan jälkeen monilla kaupunkilaisilla osana uuden kotipaikkakunnan paikallista sosiaalista verkostoa.⁵⁶⁸

Muisteluun liittyi usein muiden valistaminen, ”jotta he tietäisivät” sodan hirveyksistä. Ilmari oli käynyt puhumassa sodasta Tuusulan kouluissa, Matt puolestaan uudella asuinseudullaan Kanadassa,⁵⁶⁹ ja Väinö oli laittanut tapahtumia ylös paperille jälkeläisiään varten.⁵⁷⁰ Omissa haastattelukohtauksissani kävi usein ilmeiseksi toive haastattelijoiden toimimisesta perinteen välittäjinä. Menneisyyden muistelun ohjaajana haastattelijaksi oli rakentamassa vuorovaikutusta jälkipolven kanssa. Jotkut kuten Onni tai Väinö, mainitsivat erikseen, että he muistelivat lapsiaan, lapsenlapsiaan tai jälkipolvien varten.⁵⁷¹ Lean perheessä hän ja hänen sisaruksensa ”ovat puhuneet muistojaan kasetille”. Sisaren Karjalasta kotoisin ollut mies oli tallentanut muistoja ja taltioinut kotiseutumatkvoja, ja Lea itse oli muistellut lapsenlapsilleen.⁵⁷² Muistelukäytäntöihin liittyi tarve taltioida muistoja ja niihin liittyviä tietoja.

Muistelemista voi pitää myös erityisenä tapana vaalia siirtokarjalaisuutta. Karjalaisuuden muistiin taltioimisella on pitkät perinteet arkistoissa ja akateemisissa tutkimusprojekteissa. Arkistoissakin tehdään valintoja, suodattetaan, ylläpidetään tiedonlähteitä, jotka eivät ole neutraaleja tai homogenei-

562 Esim. H:KS/V:21 (Nainen s. 1923); H:KS/V:4 (Nainen s. 1927); H:KS/V:23 (Nainen s. 1926); H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

563 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923)

564 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:21 (Mies s. 1921); H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

565 H:KS/V:23 (Nainen s. 1926).

566 Esim. H:KS/V:22 (Mies s. 1921).

567 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

568 Ks. Pietiläinen 2024; Neuvonen 2023, 23–24.

569 H:KS/V:29 (Mies s. 1928); H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

570 H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

571 H:KS/V:22 (Mies s. 1921); H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

572 H:KS/V:39 (Nainen s. 1932).

sia.⁵⁷³ Jotkut kertoivat muistelleensa omaa elämäänsä jo aiemmin muille tutkijoille tai perinteenkerääjille. Esimerkiksi Raili kertoi luovuttaneensa äitinsä muistoja ”Nuijamaan historiikkiin”.⁵⁷⁴ Hilkka taas kertoi tunteneensa Helvi Hämäläisen, haastateltavaa siteeraten ”joka oli rakastanut Olavi Paavolaista”. Hämäläinen oli usein seuraavin sanoin pyytänyt Hilkkaa muistelemaan Viipuria: ”Muisteles nyt taas ja minkälaista siellä, ja muisteles niitä katuja”.⁵⁷⁵ Lai-mi puolestaan oli toimittanut entisen kotikaupunginosansa Loikkasen lehteä, mikä oli auttanut pitämään mielessä Viipuriin liittyviä asioita:

Olen ollut, viistoista vuotta olen tehnyt tuota lehteä, että kyllä siel viipurilaisuus säilyy ja sitä on jatkuvasti tutkittava aina. Joka päivä käytän muutaman tunnin ajastani katsoakseni mitä Viipurista voi kertoa lisää.⁵⁷⁶

Pentti oli kirjoittanut elämästään ja urastaan muistelmakirjan, josta hänen omien sanojensa mukaan oli ”puolet Viipuria”. Tällä ilmauksella hän halusi korostaa, että Viipurilla oli suuri merkitys hänen elämässään.⁵⁷⁷ Harva aineistoni informanteista oli Pentin tavoin kirjottanut omia henkilökohtaisia lapsuudesta aikuisuuteen ulottuvia muistelmiaan. Muistelemisen itseisarvoisuus ja merkityksellisyys ovat asioita, joita on vaikeaa todentaa muutoin kuin pyytämällä haastateltavia refleктоimaan asiaa. Muistelemisen prosessit ovat yksilöllisiä, ja niiden esille nostamat tunteet tai affektit eivät johdu muistelemisesta sinänsä vaan valituista ajattelumalleista ja tunteiden käsittelytavoista, kenties myös materiaalisesta ympäristöstä.⁵⁷⁸ Vilma Hännisen mukaan tarinoiden yleinen tulkintakehikko ja sille annetut moraaliset arvot vaikuttavat tunteille annettuun painoarvoon, ja tulkintakehikkoa muokkaamalla tarinan herättämiä tunteita voidaan säädellä.⁵⁷⁹ Tämä pätee myös yhteisöjen ylläpitämään muistelukerrontaan. On muitakin kansainvälisiä esimerkkejä yhteisön voimasta ylläpitää ja tukea yksilöä sekä luoda kulttuurista identiteettiä.⁵⁸⁰ Katja Tikka on todennut osuvasti Karjalan Liiton toimineen sodan jälkeen ”terapiajärjestönä” sen mahdollistaessa menetyksen käsittelyn kollektiivisella tasolla.⁵⁸¹ Vaikeiden, ristiriitaisten ja tunteita herättävien aiheiden sanoitta-

573 Cook 2006.

574 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

575 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

576 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

577 H:KS/V:16 (Mies s. 1919).

578 Rinne, Kajander & Haanpää 2020, 7.

579 Hänninen 2000, 70.

580 Esim. Winslow 1999, 63.

581 Tikka 2023, 258–260.

minen ei ollut muistelijoilta edelleenkään itsestään selvää. Toisaalta sota-ajan muistelua ja vaikeidenkin aiheiden käsittelyä motivoivat hankkeen asettamat tavoitteet ja julkinen kiinnostus.

Sota-ajan muisteluun voi liittyä myös sen kaltaisia ahdistavia muistoja, joiden työstämiseen tieteellinen muisteluhaastattelu ei välttämättä ole oikea tai riittävä paikka. Lisäksi on mielekästä ja tärkeää pohtia, missä määrin sota-ajan kertomusten tulkintakehikot ovat muuttuneet tai niitä on haluttu muuttaa eri aikoina esimerkiksi uusien mallitarinoiden avulla. Sota-ajan kertomuksien tulkinta on vaihdellut jossain määrin ainakin 1960-luvulta 2000-luvun alkuun siinä, että niin sanotut kirjasodat ja poliittisten liikkeiden kritiikki vaihtuivat ymmärrykseksi. 2000-luvulta eteenpäin esimerkiksi uusi sotahistoria on nostanut esille tarvetta purkaa sankaritarinoita ja nostaa esille inhimillisiä kokemuksia.⁵⁸²

Hyvin tyypillisesti haastateltavat kertoivat jakavansa muistoja esimerkiksi oman perheenjäsenen, sisarusten tai entisten koulutovereiden kanssa omassa vertaisryhmässä. Karjalainen muistelee toiselle karjalaiselle, totesi Enni.⁵⁸³ Anneli oli muistellut myöhemmin perheen kotiapulaisen kanssa.⁵⁸⁴ Laina kertoi, että hän oli muistellut enemmän puolison kanssa tämän eläessä.⁵⁸⁵ Nämä suhteet merkitsivät jatkuvuutta Viipurin lapsuudesta aikuisuuden haastatteluhetkeen. Tämä selittää osin sitäkin, miksi esimerkiksi lapsuuden muistoista voitiin kertoa ”sisaruksen suulla”. Karjalaisten yhteisöjen lisäksi oli muitakin muistelun mahdollistavia ryhmiä kuten sotaveteraanit tai erilaiset seniori- ja eläkeläisryhmät.⁵⁸⁶ samaa ikäluokkaa edustavilla vertaisilla oli muistelussa merkittävä rooli. Erona muistelussa vaikutti olleen se, ettei rintamamuistoja jaettu herkästi oman ryhmän ulkopuolisille, kun taas evakkojen muistot kytkeytyivät karjalaisuuden sanoittamiseen ja siirtämiseen julkisesti. Ei ollut kuitenkaan itsestään selvää, että kaikilla olisi ollut lähipiirissään tai perheessään henkilöä, jonka kanssa muistella.⁵⁸⁷

Muistelemineen on paitsi valikoivaa myös sensitiivistä ja jopa ristiriitaista siinä mielessä, että vain tietynlaisia sodan muistoja on välitetty perheenjäsenille. Toisen maailmansodan muistamista on tutkittu runsaasti eri

582 Kinnunen 2006; Kivimäki 2006; Kirves 2024.

583 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

584 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

585 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

586 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

587 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

puolilla maailmaa, ja esimerkiksi Britanniassa on havaittu vastaavaa. Historioitsija Penny Summerfieldin mukaan sodan muistaminen on ollut sukupuolittunutta siten, että miehet ovat muistelleet keskenään eivätkä ole välttämättä muistelleet edes lähipiirilleen, erityisesti seuraaviin sukupolviin kuuluneille jälkeläisilleen. Tässäkin tulee esille se, että muistamisella on aina erityinen yleisönsä.⁵⁸⁸ Laimi totesi muistelleensa muiden viipurilaisten ja entisten naapureiden kanssa.⁵⁸⁹ Samassa yhteydessä hän toi esille sen, miten erilaista on muistella omien vertaisten eli evakkojen ja toisaalta hämeenlinnalaisten naapureiden kanssa:

--sitte arkielämässä ja hämeenlinnalaisten kanssa niitä voinut samalla tavalla muistella, eivätkä he olleet varmaan niin kiinnostuneetkaan niistä, ja sitten siihen aikaan ei uskottukaan, sanottiin paljon että karjalaiset liioittelevat et eihän niillä mitään siellä ollutkaan että että. Sekin oli yksi asia joka joka piti muistaa ja ehkä vaietakin siitä.⁵⁹⁰

Monet eri sidonnaisuudet eivät käyneet aina heti ilmi, vaan ne tulivat kerronnassa esille ikään kuin sivuhuomioina. Kaiken kaikkiaan haastattelujen perusteella syntyi vaikutelma vakiintuneesta tavasta muistella ryhmissä. Vaikka sotamuistojen ja rintamakokemusten muistelu ei ollut sama asia kuin evakkouden ja kotirintaman muistelu, samaa ikäluokkaa edustavilla vertaisilla oli kuitenkin muistelussa usein merkittävä rooli. Enni esimerkiksi kertoi haastattelussa ”naapurin työstä”, jotka olivat olleet juuri hänen vierainaan ja miten he olivat yhdessä ”muistelleet kaikkea”.⁵⁹¹ Muisteleminen saattoi merkitä nykyhetken kokemista, jota menneisyyden muistelu elävöitti.⁵⁹² Toisaalta sosiaalinen ja aktiivinen toiminta yhdistyksissä tuki muistamisen ja nykyhetken kokemuksen yhteen sovittamista.⁵⁹³ Ennin mukaan muistelemista tapahtui ”karjalaisten kanssa”, mutta ei heidän elämänsä ollut ”pelkkää muistelo”.⁵⁹⁴ Merkitykselliset muistelemisen kohteet olivat sidoksissa muistelijan henkilökohtaiseen tai perheen sosiaaliseen ja kulttuuriseen menneisyyteen. Perheen, sukulaisten, entisten naapureiden ja rintamatovereiden kanssa oli muisteltu yhdessä. Kaikki menneisyyteen kiinnittyvät merkitykselliset ryh-

588 Summerfield 2014, 31.

589 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

590 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

591 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

592 Misztal 2003, 13.

593 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

594 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

mät eivät kuitenkaan olleet ajankohtaisia haastattelun hetkellä, tai ne eivät tulleet syystä tai toisesta puheeksi.

Painotukset ja motivaatiot käsitellä sotaa edeltäneitä ajanjaksoja vaihtelivat haastateltavien välillä: kun yksi haastateltavista kertoi värikkäästi ja runsassanaisesti lapsuutensa Viipurista, toinen käsitteli sitä lyhytsanaisesti ja keskittyi kuvailemaan yksityiskohtaisesti lähinnä sota-ajan kokemuksiaan. Esimerkiksi Helvi muisteli mielellään juuri sotaa, ja haastattelupäiväkirjaan haastattelijalla oli todennut Helvin olleen ”hyvä kertoja” ja tarinoiden olleen ”kuvauksellisia”.⁵⁹⁵ Olen samaa mieltä. Kertomukselle pitää olla oma tila, ja sen täytyy täyttää tietyt kerrottavuuden kriteerit noustakseen esiin. Elävyys piti kuulijan mielenkiintoa yllä. Kertomuksen on jaettava kuulijan perusoletuksia.⁵⁹⁶ Sota-ajan tapahtumien kertaaminen ei sellaisenaan riitä, vaan kertomuksen täytyy olla niin kertojalle kuin kuulijoilleen merkityksellinen.⁵⁹⁷ Onni totesi yleensä välttelevänsä ”kipeän paikan”, sotavuosien muistelemista, vaikka toisaalta suostui mielellään haastatteluun ja muisteluun:

No eipä, eipä niistä paljon puhuttu oikeen, eikä tuota, se oli yleensä niin kipeä paikka, ettei sitä. Se vei, vei viis vuotta ihmisen elämästä, jollonka piti opiskella ja niin päin pois. Ja se oli, se oli tarpeeksi kova isku, että mä en niistä enempää oikeen ole höpötellyt. Höpötellyt.⁵⁹⁸

Onni oli henkilökohtaisesti kokenut sodassa hyvin dramaattisia tapahtumia, erityisesti häneen oli tehnyt vaikutuksen Viipurin luovuttamisen hetki kesällä 1944. Hänelle oli tärkeää, että haastattelut tallennettiin jälkipolville, vaikkei ”niistä enempää höpötellyt”.⁵⁹⁹ Toisaalta haastattelutilanteessa myös kehonkielellään hän saattoi viestittää päinvastaista asennetta haastattelijalle. Haastattelijalla kirjasi päiväkirjaan haastateltavan katsoneen samalla televisiota, mikä välittyi kameran ohi katsomisena.⁶⁰⁰

5.3. Muistelun materiaalisuus

Muistaminen on materiaalista siten, että erilaiset esineet ja symbolit herättävät muistoja ja ruumiillisia tuntemuksia. Jotkut haastateltavista halusivat

595 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

596 Hänninen 2000, 55.

597 Rosenthal 1991, 37.

598 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

599 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

600 H:KS/V:21 (Mies s. 1921). Anna Rauhalan laatima haastattelupäiväkirja Onnin haastattelusta 10.11.2000

pitää haastattelutilanteissa lähettyvillään muisto- ja kotiseututeoksia, sukututkimuksia ja historioita, joiden avulla he olivat valmistautuneet haastatteluihin ja jotka symbolisina ankkuripaikkoina tukivat kytkentöjä nykyisyydestä menneisyyteen.⁶⁰¹ Oli melko yleistä, että muistelijat vetosi haastattelutilanteissa aikaisemmin lukemiinsa teoksiin.⁶⁰² Kirjoissa oli runsaasti valokuvia, jotka tukivat lapsuuden muistelua kotialbumien ja muiden kulttuuristen tekstien ja diskurssien tapaan.⁶⁰³ Joillakin oli muistinsa tueksi koottu erilaisia muistinten välineitä⁶⁰⁴ kuten dokumentteja tai esineitä. Tällaiset materialisoituneet muistot saattoivat tuoda menneisyyden lähemmäksi.⁶⁰⁵ Bertta oli säästänyt asiapapereita, dokumentteja ja valokuvia Viipurin kodista ja sen ympäristöstä sekä aikaisemman avioliiton aikaisesta, edesmenneen puolison kanssa jaetusta kodista Vuokselasta.⁶⁰⁶ Kysyttäessä haasteltavilta löytyi yleensä aina jokin esine tai muisto, joka viittasi henkilön menneisyyteen. Se saattoi olla myös sukututkimus.⁶⁰⁷ Laimilla kirjallisuutta oli ”joka paikka täynnä”.⁶⁰⁸ Hyvin tyyppillisesti viipurilaishaastateltavat sanoivat tietojen löytyvän jostain kotiseutua käsittelevästä kirjasta, joka vieläpä oli läsnä haastattelutilanteessa. Esimerkiksi lastentarha-aikojaan muistellessaan Anja totesi tiettyjen seikkojen selviävän ”jostakin Viipuri-kirjoista”.⁶⁰⁹ Kristiina Korjonen-Kuusipuro ja Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen ovat todenneet, että kotiseutumatkat ovat olleet karjalaisille myös kehollisia kokemuksia. Ne ja matkoilta tuotu materia ovat auttaneet matkailijoita muistelemaan.⁶¹⁰ Esineet tai kasvit ovat myös toimineet muistelun uskottavuutta tuottavina tekijöinä.⁶¹¹ Tämänkaltaista kotiseutumatkoilta tuotua materiaalia hankkeessamme tarkasteltiin satunnaisemmin. Itse kuitenkin tulkitsen, että tuodut muistoesineet itsessään ovat transformoituneita symboleja, jotka vahvistavat kiintymyssuhdetta menneisyyden paikkaan. Menetyksen konkretisoimisella, etäännyttämisellä ja hyväksymisellä voi olla terapeuttista merkitystä.

601 Savolainen 2015, 366.

602 H:KS/V:24 (Nainen s. 1918); H:KS/V:39 (Nainen s. 1932).

603 Douglas 2010, 23.

604 Savolainen 2022b, 200–201.

605 Koskinen-Koivisto 2022, 123.

606 H:KS/V:32 (Nainen s. 1904).

607 Sukututkimus on yleistynyt Suomessa harrastuksena erityisesti 1970-luvun lopulta alkaen, ja aiemmin tietoja suvusta on välitetty ennen kaikkea suullisesti. Neuvontaa sukututkimuksessa Karjalan Liitto antanut vuodesta 1983 alkaen. (Willman 2010, 101.)

608 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

609 H:KS/V:/3 (Nainen s. 1929).

610 Korjonen-Kuusipuro & Arponen-Kuusisto 2017, 7.

611 Savolainen 2015, 239–240.

Aineistoni viipurilaisille muistelijoille kartat ovat liittyneet konkreettiseen kotipaikkojen etsimiseen, esittelyyn ja menneisyyden kokemiseen uudelleen paikan päällä.⁶¹² Michel de Certeau mukaan kartat ovat oppaita paikkoihin, joista on muodostunut vähitellen kuvitteellisia. Tällaiset muistojen kartat ovat tarinoillaan ohjanneet kulkijoiden reittejä kaupallisten ja poliittisten intressien mukaisesti.⁶¹³ Karttojen osoittamat paikat ovat yksi kuvitteellisen yhteisön keskeisistä strategioista. Kartat auktorisoivat kertomusta, tekevät sen todellisemmaksi.⁶¹⁴ Niiden avulla tapahtuva paikkojen nimeäminen muuttaa paikan eläväksi ja kiinnostavaksi tilaksi. Esineiden tapaan myös fyysiset kartat ja valokuvat mahdollistivat muistelun sekä muistin paikkojen kokemuksen.⁶¹⁵ Näistä pitkään kielletyistä, oman kotipaikan kartoista, tuli oman kulttuuriperinnön uusintamisen välineitä siirtokarjalaisille heti, kun niitä oli saatavilla ja matkat olivat mahdollisia. 2000-luvulla Viipurista on julkaistu useita karttojen irtopainoksia ja karttakirjoja, jotka perustuvat sotien jälkeen kiellettyihin topografisiin karttoihin. Eri kaupunginosien kartat olivat kaupunginosien muisto- ja muistelukirjoissa muistelemista helpottavia elementtejä.⁶¹⁶ Viipurilaisia pääsi matkustamaan entisen kotikaupunkinsa paraatipaikoille jo pian sodan jälkeen, säännöllisemmin ja luvanvaraisesti kuitenkin osana Leningradiin suuntautuneita ”ystävyyssmatkoja”.⁶¹⁷

Karjalaisuus itsessään merkitsi symboliksi muuttunutta paikkaa, jota ilmennettiin juhlavasti, yhteisöllisesti ja performatiivisesti ja samalla kehollisena muisteluna nykyisyydessä ja menneisyydessä samanaikaisesti.⁶¹⁸ Perinteentutkijat Liisa Lehto ja Senni Timonen ovat luonnehtineet siirtokarjalaisuutta ”omaksi sisäiseksi kulttuurikseen”, joka koostuu pitäjäjuhlista, lehdistöstä sekä muistelma- ja pitäjäkirjoista.⁶¹⁹ Järjestövetoiselle siirtokarja-

612 Asphlant, Dawson & Roper 2000.

613 de Certeau 1988 [1984], 120–121.

614 Esim. Anderson 2007 [1983].

615 Raninen-Siiskonen 1999, 273. Karttojen merkitystä on vahvistanut sekin, että valvontakomission vuonna 1945 antama vaatimus luovuttaa sekä kielto valmistaa tai kopioida topografisia karttoja luovutetulta alueelta vaikeuttivat myöhempinä vuosikymmeninä esimerkiksi tutkijoiden mahdollisuutta käyttää arkistoissa olleita luovutetun alueen karttoja tutkimuksiinsa. Suomen puolustusministeriö kumosi myöhemmin valvontakomission kieltoon perustuvat päätöksensä karttojen ja ilmakuvien julkaisemisesta. Karttoja oli muun muassa Sota-arkiston ja Kansallisarkiston hallussa. (Syrjö 2006, 10–15; Ekholm 1989, 83–84.)

616 Esim. Ilanen 2006; Viipurin Tienhaara - kylä kartanoalueen keskellä (1990); Järvinen & Tikka 1993, 14.

617 Korjus 2001, 151–153.

618 Esim. Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 13.

619 Lehto & Timonen 1993, 88.

laisuudelle on ollut ominaista paitsi omaehtoisuus myös yhteistyö eri tahojen kanssa sen tutkimisessa ja tulkinnoissa. Toisaalta järjestökarjalaisten jatkuvana agendana on ollut etsiä uusia työn jatkajia. Nykyisin muistelulähtöinen, omaehtoinen ja vertaisuuteen perustuva siirtokarjalaisuus kukoistaa internetissä.⁶²⁰ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastatteluja voidaan tarkastella myös eräänlaisina tilattuina tarinoina,⁶²¹ joiden tarkoituksena on esittää karjalaisten kertomus valikoidun heimokulttuurin näkökulmasta. Ainakin osalla haastateltavista näkyi erityinen sitoumus tuottaa tunnistettavia Karjala-kuvauksia.

Ulla Savolaisen mukaan menneen ja nykyisen välisen yhteyden rakentaminen muistelussa on luonteeltaan kerronnallista, ja se voi perustua metaforiselle tai metonymiselle logiikalle. Muistelu on ajallista hahmottamista ja mahdollista vain paikassa olemisen kokemusten kautta. Muistelu ja muistot kytkeytyvät tyypillisesti konkreettisuuteen, minkä vuoksi tarvitaan kiinne-kohtia, esineitä, dokumentteja, päivämäärä, tila tai nimetty paikka. Tällöin muistin paikat ovat konkreettisia ja ne materialisoituvat kerronnassa.⁶²² Eri-laisten materiaalien olemassaolon avulla monet haastateltavat olivat muistelleet ja tehneet jo pitempään päätelmiä omasta menneisyydestään. Esimerkiksi Laina viittasi valokuvaan, jonka mukaan hän ajatteli vanhempien olleen ”aina sulassa sovussa”.⁶²³ Vastaavanlainen menneisyyden paikkaa koskevien tulkintojen visuaalinen lähde on ollut Etelä-Karjalan museon Viipurin pienoismalli, joka on ikään kuin pysäytyskuva vuodelta 1939 ennen sotaa.⁶²⁴ Kotiseutumattojen yhteydessä luodut uudet tekstit ja tulkinnat Viipurista asettuivat aikaisempien sukupolvien muistojen jatkumolle.⁶²⁵ Väinölle kaupungin asemakaava auttoi palauttamaan mieleen menneisyyden:

No sehän on aika surkeeta se ympäristö, ja tuota ei se oikein miellyttävää ole, mutta meikäläinen, joka on elänyt siellä nuoruutensa, ei oikeastaan katsele sillä silmällä, vaan elää niinku siinä menneisyydessä. Ja ja kun tämä asemakaava on säilynyt melkein ennallaan, niin siellä voi kulkea aivan niinkun vanhoja jälkiä ajattelemta sitä, että tämä on nyt muuttunut kerta kaikkiaan.⁶²⁶

620 Heimo, A. (2014). Esitelmä: Omaehtoista historianuottamista. *Elore*, 21(2). <https://doi.org/10.30666/elore.79158>

621 Tuuva-Hongisto 2007, 17.

622 Savolainen 2015, 217.

623 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

624 Pienoismalli valmistui vuonna 1985 ja se perustuu 2.9.1939 otettuihin ilmakuviin. (Esim. Eeva 2020 128–130.) Pienoismallissa ei ole mukana kaikkia kaupunginosia, esimerkiksi Viipurin Tienhaaraa, joka oli merkittävä teollisuuskeskittymä ja työläisten asuttama alue.

625 Lehto 2010, 8.

626 H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

Haastatteluhetkellä Vieno piti kotinsa seinällä sekä Karjalan että Viipurin karttaa, jotka auttoivat häntä suunnistamaan entisessä kotikaupungissaan.⁶²⁷ Erilaiset dokumentoidut maamerkit muistojen kaupungin kartalla olivat tärkeitä koordinaatteja yhteisöjen kotiseutumatkoilla. Moni viipurilaishaastateltavista kertoi käyneensä matkoilla katsomassa entistä kotitaloaan, minkä lisäksi yhteisiä tärkeitä maanmerkkejä olivat esimerkiksi Alvar Aallon kirjasto, Viipurin linna, Jussi Mäntysen Hirvi-patsas ja Monrepos'n puisto.⁶²⁸ Nämä Viipurin kuva-albumeissa ja matkaoppaissaakin esiteltyt paikat, arkkitehtuuri ja maamerkit ovat myös suomalaisen matkakirjallisuuden maalaama kuva Viipurin vierailijoille 1930-luvulta 2000-luvulle.⁶²⁹

Paikat ovat fragmentaarisia ja sisäänpäin kääntyneitä historioita, mutta muisteltu menneisyyden paikka herää kartalle merkittyjen muistojen kautta ulkopuolisillekin.⁶³⁰ Haastatteluissa tunnettua maamerkkejä ja maiseimia nostettiin esiin erityisinä ylpeydenaiheina, osoituksena seudun historiallisuudesta ja merkittävydestä:

Ei sanottu koskaan, että mennää Suikkasille vaan että mennään Töyryyn. Ja tämä Töyryn talo sijaitsi korkealla kummalla Kullervonpuiston ja [Pantsarlahden] puiston päässä. Ja meidän kotimme ikkunasta näkyi sellainen maisemakuva, siinä oli viisi kirkon tornia, ja linnan torni kuudes.⁶³¹

Alvar Aallon kirjasto, jonka restaurointia ei ollut vielä tuolloin aloitettu, herätti muistoja; sen lasten lukusaleissa oli käyty lukemassa kirjoja ja sen viereiseltä kumpareelta oli laskettu mäkeä. Saimi muisteli käyneensä pesemässä kätsensä kirjaston vessassa.⁶³² Työläisalueet kaupungin keskustojen ulkopuolella ovat usein rajautuneet ulkopuolelle Viipuria käsittelevistä yleisteoksista, mutta ne olivat monille henkilökohtaisesti tärkeitä ja kaupunginosakartan avulla moni muisteli ja osasi sijoittaa itsensä oikeaan paikkaan lapsuuden muistelussa:

Kyl mie muistelen sitä ku mie käyn makkaamaan tuohon, niin mie muistelen aina kaikki ne, kun lähetään Samolasta Lihaniemeen. Huvila-asukkaat ku oli ihan vierieressä kii, ihan sinne Kiesniemel saakka. Niit oli niitä huviloii nii paljo. Nii mie muistan ne kaik ja ollaan käyty siel.⁶³³

627 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

628 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927); H:KS/V:34 (Nainen s. 1915); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V: 29 (Mies s. 1928); H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

629 Lehtipuu 2001; Lankinen & Miettinen 2009.

630 de Certeau 1988, 108, 121.

631 H:KS/V:26 (Nainen s. 1923).

632 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

633 H:KS/V:6 (Nainen s.1916).

Karttamaisesti rakentuvat muistot paljastavat kertojien käsityksen heidän ja heidän perheidensä paikasta kaupungin sosiaalisessa yhteisössä ja luokka-asetelmissa. Esikaupungeissa asuneet muistelijat tiedostivat hyvin keskustan ja laitakaupunginosien keskinäiset hierarkkiset suhteet yhteisönä silmissä. Esimerkiksi Anna-Liisan kuvasi, miten lapsuuden miljöö vaihtui perheen muuttaessa vuonna 1936 Haville, ”laitakaupungille”.⁶³⁴ Mainin koti sijaitsi Hiekan kaupunginosassa, ”syRJäkaupungissa”.⁶³⁵

No, sehän oli nyt sitte tätä vanhempaa keskusta-aluetta. Siinä oli [Viipurin] kauppatori oli vieressä, kauppahalli oli vieressä ja sitten nämä lähikadut olivat myös siihen aikaan semmosia liikekatuja. Sitten myöhemmi, kun mie olin jo sanotaan parikymmenvuotias, niin sitten tämä varsinainen keskusta siirtyi enemmän siis kauemmaksi tästä kauppatorista että se siirtyi Punaisenlähteentorille päin.⁶³⁶

Sitaatti Anna-Liisalta kertoo osuvasti, miten muistelu kykenee tavoittamaan sekä kaupungin että muistelijan oman näkökulman muutoksen eri ikävaiheiden seurattessa toistaan.

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa haastattelijat johdattivat haastateltavat muisteluun kysymyksillä ”Muistatko?” tai ”Onko sinulla muistikuvia?”, ja haastateltavat puolestaan käyttivät muistellessaan tyypillisesti ilmaisuja ”muistan”, ”muistaakseni” tai ”muistikuvani mukaan”.⁶³⁷ Nämä viittaavat historianesittämisen sopimukseen tai tässä tapauksessa erityisesti muistelusopimukseen, jossa haastateltavat ilmaisevat sitoutumista totuuteen oman muistamisensa suhteen ja haluavat näin ilmaista referentiaalisuuden ja sitoutumisensa totuudessa pysymiseen. Samalla haastateltavat tuovat esille, milloin muisto on omakohtainen, milloin jonkun toisen kokemus.⁶³⁸ Kerroinnallisesti toiset haastateltavista kiinnittyivät kysymyksiin täsmällisemmin kuin toiset. Haastatellut selvästi myös tiedostivat muistelunsa olevan subjektiivista, ja toisinaan he kommentoivat tätä piirrettä omin sanoin arvioimalla omaa muistamisen tarkkuuttaan. Esimerkiksi Matt todensi tämän nostamalla esille yksityiskohtia ja nimiä sekä arvioimalla omaa muistamisen laatuaan:

No Viipurin Urheilijoiden poikaosasto oli aika suuri siihen aikaan ja siihen kuulouksestaan luultavasti aivan satoja poikia ja meidän ihanteemme niiltä vuosilta oli juuri urheilijoita mä muistan muun muassa Viipurin Urheilijoiden pikajuok... pikaviestijoukkueen joka voitti Suomen mestaruuden vuosina kolmekymmentäkol-

634 H:KS/V:24 (Nainen s. 1924).

635 H:KS/V: 31 (Nainen s. 1918).

636 H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

637 Esim. H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V: 29 (Mies s. 1928); H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

638 Heimo 2010, 59–61, 63.

me, neljä jotain niihin aikoihin ja ja muistan muistan juoksijatkin vielä Miettinen, Miettinen, Pulli, Laine, Gummerus ja ne oli meidän sankareita. Sitten mä olin kymmenenvuotias ja tuli olympiakisat ja muistan hyvin ne ajat --⁶³⁹

Jotkut haastateltavista määrittivät hyvinkin tarkasti itse sen, mitä he muistivat ja mitä he eivät muistaneet. Näin he arvottivat myös muistojen merkitystä. Esimerkiksi Railin muistelussa esiintyi usein ilmaisuja, kuten ”muistan sen hyvin” tai ”jos en väärin muista”.⁶⁴⁰

Oman muistelemisen luotettavuus ja todennettavuus olivat haastateltaville itselleen merkityksellisiä, ja moni toi hanakasti esille muistamattomuutensa tiettyjen teemojen suhteen. Muistamattomuuden ja muiden kertomien muistojen luotettavuuden arviointi samassa kertomuksessa luo vaikutelman, että haastateltava ottaa muistelemisensa vakavasti. Haastateltava pyrkii kertomaan tapahtumasta niin tarkasti kuin muistaa. Haastateltavien välillä ilmeni suuriakin eroja siinä, millä tavoin he arvioivat omaa muistamistaan tai luottivat toisten muistamiseen. He ikään kuin jättivät haastattelijan ja kuulijan arvioitavaksi sen, mikä muistelusta on tutkimuksellisesti tai dokumenttitarkoituksessa tärkeää.

639 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

640 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

6 MUISTELTU VIIPURILAISUUS

6.1. Viipurilaisuuden tunnusmerkkejä

Viipurilaisuus on merkityksellinen etuliite, joka saa haastateltujen kerronnassa erityisiä merkityksiä. Viipurilaisuuden mielikuviin olivat aikaisemmin 1800-luvulla vaikuttaneet kaupungin ammatinharjoittamisesta päättäneet virkamiehet ja porvaristo, jotka arvioivat viipurilaisuuden kriteerejä käytännöllisistä syistä myöntäessään oikeuksia elinkeinonharjoittamiseen. Viipurilaisuus nähtiin tällöin ”syntyperäisyytenä”.⁶⁴¹ 2000-luvun alussa viipurilaisuus on luonnehdinnoissa jälkikäteistä. Viipurilaisuus luonnehtii henkilöä tai toimintaa: haastatteluissa esiintyvät niin ”viipurilainen rouva”, ”viipurilainen koulutytty”, ”viipurilaiset pojat”, ”viipurilainen kahvivyhtiö” kuin ”viipurilainen seurakunta”.⁶⁴² Viipurilaisuus tekee näin henkilöstä tai toiminnasta vertaisille erityisellä tavalla tunnistettavaa. Aineistoni muistelukerronnassa Viipuri selitti henkilön luonnetta, ammatin laatua ja elämän suuntaa, ja Viipurilla näyttää olleen erityinen *aura*.⁶⁴³ Sodan jälkeisessä muistelukirjallisuudessa viipurilaisia on luonnehdittu sitkeiksi, sukkeliksi, ahkeriksi ja huumorintajuisiksi,⁶⁴⁴ ja heitä on kuvattu laveasti ja värikkäästi.⁶⁴⁵ Näillä kuvauksilla

641 Einonen 2013, 11,13–16.

642 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915); H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922); H:KS/V:15 (Mies s. 1919).

643 Aura on Walter Benjaminin lanseeraama käsite, joka alun perin on viitannut taideteoksen uniikkiuteen valokuvaamisen ja painokuvien yleistyessä (Benjamin 1993, 616).

644 Leppo 1946, 10–13, 15, 41.

645 Ks. Tilli 1985, 1987, 1989, 1992, 1993, 1996& 1997; Pulla 1980; Idefelt 1983.

näyttäisi olleen viipurilaisten muistelukerronnan muotoutumisessa erityinen rooli. Tunnetut viipurilaiset ovat toimineet mallitarinan esikertojina, ja näin luoneet sekä vahvistaneet yhteisöjensä muista poikkeavia ominaisuuksia.⁶⁴⁶

Omasta syntymäpaikasta kertomiseen viipurilaisuuden sanallistamisen yhteydessä rohkaisivat usein ensimmäiset haastattelukysymykset. Esimerkiksi Anna-Liisa aloitti omasta elämästään kertomisen omasta syntymästään ”Viipurin naistenklinikalla”, jolla hän tarkoitti Viipurin Naistensairaalaa. Sieltä hänet oli tuotu vauvana kotiin Papulan kasarmille. Omasta elämästä kertomisen alkumetreillä nousivat esille hänen perheensä ja lähiyhteisönsä kertomat muistot, jotka hän oli hyvin varhain omaksunut osaksi omaa elämänkertomustaan. Näillä perhekertomuksilla on vaikutusta siihen, kuinka omaa identiteettiä rakennetaan.⁶⁴⁷ Lapsuuden muistot voivat myös rakentua perheessä kerrotuista tapahtumista, mitä ajatusta tukee sekin, ettei koettu ja muisteltu viipurilaisuus välttämättä edellyttänyt syntymistä Viipurissa. Ilmari esimerkiksi oli syntynyt Helsingissä, mutta määritteli viipurilaisuutensa niin oman asumishistoriansa kuin isänsä kotiseudun kautta.

Markku: Kumpi suku teille on tärkeämpi, kumpaan tunnette kuuluvanne, äidin suku vai isän suku?

Ilmari: Isän suku. Minähän olen viipurilainen, vaikka kävin Helsingissä syntymässä, koska isämme oli silloin täällä, mutta kaksivuotiaana siirryimme Viipuriin.⁶⁴⁸

Laina taas esitteli itsensä haastattelun aluksi kertomalla koko nimensä ja syntymähistoriansa: ”Olen syntynyt Viipurissa vuonna 1924 Kannaksenkadulla silloisessa synnytyslaitoksessa, jossa synnytyslääkärinäni oli toiminut tohtori Rauramo, nykyisten Rauramoitten isä.” Konkreettisen syntymäpaikan ja synnytyslääkärin mainitseminen on oman kotikaupungin haltuunottoa mitä henkilökohtaisimmalla tavalla.

Myös oman suvun Viipurissa harjoitettu ammatti saattoi helpottaa identifioitumista viipurilaiseksi. Esimerkiksi Railin perheen määritteli viipurilaiseksi isän ”tunnettu räätälisuku” Viipurissa.⁶⁴⁹ Viipurin ja kaupunkielinkeinon kytkeytyminen yhteen on yksi tapa sanoittaa vahvaa identifioitumista viipurilaisuuteen, kuten Lainan kuvauksessa: ”Mun äidin vanhemmat oli vii-

646 Martin 1995, 8.

647 Vuorinen 2001, 128–129.

648 H:KS/V:29 (Mies s. 1928).

649 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

purilaisia. Isoisäni oli Matti Himmanen,⁶⁵⁰ jolla oli maalausliike Viipurissa.”⁶⁵¹ Elinkeinojen kautta määrittyvä kotikaupunki oli tärkeä myös varuskuntaperheen tyttäreille Anna-Liisalle, jolle Viipuri oli ennen kaikkea ”varuskuntakaupunki”.⁶⁵²

Muistelu voi kohdistua omaa syntymää edeltävään aikaan,⁶⁵³ joten myös oman viipurilaisuuden rakentuminen voi alkaa ajallisesti jopa henkilön omaa syntymää edeltävältä ajalta. Tällöin viipurilaisuutta ilmentävät perhe ja suku. Väinö aloitti haastattelun kertomalla ensin kannakselaisista sukutaustoistaan ja vasta sen jälkeen syntymästään ja elämästään Viipurissa. Viipurilaisuus oli hänelle keskeinen osa identiteettiä. Suurperheessä kasvanut Väinö kertoi kasvaneensa ja asuneensa 23 ensimmäistä ikävuottaan kaupungissa, osoitteen tarkkuudella paikannetussa nelikerroksisessa kivitallossa Linnoituksen kaupunginosassa. Vaikka perhe muutti myöhemmin Johannekseen, Väinö piti muistelussaan kiinni viipurilaisuudestaan, ja viipurilaisena hän esiintyi itsekkin haastattelussa: ”Minähän olen viipurilainen.” Myöhemmin armeijaan mennessään hän joutui siirtämään kirjansa vanhempien muuton vuoksi Johannekseen, koska asui osan vuodesta kotona, mutta silti hän haastattelussa puhui mielellään ja enimmäkseen Viipurista.⁶⁵⁴ 1920-luvun alussa syntynyt Inga korosti viipurilaisuuttaan, mutta painotti sekä kaupungissa että maaseudulla asumisen muistoja: hän kertoi asuneensa ”keskellä kaupunkia”, joskaan Viipuria koskevat muistot eivät olleet yhtä keskeisessä asemassa kuin eletyt vuodet Nuoraan kylässä Viipurin maalaiskunnan puolella.⁶⁵⁵

Lainan maininta ”Rauramoista” oman syntymänsä yhteydessä edustaa kertojalle merkityksellistä viipurilaista paikallistietoutta ihmisistä, suvusta ja instituutioista. Viipurilaiset lääkärit olivat eräänlaista kaupungin kermää, ”yläluokkaa”, jota jotkut Viipuria kirjallisesti muistelleet mielellään toivat omien sosiaalisten piiriensä yhteydessä esiin. Lainan mainitsema tohtori Rauramo ja hänen Margit-rouvansa olivat oman aikansa silmää tekeviä.⁶⁵⁶ Viipurilaisuuden kuvauksessa muistelijä kytkee näin oman kertomuksensa

650 Nimi pseudonymisoitu.

651 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

652 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925). Viipuri-kirjallisuudessa on useita esimerkkejä elinkeinon mukaan määritellyistä suvuista, joilla toiminta oli jatkunut usean sukupolven ajan (ks. Elfström 1978).

653 Kortelainen 2008, 89.

654 H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

655 H:KS/V:13 (Nainen s. 1920).

656 Kaukinen 1989, 67.

viipurilaisten hegemoniseen kertomukseen, johon kuuluvat menestyneet viipurilaiset. Heidän kanssaan koettiin yhteyttä yhteisen kohtalon kautta. Juuri erilaisten kuuluisuuksien mainitseminen on hyvinkin tavanomaista erilaisissa viipurilaisten ja karjalaisten muisteluissa.⁶⁵⁷

Tutkimukseni haastatteluaineistossani muistelijat mainitsevat sellaisia tunnettuja henkilöitä kuin muusikot Heimo Haitto ja Boris Sirpo, näyttelijä Aili Hildén, hovineito Anna Virubova, kirjailija Olavi Paavolainen, kansanopistonjohtaja Erkki Paavolainen tai kirjailija Lempi Jääskeläinen.⁶⁵⁸ Osa heistä oli jo omana aikanaan Viipurissa paikallisesti tunnettuja, osa myöhemmin valtakunnallisesti kuuluisia hahmoja, kuten Olavi Paavolainen. Anna-Liisa toi omassa muistelussaan esille itseään hoitaneen lääkäri Toivo Salmen, joka ”sittemmin oli äidinmaitokeskuksen perustaja ja on Turussa ollu melkonen nimi”.⁶⁵⁹ Kaupunkilaiseliitin, paremman väen, ihailu rinnastuu vastaavaan ilmiöön maaseudulla. Folkloristi Eija Starkin mukaan eliittiä on ihailtu maalaisköyhälistön keskuudessa. Ilmiötä selittää ajatus teoreettisesta mahdollisuudesta tai haaveesta omakohtaiseen sosiaaliseen nousuun.⁶⁶⁰

Maineikkaiden laitosten ja henkilöiden mainitseminen vahvisti arvatenkin muistelijan omanarvontuntoa: entinen kotikaupunki ei ollut vähäpätöinen, vaan sieltä ponnisti monia lahjakkaita ja päteviä henkilöitä. Pian sotien jälkeen julkaistussa viipurilaisessa kirjallisuudessa paikkakuntien merkkihenkilöiden esittelemine ja heidän piirteidensä esilletuomine ”viipurilaisina” nostatti omanarvontuntoa. Se saattoi ilmentää koettua kaipuuta, olivathan ihmissuhteet ja verkostot rikkoutuneet tai ainakin niitä oli jouduttu muovaamaan uudestaan. Ei ollut tavatonta, että tutkimusprosessin aikana

657 Leppo 1946; Jääskeläinen 1957; Järvinen 1993a.

658 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927); H:KS/V:4 (Nainen s. 1927); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/K:24 (Nainen s. 1926); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

659 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925). Viipurista oli sodan jälkeen siirtynyt alan spesialisteja, professoreja ja ylilääkäreitä ympäri Suomea. Turun yliopiston kansatieteen professori Pekka Leimu (1943–) listasi minulle 11 viipurilaislähtöisen Viipurista Turkuun siirtyneen akateemisen tutkijan nimeä ollessani Turun yliopiston Itämeren alueen kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation tutkijakoulutuksen seminaarissa 13.1.2003. Professorien nimet olivat paperissa seuraavassa järjestyksessä: Tauno Nurmela (romaaninen filologia), Leo Aario (maantiede), Kalle Neuvonen (geologia), Atte Meretoja (epäorgaaninen kemia), Pekka Brummer (sisätautioppi), Urpo Siirala (korva-, nenä- ja kurkkutaudit), Alexander Rudolf (Saku) Klossner (kirurgia), Kaarlo Valle (eläintiede), Lauri Rauramo (gynekologia) ja Kaarlo Hartiala (fysiologia). Lisäksi Turun yliopiston kirjastonhoitajana toimi Eero K. Neuvonen. Näidenkin spesialistien aurat ovat säteileet Turkuun ”viipurilaisuutta”, mikä oli varmasti tärkeää alueelle siirtyneille siirtokarjalaisille. Maineikkaita Viipurin lääkäreitä on listannut ja tarkastellut muistelutekstissään niin ikään K. Kaukinen (1989).

660 Stark 2005, 44–45.

arkisemmissakin tutkimukseen sinänsä liittymättömissä keskusteluissa nousi esiin maineikkaita viipurilaisia henkilöitä. Niitä toivat esiin usein myös oma isoäitini tai vanhemmat henkilöt, joiden mielestä viipurilaisuudessa oli jotain hienoa ja hohdokasta.

Haastatteluaineistossa muistelijoiden oman viipurilaisuuden korostaminen vaihteli erilaisin attribuutein ja sävyin, joilla haastateltavat ilmaisivat oman viipurilaisuutensa voimakkuutta tai luonnetta. Esimerkiksi Martan täti oli ”paljasjalkainen viipurilainen”, ja hänen käyttämänsä murre sisälsi viipurilaisittain ”venäjänkielisiä ja ruotsinkielisiä” sanoja.⁶⁶¹ Anneli käytti isästään termiä ”pesunkestävä viipurilainen”.⁶⁶² Kirjallisuudessa on ollut tapoja nimitä viipurilaisia ”tosiviipurilaisiksi” tai ”aitoviipurilaisiksi”.⁶⁶³ Aidon viipurilaisuuden määrittelyn takana oli joko pitkäkestoinen asuminen tai juuret, joita voidaan verrata Viipurissa vain vähän aikaa asuneisiin. Kaupunkimuistoja tutkineen etnologi Anna-Maria Åströmin mukaan Walter Benjaminin käsitteellistämä paikan aura ei ole pelkästään nostalgisen ajattelun tulos, vaan se on seuraus erityisestä kokemuksesta, jonkin historiallisesti merkittävän tapahtuman todistamisesta. Auran johdosta henkilön itsetunto on lisääntynyt. Nähdyn ja koetun myötä kokemus paikan omistajuudesta vahvistuu.⁶⁶⁴

Viipurilaisten olemusten luonnehtiminen on muistelijaille mieluisaa, ja viipurilaisuutta on luonnehdittu useissa muistelman- ja muisteloteoksessa.⁶⁶⁵ Haastateltujen mukaan viipurilaiset tunnisti erityisesti murteesta. Sotia edeltävässä Viipurissa puhuttiin monia lähiympäristön murteita, erään haastateltavan mukaan jopa savon murretta.⁶⁶⁶ Viipurilainen murre tai yksittäiset murresanat, jotka viittaisivat alueella puhuttuihin kieliin, muodostivat osalle kertojista keskeisen viipurilaisuuden ilmentymän. Martan Viipurissa oppikoulua käynyt täti oli opettanut haastateltavalle joitain viipurilaisia sanoja, kuten ”kutseri”⁶⁶⁷, joka tarkoitti vuokra-ajuria, ja ”parasoolli”, joka merkitsi päivänvarjoa:

661 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

662 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

663 Meurman 1989, 29–36.

664 Åström 2016, 379.

665 Leppo 1946; Bergroth, Jääskeläinen & Kojo 1951; Tuomi 1972; Paavolainen 1982; Tetri 1995.

666 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

667 (Yleisemmin tunnettu murretermi vuokra-ajurille on ollut isvossikka, vossikka tai issikka. https://kaino.kotus.fi/sms/?p=article&sms_id=SMS_4d6f78cff7f0953470acdd8d51761c37&word=isvossikka&list_id=60267, (luettu 27.11.2023); ks. myös Paavolainen 1978, 85.)

Niin tuota minnuu nii, miust ol niin hauska tää ku hää miule kerto et, mie kutserin kans pastieraamaa pitki rotuaarii.⁶⁶⁸

Tästä katkelmasta käy ilmi, että kertojan viipurilaisuutta vahvisti tämän viipurilaisuus ja tämän käyttämä erikoinen murre.⁶⁶⁹ Tällaista murretta käyttivät ”vanhat viipurilaiset” kuten Ennin isä ja täti. Viipurilaista puhetapaa muokkasi vanhastaan monikielisyys, ja puhetavalla oli pyritty käytännönläheisesti poistamaan esteitä asioinnissa.⁶⁷⁰ Haastateltujen tuntemassa ”Viipurin murteessa” oli runsaasti venäjän ja ruotsin kielestä omaksuttuja sanoja ja ilmauksia. Esimerkiksi Martan täti oli käyttänyt sellaista venäläisperäistä hellaa merkitsevää sanaa kuin *liitta*, joka oli laajemminkin käytössä kannakselaisissa murteissa.⁶⁷¹ Enni kuvaili Viipurin kodin komeroita omaksumiltaan viipurilaismurteen termeillä kuten *vaateputka* ja *ruokaputka*.⁶⁷² Viipurin yleisesti tunnistettu murre oli selvästikin huumorin ja kotoisuuden ilmentäjä. Useampi haastateltava koki yhä erottavansa viipurilaisen murteen muista. Esimerkiksi Ilmari luonnehti käyttämäänsä lapsuuden murretta ”selväksi Viipurin murteeksi”, joka oli ruostunut.⁶⁷³ Vieno totesi hänen käyttämänsä Viipurin murteen olevan tunnistettavaa tuttavapiirissään.⁶⁷⁴ Inga nautti murteen puhumisesta silloin, kun hän tapasi jonkun Viipurin murretta taitavan henkilön esimerkiksi viipurilaisessa osakunnassa. Hänelle murre oli ollut kodin kieli, jota hän oli puhunut miehensä kanssa tämän kuolemaan asti. Hän oli puhunut murretta koiralle sekä hallinnut ”määrätyt sanomiset”. Murteen käyttö merkitsi hänelle ilmeisen henkilökohtaista tapaa puhua lähimmilleen. Ingan vanhemmat olivat puhuneet Ingalle kirjakieltä, eivätkä hänen omat lapsensa olleet myöskään omaksuneet murretta.⁶⁷⁵ Enni oli herkistynyt erottelemaan muresanojen alueellisia eroja. Esimerkiksi kahvia merkitsevä *kohvi* ei ollut hänen lapsuudenperheensä käytössä Viipurissa, toisin kuin seitsemän kilometrin päästä kotoisin olleen tuttavan kotona.⁶⁷⁶

Murteen lisäksi vaatetus nousee esille muistellussa viipurilaisessa elämäntyyliässä ja kaupunkilaisten habituksessa. Vaatetus oli monelle naishaas-

668 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

669 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

670 Einonen 2013, 8; Tandefelt 2002, 66.

671 H:KS/V:25 (Nainen s.1923).

672 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

673 H:KS/V:29 (Mies s. 1928).

674 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

675 H:KS/V:14 (Nainen s. 1920).

676 H:KS/V:21 (Nainen s.1923).

tateltavalla esille noussut muisteluaihe. Niin rauhan kuin sodan aikana vaatetuksen avulla pyrittiin ohjaamaan omaa ruumiillista ja henkistä olemusta. Viipuri kytkeytyi kannakselaisten muisteluissa kaupunkilaisuuteen, ja usein juuri ”parempaan” pukeutumiseen.⁶⁷⁷ Kaupunki oli uusien elämänmuotojen ja tyylien määrittelijä. Viipurissa toimi vaatetusalan yrityksiä ja ammattilaisia, joilla oli vaativa asiakaskunta.⁶⁷⁸ Keskeistä oli kaupunkilaisten mahdollisuus käyttää rahaa. Muoti on suurkaupungeissa ylempien luokkien erottautumisen ja alempien luokkien jäljittelyn väline. Sitä hyödynnetään yhtäältä huomatuksi tulemiseen ja erottautumiseen, mutta samalla muoti on myös ryhmään kuulumisen väline. Muoti vaikutti muodin kautta siten kaupunkilaisten sosiaaliseen vuorovaikutukseen.⁶⁷⁹

Ei ole sattumaa, että viipurilaisuus nousi toistuvasti esille juuri vaatetuksen kautta. Aikaisemmin rahvaan pukeutuminen oli jakaantunut selkeämmin arki- ja juhlapukeutumiseen. Modernisaatio merkitsi makujen ja tyylien murrosta 1800-luvun lopulta alkaen. Vaikka vaikutusvaltaiset tyyliin ja pukeutumiseen kantaa ottaneet aikalaiset halusivat antaa kansanomaisesta pukeutumisesta harmonisen ja ihannoivan kuvan, säätyläisten näkökulmasta alempia yhteiskuntaluokkia pidettiin epäsiisteinä.⁶⁸⁰ Mitään yhdenmukaista tai suoraviivaista kehitystä kansanomaisesta pukeutumisesta muotipukeutumiseen ei tapahtunut, mutta modikas pukeutuminen ei ollut enää vuosisadan alussa säätyläisiä ja rahvasta erottanut asia. Eri pukeutumistyylien jakolinja näkyi pitkään maaseudun ja kaupunkilaisten välillä, vaikkakin kaupunkilainen muoti kulkeutui vähitellen myös maaseudulle.⁶⁸¹ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -aineisto heijastelee monin paikoin kaupunkilaismuodin leviämistä ja merkitystä Kannaksella.

Nuoret ja kaupunkilaiset olivat muotipukeutumisen ja uutuuksien omaksujina etujoukoissa, ja 1920- ja 30-luvun maaseudun nuoriso pyrki jäljittelemään kaupungin tyylejä. Maaseudulla ainoastaan vanhemmat sukupolvet suhtautuivat ennakkoluuloisesti uutuuksiin, myös muotiin, joka oli jossain suhteessa heille moraalikysymys. Uutuuksien vastustajat pyrkivät kontrolloimaan ympäristöään pitämällä muotia turhamaisuuden merkinä.⁶⁸² 1920- ja

677 Esim. H:KS/K:6 (Nainen s. 1928, Valkjärvi); H:KS/K:12 (Nainen s. 1917, Äyräpää); H:KS/K:11 (Nainen s. 1912, Sakkola).

678 H:KS/K:16 (Nainen s. 1917, Äyräpää); Luukas 1998, 44.

679 Noro 2005, 15, 101–103.

680 Turunen 2011, 188.

681 Mikkola 2019, 152–153.

682 Mikkola 2019, 154–155.

1930-lukujen Viipurin elämästä kertovissa painetuissa julkaisuissa ja niiden kuvastossa pukeutuminen noudatti ajan muoteja: pitkät takit, hatut, kengät ja käsiineet sekä ammatin ja aatteellisen harrastuksen mukainen pukeutuminen kertovat kaupunkilaisten vertaisryhteisöjen vaikutuksesta yksilöön tämän ulkoasua myöten. Aatteellinen pukeutuminen tai ammattialojen yhdenmukaisuutta korostavat asut olivat osa modernia kaupunkilaisuutta, joka näkyy muistojulkaisujen valokuvissa.⁶⁸³

Modernin ajan pukeutumista leimasivat erilaiset arki- ja kansalaisroolit, joihin pukeutujia opastettiin. Samalla pukeutuminen oli terveys- ja hygieniakysymys.⁶⁸⁴ 1920- ja 30-luvun lehdistö pyrki valistamaan kohderyhmiään eri tavoin pukeutumiseen, joka olisi rationaalista ja kuvastaisi samalla naisten roolia ja asemaa yhteisössään.⁶⁸⁵ Maaseudulla ja työväen piirissä vaatteet valmistettiin esimerkiksi lapsille suurimmaksi osaksi itse, mihin käsityökoulutus ja kotiteollisuusliike kannustivat. Palkkatyötä tehneet ja varakkaammat keski- ja yläluokan edustajat ostivat tai teettivät vaatteensa. Ostovaatteiden kuluttaminen yleistyi ja laajeni eri kansalaispiireihin ennen toista maailmansotaa teollisten ostovaatteiden myötä. Viipurissakin pukeutumiskulttuuria ilmensivät lukuisat vaatturinverstaat, ompelimot, paita-, lakki- ja jalkinetaat sekä pesulat ja silittämöt.⁶⁸⁶ Muualla asuneet saattoivat mainita Viipurin paikkana, josta sai hyviä kankaita vaatteisiin, joiden avulla saattoi pukeutua hienoksi.⁶⁸⁷ Alinan äiti ja täti työskentelivät kangaskaupassa, joten Alinalla oli usein ”kauniita vaatteita” koska oli ainoa lapsi. Hän erottui vaatteiden avulla muista ikätovereistaan.⁶⁸⁸

Pukeutuminen kauniisiin vaatteisiin mahdollisti kertojalle erottumisen muista. Myös esimerkiksi Bertan äiti ompelutti naapurissa asuneella rouvalla kauniita mekkoja. Rouva oli erittäin taitava ompelija, ja vaikka reuma oli runnellut hänen kätensä, Bertan vaatteet teetettiin juuri hänellä. Näin tapahtui siitäkin huolimatta, että oma isä oli vaatturi.⁶⁸⁹

Työssäkäyvät naiset eivät välttämättä ehtineet valmistamaan kaikkia vaatteita itselleen, eivätkä he myöskään tuottaneet niiden materiaaleja.⁶⁹⁰

683 Esim. Viipurin Tienhaara – siel myö asuttiin (1998).

684 Turunen 2011, 185.

685 Turunen 2011, 177–185; Aikasalo 2000, 254–255.

686 Lönnqvist 1978, 88.

687 H:KS/K:10 (Nainen s. 1917).

688 H:KS/V:9 (Nainen s.1923).

689 H:KS/V: 33 (Nainen s. 1927).

690 Turunen 2011, 184, 188–190.

Haastatteluaineistossani viipurilaiset työläisnaiset osasivat valmistaa ja korjata vaatteita niin itselleen, perheelleen kuin muille. Kierrättäminen eli vaatteen uudelleen käyttö ja uudistaminen sekä korjaaminen olivat selviöitä vähävaraisemmille ryhmille.⁶⁹¹ Sekin on kuvaavaa, että lähestyvän sodan herättämät muistot samoin kuin myöhemmin koettu sota-ajan arkinen puute ruoka- ja vaatetusmuistoihin oli kenties aineistoni intiimeintä sisältöä.⁶⁹²

Vaikka kaupunkilaisten ja maaseudun asukkaiden vaatetus ja muutkin tyyli mielitymykset alkoivat lähetä toisiaan, muutos eteni vaiheittain eri alueille ja yhteiskuntaluokissa.⁶⁹³ Useimmille viipurilaisuuden kriteeriksi näyttää riittäneen asuminen ja eläminen kyseisessä kaupungissa jossain vaiheessa elämää. Karjalaisuus oli viipurilaisuuden rinnalla identiteetin määrittäjä, mistä kertoi alun perin suostuminen haastatteluhankkeeseen. Laina esimerkiksi koki itsensä viipurilaiseksi, karjalaiseksi ja suomalaiseksi, ja erityisesti karjalaisuuden hän yhdisti luonteensa sisukkuuteen.⁶⁹⁴ Sisukkuus ja sitkeys ovat yhdistyneet suomalaisissa omakuvissa kansallisiin luonteenpiirteisiin ja arvoihin.⁶⁹⁵ Karjalaisuus merkitsi puheliaisuutta ja myönteisyyttä sekä huumorintajua kuten vitsailua.⁶⁹⁶ Esimerkiksi Hilja kertoi sairastaneensa vanhemmiten kaksi syöpää, ja mielestään hän selviytyi niistä juuri karjalaisen luonteensa ansiosta.⁶⁹⁷ Viipurilaisuus istui hyvin siirtokarjalaisuuteen, sillä Viipurilla on ollut oma keskeinen roolinsa suomalaisen Karjalan historiassa.⁶⁹⁸

6.2. Lapsuuden onnena

Siirtokarjalaisia on pidetty nostalgisina oman menneisyytensä suhteen: Karjalassa oli kultainen koti, kaikki isompaa ja paremmin. Ajatus on ymmärrettävä vertaamalla lapsuutta sodan olosuhteisiin. Fred Davisin mukaan nostalgia on valjastettu identiteetin rakentamiseen, sillä nostalgia liittyy tarpeeseen suhtautua menneisyyden minuuksiin arvostavasti jatkuvuuksia muodostaen. Tämä tapahtuu korostamalla myönteisiä puolia ikävien asioiden kustannuksella.⁶⁹⁹ Nostalgia ei ole ainoastaan siirtokarjalaisten muistelukerronnan omi-

691 H:KS/V:40 (Nainen s. 1925); Turunen 2011, 181.

692 Gibson 2015, xv.

693 Mikkola 2019, 148, 153, 163.

694 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

695 Helkama 2015, 19, 22.

696 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923); H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

697 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919 Viipuri) & Tekijän laatima haastattelupäiväkirja 12.2.2001.

698 Ks. Neuvonen 2023, 80–81.

699 Davis 1979, 33–37.

naisuus, vaan se on tunnistettu erityisen keskeiseksi lapsuuden muistelun elementiksi erilaisissa muistitietoaineistoissa.⁷⁰⁰ Etnologi Maria Vanha-Similä nojaa Forssan tehdasyhteisöä käsittelevässä tutkimuksessaan Fred Davisin kolmitasoiseen tulkintamalliin: yksinkertainen nostalgia nostaa esiin yksinomaan hyviä ja kauniita asioita, refleksiivisessä nostalgiaassa muistelija punnitsee omaa nostalgiaansa kriittisesti ja tulkitsevassa nostalgiaassa pyrkii tunnistamaan nostalgian aiheuttajan ja jopa hyödyntämään sitä.⁷⁰¹ Tässä mielessä sellaisetkin nuoruuden muistot, joihin saattoi liittyä ikäviäkin kokemuksia näyttäytyvät arvokkailta elämäkokemuksilta.

Nostalgian voi katsoa järjestyneen hegemonisen kertomuksen tyylikeinoksi, jolla on dramaattinen ja vastakohtaisuutta rakentava ominaisuus. Moni muistelija vaikutti reflektiivisellä ja kriittisellä tavalla nostalgiselta. Svetlana Boym on tehnyt jaottelun nostalgian kahteen kategoriaan: restoratiiviseen ja refleksiiviseen nostalgiaan. Restoratiivinen, entistävä nostalgia on usein suoraviivaisen poliittista ja sillä tähdätään yksinkertaistetun ja harmonisen vakaan tilan – järjestyksen – palauttamiseen. Mitä vahvempaa on historiallisen jatkuvuuden retoriikka ja traditionaalisten arvojen esittäminen, sen valikoivampaa on myös menneisyyden esittäminen.⁷⁰² Miellän tämän nostalgian lajin myös hegemoniseen kertomukseen sopivammaksi. Refleksiivinen nostalgia viittaa paremmin notkeaan mietiskelyyn. Tällainen nostalgia voi olla luonteeltaan itseironista, kriittistä, fragmentaarista ja luovaa, ja se kytkeytyy yksilölliseen kulttuuriseen muistiin. Refleksiivinen nostalgia asettuu vuorovaikutukseen kollektiivisten muistojen kanssa, ja sillä on kyky herättää tietoisuuden eri tasoja.⁷⁰³ Siirtokarjalaisten muistelussa ilmenevä nostalgia ilmentää näitä kahta nostalgista suuntausta. Varsinkin äänekkäimmät etnisen identiteetin areenat tuntuvat ilmentävän nostalgista ennallistamista, kun taas yksilöiden äänellä nostalgia on itseironista, toisinaan hyväntahtoista sellaista. Refleksiivinen nostalgia on myös tulkitsevaa nostalgiaa: muistelijat kykenevät myös itseironiaan ”kultautuneista muistoista” kertoessaan. Nostalgia ilmenee tällöin analyttisenä tapana suhtautua lapsuuden kotikaupunkiin.

Sanallistettu viipurilaisuus on positiivisen nostalgian värittämää. Viipuri oli ”iloinen kaupunki”.⁷⁰⁴ Siirtokarjalaisten muisteluperintöön kuuluvat

700 Korkiakangas 1996.

701 Vanha-Similä 2017, 34; Davis 1979, 17–26.

702 Boym 2001, 42.

703 Vihma 2021, 198–201; Boym 2001, 49–50.

704 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

onnelliset paikan muistot ja menetetyn Karjalan mytologisointi menetettynä ”onnellana”.⁷⁰⁵ Nostalgiselle muistelulle on tyypillistä, että erityisesti lapsuus kuvataan usein huolettomana, toiminnallisena ja jossain määrin ristiriidattomana olotilana.⁷⁰⁶ Nostalgia näyttäytyy aineistossani monella tavalla ja tasolla. Muisteluissa esiintyy sotaa edeltävän ajan lapsuuden ja normaalin ajan kaipausta ja nostalgiaa, joka liittyy yhteen hiileen puhaltamiseen paikassa ja ajassa ennen vaikeuksia, kriisiä tai dramaattista käännekohtaa. Omassa haastatteluaineistossani esimerkiksi taloudellisten suhdanteiden kuten sisällissodan jälkeisen ajan ja 1930-luvun pulan ja nousukauden vaikutukset lapsuuden lähiympäristöön sivuutetaan ja ajanjaksot kuvataan pikemmin nostalgisiksi ja yhteisöllisiksi. Oona Ilmolahti on pohtinut nostalgiaa sen tuottaman turvan ja resilienssin kannalta sisällissodan arjen rutiineja koskevassa muistelussa ja nostanut esiin ennustettavuuden merkityksen.⁷⁰⁷ Nostalgian funktio liittyy myös kontrastien tuottamiseen ja korostamiseen eri kokemusten ja aikakausien välillä. Näin nostalgiaa voi liittyä pula- tai sota-aikaan ja sen muuntuvaisten hetkien vertailuun, esimerkiksi naapuriyhteisön keskinäiseen auttamiseen tai rauhalliseen asemasodan aikaan Viipurissa, rutiineihin ja selviytymiseen niiden avulla.⁷⁰⁸ Nostalgia kohdistuu muisteluissa harvoin sodan jälkeiseen aikaan ja sopeutumisen paikkaan. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -aineiston muistelijoiden nostalgian kaari ei yllä nykypäivään, mikä johtuu hankkeen luonteesta. Ennemmin voi puhua nostalgisista käytännöistä osana muistinpoliittikkaa, esimerkiksi perinteistä ja juhlapäivien vietosta.⁷⁰⁹ Muistamisen luonnetta kuvastaa sekin, että aineistossani ei varsinaista omakohtaisesti koettua puutetta tai kurjuutta juurikaan tuoda esiin.⁷¹⁰

Aineistossani esiintyy kuitenkin muisteltuja kokemuksia, jotka vaihtelevat onnellisuuden ja kurjuuden välillä. Nostalgia ilmeni siinä iloisuuden ja toiveikkouden korostumisena kurjassakin tilanteessa kuten Mattilla:

-- se oli varsin onnellista aikaa, vuonna kolmekymmentäkuusi kolmekymmentäseitsemän alko olot paranemaan, lama alko väistymään yleismaailmallisesti ja olot Suomessa paranivat. Myöskin ne vuodet kolmekymmentäkuusi, -seitsemän ja -kahdeksan olivat erittäin hyviä vuosia, optimistisia, valoisia onnellisia vuosia Vi-

705 Grünthal & Korjonen-Kuusipuro 2020, 13.

706 Savolainen 2015, 70.

707 Ilmolahti 2018, 81–82.

708 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:10 (Mies s. 1925); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); Ilmolahti 2018, 80–81.

709 Ilmolahti 2018, 81.

710 Savolainen 2015, 70; Makkonen 2005, 97.

purissa, joka oli iloinen, kansainvälinen kaupunki ja siis nämä muistot ovat erittäin, erittäin eläviä ja kalliita ja hyviä muistoja.⁷¹¹

Matt on ainoita, jotka sanallistavat suoraan vahvan nostalgisia tunteja ”vanhoista hyvistä ajoista”. Hän itse totesi oman siirtolaisuutensa vaikuttaneen muistoihinsa Viipurista ja tähdensi useaan otteeseen muistojen olleen hänelle kalliita:

-- ja mä luulen että siellä [Kanadan suomalaisyhteisö] siinä meidän joukossa siellä niin niin tunne Karjalaa kohti on ainakin yhtä voimakas kuin tässä maassa, jopa voimakkaampi nimittäin etäisyys ajassa [jatkaa englanniksi] *these are in space and time gives you new perspectives regarding the culture strong*, että tuota kaikki kaikki tuota kulttuuriarvot ja musiikki ja runous ja tämmöset seikat, niin ne ne näkyy vähän niinkun erilaisesta perspektiivistä kun ne kato ensinnäkin on vanhempia ja on on kokemusta ja ja on on juuret ja on muistot ja on tunteet ja ne on kosketettavissa ja. Ja sitten ne ajattelee asioita, että näin oli ja nämä ovat kalliita asioita ja näitä me vaalimme ja säilytämme ja pidämme mielessä, eikä tämän ajan monet turhat hulinat siihen vaikuta niin paljon --

”Kannaksen lumous” tai ”Kannaksen eksotiikka” ovat kirjallisia ilmauksia, jotka voivat muuntuneina pilkahdella muistelussa kuten Anjalla lämmön aistimusten tuntemuksina:

Viipuris ol aina silti kunnon kesät, siel ol niin kuuma, Pirkoltaki palo kaikki otsa ja kaikki. Vaik ei ollu aikaakaan paljo, ku käveltiin siellä vallien välissä ja tultiin sit sielt takas. Mut siel oli niin lämmin. Viipuri kun oli lahden pohjassa, siel oli mannerilmasto, siel oli paljon lämpösempi. Siel ei ollu niin kylmä ku Helsingissä.⁷¹²

Pelkästään auvoa elämä ei ollut muistelussa, ja sekin käy ilmi joistain viittauksenomaisista muistoista. Olosuhteet, perhesuhteet tai yhteiskunnallinen asema eivät olleet aina ihanteellisia, mutta rakenteelliset epäkohdat eivät tässä aineistossa nousseet muisteltaviin teemoihin ainakaan näkyvästi. Harvat haastateltavat, ja hekin ikään kuin ohimennen, poikkesivat kertomaan kokemistaan vastoinikäymisistä aineellisessa elintasossa, ihmissuhteissa, koulussa tai työssä. Sotia edeltävän perheen ja sen sisäisten tapahtumien muistelu on aineistossa hienotunteista ja myönteistä, mutta arkista. Perheenjäseniä kuvataan ammattien ja velvollisuuksien kautta, ja muisteluissa vanhemmat näyttäytyvät usein arkisina, joskin etäisinä hahmoina. Sen sijaan erilaisia lapsuuden lähiympäristön ihmisiä muisteltiin lapsen näkökulmasta terävästikin havainnoiden.

711 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

712 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

Kielteisiä kokemuksia omasta perheestä, vanhemmista tai muista sukulaisista nousee ani harvoin esille tämän kaltaisessa muistelussa. Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -aineistossa syynä voi olla kysymisen puute tai hienotunteisuus mutta yhtä hyvin muisteltujen kokemusten rajallisuus tai valikoivuus julkisessa muistelussa. Mielipahaa tai ikäviä kokemuksia voi olla, mutta ne eivät ilmene suoraan. Jotkut haastateltavista saattoivat tuoda niitä esille humoristisesti kuvaten, ikään kuin itselleen nauraen. Kertomusten humoristiset teemat voivat liittyä kiusallisiin tai ironisiin tilanteisiin tai ristiriitaisiin tapahtumiin.⁷¹³ Tunneilmaisut sanallisten muistelujen yhteydessä voivat ilmaista olennaisia asioita tutkijalle. Nauru voi olla kiistämisen tai konsensuksen muoto.⁷¹⁴ Folkloristi Niina Naarminen havaitsi omissa muistitietohaastatteluisaan naurun kohdistuneen tragikoomisiin muistoihin köyhyydestä ja naurun korvanneen hiljaisuuden, hämmennyksen tai itkun paikkoja.⁷¹⁵ Hämmennys ja nauru liittyivät usein vaikeisiin tilanteisiin, jotka näyttäytyvät jälkeen päin ja ajallisen etäisyyden päästä katsottuna koomisilta. Sodan ajan muistelussa esimerkkinä käy vaikkapa Lainan muistelukerronnan lomassa taajaan ilmenevä naurahdeltu. Eräs muisto liittyi omaisuuden tallettamiseen talvisodan kynnyksellä. Tavaroiden piilottaminen oli jälkeinpäin ajateltuna osoittautunut turhaksi. Laina ajatteli haastatteluhetkellä tapahtunutta omien sanojensa mukaan ”huumorimielellä”.⁷¹⁶

6.3. Muistellen tavoitetut paikat

Muistellen tavoitettu kaupunkitila jakautuu erilaisiin rajatumpiin paikkoihin, jotka saattoivat merkitä lasten ja nuorten omia, aikuisten maailmasta rajattuja reviierejä, ”hetkellisiä maailmoja tai itseensä sulkeutuneen toiminnan näyttämöitä”.⁷¹⁷ Leikin muistelussa muistelu kohdistuu usein leikin ideaan ja kulkuun,⁷¹⁸ mutta omassa aineistossani leikkipaikat ovat kodin ja sen ympäristön myötä esiin nousevia asioita. Haastateltavat eivät niinkään syvenny leikin kuvauksiin, vaan leikin lomassa havainnoimiinsa ympäristöihin, niiden yksityiskohtiin ja tunnelmiin. Muistelussa elävästi kuvatut paikat ovat eräänlaisia

713 Stahl 1988.

714 Heimo 2000, 50–51.

715 Naarminen 2018, 260; Heimo 2000, 53.

716 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

717 Esimerkiksi Pirjo Korkiakangas on omassa tutkimuksessaan hyödyntänyt näitä historioitsija Johan Huizingalta lainaamiaan käsitteitä. (Ks. Korkiakangas 1996, 283; Johan Huizinga 1967 [1944].)

718 Korkiakangas 1996, 283.

hetkellisiä maailmoja, joiden merkitykset jaetaan ja jotka limittyvät kulttuurisesti yhteisesti jaettuihin merkityksiin tai jäävät henkilökohtaisemmiksi.⁷¹⁹ Merkitykset perustuvat elettyihin tiloihin ja paikkoihin, ja ne ovat ruumiillisesti samastuttavissa.⁷²⁰ Tila ei tule paikaksi vain henkilökohtaisten kokemusten kautta, vaan myös sosiaalisten suhteiden ja verkostojen kautta. Siinä mielessä paikan merkitykset eivät ole staattisia. Historialliset miljööt koetaan aina uudestaan, ja niihin liitetään uusia merkityksiä, vaikka muistoissa ne voivat rajautua menneisyydestä tutuiksi, kotoisiksi ympäristöiksi. Aineistossani historialliset paikat eivät olleet tässä mielessä merkityksellisiä vain keskusta-asujille vaan myös esimerkiksi esikaupungeista oppikoulua keskustassa käyneille. Vilkas nuorten kansoittama kaupunkitila, Torkkelinkatu ja kahvilat leivoksiin liittyvine aistimuistoinen olivat mieluisia muistelun kohteita sekä staattisempina historiallisina että monikerroksisesti elettyinä paikkoina.⁷²¹ Aistimuksilla kuten mauilla ja tuoksuilla on oma asemansa myös paikkoihin kiinnittyvien muistojen herättäjinä ja kantajina.⁷²² Ruumiillinen tieto, aistiminen, liikkuminen ja erilaiset rytmit ovat osa merkityksellisiä, muisteltuja kaupunkikokemuksia.⁷²³

Väinö oli haastattelussa selvästi ylpeä kotikaupunginosansa ”vanhasta historiasta”. Hän mainitsi kotinsa lähellä olevia näkymiä näytetyn usein Viipuria esittävissä televisio-ohjelmissa. Väinön perheen naapurin asunnon parvekkeelta näkyi Viipurin linna.⁷²⁴ Väinön kuvauksessa tulevatkin esille yleisesti tunnetut Viipurin symbolit. Kerronta kuvastaa paitsi kertojan vahvaa historiatietoisuutta myös lapsuuden kodin sijaintia historiallisesti tunnettujen paikkojen ytimessä. Viipurin linna ja vanha Kelloportin torni olivat suosittuja kuva-aiheita niin valokuvissa, postikorteissa kuin taiteessa, ja niiden lähellä asuneet osasivat usein arvostaa lähiympäristöään. Kaikki tunnetut historialliset maamerkit, kuten linna tai Monrepos’n puisto, jotka viipurilaisten sodanjälkeisissä kirjallisissa muisteluissa ovat keskeisiä,⁷²⁵ eivät välttämättä nouse esille viipurilaisten lapsuuden muistelussa, vaikka he olisivat kyseisissä paikoissa jo lapsuudessaan käyneet. Oma kotiympäristö ja sen kokemukset

719 Korkiakangas 1996, 281–282.

720 Saarikangas 2002, 55.

721 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); Jouhki 2022, 117.

722 Rinne & Olsson 2020, 319.

723 Olsson, Rinne & Suopajarvi 2021, 51.

724 H:KS/V: 11 (Mies s. 1916).

725 Esim. Bergroth, Jääskeläinen & Kojo 1951.

korostuivat muistoissa tunnettujen paikkojen sijaan. Eletyt muistot tekivät muistelluista paikoista arkisia ja läheisiä.⁷²⁶

Tiloihin sisältyy myös monikerroksisia merkityksiä, ja niihin sisältyy näin useita tiloja. Elettyjen tilojen katkoset ja murtumat tuottavat myös risti-riitaisia merkityksiä.⁷²⁷ Esimerkiksi sodan ajan kokemukset kaupunkikeskustasta ovat usein tällaisia. Maamerkit pilkahtelevat muistelussa taustamaisemana, ja silloin kun ne ovat koskettaneet muistelijoiden elämänpiiriä erityisellä tavalla, ne korostuvat. Saimi muisteli mielellään lapsuudenkotiaan ja sen ympäristöä Viipurin keskustassa, kuten asuintalon pihaa ja läheisiä puistoja. Muistelu sisältää paitsi Viipuriin liitettäviä, yleisesti tunnistettavia paikkoja myös rajatumpia kodin ja lähiympäristön tiloja ja paikkoja. Suhde moderniin kaupunkitilaan ja -maisemaan ilmenee Saimin muistelussa toiminnallisena ja materiaalisena:

No minä olin kaupunkilaislapsi, kun olen syntynyt Viipurissa ja vanhempani asuivat silloin Torkkelinkadun ja Kurjenkadun kulmassa [ol se niitä] Torkkelin talossa ja pihapiirinä siinä oli tällainen kaupunkipiha, jossa oli myymälöiden tavaroita siin oli yks hautaustoimisto sit siin oli yks Torkkelin ravintola ja liikkeitä. Se oli hyvin mielenkiintoinen sen takia, että siellä oli aina paljon tyhjiä pakkilaatikoita, joista oli kiva rakennella käytäviä, tunneleita ja pihapiirin alla oli semmonen kellariosa, mistä oli luukut siihen pihalle ja siinä oli kiva leikkiä. Oli mielenkiintosisia piilopaikkoja ja kun leikittiin piilosta niin joskus joku erehty menemään tyhjään arkkuun ja sitten kun toiset etsivät, [niin] nostelivat niitä arkun kansia, että mistäs löytyis taas etsittävä. [Huokaus] tämä oli se pihapiiri, mutta varsinainen meidän leikkipaikka oli Torkkelipuisto. Siellä oli talvisaikana Hirvipatsaan vieressä iso mäki, jossa käytiin laskettelemassa. Nyt kun on käyty siellä, niin ihmetellään sen mäen pienenä, mutta silloin se tuntui isolta mäeltä, ja sitten Espilän puiston vieressä oli nää keinut ja muut vekottimet lapsia varten, ja siellä me ravattiin ja juostiin ja leikittiin.⁷²⁸

Merkitykselliset muistot voivat liittyä pieniin, tunnistettaviin yksityiskohtiin maisemassa ja tiloissa, kuten Annelilla Viipurin puistojen kasvillisuuteen tai Bertalla hänen muistamiinsa Alvar Aallon edistyksellisen kirjaston lastenosaston huonekaluihin.⁷²⁹ Joistain lapsuuden muistelluista puuttui historiallinen ulottuvuus, ja kerrontaa hallitsi intensiivinen, tässä ja nyt -henkinen havainnointi menneisyyden materiaalisessa, moniaistisesti muistellussa tilassa. Moni haastateltava kuvaili elävästi lapsuudenkotiaan ja sen lähiympäristöä lapsen perspektiivistä. Muistot ovat hetkellisiä ja ainutkertaisia, mutta yhä muistellen tavoitettavia ja toistuvina uudelleen muokkautuvia. Kaarinan

726 Eletyistä ja esitetyistä paikan muistoista esim. Kortelainen 2008, 212.

727 Saarikangas 2002, 54–56.

728 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

729 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929); H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

muistelu keskittyi tiiviisti omaan kotiympäristöön ja muihin lapsuuden tärkeisiin paikkoihin. Hänen moniaistisesti muistelemansa lapsuuden toiminnallinen maisema rajautui vahvasti toisaalta lapsuuden leikkeihin ja toisaalta isän harjoittamaan elinkeinoon Havilla. Kaarinan muistelussa näkyi vahvasti moderni aikakausi, josta kertoivat toisaalta öljysäiliöt ja toisaalta monipuoliset, ajan tapaan urheilulliset harrastukset:⁷³⁰

-- Havilla mä niinkun asuin suurimman osan lapsuuttani Havin tehtaan ihan vieressä koska se oli teollisuusalue, ja meillähän oli semmoset isot lautakuurit koneet sirkkelit ja hellat ja meitähän oli kaheksan lasta ja pihapiiri oli ihan mielenkiintoinen leikkipaikka, koska siellä oli semmoset purukuurit, johon höylästä tuli sitä lastua. Siinä juostiin ja hypittiin ja sitten olin tämä Viipurin kiertorata meni aidan takana ja siellä oli sitten valitettavasti puolella oli Avellaani puoli tai Pappilanniemi, jossa me käytiin aina uimassa kesällä ja siinhän oli sitten edessä venelaiturit ja meilläkin oli sit soutoveneet, että siellä me, melkein voi sanoa, että kesät oltiin kaiket päivät ja talvella oli taas Havin tehtaan alapuolella Talikkalan luistinrata, joka oli kans semmonen et sit talvella oltiin aina luistelemassa. Minullakin oli Nurmekset sillan, ja välillä oli niin kova jää, että ei nurmekset pystyny, ja välillä oli vettä, vettä ihan, mutta aina vaan oltiin, ja siellähän oli sitten tämmönen niinku kioskin tapanen, siis pukukoppi, jossa myytiin kuumaa mehua ja nekkua. Ja ja ja, että se oli ihan semmonen talvi. Pojat yleensä niin laskivat mäkiä ja sielhän oli Havin, siel oli Shellin isot öljysäiliöt niin sieltähän ne tuli alas ja sitten kauheet hyppyrimäet, ja kevät aina kun tuli, niin sitten ruvettiin pelaamaan neljää maalii. Ja naapurin lapset oli aina mukana --⁷³¹

Eri nostalgian lajit voivat vaihdella samallakin haastateltavalla. Esimerkiksi Mattin lapsuuden muistot Viipurista olivat yksinkertaisen nostalgisia, onnen täyteisiä, eläviä muistoja viipurilaisten poikien arjesta, ja ne kietoutuivat lamasta selviytymisen kokemukseen. Koskettavuus ja tunteeseen vetoavuus mahdollistavat merkitysten jakamisen. Kaipuuseen sisältyi kuitenkin surua lapsuuden tovereiden menetyksestä, sillä heidän kanssaan jaettu maailma on ikään kuin sulkeutunut iäksi. Mattin historiatietoisuus erityisesti sodan vaiheiden kertaamisessa ilmentää hänen muistelunsa analyttisyyttä.⁷³² Nostalgian rinnalla myös jokapäiväinen arki ja tavanomaisuus ovat läsnä eri käänteissä. Vaikka Matt kertoo nostalgisesti ”Onnensopukasta”, jossa perhe vietti aikaansa kesäisin,⁷³³ hänen ilmaisussaan on lempeää itseironisuutta, surumielisyyttä ja huvittuneisuutta. Samalla muistot kallisarvoisuudessaan ovat jotakin hyvin vakavaa, ja ne tuovat selvästi merkitystä hänen elämäänsä, kuten monille muille siirtokarjalaisissa harrastuksissa viihtyville. Restoratii-

730 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

731 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

732 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

733 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

vinen, palauttava nostalgia saattoi ilmetä niissä äänenpainoissa, joissa Karjalan palauttaminen koettiin tärkeäksi tavoitteeksi. Muistelijoilla ilmeni myös refleksiivistä nostalgiaa, joka kääntyi muistelupuheesta herkästi nykyhetkeä puntaroivaksi pragmaattisuudeksi. Paluu Karjalaan ei monenkaan kohdalla olisi enää ollut mahdollista haastatteluhetken olosuhteissa.⁷³⁴

Aineistossani oli muutama sellainenkin kertoja, jonka viipurilaisuus perustui lyhyempikestoiseen kaupungissa asumiseen. Haastattelin Voikkaalla lapsuutensa viettänyttä ja Viipurissa oppikouluaijana asunutta Toinia. Hän kuvaa hauskuuden elämässään alkaneen silloin, kun hän pääsi Viipurin tyttölyseoon. Hänen sisarensa oli muuttanut Viipuriin töihin ja otti Toinin luokseen asumaan. Hän kertoo arvostaneensa kauniissa rakennuksessa sijainnutta kouluaan, jonka lattiat oli vahattu kiiltäviksi. Viipurista hän löysi ystäviä ja lopulta myös puolison. Viipurin merkityksestä hänen elämässään kertoo videotallenteella hänen kotinsa seinällä näkyvä taulu Pyöreästä tornista.⁷³⁵ Haastatteluaineistossa oli muitakin esimerkkejä koulunkäynnistä Viipurissa, kuten Lainan, Ilman ja Toinin muistot. Ilma oli 14-vuotias muuttaessaan asumaan täysi-ikäisen sisarensa luokse keskikaupungille ja Toini vielä nuorempi lähtiessään Kymenlaaksosta oppikouluun Viipuriin.⁷³⁶ Oppikoulua Viipurissa käynyt Laina määritteli itsensä viipurilaiseksi, vaikka perheen pääasiallinen asuinpaikka oli 1930-luvun loppuun asti maaseudulla Johanneksessa.⁷³⁷

Oppikoululaisten ja muiden opiskelijoiden vilkas liikehtiminen katukuvassa nousee esille useammassa muistelussa, ja esikuvia ovat tarjonneet myöhemmin laaditut oppikoululaisten vuosikurssijulkaisut ja historiikit.⁷³⁸ Niin maalauskunnan puolella varttunut Maila totesi, että niiden, jotka halusivat ”käydä koulua”, piti mennä Viipuriin.⁷³⁹ Pitkät kahden tunnin mittaiset ruokatunnit voitiin kuluttaa Torkkelin puistossa, valleilla tai kirjastossa ja taidemuseossa.⁷⁴⁰ Nuorten kuljeskelu Torkkelin puistossa syys- ja talvi-iltoina oli yleistä. Oppikoulua käyneet haastateltavat elivät omaa elämäänsä toveri-

734 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

735 H:KS/V:40 (Nainen s. 1906).

736 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:40 (Nainen s. 1906).

737 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

738 Esim. *Viipurin realikoulu 1874–1888, Alkeiskoulu 1884–1895, Suomalainen realilyseo 1891–1914, Suomalainen lyseo 1914–1930 ja Kaksoislyseo 1930–1939* (1946); *Pötsistä piikkiin. Muistelmia ja kaskuja Suomalaisen Lyseon vaiheilta* (1965); *Kalossit ja rukkaset. Muistelmia ja kaskuja Suomalaisen Lyseon vaiheilta II* (1969); *Koulupojan tie. Muistoja Viipurin Suomalaisen lyseon ja koulukaupungin vaiheilta IV* (1991).

739 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

740 Tetri 1995, 29.

ryhmissään, tyttö- ja poikaporukoissaan. Ylemmän keskiluokan perheeseen kuulunut Helvi kuvasi nuorten ajanviettoa kaupunkikeskustan ytimessä sosiaalisen ryhmäytymisen näkökulmasta:

No eihän toki Viipurissahan oli Torkkelinkatu, ja joka ikinen ilta kun kello lähestyi yhdeksää niin jokaisella oli kyllä siis, ei alaluokkaisella tietenkään, mutta vähän vähän isommilla niin kiire lähtee Torkkeliin, ja se oli sitten tuota sehän oli puiston vieruskatu niin tämä oli siellä tämä yhdeksän siis se iltalenkki oli sitten muutaman korttelin pituinen siis Kauppatorilta Karjalankadulle, ja sitä höylättiin edes takasin, ja se oli näitten talojen puoleista katukäytävää ja siinä sitten voi kyllä katsastaa toista puolta, että saattoi saada sitten vähän niin kuin seuraakin.⁷⁴¹

Helvin sananmuodoissa oli aistittavissa muistelukirjojen tapoja kertoa oppikoululaisten arjesta 1930-luvun Viipurissa. Helville kuten muillekin nuorille tavanomaisia oleskelupaikkoja olivat kahvilat, joiden asiakaskunnat erosivat varallisuuden perusteella. Karjaportin kahvila oli ”vauraampi paikka”.⁷⁴² Kesälomien ajaksi nuoriso hävisi katukuvasta. Kouluvuodet Viipurissa saattoivat merkitä erityistä viipurilaisuuden meriittiä muualta tulleille, ja kouluvuosia mielellään muisteltiin myöhemmin.⁷⁴³ Vaikka Lainan koti siirtyi jossain vaiheessa maalle, hänen viipurilaisuuteensa olivat vaikuttaneet erityisen voimakkaasti kouluajan muistot Viipurista ja niitä vahvistivat viipurilais-taustainen puoliso.⁷⁴⁴

6.4. Monipaikkaista ja -kulttuurista modernia kaupunkilaiselämää

Mattin ”Onnensopukka” kertoo myös kaupunkilaisten yleistyvistä vapaa-ajanviettotavoista ja ihanteista vastapainona raskaalle arjelle. Elnalla kesäiset retket saareen olivat niin ikään tärkeitä: ”-- se ko kesällä viikonloppu tul niin kyllä semmonen hinku ol sinne. Saareen.”⁷⁴⁵ Lainan perheessä lääkäri oli suositellut maalla asumista äidin vakavien terveysongelmien vuoksi. Naisten ja lasten työ puutarhanhoidon parissa liittyi kansakunnan rakentamisen ja kehittymisen ideaaliin, ja puutarhanhoitoa pidettiin parantavana ja elähdyttävänä työmuotona sairastuneille naisille.⁷⁴⁶ Talvisasuttava tila ”isoine kasvitarhoineen ja puutarhoineen” toi myös merkittävän helpotuksen perheen

741 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

742 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

743 Paavolainen 1982, 223–246.

744 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

745 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915).

746 Donner 2015, 61, 86, 111.

ruokapöytään. Eräänlainen porvarillinen maaseutuidylli rakentuu identiteettiltään viipurilaisen Lainan kertomuksessa: äiti hoiti puutarhaa ja isä kalasti vapaa-aikoina. Yhteiskuntatieteilijä Anu-Hanna Anttilan mukaan porvariston ”terve sielu terveessä ruumissa” -ihanne liittyi yleistyneeseen moderniin individualismiin ja itsekuuriin, joka ilmeni Suomessa esimerkiksi kylpyläkulttuurissa. Aktiivinen liikkuminen, urheilu ja ruumista vahvistava sekä sielua kohottava toiminta olivat lomailun sisältöä. Toisena ihanteena oli porvariston suhde luontoon, johon kuului koskemattoman luonnon kansallisromanttinen ihannointi. Ruumiin ja mielen terveydestä huolehtiminen yhdistyi luontokokemukseen huvilalomailussa. Lääkäri saattoi antaa suosituksen siirtyä saastuneesta kaupunkiympäristöstä terveellisemmille seuduille, ja erityisesti juuri naisia suositeltiin siirtymään pois kaupungista niin lastensaannin kuin kasvatusympäristön takia.⁷⁴⁷

Modernisaation myötä nuorten elämänpiiriin kehittyi omaa yhteiselämää ja harrastuksia.⁷⁴⁸ Opetus kansa- ja oppikoulussa lähti siitä, että oppilaat harrastivat hyödyllisiä asioita vapaa-aikanaan. Anna-Liisan harrastukset kiinnittyivät kotikaupunginosan varuskuntayhteisön elämänpiiriin, kuten kuoroon, soittokuntaan ja elokuvaan.⁷⁴⁹ Jos oppikoulut kaupungistivat maaseudun nuoria, myös kaupunkilaiset sosiaalistuivat maaseudun elämänmuotoihin ollessaan sukulaisten luona kesälomilla.⁷⁵⁰ Matkat, toisinaan kauemmas pääkaupunkiin, muihin kaupunkeihin tai ulkomaille olivat poikkeuksellisia tapahtumia. Paremmiin toimeentulevissa perheissä opintomatka Ruotsiin oli osa nuoren koulumista tulevaisuuteen, kuten Väinön veljen tapauksessa.⁷⁵¹

Koulunkäynti ja osallistuminen harrastuksiin laajensivat liikkuma-alaa kodin piiristä laajemmalle. Terveys ja nuoruus olivat 1930-lukulaisille yleisiä ihanteita. Isänmaallinen opetus tähtäsi nuorten fyysiseen koulumiseen terveiksi ja vahvoiksi. Ruumiin harjoittaminen ja muokkaaminen olivat keskeinen osa kansakoululaitoksen ohjelmaa.⁷⁵² Urheilaharrastukset nousivat esille varsinkin miesten muistelussa. Nuoria urheilemiseen rohkaisivat niin koulu kuin erilaiset aatteelliset yhdistykset. Muistoissa korostuvat etenkin hiihto, yleisurheilu ja pallopelit kuten pesäpallo.⁷⁵³ Onni totesi urheilun olleen pääharrastus,

⁷⁴⁷ Amberg 2003, 39.

⁷⁴⁸ Tuomaala 2004, 117.

⁷⁴⁹ H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

⁷⁵⁰ H:KS/V:1 (Mies s. 1923); H:KS/V:18 (Nainen s. 1925); H:KS/V:40 (Nainen s. 1925).

⁷⁵¹ H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

⁷⁵² Tuomaala 2004, 237–238, 240–241.

⁷⁵³ H:KS/V:28 (Mies s. 1920).

ja siihen liittyi ”vilkasta kanssakäymistä”. Hän itse oli jäsenenä Talikkalan Tovereissa ja nyrkkeili 15-vuotiaasta alkaen.⁷⁵⁴ Keijo harrasti Tienhaarassa jääpalloa, jalkapalloa ja yleisurheilua.⁷⁵⁵ Mattin nuoruusvuosien onnellisuus kumpusi urheilutoiminnasta kuten Viipurin urheilijoitten poikaosaston jäsenyydestä: ”Kaikki urheilu kiinnosti.”⁷⁵⁶

Ruumiillisen kasvatuksen rinnalla isänmaallinen, henkinen itsekasvatus oli vähintään yhtä tärkeää. Samoin kuin vilkas aatteellinen ja hengellinen seuratoiminta myös niin sanotut taideharrastukset muodostivat monikerroksisen sosiaalisen kudoksen muistellussa kaupunkilaisnuorten elämässä. Laina harrasti lausuntaa ja Anneli kävi pianotunneilla sekä konserteissa ja Enni teatterissa.⁷⁵⁷ Hilikka mainitsee elokuvissa käynnin nuorille tärkeäksi sotaa edeltävässä Viipurissa.⁷⁵⁸ Kaupunkilaiset ajanvietteet, kuluttaminen ja elokuvat eivät kuitenkaan olleet itsestään selviä kaikille nuorille. Onnin mukaan elokuviin menoon ei ollut helppoa saada isältä lupaa, saati rahaa. Toisaalta molemmat perheen pojat kävivät soittamassa orkesterissa vapaa-ajallaan isänsä kannustamina. Perheen isä harrasti soittamista viikonloppuisin eri tilaisuuksissa ympäri Karjalaa Viipurin Soitannollisen Kerhon jäsenenä. Musiikkiharrastus toi perheelle lisätuloja, mikä teki harrastuksesta hyväksyttävämmän. Maaseudulla hyödyllisiä harrastuksia olivat kädentaidot, mutta niin maalla kuin kaupungissa ja niin kauppias- kuin työläisperheissä hyötynäkökohdat liittyivät perheen kaikkien jäsenten panokseen. Näin musiikista tuli Onnille puolittainen ammatti ja hänen veljestään jopa täysverinen muusikko.⁷⁵⁹ Siiveellisyyskasvatus ja harrastuksen herättäminen perustuivat innostukseen ja tunteenomaiseen asennoitumiseen, joiden avulla kehitettiin tietoja ja taitoja, joihin yhdistyi nationalistinen pragmaattisuus.⁷⁶⁰

Ajan suurkaupungissa vapaa-ajan toimintaa ja viihtymistä varten oli rakennettu omat kaupunkitilansa ja paikkansa kuten puistot, kahvilat, elokuvateatterit ja tanssilavat. Suojeluskunta-, työväen- ja nuorisoseuratalot esikaupungeissa kuten Viipurin Tienhaarassa olivat myös nuorten vapaa-ajan paikkoja.⁷⁶¹

754 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

755 H:KS/V:8 (Mies s. 1920).

756 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

757 H:KS/V:24 (Nainen s. 1923); H:KS/V:22 (Nainen s. 1926); H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

758 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

759 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

760 Tuomaala 2004, 169–171.

761 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

Isänmaallisuus oli vallitseva piirre 1930-luvun suomalaisessa vapaa-ajan toiminnassa. Aineistoni kertojat eivät kahta esimerkkiä lukuun ottamatta kertoneet isänmaallisista harrastuksistaan ennen sotaa, suojeluskunnan tai lottoiminnan piirissä. Perheen vanhempien kanta isänmaalliseen aatteeseen nousi selkeästi esiin ainoastaan Lainan ja Ingan tapauksessa.⁷⁶² Muutamilla haastateltavilla lapsuuden kodin työväenluokkaisuus ilmeni kotiin tilatun Työmies-lehden kautta. Kodin aate yhdistyi muistelijoiden omiin harrastuksiin, työväentalolla käymiseen.⁷⁶³ Viipurin maalaiskunnan puolella asunut Kirsti totesi kotikylällään olleen suojeluskuntatalon, mutta hänen perheenjäsenensä eivät osallistuneet sen paremmin suojeluskuntatoimintaan kuin työväenliikkeen harrastuksiin: ”Se ol iha tavallist, ei mittään poikkeavaa.”⁷⁶⁴

Useista haastatteluista jää vaikutelma, että aatteellisista suuntauksista haluttiin kertoa varovaisesti, joka kertoo muistelun jakautumisesta valkoiseen ja punaiseen perinteeseen.⁷⁶⁵ Historioitsija Luisa Passerini on tutkimuksessaan fasistisen ajan Italiasta tuonut esiin haastateltavien haluttomuuden kertoa fasististen harrastusten täyttämästä vapaa-ajasta. Passerinin mukaan niistä puhuminen olisi merkinnyt heille hallinnon hyväksymistä. Ilmaistu vastarinta nousi esille erilaisissa pienissä eleissä ja kommenteissa.⁷⁶⁶ Passerinin esimerkki kertoo yleisemmin vaikeudesta kertoa poliittisesti arkaluontoisiksi koetuista ilmiöistä. Omassa aineistossani haastateltavat eivät kritisoineet edes epäsuorasti isänmaallista toimintaa vaan hyväksyivät sen. Toisaalta voisi ajatella, että aineistoni haastateltavat saattoivat vältellä näkyvää kommentointia johtuen sotien jälkeen käydyistä kirjasodista, joissa muun muassa lotat olivat kokeneet mainettaan häpäistyn ja joissa konservatiivinen oikeisto oli aktivoitunut puolustuskannalle.⁷⁶⁷ Paljolti isänmaallisessa viitekehyksessä esitetyt sota-ajan muistot olivat kuitenkin hallitseva viitekehys koko hankkeelle. Viipurilaiset haastateltavat toivat vaihdellen esille kokemuksiaan tai perheidensä kokemuksia isänmaallisesta toiminnasta. Sen mielekkyyttä arvioidessaan he asettelivat sanansa diplomaattisesti, ja voimakkaasti poikkeavia tai vahvoja näkökantoja ilmeni harvemmin. Laina oli yksi harvoista, joka toi suorasukaisesti esille perheensä isänmaallisuuden ja oikeistolaisuuden.⁷⁶⁸

762 H:KS/V:16 (Nainen s. 1924); H:KS/V: 13 (Nainen s. 1920).

763 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

764 H:KS/V:36 (Nainen s. 1920).

765 Ks. Fingerroos 2020, 172–173.

766 Summerfield 2018, 23; Passerini 1998.

767 Kinnunen 2006, 123–129.

768 H:KS/V:16 (Nainen s. 1924).

Poliittisten tunnusten esittäminen ei ollut kuitenkaan yksinkertaista, ja varsinkin vasemmistolaisuus herätti kaikkialla Suomessa ennakkoluuloja hegemonisen vallan omaavien keskuudessa. Myös nykyisyyden ja menneisyyden välillä voi olla vaikeasti sanallistettava juopa, jos haastateltavan omat ajatukset ovat muuttuneet.

Lisäksi oman luokka-aseman tai sosiaalisen aseman pohtiminen voi olla vaikeaa vuosikymmenien jälkeen, jos oma tilanne oli myöhemmin muuttunut. Status viipurilaisessa paikallisyhteisössä ilmeni pienissä arkisissa käytännöissä kuten pukeutumiskulttuurin kuvauksissa.⁷⁶⁹ Koulunkäynti asetti siisteydelle vahvat normit, joten niin työväen kuin maaseudun väestön keskuudessa pukeutumiseen liittyi tarve pukeutua siististi.⁷⁷⁰ Modernin kaupunkikansalaisen pukeutumisen laatu ja siisteys olivat huomion kohteina, ja ylempien luokkien jäljittely oli tavallista.⁷⁷¹ Nuorten piirissä virinnyt kaupunkikulttuuri, johon myös kaupunkimuoti kuului, ei välttämättä kerro henkilön asemasta suoraan. Varsinkin oppikoululaisille oli tärkeää pukeutua hyvin, ja esimerkiksi tyttölyseota käynyt Taimi kertoi omistaneensa useita ”nättejä lekinkejä ja juhlavaatteita”.⁷⁷²

Kaupunkiyhteisön luokkarajat tulevat aineistossa esille niin arkielämässä kuin politiikan kommentoinnissa. Onnille luokkaraja meni ”normaalien ihmisten” ja rikkaampien välillä, ja normaali voi tässä tapauksessa olla tapa kiistää ylemmän luokan hegemonia. ”Parempi luokka” erottui selvästi muista ihmisistä, mikä ilmeni asumisessa, kulutustottumuksissa, sosiaalisessa seurustelussa, avioliitoissa ja kommunikaatioista tehdyistä huomioissa. Ennin kuvaukseen sisältyi kertomus ryhmien välisistä suhteista. Naapurissa asuva ruotsinkielinen perhe oli sosiaalisessa hierarkiassa eri tasolla. Perheen rouvan Ennille kohdistama kyläilykutsu oli kaikunut kuuroille korville:

Anna: Oliko Papulassa muunkielisiä kuin suomenkielisiä?

Enni: Oli. Oli siellä oli siellä ruotsinkielisiä niin mut meilläkin meidän naapurissa oli tuota semmoset Janssonit, ja tää ko huus tää rouva Jansson, miun äiti puhu ruotsii, ni tuota Janssonin rouva huus että: ”Kom hit hillan lilla!” Ni mei äiti kysy et tuota: ”No menits sie?” ”En”. Mä sanoin et: ”Emmie viitsi tulla!” [nauraa]⁷⁷³

769 Esimerkiksi Miljan työläisperheen kodissa rikkinäisiä vaatteita ei saanut laittaa kaappiin vaan ne oli korjattava heti. (H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).)

770 Mikkola 2019, 163.

771 Mikkola 2019, 198.

772 H:KS/V:36 (Nainen s. 1906).

773 H:KS/V:21 (Nainen s.1923).

Vienolle oli luontevaa käydä ruotsinkielistä koulua, sillä hänen isänsä oli ruotsinkielinen.⁷⁷⁴ Berttakin kertoi vanhempiensa kommunikoineen naapurin venäjänkielisten kanssa luontevasti.⁷⁷⁵ Viipurissa muita kulttuuri- ja kielitaustoja omaavat osasivat suomea. Kaarlo Tetri toteaa muistelmissaan tyypillisen viipurilaisen osanneen montaa kieltä.⁷⁷⁶ Kielirajaa merkittävämpi oli luokkaraja. Toisin sanoen samasta luokkataustasta lähteneillä oli kanssakäyminen luontevampaa. Muisteluiden mukaan viipurilaiset nuoret saattoivat seurustella toistensa kanssa huolimatta perheiden poliittisista aatteista kuten Alina ja Keijo. Haastatteluhankkeessa ja muissakin siirtokarjalaisissa yhteyksissä kohtaamani siirtokarjalaiset saattoivat edustaa erilaisia poliittisia näkemyksiä, joskaan asiaa ei yleensä tuotu esille.⁷⁷⁷ Muisteluissa sanallistettu luokkaero työläisväestön keskuudessa ei välttämättä noudattanut taloudellisen menestymisen logiikkaa, ja esimerkiksi isänmaallisten aatteiden omaksuminen saattoi olla kiinni myös alueesta ja siellä vaikuttaneista toimijoista.

774 H:KS/V:20 (Nainen s.1907).

775 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

776 Tetri 1995, 45.

777 Karjalan Liiton yhteys valtakunnan puoluepolitiikkaan on ollut tiivis. Liiton johtamisjärjestelmäänkin oli luotu jo varhain edustuksellinen puolueiden kolmikanta Maalaisliiton (myöhemmin Keskustapuolue vuosina 1965–1988 ja Suomen Keskusta alkaen 1988-) toimies-sa puheenjohtajana ja 1. ja 2. varapuheenjohtajan ollessa muiden puolueiden edustajia (Tikka 2023, 32.) Vuonna 2023 Karjalan Liiton uudistuneissa säännöissä puolueiden edustukselli-suudesta luovuttiin (ks. Karjalan Liiton Patentti- ja rekisterihallituksen 8.6.2023 rekisteröimät säännöt <http://www.karjalanliitto.fi/media/kuvat-2023/karjalan-liiton-s-e4-e4nn-f6t-2023.pdf>, luettu 8.12.2024).

7 VIIPURILAISPERHEEN ELÄMÄÄ JA ARKEA

7.1. Karjalainen perhenarratiivi

Muistojen ylisukupolvinen ja -rajainen vaaliminen perhenarratiivin avulla on eräänlaisena kollektiivisen muistelun missio, jossa yhtyvät muistelun eri käytännöt ja materiaalisuus. Luovutetuille alueille haudatut perheenjäsenet ovat sodan jälkeen ja erilaiset perhemuistot ovat osaltaan motivoineet entisten kotiseutujen muiston vaalimiseen, sillä symbolinen ja ritualisoitu perheyhteys jatkuu, ja hautojen ja kirkkomaiden vaalimisen merkitys on ollut siirtokarjalaisille tärkeää.⁷⁷⁸ Ilmiö ei koske ainoastaan siirtokarjalaisia vaan muitakin siirtolaisyhmiä, joille vainajien muistaminen on oman kulttuurin, perinnön ja muistin kunnioittamista.⁷⁷⁹ Vastaava ilmiö on näkynyt muuallakin, esimerkiksi osaksi Venäjälle jääneen Sallan kunnan entisten asukkaiden muistelukäytännöissä.⁷⁸⁰ Siirtokarjalaisuus ilmenee perheen vainajien muiston esillä pitämisessä, niin sota-aikana kaatuneiden kuin siviililoissa kuolleiden sukulaisten muiston kunnioittamisessa.⁷⁸¹ Moni haastatelluista entisistä viipurilaisista oli käynyt

778 Luovutetun Karjalan hautausmaat – Karjalan Liitto (<https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/karjalan-liiton-toiminta/luovutetun-karjalan-hautausmaat.html>, luettu 25.11.2023). Knapas 2015, 147; Sipponen 2010, 146; Siiskonen 1999, 260.

779 Lukkarinen Kvist 2006, 181; Koskinen- Koivisto 2019.

780 Koskinen-Koivisto 2019, 200, 210, 207.

781 Karjalaiset seurat ja pitäjähdistykset ovat vuosittain järjestäneet lukuisia tilaisuuksia vainajien muistamiseksi. Itse osallistuin heinäkuussa 2000 tällaiseen tilaisuuteen Säkkijärven kirkolla, samoin olen vierailut muistomerkeillä johannekselaisten ja valkjärveläisten retkillä vuosina 2004 ja 2019.

etsimässä omaistensa hautoja, mutta eivät useinkaan niitä löytäneet. Enni tiesi sisarensa haudan olevan olemassa, mutta ei ollut käynyt etsimässä sitä Viipurista.⁷⁸² Hän oli selvästi etääntynyt tapahtumasta. Pystytetyt muistomerkit ovat olleet merkittävä kollektiivisen muistelukulttuurin muoto, jota helpotti vuonna 1992 tehty sopimus Venäjän kanssa.⁷⁸³

Perhenarratiivit siirtokarjalaisuudessa ovat tulkittavissa maaseudun traditioiden valossa. Perheet näyttäytyvät osin kohteena, osin välineenä muistint politiikassa. Samalla kaupunkilaisiin perheisiin, kuten perheisiin yleensä, on liittynyt monenlaisia säröjä ja jännitteitä. Sotia edeltävästä mahdollisesta omasta tai perheen huono-osaisuudesta suhteessa valtaväestöön ei juurikaan ilmennyt aineistossani muistelua: syvälle sisäisiin ja henkilökohtaisiin kertomuksiin ei useinkaan haastattelutilanteissa päästy etenemään. Myöhemmin koetuista vaikeuksista kuten sodasta ja evakkokokemuksista näyttäisi olleen sopivampaa puhua, sillä tuolloin puute ja köyhyys ilmenivät kollektiivisina, laajempia kansalaispiirejä koskevinä kokemuksina ja siten laajasti hyväksyttävänäkin puheenaiheena. Sotaa edeltävän ajan köyhät ihmiset ja olot ovat marginaalisia ilmiöitä siirtokarjalaisuudesta kertovassa suullisessa muisteluaineistossa. Päinvastoin perheen elämästä luodaan melko idyllinen kuva, ja viipurilaisten kaupunkiarjen mielekkyys nousee esille kuvattaessa Viipurin edistyksellisyyttä.

Elämässä ilmeni muitakin varjoja kuin lama ja sota. Näitä olivat erilaiset ihmissuhteisiin ja perheisiin liittyneet ongelmat. Perheissä saattoi olla sairastuneita lähiomaisia. Anna-Liisa on kertojana siinä poikkeus, että hänen avomielisestä haastattelustaan saa välähdyksenomaisen kuvan muistelijan selvästikin ongelmallisesta suhteesta äitiinsä. Kerronnassa äiti oli ollut ”tarmokas ja iso”, joka oli ikään kuin jyrännyt fyysisesti pienikokoisemman tyttärensä. Äidin piirteisiin oli kuulunut ankaruus, kodin puhdistaminen ja korostunut hygieenisyyden vaatimus,⁷⁸⁴ jonka voi nyt hahmottaa laajemmin 1800-luvun lopulla yleistyneenä puhtauskulttuurina. Puhtauden vaaliminen oli 1930-luvulla myös keskiluokkaisten perheiden tapa erottautua ”likaisemmasta” työväestöstä. Koti, perhe, terveys ja rotu kirkastettiin puhtauden avulla.⁷⁸⁵ Anna-Liisan äidillä oli ollut bakteerikammo, ja erilaisista maininnoista päätellen muistelija koki hänet siitäkin syystä ankaraksi ja vaativaksi äidik-

782 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

783 Tikka 2023, 195–196.

784 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

785 Helsti 2000, 303.

si.⁷⁸⁶ Toisaalta puhtauden vaatimus liittyi modernin elämän hyveisiin, ja aivan erityisesti perheen isän työhön kurinalaisuutta edellyttäneessä varuskuntaympäristössä.⁷⁸⁷

Varhain oman äitinsä menettänyt Oili muistelee äitipuoltaan, joka oli alun perin hänen tätinsä. Täti oli ottanut perheessä äidin paikan tämän kuoltua varhain. Oililla oli lämpimät muistot äitipuolestaan, joka oli huolehtinut hänestä pienestä pitäen aina Inkerinmaalta muutosta alkaen ja myöhemmin sodan alettua evakossa.⁷⁸⁸ Äidittömäksi varhain jäänyt Hilja taas ei äitipuoltaan muistelee. Tämän sukulaiset eivät näyttäyty Hiljan kerronnassa keskeisinä toimijoina eivätkä siis merkityksellisinä perheenjäseninä, vaan niissä rooleissa ovat mummo ja isän sisaret. Jännitteitä perheessä tiivistä isän tekemä konkurssi, jonka seurauksena perhe joutui taloudellisesti tiukoille.⁷⁸⁹ Ilmarin isän uusi puoliso ei yhtä mainintaa lukuun ottamatta sisälly perheen muisteluun, vaan pikemmin häilyy taka-alalla yhden maininnan arvoisena, samoin uudessa avioliitossa syntynyt sisarpuoli.⁷⁹⁰ Puolison kuolema saattoi syöstä perheen vaikeaan tilanteeseen suhteessa puolison sukuun. Tyynin menetettyä varhain varakkaan puolisonsa, syntyi tämän sukulaisten kanssa ristiriitoja muun muassa puolison perinnönjaosta. Siihen kuului useita vuokrataloja Viipurissa. Yhteistä perillistä ei ollut, ja Tyyni palasi lapsuudenkotiinsa.⁷⁹¹ Myös yksinhuoltajuus merkitsi vaikeaa taloudellista tilannetta, jolloin oman lähi-perheen ymmärrystä ja tukea tarvittiin erityisesti.⁷⁹²

Aineistossani neljä haastateltavaa olivat kokenut avioeron, yksi heistä jo ennen sotaa. Vielä ennen toista maailmansotaa ja sodan aikana avioeroihin suhtauduttiin kriittisesti,⁷⁹³ vaikka kaupunkioloissa ne olivat hiljalleen yleistymässä. Toisaalta sota-aikana oli solmittu poikkeusajan oloissa liittoja, jotka purkautuivat helposti. Avioeroja kuitenkin rajoitti pitkään 1900-luvulle lainsäädäntö, joka mielsi perheenisän perheen pääksi. Vielä 1950-luvulle asti avioliitoissa vallitsi perheoikeudellisesti patriarkaalisen perheen kausi. Sodan jälkeen 1950-luvulla siirryttiin kaupungeissa vähitellen ydinperheen ai-

786 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

787 H:KS/V:40 (Nainen s. 1925).

788 H:KS/K:3 (Nainen s. 1922).

789 H:KS/V:23 (Nainen s. 1919).

790 H:KS/V:29 (Mies s. 1928).

791 H:KS/V:13 (Nainen s. 1904).

792 Latvala 2005, 172; Pylkkänen 1991.

793 Latvala 2005, 171.

kaan,⁷⁹⁴ mikä tarkoitti isovanhempien siirtymistä asumaan omiin talouksiin. Onni ja Kaarina olivat solmineet omat avioliittonsa sota-aikana ja pian sen jälkeen. Molempien liitot hajosivat muutamien vuosien kuluttua.⁷⁹⁵ Avioerojensa syitä haastateltavat eivät tuo esille, eivätkä haastattelijat ole uudelleet tarkemmin asiasta, kenties hienotunteisuuttaan. Tietokirjallisuudesta ja muistelmissa löytyy enemmän kuvauksia perheiden monimuotoisuudesta. Viipurissa varhaislapsuutensa viettänyt ja äitinsä varhain menettänyt Eeva-Liisa Manner oli käytännössä isovanhempiensa kasvattama.⁷⁹⁶ Nunna Benedicta Idefeltin paikallisesti kuuluisa näyttelijäisä hankki entuudestaan kotona työskennelleen palvelijan rinnalle taloudenhoitajan perheen äidin kuoltua.⁷⁹⁷ Useimmiten perheenjäsenten ja lähisukulaisten keskinäinen apu merkitsi aineistoni muistelijoille tärkeintä sosiaaliturvaa kautta linjan, kuten muissakin avun tarvetta edellyttäneissä tilanteissa.

Haastattelujen alkuperäinen tavoite hyödyntää niitä dokumenttiohjelman materiaalina selittää osaltaan, miksi henkilökohtaisesti arkaluonteisista teemoista puhuttiin niin vähän aineistossa. Perhesuhteisiin liittyneet henkilökohtaiset tapahtumat olisivat voineet nousta keskusteluun paremmin toisentyypisesti muotoilluissa haastattelukysymyksissä ja puhtaasti tutkimuksellisessa hankkeessa. Arkaluonteisimmat aiheet edellyttävät myös sensitiivisyyttä ja kenties vertaisuutta, kysyjän on tuotava esiin jotain itsestään. Tarvitaan rohkaisua tai toisin kertomisen ja kertojien malleja.⁷⁹⁸ Edellytyksenä arkaluonteisten, intiimien, yksityisten tai jopa tuomittavien kokemusten muistelulle on luottamus haastattelijan ja haastateltavan välillä.⁷⁹⁹ Kokemukset, jotka eivät sovi sellaisinaan kerrottaviksi nykypäivän yleisölle, vaiennetaan herkästi. Sen vuoksi kulttuurilla voi olla tärkeä rooli näiden kokemusten esille nostajina.⁸⁰⁰ Muisteluaineiston pienet maininnat luovat kuitenkin myös säröjä mielikuvaan nostalgisesta Viipurista ja karjalaisesta yhteisöllisestä perhe-elämästä juuri vaikenemisen kautta.

Vaikka sukulaisten merkitys nousi haastatteluissa monessa kohdin esille, haastateltavilla oli suhteellisen ohut tietous omien isovanhempiensa juurista. Varhain kuolleista isovanhemmista ja vanhemmistakin oli toisinaan vain

794 Nieminen 2013, 58.,

795 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

796 Tuurna 2021, 15–18.

797 Idefelt 1983, 13.

798 Plummer 1995, 23.

799 Raninen-Siiskonen 1999, 37; Summerfield 2018, 118.

800 Summerfield 2018, 120–121; Plummer 1995.

fragmentaarisia muistoja. Myös tällainen vajavainen muisti kaikkine epätäydellisyyksineen, mutaatioineen ja katoavaisuuksineen on analyysin ytimessä. Taustalla voi olla erilaisia syitä siihen, miksi tietty kokemuksellinen tai kollektiivinen tieto on ollut tärkeämpää muistaa kuin toinen.⁸⁰¹ Sukua koskeva tietous on yleisesti perheessä jaettua mutta valikoitua ja osittaista tietoa. Suvulle muistelukerronnassa annetut merkitykset ovat vaihdelleet perhekohtaisesti ja muistamisen eri aikatasoissa, varhaislapsuuden, nuoruuden sota-ajan kokemuksien ja sodan jälkeisen yhteydenpidon vaiheisiin jakaantuen. Perheen merkitys kiinnittyy muistiin kertojan luoviessa erilaisten identifikaatioiden, vertaisryhmien ja hegemonisen kertomuksen ristiaallokossa. Kerrontaan on saattanut vaikuttaa myös perheen ja suvun välinen raja, joka on kaupungistumisen myötä tullut sodan jälkeen selvemmäksi ydinperheen määritellesä yhä enemmän suhteita muun suvun jäädessä taka-alalle.⁸⁰²

Vilkkaut ja tiiviit sukulaisuussuhteet edustivat viipurilaisten muistelussa sotia edeltävää ”karjalaista tapaa”.⁸⁰³ Kuvailtuun lähisukuun kuului yleensä isovanhempia, vanhempien sisarusia ja serkkuja, mutta ei välttämättä kuitenkaan enää toisen tai kolmannen polven serkkuja, joiden tunteminen on ollut maaseudulla tärkeää. Kaarina kiteytti sukulaisuuden suuren merkityksen itselleen rituaalien ja traditioiden siirtämisen näkökulmasta.⁸⁰⁴ Karjalaisten tapojen välittymisessä perheen viettämät juhlat olivat hänelle tärkeässä asemassa:

-- että tietysti ko muistelee sitä lapsuusaikaa nii sillo pidettiin lapset niinku pitempää lapsena ja jos nyt oli niinku joulunakin meillä oli aina sillä lailla, et meillä oli aina joku mun isän puolelta hänen veljen joku laps mukana. Siinä kun ne asu siinä lähellä ja sit taas niin todennäkösesti se oli nytte tapaninpäivänä tai joulupäivänä niin tuli sit mun äidin siskot ja suku. Ja sillon vielä kun mummokin ja vaija eli niin sitähän tykättiin sitte, että se ja kun tulivat et kunnioitettiin --

Omaisien kuollessa suruajan viettäminen oli tärkeää. Kaarinan muistelussa suku ja karjalaiset perinteet liittyivät yhteen. Hän muisteli oppineensa mummonsa kuoleman vuoksi ”suruajan viettämistä” ja suri muistelussaan sukuyhteyden häviämistä sodan seurauksena.⁸⁰⁵ Sukulaisuussuhteilla oli käytännön merkitystä perheen jälkikasvulle esimerkiksi työhön oppimisessa. Kanneljärveltä kotoisin ollut miesmuistelija kertoo saaneensa mallin vaatturin-

801 Abrams 2016, 23.

802 Latvala 2005, 237.

803 H:KS:V (Nainen s. 1925); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923); H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

804 Latvala 2005, 237.

805 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

ammattiinsa samalla alalla toimineilta viipurilaissediltään.⁸⁰⁶ Viipurilaispojat Matt ja Aimo kävivät paimenessa maalla isovanhempiensa luona,⁸⁰⁷ ja Laimi kävi sukulaistalossa heinäpellolla haravoimassa ja ”tallomassa” heiniä.⁸⁰⁸ Pitkääikäiset oleskelut sukulaisen luona tiivistivät sukutietoutta ja suhteita. Laimin perhe majoitti kotiinsa yöksi maalta tulleita sukulaisia kesäisin, erityisesti markkina-aikoihin koska ”hotelleja oli vähän”.⁸⁰⁹

Suvun muistelut liittyivät lapsuuden kesälomien, vapaahetkien ja perhejuhlien muisteleamiseen. Anjan Viipurissa asuneista lähisukulaisista enon ja serkkujen luona käytiin ahkerasti joko kävellen tai pyöräillen. Tapaamiset lähisuvun kanssa kuvattiin muistoissa useimmiten mieluisana osana lapsuutta ja nuoruutta. Kaarina antaa ymmärtää kanssakäymisen olleen erityisen vilkasta ja läheistä. Isän ja äidin puoleiset sukulaiset kokoontuivat yhteen joulunajan pyhinä tai perhejuhlissa. Lapsuus ja sukulaisten tapaaminen kuuluivat yhteen: ”Siis justiin kaikki tädit ja serkut ja tällaiset niin ne oli läheisiä.”⁸¹⁰

Suvun merkitykseen kytkeytyi toisinaan aineellisia muistoja. Juuri materiaalisuuden aspekti on tärkeä lapsuuden muistelussa. Materiaaliset muistot ovat välittäjiä muistojen ja kehon välillä, ja herättävät muistelijassaan affekteja, joilla ei ole aina sanoja.⁸¹¹ Kaarinalle oli erityisesti jäänyt mieleen hänen enoltaan saamansa joululahja, pieni keramiikkaesine, jota hän ei ollut myöhemmin tohtinut käyttää edes leikkiessään. Esine muistutti kertojalle entisajan sukukeskeisestä elämästä Viipurissa. Esineet voivat olla tärkeässä roolissa erityisesti vaikeiden asioiden muistelussa. Esineet ja yksityiskohtaiset aistinvaraiset objektit eivät usein välttämättä ole enää olemassa materiaalisessa muodossa vaan ainoastaan kertomuksena.⁸¹² Tässä tapauksessa sotaa edeltänyt lapsuuden aika ja nuoruus niveltäivät sota-ajan kanssa kokonaisuudeksi. Elämä Viipurissa oli jäänyt taakse, ja sota oli alleviivannut muutosta. Näitä vaiheita Kaarinan muisto pienestä posliiniesineestä yhdisti aina haastatteluhetkeen asti.

Muisteltu kanssakäyminen sukulaisten kanssa valaisi suvun merkityksen käytännöllisyyttä, sillä keskinäiseen yhteydenpitoon liittyi avun antaminen ja tukeminen vaikeissa elämäntilanteissa. Sukulaisuussuhteisiin liittyviä

806 H:KS/K:1 (Mies s. 1928).

807 H:KS/V:10 (Mies s. 1925); H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

808 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

809 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

810 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

811 Koskinen-Koivisto 2022, 110–111; Rinne, Kajander & Haanpää 2020, 7.

812 Koskinen-Koivisto 2022, 110–111.

hyötynäkökohtia pidettiin täysin asiaankuuluvina ja luonnollisina. Sukulaisia autettiin, ja heidät esimerkiksi otettiin vastaan ja yövytettiin näiden kaupunkikäynneillä, ja samaa vastavuoroisuutta edellytettiin maalle vierailulle mentäessä. Maalaiskunnan puolella asuneen Lempin sukulaiset asuivat Viipurissa, ja heillä oli tapana tulla kesäviikonloppuisin vierailulle jopa kymmenen hengen joukolla. Haastateltava pohti, miten hänen äitinsä kykeni järjestämään ruokaa niin suurelle ryhmälle.⁸¹³ Kaupunkiin yöpymään tulleet sukulaiset olivat lapsille mieluisia vieraita karkkipusseineen. Anna-Liisa pohti, miten pieneneenkin tilaan järjestyi helposti ”petipaikka”.⁸¹⁴ Raili kertoi nuijamaalaisten tuttavien käyneen lääkärissä ja asioilla Viipurissa ja olleen hänen perheensä kotona ”kortteerissa”.⁸¹⁵ Elna puolestaan kertoi maaseudun sukulaisten tuoneen kaupunkilaiselle perheelleen rotinoita lapsen synnyttyä, mikä on leimallisesti karjalainen perinne.⁸¹⁶ Alina, jonka sukua oli siirtynyt Venäjältä Suomeen, muisteli vilkasta kanssakäymistä varsinkin ortodoksi-isän sukulaisten kanssa. Vierailuja puolin ja toisin tehtiin säännöllisesti juhlapyhinä. Alinan mukaan perheenjäseniä oli ”samana päivänä kahdessakin kyläpaikassa syömässä ja juomassa”.⁸¹⁷ Alinan mukaan runsaasti sukulaisia yhteen kokoavina juhlapyhinä tehtiin erityisiä ruokavalmisteluja:

-- siel Hiekassaki oli tällänen kummisedälläni oli semmonen puutarha siel kasvo niin sanottuja tikkerperejä⁸¹⁸ ja sen sisko oli teettäny nyt sitte säkin, ettei nää penskat mene syömään niihen tikkerperejä. Muistan et enste pihalle järjestivät sen pöydän pois tai sinne kasvitarhaan ja siinä, koska talot oli niin pieniä, et ei ne mahtunu. Tommonen joukko kun sinne tuli sukulaisii valtavasti, et ulkona oli ruokapöydät, paitsi sitte tietyst jos talvella olivat.⁸¹⁹

Vaikka siirtokarjalaisuuteen on liitetty perinteisesti vahva hengellisyys ja ekumenia,⁸²⁰ viipurilaishaasteltavat eivät korosta niinkään omaa henkilökohtaista vaan perheidensä uskonnollisuutta. Viipurissa maallistuminen sai ihmisiä eroamaan jossain määrin kirkosta erityisesti uskonnonvapauslain jälkeen. Vuonna 1930 väestöstä 1,6 prosenttia kuului siviilirekisteriin.⁸²¹

813 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

814 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

815 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

816 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915).

817 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

818 Tikkerperi on vanhakantainen karviaislaji, jonka marjat ovat erityisen karvaisia.

819 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

820 Hengellinen toiminta on ollut keskeistä esimerkiksi siirtokarjalaisten järjestössä Karjalan Liitossa lähes alkuvaiheista alkaen (Tikka 2023, 182–190).

821 Paavolainen 1978, 81.

Haastateltavista Anja muisti uskonnoton isoäitinsä hautajaiset Viipurissa. Uskonnottomuudesta huolimatta hautajaisjuhlat keräsivät paikalle paljon sukua. Anja kuvasi tilannetta näin:

Se oli suuri tapahtuma, ku tää meidän mummo kuoli sillon 1935. Hän oli kans kirkosta eronnut. Hänet sitten linja-autolla oikeen, mikä siihen maailman aikaan oli varmasti suuri ihme, mentiin. Karhusuolla oli, ei näihin seurakunnan hautausmaihin päässy kirkosta eronneet. Ei voinu haudata. Niin sinne Karhusuolle mentiin linja-autolla ja henkilöautolla ja nuo... oli siihen maailman aikaan jo auto. Et niillä mentiin sinne Karhusuolle, haudattiin, meillä pidettiin ne hautajaiset. Sukulaisia täältä oli ympäri ja sit oli varmaan. Hirveesti oli väkeä, sen mä muistan.⁸²²

Perhejuhlista juuri hautajaiset olivat erityisen muistettuja perhejuhlia joulun lisäksi. Vuotuisjuhlat liittyivät sukulaisvierailuihin teemoina. Ortodoksiperheissä pääsiäinen oli erityistä kyläilyn aikaa, joskin virpominen pääsiäisvitsoilla kosketti Kannaksella laajemmin kaikkia.⁸²³ Juhannuskokolle meneminen ei ollut kaupungissa kylä- tai sukukeskeinen tapahtuma, vaan rajautui oman perheen piiriin. Työläisperheen Anjan kaupunkilaisjuhannukseen kuuluivat perinteiset juhannuskokko, piirileikit ja limonadin juominen, mutta juhlat olivat raittiit.

Juhannuksena siellä oli kokko, koska oltiin rannalla. Siellä oli sekä pyöree kalliokivi, että tasanen kalliokivi ja ne toivat rammarin [gramofonin] sinne ja siellä tanssittiin. Siis se aikuisväestö. Me lapsetki saatiin valvoa aika myöhään, ainakin ennen talvisotaa juhannusöinä. Kun niin selvästi muistaa, kun siellä tanssittiin. Ketä siellä oli nuoria pareja, voihan olla, että vanhatkin. Alkoholia käytettiin siel kulmil hyvin vähä. Et nii ku mullaki isä oli täysin raitis eikä polttanu tupakkaakaan. Ja isä aikanaa sano, et siel oli hyvä, et siel ei ollu juoppoja, et ei syntyny niitä tappeluita. [Nauraa] Eivätkä aatteellisesti olleet niin paljon eri mieltä, että ois tullu näitä aateriitoja myöskään. Siel viettiin oikeen kivaa juhannusta. Meil oli ostettu kori limskaa, ja limonaatii juotiin. Lapset leikki piirileikkii --.⁸²⁴

Anja muistaa juhannuksen vietosta laulamisen ja leikkimisen, joihin ottivat osaa myös aikuiset.⁸²⁵ Katkelmassa piirtyy esiin lapsuusajan idylli, jossa korostuu yhteisöllisyys, ja johon ei kuulunut ristiriitoja – tai ainakin ne osattiin vaientaa yhteisen juhlan ajaksi. Perheenjäsenten alkoholin käyttöä ei muisteltu, mutta muistelmakirjallisuudesta löytyy enemmän esimerkkejä.⁸²⁶

Suullisessa muistelussa perheenjäsenten ja sukulaisten kautta paitsi rakennettiin käsitystä omasta viipurilaisuudesta, myös tehtiin näkyväksi karja-

822 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

823 Sallinen Gimpl 1994, 255–256.

824 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

825 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

826 Tuomi 1972, 38; Paavolainen 1982, 227; Tetri 1995, 19.

laisessa yhteisössä tärkeitä sosiaalisen kanssakäymisen muotoja. Suvun perhejuhlat loivat mahdollisuuksia tavata suvun muita jäseniä ja samalla siirtää perinteitä. Varsinkin suku Karjalan maaseudulla helpotti omankin identiteetin hahmottamista ”karjalaiseksi”.⁸²⁷ Aineistossani oli silti niitäkin, joilla ei ollut sukuunsa tiiviitä yhteyksiä. Maini ilmaisi asian perheensä pienuutena:

Mullon hirmusen vähän sukulaisia. Hirmusen vähän. Miul ei oikeestaan siel Viipuriskaa olt yhtään sukulaista, kun ei mul ollu nyt Turussakkaa et mä oon hyvin tämmönen yksinäinen ollu ja pien perhe vaa näi että.⁸²⁸

Maini koki asian johtuneen erityisesti siitä, etteivät hänen vanhempiensa olleet alun alkaenkaan kotoisin Karjalasta. Maini kuitenkin alleviivasi karjalaisuuteen yhdistettyä suvun merkitystä. Ei-karjalaiset sukujuuret ja hänen pieni perheensä tekee ymmärrettäväksi hänen poikkeavan kokemuksensa suhteessa karjalaisen perheen normiin. Eivätkä kaikki viipurilaisten perhe- ja sukulaisuussuhteet ilmenneet karjalaisittain tiiviinä ja säännöllisinä. Lainan isän vanhemmat asuivat Punkaharjulla, Mainin vanhemmat ja muu lähisuku olivat Varsinais-Suomesta.⁸²⁹ Useassa tapauksessa aineistoni muistelijoiden äidit olivat puolisoitaan useammin kotoisin muualta kuin Viipurista tai Karjalasta.⁸³⁰ Lähellä asuneet sukulaiset merkitsivät tiivistä kanssakäymistä.

7.2. Perhe kaupunkilaisarjen perusyksikkönä

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeessa muistelun keskiössä olevat perhe ja suku hahmottuvat yhtäältä kansallishenkisen ja toisaalta modernin ajanjakson kehyksissä kuitenkin läheltä ja arjen kautta koettuina. Perhetilanteen hahmottaminen on tärkeää, kun tarkastellaan myöhemmin sota-ajan ja sen jälkeisten siirtokarjalaisten muistelua. Kaupungissa nousevat esille erityiset materiaalisuudet ja elämäntyyli, joihin myöhemmin verrataan sota-ajan vastaavia ilmiöitä. Eri aikaan kaupunkilaistuneet, erilaisissa elämäntilanteissa, ammateissa ja rooleissa toimineet kertojat edustavat laajaa kirjoa perhemalleja.

827 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

828 H:KS/V: 31 (Nainen s. 1918).

829 H:KS/V:16 (Nainen s. 1924).

830 Esimerkiksi Anjan, Alinan ja Mattin perheissä vaikuttaa kanssakäyminen olleen tiheämpää isän suvun kuin äidin suvun kanssa. Vienon perheessä puolestaan sukulointimatkat suuntautuivat äidin sukulaisen luo maaseudulle, sillä perheen isä oli Ruotsista. (H:KS/V:3 [Nainen s.1929]; H:KS/V:9 [Nainen s.1923]; H:KS/V:20 [Nainen s.1907]; H:KS/V:10 [Mies s.1925])

Vielä jokseenkin yleistä patriarkaalista yhteiskunta- ja perherakenteen mallia ennen sotaa ilmensi palvelusväen pitäminen. Tavanomaisinta käytäntö oli varakkaampiin yhteiskuntaluokkiin kuuluneissa perheissä. Viipurissa kotiapulaisten määrä oli sitä suurempi, mitä varakkaampi perhe oli, ja heidän tehtävänsä olivat eriytyneet kotitalouden askareista lasten hoitoon ja seuraneidin tehtäviin. Keskeisiä tehtäviä olivat ostosten teko, ruuanlaitto ja siivous kalenterin määrittäminä ajankohtina. Nimitys ”kotiapulainen” kertoi alan ammatillistumisesta.⁸³¹ Syyt kotiapulaisen pitämiseen saattoivat vaihdella perhekohtaisesti: Ilmarin perheessä se oli välttämättömyys äidin kuoltua varhain, ja toisessa perheessä kotiapulainen tarvittiin isovanhemman sairastuessa ja vanhempien ollessa päivät palkkatyössä.⁸³² Vakavaraaisessa työläisperheessäkin saattoi olla sukulaistyttö maalta apuna. Valkjärvellä syntynyt Tyyni oli piikana naapurikunnan suurtalollisen kotitaloudessa, kunnes isännästä tulikin hänen miehensä.⁸³³ Hiljan perheessä äidin kuoltua, tädit ja mummo olivat keskeisessä roolissa kotitaloudesta huolehdittaessa.⁸³⁴ Neljä haastateltavaa mainitsee perheen kotiapulaisen. Määrä on saattanut olla suurempikin, mutta 1930-luvulle tultaessa kotiapulaisten absoluuttinen määrä suhteessa kaupungin kasvavaan asukaslukuun väheni muun muassa kustannusten nousun vuoksi.⁸³⁵

Palvelijan ja perheenjäsenen välinen ero näyttää kuitenkin häilyvältä. Toisinaan kotiapulaiset viettivät tiiviistikin aikaa perheen lasten kanssa vapaa-ajan riennoissa. Entisiä palvelijoita haastatelleen Terttu Sallisen mukaan perheen ja apulaisen välille saattoi syntyä elinikäinen side, ”ystävyyss”⁸³⁶ Suhtautumista palvelusväkeen leimasivat kuitenkin toisinaan myös kontrolli ja vaatimukset nuhteettomuudesta, missä valossa isäntäperheen ja palvelusväen suhde ei aina ollut onnistunut.⁸³⁷ Perhekoot vaihtelivat suuresti haastateltujen keskuudessa suurperheestä yksilapsiseen yksinhuoltajaperheeseen.⁸³⁸ Vielä ennen toista maailmansotaa viipurilaisperheeseen laskettiin kuuluneen kaikki samassa taloudessa asuneet ja työskennelleet henkilöt. Ai-

831 Sallinen 1997, 10, 41–42.

832 H:KS/V:29 (Mies s. 1928); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

833 H:KS/V:13 (Nainen s. 1904).

834 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

835 Sallinen 1997, 10.

836 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923); H:KS/V:13 (Nainen s. 1920). Ks. myös Sallinen 1997, 73–76, 81.

837 H:KS/V:26 (Nainen s. 1923). Ks. myös Tamminen 2004.

838 H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

neistoni valossa samassa taloudessa asuvaan perheeseen saattoi kuulua jopa yli 10 henkilöä.

Maalta kaupunkiin muuttaneet perheet pitivät tiiviisti yhteyttä sukulaisensa kanssa. Muistumat maaseudun karjalaiseksi mielletystä perhe- ja sukumallista nousivat esiin joillain muistelijoiden. Juuri tällainen perhemalli otti piiriinsä joustavasti erilaisia jäseniä, myös perheeseen kuulumattomia: kaupungissa he olivat isovanhempia, sukulaisia, kotiapulaisia ja kasvatteja perheen elämäntilanteen mukaan.⁸³⁹ Karjalainen perhemalli oli kokenut muutoksia eri historiallisissa tilanteissa ja elinkeinojen muutoksissa siirryttäessä maaseudulta kaupunkiin, mutta jossain määrin malli heijastui edelleen haastateltavien kuvauksissa ylisukupolvisesta kanssakäymisestä. Sukulaisia arvostettiin, ja he toimivat perheiden tukena ylittäen maaseudun ja kaupungin rajan, jos välimatka ei ollut liian pitkä.⁸⁴⁰ Muisteltu lapsuudenperhe ei kuitenkaan ollut staattinen, vaikka muistelun muoto helposti jähmettää perhekuvan tiettyyn hetkeen.⁸⁴¹ Perheen kokoonpanot muuttuivat jatkuvasti, ja seurustelu serkkujen ja vanhempien sisarusten perheiden kanssa oli tiivistä. Traagisimpia tapahtumia olivat vanhempien tai nuorten sukulaisten kuten sisarusten poismenot. Keuhkotauti oli yleinen eikä parannuskeinoa moniin vakaviin sairauksiin ollut vielä käytettävissä.⁸⁴² Omien perhesuhteiden muisteluun liittyi usein herkkyyttä ja tunteikkuutta. Isovanhempien ja sisarusten poismenot kirvoittivat riipaiseviakin kuvauksia. Esimerkiksi Kaarina kertoi pitkään sairastaneesta sisarestaan, jolta oli tämän kuoltua perinyt nuken. Sisar menehtyi ennen talvisodan syttymistä, ja hänet haudattiin Viipuriin.⁸⁴³

Erityisen vaikeissa elämäntilanteissa eläneet perheet, kuten leskien perheet, hyötyivät suvun avusta isovanhempien, tätien, kotiapulaisten ja sisarusten toimiessa turvaverkkoina.⁸⁴⁴ Äitinsä nuorena menettänyt Hilja kertoi olleensa mummonsa ja tätiensä kasvattama.⁸⁴⁵ Perheen äidin kuoltua vanhemmat sisarukset saattoivat joutua ottamaan vastuuta nuoremmista sisaruksistaan.⁸⁴⁶ Vastaava huolenpito ja vastuunkanto kertautui myöhemmin evak-

839 H:KS/V:27 (Mies s. 1922); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

840 Esim. H:KS/V:3 (Nainen s.1929); H:KS/V:1 (Mies, 1923).

841 Ks. Heimo 2010, 41; Beiner 2006, 23–29.

842 Arno Forsius (2000): Tuberkuloosin ja sen hoidon historiaa. <http://archive.org/web/20190219164023/http://www.saunalahti.fi/arnoldus/tubercul.html> (luettu 8.12.2024.)

843 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

844 H:KS/V:27 (Mies s. 1922).

845 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

846 H:KS/V:29 (Mies s. 1928).

komatkalla.⁸⁴⁷ Kipeäksi muiston teki sekin, jos omainen oli haudattu omaan syntymäkaupunkiin eikä hautaa löytynyt, mutta emotionaalista oli myös löytää hautakiviä ja niistä tuttuja nimiä.⁸⁴⁸ Viimeistään kuitenkin sota-aika toi radikaaleja muutoksia perheen kokoonpanoon, kun perheenjäseniä joutui rintamalle, heitä kaatui tai kuoli muuten evakkomatkan olosuhteissa. Esimerkiksi suurperheessä varttuneelle Väinölle veljen kaatumiseen liittyneet tapahtumat olivat jääneet mieleen.⁸⁴⁹ Aineiston muisteluissa ja kuvauksissa muistumat karjalaiseksi koetusta perhemallista ilmenivät sukulaisuussuhteiden arvostamisena ja kanssakäymisen tiheytenä. Erityisen vahvana kanssakäyminen näkyi esimerkiksi Alinan muistoissa. Isän sisaruksia asui naapurikaupunginosassa ja kanssakäyminen oli tiivistä esimerkiksi juhlapyhinä jolloin he saattoivat käydä kahdessakin kyläpaikassa ”syömässä ja juomassa”.⁸⁵⁰

Alina muisti, että isän lähisukulaiset kävivät yökylässä ja hän itse heidän kanssaan sienessä.⁸⁵¹ Moderni kehitys ja kaupunkilaisten perherakenteissa tapahtuneet muutokset tulevat aineistossani esille perheiden elättäjien ammateissa.

TAULUKKO 2. Haastateltavien lapsuudenperheiden pääelättäjien ensisijaiset ammatit Viipurissa v. 1939 haastateltavien oman ilmoituksen mukaan

Ammatti	Haastateltavien lukumäärä
Työläinen (seka- ja tehdastyöläiset)	7
Ammattimies (sähköasentaja, kirvesmies)	3
Liikenneala (rautatie, merenkulku, autoilu)	8 (rautatieäisiä 5)
Kauppias (tai muu yksityinen ammatinharjoittaja kuten elintarvike-, käsityöala ja vuokraaja)	12
Liike-elämän johto (alemmat ja ylemmät johtotehtävät)	4
Kaupungin tai valtion virka (armeija, kaupunki)	6
Perheenelättäjiä yhteensä*	41

*haastateltavista kaksi oli sisaruksia

847 H:KS/V:29 (Mies s. 1928); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

848 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

849 Esim. H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:27 (Mies s. 1922); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

850 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

851 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

Kotitaloudet olivat ammatillistumassa, mikä heijastui paitsi kotirouvan tai kotiäidin statuksen muutokseen, myös naisten lisääntyneisiin opiskelutai ansiomahdollisuuksiin. Omassa aineistossani kotirouvana tai -äitinä olon merkitys kaupunkilaisessa elämäntavassa nousee vielä keskeisenä esiin, sillä vain noin 15 haastateltavan tapauksessa äiti kävi töissä kodin ulkopuolella, joskin neljässä tapauksessa vain satunnaisesti. Kotiäiti oli yleisempi nimitys kuin yläluokalle tyypillisempi kotirouva-nimitys.

Kaupunkilaisessa ympäristössä perheen merkitys oli muuttumassa monessa suhteessa: kaupungissa oli aiempaa parempi mahdollisuus koulutautua, eivätkä ammatit välttämättä enää periytyneet. Lisäksi naisten mahdollisuus omien ansioiden hankintaan oli suurempi. Maaseudullakin emännät ammatillistuivat, ja monet naiset saattoivat ansaita omaa rahaa esimerkiksi kutomalla. Toki perhe määritti useimpien naisten tulevaisuushorisonttia kaupungissakin, mutta sodan jälkeisellä jälleenrakennuksen ja nousun sukupolvella oli enemmän mahdollisuuksia kuin sotaa edeltäneellä sukupolvella.

Melkein kaikki haastateltavat varttuivat Viipurissa kahden tai yhden vanhemman ydinperheessä, jossa oli useita lapsia. Väinön kauppiasperhe ja Aimon kirvesmiesin elättämä perhe muistuttivat toisiaan suuren lapsiluvun suhteen, mutta olivat elintasoltaan aivan erilaisissa tilanteissa.⁸⁵² Helvin maalta kaupunkiin muuttaneessa ydinperheessä oli kuusi lasta, mutta hänenkään perheensä ei ollut vähävaraisimmasta päästä.⁸⁵³ Kaupungistumisen myötä lasten syntyvyys laski.⁸⁵⁴ Myös kaupunkien suurperheissä varttuneet lapset osallistuivat monenlaisiin kodin töihin ja perheen elättämiseen jo varhain. Aineistoni muistelijoiissa oli niitä, jotka avustivat vanhempiaan elinkeinon harjoittajina. Esimerkiksi Pentti, Paavo, Onni ja Kaarina toimivat apulaisina kaupassa, leipomossa tai lautatarhalla.⁸⁵⁵ Suurlapsisissa perheissä sisarusten ikäerot saattoivat olla huomattavia, ja poismuuttaneet vanhemmat sisarukset saattoivat vetää perässään nuorempia sisaruksia. Viipurin vetovoima lähi-seutujen nuorten keskuudessa perustui kaupungin tarjoamiin moniin työ- ja opiskelumahdollisuuksiin. Kaupunkien väestönkasvu liittyi modernisaatioon ja teollistumiseen myös maaseudulla. Maaseudulla ei riittänyt suurilapsisten perheiden kaikille jälkeläisille riittäviä mahdollisuuksia elantoon ja koulutuk-

852 H:KS/V:1 (Mies s. 1923); H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

853 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

854 Lähteenmäki 1995, 104.

855 H:KS/V:15 (Mies s. 1919); H:KS/V:21 (Mies s. 1921); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922); H:KS/V:29 (Mies s. 1928).

seen. Liikennereittien kehittyminen mahdollisti Viipurin läheiseltä maaseudulta tulleeille oppilaille sosiaalista ja koulutuksellista nousua.

Kansakoulu merkitsi lapsen lähtöä aikaisin kotoa kohti itsenäisempää elämää. Modernissa ajattelussa koulunkäynti matkoineen merkitsi sosiaalista ja elämäntavallista siirtymää elämässä.⁸⁵⁶ Maalta kaupunkiin tulleele sukulaiselle annettiin kortteeripaikka, jotta nuori oli silmälläpidon alla. Maaseudun nuorten oleskelua Viipurissa sukulaisten luona on kuvattu myös muistelukirjallisuudessa.⁸⁵⁷ Aineistossani oli joitain esimerkkejä vanhempien muutoista maaseudulle perheen nuoren jäädessä kaupunkiin. Kun Ilman isä myi kotitalonsa Ristimäeltä muuttaakseen Viipurin maalaiskuntaan, Ilma muutti jo aikuistuneen sisarensa luokse Viipurin keskustaan. Syynä kaupunkiin jäämiselle oli koulunkäynti.⁸⁵⁸ Käytäntöön saattoi liittyä vastiketta kuten oppikouluun Voikkaalta tulleen Toinin tapauksessa. Hän hoiti koulutyön ohessa sisarensa lasta.⁸⁵⁹

Lasten maksullisen koulunkäynnin tukeminen ei ollut perheille itseltään selvää. Aineistoni muistelijat vakuuttivat vanhempiensa kuitenkin tukeneen kouluttautumista.⁸⁶⁰ Perheiden mahdollisuudet kouluttaa lapsiaan maksullisessa oppikoulussa oli arvostus- ja varallisuuskysymys.⁸⁶¹ Ennin käsityksen mukaan hänen ja hänen lähiyhteisönsä rautatieläisperheissä lasten kouluttaminen oli tärkeää.

Anna: No miten vanhemmat suhtautu lasten koulutukseen et ilmeisesti kallista?

Enni: --meil oli esimerkiksi tällöinen, luen tämän sortin, tänä vuonna pääsee, ei viime vuonna pääsee, oliko se nyt no nyt mie en muista niitten nimiä pääs ylioppilaaks sit pääsee tuota Paatelan Jaska ja sit pääsee Liikan Tauno ja sit pääsee Pirhosen Veikko ja sit pääsee ja sit päässää myö. Mut ei myö, mie en kyllä Viipuris päässy, mut sillo myö aina luettiin, sit meinas ku se oli meillä se ajanjakso aina, että kuka pääsi, ne oli kaikki melkein siis koulutettu vähintään ylioppilaaks ne oli siis se Pirhosen Veikko ni hää ol hän on kauppatieteen maisteri ja hää oli tuol Lasten lastensaairaan toi talouspäällikkö ja hänen veljensä oli suurlähettiläs, et kyl näist kaikista tuli sitte oikeita, ei ne vaan turhaa työtä tehneet.⁸⁶²

856 Tuomaala 2006, 254, 269.

857 Luukas 1998, 32–33; Tamminen 2003; Tetri 1995, 15–16.

858 H:KS/V: 30 (Nainen s. 1919).

859 H:KS/V:40 (Nainen s. 1906)

860 H:KS/V:21 (Nainen s.1923).

861 Myös muistelukirjallisuudesta löytyy kertomuksia vanhempien erilaisista panostuksista lastensa koulunkäyntiin Viipurissa (Tetri 1995, 17).

862 H:KS/V:21 (Nainen s.1923).

Katkelma kertoo rautatieläisyhteisön arvostuksista ja mahdollisuuksista kouluttaa lapsiaan. Valtion leivissä olleen ja keskiluokkaan kuuluneen perheen panostaminen vaikuttaa olleen status yhteisössä. Ylioppilaaksi päässeet olivat tarkasti kaikkien tiedossa yhteisössä. Koulutus oli investointi, mistä kertoo Railin kokemus. Hän sairasteli lapsuudessaan niin paljon, etteivät vanhemmat olisi ”laittaneet häntä kouluun”, ja sota-aika vaikeutti koulunkäyntiä merkittävästi. Myöhemmin Raili suoritti oppikoulun omalla sinnikkyydellään.⁸⁶³ Oppikoulujen lisäksi kauppakoulu, ammattikoulu ja talouskoulu olivat todellisia vaihtoehtoja viipurilaisnuorille. Tyttöjen koulutuksessa kansakoulusta alkaen suosittiin kädentaitoja kuten ompelua ja ammattiopetuksessa kotitaloutta. Sota-aikana työ opittiin paljolti tekemällä.⁸⁶⁴

Sisarussuhteet ilmenivät muistelussa merkityksellisinä ihmissuhteina niin lapsuudessa kuin nuoruudessa. Aineistossani on useita vivahteikkaita sisarussuhteiden kuvauksia varsinkin lapsuuden ympäristön ja -kodin muistelun yhteydessä. Nostalgiaa ilmeni, kun muisteltiin leikkejä sisarusten kanssa.⁸⁶⁵ Tyttöjen tehtävänä oli pitää seuraa tai katsoa nuorempien sisarusten perään, mikä saattoi olla epämieluisa velvollisuus. Tämä käy Irjan muistelusta hyvin ilmi:

Kerran mä läksinkin, tytöt huusi, lähepäs nyt sinne uimaan. Mä jätin sen Pirkon siihen hiekkalaatikkoon vesivatiin istumaan. Karkasin Kupiskin rantaan uimaan ja kun mä olin radan toisella puolella, nii mä kuulin, kun meidän mummo huutaa kauheesti, että mihkä se likka karkas, että jätti sen lapsen tohon. No kävinhän mä uimassa. Sit sama oli taas, kun talvi tuli. Sitte ku mä olin jo viistoista vuotias ja Pirkko oli viisvuotias, nii sillo se tuntu se ero suurelta. Mä oisin tahtonu lähtee hiihtämään tai jonneki, niin tyttö huutaa aina kauheesti perään, et hän halua ja. Mummo suuttuu siitä, et miks minä en halua ottaa Pirkkoo. Onhan siin nyt eroo, en mä voinut hiihtää, kun Pirkkokin oli, mut piti se ottaa vaan mukaan.⁸⁶⁶

Aikuisuudessa omilla sisaruksilla saattoi olla erityinen merkitys viipurilaisen tai karjalaisen identiteetin rakentamisessa ja ylläpitämisessä, varsinkin jos sisarukset olivat samaa sodan kokenutta sukupolvea ja jos heidän kanssaan yhteisten vertaiskokemuksien jakaminen oli ylipäätään käytännössä mahdollista.⁸⁶⁷

Vertaiskokemusten jakaminen muiden entisten viipurilaisten, entisten naapureiden ja koulutovereiden kanssa on myös ainutlaatuisia suhteissa sii-

863 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

864 Hytönen 2014, 105.

865 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927); H:KS/V:7 (Nainen s. 1929); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

866 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

867 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

hen, mitä on muisteltu ja kerrottu suoraan omille lapsille, lapsenlapsille tai muille perheenjäsenille. Muistelukirjat, entisten viipurilaisten ryhmien lukuisat annaalit ja matrikkelit tai kollektiiviset muistelumateriaalit ovat eräänlaisia perhemuistojen lähteitä nekin. Ne ovat palvelleet yhtä lailla vertaisryhmien kanssakäymisessä kuin tiedon siirtämisessä jälkipolville. Usein siirtokarjalaisen jälkeläiset ovat saaneet vanhemmistaan tietoja vanhempiansa tai heidän vertaistensa toteuttamista muistelukirjoista, eivätkä niinkään suoraan sodan kokeneilta heiltä tai sukulaisilta itseltään. Varsinkin suulliset tai kirjalliset muistitiedon lähteet, haastattelut ja muistelut voivat valottaa sellaista perheen historiaa, joka ei aukene virallisten asiakirjalähteiden kautta.⁸⁶⁸ Monessa tapauksessa omaehtoisesti tuotetut muistelukirjat, jollaisia olen käyttänyt omassa analyysissäni haastattelujen peleinä, saattavat sisältää virallisen historiakirjoituksen näkökulmia ja kerronnallisia juonia, jollaisista hegemoninen kertomus koostuu.

7.3. Muistoja pula-ajan varjosta

Yksi haastatteluissa esille noussut teema oli 1930-luvun lama, jonka aikana yhteiskunnan ja talouden näkökulmasta alimmalla portaalla olevat työttömät näkivät Suomessakin nälkää.⁸⁶⁹ Kun muistelun kohteena ovat erilaiset materiaalisuudet, kuten ruoka ja vaatteet, lama piirtyy esiin. Sodan sukupolvella jo rauhan aikaa leimasi pula-ajan vuosista selviäminen, ja tämä on monella haastateltavalla siksi muistelua läpileikkaava teema. Ruuan hankinta jonottamalla ja jopa kerjäämällä olivat vallankumouksen ja sisällissodan vuosilta tuttuja työläisperheille. Itsenäisyyden alussa, varsinkin 1930-luvulla nämä käytännöt koskettivat monia kaupunkilaisia.⁸⁷⁰ Nopeasti väestöltään kasvanut Viipuri oli 1930-luvulla täynnä äkkikaupunkilaistuneita, jotka Mattin perheen tapaan turvautuivat maalla asuviin sukulaisiinsa elintarvikkeiden turvaamiseksi pulavuosina.⁸⁷¹ Anna-Liisan perhe sai tädin kautta talveksi perunoita, ison säkin lanttuja ja nauriita sekä ison palvikinkun. Hänen mukaansa perheellä oli ruokaa ”aika hyvin” johtuen juuri siitä, että vanhemmat olivat lähtöisin maaseudulta.⁸⁷² Lamavuodet pilkahtelevat monien haastateltujen muistoissa joko omakohtaisina havaintoina tai muiden muistelemien kerto-

⁸⁶⁸ Thompson 2016, 58.

⁸⁶⁹ Stark 2011.

⁸⁷⁰ Lähteenmäki 1995, 132–133.

⁸⁷¹ H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

⁸⁷² H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

musten esille tuomisena, mutta eivät suoranaisin omakohtaisina nälkä- tai köyhyyskuvauksina. Lamasta kertominen poikkeaa tässä mielessä haastateltujen muun kerronnan sävyistä. Esimerkiksi Hilja joutui hakeutumaan töihin isän tekemän konkurssin ja äidin kuoleman vuoksi. Tilanteessa auttoi kuitenkin Hiljan tiivis lähisuku, kuten isoäiti ja tädit.⁸⁷³ Perheen sosiaalis-taloudellinen asema, koulutus, harjoitetut elinkeinot ja asuinpaikka vaikuttivat selviytymiskeinoihin. Helvin koulutetut vanhemmat menettivät työnsä, mutta saivat uutta työtä Viipurin seudulta.⁸⁷⁴

Köyhyyden kulttuuriset teemat, köyhyyspuhe, on oma suhteuttava puheenlajinsa.⁸⁷⁵ Pula-aika puutteineen on läsnä haastatteluaineistoni kertomuksissa ennemminkin lähiympäristöstä tehtyinä havaintoina kuin yhteiskunnallisena ongelmana. Useimmat muistelijoista vertailevat omaa perhetään itseään varakkaampiin tai köyhempiin perheisiin.⁸⁷⁶ Heistä naiskertojat olivat kokeneet talouslaman vaikutukset perheen konkurssin muodossa.⁸⁷⁷ Laina ja Kaarina muistelevat tunteneensa ja oppineensa myötätuntoa vähäosaisia kohtaan.⁸⁷⁸ Keijo luonnehti ajanjaksoa ”hirveäksi työttömyyden ajaksi”, mutta ei avaa tarkemmin, mitä se merkitsi hänen omassa perheessään tai miten se näkyi yleensä.⁸⁷⁹ Oili kertoi Sorvalissa eläneestä lapsiperheen leskirouvasta, joka vaikeassa tilanteessa kävi ”varastamassa” halkoja poliisin pihasta. Poliisi oli antanut näin tapahtua eikä ollut rankaissut naista.⁸⁸⁰ Matt ei vertaile oman lapsuudenperheensä tilannetta muihin, vaan antaa ymmärtää kaikkien olleen samassa tilanteessa. Sittemmin Kanadassa asunut ja akateemisen koulutuksen hankkinut muistelija todisti omassa kodissaan kärsityn ruuan puutteesta. Tosin pitkään ulkomailla asunut Matt käänsi köyhyyden nostalgiaksi: lama-aikana kaikki ihmiset auttoivat toisiaan.⁸⁸¹ Ruuan puutteen ja nälän välillä on eroa, ja varsinkin nälkään liittyy häpeää.⁸⁸² Laina muistelee naapurissa ilmennyttä köyhyyttä:

873 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

874 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

875 Stark 2011, 114–115.

876 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

877 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:23 (Nainen s. 1919 Viipuri); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

878 H:KS/V:23 (Nainen s. 1926); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

879 H:KS/V:8 (Mies s. 1920).

880 H:KS/V:40:1 (Nainen s. 1925).

881 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

882 Virkkunen 2010, 77–78.

Lapsuudesta esimerkiksi meillä oli mahdottoman ihanat naapurit, mutta hän oli siihen aikaan kirvesmies ja hän oli työtön. Niin meil oli hirveen hyvä naapurisuus-suhde. Mä tällöin 7-vuotiaana muistan sellaisen, et tulin pahoilla mielin sieltä naapurista kotiin ja kerroin äidille tällasen tarinan, että tää jollakin lailla kuvaa sen ajan henkeä ja sitä mitä ihmisiltä silloin puuttui: tulin kotiin itku silmässä ja sanoin, että kun se naapurin tati antoi niille lapsille sellaista voileipää. Se sivelisi siihe jotakin valkoista ja sen päälle se ripotti kans jotain vielä. Et ku mä en oo koskaan semmosta saanu eikä mulle annettu. Ja äitini selitti sitte, että sun täytyy olla kiitollinen, ettei sulla oo sellasta, että se oli laardia ja suolaa, ku se tati pani leivän päälle, ku siellä ei ollut voita. Tämä oli ajan henki.⁸⁸³

Lainan muistelu tuleekin lähimmäksi niiden köyhyyspuhetta, jotka eivät ole sitä omakohtaisesti kokeneet, mutta jotka todistivat sellaista olleen. Eija Stark määrittelee köyhyyspuheen todellisuutta kuvastavaksi representaatioksi, joka asettuu tiettyyn kulttuuriseen kontekstiin ja jota kerrotaan tietynlaisten konventioiden kautta. Köyhyyspuheeseen kuuluu kollektiivisia ulottuvuuksia, ja sen sisältöihin liittyy käsityksiä suomalaisuudesta. Puhe köyhyydestä kuvaa myös pelkoja, idealisaatioita, ennakkoluuloja ja uskomuksia.⁸⁸⁴ Lainan kuvaus paljastaa paljon toisaalta kertojan ja hänen perheensä arvomaailmasta, toisaalta köyhyyden yleisyydestä ja kertojan suhteellisesta hyväosaisuudesta. Omakohtaisen köyhyyspuheen vähäisyys lamavuosilta voi liittyä häpeään ruuan puutteesta, jota ei myöhemmin sodan aikana välttämättä enää tunnettu.⁸⁸⁵ Ruokapula koski tällöin koko maata eikä ollut kiinni omasta menestymisestä.⁸⁸⁶ Ruuan puutteesta valittaminen ei myöskään kuulune siirtokarjalaisuuteen ja viipurilaisuuteen sisäänkirjoitettuun ajatukseen selviytymisestä niukkuuden ehdoilla.⁸⁸⁷

883 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

884 Stark 2011, 62–67.

885 Ulla Savolainen tuo omassa tutkimuksessaan kuitenkin esiin lasten kokeman häpeän (Savolainen 2015, 311).

886 Hytönen 2014, 144–145; Virkkunen 2010.

887 Aineistoni muistelijat eivät ylenpalttisesti ruokaa muistele, mikä voi johtua kyselyhaastattelun asettamista rajoista. Eroja toki löytyy muistelijoiden välillä, toiset kertovat hyvinkin yksityiskohtaisesti ja eloisesti makumuistoistaan kuten vaikkapa Helvi Pursiaisen kahvilasta ja siellä nautituista leivonnaisista (H:KS/V:2 [Nainen s. 1920]). Ruuasta kerrotaan enimmäkseen ostosten ja perheen työroolien kautta. Modernisoituvaa kaupunkilainen ruokakulttuuri perustui kivijalka- ja lähikauppoihin. Lisäksi kaupunkilaiset asioivat kahviloissa, konditorioissa ja ravintoloissa. (Häyrynen 2004, 58.) Kauppojen ja kahviloiden asiakkaat olivat jakautuneet elintason mukaan, esimerkiksi esikaupunkilaisilla oli omia asiointipaikkoja. Kylmälaitteiden puuttuessa ruoka kiersi nopeasti tuottajalta kauppojen kautta pöytiin ja asiointi kaupoissa oli jokapäiväistä. (Sallinen 1997.) Työläisperheiden vaatimatonta ruokapöytää täydensivät oman pihan kasvi- ja hedelmätarha sekä lähimetsien antimet, marjat ja sienet sekä itse pyydetty kala. (H:KS/V:18 [Nainen s. 1925]; H:KS/V:3 [Nainen s. 1929]; H:KS/V:16 [Nainen s. 1924]). Työläisperheiden äitien mahdollisuudet varmistaa ruuan monipuolisuus

1930-luvun pula-ajan-ajan muistelu tai muistelemattomuus kiinnittyykin nostalgiseen Viipuri-diskurssiin siten, että ”puutteestakin huolimatta” lapsuus oli onnellista. Monikin Viipuri-kirja kuvaa laman muuttumista nousukaudeksi 1930-luvun loppua kohden. Onnellisen nousukiidon katkaisee kuitenkin sota. Näin köyhyyden leimaama lapsuus näyttäytyy jälkenpäin onnellisena aikana. Monen aineistoni muistelijan, kuten Paavon, Lainan ja Ilman, vanhempien maalle muuton taustalla saattoivat vaikuttaa lama-ajan aiheuttama työnpuute ja siitä aiheutunut varattomuus, joka pakotti omatarveviljelyyn. Muistojen kultaama lapsuus näyttäytyy turvattuna omavaraisella tilalla. Laman vaikutukset saattoivat herättää huolta varakkaammissakin kansalaispiireissä, mutta suurten sosiaalierojen Viipurissa osalla vastaajista lamalla oli hyvinkin konkreettisia seurauksia: ”Pahimpina pula-aikoina” leivän päälle laitettiin perunaa, sillä voihin ei ollut varaa.⁸⁸⁸ Aimon muistelussa suurperheen vähävaraisuus ilmeni epäsuorasti vaatteista puhuttaessa. Vuodet kansakoulussa ajoittuivat hänen kohdallaan juuri pulavuosiin eikä perheellä ollut varaa ostaa vaatteita:

-- mie nyt muistan vielä semmostakkii asiaa, kun mie olin tietys Monrepoon koulussakin, niin jaettiin aina sitte semmosta sanotaanko nytte, mä en tiedä millä nimellä se sitten, en muista sitä nyt tarkkaan, että oliko se nyt kuitenkin kaupunki tai kunta, tuota anto niinko avustusta sitte, joko kaikkii saappaita ja pomppatakkia ja kaikkii ni mie muistan aina sen että mejän luokalta mie sain aina ensimmäisenä, että kun mie olin sieltä alemmasta päästä alemmasta päästä tuota siellä kylällä sitte--⁸⁸⁹

Kotona oli kotieläimenä sika, joka teurastettiin jouluksi. Ilman sitä ei perhe olisi Aimon mukaan tullut toimeen.⁸⁹⁰ Köyhyys ei ole ollut juurikaan esillä viipurilaisuutta kuvaavissa, suorastaan ylistävissä muisteluteoksissa. Tunnettujen henkilöiden muistelmat muodostavat tässäkin usein poikkeuksen.⁸⁹¹ Erityisesti aineellisen kulttuurin kirjallisissa representaatioissa on haluttu nostaa esiin viipurilaisen yläluokan kulttuuria, makua ja tyyliä. Muistelukerronnassa korostuu menetetyn Viipurin elämänmuodon elitistisempi luonne. Omakustannemuistelmissa myös Viipurin työläiset ja vähäväkiset ovat päässeet esille ja ääneen, mutta heidän näkökulmansa ja kokemuksensa

ennen toista maailmansotaa olivat myös nykypäivään verrattuna toiset: kaupunkityöväen keskuudessa keittotaito saattoi olla vähäistä ja astioita oli niukalti (Lähtenmäki 1995, 201).

888 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

889 H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

890 H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

891 Esim. Tamminen 2004.

vaikuttavat jääneen enemmän pienemmässä piirissä muistelevien kaupunkilaisyhteisöjen jakamaksi kuin laajasti julkisuudessa esillä olleeksi perinnöksi.⁸⁹² Karjalaisuutta rakentavat muistelukäytännöt ovat yhteydessä hegemonisen kertomuksen rakentumiseen siinä, missä olennainen osa kokemuksista jää kertomatta tai tuomatta esille.

7.4. Työläisiä ja ”parempaa väkeä”

Aineistostani voi lukea, kuinka tai miten menneisyyden hierarkioita ja ryhmien välisiä eroja muistelussa nostetaan esiin sekä hienovaraisesti että suoremmin. Eri väestöryhmien alueita ei vertailtu tai asetettu hierarkkiseen paremmuusjärjestykseen suoraviivaisesti. Harva piti omaa asuinalueitaan muita kehnompana, ja lapsuuden koti oli nostalgisen muistelukerronnan sävyttämää. Vaikka oma asuinalue olisi ollut vaatimaton, taustalla leijui ikään kuin sanaton sopimus oman kotiseudun ylivoimaisuudesta. Toisinaan näkemykset alueiden välisistä ja sisäisistä eroista tulevat esiin implisiittisesti, kuten Anna-Liisan haastattelussa. Hänen perheensä kuului niihin armeijan perheisiin, jotka olivat kokeneet nopean sosiaalisen nousun. Maalta kotoisin olleet vanhemmat elivät Viipurissa taloudellisesti turvattua elämää, jossa toimeentulo muodostui isän palkasta. Äiti saattoi olla kotona, ja perheessä oli kotiapulainen, joka osallistui lasten hoitamiseen. Naapuruston tai koulutovereiden varallisuuseroista oltiin tietoisia. Anna-Liisa totesi äitiään vaivanneen sen, että muut tiesivät ”toisen palkkapussin”. Paremman elintason näyttämiseen muille kuuluivat kantahenkilöstön klubi-illat, joihin hänen vanhempansa pukeutuivat varten vasten ”parempiin vaatteisiinsa”. Ystäväpiirin vanhemmat taas olivat ”näitä kaartilaisia”, jotka eivät välttämättä osallistuneet tilaisuuksiin.⁸⁹³ Anna-Liisa kiinnitti omassa muistelussaan runsaasti huomiota perheiden elintasoeroihin Papulan varuskuntayhteisössä:

Elikä tulee tämä tämmönen elintasokisa ja se, että millaisia huonekaluja kenellä oli ja miten vaimot olivat pukeutuneet, ja oliko niillä turkiksia tai oliko niillä huopahattu tai kävelivätkö ne huopatuissa vai oliko niillä kengät ja päällyskengät ja miten lapset oli puettu et tämä oli semmonen.⁸⁹⁴

892 Esim. *Viipurin tienhaara – Viipurin kaupunginosa kartanoalueen keskellä* (1990).

893 Tosin Anna-Liisa ei täsmennä, tarkoittiko hän kaartilaisilla Papulan kaartin kantahenkilökuntaperheiden lapsia vai Havilla asuneita työläisperheiden lapsia, mutta asiayhteydestä päätellen pidän todennäköisenä ensin mainittuja.

894 H:KS:V:24 (Nainen s. 1925).

Ilman äiti vältti ostamasta ruokaa velaksi, kuten oli nähnyt rautatietyöläisten tekevän.⁸⁹⁵ Hilikka puolestaan kuvaili perheiden luokkaeroja Tamminsuon teollisuusyhteisössä, jossa ”kaikki eivät voineet mennä ’konttorille’” eli yrityksen johdon tiloihin.

Sisällissodasta oli kulunut suhteellisen vähän aikaa. Harva haastattelusta kuitenkaan otti haastattelussa esille omaehtoisesti vuoden 1918 tapahtumia, ja aihe nousikin satunnaisesti esille esimerkiksi luokkaeroista keskusteltaessa. Keijo nosti esille teeman omassa haastattelussaan tuoden esiin vallinneet erot työväenluokan ja ”paremman luokan” välillä.⁸⁹⁶

Yleensä haastateltavat viittasivat luokkasuhteisiin epäsuorasti tai hienovaraisesti kertoessaan elintasoeroista. Esimerkiksi Onni mainitsi työväenluokkaisessa Kelkkalassa asuneen rikkaampia, jotka erottuivat ”normaalista”.⁸⁹⁷ Enni toi esille eron materiaalisessa mielessä: Procopén talo oli vaaleanpunaiseksi maalattu, ja sen puutarhaa hoiti ammattimainen puutarhuri. Muistelija keskusteli talon väestä ainoastaan kyseisen puutarhurin kanssa. Myös oman asunto-osakkeen omistaminen saattoi kertoa perheen korkeammasta asemasta.⁸⁹⁸ Mairen mukaan luokkaerot ilmenivät karsinamaisina ja jyrkkinä Sorvalin alueen upseeri- ja työläisperheiden välillä, joilla kummallakin oli eri tilat vapaa-ajan viettämiseen.⁸⁹⁹ Luokkaerojen esilletuominen oman poliittisen tai ideologisen suuntautumisen kautta oli vähäistä, minkä voi tulkita seuraukseksi hegemonisen tarinan yhteisyyttä korostavasta ideologiasta.⁹⁰⁰

Sisällissodan jälkeinen kokemus ei 2000-luvulla tehdyissä haastatteluissa nouse herkästi esiin muisteluteemana. Viipurin tapahtumat 1918 vetävät vertoja tunnettujen tapahtumapaikkojen terrorille viimeistään huhtikuusta 1918 alkaen, kun tilanne kaupungissa muuttui sekasortoiseksi ja hallitsemattomaksi. Viipuriin virtaavat punakaartilaiset pitivät hallussaan kaupunkia ja jo huhtikuun loppupuolella kaupunkia piirittivät valkoisten joukot. Huhtikuun 27. päivänä tapahtumat eskaloituivat Viipurin lääninvankilan joukkoteloitukseen, jossa punakaartilaisten surmaamiksi päätyivät vastavallankumouksellisuudesta syytetyt poliittiset vangit. Viipurin valtaus tapahtui 29. huhtikuuta, jonka jälkeen surmatyössä mukana olleet saivat suurimmaksi

895 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

896 H:KS/V:8 (Mies s.1920).

897 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

898 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

899 H:KS/V:40:1 (Nainen s. 1925).

900 Ks. myös esim. Havunta [1990], 144–148.

osaksi teloitusrangaistuksen. Viipurin tapahtumien jälkeen oli kaupungissa 500–600 punaorpoa ja lähiseudunkin orpolapset mukaan luettuna useampi tuhat apua tarvitsevaa lasta.⁹⁰¹ Valkoisia on kirjallisuudessa kutsuttu Viipurin vapauttajiksi. Irjan kertomus perheensä viipurilaisuudesta alkaa kuvauksella, jossa hänen isänsä saapuu Viipuriin kaupungin valtauksen yhteydessä 1918. Irja ei tarkenna mistä isä saapuu eivätkä suvun yhteydet Viipuriin tai Karjalaan ole ilmeiset. Perhe on siis lähtöisin muualta. Tämä kuvaus on ainoita selkeitä omaehtoisesti esille otettuja kannanottoja perheen edustaman aatteen puolesta: perheen isä oli ollut yksi ”Viipurin vapauttajista” sisällissodan aikana. Tutkimusta on Viipurin sisällissodasta ollut suhteellisen vähän, ja erityisesti varhaisemmassa historiakirjallisuudessa tai lehdistössä aiheen käsittely oli pitkään yksipuolista. Näkökulma oli voittajapuolen näkökulma, valkoisten ”vapaussotakertomus”.⁹⁰² Historioitsijoiden Aleksi Mainion ja Anu Koskivirran mukaan myös ilmennyt terrori, jota harjoittivat sekä valkoiset että punaiset, käsitti useita muitakin väkivallan tekoja kuin lääninvankilan joukkomurhan, säveltäjä Kuulan kuoleman ja venäläisten joukkosurman.⁹⁰³

Sisällissodan jälkeisessä Viipurissa työläisyyden esille tuominen merkitsi kannanottoa aatteen puolesta. Vaikka karjalaisuuden kuvauksissa omat ja perheen kokemukset saattoivat olla ikään kuin yhtä ja samaa kokemusta menneisyydestä, perheen vanhempien tai sukulaisten poliittinen vakaumus ei automaattisesti siirtynyt nuoremmille. Lempi kertoi vanhempiansa näkemysten asiassa eronneen: äiti kuului sosiaalidemokraattiseen työväenyhdistykseen, mutta isä sanoi kuuluneensa osuusliikkeen ”edistysmielisiin”.⁹⁰⁴ Lempinkin tapauksessaan lehden tilaaminen kertoi perheen vanhempien aatteista. Lempin kotiin tuli sekä Karjala-lehti että työväen sanomalehti, joista ensin mainittu tuli isälle ja jälkimmäinen äidille. Myöhemmin Karjala-lehti jäi perheen päälehdexi.⁹⁰⁵ Haastateltavien kotiin tuli joko Karjala-lehti⁹⁰⁶, Uusi-Suomi⁹⁰⁷ tai työläiskoteihin sosiaalidemokraattinen Kansan Työ -lehti.⁹⁰⁸ Hilkan perhe pyrki olemaan edistyksellinen: kotiin tuli sanomalehti Helsin-

901 Kaarninen 2019, 239.

902 Roselius 2019, 243.

903 Mainio & Koskivirta 2019, 25–26.

904 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912), video 0:26:09–0:26:25.

905 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912), video 00:33:22–00:34:20.

906 Esim. H:KS/V:21 (Mies s. 1921); H:KS/V: 30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:24 (Nainen s. 1925); H:KS/V (Nainen s. 1917); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

907 H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

908 H:KS/V:3 (Nainen s.1929).

gin Sanomat, sillä isä oli opiskellut Helsingissä. Toisaalta lehden tilaaminen saattoi ilmasta sukupolvieroja: Hilkan mummo tilasi Karjala-lehteä, mutta vanhemmat tilasivat Helsingin Sanomia.⁹⁰⁹ Karjala-lehden tilaaminen oli El-malla jatkumoa lapsuudenkodista alkaen.⁹¹⁰ Vuonna 1927 Karjala-lehti kuului maan suurilevikkisimpiin lehtiin: se oli 4. suurin yli 31 000 tilaajallaan, ja sen tilaajakunnassa oli niin työväkeä kuin maanviljelijöitä.⁹¹¹ Sodan jälkeen lehti toimi pitkään identiteetin vahvistajana, ja se ilmensi positiivisia tunteita ja nostalgiaa Karjalaa kohtaan.⁹¹² Aikakausilehdistä haastateltavat mainitsivat Suomen Kuvalehden, Kotilieden sekä muita yhdistysten lehtiä.⁹¹³

Jotkut haastateltavista, kuten Helvi, Laina ja Ilmari, osallistuivat jo nuorina isänmaalliseen toimintaan.⁹¹⁴ Ilmari piti sitä suorastaan itsestään selvyytensä Neitsytniemen kaupunginosassa, jossa asui runsaasti varuskunta-perheitä ja jossa maisemaan kuuluivat puolustusvarustukset, jotka vaikuttivat leikkeihin. Isänmaallisuus näkyi enemmän harrastuksissa, kuten partiossa ja suojeluskunnan poikaosastossa.⁹¹⁵

Perheiden ideologiset näkemykset saattoivat kuvastua juuri harrastustoiminnassa. Esimerkiksi maanpuolustustyötä tehtiin sotien välisenä aikana pitkälti perhekunnittain.⁹¹⁶ Inga kuului partioliikkeeseen koulunsa opettajan innostamana. Toimintaan kuului retkeilyä ja ampumista, ja partion jälkeen hän meni mukaan lottatoimintaan.⁹¹⁷ Miljan äiti puolestaan kuului Pelastusarmeijaan. Isä kielsi lapsiaan liittymästä partioon, mutta Pelastusarmeijalla oli vastaavantyyppistä toimintaa ”kristilliseltä pohjalta”. Perhe oli kristillis-työväenmielinen, sillä perhe osallistui työväenopiston toimintaan ja isä oli kuullut punakaartiin.⁹¹⁸ Ideologia jakoi hänen mukaansa perheitä ja yhteisöjä.

Ei, kyllä ne omilla piireissään oli. Sehän oli siihen aikaa niin sanottua luokkaviha-aikaa, kapinan jälkeen, kyllä ne erottu aivan selvästi työväenluokka ja sitten niin sanottu vähän parempi luokka erottu ihan selvästi.⁹¹⁹

909 H:KS/V:4 (Nainen s.1927).

910 Esim. H:KS/V:17 (Nainen s. 1917).

911 Arponen 2004, 40.

912 Raninen 1995, 326.

913 Esim. H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:24 (Nainen s. 1925); H:KS/V: 30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:7 (Nainen s.1929).

914 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V: 29 (Mies s. 1928).

915 H:KS/V: 29 (Mies s. 1928).

916 Esim. Nevala-Nurmi 2012.

917 H:KS/V: 13 (Nainen s. 1920).

918 H:KS/V:35:1 (Nainen s. 1921).

919 H:KS/V:8 (Mies s. 1920).

Muisteltu perheen tai kotikaupunginosan ”puolen valinta” sisällissodan suhteen nousi osalla haastatteluista esille spontaanisti muun muassa termien käytössä: vapaussota, kapina tai kansalaissota.⁹²⁰ Valkoisten puolelle lukeutui myös työläisväestöön kuuluneita.⁹²¹ Suurin osa ei kuitenkaan nimenmyt sisällissotaa eikä muistellut sitä omaehtoisesti. Myöskään Viipurissa perheen poliittinen vakaumus ei välttämättä heijastunut haastateltavan termien käyttöön. Esimerkiksi Aimon setä oli karkotettu seudulta punaisena, mutta hän itse käytti vapaussota-termiä.⁹²² Viipurilaiset muistelijat olivat sanojaan asetellessaan useimmiten lojaaleja toisilleen, korostivat vastakainasettelun sijaan yhtenäisyyttä ja sovittavaa asennetta. Kautta linjan haastateltavat tuntuivat välttelevän toisten poliittisen vakaumuksen arvostelua. Haastattelukysymys alueella vallinneista ”poliittisista eroista” esitettiin vaihtelevasti ja hienotunteisesti, ja tässä haastattelijat ovat voineet noudattaa intuitiotaankin systemaattisen saman kysymyksen esittämisen sijaan. Vuonna 1907 syntynyt Vieno on yksi harvoista, joka muisteli sisällissotaa oman kokemuksensa valossa. Hänen isoisänsä joutui tulituksen kohteeksi ja kuoli:⁹²³

Ja miun farmor ja farfar elivät vapaussotaan saakka, siinä kuoli miun isoisäni, kun hän oli kellaris, he olivat piilossa ko siellä ammutti, se oli just silloin kun ne valkoset tulivat ja punaset oli pois lähdös, punasten harhalaukaus sattui miun isoisääni, ja ne mainitsevat Viipurin valtauksessa Janssonii sattui, ja hän kuolikin siihen, siihen kuitiin hän kuoli sitten, eli viis päivää vissiin ja siihen kuoli ja sit se miun farmor kuoli sitten myöhemmin, ei hyvin paljon, hän ei ja kauan enää siint elänyt mut en muista. Mut oon ollu hautajais, sen muistan et oon ollut, mut en muista siitä kohtaa, mitä siinä tapahtui, silloin oli vielä niin paljo pieni että.⁹²⁴

Muistelijat kenties arastelivat pohtia yhteiskunnallisia ja poliittisia tapahtumia ja välttivät poliittisten jakolinjojen esilletuomista hegemonisen kertomuksen ja siihen liittyneiden käytäntöjen vaikutuksesta. Esimerkiksi Kolikkoinmäellä varttuneen liikennöitsijän poika Matt vähätteli voimakkaita näkemyseroja poliittisten näkemysten välillä:

-- mutta ei ne ei ne oikeestaan myöskään kuulunu äärimmäiseen vasempaankaan laitaan nämä ihmiset mun muistaakseni, että ei ne ei siinä ollu mitään semmosta kiihkeätä aggressiivista poliittista asennetta tai toimintaa mihinkään suuntaan ne oli

920 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:1 (Mies s. 1923); H:KS/V:8 (Mies s. 1920); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

921 Heikkinen 2015, 153.

922 H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

923 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

924 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

verrattain tervettä yhteiskunnallista taistelua juuri lähinnä oman elämänsä ja omien asioittensa ja omien tarpeittensa puolesta.⁹²⁵

Sisällissodan tapahtumat eivät välttämättä olleet muistelijoilleen tabuja, vaan sellaisia olivat ennemminkin niiden seuraukset yhteisölle ja yksilöille. Perheissä kaikkia muistoja ei jaeta, vaan perheen muistiin kuuluvat hiljaisuudet, salaisuudet ja myytit.⁹²⁶ Sisällissodan aiheuttamien ongelmien, kuten sosiaalisen syrjinnän muotoja saattoi olla siitä syystä vaikea tunnistaa tai sanoittaa oman perheen tai lähiyhteisön kohdalla saatikka tuoda niitä esille. Aihe oli ollut vähemmän esillä julkisessa keskustelussa ennen 1960-lukua.⁹²⁷

Sitä vastoin kirjailijat ylläpitivät romanttista kuvaa viipurilaisista kuten Kirjailija Kersti Bergroth (1886–1945) ja monet viipurilaistaustaiset tunnetut kulttuurihenkilöt. He kirjoittivat pian sodan jälkeen tuntojaan Viipurista ja sen harmonisista karjalaiskodeista juurikaan tekemättä eroa niiden asukkaiden elämäntyylien välille aatteiden tai luokkienkaan puolesta. Ihanteellisen kodin merkitykset käyvät ilmi teoksessa *Rakas kaupunki* (1951). Viipurilainen koti oli ”aina iloinen, mikä ei tarkoittanut alituista huvittelua tai leikin laskua vaan sankarillista suhtautumista maailmaan”. Bergrothin mukaan ”karjalaiseen ihanteeseen” kuului, että ”ihmisen tuli kantaa elämän vaikeudet katkeroitumatta ja pimenemättä”. Bergroth muistelee viipurilaiskoteja yläluokkaisen sivistyneistöperheen näkökulmasta, ja hän toteaa oppineensa tekemään eron mauttoman ja tyylipuhtaan kodin välillä. Asuintalot, joissa hän oli asunut, olivat tunnettuja rakennuksia Viipurin keskustassa. Niin ikään hän määritteli joidenkin perheiden ”aitokarjalaisuutta”, joka ilmensi ”avo-ovisuutta, tuhlaavaisuutta, nopeutta, reagoivuutta” ja joka oli ”väreilevää”.⁹²⁸ Kauppatorilla oli ”aito kalevalainen tuulahdus” ja kesäystävillä Antreasta oli ”viisaat, parkkiintuneet kasvot ja syvä mystinen murre”. Viipuri ja karjalaisuus sekoituivat varsinkin niiden hyvin etuoikeutettujen kirjoittajien muisteluissa, joilla oli koti sekä kaupungissa että maalla.⁹²⁹

925 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

926 Heimo 2021, 215.

927 Heimo 2010, 19; Fingerroos 2004.

928 Bergroth, Jääskeläinen & Kojo 1951, 26, 29, 30–31.

929 Bergroth 1971, 102–103.

7.5. Kaupunkilaisten paikallis- ja naapuriyhteisöjä

Viipuri näyttäytyy keskenään risteävien paikallisyhteisöjen verkostona jo lapsuuden ja nuoruuden muisteluissa. Perheiden työt, elinkeinot sekä aatteet ovat olleet tärkeässä roolissa paikallisyhteisöjen muovautumisessa. Aineistoni muistelijoiden lapsuuden työn ja toiminnan maisemat on kotiympäristöjen ja -seutujen muistelua hallitseva läpileikkaava teema. Osaltaan elinkeinojen kautta määritellyt maisemat määrittivät kaupunginosien yhteisöjen sosiaalisten suhteiden rakentumista. 1930-luvun alun väestönlaskennan jälkeen todettiin, että Viipurissa oli yhteensä 186 teollisuuden työnantajaa. Käsityö ja teollisuus elättivät kolmasosan kaupungin väestöstä. Huomattava osa Viipurin työläisväestöstä sai elantonsa sataman, kaupan ja rakennustyömaiden palveluksessa. Viipurissa työväestö oli usein lähtöisin maanviljelys- ja maatyöläisperheistä.⁹³⁰ Työväestö ei kuitenkaan muodostanut yhtenäistä luokkaa tai ryhmää 1930-luvulla.⁹³¹

Ammattiryhmät muodostivat keskenään seurustelevia sosiaalisia yhteisöjä. Anna-Liisan lapsuuden ympäristöä määrittivät niin armeijan ”suuri kasarmi” kuin varuskunnan sairaala. Kasarmin ja varuskunnan perheet seurustelivat keskenään, ja samoin tekivät rautatieläisten perheet.⁹³² Miljan mukaan Kolikkoinmäellä oli olemassa selvä ero: ”työläisperheet seurustelivat keskenään”, ja ”niin sanotut paremmat ihmiset olivat omaa kastiansa”, jopa alemman ja ylemmän upseeriston välillä oli ero. Yksi sosiaalinen erottaja oli omistus- ja vuokra-asuminen.⁹³³ Kotikieli erotti perheitä Miljan naapurustossa. Ruotsin-, venäjän- ja suomenkieliset eivät seurustelleet keskenään. Vienon isä oli ruotsinkielinen ja niin sanottu riikinruotsalainen, mutta hänen kotonaan puhuttiin lasten kanssa enimmäkseen suomea. Vieno kävi ruotsinkielistä koulua ja tunsu myöhemmin sympatiaa Ruotsia kohtaan.⁹³⁴

Rautatieläisten ja varuskuntien perheiden Papula oli muistelujen kohteena myös Vienon, Kaukon, ja Lainan muistelussa, ja myös Ennin kotikaupunginosassa Ristimäessä asui rautatieläisiä.⁹³⁵ Naapurusto oli monessa kaupunginosassa merkityksellinen sosiaalinen kiinnittymispiste, mutta monesti

930 Paavolainen 1978, 84–85.

931 Anttila 2005, 17.

932 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925); H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

933 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

934 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

935 H:KS/V:28 (Nainen s. 1907); H:KS/V:28 (Mies s. 1920); H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

entisiin ”naapureihin” oli tutustuttu vasta myöhemmin uudella kotipaikkakunnalla.⁹³⁶ Kanssakäyminen naapureiden kanssa oli yksi tapa muodostaa kaupunkilaisia yhteisöjä. Saman ilmiön on nostanut esiin ruotsinkielisten viipurilaisten muistelua käsittelevässä tutkimuksessaan Monica Ståhls-Hindsberg. Hän kutsui tutkimuskohteensa naapurustoaluetta Inga-Maria Greveruksen termillä toiminnallinen paikka (*actual place*), joka merkitsi yksilölleen ja sen jäsenille tiettyä sosiaalista statusta.⁹³⁷ Omassa muisteluaineistossani tällaisia paikkoja sijaitsi eri puolilla Viipurin kaupunkia. Asuinalueen sosiaalisen toiminnallisuuden muodostivat niiden työ- ja harrastusyhteisöt:

Sehän oli kaupunkia. Ja se oli tää Papula, tää ammattikunta oli rautatieläisiä, ja se siis upseeristoja ja aliupseeristoja ja sitte oli siellä oli hyvin paljon vangin...se oli niinku Loikkasessakii oli hyvin paljon vanginvartijoita, et tää oli melkein se sitten, mut siel oli tietyst, olihan siellä, koska se oli semmosta vanhaa huvila-asutusta ollu aikoinaan, jonka tilalle nää, oliha siel tietysti muutakin väkeä, mutta nää oli kauppiaita.⁹³⁸

Naapureiden kanssa oltiin monin eri tavoin tekemisissä riippuen asuismuodosta.⁹³⁹ Laimin perheellä oli naapurin kanssa yhteinen kaivo.⁹⁴⁰ Naapurit eivät varsinkaan esikaupungeissa olleet vieraita toisilleen, vaan kanssakäyminen oli säännöllistä. Viipurissa kaupunginosat muodostivat toisiinsa nähden sosiaalisesti hierarkkisen kokonaisuuden, mutta sosiaaliset yhteisöt saattoivat olla päällekkäisiä samoillakin alueilla. Viipurilaisista kaupunginosista esimerkiksi Kolikkoinmäki ja Kelkkala olivat tunnettuja työläisistään ja köyhälistöstään sekä suomalaisiin nähden vieraskielisestä väestöstään, mikä näkyi konkreettisella tavalla myös Onnin lapsuuden ympäristössä:

No se oli normaali, puutaloja käsittävä esikaupunkialue siinä oli, erittäin suuri. Meillä oli rauhalliset naapurit, meillä oli nimittäin kadun toisella puolella hautausmaat, jossa oli siinä meidän kohdalla ruotsalais-saksalainen sekä venäläinen hautausmaa taikka siis ortodoksinen hautausmaa.⁹⁴¹

Useimmissa kaupunginosissa asui ja toimi oma yläluokkansa, joka ei välttämättä ollut tekemisissä muiden luokkien kanssa ilman toiminnallista syytä. Tällaisia syitä olivat esimerkiksi palvelussuhteet. Samaan luokkaan

936 Willman 2006, 140.

937 Ståhls-Hindsberg 2004, 72.

938 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

939 Esimerkiksi H:KS/V:33 (Nainen s. 1927); H:KS/V:20 (Nainen s. 1923); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

940 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

941 H:KS/V:22 (Mies s. 1921).

kuuluneet seurustelivat mielellään keskenään, ja tässä harrastus- ja yhdistysyhteisöt kytkivät alueiden ihmisiä yhteen. Hilikka kertoi olleensa mukana Tammisuon työväenyhdistyksen näytelmäkerhossa mutta kuuluneensa lisäksi raittiusyhdistykseen. Hän kävi myös palokunnantalon tilaisuuksissa. Hilikan mukaan hänen lapsuudenperheessään lapset saivat vapaasti valita harrastuksensa.⁹⁴² Myös Keijon ja Onnin perheet kuuluivat vastaaviin yhdistyksiin. Vuodesta 1885 seudulle juurtuneen Viipurin raittiusseuran toiminta oli erityisen vilkasta 1920-luvulla, kieltolain (1919–1932) aikana. Toiminta käsitti varhaisnuorten tyttö- ja poikakerhoja sekä voimistelu-, kuoro- ja näytelmätoimintaa.⁹⁴³ Muistelupuhe esikaupunkien paikallisyhteisöistä ja niiden keskinäisestä avunannosta ja ystävällisyydestä kuvastelee nostalgista ajattelua, joka kiteytyy Kaukon kuvauksessa:

Naapuriin oli kaikkiin hyvät suhteet, se oli semmoista avunantoa ja ja läheistä elämää, se kuulu oikeestaan kuulu tyyliin silloin sielä, ja ja onhan sitä myöhemminkin hyviä naapuruussuhteita yllä pidetty aina.⁹⁴⁴

Rahkasaareissa Viipurin edustalla asunut Raija korosti yhteisöllisyyttä, joka muodostui talojen lähekkäisyydestä. Hämäröinti, kyläily, oli erityinen ”karjalainen tapa”.⁹⁴⁵ Anna-Liisan lapsuuden perheen tuttavapiiri muodostui vanhempien kotiseudun valkjärveläisistä:

Siihen aikaanhan oli tämä karjalainen tapa, ja voi olla että oli täälläkin, mutta lähdettiin kylään, ja tuli vieraita, että voi lähes sanoa että lähes pyhä kuin pyhä. Nii joko pyntättii pyhävaatteeseen ja lähdettiin kylään taikka sitten tuli joku yllätyskylään, ja oli kauhean hauskaa, koska nämä perheet, joitten kanssa oli kanssakäymistä, ni nämä olivat kaikki täältä samasta, Valkjärveltä. Siellähän oli näitä pikkukyliä sitte, että oli samasta kylästä tai naapurikylästä--⁹⁴⁶

Viipurilaisten paikallisyhteisöjen muistelua sotaa edeltävästä Viipurista väritti eräänlainen arkinen nostalgia. Lama alleviivasi vaatimatonta ja niukkaa elämää, joka oli samalla yritteliästä sekä yhteisöllistä.⁹⁴⁷ Aineistoni muistelussa elintasoltaan ja asuinalueiltaan keskenään samankaltaisten ihmisten kanssakäyminen oli luontevaa ja heitä yhdistivät harrastukset, aatteet, ammatit sekä naapuruus siinä missä uskonto ja maanviljelysamatit yhdisti-

942 H:KS/V:4 (Nainen s.1927).

943 Työläisalue Kolikkoinmäellä raittiusseuratoiminta alkoi jo 1890-luvun alussa, ja aktiivisimmillaan seuran jäsenmäärä oli maan toiseksi suurin (Huuskonen 1978, 357–360).

944 H:KS/V:28 (Mies s. 1920).

945 H:KS/K:4 (Nainen s. 1922).

946 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

947 Ks. myös Havia 1993, 6.

vät kyläläisiä maaseudulla. Monesti juuri oman paikallisyhteisön kautta oma kotikaupunginosa kuten Papula, Sorvali, Tiiliruukki tai Tienhaara näyttäytyi merkityksellisenä paikkana.

7.6. ”Kansainvälisyys” arjen monikulttuurisuutena

Toista maailmansotaa edeltävää Viipuria on luonnehdittu ”Suomen kansainvälisimmäksi” tai ”toiseksi suurimmaksi” kaupungiksi.⁹⁴⁸ Viipuri oli ajan suomalaisten suurkaupunkien tapaan vielä 1800-luvun lopulla vahvasti monikielinen- ja kulttuurinen. Kaupunki oli historioitsija Piia Einosen mukaan etnisesti ja sosiaalisesti jakautunut 1800-luvun alkupuolella. Porvaristo ja kauppiaat olivat saksan-, ruotsin- tai venäjänkielisiä kun taas alempiin sosiaaliryhmiin kuuluneet kaupunkilaiset olivat yleensä suomenkielisiä.⁹⁴⁹ Einonen on nostanut esille eri kieliryhmien väliset ristiriitaisuudet ja syrjinnän 1800-luvulla. Niihin kietoutuivat taloudellisten kysymysten lisäksi myös ryhmien pyrkimys erottautua muista ja sulkea ne ulkopuolelle.⁹⁵⁰ Karjalaisesta siirtoväestä puhuttaessa viipurilaiset muodostivat oman erityisen ryhmänsä paitsi kaupunkilaisuutensa myös kulttuurisesti monimuotoisen historiansa ja väestöpohjansa perusteella. Viipurilaisuus erottui siten mielikuvissa eksoottisena ja kiehtovana suhteessa tavalliseen maataloussiirtoväkeen. Hegemonisen kertomuksen peruskuvastossa korostuvat ”historiallinen linnoitus-”, ”kauppa-” tai ”varuskuntakaupunki” sekä Viipurin läänin tai karjalaisten ”pääkaupunki”. Luonnehdinnat korostavat sitä, että Viipurissa nähtiin niin modernisaation ja kansallisvaltiokehityksen, teollistumisen kuin kaupungistumisen vaikuttaneen erityisellä tavalla. Viipuri muodostui 1920- ja 1930-luvulla myös liikenteen, kaupan, koulujen ja monien valistuksen ja kansalaisliikkeiden kannalta merkittäväksi keskuksesi, ”Itä-Suomen pääkaupungiksi”.⁹⁵¹ Kaupungin monikulttuurisuus merkitsi arkiymmärryksessä kansainvälisyyttä, joka ilmeni muun muassa muisteltuna ympäristön mate-

948 Neuvonen 2017, 63; Kirkinen 1994, 17–24; ks. myös Kaukiainen 1994. Vaikka eri kielten (1988) ovat nimenneet teoksensa täsmällisesti *Viipuri. Kansainvälinen kaupunki* varmasti tietäen, että monissa muissakin kaupungeissa kuin vain Viipurissa on ollut eri etnisiä ryhmiä, kansallisuuksia ja kieliä. Historiantutkija Piia Einosen mukaan 1800-luvulla kaikissa suurissa suomalaiskaupungissa oli monikielisyyttä ja -etnisyyttä. Siinä mielessä Viipuri ei ollut aivan poikkeuksellinen. (Einonen 2013, 8.)

949 Einonen 2013, 7–8.

950 Einonen 2013.

951 Kirkinen 1994, 17–24; ks. myös Kaukiainen 1994; *Viipurilainen kertoo viipurilaiselle* 1989, 11.

riaalisuutena. Viipuria luonnehti esimerkiksi eri uskontokuntien kirkkojen kansainvälisyys:

-- siel ol tosiaa tämmönen [naurahtaa] kansainvälinen kaupunki, siel ol saksalaisii, ruotsalaisii, siel ol ruotsalais-saksalainen kirkko muun muassa, venäläinen kirkko, ortodoksinen kirkko, luterilainen kirkko tietenkii, ja niit ol kaksii, ja niit ol useempii ku niit pienii kirkkoi siellä.⁹⁵²

Harras kristillinen uskonnollisuus korostuu usein siirtoväen selviytymistä kuvattaessa, mutta kiistattomasti sitä ei voida pitää kaikkia kaupunkilaisia yhdistävänä ominaisuutena ennen sotaa.⁹⁵³ Eri etnisiteeteistä, kuten kielten ja uskontojen määrittelemistä ryhmistä tai edes niiden määristä Viipurissa on toistaiseksi suhteellisen niukasti tutkimusta.⁹⁵⁴ Viipurilaisuuden kehyksessä ryhmien erottelu toisistaan on haastavaa.

Viipurin historiatoon kirjoittajana osallistunut Jaakko Paavolainen on todennut, että Viipurissa oli muita kuin suomea ja ruotsia pääkielenään puhuvia 2 526 henkilöä, ja ei-suomalaiseksi väestöksi hän laski kuuluvan noin 4 000–6 000 henkeä.⁹⁵⁵ Näihin lukuihin ei sisälly myöhempiä alueliitoksien mukanaan tuomia asukkaita. Muistelussa omasta perheestä poikkeavat ryhmittymät nousivat esille omasta perheestä tai naapurustosta tehtyjen havaintojen kautta. Esimerkiksi Milja kertoi isoäitinsä käyttäneen torimyyjänä englantia, saksaa, ruotsia ja venäjää.⁹⁵⁶ Hilkan mukaan korva tottui kuulemaan vierasta kieltä torilla:

--kyllähän tietysti Viipurissa kun kuuli kuuli saksan kieltä kuuli ruotsin kieltä kuuli venäjän kieltä esimerkiks torilla Punasenlähteentorilla ja [Viipurin] kauppatorilla ni siellä kuuli kieltä noin et sitä niinku korva tottu kuuntelemaan ja oli kiinnostunutkin et mitä kieltä ne puhu.⁹⁵⁷

Vaikka eri kielten kuuleminen kaupungissa oli Hilalle arkipäiväistä, esikaupunkialue Tammissuolla oli hänen mukaansa ”täysin suomenkielistä”. Omassa lapsuudessaan hän ei ollut välttämättä tunnistanut vierasperäisiä nimiä suomen kieltä käyttäneiden naapurinlasten joukosta. Sukunimi Domro-

952 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

953 Mainio & Koskivirta 2019, 7.

954 Ks. Einonen 2013; Viborgs fyra språk under sju sekel (2002); Ståhls-Hindsberg 2004; Sairanen 2020.

955 Paavolainen 1978, 80–81. Paavolaisen laskelmat perustuivat vuoden 1930 väestönlaskentaan.

956 H:KS/V:41 (Nainen s. 1921).

957 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

vsikij oli kääntynyt arkisessa puheessa suomalaisittain ”Tuprovskiksi” ja sukunimi Björn oli kääntynyt ”Pörniksi”.⁹⁵⁸

Keskiajalla perustettu kauppakaupunki oli houkutellut varhain eurooppalaisia kauppiaita varsinkin Baltian maista ja Saksasta. Monikielisen ja -kulttuurisen Viipurin suurimman ulkomaalaisryhmän muodostivat jo 1500-luvun lopulta alkaen saksalaiset, joita oli tullut kaupunkiin kaupan ja käsityön harjoittajiksi. Myöhemmin itsenäisyyden ajalla he toimivat kasvavassa määrin teollisuuden alan osaajina.⁹⁵⁹ Viipurin saksankielisistä historian alan opinnäytteen tehnyt Eetu Sairanen on todennut, että käytännössä saksankielisten määrä ei suinkaan vähentynyt, vaan pikemmin heidän määränsä kasvoi Suomessa, mikä johtui saksalaismyönteisyydestä itsenäisyyden ajan alkupuolella.⁹⁶⁰ Myös uusi teollisuus veti Suomeen ulkomaisia erityisosaajia, kuten teollisuuden kaipaamia koneasentajia, erityisesti Saksasta.⁹⁶¹ Vanhat suvut olivat olleet kaupungissa jo pitkään, perustaneet kouluja ja yhdistyksiä, ja saksankielisiä tuli vallankumouksen jälkimainingeissa lisää Pietarista.⁹⁶² Saksalaisten määrä nousi Viipurissa vuosina 1918–1930 yli 400:sta yli 500 henkeen, ja he muodostivat koko kaupungin väestöstä noin prosentin osuuden. Merkittävä osa heistä oli syntynyt Baltiassa tai Pietarissa.⁹⁶³

Venäjän kieltä puhuttiin kaupungissa ainakin 1700-luvun alkupuolelta lähtien, jolloin ensimmäiset venäläiset kauppiaat asettuivat Viipuriin. Seuraavalla vuosituhanella heidän määränsä kasvoi. Sisä-Venäjältä saapui kauppiaita, marketantteja,⁹⁶⁴ jotka jäivät pysyvästi Suomeen. Piia Einonen on esittänyt, että venäjänkieliset vaikuttavat 1800-luvulta alkaen muodostaneen vahvan kieleen, etnisyyteen, uskontoon ja tapoihin sekä alun perin maaorjien omistamiseen perustuneen, jopa suljetun yhteisön, joka erottui muusta väestöstä.⁹⁶⁵ Myös muuttoliike Pietarista vallankumouksen jälkeen oli kasvattanut venäjänkielisten osuutta kaupungin väestössä. Vuosina 1922–1928

958 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

959 Leitzinger 2008, 245, 147–148.

960 Sairanen 2020, 34.

961 Leitzinger 2008, 158–159.

962 Leitzinger 2008, 160.

963 Sairanen 2020, 53.

964 Venäläisiin kauppiaisiin Vanhassa Suomessa kuuluivat 1700-luvulta lähtien marketanttien lisäksi teurastajat, laukkukauppiaat, kaupustelijat ja kestikievarien pitäjät sekä porvarit. Marketantteja asettui 1710-luvulla Viipuriin, Sortavalaan ja Käkisalmele, ja esimerkiksi jo 1740-luvulla heitä oli Viipurissa yhteensä 106 henkilöä, jotka kaikki olivat Pietarin seudulta kotoisin. (Ranta 1984, 30–31, 41–42.)

965 Einonen 2013, 13–14, 16.

entisen Venäjän kansalaisia saapui pakolaisina erityisesti Viipurin lääniin, joskin heitä myös poistui maasta runsaasti. Venäjältä Suomeen tulleiden pakolaisten joukossa oli myös esimerkiksi karjalaisia ja inkeriläisiä. Myöhemmin 1930-luvulla venäläistaustaiset keskittyivät Helsinkiin.⁹⁶⁶ Moni maahan jäänyt venäläistaustainen emigrantti muutti venäläisperäisen nimensä ja kielenensä syrjinnän vuoksi suomalaiseksi.⁹⁶⁷

Vaikka Viipuri oli 1930-luvulla jo vahvasti suomalaistunut, ympäristössä vallinnut monikielisyys kuului yhä kaupunkilaisten jokapäiväiseen havaintomaailmaan. Myös pitkään Suomessa olleet ulkomaalaislähtöiset kauppiat osasivat suomea ainakin auttavasti. ”No kaikki kai me puhuttiin samaa murretta siellä mutta se että siellähän oli tavattoman paljon eri kieliryhmiä siel oli venäläisiä, ruotsalaisia, saksalaisia, englantilaisia sitten kaikkien jopa ranskalaisia kaikkia näitä kieliä kuulin”, totesi esimerkiksi Martta.⁹⁶⁸ Vuonna 1930 esikaupunkialueiden asukkaista yli puolet oli suomenkielisiä ja noin reilu kolmasosa (noin 36 %) venäjänkielisiä. Venäjää ja muista kuin Suomen kielestä neljänneksi yleisintä saksaa olivat perinteisesti puhuneet viipurilaiset liikemiehet, joskin venäjänkielisisä oli myös työväestöön kuuluvia.⁹⁶⁹ Toiseksi yleisin puhuttu kieli eli ruotsi oli Hilkaalle tuttua oman äitinsä suvun kautta. Sosiaalisesti korkeamman statuksen väkeen Hilkan mukaan kuuluivat ruotsinkieliset, joilla oli ”sällskapetit” eli klubit, ja saksankieliset, joista hän mainitsee esimerkkinä hammaslääkärin.⁹⁷⁰ Ruotsinkieliset ja saksankieliset hallitsivat ainakin 1910-luvulle asti liike-elämää, paikallispolitiikkaa ja korkeakulttuuria.⁹⁷¹

Esikaupunkialueella asunut Lempi kertoi hyvistä väleistä naapurustossaan asuneen venäläisen pariskunnan kanssa. Keskinäinen avunanto oli päällimmäinen muisto heistä. Pariskunta puhui huonosti suomea, mutta

966 Leitzinger 2008, 91–95.

967 Ks. Paavolainen 1978, 80. Monica Ståhls-Hindsberg toteaa myös, että ruotsinkielisillä oli hänen haastatteluidensa perusteella selvä muuri venäjänkielisten ja juutalaisten suhteen (Ståhls-Hindsberg 2004, 69). Kaarlo Tetri puolestaan toteaa antisemitismia olleen hänen nuoruutensa 1930-luvun alun Viipurissa, mikä ilmeni lähinnä koulupoikien ”slangikielessä”. Juutalaiset kauppiaat ja muut elinkeinonharjoittajat kyllä tunnettiin hyvin paikallisyhteisössään. (Tetri 1995, 45.) Juutalaisten asema oli vaikeutunut merkittävästi 1800-luvun lopulla, jopa siinä määrin, että useat halusivat peittää taustansa ja jotkut jopa vaihtaa uskontoa (Ekholm 2021, 101–102). Esimerkin tuntemastaan juutalaisesta, joka pakeni jatkosodan aikana Ruotsiin ja vaihtoi uskontoa, mainitsee myös Tetri. (Tetri 1995, 77–78.)

968 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

969 Paavolainen 1978, 81.

970 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

971 Sairanen 2020, 53.

haastateltavan isä osasi venäjää, koska oli itse työskennellyt Venäjällä.⁹⁷² Keski-kaupungilla asuneen Bertan naapurissa oli asunut venäläinen perhe, johon oli kuulunut iäkäs rouva ja herra. Heillä oli ollut herkkukauppa Edenin talossa,⁹⁷³ ja he olivat olleet ”ystävällisiä”. Lisäksi tuttavapiiriin oli kuulunut saksalainen ystävätär, jonka isä oli liikemies.⁹⁷⁴ Laimin perhe ei seurustellut naapuruston ruotsin- eikä venäjänkielisten kanssa puuttuneen kielitaidon vuoksi.⁹⁷⁵ Kielitaito oli kanssakäymisen kannalta tärkeä edellytys.

Yleensä haastateltavien luonnehdinnat muunkielisistä olivat niukkasa naisia ja moninaisuuden tunnistavia, mutta esimerkiksi syrjinnän olemassaoloa ei tunnistettu.⁹⁷⁶ Bertan humoristiseksi tarkoitettu ilmaus jättää kuitenkin auki kysymyksen etnisten ryhmien välisistä suhteista: ”Suomalaisia juu juu oli, mutta siellä oli paljon saksalaista, oli ruotsalaista, venäläistä, oli tataria ja oli jos jotakin [naurahtaa].”⁹⁷⁷ Tällainen puhe tulkittaisiin tänä päivänä väheksyväksi, mutta monet haastateltavat luonnehtivat kuitenkin eri kieliryhmiä sanakääntein, joissa vakuuteltiin elämän olleen suvaitsevaista.

Mari: No nii. Kyllä. No mitä oliko siellä sitten niinku eri kansallisuuksia silloin teijän lapsuudessa?

Berta: No ei siellä mutta kyllä mä tiedän nyten näin perästä oon aatellu siin naapurissa oli yks semmonen Soininen ja se rouva oli venäläinen, hirmusen ihana rouva ja tää mies oli ihan suomalainen se ol joskus maailmas sitte mennyy naimisiin ja oli siellä semmonen lääkäri ku Kazenko vai mikä se on, missä kävi hyvin paljon ihmisiä, se ol siel syrjäkaupungil vähän ja se oli venäläinen olihan siellä venäläinen koulu Viipurissa ja kaikki mut ei ne millään taval erottunu eikä siel ollu mitään rasismia tunnettukaa siihen aikaan.⁹⁷⁸

Monica Ståhls-Hindsbergin aineistossa ruotsinkieliset viipurilaiset tevivät harvoin eroa itsensä ja muiden kieliryhmien välille. Kieliryhmät koettiin pikemmin luonnolliseksi osaksi lapsuutta.⁹⁷⁹ Myös omassa aineistossani on vastauksia, joissa eri kieliryhmien välisten suhteiden luonnollisuutta ja

972 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912), video 0:20:30–0:21:00.

973 Edenin talo on tunnettu, Viipurissa vuosina 1912–1913 valmistunut moderni kerrostalo Pantsarlahden kaupunginosassa. Talossa oli muun muassa moderniin aikaan kuuluvat sähköhissit, rikkakuilut ja kaasulla lämpiävät liedet sekä kylpyhuoneet ja wc:t sekä asukkaille yhteiset pyykinpesu- ja mankelointitilat. (Pasanen & Lindblom 2001, 7, 81.)

974 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

975 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

976 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

977 H:KS/V: 33 (Nainen s. 1927).

978 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

979 Ståhls-Hindsberg 2004, 71.

ongelmattomuutta korostettiin ja monikielisyys oli ylpeyden aihe.⁹⁸⁰ Saksan kieltä kuuli puhuttavan nuorten suosimassa Pursiaisen kahvilassa⁹⁸¹ sekä saksalaisten perustamissa kauppaliikkeissä ja yrityksissä.⁹⁸² Kieli ja kulttuuriset tavat olivat merkityksellisiä, sillä lähes jokainen haastateltava nimesi asian. Tulkitseen tämän merkinä monikulttuurisuuden tunnistetusta merkityksestä omalle kokemukselle karjalaisuudesta, mutta samalla harmonisuutta korostamalla haastateltavat toistavat hegemonista kertomusta. Harmonisena esille tuotu ajan moninaisuus ei välttämättä merkitse niinkään moninäkökulmaisuutta tai vallinneita jännitteitä, vaan muistelussa moninaisuuden tehtäväksi jää entisestään korostaa pohjimmaista yhtenäisyyttä.

Kaupungin uskonnollista vähemmistöä edustivat kreikkalaiskatoliset ja roomalaiskatoliset kristityt sekä juutalaiset ja islaminuskoiset.⁹⁸³ Uskonnon rooli nousi esille kuvailtaessa vuotuis- ja perhejuhlia sekä arkisia käytäntöjä. Niin Viipurissa kuin muuallakin Kannaksella suomalais-luterilainen arkikristillisyyks oli tavallista. Martan toteamus oli kuvaava:

No mulla on ollu hyvin uskonnollinen koti ja meillä esimerkiksi kaikki kirkkopyhät oli hyvin pyhitettyjä ja ja tuota niillä oli tarkoin omat traditionsa joka ikäsellä joululla, juhannuksella pääsiäisenä että nää niinku sanelivat meidän ajanvietot.⁹⁸⁴

Viipuri oli sulatusuuni kristillisille suuntauksille ja herätysliikkeille kuten helluntailaisille, lestadiolaisille ja Pelastusarmeijalle.⁹⁸⁵ Haastateltujen uskonnollisuus samoin kuin lapsuuden perheiden uskonnollinen tausta saattoivat hyvin olla moninaisempia ja -syisempiä kuin muisteluaineisto antaa ymmärtää. Aineistossani yksi haastateltavista kuului kreikkalaiskatoliseen uskontoon, yhden haastateltavan isovanhemmat kuuluivat roomalaiskatoliseen kirkkoon ja yksi haastateltavista totesi perheensä ja myös mummonsä olleen

980 Esim. H:KS/V:27 (Mies s. 1922); H:KS/V: 29 (Mies s. 1928); H:KS/V: 13 (Nainen s. 1920).

981 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

982 Viipurin Tienhaarassa Karjalan Myllyä edelsi Myllyosakeyhtiö Elo, jonka oli perustanut arkkitehti Edward Mielck. Hän oli syntyjään Viipurin saksalaisia. Pohjois-Saksan Mecklenburgissa syntynyt Heinrich Bauer ja hänen poikansa Heinrich Vilhelm vaikuttivat alueen liike-elämässä 1900-luvun alusta lähtien. Isä perusti riisi- ja ruisjauhomyllyt ja myi ne myöhemmin pois, ja poika taas perusti välitysagentuurin ja kauppaliikkeen vuonna 1919. Hänen vaimonsa Lovisa Ottilia piti junamatkalaisille ja tienhaaralaisille kahvilaa ja matkakotia lähellä asemaa. (Ks. Sairanen 2020, 27, 38.) Tienhaarassa vaikutti itävaltalaislähtöinen Neuschellerin suku, jonka jäseniä perheineen saapui Pietarista Viipuriin. Othmar Neuscheller (1860–1919) tunnettiin mm. Suur-Merijoen kartanon rakennuttajana. (Amberg 2003, 24.)

983 Leitzinger 2008, 273, 282; Paavolainen 1978, 81.

984 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

985 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918); H:KS/V:16 (Nainen s. 1924).

kirkkoon kuulumaton.⁹⁸⁶ Työväenluokkainen Anja sisaruksineen ei kuullut kirkkoon kuten ei hänen äitinsä tai isoäitinsäkään. Heidät kastettiin vasta 1930-luvulla vähän ennen sotaa:⁹⁸⁷

On kastettu yhdeksän [9] vuotta vanhana, vähän ennen talvisotaa. Meiän isä sano, et Karvoselle, jos sä saat ne kiinni. Kun koulussa oli semmonen piispantarkastus. Niin nehän siellä honas, että mehän ollaan koulussa ja me ollaan kirkosta eronnu. Sillon ne meni isän kimppuun, että saako lapset kastaa. Isä sanoi, että saa ne kastaa, jos te saatte ne kiinni. No sit tietysti sovittiin se päivä. Mä monelle sanoin, että muistattekste kun teidät on kastettu, minä kyllä muistan.⁹⁸⁸

Sitaatti kuvastaa 1920- ja 1930-lukujen murrosvaihetta, jossa ilmeni samanaikaisesti maallistumista ja nationalistista ideologiaa, joista jälkimmäiseen kuului kansakunnan luterilaisten arvojen korostaminen. Perheiden vanhemmat ja isovanhemmat ilmensivät uskonnollisuutta kuitenkin voimakkaammin kuin nuoremmat, ja mitä lähempänä maaseutua elettiin, sen tärkeämpää roolia arkinen uskonnollisuus näytteli haastateltujen lapsuudenkodeissa. Lainan isänmaallisuuteen yhdistyivät myös kodista omaksutut kristilliset arvot:

Äitini oli muun muassa pyhäkoulun opettaja. Ja oli myöskin, toimi myöskin kansakoulussa sijaisena. Me kuuluimme luterilaiseen kirkkoon ja ja olemme saaneet kristillisen kasvatuksen kotona.⁹⁸⁹

Sanallistettuja erontekoja ja kategorisointeja kielen tai etnisiteetin perusteella ilmeni muisteltaessa erilaisia kohtaamisia ja kanssakäymisiä. Erot muihin kieli- tai uskontoryhmiin ilmenivät muisteltaessa naapurustoa, koulutovereita tai viipurilaisia elinkeinoja. Viipurissa oli pitkään elänyt pieni juutalainen vähemmistö, jonka kokoa olivat määrittäneet elinkeinoin ja muuttoihin kohdistuneet rajoitukset ja poliittiset mielialat. Venäjä oli vanhastaan ollut avoimen juutalaisvastainen. Juutalaiset olivat joutuneet 1870-luvun lopulta alkaen muuttamaan usein Suomen suurruhtinaskunnan kaupungeista toisiin. Suomalaiset liberaalit piirit alkoivat pitää antisemitismii taantumuksellisenä ja puolustaa juutalaisten oikeuksia. Vasta 1900-luvulle tultaessa, erityisesti toisen sortokauden (1908–1917) seurauksena ja venäläisvastaisuuden vahvistuessa asenteet juutalaisia kohtaan väljentyivät muun muassa kansallisoikeudet takaavan lain (1918) myötä.⁹⁹⁰

986 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

987 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

988 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

989 H:KS/V:22 (Nainen s. 1926).

990 Leizinger 2008, 272–275.

Aineistossa juutalaisuuden kuvaukset ilmenevät kulttuuria ulkopäin katsovina anekdootteina ja aistimuistoina. Bertta mainitsee luokallaan olleen juutalaisen tytön, jonka luona hän oli käynyt kylässä ja saanut maistaa ensimmäisen ”kaakkaon”. Kaakaojuoma oli tarjottu ilman sokeria, eikä hän pysynyt väkevää juomaa nauttimaan edes pikkuleipien kanssa. Toinenkin makumuisto kuvaa tutustumista toiseen uskontoon. Naapurin tyttö oli esitellyt koulussa omaa uskontoaan tuomalla kotoaan erityistä ”ohutta leipää” suomalaisen pääsiäisen alla.⁹⁹¹ Stereotyyppiat nousivat esille herkästi toiseen kulttuuriin kuuluneita luonnehdittaessa. Maaseudulla asuneen siirtokarjalaisen Edithin muistelussa Viipuriin suuntautuneilta ostosmatkoilta korostui juutalaisen temperamenttisen käytöksen kuvaaminen hyvinkin stereotyyppisesti.

Anna: Mites, mihi kaikikkialle sillen matkustettiin sitte, sieltä, käytiinkö joskus Viipurissa tai?

Edith: Käyttii. Viipurissa, Viipurista käytiin kaikki suuremmat vaatteet, niin ko takit ja semmoset, juutalaisilt, ne saattoi kavul, saattoi kavul asti. Ai jai se oli metkaa. Sit suuttuit, jos ei ostant ja alko tinkii vaa. Sit suuttuit ja saattoit kavul asti.⁹⁹²

Omaakohtaiset, itseen kohdistuneet kokemukset syrjinnästä sotaa edeltäneessä Viipurissa eivät nousseet aineistossa laajasti esille. Ainoa poikkeus oli Helvi, joka viittasi oman karjalan kielensä vuoksi kokemaansa syrjintään koulussa.⁹⁹³ Helvi oli omaksunut kielen Impilahdella asuessaan. Havaittu suhtautuminen valtaväestöstä poikkeaviin kansalaisiin kuvattiin yleensä myönteisessä valossa: Viipurissa oltiin suvaitsevaisia. Kirjailijoiden havainnot ja näkemykset esimerkiksi venäläisten asumisesta ja muutoista sekä asettumisista seudulle vallankumouksen aikana kertovat muuta suhtautumisesta suhteellisen pieneen venäläisvähemmistöön.⁹⁹⁴ Venäläisten läsnäoloon Suomessa liittyi jo 1870-luvulta alkaen rajaseudun asukkaiden taholta vastustusta.⁹⁹⁵

Olisimme voineet rohkaista haastateltavia muistelemaan enemmän eri kieli- ja uskontoryhmien keskinäistä kanssakäymistä ja mahdollisia ristiriitoja, mutta se ei ollut ainakaan oman kokemuksen mukaan luontevaa tai helppoa. Haastatteluhankkeen tavoitteena ei niinkään ollut purkaa olemassa olevia narratiiveja evakkouteen tai karjalaisuuteen liittyen vaan suhtautua niihin uteliaan avoimella mielellä muistelukerronnassa. Siirtokarjalaisuuteen

991 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927).

992 H:KS/K:12 (Nainen s. 1917, Äyräpää).

993 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

994 Pimiä 1980.

995 Lähtenmäki 2009a, 294–299; Hämäläinen 1984, 115–124.

ovat kuuluneet narratiivit evakkojen omasta sivullisuudesta ja heidän kohtaamastaan syrjinnästä uusilla kotipaikkakunnilla, eikä kielteinen suhtautuminen muihin sovi tähän narratiiviin. Haastateltavien ei välttämättä ole ollut helppoa ottaa kantaa siirtokarjalaisten sisäiseen moninaisuuteen eikä politiisiin kysymyksiin. Kaupungit ovat olleet potentiaalisia paikkoja erilaisille syrjinnän ja epätasa-arvon muodoille erityisesti sota-aikana. Tällöin erontekoja eivät välttämättä ruokkineet monikulttuurisuus, luokkasuhteet ja muuttoliike, vaan vuosisadan alusta lisääntynyt avoimen ennakkoluuloinen ja vihamielinen suhtautuminen Venäjään ja sen pohjimmiltaan nationalistisista tavoitteista kumpuaviin, katkeruutta aiheuttaneisiin sortotoimiin. Suomalaisen siirtoväen vähemmistöistä ovat usein unohtuneet myös karjalankieliset ja romaniväestö, joista enemmistö asui luovutetussa Karjalassa ennen sotaa.⁹⁹⁶ Lisäksi Viipurissa asui kulttuurisesti taustaltaan moninaisia ryhmiä kuten juutalaisia tai inkeriläisiä, joiden asema sodan ajan yhteisössä muotoutui muun muassa vainon vuoksi vaikeaksi.⁹⁹⁷

996 Tervonen & Leinonen 2021, 16.

997 Esim. Muir 2021; Kähäri 2021.

8 EVAKKOMUISTOT

8.1. Liukuminen sodan todellisuuteen

Talvisodan alku on aineistossani yleensä selkeästi muistettu tapahtuma päivämäärää ja kellonaikaa myöten, ja lähes jokainen muistelijä muistaa sotaa ennakoivat merkit omassa elämässään ja ympäristössään. Viipurilainen Hilja muisteli, että ennen sotaa rajan pinnassa Kannaksella ilmeni vakoilutoimintaa, ja tämä oli yleisesti jaettu ymmärrys aikalaisten keskuudessa. ”Puskat vain heiluivat”, Hilja muisteli luokkaretkeä Terijoelle.⁹⁹⁸ Muisteluissa nousi esille myös konkreettisia muutoksen merkkejä kaupungissa syksyllä 1939. Kaupungille kaivettiin suojahautoja, hiekkasäkkejä ilmestyi katukuvaan, ikkunoita vahvistettiin sekä suojattiin ja pimennysharjoituksia järjestettiin.⁹⁹⁹ Näin varauduttiin myös muissa kaupungeissa.¹⁰⁰⁰ Kirjallisuus on maalannut nämä samat kuvat eteemme jo 1940–1950-luvuilla.¹⁰⁰¹ Vuosikymmenien aikana kirjasta toiseen siirtyneissä kuvauksissa monet sotaan varautumisen merkit muuttivat syksyn aikana viipurilaisen katukuvan ”sotilaalliseksi” ja tunnelmaltaan aikaisemmasta poikkeavaksi, kun pimennetyn kaupungin yllä olevaa ”taivasta haravoivat valonheittäjien keilat”.¹⁰⁰² Julkisten laitosten kuten koulujen ja kirkkojen sulkeutuminen sekä erilaiset turvallisuus- ja varautumistoimet katukuvassa sotaa edeltävänä syksynä vaikuttivat konkreettisesti

998 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

999 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919); H:KS/V:11 (Mies s. 1916); H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

1000 Tepora 2019, 22.

1001 Esim. Koponen & Viitanen 1940, 17; Viitanen 1958, 501–502; Järvinen 1993b, 97.

1002 Viitanen 1958, 502.

kaupungin asukkaisiin ja heidän mielialoihinsa.¹⁰⁰³ Monet aikalaiset muistelivat, ettei sodan alkamiseen uskottu, vaikka se oli alituisena puheenaiheena.¹⁰⁰⁴

”Koulut olivat sulkeneet ovensa, kaupunginvalot sammuneet, levottomasti hiiskuileva hiljaisuus vallannut ihmiset ahdistavaan velhopiiriinsä”, Emil Koponen ja Eero Viitanen kynäilivät vuonna 1940 teoksessaan *Viipurin viimeiset päivät* (1940).¹⁰⁰⁵ Monet haastateltavat viittaavat usein maailmanpoliittisen tilanteen kiristymiseen syksyllä 1939, joka muistelukirjallisuudessa esitetään jyrkkänä käännekohtana kaupungin noususuhdanteen siivittämässä elämässä.¹⁰⁰⁶ Sodan alun historialliset vaiheet alkaen Saksan hyökkäyksestä Puolaan nostetaan aineistossani eri tavoin esiin ja merkityksellisiksi tapahtumiksi vuodelta 1939.¹⁰⁰⁷ Liukuminen sotaan on historian valossa vuosien prosessi. Sodan jälkeisissä poliittisissa narratiivissa ja historiantulkinnoissa tapahtumat haluttiin selittää ennalta aavistettuina kehityskulkuina pyrittäessä ymmärtämään tapahtumia. Perinteentutkija Tarja Raninen-Siiskonen on todennut karjalaisen siirtoväen muistelukerronnalle olevan tyypillisiä erilaiset sodan lähestymisestä kertovat ilmaukset, kuten ”ihana kesä” ja ”mustat pilvet Euroopan taivaalla”.¹⁰⁰⁸ Dramaattisin käänne tapahtui kesällä 1939 Kannaksen linnoitustöiden yhteydessä sekä alkusyksyllä, kun reserviläiset ja armeijan palveluksessa olevat kutsuttiin suuriin sotaharjoituksiin linnoitustöiden päätteeksi. Tätä ajanjaksoa moni haastateltava kutsuu ”yyhoon ajaksi”. Anna-Liisalle se merkitsi reservin miehien kutsumista ylimääräisiin kertausharjoituksiin:¹⁰⁰⁹

-- että sillon sillonhan oli ennen sotia, oli ne suuret sotaharjoitukset, joita kesti sitte, että sitä ohimarssia, kun me olimme katsomassa, niin istuttiin katukivellä, niin sitä pelkkää ohimarssia kesti yli kaks tuntia. Ja tietysti ne, jotka tiesivät, niin varsin hyvin olivat, niinku tajusivat, mikä tämä on. Sitte siinä vaiheessa, kun mä olin tämän isoäitini hautajaisissa, niinku mä sanoin, ni sillon Kannasta linnotettiin, sanottiin et se oli linnotusta, se on niitten semmosta, suuria, korkeita kiviä kun rakennettiin pitkin Kannasta, että se oli sitten jo semmonen, että niinkun tajuttiin.¹⁰¹⁰

Anna-Liisa saattoi seurata suoraan ”paraatipaikalta” varuskuntakaupungin tapahtumia kesän ja syksyn aikana, ja viimeistään linnoitustyöt saivat

1003 Ahokas 2004, 38–40.

1004 Jääskeläinen 1957, 316.

1005 Koponen & Viitanen 1940, 17.

1006 Esim. Tilli 1985, 138; Koponen & Viitanen 1940, 14, 17.

1007 Esim. H:KS/V:2 (Nainen s. 1920, Impilahti); H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1008 Raninen-Siiskonen 1999, 112–113.

1009 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1010 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

kaupunkilaiset tajuamaan tilanteen vakavuuden. 1800-luvulla kaupungeista oli tullut esillepanon ja katsomisen kohteita, ja erilaiset kaupunkitapahtumat tuottivat kansallisia ja paikallisia merkityksiä.¹⁰¹¹ Anna-Liisa ymmärsi ainakin jälkikäteen kerrotuissa muistoissaan, että sodan ”näyttämölle panoa” oli rakennettu kauan,¹⁰¹² ja hyvin pitkäksi kuvattu ohimarssi sai tässä erityisen symboliarvon.

Jo heti sodan jälkeen julkaistussa Viipuri-kirjallisuudessa on esimerkkejä sotaa edeltävän ajan erilaisista kiteytyksistä, jotka ovat antaneet tapahtumista kertomiselle muodon ja ilmaisut. Esimerkiksi Lempi Jääskeläisen kirjalliset muistelmat sisältävät sentimentaalisia mainintoja ”viimeisistä Lempin päivistä”, ”viimeisestä joulusta”, ”viimeisestä uudesta vuodesta” ja ”viimeisistä tanssiaisista”. Jääskeläinen toteaa retrospektiivisessä muistelussaan ”sodan olleen kaikkien huulilla” jo vuonna 1938.¹⁰¹³ Tuskin moni kuitenkaan silloin arveli joulun olevan viimeisen, vaan ”viimeisyys” on tapa korostaa tapahtumien dramaattisuutta.¹⁰¹⁴ Vastaavalla tavalla kesän 1944 muistelun kohdalla Viipuriin palanneiden asukkaiden lähtötunnelmat tiivistyivät usein sanaan ”viimeinen”, kuten Helvillä, joka jätti ”viimeiset jäähyväiset siinä kello kuuden hujakoilla iltapäivällä”.¹⁰¹⁵ Tälläkin ilmaisulla on ainakin yksi kirjallinen esikuva: vuonna 1964 ilmestynyt Lauri Jäntin teos *Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944*.¹⁰¹⁶ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen muistelijat viittasivat lukemiinsa historiateoksiin. Esimerkiksi Anja kertoi lukeneensa Johannes Virolaisen kuvauksia Viipurin vaiheista vuodesta 1944 asti.¹⁰¹⁷ Moni oli perehtynyt aiheeseen paitsi lukemalla kirjallisuutta myös seuraamalla aiheeseen liittyvää julkista asiantuntijoiden käymää keskustelua. Moni oli myös keskustellut aiheesta erilaisissa viipurilaisten muisteluyhteisöjen ja karjalaisseurojen tapaamisissa.¹⁰¹⁸ Muistellen voi palata menneisyyteen, sodan hetkeen ja tiedostaa ne tapahtumat, jotka silloin olivat vasta edessä päin.

1011 Vahtikari & Vilén 2016, 9–10; ks. myös Syrjämaa 2009.

1012 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925); Viitanen 1957, 501.

1013 Jääskeläinen 1957, 316–327.

1014 Savolainen 2015, 251–252.

1015 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1016 Jäntti 1964. *Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944* (1964) perustuu teoksen *Kannaksen suurtaistelussa kesällä 1944: Kesäsodan taustaa, tapahtumia ja lähikuvia* -teoksen (1955) yhteen lukuun. Jäntti palasi vielä aiheeseen aikaisempien teosten nimiä varioiden teoksellaan *Sota Kannaksella 1944 ja Viipurin viimeinen päivä* (1985).

1017 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

1018 H:KS/V:8 (Mies s. 1920); H:KS/V:1 (Mies s. 1923); H:KS/V:10 (Mies s. 1925); H:KS/V:15 (Mies s. 1919).

Haastateltavista Viljon mukaan Suomen ja Neuvostoliiton neuvotte-
luja seurattiin tarkoin, ja ”kaikki olivat niistä tietoisia”, myös nuoret.¹⁰¹⁹ Ai-
kalaistuntoja kuvaava kirjallisuus käyttää ilmaisua ”hermosota”, jota seura-
si ”hermojännitys”,¹⁰²⁰ mutta esimerkiksi Seppo tiivistää tunnelman sanaan
”painostava” ja Milja puhui epävarman tulevaisuuden aiheuttamasta ”jänni-
tyksestä”.¹⁰²¹

No kyllä se kehitty siinä kesän kolkytyheksän mittaan semmoseks vähän painos-
tavaks, kun ensin alko nämä linnotustyöt, jolloin Kannakselle tehtiin niitä betoni-
punkkereita ja juoksuhautoja, se oli niinkun epänormaalia elämää.¹⁰²²

Milja kertoi Moskovaan matkanneiden neuvottelijoiden pysähtyneen
Viipurin asemalle, jossa ihmiset lauloivat Maamme-laulua.¹⁰²³ Dramaattinen
kerronta kutsuu muistelun vastaanottajia ottamaan osaa yhteiseen kertomuk-
seen, jossa koko kansakunta valmistautui henkisesti tulevaan. Anna-Liisa,
joka käsittelee sodan ilmapiiriä haastattelussaan, totesi olleensa aina ”herkkä
kaikille asioille” ja perusteli siten hyvin mieleen jäänyttä erityistä ilmapiiriä
sodan alla.¹⁰²⁴ Satu-Maarit Myllyniemi on tutkinut tapoja kuvata ja tulkita
sodan enteitä folkloressa. Hänen mukaansa suomalaisessa kansanuskossa
traagisia tapahtumia on pyritty tulkitsemaan erilaisista enteistä. Sota ruok-
ki uskomuksia jo pitkälle maallistumassakin olevassa yhteiskunnassa. Sodan
folkloressa ”ennustulet paloivat taivaalla jo vuosia” ennen talvisotaa.¹⁰²⁵

Kirjoista aiemmin omaksuttu historiatieto ja tulkinnat talvisotaa edel-
tävästä Viipurista ja Karjalasta yhdistyivät haastateltavilla henkilökohtai-
siin muistoihin talvisodan kokemuksista. Usein nämä muistot kiinnittyivät
muistelijoiden tiettyihin elämänvaiheisiin. Mainin muistot sodan alkamises-
ta kiinnittyivät nuoruuteen ja aikaan, jolloin hän oli aloittanut seurustelun
tulevan miehensä kanssa. Vuonna 1939 hän oli vasta 21-vuotias, mutta jo
täysi-ikäisyyden saavuttanut ja mukana maanpuolustuksellisessa Lotta Svärd
-järjestössä. Kuvaukset kuljeskelusta Torkkelin puistossa linkittyivät muistoi-
hin lottatyöstä.¹⁰²⁶ YH:n alkamisesta oli puolestaan jäänyt Anna-Liisalle vahva
muistikuva: hän oli elokuvissa Papulan kasarmilla:

1019 H:KS/K:1 (Mies s. 1928).

1020 Viitanen 1957, 501.

1021 H:KS/V:41 (Nainen s. 1921).

1022 H:KS/V:28 (Mies s. 1920).

1023 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

1024 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

1025 Myllyniemi 2021, 30.

1026 H:KS/V: 31 (Nainen s. 1918).

Jossakin vaiheessa tultiin ilmoittamaan, että kantahenkilökunta lähtee. Luultavasti ne menivät aliupseerikerholle. Varusmiehet menivät kompanioihin ja siviiliväki kotiin. Tästä alkoi yyhoo.¹⁰²⁷

Vieno mainitsi olleensa teatterissa katsomassa ”aivan viimeisiä näytäntöjä”.¹⁰²⁸ Kirjallisuudessa tilanteen poikkeuksellisuutta ovat todistaneet monet yhteisöjen muistojulkaisut ja tarinat kuvaamalla erilaisten kulttuuritapahtumien lakkauttamista sodan kynnyksellä. Viipurin kaupunginteatteri oli pitänyt sulkea syksyllä.¹⁰²⁹ Kaupungin vapaaehtoinen evakuointi aiheutti yleisökadon. Lisäksi kaupunginteatterin näyttelijöitä ja avustajia joutui lähtemään ylimääräisiin kertausharjoituksiin ja linnoitustöihin heti alkusyksystä. Teatterin toiminnan vaikeutumisesta huolimatta kaupunginteatterissa järjestettiin yleisön pyynnöstä vielä kaksi näytäntöä talvisodan alkamista edeltäneenä sunnuntaina 26.11.1939.¹⁰³⁰ Tapahtumien dramatisoiva kerronta on johtanut useisiin ristiriitaisiin kirjallisiin kuvauksiin, tunnettujen viipurilaisten tarinoihin.¹⁰³¹ Tapahtumien dramaattisuutta on tehostettu hankkeemme haastatteluissa kertomalla hetkistä, jolloin sodan alkamisen kokemukset yhdistyivät arkisiin tilanteisiin, kuten juuri elokuvaan ja teatteriin, jotka mielikuvissa liittyvät moderniin kaupunkilaiselämään.

Ilman muistelussa kesä oli ollut niin kuuma, että kaivot olivat monin paikoin kuivuneet. Hänelle oli syntynyt kesällä vauva, joka sai ihottuman kyläpaikassa Vuoksesta haetusta pesuvedestä. Syksy oli jäänyt Ilmalle paljolti mieleen oman lapsen sairastumisen vuoksi.¹⁰³² ”Poikkeuksellisen lämmin kesä” tai ”intiaanikesä”, kuten Tuomas Tepora on luonnehtinut vuoden 1939 kerrontaa kirjallisuudessa,¹⁰³³ toimii dramaattisena kontrastina ”idästä puhaltaville puhureille”. Sotaa edeltänyt erityinen tunnelma toimii monissa kirjallisissa kertomuksissa mielenkiinnon ylläpitäjänä. Ilmaisut, kuten ”jatkuva kuulolla olo” ja tilanne oli ”jännittynyt kuin jousi”, tuovat esiin sodan alun dramaattisuuden ja antavat suullisillekin kertojille sanoja ja ilmauksia

1027 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1028 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1029 Esim. Veistäjä 1957.

1030 Pärnänen 1950, 110.

1031 Eräs sellainen on Viipurissa tuolloin asuneen näyttelijän Rauni Luoman oletettu esiintyminen vielä sodan alkamista edeltäneenä iltana Shakespearen näytelmässä *Myrsky*. Dramaattisuutta korostaa tarinan väittämä siitä, että näyttelijätär olisi vielä ensimmäisen ilmahälytyksen aikaan nukkunut esityksen aikaansaaman väsymyksen takia syvää unta. (Raevuori 2016, 44.)

1032 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1033 Tepora 2019, 13.

havainnollistaa omia tuntemuksiaan.¹⁰³⁴ Anna-Liisan käyttämä ilmaus, ”sota oli nousussa”, kuvastaa laajemminkin muisteltua ilmapiiriä ”nousevasta myrskystä”.¹⁰³⁵ Toisissa haastatteluissa ”sota hiipi pikkuhiljaa mieleen”¹⁰³⁶ tai sodan tunnelma oli ”aavistuksenomainen”¹⁰³⁷. Raili muisteli tuona syksynä voimistunutta tunnetta ”sodan uhkasta”, joka ilmeni vanhempien ja tuttavien keskusteluissa maailmanpolitiikan käännteistä:

No kyllä minä, mul on hyvin niinkun voimakkaasti jääny mieleen se kolmekymmentyhdeksän [1939] syyskesä, kun Saksa hyökkäsi, kun Saksa hyökkäsi Puolaan, niin muistan kun aikuiset meil oli ulkona, puutarhakeinu ja tuolia ja pöytiä semmosta siellä, muistan et aikuiset istui siellä ja joi kahvia, et oli jo semmonen hämärä ilta ja he puhu siitä ja siitä Saksan hyökkäyksestä ja he oli jotenkin hyvin vakavia.¹⁰³⁸

Railin muistelu on hyvin tarkasti ulkoisen ympäristön yksityiskohtiin menevää, ja kerronnassa esineet ja vuorokaudenaika luovat vahvan tunnelman. Arkiset toimet, kuten ”kahvin juonti” tai ”uutisten kuuntelu hämärässä”¹⁰³⁹, tuovat muisteltuun tilanteeseen erityistä dramatiikkaa ja tunnelmaa toimien samalla todisteina henkilön muistamisen tarkkuudesta.

Monilla kertojilla oli tarve ymmärtää ja selittää itselleen tapahtumien taustoja jälkeen päin, ja tässä kirjallisuuden voi nähdä toimineen yhtenä apuvälineenä ymmärryksen rakentamisessa. Lisäksi tämän voi tulkita osaksi muisti-ideologiaa, joka vaikuttaa tapoihimme ymmärtää omaa menneisyytämme ja ajallisia suhteita.¹⁰⁴⁰ Kirjallisissa kuvauksissa kuvataan sotaan valmistautumista hegemonisen kertomuksen ilmauksin. Lintuperspektiivistä käsin tarkastellaan tapahtumia ja ihmisjoukkoja laajempänä kokonaisuutena. Yhteisen kohtalon dramatisointi ja kuvaaminen ylätasolta jättää yksityisen kokemuksen varjoonsa. Pelko on kuitenkin affektiivinen, samanaikaisesti henkilökohtainen ja kollektiivinen kokemus, joka tuli myös tavallisia ihmisiä lähelle.¹⁰⁴¹ Pelon ja epävarman tulevaisuuden kerronnassaan haastatellut sopeuttavat henkilökohtaisia kokemuksiaan hegemonisen kerronnan sanoi-

1034 Luukas 1998, 49.

1035 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1036 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1037 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

1038 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1039 Radion ja sanomalehtien uutisten jatkuva seuraaminen ja uutisista käydyt keskustelut olivat tärkeitä kansalaisille ja vaikuttivat koettuun tunnelmaan. Ks. esim. H:KS/V:24 (Nainen s. 1925); H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:24 (Nainen s. 1923).

1040 Savolainen 2022a, 151; Savolainen 2022b, 194, 208–209.

1041 Järvinen 1993b, 96–97.

tukseen: synkkenevän syksyn kautta edetään kerronnassa vähitellen maailmansodan eskalaatioon.

Muistoissa ihmiset näyttävät suhtautuneen vaihtelevasti lähitulevaisuuteensa. Koulujen avautumisen taustalla oli toiveikkuutta ”olojen rauhoittumisesta”. Opettajien tytär Anneli toi esille koulujen sulkemista ja uudelleen alkamista koskevan muistonsa. Hän oli tapahtumahetkellä jo 16-vuotias ja muisti Viipurin palopäällikön olleen ”vihainen”, koska koulujen johtajat olivat päättäneet avata jälleen Viipurin tyttölyseon ja Viipurin uuden yhteiskoulun.¹⁰⁴² Rautatieläisillä varautumista oli tapahtunut kesästä alkaen. 19-vuotias Kauko oli ollut linnoitustyössä kuljettamassa materiaaleja:

Siinä näin rautatieläiselle se kesän yh-harjoitukset, nehän oli melkoset miehistökuljetukset ja minä jouduin semmosiin tehtäviin, jossa kalustettiin näitä rautatievaunuja miehistönkuljetukseen, niihin laitettiin lankkuja, niin kun petilankkuja ja sitten kamiinoita ja tämmösiä ja se tuntu jo heti aika pahalta, että nyt ei olla oikeeseen suuntaan varmaan menossa kun tämmöstä rulljanssia tehdään, siis valtavat sota yh-sotakarkotukset oli, reserviläisiä kasattiin ja se jo oli merkki siitä, että ei olla normaalissa elämässä nyt.¹⁰⁴³

Hänen mukaansa kaikki tämä oli ”vähän masentavaa” työtä, koska se näytti suuntaa, josta ei saattaisi olla paluuta.¹⁰⁴⁴ Aineistossani sotaan varautumisen kahtiajakaisuus tulee selvästi esiin: oli sodan uhkaan paremmin ja huonommin varautuneita siviilejä. Julkisissa tiloissa kuten koulussa oli syksyllä pidetty ”aamurukouksia”¹⁰⁴⁵ ja samalla annettu toimintaohjeita pienille koululaisille sodan varalta.¹⁰⁴⁶ Vaikka lapsia ei haluttu turhaan huolestuttaa, tietoa lapsille tihkui kaikkialta, koulusta ja kaupungilta, tuttavilta ja vanhempien työyhteisöistä.¹⁰⁴⁷ Syksyn edetessä kansalaisille jaettiin monenlaista virallista informaatiota.¹⁰⁴⁸ Tuolloin 14-vuotiaan Laimin mukaan epämiellyttävä sodan uhka piti torjua pois mielestä.¹⁰⁴⁹ Anna-Liisan perheessä sen sijaan tilannetta seurattiin tarkoin. Myös hänen isänsä työpaikalla varuskunnassa asioista ”tiedettiin enemmän”, ja sodan mahdollisuudesta oli varoitettu Karjalan kaartin kantahenkilökuntaa jo ”aikaisemmin vuonna 1939”. ”Sota leijui

1042 H:KS/V:26 (Nainen s. 1923).

1043 KS/V:28 (Mies s. 1920).

1044 KS/V:28 (Mies s. 1920).

1045 H:KS/V:3 (Nainen s.1929).

1046 H:KS/V:23 (Nainen s. 1925).

1047 Huhupuheista sota-aikana ks. Kirves 2008, 16–17.

1048 Ahokas 2004, 34–40.

1049 H:KS/V:17 (Nainen s. 1926).

varuskuntapiireissä”, ja isäkin oli miettinyt asunnon myymistä. Anna-Liisa kuvaa tilannetta näin:

-- sitten mun isäni kertoi, että kenraali Svensson oli sanonu, pitäny näille kanta-henkilökunnalle kokoukse kokoontumisen ja sanonu, että sotaa ei voida välttää, se oli siis talvella tammikuussa kolmekymmentyhdeksän, et ainoa on varustautua mahdollisimman hyvin.¹⁰⁵⁰

Anna-Liisan perhe oli varautunut sotaan hyvin konkreettisesti. Haastateltava oli valmistanut isänsä kehotuksesta kaasunaamareita jo ennen sodan alkua syksyllä 1939. Hän kuitenkin painotti, etteivät he yleensä osanneet pelätä sotaa sotana, koska olivat eläneet ”sota-asioitten keskellä”. Hänen muistelussaan on sekä jälkikäteistä tiedollista päättelyä että jälkeensä kuullun soveltamista ja arvelua. Kerronta ilmaisi konkreettisen, jatkuvan uhkan tunnistamista. Sodan vääjäämättömyys oli ”selvä asia” syksyllä 1939 aikuisille, esimerkiksi varuskunnan esikunnassa työssä olleelle Vienolle. Uhka tiedostettiin poikkeuksellisen vahvasti: ”Oli tulossa ja koko aika niiko tiedettii, että millo ja millon, mut ei tiedetty kuitenkaan tarkkaa - -.”

Useimmiten muistelijat kertoivat tapahtumista lapsen tai vielä alaikäisen nuoren näkökulmasta. Nämä muistelijat todennäköisesti välittivät muistoissaan myös oman perheensä, lähipiirinsä tai vertaisryhmänsä ajattelutapaa. Esimerkiksi sodan alkamisen hetkellä vasta 16-vuotias Enni kertoi sodan tuntuneen tuolloin mahdottomalta ajatukselta.¹⁰⁵¹ Talvisotasyksynä vasta 17-vuotias Kaarina korosti, että sodan alkamista odotettiin, mutta myös pelättiin.¹⁰⁵² Syksyllä 1939 Matt oli vielä alaikäinen. Hänen mukaansa sodan alkamiseen ei uskottu, vaikka Kannaksen väestöä oli varmuuden vuoksi evakuoitu jo lokakuussa, kun ”neuvottelut” Suomen ja Neuvostoliiton välillä olivat jo alkaneet. Hän kuvaili sotia edeltäneisiin kuukausiin liittyneitä pelkoa ja toivoa, mutta hänen mukaansa ajateltiin, että ”kyllä tämä tässä järjestyy ilman sotaa”.¹⁰⁵³ Sodan merkit, koettu erityinen ilmapiiri ja lopulta tilanteen vakavoituminen asteittain tiedostettiin muistelijoiden perheissä, mutta mahdollisuudet ja toimenpiteet varautumiseen olivat erilaisia. Käsitys epäuskoisista ja yllätetyistä kansalaisista näkyy myös viipurilaisten tavoissa sanoittaa muistojaan:

1050 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

1051 H:KS/V:24 (Nainen s.1923) & H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1052 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1053 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

Anna: Jos ajatellaan sitä vuotta kolmekymmentä yhdeksän niin millanen se oli se ilmapiiri silloin ja oliko jotain semmossia sotaan viittaavia merkkejä, että jotain valmistellaan ja sota on mahdollisesti tulossa?

Laimi: No oikeestaan kyllä sen voi lapsetkin kuvitella, mutta eise ehkä ollut lapsien kohdalla niin vahva koska siihen ei haluttu paneutua. Kun mä jälkeen päin nyt ajatelen niin kyllä se ilmassa oli ihan selvästi Viipurissakin, sen voi aavistella, mutta ei, siel haluttiin paeta sitä ajatusta, se oli niin paljon epämiellyttävää, että sitä ei otettu esille vaan uskottiin ihan loppuun asti, että sota voi missään tapauksessa tulla eikä ainakaan Viipuria uhata.¹⁰⁵⁴

Toisaalta epäusko ja yllätetyksi tuleminen saattoivat kuvastaa kansalaisten siihenastista hyväuskoisuutta ja tarvetta paeta tilanteessa todellisuutta. Yllätetyksi tulemisen kokemukset näyttäytyivät jälkikäteen katsottuna opettavaisilta.

8.2. Vapaaehtoisesti evakkoon ja ensimmäinen paluu

Kehotus siirtyä vapaaehtoiseen evakkoon tuli viranomaisilta talvisotaa edeltävänä syksynä Viipurin ja Kannaksen osalta Viipurin lääninhallitukselta.¹⁰⁵⁵ Ohjeistuksen mukaan erityisesti Terijoen, Kivennavan, Raudun, Metsäpirtin ja Viipurin alueiden vanhusten, sairaiden ja lasten tuli siirtyä pois alueilta. Evakkoon lähtö tapahtui valtion kustannuksella. Evakuointien oli määrä perustua ensin vapaaehtoisuuteen. Osmo Ahokkaan mukaan evakuointisuositus muuttui pakolliseksi juuri haavoittuvimmassa asemassa olleiden osalta.¹⁰⁵⁶ Nimismiehet alkoivat toimeenpanna evakuointeja ajalla 11.–31.10.1939.¹⁰⁵⁷ Viipuristakin lähti sotaa pakoon vapaaehtoisesti noin 15 000–20 000 henkilöä. Evakkopaikkoja oli organisoitu eri paikkakuntien kouluille ja kuntien julkisiin tiloihin.¹⁰⁵⁸ Varautuminen sotaan alkoi muillakin yhteiskunnan aloilla. Esimerkiksi museoiden ja kokoelmien suojaaminen tapahtui syys-lokakuussa 1939. Evakuointi alkoi kuitenkin liian myöhään, eikä se toteutunut kokonaisuudessaan.¹⁰⁵⁹

1054 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1055 Myös kaupungeissa varautumista harjoitettiin, ja myös helsinkiläisiä oli maaseudulla vapaaehtoisesti sotaa paossa ennen talvisodan alkamista (Tepora 2015, 23).

1056 Ahokas 2004, 34–35.

1057 Evakuointi-ilmoitukset lähetettiin kannakselaisille noin 10. lokakuuta alkaen (Ahokas 2004, 35).

1058 Esimerkiksi Mikkelin seudulla ja Heinolassa evakkojen yhteismajoitukseen oli varattu koulurakennuksia ja yksityisten koteja (Ahokas 2004; Anttonen & Pekonen 1997).

1059 Takala 2010, 35.

Talvisotaa edeltävien kuukausien vapaaehtoiseen evakkoon lähtö nousi usein esille suullisessa muistelussa. Vaikka valtion oli tarkoitus kustantaa toiminta, moni viipurilaislähtöisistä haastateltavistani siirtyi evakkoon omalla kustannuksellaan itse valitsemaansa paikkaan.¹⁰⁶⁰ Usein suuntauduttiin Viipurin lähialueille maaseudulle, sukulaisiin tai tuttaviiin.¹⁰⁶¹ Ilma lähti pienten lastensa kanssa evakkoon miehensä sisaren luokse Ensoon. Hän kuvasi lähtöään näin:

Joo, myö oltii jo sillo ku tuli se liikekannallepano. Miehet haettii niinku yöl tuotii se lähtökäsky sinne. Ni sillo käskettii lapset naiset ja lapset lähtemää kaupungist mahollisimman paljo sielt pois, ja koulut lopetettii, ja, miekii olin neljä viikkoo olin miehen siskon luona Ensossa - ¹⁰⁶²

Vapaaehtoinen evakkoon lähtö oli aineistoni muistelijoiden perheissä sekä suunniteltua että suunnittelematonta. Lapsiperheiden lähtöä edesauttoi sekin, että koulut olivat jo keskeyttäneet toimintansa.¹⁰⁶³ Annelin äiti ja sisarukset lähtivät sotaa pakoon omaehtoisesti. Määränpää oli ”postivirkailijoiden täysihoitola” Mikkelin seudulla, jossa heidän perheensä oli ollut aikaisemmin lomailemassa. Perillä ilmeni, ettei siellä ollutkaan tilaa, mutta perhe sai paikan ”reserviläisperheen” luota.¹⁰⁶⁴ Annelin perheen vapaaehtoinen evakkomatka tuo esiin huonon varautumisen tilanteeseen. Mikkelin seudulla ei ollut varauduttu riittävässä määrin suureen evakuoitujen määrään.¹⁰⁶⁵

Annelin lisäksi Anna-Liisa, Irja, Kaarina, Laina, Matt ja Raili kertoivat olleensa perheineen sotaa paossa.¹⁰⁶⁶ Laina kertoi lähteneensä nuoremman veljensä kanssa isoisän luokse Punkaharjulle.¹⁰⁶⁷ Anna-Liisa kertoi olleensa vapaaehtoisessa evakossa äitinsä ja veljensä kanssa nimenomaan isänsä toiveesta.¹⁰⁶⁸ Perheiden isät sekä vanhemmat pojat ja tyttäret olivat usein jo

1060 Lähtijöitä oli ollut yllättävän runsaasti, sillä 11.–31.10.1939 välisenä aikana vapaalipun junaan lunastaneiden 13 000 henkilön lisäksi noin 6500 henkilöä oli lähtenyt omin kustannuksin Viipurin läänin alueelta. Ahokkaan mukaan Kannakselta lähtijöitä oli lokakuussa 1939 noin 35 000–40 000 henkilöä. (Ahokas 2004, 36.)

1061 H:KS:V:19 (Nainen s. 1922).

1062 H:KS:V:30 (Nainen s. 1919).

1063 H:KS:V:22 (Nainen s. 1926).

1064 H:KS:V:25 (Nainen s. 1923).

1065 Ahokas 2004, 35–36. Suomen varautumista sotaan erityisesti viranomaistyön kannalta on käsitelty niin harrastajahistorioissa, tietokirjoissa kuin tutkimuksissa (esim. Ahokas 2004; Kivimäki 2023).

1066 H:KS:V:16 (Nainen s. 1926); H:KS:V:19 (Nainen s. 1922); H:KS:V:10 (Mies s. 1925); H:KS:V:25 (Nainen s. 1923); H:KS:V:23 (Nainen s. 1924); H:KS:V:5 (Nainen s. 1919).

1067 H:KS:V:26 (Nainen s. 1923).

1068 H:KS:V:25 (Nainen s. 1925).

syksyllä poissa kotoa sotaharjoituksissa tai muissa maanpuolustustehtävissä. Aineistoni haastateltavat mainitsevat kotona olleen kuitenkin muita aikuisia, yleensä perheen jäseniä, lähisukulaisia, kuten isoäitejä tai tätejä. Oli niitäkin, joilla ei ollut tällaista turvaa. Vielä alaikäisen Ilmarin ja hänen sisarustensa äiti oli kuollut, ja heistä piti huolen kotiapulainen.

Anna-Liisan muistikuvat vapaaehtoisessa evakossa olosta Mikkelin seudulla olivat haastatteluissa yksityiskohtaisimmat. Äiti ja lapset majoitettiin lähiseudulla ensin yhteiskoululle, jossa heille tarjottiin ruokaa. Tämän jälkeen reserviläisen perheessä vietetty vapaaehtoinen evakko aika kesti noin kolme viikkoa. Anna-Liisa muisteli oleskelun Mikkelissä ”hauskana aikana”, sillä siellä he, perheen lapset, tapasivat ikätovereitaan:

Ei ollut tuttuja ollenkaan, kun me päästiin Mikkeliin, niin me nuoremmat jäätiin sinne yhteiskoululle, siellä saatiin jotain ruokaa varmaan velliä tai jotain soppaa. Jotain lautaselta joka tapauksessa lusikoitavaa ja tietysti me oltin kauhean väsyneitä et me oli sentään valvottu asemalla pitkään ja äiti lähti sitte tämän ison veljen kanssa etsimään asuntoa ja he olivat törmänneet tähän ylikersantti Tyrväiseen ja sehän oli sanonut et no kyl heillekin voi tulla, ja siellä oltiin kolme viikkoa. Kuinka hauskaa se oli mun äidistäni, sitä mä en tiedä, ei kai se hauskaa ollu, isä oli Viipurissa ja sota oli nousussa, mutta ei meitä lapsia paljon haitannu, ei edes isoa veljeä haitannu sikäli, että siel oli saman ikäisiä tyttöjä, joka oli kauhean hauskaa.¹⁰⁶⁹

Yllättäen äiti päätti palata lapsineen takaisin Viipuriin, ”kun ei siitä tulla sen valmiimpaa”.¹⁰⁷⁰ Aineistoni mukaan moni muukin viipurilaisäiti toimi samaan tapaan.¹⁰⁷¹ Ilman muisto kertoo Viipuriin paluun tapahtuneen perin inhimillisestä syystä. Sairastuneen lapsen ajateltiin saavan parempaa hoitoa Viipurissa.¹⁰⁷²

Syksyn tapahtumien kuvaukset ja muistelut kuvaavat laskeutumista epätietoisuuteen ja sodan odotuksen arkipäiväistymistä.¹⁰⁷³ Useampi aineistoni haastateltava antoi myös ymmärtää, että syy paluuseen oli hermostuttavan tilanteen ”laukeaminen”, vaikka se myöhemmin osoittautui hetkelliseksi harhaksi. Moni elätteli optimistisesti ajatusta siitä, ettei ”sota tulisikaan”.¹⁰⁷⁴ Tähän ajatteluun sortuivat viranomaisetkin, mistä osoituksena oli koulujen aukeaminen jälleen 20.11.1939.¹⁰⁷⁵ Aineistoni muistelijoiden joukossa oli nii-

1069 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

1070 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1071 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1072 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1073 Ks. esim. Jalonen 2017, 29, 30, 33.

1074 Jalonen 2017, 30–33.

1075 Viitanen 1957, 502.

täkin, jotka jäivät Viipuriin lokakuussa. Hilkka mainitsi, että ”toiset olivat jo lähteneet välillä pois”. Hänen perheellään ei ollut kuitenkaan ennakkoon tiedossa paikkaa, minne mennä. Oma perhe ei ollut varautunut ”millään erityisellä tavalla”, vaikka perheessä oli ollut useita lapsia. He pyrkivät elämään syksyllä 1939 arkeaan ”mahdollisimman normaalisti”.¹⁰⁷⁶

Jotkut muistelijat kertovat, että konkreettista varautumista mahdolliseen sotaan olisi tapahtunut jo ennen vuotta 1939. Esimerkiksi Ingan ja Vienon perheet hankkivat asunnon turvallisemmalta alueelta Viipurin länsipuolelta.¹⁰⁷⁷ Kauppiasperheessä varttuneen Viljamin isä oli hankkinut ”paikan” perheelleen YH:n aikana Savonlinnan seudulta, minne perheestä äiti ja kolme nuorempaa sisarusta lähtivät ”vapaaehtoiseen evakkoon”.¹⁰⁷⁸ Ristiriitaisuutta ilmeni varautumisen ja optimistisen toiveikkuuden välillä samojenkin henkilöiden muisteluissa.¹⁰⁷⁹ Aineistoni muistot viittaavat siihen, että erilaisia varautumistoimenpiteitä tehtiin tavanomaisimmin paikan päällä omassa kodissa tai sen läheisyydessä. Arvokkaimmat tavarat kätkettiin kotiin tai lähistölle. Yleinen ajatus oli, että paluu takaisin tapahtuisi nopeasti. Esimerkiksi Onni kertoo äitinsä kätkeneen perheen tavaroita kellariin.¹⁰⁸⁰ Lähestyvään sotaan saattoi liittyä myös säästeliäisyyttä ja tavaroiden ”hamstraamista”. Martta ja Ilma olivat haastateltavista ainoita, jotka muistelevat säännöstelyn alkaneen jo syksyllä 1939,¹⁰⁸¹ ja näin tapahtuikin. Martta ei kerro sen tarkemmin, miten säännösteltiin tai mitä hamstrattiin, mutta Ilma avaa asiaa enemmän:

No tuota sillo, kaupat, ihmiset tyhjens kaikki kaupat, kaikki sokerit ja kahvit ja sellaset, mikä ol tuontitavaraa. Ni semmonen, mie en saanu mitään [naurahtaa] mie jäin ilman kaikesta --¹⁰⁸²

Omavaraisuus oli tuolloin kuitenkin yleistä kaupungeissa, ja Ilmankin perheen kellariin oli varastoitu itse valmistettuja hilloja.¹⁰⁸³ Muisteluiden valossa sotaan valmistautumisen tavat ja perusteellisuus näyttävät vaihdelleen suuresti vapaaehtoisesta evakuoimisesta tai tavaroiden turvaan lähettämisestä optimistiseen odotukseen rauhan säilymisestä. Muisteltu perheen varautumisen aste voi paljastaa haastateltavien käsityksiä perheidensä tilanteista ja

1076 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1077 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907); H:KS/V:14 (Nainen s. 1920).

1078 H:KS/V:27 (Mies s. 1922).

1079 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1080 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

1081 H:KS/V:12 (Nainen s. 1918); H:KS/V: 30 (Nainen s. 1919).

1082 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1083 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

mahdollisuuksista sekä käytössä olleista resursseista. Aineistossani kuvataan sotaan varautumisen reunaehtoja, jotka piilivät aineellisissa resursseissa ja tiedossa: perheet, joiden talous oli turvattu ja joilla oli enemmän tietoa sodan todennäköisyydestä, valmistautuivat siihen paremmin kuin toiset.

8.3. Yllätetyt

Sodan lopulta arvaamaton luonne nousi esiin viipurilaishaastateltujen muistoissa vaihtelevin ilmauksin: ”sota yllätti”. Milja mainitsee ”yllätyspommituksen”. Hän oli laskenut taivaalla lentäneen 25 venäläistä lentokonetta.¹⁰⁸⁴ Laimin mukaan sota oli ”yllätys kerta kaikkiaan”.¹⁰⁸⁵ Osalle viipurilaisista sota ei selvästikään alkanut äkkiä, vaan se oli ”ilmassa” jo ennen vuotta 1939, mutta retoriset keinot ilmentävät vastakkaista kokemusta, sillä valtiovalta ja viranomaisten halusivat välttää pelkoa ja paniikkia viimeiseen asti.¹⁰⁸⁶ Hyökkäyspommituksineen oli dramaattinen ja epätodellinen kokemus.

Mä luulen et siinä oli, olihan toiset jo lähteny välillä pois ja pakanneet tavaroitaan ja noin, mutta ei me mitenkään sitä ajateltu et siitä nyt semmosta tulis, et se ois, et kyl se sit loppujen lopuks tuli täytenä yllätyksenä. En tiedä mitä vanhemmat ajatteli, mutta semmosta kauhua ei tuota ollu ilmassa millään lailla.¹⁰⁸⁷

Eloisat, välähdyksenomaiset muistot (*flashbulb memory*) liittyvät usein voimakkaisiin tunne-elämyksiin, aistimuksiin, visuaalisiin mielikuviin ja tunnelmiin, jotka edesauttavat muistojen säilymistä muistissa.¹⁰⁸⁸ Tutkimusaineistoni tapauksessa monet tällaiset muistot liittyvät elämän järkyttäviin tapahtumiin, kuten sodan aiheuttamaan shokkiin, tai käännekohtiin, joista muistelijat kykenevät tuottamaan hyvin tarkan, omia olosuhteitaan ja tuntemuksiaan kuvaavan muiston.¹⁰⁸⁹ Esimerkiksi sodan pommitusta vastaavien äänien, kuten sireenien ulvonnan, kuuleminen nykyhetkessä voi avata muistojen ketjun.¹⁰⁹⁰

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen muisteluissa sota alkaa kesken arkisten toimien, koulunkäynnin, keittiöpuuhien, asioinnin tai työnteon.¹⁰⁹¹ Talvisodan alun yllätyksellisyys on kanonisoitu juuri kirjallisissa muis-

1084 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

1085 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1086 Tepora 2015, 31.

1087 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1088 Korkiakangas 1996, 35; Korkiakangas 2001, 89.

1089 Pillemer 2000, 3–4; Savolainen 2015, 114.

1090 Birdsall 2016, 124–125.

1091 Esim. H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

teluissa, joissa keskeisiä ovat hetket ennen sodan alkamista, sodan alku ja sen aikaansaamat erilaiset reaktiot. Eri vuosikymmeninä kirjoitetuissa muisteluissa on palattu marraskuun viimeiseen päivään, sen varhaiseen aamuun säätiloineen sekä neuvostoliittolaisiin pommikoneisiin, jotka lensivät Kannaksen yli kohti Viipuria ja muita suomalaisia kaupunkeja.¹⁰⁹² Vieno vakuutti asioista tiedetyn, mutta silti yllätyn.¹⁰⁹³ Optimistinen toiveikkuus on teema, jota kirjallisuuskkin on tuonut myöhemmin esiin: ”sotaan ei uskottu”.¹⁰⁹⁴ Talvisodan perintö esivaiheineen, eskalaatioineen ja tapahtumineen elää muisteluaineistossani vahvana sanallistettuna juonteena. Varsinkin talvisodan ensimmäinen päivä on kasvanut keskeiseksi symboliseksi tapahtumaksi kansallisessa muistissa. Perintöä ovat kannatelleet kansalliset instituutiot ja kansalaisyhteiskunta, näiden joukossa monet karjalaiset seurakunnat ja sodan perintöä vaalivat karjalaiset yhdistykset. Aineistossani talvisodan alkamisen muistot sanoitetaan omakohtaisiin muistikuvien ja omin sanoin. Sodan alkamispäivästä kysyttäessä jokainen kertoo jotain ymmärtää muistavansa sodan alkamisen tarkan hetken ja tapahtumat, joissa oli osallisena tai kokijana. Lähes jokaisella oli kerrottavanaan jotakin aiheesta, mutta kaikki näkökulmat eivät olleet evakkojen.

Osa mieshaastateltavista kertoo sodan alkamisesta ja evakkomatkaan johtaneista tapahtumista paljolti oman perheensä kautta. Esimerkiksi Väinö itse ei ollut paikalla Viipurissa, kun sota alkoi. Hän kuului ikäluokkaan, joka tempautui sodan esinäytökseen mukaan jo aikaisemmin syksyllä. Väinö kertoi omasta palvelukseen astumisestaan: syyskuussa hän ensin lähti koulutukseen Korialle ja myöhemmin syksyllä Lapualle. Perheen kokemuksia hän kertoi ikään kuin oman tarinansa rinnalla. Perheenjäsenten henkilökohtaiset kokemukset sodasta saattoivat olla erilaisia, mutta perheen kautta muistot yhteisiä. Perhemuistilla (family memory) on yhteys usein ylisukupolvisen muistamiseen.¹⁰⁹⁵ Aineistossani perhemuisti ei koske vain ydinperhettä vaan lisäksi sisarusia ja ikätovereita. Vaikka perheiltä kuullut tai kirjoista luetut tapahtumat eivät olleet aina omakohtaisia, ne olivat silti tärkeitä ja niitä tuotiin esiin haastatteluissa luontevasti. Kollektiivista muistamista koskevassa muistelussa omat kokemukset korvautuivat ja täydentyivät muiden kokemuksilla. Perheen muistojen kertominen osana omaa tarinaa koski sitä osaa muistelijan identiteetistä, jossa juuri perheellä oli suuri merkitys. Väinö, ku-

1092 Esim. Viitanen 1958, 499, 503; Raevuori 2016, 43, 46.

1093 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1094 Ahokas 2004, 43.

1095 Švaříčková Slabáková 2021, 12; Olsson 2024.

ten moni muutkin, oli muodostanut käsityksensä tapahtumista jälkikäteen, ja kertomalla niistä hän asemoi itsensä osaksi perhettään.

Haastateltavien muisteluissa hahmottuvat aika ennen talvisodan syttymistä ja aika sen alkamisen jälkeen. Sota merkitsi useimmille totaalista muutosta. Esimerkiksi Bertta asetti lapsuuden perheestä kertoessaan useaan otteeseen aikamääreen ”kunnes talvisota syttyi”.¹⁰⁹⁶ Suullisessa muistelussa kuvattu sodan alkamispäivä ja -hetki kuvastavat kahtalaista usein kirjallisuudessaakin esitettyä kokemusta: toisaalta sodan äkkinäisyyttä ja yllätetyksi joutumista ja toisaalta päätepistettä vähitellen lisääntyneelle painostavalle ilmapiiirille. Sodan aikaisen minuuden jäsentämiseksi on ollut tarjolla tietynlaisia kulttuurisia ja sosiaalisia muistin malleja sodasta: maskuliininen stoalaisuus, seikkailumieli sekä modernin ja traditioiden jännitteiset voimat.¹⁰⁹⁷ Varsinkin mielialoja luonnehtiva stoalaisuus on ollut yksi kerronnan tehokeinoista, joita Penny Summerfield on analysoinut vastaavasti Iso-Britannian sotaponnisteluihin osallistuneiden naisten kertomuksissa.¹⁰⁹⁸

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastatteluissa sodan aikaansaamaa pelkoa kuvailtiin vaihtelevasti. Mielialojen kuvailujen teemat ovat osa hegemonisen kertomuksen tehokeinoja: jännittyneiden mielialojen vastakohdaksi nousi esiin sodan yllättämien kansalaisten ”urheus ja rauhallisuus” tai suoranainen ”tyyneys”. Lapsuuden kokemukset evakkomatkoista ovat ilmentäneet toisenlaista kokemusta: järkytystä ja paniikkia.¹⁰⁹⁹ Hegemonisen kertomuksen ydintä on eräänlainen sankarillisuus ja kohtaloonsa alistuminen: ”sodan kanssa oli aina eletty”. Viipurilaiset, kuten muutkin karjalaiset, olivat tottuneet niin rajan kiroyhin kuin sotaan jo vuosisatoja. Muisteltu tyyneys ei katso tällöin luokkaa tai sosiaalista taustaa, vaan se on esitetty muisteluissa viipurilaisia tai karjalaisia yhdistävänä ominaisuutena. Tyyneys on myös selviytymiskeino. Työläisperheen tytär Hilikka totesi: ”Semmosta kauhua ei ei tuota ollu ilmassa millään lailla”.¹¹⁰⁰ Myös sosiologi Eeva Peltonen on kiinnittänyt sodan muistelua koskevassa artikkelissaan huomiota koettuun ja esille tuotuun rauhallisuuteen sodan alla. Hän on tulkinut, että rauhallisuus oli tilanteessa luotu keino selviytyä.¹¹⁰¹ Tarve korostaa rauhallisuutta voi myös

1096 H:KS/V:32 (Nainen s. 1927).

1097 Summerfield 1998, 103.

1098 Summerfield 1998, 189.

1099 Savolainen 2015, 119–121.

1100 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1101 Peltonen 1994, 30.

olla tietoinen kerronnallinen keino. Tällainen sopeutuvaisuus ja jopa kurinalaisuus eivät kuitenkaan tarkoita, etteivätkö tapahtumat olisi myöhemmin nousseet tietoisuuteen ja käsiteltäviksi ahdistavina muistoina tai muistokulttuureina.¹¹⁰² Raililla sodan alkuun liittyi kaaos ja voimakas tunne, mutta hänen kerrontansa ilmentää lisäksi ulkokohtaisesti havaittua kaaosta ja hätäänntyneisyyttä kuten ”hengästyneen opettajan” ilmoitus sodan alkamisesta.¹¹⁰³

Talvisodan ensimmäisen päivän muistojen yhteydessä nousevat esille myös sään yksityiskohtainen kuvaaminen. Kirjallisuudessa sodan alku ilmenee usein sään kautta, se oli yhdelle muistelijalle ”sumuinen ja harmaa”, kun taas toiselle päivä oli ”pilvinen”. Kirjalliseen tyyliin sopii muistella ”pikkupakkasta” ja ”lumen sataneen jo maahan”.¹¹⁰⁴ Sää ei esiinny säännönmukaisesti suullisessa muistelussa, joillain kuitenkin. Ilma muistelee sään olleen ”lumista ja liukasta”, mikä ilmeni autolla ajaessa, talvirenkaita ei ollut.¹¹⁰⁵ Kirsti sen sijaan muisteli sataneen ”isoja pumpulitukkoja”.¹¹⁰⁶ Sääkuvauksilla on kerronnassa tunnelmaa luova tarkoitus samalla, kun ne ovat todisteita suomalaisia yhdistävästä kokemuksesta. Vahvoilla mielikuvilla, tunnelmilla ja elävillä yksityiskohdilla, jotka vertauskuvallisesti ilmenevät maisemakuvauksissa ja luonnehdinnoissa, tuotetaan dramatisoitu kertomus, joka auttaa myös vastaanottajaa eläytymään kerrottuihin tapahtumiin kertojan kokemuksen näkökulmasta. Vuodenaikojen mukaan etenevät tapahtumakuvaukset sisältävät myös kirjallisuudessa syksyn ja sodan säätilojen tarkkaa erittelyä.¹¹⁰⁷ Moni viittasi kylmyyteen tai paleluun.¹¹⁰⁸ Talvisodan ”kylmä talvi” tai ”kylmin talvi miesmuistiin” on hegemonisessa kertomuksessa tärkeä kontrastoiva yksityiskohta. Lainan sotatalveen liittyy ”kauhea pakkanen”¹¹⁰⁹ ja Railin evakkomatkkaan ”kauheen kylmä ja viima”.¹¹¹⁰ Talvisodan alkaessa jo aikuinen Saimi totesi: ”Kova pakkane ol. Ei siin auttant väristellä muuta ku piti mennä vaa.”¹¹¹¹ Ennin muisteleva aistimansa kylmyys ilmentää sotatalven avainkokemusta:

1102 Savolainen 2015, 119–125.

1103 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1104 Sotilaspoikien muistelmien yhteydessä esitellyn päiväkirjan mukaan päivä oli ollut ”pilvinen”, samoin *Viipurin kirjan* (1958) mukaan. Eero Viitanen toteaa ”paksujen pilvien riippuneen alhaalla ja säätä olleen kolme astetta”. (Viitanen 1958, 503.)

1105 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1106 H:KS/V:36 (Nainen s. 1920).

1107 Esim. Koponen & Viitanen 1940, 17.

1108 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1109 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1110 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1111 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

-- niin myö mentiin sit sinne Kavantsaaren asemalle ja siellä myö ootettii ja paletti ja paletti ja paletti, ja sitte loppujen lopuks juna tuli ja näin ollen nii myö noustii semmosii härkävaunuihin ja siellä se oli, siellä sitten aina ku tuli hälytys ni hypättiin ulos. Kerrakii ko hypättii sielt ulos, ni yks semmonen Kososen Ir Kososen Irja hyppäs tuon Juvosen rouvan selkää, se ku ei huomannu et toine oli siellä alhaal, hyppäs siihen kiireissään ni viotti viel selkäsä, ei se tahtonu, se oli siel koko talven oli Juvosen rouvan selkä kippee.¹¹¹²

Toinen yksityiskohta kerronnassa on sodan alkamisen tarkka ajoittaminen, joka on sotahistorian kestoteemoja.¹¹¹³ Haastateltavat olivat eräänlaisia aikalaistodistajia, joiden muistot nostivat yli 60 vuoden jälkeen tapahtumat tarkasti esille. ”Viis yli yheksän aamulla”, kuten Hilja muisti.¹¹¹⁴ Koko kansakunta oli todistamassa talvisodan alkua monessa paikassa lähes samanaikaisesti aamulla tiettyinä kellonaikoina, mikä tekee kokemuksesta yhteisen. Niin hegemonisen kertomuksen rakenne kuin tarkat ajanmääritykset ja muutkin yksityiskohdat havaitusta ympäristöstä voivat auttaa muistelijaa jäsentämään tapahtumia kaaoksen hetkellä. Folkloristi Gillian Bennetin mukaan silloin, kun kertomuksen halutaan vakuuttavan, todistavan tai oikeuttavan, tapahtuman tulee olla tavallinen tai edustava. Poikkeuksellisella tapahtumalla ei ole universaalia merkitystä, ja siksi sillä ei ole samanlaista todistusvoimaa.¹¹¹⁵ Saman suuntaisen tulkinnan on tehnyt Annikki Kaivola-Bregenhøj, jonka mukaan esimerkiksi inkerinsuomalaisen sodan muistoissa dramaattiset hetket tiivistyvät tarkkoihin aikamääreisiin ja jaksoihin silloin, kun kaoottiset, ulkoiset tapahtumat myllertävät kertojien ympärillä. Aikamääreet voivat tuoda tunnetta jatkuvuudesta.¹¹¹⁶ Tarkat ajanmääreet ja muutkin yksityiskohdat voivat muistelussa toimia ikään kuin todistajanlausuntoina, vakuutuksina kertojan luotettavuudesta.¹¹¹⁷

Vieno, joka oli aloittanut työskentelyn Karjalan kaartin toisen divisioonan esikunnassa jo ennen sotaa, muisteli intensiivisesti sodan alkamisen hetkeä. Hän jäseni päivänsä kulkua oman työpäivänsä tapahtumien kautta

1112 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1113 Esim. Jalonen 2017, 35.

1114 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919). Vastaava esimerkki kellonaikamäärityksestä löytyy Olavi Suhosen muistelmateoksesta *Viipurin koulupojat talvisodassa* (1992), joka on itse asiassa jälkikäteen julkaistu päiväkirja sotaa edeltävältä syksyltä ja talvisodan ajalta. Sillä on ollut todistusvoimaa nimenomaan päivämäärien ja säännöllisen dokumentaation muodossa. Suhosen sotapoikia käsittelevässä kirjassa Viipurin ensimmäisen ilmahälytyksen kellonajaksi on annettu 9.20. (Suhonen 1992, 15.)

1115 Bennett 1986, 420; 432.

1116 Kaivola-Bregenhøj 2001, 33, 38–39, 45.

1117 Savolainen 2015, 108; Kaivola-Bregenhøj 2001, 33–35; Bennett 1986, 429–430.

ja muisteli tehtävänsä organisoida ”miehet oikeille paikoilleen” ennakkoon tehdyn suunnitelman mukaan:

meilkii se sillon ku sota sit syttyi ni meil oli herrat kaikki Kannaksel omis huvituk-
sissa, ne oli lähteneet saunareissuile ja riiuureissuile kuka minnekki nää upseerit
esikunnasta, sit oli aamulla, tulee lähetti, moottoripyörälähetti siit hakemaa miut
töihin, kello ei ollu viel kuutta ja sit hän ajaa sen moottoripyörän kans mie istun
siin rungossa vieressä. Salakkalahen vaan ett tsiuuh vaa me tultiin sinne linnaan ja
siinä istuin koko päivän ja hain kaikki ukot sieltä Kannakselta, etsin oikeille paikoil-
le, mihin piti kaikki sijoittuu eri paikkoihin sijoituspaikkoihi sillon ku sota sytty,
niil ol tiedossa mihin he menevät --¹¹¹⁸

Keijo meni ensimmäisestä sodan muistosta kertoessaan suoraan asiaan. Hänelle oli jäänyt mieleen ”kotikylän” Tienhaaran pommitukset talvisodan aamuna.¹¹¹⁹ Mainin kerronnassa ”yyhoo” ja sodan alku tulivat kerrotuiksi ikään kuin ohimennen, ja haastateltava keskittyi enemmän toimintaansa viestintälottana. Tehtävä oli alkanut jo ennen sotaa. Mainin muistelukerronnassa ei ilmennyt selkeää sodan alkua, vaan se tulee mainituksi oman seurustelun ja naimisiinmenon lomassa. Avioituminen oli selvästi tärkeä käännekohta läpi talvisodan jatkuneiden pommitusten ja elämänmuutoksen lisäksi.¹¹²⁰ Irjan sota-aika alkoi miehen joutumisesta sotaväkeen lokakuussa, ja varsinainen sota alkoi venäläisten ”laskettua pomminsa Viipuriin”.¹¹²¹ Annelin mukaan sota alkoi vain joidenkin päivien kuluttua siitä, kun hän oli ollut konsertissa.¹¹²²

Talvisodan alkamispäivän kokeneet ja läpikäyneet muistelijat muistivat usein varsin tarkasti erilaisia yksityiskohtia talvisodan ensipäiviltä. Talvisodan alkamispäivän muistoja voi kuvata ”eloisan muiston” käsitteellä, jolle on tyypillistä muiston yksityiskohtien tarkkuus.¹¹²³ Eloisia muistoja ilmenee yleensä yllättävien ja merkityksellisten tapahtumien yhteydessä. Ne ovat sananmukaisesti eloisia, koska ne sisältävät visuaalisia elementtejä ja yksityiskohtia.¹¹²⁴ Usein tapahtumahetkellä kertojan kanssa oli läsnä tuttu henkilö,

1118 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1119 H:KS/V:8 (Mies s. 1920).

1120 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

1121 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1122 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

1123 Eloiset muistot ovat alun perin Roger Brownin ja James Kulikin lanseeraama käsite hyvin yllättävistä tai emotionaalisesti vaikuttavista muistoista (Brown & Kulik 1977). Muistin tutkijat ovat sittemmin pyrkineet tarkentamaan myös elävien muistojen syntymekanismia, emotionaalisia reaktioita ja kokemuksia esimerkiksi kansallisesti tunnettujen, erikoisten tapahtumien yhteydessä. Niiden teoretisointi ja analyttinen vertailu eri tapahtumien ja yksilöiden välillä on haastavaa muun muassa johdonmukaisten ja yhtenäisten metodien puuttumisen vuoksi. (Esim. Kershaw, Hemmerick & Ahmed 2009, 130, 143).

1124 Brewer 1992, 274–305; Birdasall 2016, 122.

kuten perheenjäsen, naapuri, työ- tai koulutoveri. Eri kertojat kokivat saman tapahtumaketjun samaan aikaan eri paikoissa, kuten kotona, koulussa tai työpaikoilla. Kollektiivinen muisto näyttäytyi monipaikkaisena paikallisiksi määrittävissä tiloissa. Viljami katseli ilmapommitusta Viipurissa korkealta paikalta ulkona:

Se oli korkeella paikalla se Viipuri merikoulu- ja kauppaoppilaitos ja siel oltii väli-tunnilla. Ja ykskaks tuli kaheksan yheksän väliajalla tuli hälytys ja me näimme sieltä korkeelta paikalta, ku lentokoneita tullee Viipurinlahelta etelästä. Ja alko pommitukset sillo. Että me oltii vähä niinku tulilinjalla, vaikka pommit ei ehtineet siihe.¹¹²⁵

Talvisodan alkamisen henkilökohtaiset muistot kiinnittyvät tiettyyn paikkaan, joka liittyi henkilön ikään, tehtävään tai ammattiin. Esimerkiksi alaikäisten koululaisten kohdalla sodan alkamisen ajankohta liittyi kouluun. Moni koululainen oli harjoitellut suojautumista ilmahälytyksen sattuessa vielä sotaa edeltäneenä päivänä. Kun tosi oli kyseessä, opettaja huolehti epä-uskoiset oppilaansa turvaan ilmahälytyksen ajaksi. Opettajan neuvot kaasuvaaralta suojautumiseksi joutuivat testiin metsässä, jonne koululaiset olivat siirtyneet ilmahälytyksen alkaessa. Saimi kuvasi hieman huvittuneena menoaan metsään kaasuvaaran varalta:

Ja sitten sillon sinä aamuna kun sota syttyi ni me oltiin ihan normaalisti siellä Saunalahden eli Monrepon koulussa ja kun pillit alkoivat soida, niin meidät vietiin siihen koulun taakse metsään luokittain ja siellä sitten opettaja sanoi et nyt jokainen ottaa nyt sitten puhtaan nenäliinan, joka aamu laitettiin puhas nenäliina taskuun se piti olla. Ja tuota levitettiin se polville ja siihen pantiin sammalia ja käärittiin [epä-selvä] päälle ja sitten hän neuvo et jos rupee tuntumaan pahaa hajua ni se pannaan tähän nenään vasten. Oli se kaasuvaara. Ja kyllä me kuultiin sitten niitten koneitten ääniä ja sitä rätinää mitä kaupungissa oli sitten tapahtunu, ei me sitä niinkö ymmärretty, mutta siellä me kyykötettiin ja oltiin tyytyväisiä.¹¹²⁶

Aineistoni kertojat, jotka joutuivat todistamaan pommituksia silminnäkijöinä vahingoittumatta itse, saattoivat kuvata paikkoja varsin yksityiskoh- taisesti. Kuvaamalla oleskelua metsässä suojassa tapahtumilta Saimi saattoi samalla ikään kuin tarkastella etäältä tapahtumia kaupungissa. Muistelunsa kuvaamassa todellisuudessa hän suojautui vaaralliseksi muuttuneelta kau- pungilta ja sotatapahtumilta. Niin Viipuriin pidemmäksi aikaa jääneet kau- punkilaiset siviilit kuin evakkomatkalle lähteneet olivat potentiaalisesti jat- kuvasti tulilinjalla. Metsät tai metsiköt suojasivat siviilejä matkalla. Elman evakkomatka keskeytyi jatkuvasti, kun linja-auto joutui ilmahyökkäyksen

1125 H:KS/V:27 (Mies s. 1922).

1126 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

kohteeksi.¹¹²⁷ Lempi juoksi junan härkävaunusta ulos kerran matkan aikana.¹¹²⁸ Pommisuoja ei Miljan mukaan ollut, vain rakennusten kellarit ja metsä tarjosivat suojaa.¹¹²⁹ Railin mukaan hänen opettajansa ei itsekään ollut ilmahälytyksen aikana varma tilanteen vakavuudesta. Opettaja päätti silti viedä oppilaansa lähistöllä olevaan ”pommisuojaan”, joka sijaitsi rakenteilla olleen kerrostalon kellarissa.¹¹³⁰ Tämä Viipurin ”ensimmäinen pilvenpiirtäjä”, kuten Laimi rakennusta kutsui, sijaitsi Viipurin tyttölyseon vieressä:

No kun sota alkoi niin sehän oli yllätys kerta kaikkiaan että mä olin silloin koulussa ja justiin kello oli yhdeksän tuli ensimmäinen pommitus ja meidät sitten komennettiin siihen olin siinä tyttölyseon vieressä oli semmonen neljätoistakerroksinen ensimmäinen Viipurin pilvenpiirtäjä, joka oli osittain vaan valmis kellarisosat oli valmiita ja silleen mut sitten vietiin pommisuojaan ja sehän oli aivan hämmästyttävää sitten kun pommit räjähtelivät ja siinä ajatteli, että onko miten täältä pääsee pois koko kellarista, ja sitten annettiin lupa että jokainen voi hakea kirjansa koulusta ja lähteä sitten omaan kotiinsa ja niin me lähetettiin rynnässä sitten, sanottiin että on parempi lähteä [kuin] rynnii sieltä, sen puoleen lapset lähti sitten yhdessä. Mä muistan, kun mä kaappasin sen englanninkielenkirjan sieltä pulpetista ja lähdin ja sitten mä tulin kotia kotona ei ollu ketään. Hekin oli hakeutuneet sitten pommisuojaan sieltä, oli sitten kellarissa naapuritalon kellarissa ja siellä sitten ruvettiin hankkimaan lähtöä Viipurista pakoon.¹¹³¹

Laimin muistelussa tapahtumasta on yksityiskohtana englannin oppikirja. Sen mukaan ottaminen ilmaisee tilanteen shokeeraavuutta ja käytöksen irrationaalisuutta. Vastaavasti Anna-Liisalle oli jäänyt mieleen ohjeistuksen järjestelmällisyys, sillä hän muisteli koululla annettujen ohjeiden määritellen suojautumispaikat ikäryhmittäin. Taitavana ja vahvoja kerronnan tehokeinoja käyttävänä kertojana hän johdatti kuulijan tarinan huippukohtaan kuvailemalla ensin koulun pihan tapahtumat ja opettajansa kanssa käydyn keskustelun:

- - rukouksissa selitettiin, että lukiot menevät tuohon rakennettavaan siihen rakennettiin semmosta seitsemänkerroksista taloa, se rakennettavan talon alakertaan keskiluokat menivät jonnekin en edes muista minne ne menivät ja kaks alinta luokkaa mä olin toisella luokalla, kaks alinta luokkaa jää koulun pihalle. Siel oli tämmösiä pitkiä halkopinoja, jotka olivat sitten tavallaan näkösuojaa. [niistää] Ja nyt jos valehtelen ja sanon ni valehtelen mut jossakin vaiheessa ei ehkä kello yhdeksän kello kymmenen aikaan rupes pillit soimaan joka [tarjo] tarkotti, että koulut kiltisti ja järjestyksessä tyhjennettiin ja kaikki menivät niihin paikkoihin mihin oli määrätty, ja me oltiin pihalle no tietysti eihän meitä nyt hattua haitannu sit, kun vaan

1127 Esim. H:KS/V:5 (Nainen s. 1919); H:KS/V:25 (Nainen s. 1925); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1128 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

1129 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922); H:KS/V:33 (Nainen s. 1917); H:KS/V:41 (Nainen s. 1921).

1130 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1131 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

oltiin pihalla. Et kavereitten kanssa ja jossakin vaiheessa Kalle Väänänen oli mejjän opettajana maantiedon opettaja ja Kalle Väänänen oli pihalla vartiomassa, ja Kalle Väänänen kiljasee et tytöt nyt tieks aidan viereen. Siin oli korkea kiviaita ja kun me päästiin siihen aidan viereen ni tuli kaks lentokonetta olivat käyneet pommittamas juuri. Tästä alko sota.¹¹³²

Normittava ajan määrittäminen ja rytmitys oppivelvollisuuden kautta tekee koululaisen kokemasta sodan alkamisesta modernin.¹¹³³ Koululaiset olivat kuuliaisia ja tottelivat opettajien kehotuksia. Sodan alkua oli todistamassa ja koululaisia turvaamassa opettaja Kalle Väänänen. Tämä opettaja tuli myöhemmin laajemmin Suomessa tunnetuksi yhtenä ”karjalaisista” kirjailijoista. Opettaja edusti muistelmissa luotettavaa auktoriteettia ja turvaa kodin ulkopuolella. Muistiin jäänyt kokemus perustui tässä organisoituun kokemukseen.¹¹³⁴ Muistelun yksityiskohdat ulottuivat usein päällä olevaan tai mukaan otettuun vaatetukseen, jolla oli kerronnassa myös symbolinen funktio. Sodan alkamisen hetkellä Elnalla oli yllään aamutakki, mikä kertoi yllätetyksi tulemisesta. Kuitenkin vasta konkreettisen tuhon näkeminen teki Elnalle sodan alkamisesta todellista:

No ei, ei siit, vielä uskottiin, et eihä siitä sota tule ja, ja mie käin sit illal nukkumaan ja aamulla heräsin taas ovikellon soittoon, ni siel talos ol semmonen nuori tytär, ni se tuota, sano miule, pane äkkiä päälles, et varmast sota on alkant. Ja mie aamutakin panin kiireest päälle ja menin siihe rapulle ni mie näin ko ensimmäiset pommit putos. Ne ol ihan, ihan näytti et ois niin ku tämmösii lautakappaleita tullu sieltä ja, siin lähel, ei siin nyt kovin pitkä matka olt Heiton kauppaan, nii siihen tuli palo-pommi sillo heti ja se sytty palamaan. Ja tuota, se alko se sota, sota sitte.¹¹³⁵

Yksityiskohta kertomuksessa, vaatetuksen vähäisyys, korostaa koettua hätää ja suojattomuutta. Koululaisena koettu talvisodan alkaminen on yksi hegemonisen kertomuksen mallitarinoista, joka koostuu ilmahälytyksistä, syksyn aikana harjoitellusta suojautumisesta ja kuuliaisesta paluusta kotiin sodan alettua.¹¹³⁶ Dramatiikkaa lisäsi se, että ensimmäinen oikea ilmahälytys yllätti, rikkoi koulupäivän rytmin ja järjestyksen, ja lopulta sota hajotti ikätovereiden vertaisyhteisön. Kaikki aineistoni haastateltavat suuntasivat talvisodan aikana eri paikkakunnille. Kun koulunkäynti keskeytyi, oppilaat joutuivat toisistaan eroon pitkiksi ajoiksi, jopa kokonaan. Myöhemmin luokkakokouksien koulumuisteloissa tai pienemmissä ryhmissä tapahtumia oli

1132 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1133 Tuomaala 2006, 246.

1134 Rosenthal 1991, 36.

1135 H:KS/V:35 (Nainen s. 1915).

1136 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

käyty kollektiivisesti läpi: kertomuksia oli kuunneltu, talletettu ja julkaistu, samoin entisten opettajien ja oppilaiden puheita ja muistoja.¹¹³⁷ Koulumuistojen käsittelyn voidaan ajatella auttaneen omienkin sotakokemusten jäsentämistä erityisesti koululaisen näkökulmasta. Vertaisryhmässä muistella raja oman ja toisen kokemuksen välillä ajoittain häipyi. Toisaalta julkaisuihin kirjoitettujen henkilötarinoiden kautta jaettiin tietoa entisten opettajien ja oppilaiden vaiheista ja kohtaloista.¹¹³⁸ Sodan alku ja sota-aika ovat voineet olla lapsen kokemina jännittäviä seikkailuja, mutta toisaalta jälkeen päin ne voitiin kokea lapsuuden loppuna.¹¹³⁹

Luovutetun Karjalan evakuointi oli nopea ja improvisoitu tapahtuma, mutta hahmottui eri tavoin kaupunkilaisille kuin maaseudun väestölle.¹¹⁴⁰ Elinkeinot kuten karja ja työkalut olivat maaseudun evakuoinneissa ensisijaisia. Vasta tämän jälkeen pyrittiin evakuoimaan muu omaisuus, esimerkiksi elintarvikkeet, vaatteet, työkaluja ja tarve-esineitä.¹¹⁴¹ Ohjeet mukaan otettavasta omaisuudesta koskivat yhteiskuljetuksiin osallistuneita. Kaupunkilaiset pyrkivät saamaan elinkeinonsa harjoittamisen kannalta tärkeitä esineitä mukaansa. ”Hamstrauskäynnit” kotona talvisodan alussa olivat mahdollisia läntisissä Viipurin esikaupungeissa asuneille ja kaupungissa työskennelleille, mikäli talo ei ollut tuhoutunut.¹¹⁴²

8.4. Mieliin painuneet muistot

Evakkomatkakuvauksissa aistimuistot liittyvät usein arkisiin, samankaltaisina toistuviin kokemuksiin, ja ne voidaan tulkita laajemmin kuvatun paikan ja aikakauden symboleina ja edustajina.¹¹⁴³ Aistimuistot liittyivät aineistossani paikkoihin, tilanteisiin ja henkilöiden kokemuksiin sodan eri vaiheisiin. Suul-

1137 Esim. Fontell 1995, 110–111; H:KS/V:38 (Nainen s. 1906); H:KS/V:26 (Nainen s. 1923); H:KS/V:20 (Nainen s. 1923).

1138 *Pötsistä piikkiin. Muistelmia ja kaskuja Viipurin Suomalaisen Lyseon vaiheilta 1965*, 35–47.

1139 Tepora 2019, 31.

1140 Luovutetun Karjalan evakuointia kulttuuriperinnön ja omaisuuden kannalta tutkineen Hannu Takalan mukaan evakuointisuunnitelmat luotiin lyhyen ajan sisällä. Improvisoiduissa evakuointisuunnitelmissa ajatuksena oli, että ihmiset voisivat ottaa mukaansa päällysvaatteita, eväitä, välttämättömiä ruokailuvälineitä sekä polkupyörän tai sukset. Ohjeet oli laadittu lähinnä joukkokuljetuksiin osallistuneille. Irtaimiston ja kotieläinten poissiirtämisen esteitä olivat muun muassa huonot kulkuyhteydet ja lyhyt evakuoimiseen käytetty aika. (Takala 2017, 93.)

1141 Ahokas 2004, 40–41.

1142 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1143 Savolainen 2015, 270.

lisen muistelun tehokeinoina haastatteluissa ilmeni runsaasti sanallistettuja aistimuistoja, jotka symbolimerkityksineen dramatisoivat arkisia kokemuksia.

Paikkoihin kiinnittyviin affektiivisiin muistoihin ovat kiinnittäneet huomiota muun muassa maantieteilijät. Modernin tuloon liittyi ihmisen radikaali vaikutus äänimaisemaan. 1800-luvun lopulta lähtien rakennettujen koneiden äänet ja melu ovat jääneet pysyviksi luonnon äänten rinnalle. Ensimmäinen maailmansota oli vedenjakajahetkenä muuttuvan äänimaiseman kehityskulussa, sillä siitä lähtien nimenomaan sotateknologian tuottamat äänet kuuluivat sodan kokeneiden ihmisten kokemuspiiriin.¹¹⁴⁴ Äänimuistot on nostettu esiin keskusteltaessa esimerkiksi sotaan liittyvästä suullisesta muistitietohistoriasta.¹¹⁴⁵ Kokemukset meluisista hälytyksistä ja ilmahyökkäyksistä ovat olleet universaaleja mutta moderniin sodankäyntiin liittyen ensimmäisestä maailmansodasta alkaen.¹¹⁴⁶

Äänet sinällään ovat keskeinen elementti sodan käynnissä. Niihin liittyvät muistot, koskivatpa ne sitten sireenejä, ilmahyökkäyksiä tai radiopuheita, ovat usein tarkkoja, voimakkaita ja jopa kaunokirjallisia. Ne yhdistyvät hetken muihin tapahtumiin ja niiden herättämiin tunteisiin, kuten kauhuun.¹¹⁴⁷ Yksilölliset äänimuistot muotoutuvat jaetussa sosiaalisen muistamisen kontekstissa, joten sellaisenaan äänimuistot eivät perustuneet menneiden äänien tarkkaan toistoon. ”Korvasilminnäkijän” kertomus ei siis paljasta tutkijalle tapahtumia sellaisenaan, vaan muisteltua auditiivista kokemusta tulisi tarkastella suhteessa ääniä koskeviin julkisiin diskursseihin sekä (ideologiseen) aistihavainnon tuottamiseen. Esimerkiksi mediaa ja muistia tutkinut historioitsija Carolyn Birdsall on todennut, että tässäkin tapauksessa muistia tulisi tarkastella lukemattomien kulttuuristen esitysten taustaa vasten.¹¹⁴⁸ Auditiivisia muistoja liittyi esimerkiksi radioon sodan lähestyessä ja alkaessa. Saimin kuvaus sotaa edeltävästä illasta on vahvasti esineellinen: hän neuloi ja kuunteli radiota.¹¹⁴⁹ Muistoon liittyvät yksityiskohdat olivat hänelle muisteluhetkellä yhäti eläviä:

1144 Johnson 2016, 7–8.

1145 Birdsall 2014; 2009.

1146 Birdsall 2016, 112–113.

1147 Damousi 2016, 124.

1148 Birdsall 2009, 189.

1149 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

Sotahan syttyi sillon marraskuun lopussa ja minä en muista siis sitä ennen sodan syttymistä juuri muuta kuin sen että meillä oli koulussa käsityö mihin me ku-dottiin lapasta neljällä puikoilla joka oli hyvin ja sen muistan kun istuin nojatuolissa olohuoneessa tää lapaslanka oli harmaata ja siinä oli ranteessa siniset viirut ja sinne tuli hyvin ja hankalaa se oli ja radiosta tuli saman aikaisesti ”Terve metsä terve vuori terve metsän ruhtinas...” Syttyikö se sota sitten ihan seuraavana päivänä mutta nää jollakin tavalla liittyy yhteen se harmaa lapanen ja tää laulu ja mie yksinäni olin olohuoneessa ja istuin ja kudoin, ja tuota joka kerta kun mie kuulen sen laulun ni miul tulee tää mieleen.¹¹⁵⁰

Helvin, kuten monen muunkin kertojan kohdalla, talvisota alkoi radiolähetykseen, hälytykseen ja ilmahyökkäyksiin liittyvillä kuulo- ja näköhavainnoilla. Sekä talvi- että jatkosodan pommituksien kuvauksissa korostuivat kautta linjan äänimuistot, jotka ovat sanallisilta ilmaisuiltaan monipuolisia. Kun neuvostoliittolaiset pommikoneet lensivät Kannaksen yli kohti Viipuria ja muita suomalaisia kaupunkeja, hälytyssireenit olivat alkaneet ”ulvoa kello yhdeksältä”. Raili ja Saimi muistelivat olleensa koulussa ilmahälytyksen aikana: Raili käytti termiä ”pillinvinkuna” ja Saimi ”pillien soiminen”.¹¹⁵¹ Hälytys ja vaara ohi -merkit jäsensivät toimintaa.¹¹⁵² Ilmahyökkäyksen yhteydessä saat-toi kuulua ”lentokoneiden surinaa”, ”surraamista”, ”jyrinää” tai ”rätinää”.¹¹⁵³ Talvisodan alkamisen muistoihin liittyy erityisesti ääniä, joista on johdettu onomatopoeettisia ilmaisuja. Sota alkaa Kannaksellakin ”mahdottomana ryskeenä” ja ”metelinä” tai ”paukutteluna”.¹¹⁵⁴ Lea pystyi vieläkin palauttamaan mieleensä matalalla lentäneiden lentokoneiden äänen – ”vieläkin korvissa soi” – ja kuularuiskun ”papattamisen” suojautuessaan asemarakennukseen. Tapaus oli jäänyt hänen mieleensä kauhukokemuksena. Hänelle oli jäänyt vahvasti muistiin pommitusten aikaisen suojautumispaikan kalasavustamon haju, siellä oleminen oli ollut ”yökättävää”.¹¹⁵⁵

Juuri ilmahyökkäyksiin liittyneet moniaistiset muistot nousivat aineistossani usein esiin. Muistelun ajankohta on yhteydessä muisteltuihin äänimaisemiin ja niille annettuihin merkityksiin, ja sama näyttää pätevän visuaalisiin muistoihin. Muistot ilmahyökkäyksistä rakentuivat näkö- ja kuuloaistin kautta mieleen palautettuja kokemuksia sanallistaen. Viipurilainen Helvi työskenteli sodan alkaessa Terijoella Raivolassa apteekkiharjoittelijana

1150 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

1151 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

1152 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925); H:KS/V:18 (Nainen s. 1925); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1153 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918); H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1154 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:29 (Mies s. 1928).

1155 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

ja lottana. Muisteltu tapahtuma sisälsi aisteihin vetoavia ilmauksia ja yksityiskohtia, kuten ”kauhea meteli”, ”punainen taivas” ja ”lentokoneen ääni”. Muistelussa visuaaliset ja ruumiilliset kokemukset kytkeytyivät paikkaan ja taloon, jossa Helvi tapahtumahetkellä oli:

Ja ja tuota siinä seitsemän tienoilla mie heräsin semmoseen mahottomaan ryskeeseen, näähän oli niitä semmosia lasitaloja vanhoja huviloita jotka olivat kylmiä ja vetosia ja lasia joka puolelta että ne ei paljo pakkasta pitäneet ja oli pakkasyö ollu ja ja tuota kun kauhee meteli kuuli ni minä aattelin että hyvät ihmiset mejän palvelijalla oli aviomieskin täällä tuota iltalomaa viettämässä että mite se on nyt noin huonolla tuulella et se heittelee halkoja uunin eteen pantu että tuota se tästä se johtuu. No nousin tietysti ja katoin et herranen aika, taivas oli aivan punasena, Kronstadt ampu kerta kaikkiaan sieltä taivas oli aivan punasena ja mie aattelin et hyvänen aika et nyt ei oo kyllä enää kohallansa tämä ja radiosta tuli sitte myöskin sanoma että ryssät on hyökänneet ja ja tuota mutta yhdeksältä oli mentävä sitte sinne muonittamaan ja niin mentiin sitte ja mä muistan kun yhdeksän tienoilla heti sitten jo mie jouduin silliä siivoomaan ni miulla oli silli kädessä ja puukko ja mie menin sitte kun kuulu niinku lentokoneen ääntä ni mie menin suojeluskuntatalon pihalle ja katsoin ku siinä lepatti ihan muutaman sadan metrin korkeudella - ¹¹⁵⁶

Helvi työskenteli myöhemmin koko talvisodan ajan rintamalottana lääkintätehtävissä ja joutui todistamaan vastaavia dramaattisia tapahtumia. Persoonallinen yksityiskohta oli juuri tapahtumahetkellä käsissä olleet ”silli ja puukko”, jolloin kuulijakin voi ne miltei tuntea käsissään. Hän todella tuli yllätetyksi kesken ruuanlaiton. Kertomuksen yksityiskohtien kautta vastaanottaja voi helposti eläytyä visuaalisesti ja aistein kuviteltavaan, jähmettyneeseen hetkeen, kun lentokoneet alkoivat ”jyrrätä” yläpuolella.

”Punaisena loimottava taivas” ja sireenien ulvonta ovat sotakirjallisuudessa tyypillisiä ilmauksia.¹¹⁵⁷ Summassa taistelleen 5. divisioonan huoltopäällikkö Wolf H. Halstin *Talvisodan päiväkirjan* (1971) kuvaus sodan alkamisesta loihtii metsän takaa taivaalle nousevan auringon ”punaisena pallona”.¹¹⁵⁸ Lempi Jääskeläisen jatkosodan aikana julkaistun *Idästä nousee myrsky* -romaanin (1942) kannessa esiintyy synkkä hahmo punaista taivasta vasten.¹¹⁵⁹ Punainen, ”verenkarvainen” taivas viittaa pommituksen sytyttämiin suuriin tulipaloihin myös myöhemmissä kuvauksissa.¹¹⁶⁰ Aineistossani esiintyy muuallakin vastaavan tapaisia kielikuvia, jotka ovat luonteeltaan intertekstuaalisia. Aisteihin vetoavien kielikuvien käyttäminen luo kerrontaan

1156 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1157 Koponen & Viitanen 1940, 18, 24. Omassa aineistossani myös esimerkiksi Enni toi esille apteekin pommituksen yhteydessä ilmauksen ”hirvee roihi” (H:KS/V:21 [Nainen s. 1923]).

1158 Halsti 1971, 14–15.

1159 Jääskeläinen 1942.

1160 Esim. Raevuori 2016, 47

dramatiikkaa, mutta samalla kertoja ikään kuin pyrkii luomaan todistusvoimaisuutta: hän todella oli paikalla ja koki tuon kaiken koko kehollaan.

Sodan muisteluun ovat liittyneet monet sanallistetut ja sanallistamatomat affektit. Muistelun yhteydessä sanallistetuista affekteista tyypillisiä olivat tyrmistys, ahdistuksen tunne, pelko ja jännitys. Perheenjäsenten poissaolo esimerkiksi linnoitustöihin lähdön, armeijaan menon tai muuton vuoksi aiheutti kertojille erilaisia tuntemuksia ja aavistuksia, jotka kytkeytyivät kollektiivisesti muisteltuun, yleisesti vallalla olevaan uhkaan. Väkirikas liikenteen solmukohta ja rajan lähellä sijainnut Viipuri kuului sodan ensimmäisiin pommituskohteisiin. Sodankäynnissä juuri siviiliväestön tunteisiin vaikuttaminen pelkoa ja uhkaa luomalla oli tarkoituksellista. Ensimmäinen sotapäivä 30.11.1939 pakotti viipurilaiset valmistautumaan nopeasti siirtymiseen pois hyökkäykseen liittyvien vaarojen tieltä. Seuraavat pommituspäivät joulukuun alussa vauhdittivat lähtöä edelleen. Sodan alun hyökkäykset kohdistuivat sotilaallisesti tärkeisiin kohtiin, sen jälkeen pommitukset olivat hajanaisempia, kunnes helmikuussa pommitukset tihentyivät ja kiihtyivät niin, että asuminen oli mahdotonta niillekin, jotka olivat jääneet kaupunkia suojelemaan. Siviiliväestö evakuoitiin lähes täydellisesti, kun äidit lapsineen ja perheiden vanhukset oli jo lähetetty pois. Helmikuussa 1940 jäljellä oli enää maanpuolustukseen velvoitettuja aikuisia ja armeijan sotilaita.¹¹⁶¹ Elna muisteli Uraan satamaan kohdistuneita pommituksia tältä kannalta. Velvollisuus sai hänetkin pitkittämään lähtöä:

- - siihen tuli palopommi sillo heti ja se sytty palamaan. Ja tuota, se alko se sota, sota sitte. Ja sitte myö oltiin, siihen tulliit naapurin ihmisii ja, no lapsii siel ei ollu sit ennää lähel, kaik ol aikaihmisii. Myö oltiin sen, siin talos mis myö asuttiin, ni siel on semmonen maakellari. Ni myö mentiin sit sin kellariin sillo päivällä ja, ja tuota, oltiin siellä sitte ja sitte mie läksin, puolenpäivän aikana, että pakkohan minun on lähteä Uuraaseen sinne työhön ja, ja tuota - -¹¹⁶²

Kokemukseen liittyi hänen kohdallaan vapaaehtoinen maanpuolustustyö, joka merkitsi aktiivista toimijuutta. Aviomies oli rintamalla, ja muu perhe oli jo lähtenyt evakkoon. Elnalle paljastui lottatehtävissä vasta alkanut raskaus. Hän oli tilanteessa aivan yksin, ja kokemuksen ahdistavuutta, vaikka tätä sanaa hän ei itse käytä, kuvaavat selkäkipu, pimeys ja vaikeus löytää mistään apua. Elnan sanat kuvaavat vahvasti koettua tilannetta:

1161 Kivimäki 2023, 25–27.

1162 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915).

Sit mut en mie sillo tienny sitä. Ja tuota, no, sit siin muut, sota ol alkanu ja, koti jäi sinne. Sitte tuota... miul aina ol sitä semmost huonoo, huonoo, ja miehest ei kuulunt yhtään mittään ja, sitte tuota, mie joulukuun puolesvälissä ni mie sanoin et miun on nyt pakko lähtee, mie lähen Viipuriin, lääkäriin, et tuota, jos mie löyvän lääkärin sielt jostain et tuota, et ootaanks mie tai mitä, mitä tää on ku miulla alko tulla selkä niin kipeäks ja, niin kuule, Viipurissa ol kaikki pimennetty. Mie sit, eihä se, se oli iltaa ku mie sitte ja, Papulas ol viel, Papulan kaupunginosas ol mielisairaa-la, ni siellä otti semmonen Sirkka Liakka -niminen naislääkäri. Hänel ol vastaanotto siellä. Ni mie menin hänelle sit sinne ja, ja hä totes sit et kyl, kyl se on vissiin vauva tulossa.¹¹⁶³

Raskaus mahdollisti hänen evakkoon lähtönsä muita Viipuriin jääneitä nuoria siviilejä aikaisemmin. Kuvaus tuo esiin vahvan kontrastin: ympärillä käyty sota jokapäiväisine uhkineen ja uuden elämän alku. Muistojen affektiivisuus ja ruumiillisuus tulevat esille ympäristön ja paikan materiaalisissa kuvauksissa ja kaoottisuuden kokemuksissa, jotka yltävät haastatteluhetkeen tuottaen tunteiden ilmauksia ja liikuttumista.

Erityisen ruumiillisina ilmenevät kuvaukset pommitusmuistoista, joissa äänen lisäksi kuvataan liikkeen aikaan saamia aistimuksia, kuten keikkumisen tai vahahtelun tuntemuksia. Kaarinan mukaan talo huojauteli pommitusaaltojen voimasta, ja hänelle oli jäänyt elävästi mieleen näky pommin irtoamisesta koneesta. Samassa yhteydessä konkreettinen materia, puu, antoi turvan, kun sirpaleita lensi ympäriinsä. Puun voi tulkita kertomuksessa eräänlaiseksi kansalliseksi symboliksi, se on vakaa ja sillä on juuret:

- ja tuota sillon tuli sitten se oli jo vissiin toinen ilmahälytys kun tää ilmahälytys kestikii sit vissiin kauan ja tuota sotilaat lähti, Papulaan meni ratsut siihen vastapuolel, siin oli metsää ja sotilaat ja ja tuota ja jos en mie nyt väärin muista niin - - tuota sit oli niin kauan kesti se pommitus ja siihen ko ne pommitti just tätä Papulaa jaa rautat... tätä asema-aluetta niin tota sirpaleita lenti puunoksaan ja siinä talon kulmassa oli tynnyri, siihen kulmaa tuli sirpale, ja tuota sit mie näin, kun pommi lähti koneesta, mut se oli niin paljon kaukana, et meil ei ollu niinku varaa siin, ja tuota puunrunkoo vasten pidettiin itemme - -¹¹⁶⁴

Aikalaiset viranomaiset halusivat viestiä rauhallisuutta ja päättävyyttä.¹¹⁶⁵ Jälkeenpäin varsinkin kirjallisuudessa on haluttu korostaa kansalaisten rauhallisuutta ja peräänantamattomuutta sekä sitä, etteivät paniikki ja pakokauhu talvisodan alkaessa koskeneet kotirintamaa. Alussa elettiin paljolti huhujen varassa, tietoa rintaman tapahtumista ei ollut.¹¹⁶⁶ Aineistoni joiden-

1163 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915).

1164 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1165 Tepora 2015, 115.

1166 Tepora 2019, 32–33.

kin muisteluiden mukaan pommitustilanteet kuitenkin herättivät evakkoon lähteneissä viipurilaisissa pelkoa ja suoranaista kauhua.¹¹⁶⁷ Monen muistelijan kohdalla tällaiset kokemukset olivat yhä eläviä muistelun tilanteissa. Kauhua herättivät esimerkiksi matalalla lentävät vihollisten lentokoneet. Hilja palautti mieleensä venäläisen lentäjän hymyilevät kasvot:

- - alko tulla hälytys ja oli sitä harjotushälytyksiä mut sitte tuntu et ja koneet jyräs tuossa ihan, että näki jopa venäläisen naamankin näki ja sen tähengin tässä näin ja se tähti siinä koneessa ja myö mentiin semmosel kattotasanteelle kaikki katto-
maan et ”Herranen aika, että venäläinen kone Suomen ilmatilassa!” Me oltiin aivan kauhuissaa ja se ol ihme, että se ei nakuttanu vaikka meitä ampuu siinä ko oli se näki meijät ihan niinku se ois hymyilyki meille.¹¹⁶⁸

Vastaavalla tavalla viipurilaistaustainen kuvasi Helvi näkemäänsä lot-
tana Raivolassa ollessaan:

- - lentokone länteen päin mie näin sen lentäjän kasvotkin ja tietysti hän näki myös-
kin aivan selvästi minut mut ei hänellä ollu mitään kiinnostusta, hän meni isompia
paikkoihin, että varmaan Viipuriin mennessä sitten, että tämmönen oli se se ensim-
mäinen kokemus sodasta.¹¹⁶⁹

Lentokone oli ”lepattanut” muutaman sadan metrin korkeudella.¹¹⁷⁰ Lentäjän kasvojen näkeminen läheltä pommitustilanteessa kuulostaa usko-
mattomalta. Huhujen ja mielikuvituksen merkitys oli sodan oloissa suuri, ja
myös elokuvat ovat voineet muokata muistoja. Tietokirjailija Antero Raevuori
mainitsee mielikuvitukselliset kuvaukset vaaleatukkaisesta neuvostoliittolai-
sesta naislentäjästä, joka olisi Helsingissä ampunut konekiväärillään kohteita
lentokoneesta jopa siihen asti, kun kone oli iskeytynyt maahan.¹¹⁷¹ Muisteltu
tilanne oli joka tapauksessa pelottava, ja olennainen yksityiskohta siinä ovat
kokijan havaitsemat vihollisen koneesta näkyneet ihmiskasvot. Ne ilmentä-
vät muistoa vuosikymmenien takaisista tapahtumista, kauhusta. Tapahtumat
olivat yksilöllisesti koettuja, mutta intertekstuaalisuuden kautta ne sulautuvat
hegemoniseen, yhteiseen kokemukseen yhteisesti jaettujen kielikuvien ja il-
maisujen tasolla. Erityisesti lentokoneiden ja pommitusten äänet ovat koko-
naisvaltaisesti sidoksissa tunteisiin, ja siten erityisellä tavalla painuneet mie-
leen visuaalisia yksityiskohtia paremmin.¹¹⁷²

1167 H:KS/V:23 (Nainen s. 1919).

1168 H:KS/V:23 (Nainen s. 1919).

1169 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1170 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1171 Raevuori 2016, 57.

1172 Damousi 2016, 138.

8.5. Monipaikkainen ja -vaiheinen evakkomatka

Evakkomatka on merkityksellinen avainkokemus sodan sukupolveen kuulu-neille siirtokarjalaisille. Avainkokemus on perustava elämäkokemus, joka asettuu yksilön elämäkerronnassa keskeisten elämäkokemusten sarjaan ja jäsentää kertomusta.¹¹⁷³ Tämän haastatteluaineiston kontekstissa vaikuttaa siltä, että evakkous on monille hallitseva identiteetin tekijä, joskaan se ei ole ainut identiteetin kannalta merkityksellinen kokemus.

Matkustaminen junalla ja pysähtymiset asemilla jäsentävät muisteli-joilla evakkomatkakertomusta.¹¹⁷⁴ Ne voivat esiintyä eräänlaisina avainker-tomuksina, katkelmallisenakin osana laajempaa kertomusta, jonka yhtey-teen liittyy erilaisia tunteita.¹¹⁷⁵ Siirtokarjalaisten muisteluissa evakkomatkan koettelemukset, kuten pakkanen, härkävaunu, lentohyökkäykset ja perheen suojaamisen ja perustarpeiden täyttämisen haasteet tulevat sanoitetuiksi, joil-lakin vasta jälkeenpäin hahmotettuna ymmärryksenä. Lähtöjen kaoottisuus liittyi yleensä heikkoon valmistautumiseen äkinäisenä koetun lähtökäskyn tai sotaan liittyneen epäuskoisuuden vuoksi. Tällaisilla edellä kuvatuilla ja tunnistettavilla elementeillä on keskeinen rooli siirtokarjalaisten hegemoni-ssa muistelukultuurissa. Muistojen kerronnassa se ilmenee terminologias-sa ja tunteiden ilmauksissa sekä sodan tietynlaisen juonen korostamisena so-dan muistelussa. Tarkka lähiluku paljastaa kuitenkin myös sellaisia muistoja ja kokemuksia, jotka haastavat tavanomaisia juonenkäänteitä kuten talviso-dan evakkomatka.

Kirjallisuudessa kerrotaan, että talvisodan ensimmäisinä päivinä an-nettiin käsky Käkisalmi-Antrea-Viipuri-linjan kaakkoispuolen evakuoinnis-ta. Viipurin ohella evakuoitiin siis Kannas, lukuun ottamatta itäisen Kannak-sen pitäjiä Metsäpirttiä, Rautua ja Terijokea, jotka oli evakuoitu lokakuussa. Terijokelaiset eivät palanneet takaisin ennen talvisodan alkamista.¹¹⁷⁶ Nyt-temmin tutkimus on nostanut esiin, että Viipuri tyhjenedy väestöstä kahdessa eri vaiheessa: heti talvisodan ensimmäisinä päivinä ja joulukuussa sekä vuo-den 1940 tammi- ja helmikuun välillä.

Tapahtumaa kuvanneissa omaehtoisemmissa historioissa jaetaan kä-sitys siitä, että viranomaisten evakuointitoimenpiteitä ei aina noudatettu

1173 Roos 1987, 67.

1174 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1175 Kaivola-Bregenhøj 2007, 209.

1176 Takala 2017, 92–93; Ahokas 2004, 34–40, 43–48.

vaan lähtijät tekivät omia ratkaisujaan ilman viranomaisten lupaa.¹¹⁷⁷ Eri viranomaiset toimivat omien suunnitelmiensa mukaan, ja kaupungin evakuointiorganisaatiolta puuttui ”ylin johto”.¹¹⁷⁸ Omassa aineistossani monen muistelijan käsitykset tukevat tätä näkemystä. Esimerkiksi Laimi totesi, ettei lähtöä organisoinut kukaan, vaan kaikki oli ”omatoimista”.¹¹⁷⁹ Moni muukin muisteli kertoo itsensä tai perheensä toimineen lähdöissä juuri omatoimisesti: omin voimin, omin resurssein ja omilla suhteillaan kyytejä eteenpäin järjestellen. Lasten kanssa kotiin jäänyt perheen aikuinen, usein äiti, joutui tekemään päätöksen lähdöstä yksin, ilman puolisonsa tukea kuten Anjan tai Mailan perheissä.¹¹⁸⁰ Väinön perheessä ensimmäinen päätöksentekijä oli isä, joka kuitenkin joutui pian sotatoimiin ja äidin puuttuessa perheestä, Väinö joutui ottamaan vastuun nuoremmista sisaruksista.¹¹⁸¹

Äkkilähtö kuvasi monen haastateltavan kokemusta evakkomatkan alkamisesta. Saman perheen jäsenillä saattoi olla erilaiset kokemukset evakkomatkasta. Lea lähti talvisodan alettua hoitamaan tuttaviansa lasta Räisälän Myllypeltoon. Äiti ja nuoremmat lapset lähtivät evakkoon eri reittiä, ja perheen isä ja toinen veli lähtivät rintamalle.¹¹⁸² Evakkoon lähdöt olivat kertojakohtaisesti erilaisia riippuen siitäkin, mistä päin Karjalaa lähtö tapahtui ja kuinka lähelle rintama muodostui. Evakuoinnin johtavana periaatteena on pidetty sotilaallisia syitä. Nopeimmin väestön oli lähdeittävä itäiseltä Kannakselta, kun taas Viipurissa lähtöön valmistautuminen saattoi kestää useamman päivän. Siviiliväestön kohdalla oli kyse muutamista päivistä. Pakoon oli lähdeittävä nopeasti ja jo kertaalleen perheineen evakossa ennen sotaa ollut Matt kuvasi pommitusten ja tulipalojen herättäneen vakavaan, vavahduttavaan todellisuuteen.¹¹⁸³

Keskeinen ero Kannaksen maaseudun ja Viipurin evakkoon lähteneiden kokemuksissa oli perheen koossa ja kuljetettavan omaisuuden laadussa, osin myös määrässä. Rautatiellä matkustettaessa moni viipurilaismuistelija mainitsi matkustusmuodokseen henkilöjunan tai junan,¹¹⁸⁴ osa mainitsi, ta-

1177 Esim. Takala 2017, 93.

1178 Takala 2017; Ahokas 2004, 56.

1179 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

1180 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:6 (Nainen, s.1916).

1181 H:KS/V: 11 (Mies s.1916).

1182 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

1183 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1184 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); H:KS/V:18 (Nainen s. 1915); H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

varajunan¹¹⁸⁵ ja osa härkävaunusta,¹¹⁸⁶ joista viime mainittu on evakkomatkoihin yleisesti liitetty matkustusmuoto. Kaupunkilaisilla ei siis ollut omaa karjaa huolehdittavanaan, mutta Miljan mukaan Viipurista ei ollut mahdollisuutta ottaa mitään mukaansa lähinnä viranomaisten kielloista johtuen.¹¹⁸⁷ Viipurilaisten evakkomatkojen muotoutumiseen ja evakuoitavan omaisuuden määrään ja laatuun vaikuttivat kuitenkin perheen tietty lähtöalue sekä vaihtelevasti erilaiset matkustus- ja majoitusresurssit.¹¹⁸⁸ Vaikka esikaupunkialueilla joitain kotieläimiä saatettiin pitää leivän jatkeena, ei yksikään haastateltava kertonut mukaan otetuista omista eläimistä. Oman lemmikkikoiran lopettamisesta lähdön hetkellä kertoi, hyvin riipaisevasti, ainoastaan Inga.¹¹⁸⁹

Siitä, miten organisoituja tai onnistuneita evakuoinnit lopulta olivat, vallitsee aineistossani erilaisia näkemyksiä riippuen siitä, olivatko näkemykset evakuoijien vai evakuoitujen. Jälkiviisauttakin on tulkittavissa muisteluaineistosta. Railin mukaan evakuointi ei ollut ”kovinkaan onnistunut” ennakkoon saaduista tarkoista ohjeista huolimatta.¹¹⁹⁰ Lottana toiminut Laina muisteli tapahtumia evakuoijan perspektiivistä. Hänen mielestään toiminta oli ”hyvin organisoitua”, ainoastaan käsitys sodan kestosta osoittautui myöhemmin ihmisten vaalimaksi ”vääräksi luuloksi”. Laina totesi:

Ei sitä osattu kuvitella, että siellä ollaan lopullisesti. Että kaikki jää ja sota tulee. Et tämmönen. Jollakin tavalla ihmiset oli turrutettu sellaseen ajatukseen, että se on niin lyhytaikasta, että suomalaiset nyt vaan käy ja se on ohi. Et kyllä mä uskon, et tää oli yleisesti tällanen ajattelutapa.¹¹⁹¹

Muisteltu evakkomatka jakautui muistelussa useaan eri episodiin: lähtö ja alkumatka (jalkaisin, potkukelkalla, autolla tai junalla), varsinainen evakkomatka (junalla tai autolla) ja loppumatka määränpään asemalta evakkoipaikkaan linja-autolla, reellä tai muulla kulkuvälineellä.¹¹⁹² Ihmisiä kerrottiin olleen liikkeellä jopa niin paljon, että osa olisi ollut junan katolla.¹¹⁹³ Suurin osa sodan alkaessa Kannakselta evakkoon lähteneistä eteni alussa maateitä pitkin jalkaisin tai reellä. Osa kuten Johanneksen, Koiviston ja saarten asuk-

1185 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1186 H:KS/V:21 (Nainen s.1923); H:KS/V:3(Nainen s.1929).

1187 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

1188 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

1189 H:KS/V:14 (Nainen s. 1920).

1190 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1191 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1192 H:KS/V:36 (Nainen s. 1920).

1193 H:KS/V:36 (Nainen s. 1920).

kaista liikkui Viipurinlahden yli.¹¹⁹⁴ Tämän jälkeen matka jatkui useimmiten junalla. Vielä talvisodan ensimmäisinä päivinä useimmat nousivat junan kyytiin Viipurin asemilta, mutta talvisodan jatkuessa Viipuriin jääneet nousivat pommitusvaaran vuoksi junaan kauempaa muiltakin, kuten Tienhaaran, Hovinmaan ja Tammisuon, asemilta.¹¹⁹⁵ Talvisodan loppuvaiheessa kaupungista lähtenyt Elma kertoo nousseensa bussiin Viipurin linja-autoasemalta odottettuaan kyytiä koko yön.¹¹⁹⁶ Monin paikoin maaseudulla ei välttämättä ollut käytössä linja-autoa, vaan esimerkiksi Hämeen Iittalassa viipurilaisevakkoja kuljetettiin hevosen vetämällä reellä.¹¹⁹⁷ Lähtöön valmistautumattomuus tai matkan muoto ei kerro niinkään viipurilaisten välinpitämättömyydestä, vaan mahdollisuuksista tai niiden puuttumisesta. Siinä mielessä sodan alkamisen kokemus oli yksilöllinen ja jopa eriarvoistava.

Muistellut evakkoreitit kulkivat Viipurin lähipitäjissä pysähtyen. Lähtöjen alkuvaiheessa ilmeni vielä optimismia pikaisesta paluusta.¹¹⁹⁸ Railin perheen ensimmäinen pysähdys tapahtui Nuijamaan Rapattilan kylässä. Perhe kuvitteli voivansa jäädä sinne pidemmäksi aikaa, mutta matka jatkui junalla Hämeeseen.¹¹⁹⁹ Mailan evakkomatka suuntautui ensin lähelle, Viipurin maalaiskunnan puolelle, jossa seuraan liittyi isoäiti, ”mamma”, ja pian matka jatkui junalla kohti Keski-Suomea. Kannaksen väestöä oli liikkeellä eniten sodan ensimmäisinä päivinä, joulukuun alkupuolella. Junat kulkivat turvallisuussyistä öisin ja olivat usein myöhässä. Laimi muisteli tuntemuksiaan, kun sotilaskuljetuksia näytti kulkevan useammin Kannakselle kuin mitä siltä suunnalta tuli tyhjiä junia takaisin. Odotusajat tuntuivat pitkiltä.¹²⁰⁰ Evakkomatkaan liittyi epätietoisuutta matkan jatkumisesta ja määränpäästä sekä jatkuvaa varuillaan oloa ja pelkoa ilmavaaran vuoksi.¹²⁰¹ Evakot eivät tienneet, minne matka suuntautui. Laimi kiteytti yleisen kollektiivisen kokemuksen: ”Onhan se ikävä, ku me kysyttii ain et mihin meit viiää. Nii ei millokaa virkattu, et mihin meit viiää. Sit vast sanottii, ku Muurames oltiin.”¹²⁰² Tyystin toisenlainen kokemus oli taas Ellillä, joka oli Viipurissa aina alkuvuoteen 1940

1194 Evakuoinnit talvisodan alkamisen jälkeen tapahtuivat eri tahtisesti. Ihmiset ja eläimet kuljetettiin eri aikaan. (Ahokas 2004, 56, 59.)

1195 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1196 H:KS/V:35 (Nainen s. 1917).

1197 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1198 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

1199 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1200 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1201 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1202 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

asti. Hänen evakkomatkinsa rakentui aktiivisesti toimien ja matkan varrella ilmenneitä ongelmia yksin ratkoen. Hänen matkinsa suunta perustui summittaiseen arvioon, vailla tarkempaa tietoa muun perheen olinpaikasta.¹²⁰³

Sodan ajan Suomessa matkustettiin junilla, linja-autoilla, sotilasajoneuvoilla, polkupyörillä tai jalan. Varsinkin talvisodan alku- ja jatkosodan loppuvaiheissa kuorma-autot korostuvat viipurilaisten matkan teossa. Oma-auto, linja-auto ja sisävesilaivat mainittiin matkustusvälineinä evakkomatkan kuvauksessa.¹²⁰⁴ Esimerkiksi Elna mainitsee matkustaneensa rasakaana ollessaan Lahdesta Padasjoelle täpötäydessä linja-autossa takapenkillä ”sotilaan sylissä”.¹²⁰⁵ Hevonen ja reki ovat olleet usein kuvaamassa maaseudun evakkojen matkantekoa, heilläkin junan härkävaunu oli yleinen kokemus. Aineistossa oli useita esimerkkejä omatoimisesta autokyydin järjestämisestä perheelle tai pienemmälle joukolle, johon kuului lähisukua tai naapureita.¹²⁰⁶ Perheiden sosiaaliset suhteet, työ ja asema yhteisöissään olivat niitä resursseja, jotka määrittivät matkustusmuotoja. Viipurilaisilla, Viipurin läänin asukkailla ja yleensä kaupunkilaisilla tiedetään olleen keskimääräistä enemmän omistusautoja.¹²⁰⁷ Oma autoa käytti talvisodan aikana harvan haastateltavan perhe. Matt lähti evakkoon isän auton kyydissä, loppumatkan perhe kuitenkin matkusti junalla.¹²⁰⁸ Anna-Liisan äiti järjesti perheelleen kuorma-autokuljetuksen varuskuntayhteisön naapurin avulla.¹²⁰⁹ Hannu Takala on pohjennut, olivatko lähtijöistä paremmassa asemassa juuri ne, joilla oli oma auto käytössään. Käyttöön saatu oma kulkuneuvo oli mahdollinen vain harvoille, taloudellisesti paremmassa asemassa oleville.¹²¹⁰ Oman auton käyttö ei kuulu evakkovaelluksen jaettuun tunnettuun kertomusmalliin. Se kertoi omistajansa varallisuudesta yhteisössään 1930-luvun lopulla, kenties kaupunkilaisesta, modernista orastavasta individualismista. Auto saattoi olla avuksi aivan sodan alussa, mutta sodan mittaan siviiliautot oli luovutettava armeijalle.¹²¹¹

1203 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

1204 H:KS/V:18 (Nainen s. 1915); H:KS/V:24 (Nainen s.1925)

1205 H:KS/V:18 (Nainen s. 1915)-

1206 Aineiston perusteella tämä käytäntö oli yleinen myös jatkosodan toisen lähdön kuvauksissa. Armeijan, huoltoväen ja siviilien toimintatavat olivat siinä vaiheessa jo vakiintuneet.

1207 Antila 1994, 66–67.

1208 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1209 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1210 Takala 2017, 94. Tuolloin lääninhallituksen apuun kutsuman kansanhuoltoministeriön Viipurin piiritoimiston johtaja Johannes Virolainen vastasi henkilöiden evakuointiohjeiden laatimisesta (Takala 2017, 90–93).

1211 Tienhaara – Viipurin kaupunginosa kartanoalueen keskellä [1990] s. 67; H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

Autojen käytöstä Viipurista lähdön jälkeen myöhemmin puhui harva haastateltava, yleensä siinä tapauksessa oli kyse armeijan autoista tai linja-autosta talvisodan jälkeen.¹²¹²

Evakkomatkaa on pidetty yhdistävänä, kollektiivisena kokemuksena. Matkaa tehtiin yleensä ryhmittäin erilaisissa kokoonpanoissa, perhekunnittain ja naapuruksittain. Maila kertoi tehneensä matkaa naapureiden kanssa.¹²¹³ Anna-Liisa kertoi tehneensä evakkomatkaa äitinsä, sisarustensa ja naapureidensa perheen kanssa. Anna-Liisan alkumatkan seurueeseen kuuluivat kuorma-autoilijan perheen – kuljettaja, vaimo ja kaksi tytärtä sekä isovanhemmat – lisäksi kuljettajan vaimon sisar sekä kuljettajan veljen vaimo. Tämä matkaseurue pysytteli tiiviisti yhdessä koko alkumatkan.¹²¹⁴ Elli matkusti alkumatkan tuttavansa kanssa, mutta tiet erkanivat Savonlinnassa, josta hän jatkoi yksin ja omaa neuvokkuuttaan käyttäen sotilasjunalla eteenpäin. Juna oli hänen mukaansa täynnä rintamalta ”lepäämään” tulleita sotilaita.¹²¹⁵ Kertotjat mainitsivat yleensä tarkasti, olivatko he matkustaneet härkävaunussa vai henkilöjunalla. Juna- ja vaunutyypeillä tuntui olleen kokemuksen muotoutumisessa erityistä merkitystä, sillä matkustustavat poikkesivat toisistaan mukavuudeltaan ja sosiaalisena kokemuksena. Viipurilaisen Railin perheen matka taittui suureksi osaksi härkävaunussa, jossa matkustaminen oli hankalaa.¹²¹⁶ Laimi matkusti Viipurista henkilöjunassa perheensä ja luokkatoverinsa kanssa Luumäelle asti, mistä matka jatkui äidin vanhempien kotiin.¹²¹⁷ Junamatkoja koskivat erityiset pysähdykset ja ilmahyökkäykset. Isoäidillääni oli tapana kertoa moneen kertaan matkasta evakkoon Länsi-Suomeen talvisodan loppupuolella. Matka keskeytyi ilmahyökkäykseen, jonka vuoksi matkustajien oli juostava lumiseen metsään turvaan.¹²¹⁸ Myöhemmät esimerkiksi Viipurissa, Simolassa ja Elisenvaarassa tapahtuneet isot pommitukset olivat jääneet joillekin haastateltaville kuten Bertalle ja Hilkalle hyvin mieleen.¹²¹⁹ Jälkimmäisissä pommituksissa kuoli yhteensä satoja ihmisiä.

Esimerkiksi Hilkka kertoi matkustaneensa junassa, jonka jälkeen lähtenyt juna joutui Elisenvaaran pommitukseen. Hänen mukaansa perheen pe-

1212 H:KS/V:3 (Nainen s.1929); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920);

1213 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1214 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1215 H:KS/V 35 (Nainen s. 1917).

1216 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1217 H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

1218 H:KS/K:8 (Nainen s. 1922).

1219 H:KS/V:32 (Nainen s. 1927).

lastuminen oli ikään kuin hiuskarvan varassa.¹²²⁰ Hyökkäysten aikana ei ollut absoluuttista turvaa. Sen lisäksi, että useimmat kokivat Viipurin pommituksen, he eivät päässeet pommituksia pakoon muuallakaan: Saimi oli joutunut pakenemaan vielä Kotkan kovia pommituksia evakossa ollessaan.¹²²¹ Samoin Anneli, Anna-Liisa, Raili sekä Hilja muistelivat kokemiaan vähältä piti -tilanteita Viipurin, Turun tai Helsingin pommituksissa jatkosodan aikana.¹²²² Lottana Viipurissa ollut Laina kuvaili kokemustaan, jossa on vahva kollektiivinen eetos:

Kyllä Viipurissa, Viipurin Papulan kasarmilla oli kanttiini ja olin siellä kanttiinilla työssä. ja silloin joku pommitus, pommi osui ammusjunaan, joka oli lähdössä rintamalle Viipurin asemalle. Ja siin oli pitkä juna, joka oli täynnä ammuksia ja koko ajan pelättiin sitä, koska kaasuvaunu räjähtää. Mutta oli joku niin urhoollinen sotilas, joka kävi irrottamassa tämän kaasuvaunun siitä junasta et kaasua ei räjähtänyt ja kaasuvaara ei tullu. Mutta pommit oli silloin sanottiin, että oli joku parisataa konetta Viipurin päällä ja pommia tuli niin paljon ja kun vielä nämä ammusjunan ammuksia räjähtivät. Niin Viipurissa syttyi mahdottomasti tulipaloja.¹²²³

Kirsti koki pommituksia koululaisena talvisodan alun Viipurissa. Myöhemmin keväällä 1944 hän menetti järkyttävällä tavalla sekä isänsä että tätinsä Helsingin suurpommituksissa. Pommi tuli ylimmän kerroksen katon läpi, ja ilmanpaine suisti molemmat siten, ettei heillä ollut mahdollisuutta selvitä. Raili ja hänen äitinsä selvisivät täpärästi. Railin kuvaus tapauksesta oli dokumentaarisen tarkka.¹²²⁴ Muistin tarkkuus hämmästytti minua, kun ajattelin perheenjäsenten menetystä. Muistossa koskettaa sekin, että hän oli joutunut kantamaan näinkin tarkkaa ja elävää muistoa sittemmin koko aikuisikänsä.

Usein evakkomatkakuvauksissa korostetaan evakkojen ja vastaanottaneiden paikkakuntalaisen kohtaamista, suhteita ja ristiriitoja. Seuraavassa haastattelusitaatissa ristiriitoja kokivat myös matkan tekijät keskenään, viipurilaiset naapurukset ja tuttavat. Evakkojen yhteenkuuluvuuden tunne ei ollut välttämättä rikkumatonta yhteisessä koettelemuksessa. Anna-Liisa nostaa esille matkaseuralaisten omasta perheestä poikkeavan ideologian aiheuttaman eron, joka selvästikin häiritsi varuskuntaperheen äitiä:

--sitte oli tämä rouvan sisko joka oli niin tulipunainen kommunisti et hänen nuorin tyttärensä oli vankilassa syntynyt. He istuivat sitte iltakaudet rati... radiosta räplä-

1220 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1221 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

1222 H:KS/V:26 (Nainen s. 1923); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1223 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1224 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

sivät jotain tämmöstä, joka tietysti häiritsi mun äitiä, niin mut me oltiin kilttejä. Meijät oli opetettu olemaan hiljaa¹²²⁵

Talvisodan hengen on uskottu yhdistäneen suomalaisia aatteellisista lähtökohdista huolimatta, vaikka se ei merkinnyt kaikille samaa asiaa.¹²²⁶ Anna-Liisa kuvasi seurueen oleskelua ensimmäisessä etapissa nuijamaalaisessa maalaistalossa, sitä jatkui ”noin viikon verran”. Majoittuminen erilaisen arvomaailman omaavien ihmisten kanssa edellytti joustavuutta ja sopeutumiskykyä. Yhteiselo samalla koululla talvisodan loppuun asti sujui ”riitelemättä”. He laittoivat ruokaa ja ruokailivat yhdessä. Ruoka on yleensäkin evakkomatkakuvauksissa keskeinen asia, mutta tässä se ilmenee enemmän ruuanlaittokäytänteiden ja ruuanhankintapulmien muisteluna. Kuten Ulla Savolainen on todennut, ruoka on materiaalista ja konkreettista, vaikka se häipyä näkyvistä syödessä. Ruoka on symbolina moniulotteinen ja potentiaalisesti arvolutautunut, ja siihen liittyvät muut läsnäolijat ja sosiaalinen jakaminen.¹²²⁷ Aineistossani ruuanlaitto merkitsee usein tekemistä ja työtä: Ruuan hamstrausta, hankkimista, ruuanlaittamista ja yhdessäolon hetkiä perheenjäsenten tai muiden läheisten kanssa. Ylipäänsä se merkitsi iloa työllä ja vaivalla hankitusta ruuasta, joka jaettiin samassa taloudessa tai työpaikassa olleiden kanssa.¹²²⁸

Anna-Liisan isä kirjoitti Viipurista puolisolleen ja kehotti seuruetta jatkamaan matkaa ”Saimaan toiselle puolelle”, ja näin tapahtuikin. Talvisodan päätyttyä seurueen perheet erkaantuivat toisistaan.¹²²⁹ Muistelusta eivät käy ilmi ”kommunisteiksi” osoittautuneiden matkaseuralaisten määränpää tai kohtalot.¹²³⁰ Yleensä maininnat muista evakoista ovat niukkoja, fokus on omassa perheessä ja läheisissä. Intensiivisessä evakkomatkaan syventyväsissä muistelukerronnassa oli monesti läsnä huoli, pelko ja valvominen, jotka kaikki korostivat muistelijoiden passiivista roolia suhteessa evakuoijiin ja ympäröiviin tapahtumiin.¹²³¹ Tämä näkyy muun muassa siinä, että evakkojana ajoi toisinaan sivuraiteille, eivätkä pimeässä vaunussa matkustaneet tienneet, missä päin Suomea he milloinkin olivat tai mikä vuorokaudenaika

1225 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1226 Tepora 2015, 12–13.

1227 Savolainen 2015, 268.

1228 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1229 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1230 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1231 H:KS/V:17 (Nainen s. 1926); H:KS/V:25 (Nainen s. 1925); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

oli kyseessä.¹²³² Matkan stressaavuutta kuvastaa se, ettei Lean äiti pystynyt ruokkimaan vauvaansa, sillä maidon tulo rinnasta oli tyrehtynyt. Hän antoi vauvansa imeä veteen kastettua nenäliinaa.¹²³³ Hilkan perheen ensimmäisessä evakkopaikassaan vastoinikäymiset liittyivät fyysisen tilan yhteiseen käyttöön ja sosiaalisiin reviiireihin koulun johtajaopettajan ja evakkoperheen äidin välillä:

Markku: Oliko siinä mitään erityisiä vastoinikäymiä?

Hilkka: No totta kai, ku ensiksitkin meijät majotettiin semmoseen Luomin[?] kansakouluun, jossa alun perin tää johtajaopettaja hän tykkäs et hän laittaa meille ruokaa ja kaikki tää koko homma, mutta mun tomera äitini sanoi että ”Ei”. Että ”me laitamme itse ruuat”. Tää sano tää opettaja et ei minun keittiössäni eikä minun astioillani mutta minun äitini sanoi, että ”Kyllä! Sun keittiössä ja sun astioillas me tehdään ruoka! Ja tehtiin itse, siihen aikaan viel ruokaa sai. Et kaupasta saatiin ruuat ja maidot, siinähan oli näitä maataloja, että siis siinä mieles saatii kaikkii voita ja maitoo ja lihaa, mitää ollu puutetta.¹²³⁴

Tässä kokemuksessa korostuvat erityisesti perheen ja sen yhteenkuuluvuuden rajat, joista pidettiin kiinni. Hilkan muisto kuvastaa evakkomatkan tyypillistä kokemusta oman henkilökohtaisen tilan haastetuksi tulemisesta ja samalla ruokaan liittyvää valta-asetelmaa.¹²³⁵ Samalla se nostaa esille äidin rohkeuden johtajaopettajan suhteen. Viranhaltija oli auktoriteetti, mistä kertoivat siirtokarjalaisten muistelijoiden arvostavat puheet ja maininnat opettajista toisissa yhteyksissä. Opettajia piti kunnioittaa, ja heidän seurassaan piti käyttäytyä tietyllä tavalla.¹²³⁶ Hilkan äiti oli ollut kotiäitinä, ja hänestä kehkeytyi uudessa tilanteessa oman kodin ja perheen puolta pitävä evakkoäiti. Sota-ajan Suomessa äitiys oli korosteisen ideologista, sillä äitiydellä haluttiin alleviivata kotirintaman ja yhteisön kantavaa voimaa.¹²³⁷

Evakkojen keskinäinen huolenpito matkalla korostui. Samassa ryhmässä matkustaneiden perheenjäsenten ja naapureiden kanssa vietettiin pitkiä aikoja. Erityisen hankalaa matkustaminen oli vanhuksille sekä liikunta- ja aistirajoitteisille, mutta tällaisista tapauksista on hyvin vähän mainintoja aineistossani. Railin mainitsema mummo matkatoverina oli aineistossani poikkeus. Huonosti liikkuva isovanhempi piti nostaa härkävaunuun ja muutenkin

1232 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1233 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

1234 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1235 Savolainen 2015, 303.

1236 H:KS/K:2:2 (Mies s. 1925)

1237 Olsson 2005, 65–67.

häntä piti matkan aikana auttaa eri tavoin. Tämä kokemus lienee myös vahvistanut muistoa.¹²³⁸

Suvun merkitys korostuu muistelluissa viipurilaisten evakkomatkoissa. Matkustaminen sukulaisten kanssa tai sukulaisten luokse oli yksi evakkomatoista kertomisen toistuvista teemoista. Esimerkiksi Marjatan ensimmäinen etappi taittui yksityisellä autolla naapureiden sukulaispaikkaan Tervajoella. Sodan loppumisen aikoihin perhe matkusti sukulaisten luokse Jämsään.¹²³⁹ Hilja vei mummonsa ja tätinsä evakkoon Lappeenrantaan, ja hänen muuta perhettään, kuten sisaria ja muita sukulaisia, oli jo siirtynyt evakkoon Nuijamaalle, Pällin sululle. Hilja itse jatkoi Viipurissa työskentelyä saman työnantajan palveluksessa vielä 7. joulukuuta jälkeen. Hänen tehtävänään oli pakata tavaroita puolustusvoimille, joten hänen oma evakkomatkinsa pääsi alkamaan vasta uudenvuoden päivänä 1940. Hiljan aikamääreiden tarkkuus hämmästyttää. Hän ei siirtynyt oman perheensä luokse vaan oman työnantajansa mukana Mikkeliin, ”päämajan kaupunkiin”. Sodan alkuvaiheessa nuoren, naimattoman ja työkykyisen naisen ”evakkotietä” määrittivät työpaikka ja siihen liittyneet velvoitteet ja huolellisuus. Myöhemmin avioituttuaan Hilja oleskeli miehensä sukulaisten luona Savossa.¹²⁴⁰ Vaikka sukulaisten antama hoiva tai heihin liittyvä huoli korostuivat evakkomatkakuvauksissa, ei kanssakäyminen heidän kanssaan ollut aina ongelmaton tai edes säännöllistä. Ilma toi esille, ettei Savitaipaleella miehen sukulaisten luona ollut ”tilaa elää”, ja tällöin myös epäkohdat nousivat herkästi esiin. Ilma kertoi seitsemänhenkisen perheensä ahtautuneen pieneen huoneeseen, johon tuotiin talon aitasta kaksi kappaletta päästä vedettäviä sänkyjä.¹²⁴¹

Ilma vältti kritisoida sukulaisiaan, mutta myöntyi haastattelijan kieteytykseen siitä, etteivät asuinolot sukulaisten luona olleet hyvät. Tuntemattomat ihmiset olivat olleet ”ihania”, sillä heidän luonaan olivat ruoka-asiat olleet paremmin ja pienet lapset otettiin huomioon.¹²⁴² Miljan mukaan oli monta kertaa parempikin yöpyä vieraassa paikassa kuin sukulaispaikassa, jossa emäntä oli pyrkinyt ottamaan ”joka ainoasta asiasta rahan”.¹²⁴³

1238 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1239 H:T/V 2:2 (Nainen s. 1927).

1240 H:KS/V:23 (Nainen s. 1919).

1241 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1242 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1243 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

8.6. Perheen meisyyden muotoutuminen

Raili viittaa omaan evakkouteensa haastattelussaan ensimmäistä kertaa kohdassa, jossa hän kuvaa perheensä ja muiden seurueen jäsenten purkautumista ulos junasta Iittalan asemalaiturilla: ”Me näytettiin hurjilta.” Siinä Raili asettui ulkopuolisen katsojan rooliin. Evakot olivat olleet monta päivää vailla pesumahdollisuuksia, he eivät olleet nukkuneet kunnollisia yöunia useampaan vuorokauteen ja astuminen pimeästä päivänvaloon on vaikuttava. ”Meihin” kuuluvat tässä omat vanhemmat ja muut vaunussa olijat. Lausahdus vaikuttaa silti syntymiseltä uudenlaiseen rooliin, evakkouteen. Kokemukseen liittyi Raililla selkeästi kokemus ulkopuolisin silmin nähdyksi tulemisesta ja kohtelusta ”evakkona”. Osin nämä ulkopuoliset silmät ovat hänen omansa niiden katsoessaan menneeseen, mutta evakkoutta muovattiin myös kohtaamisissa ja paikkakuntalaisten järjestämissä vastaanottotilaisuuksissa sekä paikallisen lehdistön kirjoittelussa.¹²⁴⁴ Railin kuvaus evakkopaikkaan asettumisesta on yksityiskohtainen ja eloisa. Kyseessä on evakkojen poetiikan keinoin ilmaistu tyypillinen selviytymiskertomus, joka kuvaa koettelemuksien jatkumista ja niistä selviytymistä ”vieraalla maalla”, Hämeessä. Kerronnassa vaihtelee minä-kertoja ja ulkopuolinen kertoja sekä me-kertoja minä- ja perhekertomuksen hybridinä.¹²⁴⁵

Folkloristi Heidi Haapoja-Mäkelä on Michael Billigin ja Alessandro Durrantin tavoin nostanut esille ”me”-ilmaisun *deiktisyyden*, joka tarkoittaa ilmauksen kulloisenkin kontekstin vaihtuvuutta ja siten viittaavuutta eri tilanteissa eri asioihin. Huomio sopii hyvin omaan aineistooni, jossa ”me”-viittauksen kohde ei ole aina yksinkertaistettavissa vain yhteen tasoon. Melko usein ”me”-ilmaus näyttää viittaavan juuri niihin ihmisiin, joiden kanssa haastateltava on keskeisiä avainkokemuksiaan kokenut.

Usein naisten tuottamissa sodan kirjallisissa kuvauksissa ilmenee tasapainoilua yksityisen ja kollektiivisen, yleistävän kerronnan välillä.¹²⁴⁶ Aineistoni muistelijoilla oma perhe tai läheiset olivat tärkein yksikkö, joka näkyi oman identiteetin muotoilussa.¹²⁴⁷ Me-sanalla tehtävä positiointi jat-

1244 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1245 Savolainen 2015, 342.

1246 Heikkinen 2012, 31; Peltonen 1994, 28.

1247 Kuitenkin esim. Mervi Kaarnisen tarkastelemissa aineistossa sota-aikana Viipuriin palannut 15-vuotias evakkotyttö kuvaili tapahtumia raportoivasti eikä kerrannut perheenjäsentensä ja sukulaistensa vaiheita tuntemattomalle kirjeenvaihtotoverilleen (Kaarninen 2015, 190).

kuu Lainan muistelussa kautta linjan, mutta viittaussuhde tiettyyn ryhmään tai edes kansakuntaan ei ole yksiselitteisesti tulkittavissa. Sanan merkitykset näyttävät vaihdelleen tilannekohtaisesti samallakin henkilöllä. Esimerkiksi Anja viittasi muihin evakkoon lähtijöihin ikään kuin eräänlaisena passiivisena kollektiivina kertoessaan evakkoon lähdöstä talvisodan alussa: ”Sinne mentii ja sieltä meiät lastattiin kuorma-autoihin ja vietiin tonne Kilpeenjo-ki Pihkalajärvi. Siellä me oltiin –”. Muisteluaineistossa esiintyvä ”me” viittaa omaan perheeseen ja naapureihin, konkreettisesti niihin ihmisiin, joiden kanssa on matkustettu. Kollektiivinen kertomus rakentuu suhteessa muihin, eri kokoisiin yksiköihin, esimerkiksi anonyymeihin ”lentokonetehtaan työläisiin”. ”Me jouduttiin Vilppulaan” -ilmaus viittaa omaan perheeseen. Muisteltu kokemus kuvastaa joutumista osana suurempaa ryhmää, perheenä ilman omaa aktiivista valintaa, evakkoon Vilppulaan. Anjan muistossa ovat äänessä vuoroin niin etäännyttävä aikuinen pohtija kuin lapsikokija. Näiden subjektien avulla muistelijä kerii auki omaa kokemustaan perheen jäsenenä ja havaintojen tekijänä ja liikkuu eri muistelun aikatasoilla.¹²⁴⁸ Me viittaa Anjalle tärkeän yhteisön kokemuksiin ja toiminnan kohteena olemiseen.

Lähtöhetkellä Anjaa jonkin verran vanhemman Anna-Liisan kertomus kuvasteli puolestaan hänen ja hänen matkaseuralaistensa aktiivista toimijuutta, josta kertovat ilmaisut ”menin” (aktiivinen yksikkö, Anna-Liisa) ja ”lähdettiin” (passiivinen monikko, perhe ja evakkoseurue).¹²⁴⁹ Tavat asemoida itsensä evakkomatkan aktiiviseksi toimijaksi tai passiiviseksi kohteeksi vaihtelivat hyvin paljon eri henkilöillä. Asemoinnit vaikuttavat olleen sidoksissa kertojen ikään tapahtumahetkellä ja mahdollisesti myös omaan asemaan lapsuuden perheessä, esimerkiksi sisaruskatraassa. Pienimmillä lapsilla oli vähiten vaikutusmahdollisuuksia omaan tilanteeseensa tai asemaansa. Anja oli nuorimmaisista, ja sen vuoksi hän puhui useammin passiivissa – ”meidät lastattiin” ja ”meidät kuljetettiin” – kuin aktiivisuutta korostanut Anna-Liisa, jolla oli nuorempia sisarusia huolehdittavanaan.¹²⁵⁰ Kun Enni esimerkiksi vastasi kysymykseen ”No miten käytiinkö elokuvissa, teatterissa, konserteissa tai kirjastossa?”, hän kuvasi sisarensa konserttikäyntejä, ei omiaan.¹²⁵¹

Enni tulee kertoneeksi itseasiassa hyvin elävästi suhteistaan ja tekemisistään ja paljastaa varsin henkilökohtaisen seikan omasta elämästään eli kou-

1248 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

1249 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

1250 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

1251 H:KS/V:24 (Nainen s. 1923).

luaikaisen ihastuksensa ja mielenkiinnon naapurin poikiin. Hän kertoo myös ”viheltävästä kansakoulunopettajasta” Pentti Myllysestä, joka opetti Tienhaarankoulussa.¹²⁵² Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastatteluissa viipurilaismuistelijoilla ilmeni varsinkin henkilökohtaisessa kerronnassa lähipiiriin eli perheen näkökulma, mutta heidän minuutensa ja henkilökohtainen kokemuksensa ovat vahvasti läsnä. Haastateltavat arvioivat usein menneisyyttään Viipurissa eläytymällä menneisyyden kokijaminään. Anjan kerronnassa me-muodossa kertominen oli luontevaa, olihan kerronnan kohteena hänen lapsuutensa merkityksellinen vaihe, evakkomatka.

Evakkous näyttäytyy yksilön kannalta erilaisena kuin ulkopuolisen kuvaamana, jolloin usein keskityttiin kuvaamaan evakkoja joukkona, siirtoväkenä. Ehkä hivenen yllättävä piirre suullisessa muistelussa on se, että autolla matkustaneet tai Viipuriin avustustehtäviin jääneet saattoivat olla erossa muista perheenjäsenistä pitkiä aikoja, viikkoja tai kuukausia.¹²⁵³

Aineistossani ilmeneviä kollektiivisia ilmauksia voi tarkastella meisyyteenä. Esimerkiksi Heidi Haapoja-Mäkelä käyttää termiä ”meisyys” viitattaessa sisäryhmäläisyyteen kansalliseksi tulkittavan me suomalaiset -ryhmän kohdalla.¹²⁵⁴ Sisäryhmäläisyys eli meisyys on keskeisesti aineistoni haastateltujen sota-ajan muistelussa esille nouseva ilmaus, joka viittaa erilaisiin kollektiivisiin kokemuksiin. Ulla Savolaista siteeraten ”tyypillisimpiä me-ryhmiä evakkomatkakertomuksessa ovat lapset, perhe ja evakot. Me-ryhmät asettuvat kertomuksessa suhteessa toisiin ryhmiin, ja kertomuksen sosiaalinen ulottuvuus rakentuu yhtäältä minuuden ja ryhmän välisen sekä toisaalta eri ryhmien välisen dynamiikan pohjalta.”¹²⁵⁵

Sosiologi Eeva Peltosen analyysi viipurilaistaustaisen kaupunkilaisen kirjalliseen muotoon saatetusta sota-ajan kerronnasta kiinnittää huomiota yleistävään passiiviin, me-muotoon. Sitä on pidetty siis yhtenä tyypillisyytenä omaelämäkerrallisessa kerronnassa ja varsinkin traagisista tapahtumista kerrottaessa. Peltonen tulkitsi esimerkkiaineistonsa kerronnan viittaavan kuvitteelliseen yhteisöön, karjalaisiin.¹²⁵⁶

1252 Opettaja Myllynen oli myöhemmin tärkeä henkilö entisille Viipurin tienhaaralaisille, jotka olivat vaalineet sodan jälkeen paikallisyhteisönsä yllirajaista muistoa (Willman 2006).

1253 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1254 Haapoja-Mäkelä 2020, 51.

1255 Savolainen 2015, 315.

1256 Peltonen 1994, 28.

Usein evakoista puhutaan me-ryhmänä yleistäen monikossa, jolloin syntyy laajemmin kansakuntaan viittaava yhteys. Omassa aineistossani haastateltavat puhuvat itsestään evakkoina joko passiivisina toiminnan kohteina tai itse kohtaloonsa vaikuttavina aktiivisina toimijoina viittaussuhteena oma perhe tai ryhmä jonka kanssa matkaa tehtiin. Muisteluissa rakennettu aktiivinen toimijuus liittyy päätösten tekemiseen ja omien liikkeiden ohjaamiseen: henkilö pakkaa itse ja lähtee myös evakkoon ottaen vastuuta muusta perheestä. Muussa tapauksessa henkilö kuvaa tekevänsä asioita muiden toiveesta, käskystä tai velvoitteesta. Me-ilmaus ei ole suoraviivaisesti tulkittavissa tietyksi yhteisöksi kuten eivät muutkaan pronominit. Kerronnassa myös ensimmäinen persoonapronomini ”minä” saattaa viitata moniin eri ihmisiin tai rooleihin. Folkloristi Ulf Palmenfelt korostaa kertojan roolien merkityksen huomioimista tarinan kerronnassa.¹²⁵⁷ Enni tuo muistelussaan esille omien tietojensa lisäksi sisartensa ja ystävätärtensä kokemuksia, jotka olivat olleet hänelle itselleen merkityksellisiä muistoja. Kautta linjan hän vetoaa vahvasti muiden perheenjäsentensä kokemuksiin ja tekemisiin kertoessaan elämästään Viipurissa. Merkitykselliseksi koetun asian ei siis tarvitse olla puhtaasti omaa ja henkilökohtaista.

Meisyys näyttäytyy aineistossani kansalliseksi tulkittavan me karjalaiset -ryhmän näkökulmasta, ja tulkitsen sitä analyysissä eri meisyyskien tasoilta, kuten perheen meisyytenä erotuksena muista meisyyskistä. Meisyys saattoi tilanteisesti rakentua myös sellaisen ryhmän jäsenten kuten koululuokan kesken, jotka kokivat uhkaa esimerkiksi ilmahyökkäyksen tai muun vaaran uhatessa.¹²⁵⁸ Eri tasot voivat muodostua sukupolvi- ja historiasidonnaisista rooleista, joita sota-aikaan liittyi.

Minä- ja me-ilmauksen merkitykset ovat monitahoisia, ja analyysini alussa olin liittämässä niitä kuviteltuun yhteisöön, Suomen karjalaisiin suomalaisen kansakunnan osana. Varsinkin julkisissa diskursseissa ja mediassa ”me” viittaa usein kansalliseen tasoon mutta aineistossani sillä on yksityisempikin taso. Etäisyys määritteli perhesuhteita, ja oli tärkeää pystyä kuvittelemaan paikka, johon perheen jäsenen saattoi sijoittaa mielessään.¹²⁵⁹ Sodan muistelussa painottuivat perheen selviytymisen haasteet ja hoivan tarpeet sekä yhteydenpidon haasteet lähisukulaisten kanssa. Tällainen tapa nojautua perheen

1257 Palmenfelt 2022, 42–43.

1258 Ks. myös Schwitzer & Thompson 1987, 34; 38.

1259 Hagelstam 2009, 222–223.

muistoihin on hyvin yleinen aineistossani. Yhteyttä perheeseen, joka on monille kertojille tärkeä, pyritään ylläpitämään ilmaisulla ”me”. Se on sisäinen viesti sisäisessä dialogissa, jolla pyrittiin pitämään perheyhteyttä yllä kaikin tavoin, kuten sota-aikana konkreettisin kirjein ja viestein.¹²⁶⁰ Erossa toisistaan asuvien perheenjäsenten merkitys on ollut merkityksellinen perheen muistojen muotoutumisessa. Perhe ei aina merkinnyt samaa asiaa kuin kotitalous, ja sodan ajan myötä muuttuva perhe-elämä asettuu muistoissa jyrkkään kontrastiin idealisoitua karjalaista perhettä vasten. Yhteydet sukulaisiin ja muihin perheenjäseniin väistämättä vähenivät. Moni koki pitkiä jaksoja, joissa haastateltavat tuskin olivat tietoisiaakaan siitä, missä muut perheenjäsenet ja sukulaiset oleskelivät.

Toisin kuin Eeva Peltonen, näen aineistossani ilmenevän me-sanankäytön viittaavan vaihtelevammin eri yksiköihin: omaan perheeseen sekä evakkomatkan kanssatoimijoihin ja -kokijoihin. Perheellä on ollut erityisen vahva symbolinen merkitys, ja kertojat ottavat huomioon kuvitteellisen kansakunnan vedotakseen kuulijaan. Sodan vuoksi vaikeuksissa olleet suomalaiset tai karjalaiset saattoivat kokea olleensa ”yhtä perhettä”. ”Me” ei välttämättä ole synonyymi kaikille karjalaisille tai suomalaisille kuviteltuna yhteisönä vaan muodostaa henkilökohtaisemman paikan muistoille. Vaikka evakkoutta on myöhemmin pidetty kollektiivisena identiteettinä, se on voitu kokea yksilöllisemmin erilaisissa vaiheissaan. Identifikaation kohteet tulivat eksplisiitisti esille myös me-ilmaisuissa, mutta niitä on tulkittava tapauskohtaisesti ja monipaikkaisesti: ne ovat merkityksellisiä, mutta viittaavat välillä menneisyyden tai haastatteluhetken vertais yhteisöön, perheeseen tai muuhun meisyyteen, eivät pelkästään muihin siirtokarjalaisiin tai evakoihin. Keskeinen teema, jonka lähes kaikki haastateltavat toivat esille, oli perheenjäsenten erilleen joutuminen pitkiksi ajoiksi. Poikkeusajan roolit, vastuut ja velvollisuudet sodan eri vaiheissa asettivat raamit perheiden kyvyille toimia ja pysyä koossa. Monessa tapauksessa perheen äiti vaikuttaa olleen se henkilö, joka teki päätöksiä sodan alkaessa ja evakkoon lähdöissä. Poikkeuksia tästä mallista löytyy aineistostani etenkin niissä perheissä, joissa ei ollut äitiä. Näissä perheissä isommat lapset ottivat evakkomatkan eri vaiheissa vastuuta nuoremmista sisaruksistaan, vanhemmista sukulaisistaan tai naapureista. Nuoret saattoivat erkaantua lapsuudenkodistaan lyhyemmiksi tai pidemmiksi jaksoiksi kansa-

¹²⁶⁰ Taskinen 2015, 13.

koulun, oppikoulun tai työvelvollisuus- tai lottakomennusten vuoksi.¹²⁶¹ Sodan tilanteessa kyse oli selviytymisstrategioista, joissa ohjaavina periaatteina olivat isänmaallisten velvollisuuksien lisäksi nuoren opiskelut, työhön meno tai vanhempien elinkeinon harjoittaminen ja elannon hankinta.

Evakossa ollessaan me-ryhmän kokemus oli merkittävä tilanteessa, jossa sukulaiset ja tuttavat olivat monessa eri paikassa samaan aikaan ja yhteyttä oli pidettävä yllä. Yhteydenpito kirjeitse sotien ja lyhyen rauhan jakson aikana oli olennainen keino pitää yllä perheyhteyttä ja ihmissuhteita. Kirjeitä eivät kirjoittaneet toisilleen ainoastaan siirtoväkeen kuuluneet vaan muutkin suomalaiset.¹²⁶² Sota-ajan kirjeille olikin ajan poikkeuksellisuudesta johtuen ja sensuurista huolimatta ominaista luottamuksellinen avoimuus ja oman itsensä avaaminen.¹²⁶³ Kirjeenvaihto oli myös ajanvietettä, mikä auttoi yhteydenpidossa perheen siviilijäsenten ja sodassa olleiden isien ja veljien kesken.¹²⁶⁴ Tiedot perheenjäsenten tilanteista saattoivat kirjeiden välityksellä tavoittaa omaiset vasta pitkien aikojen päästä.¹²⁶⁵ Ellin haastattelu on hyvä esimerkki monipaikkaisesta sodan muistelusta, jossa kulkevat rinnakkain omat ja perheen vaiheet, jotka muovautuvat dialogisessa muistelussa. Kertoessaan elämästään Helsingissä jatkosodan aikana Elli tuo esiin vanhempiensa elämän samaan aikaan Viipurissa. Perhe piti yhtä, vaikka he eivät olleet kasvokkain kanssakäymisissä sodan aikana. Sitä vastoin sodan jälkeen kanssakäyminen Helsinkiin asettuneiden sisarusten kesken oli hänen mukaansa tiivistä. Sodan myötä evakkojen paikkatunteen on nähty rikkoutuneen, ja se piti rakentaa uudelleen.¹²⁶⁶ Elli toi esille, ettei entisistä naapureista, joiden kanssa hänellä oli ollut aikaisemminkin tiivistä kanssakäymistä Viipurissa, ei ollut evakossa tietoa. Kukin oli hajaantunut omille teilleen ja yhteys löytyi vasta sodan jälkeen.¹²⁶⁷

8.7. Materialisoituneita muistoja evakosta

Kaupunkilaisten muistelussa sodan alkamisen ja evakkoon lähdön myötä mukaan otetut tai kotiin jätetyt esineet ja irtain omaisuus nousivat muisteludia-

1261 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:14 (Nainen s. 1920).

1262 Taskinen 2015, 13–17.

1263 Pehkonen 2015, 63–64.

1264 Taskinen 2015, 17.

1265 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1266 Kuusisto-Arponen 2006, 204–205.

1267 H:KS/V:33 (Nainen s. 1917).

logissa tärkeään rooliin mikä kertoo materiaalisuuden merkityksestä muistelussa. Omaisuuden menetys talvisodassa oli sinällään raskas ja muistiin jäänyt avainkokemus. Tavalliset viipurilaiset joutuivat jättämään suurimman osan omaisuudestaan saamatta sitä koskaan takaisin. Muistelukerronnassa esineiden muistelu näyttää joissakin haastatteluissa suorastaan fyysiseltä toiminnalta. Vieno elehtii käsillään, kun hän kertoo esineistä, jotka hän sai otettua mukaansa tai jotka hän joutui jättämään. Hän työskenteli ja asui Viipurin linnassa, ja sieltä hän kertoo saaneensa mukaan ”lapsen sängyn ja sänkyvaatteita”. Satsaukset kuten Starckjohannilta ostetut kristallit, joita oli ”paljon”, jäivät pestyinä ja lattialle aseteltuina ”niille” eli venäläisille. Hän elehti voimakkaasti käsillään kertoessaan esineistä sekä paikoista, reiteistä ja siirtymistä havainnollistaakseen kertomuksen käännteitä. Kämmenillään ilmaan piirtäen hän kuvasi hankkimiansa huonekalujen mittasuhteita.¹²⁶⁸

Etnologi Maja Povrzanović Frykman on tuonut esiin sodan kokemuksen kokonaisvaltaisuuden ja kehollisuuden. Olosuhteilla on merkitystä yksilöiden sopeutuessa yhä uudelleen vaikeiksi muuttuviin, monin tavoin kehoon vaikuttaneisiin olosuhteisiin kuten aistittuun kylmyyteen tai ravinnon ja muiden hyödykkeiden puutteeseen. Nämä henkilökohtaiset kokemukset voivat säilyä muistissa pitkään ja vaikuttaa henkilöiden fyysisiin tai affektiivisiin reaktioihin silloin, kun he käsittelevät muistellen mennyttä kokemustaan.¹²⁶⁹ Esineiden muistaminen on käsin kosketeltavaa ja aistimellisia.

Sosiaalihistorioitsija Leora Auslanderin mukaan ihmisen suhde kieleen ja esineisiin ei ole samanlainen, eikä kaikki, mitä ihmiset ilmaisevat materiaalistien esineiden käytöllään, ole pelkistettävissä kieleen. Auslanderin mukaan esineet voivat kuitenkin olla aktiivisia historian toimijoita, sillä niillä on ”kommunikatiivista, performatiivista, ilmaisullista ja emotionaalista suorituskyyä”.¹²⁷⁰ Tämä ajatus on mystinen, mutta tottahan esineet saavat meidät muistamaan, tuntemaan ja tulkitsemaan menneisyyttämme uudestaan. Esineiden muistojen jaettavuus on erityistä, ja siihen pystyn eläytymään hyvin – olenhan useasti esineiden avulla voinut muistella omien sukulaisteni kanssa lapsuutta. Esineiden ja materiaalistien yksityiskohtien muistaminen on huomattavaa joillain muistelijoilla. Useimmat haastateltavat kertoivat ryhtyneensä pakkaamaan tavaroita ja valmistelemaan evakkoon lähtöä vasta talvisodan

1268 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1269 Povrzanović Frykman 2016, 81–82.

1270 Auslander 2005, 1017.

ensimmäisinä päivinä.¹²⁷¹ Tarvittavien matkatavaroiden ja tarve-esineiden määrää oli erityisen hankalaa arvioida etukäteen, koska matkan kestosta ei ollut tietoa. Omaisuutta otettiin mukaan ohjeistuksen mukaisesti, Anna-Liisan mukaan ”vain sen minkä jaksoi kantaa” sekä kuivat ja lämpimät asusteet.¹²⁷²

Ilman mukaan yleisenä ohjeena oli ottaa mukaan ”kolmen päivän muona”. Hänellä itsellään oli evakkoon lähtiessään mukana ainoastaan eväskassi.¹²⁷³ Laimin perhe priorisoi eväitä ja ruoanvalmistustarvikkeita, minä lisäksi mukaan otettiin ”pari lakanaa” ja ”muutamia valokuvia”. Laimi oli uumoillut valokuvien osoittautuvan myöhemmin tärkeiksi. Lisäksi hän otti mukaansa koulusta saamansa englannin oppikirjan.¹²⁷⁴ Hilkan perhe pakkasi mukaan vaatteita,¹²⁷⁵ ja Anja kertoi pukeneensa monta mekkoa päällekkäin saadakseen siten enemmän vaatteita mukaan.¹²⁷⁶ Ilman ja Ellin perheet eivät saaneet otetuksi mukaan elintarvikkeita, jotka jäivät kellariin.¹²⁷⁷ Ellin kellarin jäi esimerkiksi suolakurkkuja ja hilloja.¹²⁷⁸ Ilman puoliso jäi talvisodan aluksi Viipuriin työpaikan evakuoimistöihin, ja hän oli hyödyntänyt kotinsa kellarin jääneitä elintarvikkeita, kuten hilloja, vielä tammikuussa.¹²⁷⁹

Tulkitsen muistot kodin irtaimistosta, sen suojaamisesta, piilottamisesta, mukaan ottamisesta ja menettämisestä perheen ja kodin materiaalsen perustan ja sen identiteetin hahmottamiseksi ja todentamiseksi, vaikka alkuperäisiä esineitä ei ollut enää olemassa. Olemassa olleet, käytetyt ja aistitut sekä myöhemmin kadonneet tai tuhoutuneet esineet olivat jättäneet muistelijoiden mieleen ja muistiin emotionaalista ilmaisuvoimaa. Ne paljastavat henkilö- tai perhekohtaisia eroja ja arvostuksia suhteessa materiaalseen kulttuuriin ja kertovat myös kodin materiaalsen perustan hauraudesta kriisin hetkellä. Muistot mukaan otetuista esineistä ovat sukupuolittuneita ja ikään liittyviä. Enni arvioi isänsä tekemiä esinevalintoja kriittisesti, mikä paljastaa perheen sukupuolittuneita rooleja ja arvostuksia kodin hallinnassa:

1271 Aineiston mukaan jotkut viipurilaiset olivat pyrkineet turvaamaan irtaimen omaisuutensa mahdollisuuksiensa mukaan jo ennen sotaa, mutta sodan alkaessa asia tuli laajamittaisemmin ajankohtaiseksi.

1272 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1273 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1274 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1275 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1276 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

1277 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V (Nainen s. 1917).

1278 H:KS/V (Nainen s. 1917).

1279 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

Viipurista, mutta niinku isä tuon kellon, joka tuos on ja sitte jonkun, kun likapyykkien mukana, hää aina hä oli nii hölmö, mut eipä silti saahan ne pyykit mukkaakin. Ja sitten oli toi mikä tos on nyt toi maljakko, ni se on tuo kristallinen ni isä katto että: Kristallii se on hienoo! Ni hää otti senkii mukkaa sinne.¹²⁸⁰

Vaatteista mukaan valittiin sellaiset, joista arveltiin olevan evakkomat-kalla käytännöllistä hyötyä, ja niitäkin otettiin mukaan vain omien voimien rajoissa. Mukaan otettujen esineiden tärkeysjärjestys saattoi muistelijoiden perheissä vaihdella. Sodan uutisten seuraamisessa ja muussakin ajanvietteessä keskeinen modernin ajan innovaatio radio oli usealla haastatteluvalla mukaan otettujen tavaroiden joukossa.¹²⁸¹ Anna-Liisa muisti perheensä omistaman radion merkin, Spartan.¹²⁸² Uutiset välittyivät oman tai jonkun matkakumppanin radion välityksellä evakkopaikoissa silloinkin, kun sanomalehteä ei ollut saatavissa. Ennin perhe oli saanut mukaansa vävyn radion ja kuunteli sitä sodan aikana. Perheen isä vaihtoi sittemmin radion Lahdessa ”hienompaan radioon”, joka oli yhä haastatteluhetkellä Ennin omistuksessa ja vintillä säilytyksessä.¹²⁸³

Elnan perheessä arvokkaimman, mukaan otettavan omaisuuden muodostivat hopeiset perhekalleudet, radio ja miehen polkupyörä.¹²⁸⁴ Anna-Liisa toi esille, ettei hänen perheensä ollut saanut ”oikeastaan mitään” pois. Kuitenkin hän luettelee suhteellisen paljon erilaisia esineitä, sillä äiti pakkasi ensimmäiselle evakkomatkalle mukaan radion lisäksi liinan, oviverhot, kastemaljana käytetyn tinamaljakon, ”uushopeisen” kynätelineen sekä lasten kummilusikat. Hän pakkasi mukaan myös Viipurissa tekemänsä juhlapuvun, joka oli säilynyt ja siirtynyt sittemmin tyttärelle.¹²⁸⁵ Vähäisten, välttämättömien esineiden kuljettaminen ei ollut 1930-luvun joukkoliikennevälineissä helppoa. Lisäksi ensimmäisten viikkojen aikana liikenteessä oli satoja tuhansia ihmisiä, ja matkustusvälineissä oli ahdasta. Anna-Liisan perhe saattoi suhteidensa avulla hyödyntää tuttavansa kuorma-autoa ensimmäiselle evakkomatkalle lähtiessään. Mukaansa matkalle Anna-Liisa otti esimerkiksi rintamalle lähteneen veljensä luistimet.¹²⁸⁶

1280 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1281 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915); H:KS/V:25 (Nainen s. 1925); H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1282 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1283 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1284 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915).

1285 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1286 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

Mitenkään poikkeuksellisen suuria esineenkuljetusurakoita eivät haastatellut evakkomatkojen yhteydessä maininneet, mutta aineistossani esiintyy useita mainintoja perheiden yksityisen omaisuuden siirroista jo ennen sotaa. Esimerkiksi Anna-Liisan mukaan ystäväperhe muutti sodan alta lännemmäs Suomeen, ja Ingan vanhemmat ostivat huvilan Saimaan rannalta ennen sotaa.¹²⁸⁷ Vaikea sanoa, missä määrin muutot ennakoivat sotaa ja missä määrin tapaukset oli jälkeinpäin helppoa nimetä ennakkoinniksi. Vieno evakuoivat kotinsa esineet vanhempiensa Rättijärven huvilalle ja järjesti myöhemmin esikunnasta kuljetuksen sekä omille että vanhempiensa tavaroille turvaan. Ne olivat muistelijan sanoin ”hienoja mööpeleitä”. Kirjasto oli sisältänyt vanhaa venäläistä kirjallisuutta.¹²⁸⁸ Nämä muistot eivät sovi yleisesti tunnettuun evakkomatkakertomukseen, jonka mukaan enemmistö, myös viipurilaiset, menetti suuriman osan omaisuudestaan jo talvisodassa. Muistamisen kannalta merkityksellistä oli sekin, että viranomaisohjeistuksissa oli määritelty hyvinkin tarkkaan, mitä sai ottaa mukaan. Olihan evakuointiohjeissa annettu ymmärtää, että irtain omaisuus kuljetettaisiin myöhemmin erikseen.¹²⁸⁹ Ensimmäisellä evakkopaikkakunnalla saatettiin ylläpitää toiveikkuutta pikaisesta paluusta.¹²⁹⁰ Lainan muisto oman äitinsä suorittamasta pakkaamisesta paljasti hyvin vallinneita tulevaisuuden odotuksia tilanteen ollessa päällä. Suunnitelmat tulevaisuudesta kantoivat korkeintaan viikkojen tai kuukausien päähän, juuri kuvitelma sodan lyhyestä kestästä sai ihmiset jättämään niin suuren määrän tavaroita Viipuriin.¹²⁹¹

Menetetyllä omaisuudella oli kiinteä yhteys evakoiden ammatteihin ja identiteetteihin. Onnilla säilyi yksi ainoa esine: harmonikka, jonka merkitys oli erityisen tärkeä hänelle myöhemmin. Hän elätti itseään sodan jälkeen myös muusikkona.¹²⁹² Railin isä evakuoivat työvälineensä Viipurista.¹²⁹³ Arvokainta omaisuutta olivat erilaiset arjen käyttöesineet, hopeat ja työkalut. Talvisodan aikana ja sen jälkeen yksityisomaisuutta, kuten huone- ja työkaluja matkasi runsain määrin pitkin rautateitä. Nimilapuilla ja muilla tavoin merkityjä tavaroita kuljetettiin kokoamisasemille ja rautatieasemille eri puolille

1287 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925); H:KS/V:14 (Nainen s. 1920).

1288 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1289 Takala 2017, 93.

1290 Sallinen-Gimpl 1994, 195.

1291 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1292 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

1293 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

Suomea, mistä siirtoväkeen kuuluneet saivat käydä niitä etsimässä.¹²⁹⁴ Eräs haastateltava kertoo, että oli vain pakko luottaa kuljetuksiin, eikä lähettäjä itse voinut juurikaan vaikuttaa tavaroiden perillemenoon: ”Se meni tai ol mäнемättä, mut meni perille.”¹²⁹⁵ Hänelläkin oli sodan ajan kokemuksista karttunutta realismia poikkeuksellisesta ajasta. Evakuoidusta, lopulta omistajiltaan kadonneesta omaisuudesta kertovat monet julkaistut valokuvat tavararöykkiöistä, joiden yhdistäminen omistajaan vaikuttaa olleen jokseenkin mahdollonta. Ikään kuin tavarat olisivat irrallisina kodeistaan ja omistajistaan menettäneet merkityksensä kollektiivisessa elämänmuutoksessa.

Omaisuutta siis säilyi, jos sitä oli kyetty ajoissa siirtämään sodan jaloista.¹²⁹⁶ Lähdön hetkellä vihollisilta piilotetut esineet saatiin harvoin takaisin.¹²⁹⁷ Vieron isä oli kätkenyt taulun huvilansa puutarhaan Rättijärvälle, mutta siitä oli jatkosodan aikaan enää vain kehykset jäljellä.¹²⁹⁸ Talvisodan takia Viipuriin jääneet kodin esineet ja irtaimisto poikkeuksetta katosivat, tuhoutuivat tai kärsivät huomattavia vahinkoja. Ellikin yritti isänsä kanssa käydä jatkosodan aikana hakemassa tavaroita kotoaan, mutta ennen sotaa kätetty irtaimisto oli suurimmaksi osaksi hävinnyt.¹²⁹⁹ Epäonnisia, miltei surkuhupaisia evakuointikokemuksia edustaa Kirstin kertomus: isä vei perheen hopeat työpaikalleen sähkölaitokselle, jossa uskoi omaisuuden säilyvän oletetun lyhyen poissaolon aikana. Perhe ei kuitenkaan myöhemmin palannut enää Viipuriin, joten hopeat jäivät saamatta takaisin.¹³⁰⁰

Aina kaikkia Viipurista tuotuja esineitä ei ollut säilytetty nykypäivään, vain symbolisesti merkityksellisimmät. Esimerkiksi Anna-Liisa oli lahjoittanut Viipurin aikaiset oviverhot pois.¹³⁰¹ Toisinaan evakkomatkan aikana kadonnut mutta muisteltu materiaallinen omaisuus muuttui symboliseksi.¹³⁰² Esineillä voi olla erityistä merkitystä, kun ne yhdistetään tiettyyn paikkaan. Esineiden ja paikan kokemusten välinen yhteys oli varsinkin lähtijöiden ensimmäisen polven kohdalla vahva. Tällaiset esineet myös ilmaisevat, että muistelua on tapahtunut erityisesti oman kodin piirissä.¹³⁰³ Lohdullista oli

1294 Takala 2017, 101, 114.

1295 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1296 Takala 2017, 113.

1297 Takala 2017, 111, 117–118.

1298 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1299 H:KS/V:33 (Nainen s. 1917).

1300 H:KS/V:36 (Nainen s. 1920).

1301 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1302 Sireni 2020.

1303 Sireni 2016, 72–73.

menetyksen kollektiivisuus; tragedia kannettiin yhdessä monella tasolla ja monessa yhteisössä.

8.8. Kaupunkilaisten vaatetuspulmia

Varsinkin naisten muistelukerronnassa mukaan otettuja tai kotiin jätettyjä vaatteita ja tekstiilejä tuotiin esiin evakkoon lähtöä muisteltaessa. Viranomaisohjaus ulottui vaatetukseen: sodan alkaessa ja lähdön hetkellä oli ohjeistettu ottamaan mukaan päällysvaatteet.¹³⁰⁴ Pula- ja säännöstely näkyivät aineistossani sota-ajan kuluttamisen ja materiaalipulan aiheuttamien tilanteiden kommentointina.¹³⁰⁵ Tarkoituksenmukaisen vaatetuksen tai materiaalien puute oli keskeinen ongelma alusta alkaen:¹³⁰⁶ vaatteita ei ollut mahdollista ottaa mukaan kuin vain rajallinen määrä. Sodan aiheuttama pula verotti valinnanmahdollisuuksia pukeutumisessa monin tavoin.¹³⁰⁷ Kun haastateltavilta kysyttiin, mitä haastateltavat tai heidän perheensä ottivat mukaansa, vaatetus oli vastauksissa ensisijaista. Vaatetus muodostui sota-aikana ongelmaksi kaikille, mutta viipurilaisten näkökulmasta katkos tyylin ylläpitämisessä on kiinnostavaa. Maila oli empaattinen samassa evakkopaikassa asunutta toista perhettä kohtaan. Evakkopaikan omistaja, maatilan isäntä oli ihmetellyt monilapsisen perheen, emännän ja viiden lapsen mukaan otettujen vaatteiden vähäisyyttä. Haastateltava puolusti perhettä heidän tilanteeseensa eläytyen:

- - ku eihän myö ois jaksettu kantaa mittää, ei mittää. Mitä sitä nyt lähtee nyt kanta-maa ja väsyttää itseä, ku monel ol neljä viiskii lasta, nii miten ne, ei mitenkää. Hyvä ku saivat ne lapset sin junnaa, nii hyvä seki ol.¹³⁰⁸

Myös Mailan omalla perheellä oli ollut vähänlaisesti vaatteita mukanaan. Maalaiskunnan rajalla asunut työläisperhe ei ollut varautunut aineellisessa mielessä, ainakaan Mailan sanojen mukaan, juuri mitenkään sodan alkamiseen.¹³⁰⁹ Äitien jakama murhe omien, kasvavien lasten riittävästä vaatetuksesta oli totaalista. Evakkoajan kestäessä vaatetuksen hankkimisessa oli hyödynnettävä kaikki mahdollinen materiaali, mitä oli saatavilla. Samoin saatu apu ja kekseliäisyys olivat hyödyksi tilanteiden ratkaisuisa.¹³¹⁰ Pula

1304 Takala 2017, 93.

1305 H:KS/V:25 (Nainen s.1923); H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1306 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923); H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

1307 H:KS/V: 29 (Mies s. 1928).

1308 H:KS/V:6 (Nainen s.1916).

1309 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1310 Esim. H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

vaatteista vaivasi myös aikuisia. Esimerkiksi Onni soitti sodasta palattuaan Helsingissä ravintola Kanjonissa ”armeijan vehkeissä”, kun muita vaatteita ei ollut. Hänelle yksi merkki elämässä eteenpäin menemisestä oli ”saada vehkeitä päälle”.¹³¹¹

Jatkosodan aikana Vieno löysi huvilan kivijalasta ennen talvisotaa sanomalehteen käärimänsä miesten puvun, jonka ehjänä säilynyt kangas päätyi myöhemmin perheen pojalle pukukankaaksi. Vieno oli edelleen ylpeä ja onnellinen löydöstään tilanteessa, jossa pula muistakin materiaaleista oli ankara.¹³¹² Tekstiileihin ja vaatteisiin liittyvät muistot ilmensivät evakkoperheen äidin, tytärten ja muiden perheen naisten sisäistä kertomusperintöä. Saimi pysähtyi muistelussaan kohtaan, jossa hän turvautui äidiltään kuulemaansa muistoon. He olivat keskustelleet perheen lasten vaatetuksesta jälkikäteen. Äidille sodan todellisuus oli konkretisoitunut juuri siinä kohtaa, kun hän oli tajunnut riittävän arkivaatetuksen puuttumisen evakossa.¹³¹³

- - äidille valtava järkytys kun huomasi yhtäkkiä, että viisi lasta ja kaksi aikuista kaimilla päällä olevat vaatteet. Siskoilla lottapuvut pojilla pojalla vanhemmalla pojalla siis Veikolla se sotilaspojan puku, isällä päällä olevat vaatteet ja meillä mitä oli mukana.¹³¹⁴

Kiinnostavaa Saimin muistelussa on se, että perheen lasten asut evakomatkalla olivat lotta- ja sotilaspukuja. Sodan ajan pukeutumisongelmat liittyivät sekä käytännön tarpeeseen että kauneuden kaipuuseen: partiopuku, lottapuku ja hiihtohousut olivat käytännöllisiä arkivaatteita.¹³¹⁵ Saimi ei selittänyt tarkemmin, miksi juuri nämä vaatteet olivat valikoituneet matkalle. Oliko perhe halunnut ilmentää näin omaa isänmaallista aatettaan lastensa kautta vai oliko syynä puhdas käytännöllisyys? Kenties molemmat syyt vaikuttivat taustalla. Usein paremmat vaatteet ja arvokkaat tekstiilit jätettiin kotiin mahdollisen paluun vuoksi, mikä oli yleinen harmittelun aihe. Enni otti mukaansa vain ruskean partiopukunsa, jota käytti vuosia. Arjen kulutusta kestävät päällysvaatteet olivat tarpeen evakkomatkalla. Lisäksi kodin tekstiilejä saattoi käyttää hyväksi tavaroiden pakkaamisessa ja muun omaisuuden suojaamisessa.

1311 H:KS/V:22 (Mies s. 1921); H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1312 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1313 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

1314 H:KS/V:7 (Nainen s. 1929).

1315 Aikasalo 2000, 257; Turunen 2019, 294.

sa. Ennille oli muistamisen arvoinen asia, kun äiti sai hankituksi tarvikkeita uuden hameen ompelemiseen.¹³¹⁶

Omat käsityötaidot olivat sota-ajan ihmisille tarpeen. Hilman perhe sijoittui Keski-Suomeen Korpilahdelle kauppiasperheen kauppaan, jossa hänen ompelutaitoinen sisarensa alkoi ommella vaatteita muille evakoille.¹³¹⁷ Saimi nosti esille äidin taitojen merkityksen selviytymisessä:

Ne evakkolapset tarkastettii ensimmäiseks. Nii seuraavaks se tarkastaja sano pojalle et katsot hänen vaatteitaa ja kaikkii ja sanoi, onks sun äiti käsityöopettaja. Poika vastas, ei se mikkää käsityöopettaja, mut kyl se ossaa tehdä mitä vaa. Ku mie oon oikee hyvä, vaik mie ite kehun, mut mie oon olt oikee hyvä tekemään käsitöitä.¹³¹⁸

Vaatetukseen liittyy paljon erilaisia viestejä, joiden merkitys poikkeusajan yhteiskunnassa korostui. Pukeutumiseen liittyi rajoituksia, joita määrittivät erilaisten velvollisuuksien suorittaminen. Esimerkiksi lottapuku oli tällainen vaatimaton mutta symbolisesti yhtenäisyyttä korostava asu, jonka kantajalta edellytettiin moitteettomuutta. Sota-aikana se oli yhteisönsä tunnus, jonka tehtävänä oli rakentaa maanpuolustusidentiteettiä.¹³¹⁹ Moitteettomuus pukeutumisessa ei ollut vain ideologiaan liittyvä asia, vaan kaupungissa yleinen hyve, jota vaalivat modernin yhteiskunnan instituutiot kuten koulut.¹³²⁰ Varsinkin ehjien vaatteiden saatavuus vaikutti omanarvontuntoon. Vaatetus omanarvontunnon pönkittäjänä korostui varsinkin vierailta seuduilla. Anja sanallisti viipurilaisen isänsä eri tilanteisiin soveltamia pukeutumiskäytäntöjä:

Mun isäkin oli käsityöammattilainen itse, niin hän oli myöskin suvusta jossa oli käsityöammattilaisia. Hänellä oli hyvät vaatteet ihan erikseen, oli puvut ja saali, krimikaulus takissa ja samanlainen hattu päässä. Hän oli tiptop herrasmies kaikella tavalla. Hänellä se säily koko elämän. Sil oli eri vaatteet ku se meni töihin ja eri vaatteet työssä ja sit kun se tuli töistä pois, niin heitti ne vaatteet pois ja sil oli eri vaatteet kotona. Se oli niin järjestelmällisesti, et siisti pitää olla.¹³²¹

Laina puolestaan toi esiin, kuinka hän oli kulkenut evakkomatkan lottapuvussa. Asu oli kiinnittänyt hänet lotan rooliin myös ulkopuolisten silmissä ja erotti hänet evakoista. Loppuvaiheessa sotaa materiaalipuute johti lottapuvun siisteydestä tinkimiseen tai vähintäänkin vaikeuksiin ylläpitää

1316 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1317 H:KS/V (Nainen s. 1917).

1318 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1319 Nevala 2019, 261–263.

1320 Tuomaala 2004, 268–270.

1321 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

normien mukaista siisteyttä.¹³²² Toinen näkökohta, joka nousi esille, liittyi vaateavun saamiseen evakkopaikkakunnilla. Avun perillepääsyssä avustivat isänmaalliset järjestöt ja paikkakuntalaiset. Pula ehjistä vaatteista oli paikotellen totaalinen. Mailalla ei ollut edes ”narunpätäkää”. Evakkopaikan emäntä auttoi tämän rintamalta palanneen miehen vaatettamisessa.¹³²³

Elna muisteli evakossa oloa talvisodan lopulla Loviisassa. Hänen mieleensä oli painunut sydämellinen vastaanotto ruotsinkielisen kylän ”ko-meimmassa talossa”. Leivintupaan oli sijattu vuode ja pöydällä oli ollut liina ja maljakossa kukkia. Kylän evakoille oli järjestetty vastaanottojuhla nuorisoseurantalolla.

-- sitte hyö selitti siel meil siel juhlas et hyö on nyt keränneet teille jokkaiselle semmosen, et pääsette niinko elämisen alkuu, et annetaa jokkaiselle semmonen oma laatikko, mis on pantu vähä tavaraa ja kuule myö saatii mie en tiijä suunnillee tietyst kaikkee samal taval toisetkii ni myö saatii ainaki ku myö nyt oltii kahestaa miehen kanssa ni, ja näkkiit et myö oltii nuor pari myö saatii molemmat viiskymment markkaa rahaa elämisen alkuu, ja sitte ol siin mejän siin laatikos ol kaks aluslakanaa, kaks päällyslakanaa, kaks tyynyliinaa, kaks pyyheliinaa, kaks lautasta, kaks lusikkaa ja kaks veistä ja kaks haarukkaa ja ja pesuvati, ja joku kattila, ni aattele hyö ol keränneet kylältä, ja kuule myö mitä saatiin ni nää ol ihan niinko uutta tavaraa, ja mie muistan et niit tyynyliinoi ol viel varmast enemmän ku kaks, ku niit ne ol semmosii et pellavasta kudottuja sit ol semmonen koristeraita tehty ni sit joku viel sano et työ saitte parempaa, ni mie sano, ajattelen et niinko me oltii nuor, ne ol aatelleet et ei noilta nyt oo voint oikeen huonoo tavaraa jäädä ko nuoret ihmiset on, ni tuota ni et kyl se ihan liikutti ko, ja suomenruotsalaisii ku myö aina vähä niinko puhuttii, mui mies etenki ni hää niiko aina sanoo niitä hurria mut tuota no ni --¹³²⁴

Talon isäntä oli vienyt Elnan ja tämän miehen Loviisaan, josta miehelle oli ostettu uusi puku, lippahattu ja alusvaatteita. Heti talvisodan jälkeen vaatteita oli vielä ollut jonkin verran saatavilla. Elna oli sittemmin potentu huonoa omatuntoa siitä, että he olivat nimitelleet suomenruotsalaisia, jotka olivat heitä auttaneet.¹³²⁵ Sodan jatkuessa alkanut säännöstely tarkoitti kaiken tuotannon siirtymistä valtion kontrollin alaiseksi, mikä näkyi aineistoni ker-tojilla koko ajan pahenevana vaateköyhyytenä.

Vaatetus oli ollut modernin kaupunkilaisen elämäntavan ilmaisin, ja sodan jatkuessa muodikkuuden ylläpitäminen oli vaikeaa, joskaan sitä ei kokonaan hylätty pukeutumisen tavoitteena. Pukeutumisessa käytännöllisyys ja lämpimyys korostuivat. Elintasosta ja luokkastatuksesta kertova turkki ei

1322 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1323 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1324 H:KS/V:34 (Nainen s.1915).

1325 H:KS/V:34 (Nainen s.1915).

ollut enää sota-ajan oloissa merkitykseltään samanlainen kuin ennen sotaa, vaan ennen kaikkea sen lämpimyys ratkaisi. Silti turkin käyttäminen saattoi herättää kateutta ja paheksuntaa.¹³²⁶ Paremmista vaatteista ei olisikaan ollut pidempiaikaista iloa: usein niistä tuli vaihdannan välikappaleita tai kierrätysmateriaalia tai niitä ei raaskittu käyttää. Käsityötaidoista oli hyötyä, ja käsityöalan toimijat levittivätkin ohjeita ja koulutusta kierrätyksen, vaatteiden korjaamisen ja valmistamisen omatoimiseksi edistämiseksi.¹³²⁷ Vieno kertoi ostaneensa talvisodan aikana omilla rahoillaan ystävättärelleen alusvaatteita pohjalaisesta kaupasta. Samassa yhteydessä hän tuli kuvanneeksi sekä vaatteiden hankkimisen mutkikkuutta:

--ja hänelle mie ostin alusvaatteita useamman kerraston ja sukkia ja kaikkia, hänellä ei ollu mitään, et hän sai vaatteita vähän itselleen, alusvaatteita ja semmosia, kyl se ol kauheeta aikaa sillon, ei ollu miulkaa paljo mittää, mut meijän intendentti Ihalainen meni Savo-Karjalan tukkuliikkeeseen, siel oli tää akateemikko Nurmela veli ni hän johtajana hän antoi tuota sieltä vaatteita meille ja mie, me saatiin.¹³²⁸

Liian hienoiksi koettujen vaatteiden käyttäminen saattoi tässäkin tuntua sopimattomalta. Vieno oli ostanut itselleen hatun, mutta sillä ei ollut enää luontevaa käyttöä sotavuosina.¹³²⁹ Enni puolestaan kertoi saaneensa Amerikan avustuksena erikoisen juhlavan silkkileningin Oulussa evakossa ollessaan. Hänellekään leningillä ei ollut minkäänlaista käyttöä.¹³³⁰ Alina puolestaan oli tottunut tyylikkäisiin vaatteisiin Viipurissa, ja sota-aikana hänen vaatetusasiansa olivat jalkineita lukuun ottamatta edelleen kunnossa. Isä oli lähtiessä pakannut parempia vaatteita mukaan, esimerkiksi ulsterin ja koulujuhliin teetetyt taftipuvut, josta ompelija uudisti sota-aikana hääpuvun.¹³³¹

Enni toi esille ihmisten loputtoman mielikuvituksen vaatetusongelmien ratkaisuisa.¹³³² Varsin yleistä oli hamstraaminen ja parempien vaatteiden ja materiaalien säästeliäs käyttö. Vaatetusosaaminen saattoi olla joillekin haastatelluista osa sodan selviytymisstrategiaa, sillä korkean käsityötaidon omanneet pystyivät sekä valmistamaan itselleen vaatteita että myymään tekstiilivalmistuspalveluksiaan.

1326 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

1327 Aikasalo 2000, 255–257.

1328 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1329 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1330 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1331 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1332 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

Oma materiaalituotanto merkitsi maaseudun väestölle mahdollisuutta helpottaa vaatepulaa ja saada tuloja, mutta kaupunkilaisilla ei välttämättä ollut tähän mahdollisuuksia. Railin räätäli-isä valmisti vaatteita armeijalle Iittalassa. Paikallinen suojeluskunta järjesti vaatteiden valmistamiseen tarvittavat kankaat ja tarvikkeet. Myös paikkakuntalaiset tekivät tilauksia.¹³³³ Äidin hyvästä tekstiilikäsityötaidosta oli hyötyä sodan aikana myös Alinan perheessä. Vaatetus oli sotavuosina alituinen huolenaihe nuorelle naiselle, joka oli tottunut omien sanojensa mukaan ”kauniisiin vaatteisiin”. Hän kuitenkin muisteli itsellään olleen sotavuosina muihin nähden hyvä tilanne.

Alinan tapauksessa vaatetuksen hankintaa jatkosodan Helsingissä olivat helpottaneet äidin suhteet entisen työpaikkansa kautta. Vaatteita oli tässä tapauksessa ollut saatavilla runsaasti, ja niistä oli riittänyt iloa sotavuosinakin:

No. Sitä, en mä oikeestaan siitä niinko mul oli niinko vaatteita koska niinko mä sanoin aikasemminki, että ko äiti oli semmosessa kangasalan kaupassa ni kyllähän mä mul oli siel takkikii tietetty kotona et kyl ne tulivat sitte isä ilmeisesti pakkas ne koriin, että mul oli aika hyvä en mie tiijä antaa mennä nin sanottu ulsteri kyl mä hyvissä vaatteissa olin sen aikaisesti.¹³³⁴

Viipurilaishaastattelujen kohdalla voi pohtia, missä määrin pula vaateista iski juuri heidän omanarvontuntoonsa. Olihan Viipuri tunnettu suurista vaatetusalan yrityksistään sekä lukuisista vaatturi-, ompelimoiliikkeistään,¹³³⁵ joiden asiakkaat tulivat kauempaa maaseudulta asti.¹³³⁶ Aiemmin ”hyviin vaatteisiin” tottuneen Alinan vaatetyytyväisyyttä himmensivät nopeasti kuluvat paperikengät.¹³³⁷ Viljami sanoitti huonon vaatetuksen merkitystä itselleen ja karjalaisuudelleen muiden silmissä. Hänen ollessaan Hämeenlinnassa sodan jälkeen vaateköyhyyteen oli liittynyt häpeää:

Viljami: Hämeenlinna on jossain mielessä jäänyt kyllä minulle vähän niinkun ikävänä paikkana mieleen, juuri hämäläisen kansanluonteen piirteitten johdosta.

Tony: Mikä siitä teki tällöisen negatiivisen?

1333 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1334 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1335 Viipurin taloushistoriasta kirjoittaneen Matti Lakion mukaan vuonna 1938 suurimpiin työllistäviin teollisuusyrityksiin kuuluivat Karjalan puku Oy, Puku-Keskus Oy, Suomen Lakkitehdas Oy, Viipurin Puku ja Viipurin Lakki- ja Käsinetehdas. Kangas- riikama- ja asusteliikkeitä oli yhteensä 105 ja kenkäkauppoja yhteensä 34. (Lakio 1978, 174, 190.) Monia vaatetusalan liikkeitä sijoittui myöhemmin uusiin kotikaupunkeihin, esimerkiksi Lahteen pitkälti toistakymmentä (Huovila 1996, 64, liitteet).

1336 Esim. H:KS/K:6 (Nainen s. 1928, Valkjärvi); H:KS/K:11 (Nainen s. 1912, Sakkola).

1337 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

Viljami: Ei siinä, tuli oikeemmin minun mielestä esille se, että he ovat jotenkin varakkaampia, silloin sodan jälkeen meikäläiset oli vähän semmosia, jos ei nyt ihan ryysyläisiä ni kuitenkin köyhemmin pukeutuneita. Tää tuli erittäin selvästi esiin ja se on jäänyt, jäänyt niinkun melkein päällimmäiseksi, kyllä sit se kansanluonne, tai heimon luonne, öö suhtautumienn Karjalan heimoon on ollu vähän semmosta jäykkää.¹³³⁸

Kunnallisen avustuksen varassa eläminen oli ollut varsinkin nuorille häpeällistä ennen sotaa, mutta sodan aikana avun varassa eläminen laajeni koskemaan muitakin kuin köyhiä.¹³³⁹ Sodan aikana vähistä materiaaleista tuli helposti vaihdannan väline. Alinan muistelussa nousee esiin sodan aikana yleinen kaupankäynti materiaalihyödykkein: Alinan äiti oli saanut vuokratua perheelle asunnon verhokankailla.¹³⁴⁰ Laimin muisto avaa muiden avun varassa olemisen ja vaatteiden puutteen konkreettisuuden kokemusta. Hän oli saanut yllättävän lahjoituksen, mikä oli suonut mielihyvää mutta myös hämmennystä yllättävästä ystävyyden eleestä vierailta ihmisiltä. Hän oli saanut kutsun kahville hyväosaiseen, paikallisesti tunnettuun perheeseen ja saanut heiltä lahjoja. Lisäksi kaupunginjohtajan tytär oli antanut hänelle lahjaksi samettipuvun ja silkikerraston, mikä oli merkinnyt haastateltavalle ”juhlaa”.¹³⁴¹

Käytännöt vaatteiden mukaan ottamisessa vaihtelivat varallisuuden ja kulkuvälineen mukaan, samoin käytännöllisyys ja lähtöhetkellä ennakoitu tarve ohjasi esinevalintoja. Lainan isoveljen kesätyörahoillaan äidilleen lahjaksi ostama turkki jäi Viipurin kodin komeroon: ”Äiti ei - - ajatellut voivansa ottaa turkkia härkävaunuun mukaan.”¹³⁴² Asujen merkitykset joutuivat uudenlaiseen puntariin. Inkeristä perheen turkin Viipuriin ja sieltä evakkoon mukaansa ottanut Oili kertoi, kuinka turkki oli herättänyt evakkopaikkakunnalla kateutta. Turkin hyvälaatuisesta samettivuorista tehtiin hänelle sitten leninki.¹³⁴³ Talvisodan vuoksi menetetyn vaateomaisuuden myötä kaupunkilaiset evakot joutuivat jättämään hyvästit entiselle elämäntyyliin, mutta mahdollisuuksien mukaan sitä pidettiin yllä, ja muodikkaallekin pukeutumiselle ilmeni tarvetta.

1338 H:KS/V:27 (Mies s. 1922).

1339 Stark 2005, 35.

1340 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1341 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1342 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1343 H:KS/VM:3.

Pirkko Sallinen-Gimplin mukaan evakoita vastaanottaneen väestön keskuudessa, varsinkin sodan alkuvaiheissa, ilmeni monin paikoin etnosentrisiä asenteita, jotka kohdistuvat vaikkapa pukeutumiseen. Esimerkiksi Laatokan karjalaisevakkojen vaatteita voitiin pitää vanhakantaisina ja vieraina. Miesten pukeutumisessa kiinnitettiin huomiota ”venäläisiin piirteisiin”, kuten ortodoksien tapaan pitää paitaa housujen päällä tai maaseudulla yleiseen tapaan käyttää puolitakkia ja huopatossuja. Naisten pukeutumisessa huomiota kiinnittivät päiliina, esiliina, röijyt ja ”rynkkyhameet”. Lisäksi pukeutumisen väreihin tai jopa naisten pukeutumiseen ”liian hyvin” saattoi joku kiinnittää huomionsa jonkinlaisena merkinä liiallisesta huolettomuudesta ja tuhlaavaisuudesta. Evakkojen katsottiin kiinnittävän pukeutumiseensa erityistä huomiota niin arkena kuin pyhänä. Karjalaisten pukuperinteen katsottiin mukautuneen nopeasti paikkakunnalla vallitsevaan pukeutumistapaan.¹³⁴⁴ Toisenlaisia olivat viipurilaisten pulmat, ja evakkopaikkakuntien asukkaiden vieroksunta saattoi kohdistua pukeutumisen kaupunkilaisuuteen.

Viipurilaisuus vaatetuksessa saattoi merkitä eräänlaista perittyä kaupunkikulttuurista pääomaa. Anna-Liisan tytär oli pukeutunut juhliin isoäitinsä pukuun:

Heitä oli sitte istumassa näitä hienoja naisia jossakin ravintolassa ja yks ja toinen kerto sit että kenen kenen Marimekko siellä sitten lukee kenen mistä mitäkin luki sitte, ni mun tyttäreni sanoi että tämä mun pukuni on viiskymmentävuotta vanha se on mun isoäitini juhlapuku ja se on tehty Viipurin hienoimmassa ateljeessa. Pistte. Hän sanoi et sen jälkeen kukaan ei enää sanonukaa että lukeeko niillä Gardier tai mitä niillä lukee vaatteissa.¹³⁴⁵

Vaatetusmuistot ovat olennainen osa niin siirtokarjalaisten kuin muiden suomalaisten sotakokemuksia. Vaatetuksen symbolista luonnetta vahvistivat omaisuuden menetys sekä puutteen ja pulan paheneminen. Muistot liittyvät entisen kaupunkilaisen vaatetusstandardin ylläpitämiseen ja uusien vaatteiden saamiseen liittyviin elämyksiin. Tulijoiden poikkeavaan pukeutumiseen kiinnitettiin huomiota.

8.9. Kaupunkilaisina maaseudulla

Sodan alkaessa siirtoväeltä edellytettiin osallistumista työntekoon ja poikkeusyhteiskunnan rattaiden pyörittämiseen siinä missä muiltakin. Kotirin-

1344 Sallinen-Gimpl 1994, 191.

1345 H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

taman lisäksi rintama, velvoitetyöt poissa kotoa ja koulunkäynti ovat konteksteja, joiden puitteissa kasvoi toimijuuksia, yhteisöjä ja vertaisryhmiä, Viipurilaisten evakkojen kokemuksissa oli erityistä se, että kaupunkilaisina he saattoivat asettua maaseudulle, mikä saattoi vaikuttaa evakkopaikkakunnan asukkaiden suhtautumiseen heihin. Aineistoni muistelijat olivat olleet talvisodan aikana suurimmaksi osaksi evakossa maaseudulla. Kaupunkilaista henkilöä, jolla oli työ, ei Hiljan mukaan välttämättä edes mielletty evakoksi.¹³⁴⁶ Sota-aikana toimijuus oli ehdollista: henkilön oli tehtävä valintoja niiden muutosten ja velvoitteiden edessä, joihin ei itse voinut aina vaikuttaa. Viipurilaisista kertojista vain Hilja ja Vieno kertoivat osallistuneensa palkkatyöhön jo ennen talvisotaa,¹³⁴⁷ ja suurin osa haastateltavistani oli ollut sodan alkamisen hetkellä joko koululaisia, opiskelijoita tai töissä perheensä yrityksessä tai sukunsa maatilalla. Aineistoni evakkoon lähteneet viipurilaiset pääsääntöisesti sulautuivat evakuoinnin alussa maaseudulla muun siirtoväen joukkoon, mutta talvisodan jälkeen hakeutuivat myöhemmin mahdollisuuksien perässä eteenpäin kaupunkeihin ja taajamiin.

On kiinnostavaa, miten viipurilaiset kiinnittivät itse huomiota kaupunkilaisen ja maanviljelysväen välisiin eroihin muistelussa. Esimerkiksi Maila toi esiin härkävaunun olleen tarkoitetun vain maanviljelijöille,¹³⁴⁸ minkä voi tulkita niin, että Maila erotti itsensä maanviljelijöistä: ”Toiset männiit härkävaunu ja kellä oli eläimiä, niin ne oli siellä lehmii kans härkävaunus, mut me oltii tavallises vaunus. Nehä ol vaa semmosii puuistuimii kaikki.”¹³⁴⁹ Muistot evakkopaikasta maaseudulla jäivät mieleen erityisinä lapsuudenkokemuksina. Maalainen asuinympäristö ja tavat poikkesivat omasta viipurilaiskodista. Maalaistalon ympäristö saattoi tuntua jopa eksoottiselta niille lapsille, jotka eivät olleet maaseudulla juurikaan olleet. Maanviljelijöihin peilaamalla Raili-kin toi esille oman perheensä kaupunkilaisuuden muistellessaan ensimmäistä pysähdyspaikkaa, jossa evakkoon lähtijät joutuivat odottamaan varsinaista yöpymispaikkaa. Talon, ”suuren herraskartanon”, emäntä oli toivonut nimismieheltä kahta naishenkilöä, joista toisen olisi ottanut piiksi eli palvelijan työhön:

Me katottiin vaan toisiamme me sanottiin et me ollaan kaupunkilaisia ja ja me nyt kaikki oltais ainakin perheet yhdessä. Siin oli kaks rouvaa joil kummallakin oli

1346 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

1347 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1348 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1349 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

semmonen rippikouluikänen tyttö, he oli kaupunkilaisia, ihmisiä, kotirouvia ja sin sit siin oli kaks vanhaa rouvaa vielä jotka oli leskiä et ei ei meistä semmoseen oo mut kun se oli jo ilta niin me sanottiin et eiks me nyt jossain saada tääl olla yötä -
_1350

Railin evakkomatkakuvauksen läpäisee kokijan kaupunkilaisuus ja ajatus omasta erilaisuudesta suhteesta evakkopaikkakunnan maanomistajiin. Kaupunkilaisen kotirouvan ei ollut soveliaasta ryhtyä evakkopaikassa piiaaksi.¹³⁵¹

Yksi siirtokarjalaisen kertomuksen keskeinen piirre on evakkojen kohtaama torjunta ja hyljeksintä samoin kuin koetut kulttuurierot. Kirjallisissa muisteluissa on kuvattu vastaanottaneiden evakkopaikkojen suoranaista julmuutta,¹³⁵² mutta aineistoni muisteluissa nämä muistot ilmenevät hajanaisemmin. Railille oli jäänyt evakuoinnista varsin vahva muisto. Kokemusta oli siivittänyt jo junamatkan aikana alkanut epämurkavuus, joka näytti jatkuvan yhä määränpäässä Kalvolan Iittalassa. Hämäläinen maalaiskylä oli entuudestaan tuntematon. Raili muistelee pitkän kertomuksen muodossa perheensä saapumista maalaistaloon. Kertomus on usein kuullun evakkonarratiivin kaltainen: ensimmäisessä evakkopaikassa tulijoihin suhtauduttiin väheksyvästi.¹³⁵³ Jännitteinen kohtaaminen pakkakuntalaisten ja tulijoiden välillä, isäntäväen varominen ja oman kodin jättämisen tunteiden pohtiminen sekä maakunnallisten erojen osoittaminen muodostuivat jo 1940–1950-lukujen vaihteessa keskeisiksi teemoiksi evakkoutta sanoitettaessa.¹³⁵⁴ Evakkouden kokemukset käsittävät muun muassa ulkopuolisuutta ja torjuntaa suhteessa kyläläisiin vieraassa ympäristössä, pitkittynyttä suojaan pääsyn odottelua ja muiden tiellä olemisen tunnetta.¹³⁵⁵ Railin kokemat vaikeudet johtuivat yksittäisten, paikallisten ihmisten haluttomuudesta auttaa, ja päätöksenteko oli hämäläispaikkakunnalla patriarkaalisen hierarkkista ja jäykkää. Railin hyvin yksityiskohtaisesta muistelusta ilmenee, että kun apua viimein saatiin, se osoittautui maatalon isännän toiminnan ja nimismiehen päätösten ansioksi:

- - ja sit tuli tää [sukunimi] isäntä itse sinne ja hän oli sit vähän niinkun vihanen niille naisihmisille et miks ne ei ollu mitään järjestäny ja nää naiset sano et ei he jouda ja tää [sukunimi] isäntä sit meni ja sano et onhan täällä isompikin huone ja

1350 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1351 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1352 Savolainen 2015, 306.

1353 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1354 Waris et al. 1952, 239–240.

1355 Raninen-Siiskonen 1999, 153.

hän ihan potkas näin yhen huoneen oven auki ja siel oli suuri sali mut se oli aivan kylmä ja hän sano et miksei tätä ole lämmitetty siellä oli sit joku vanha pappa nähtävästi joku setä mies siellä talossa ni hän sano että: ”Tytöt sano, että ei sitä lämmitetä!” No tää oli jotenki hermostunu tää isäntä ja hän kysy et ollaanks me saatu mitään ruokaa, no me sanottiin et me on syöty omia eväitämme tässä et minne me oikein saatas majottua et se olis meist nyt ihan ensimmäiseks tärkeä asia. No hän sano että kun siitä junasta se oli niin iso pitkä juna ja sit on purettu sinne niin paljon ihmisiä eikä oikein tiedetä et mihin mihin ketäkin majotettas, että majapaikkahan se täytyy jokaiselle saada, ja sinneki oli tullu muualta vissiin kai Helsingistä ihmisiä tuttaviansa luokse tai sukulaistensa luokse. Sehän oli suurmaanviljelyspitäjä ja hän sano että kyl teijän täytyy ruokaa saada, että kansakoululla on ruokaa, mutta hän lähettää sieltä ja sitte siel tuli pari semmosta keskenkasvusta poikaa, jotka toi sitten semmosilla isoilla maitokannuilla jotain soppaa se oli, en muista, mut et se oli varttumista iltaan asti sitte siinä - ¹³⁵⁶

Menettely, jolla päätettiin Railin perheen sijoittumisesta, kertoo patriarkalisesta päätöksentekomallin vaikutuksesta evakkopaikkakunnalla ja yhteiskunnassa. Ainakaan kuvatussa tapauksessa isäntäperheen naisilla ei ollut päätöksessä kovin suurta sanansijaa, vaan lopullinen päättävältä oli juuri isännällä ja viranomaisilla. Evakoiden asiat järjestyivät siis ennen pitkää nimenomaan isännän avulla, mutta jännitteet ja vaikeudet olivat nousseet esille evakkopaikan ”naisväen” kanssa. Toisaalta kaupunkilaiset evakot joutuivat vierestä seuraamaan isäntäväen kinastelua siitä, minne evakot majoinnetaisiin. Kinastelu evakoiden sijoittamisesta kuvastanee ensisijaisesti evakuoinnin järjestelmällisyyden puutteita. Määränpäessä osoitettu epäusko kuvitellun yhteisön suomalaisten yhteen heimoon, karjalaisiin, tuntui erityisen loukkaavalta kriisitilanteessa. Tällaisia sodan yhteisöä jakavia vaikutuksia ei koko maan tasolla välttämättä heti tiedostettu. Kotoinen muukalaisviha rakentui monen tekijän summana, mutta viimeistään evakkojen saapumisen myötä sotatilan merkitys siviileille konkretisoitui. Lisäksi tilannetta pahensivat evakkomatalla rikkoutuneet yksityisyys ja oman tilan hallinta. Ajan mittaan lisääntyneet tilanahtaus, väsymys, nälkä ja lämmön tarve olivat sodan muistelukerrontaan sisältyviä tyypillisiä kokemuksia.

Railin muistelussa tulijat joutuivat odottamaan tietoa pysyvämmän asunnon saamisesta päiväkausia. Mattin kokemus evakuoinnista Hämeeseen oli verrattuna Railin muistelemaan verraten myönteinen, ja evakkopaikan nopeaa järjestymistä tilanteen äkillisyyteen nähden hän piti verrattain onnistuneena.¹³⁵⁷ Miljalla oli vain vähän hyvää sanottavaa evakkokokemuksistaan Hämeestä, jossa hän oli vanhempineen asunut opettajaperheen luona.

1356 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1357 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

Opettajan vaimo oli närkästynyt siitä, että evakot olivat pyytäneet saada paistaa itse leipänsä, sillä evakot eivät olleet tottuneet kovaan leipään. Rouva oli todennut ”hyvin kalsalla äänellä”: ”Liottakaa, onhan teillä aikaa.” Opettajan vaimo oli kehonkielellään ilmaissut valtaa suhteessa tulijoihin pitämällä käsiä puuskassa, mitä haastateltava imitoi haastattelussa omilla käsillään. Muiston kehollisuus tulee esille affektiivisen muiston yhteydessä. Koulun opettajat olivat myös vieneet evakkojen maidot maitotonkasta ja laittaneet vettä tilalle. Lisäksi Amerikan avustuksesta olivat kyläläiset käyneet ”ottamassa parhaat päältä”, ja tämän jälkeen vasta evakot olivat saaneet valita avustuksista heille tarkoitettuja vaatteita.¹³⁵⁸

Vaikeat kokemukset eivät muisteluissa liittyneet ainoastaan evakossa oloon vaan myös muihin sodan tuomiin muutoksiin. Isän työn mukana muuttaneen Anna-Liisan mukaan tammisaarelaiset vastustivat varuskunnan paikkakunnalle tuloa, vaikka muistelijan mukaan paikalliset liikkeet hyötyivät uusista asiakkaista. Anna-Liisa ei maininnut kokeneensa vastaavaa torjuntaa enää muualla.¹³⁵⁹

Näkyvimmin vastakkainasetteluja ilmeni suomalaisten ja venäläisten välillä, mutta toisaalta näyttää siltä, että suhtautuminen venäläisiin oli kaksijakoista. Venäläisviha liittyi viholliskuviin, joita sotapropaganda lietsoi, mutta toisaalta sotavangeista puhuttiin myötätuntoisesti. Jotkut haastateltavat käyttivät ryssä-sanaa. Laina tuntui olevan pahoillaan siitä, että hän oli ”kipeässä vaiheessa” jättänyt lapsilleen ”hyvin negatiivisen kuvan” venäläisistä. Kipeällä vaiheella hän tarkoitti aikoja, jolloin esimerkiksi lotat ja veteraanit kohtasivat kirpeää arvostelua. Venäläisten ryssittely osui myös karjalaisten omaan asemaan. Evakkokirjallisuus on tuonut laajemmin esille siirtokarjalaisten vähättelyn ja nimittelyn, ryssittelyn, jota ilmeni laajasti koko siirtoväen kokemana. Erojen rakentaminen ja kiusaaminen ei ole ollut tavatonta suomalaisissa paikallisyhteisöissä, vaikka juuri evakot saattoivat kokea erityistä arvostelua uusilla paikkakunnilla.¹³⁶⁰ Aineistoni muistelijat pyrkivät sivuuttamaan kokemansa vähättelyn. Leakin totesi, että häntä ja muita sisaruksia oli haukuttu karjalanmurteen vuoksi ”vaikka miksi”, mutta hän ei ollut ottanut asiaa sydänjuuriaan myöten.¹³⁶¹ Evakot joutuivat kestäämään paljon ja hillitsemään

1358 H:KS/V:35 (Nainen s. 1921).

1359 H:KS/V:25 (Nainen s. 1925).

1360 Malinen & Tamminen 2017, 341.

1361 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

itseään ja mielipahaansa tilanteessa, jossa he olivat riippuvaisia muiden avusta.¹³⁶²

Evakkonarratiiviin on kuulunut omaan ryhmään kuulumisen tunnetta rakentanut keskinäisten kokemusten vertailu. Negatiivisten ja positiivisten evakkokokemusten vertailu on nostanut esiin eri syistä tapahtunutta, erias-teista syrjintää ja torjuntaa mutta myös siirtoväen osakseen saamaa myötätuntoa.¹³⁶³ Kautta linjan aineistossani puntaroitiin eri paikkakuntien ja talojen osoittamaa kohtelua. Muistot eivät olleet mustavalkoisia, ja kielteisistä kokemuksista huolimatta haastateltavat halusivat nostaa esiin ensisijaisesti omia myönteisiä kokemuksiaan, minkä tulkitsen olleen osa selviytymistä sodan ajan vaaroissa ja koettelemuksissa. Laimi ja Anna-Liisa toivat esiin hyvin sujunutta evakkoaikaa, ja myöhemmin he olivat olleet aktiivisia karjalaistoiminnassa. Anna-Liisa koki, ettei ollut niin vahvasti karjalainen, vaikka harrasti karjalaisia käsitöitä ja Karjala-seuraa. Häntä oli pyydetty mukaan esimerkiksi museolle esittelemään taitojaan.¹³⁶⁴ Martta sen sijaan kertoi evakkoajasta ainoastaan äitinsä ja nuorempien sisarusten näkökulmasta, hänen oma aikansa oli sujunut Punaisen Ristin tehtävissä. Varsinaiset evakkokokemukset häneltä puuttuivat.¹³⁶⁵ Omien muistojen sovittaminen perheen kautta hegemoniseen sopeutumiskertomukseen mahdollistaa muistelijan tuoda esille oma sopeutumisensa ja tuntea kuuluneensa selviytyjiin. Usein toistuva, kerrottu kokemus ”huutokaupattuna olemisesta” tulee tunnistettavasti esille aineistossani Railin ja Mailan muistelussa.¹³⁶⁶

Ikävät kokemukset evakkomatalla ja evakossa liittyivät yksittäisiin henkilöihin ja tapahtumiin paikkakunnalla, eikä huonoja kokemuksia paikallisista pyritty yleistämään, pikemminkin päinvastoin. Muisteluaineistossani on runsaasti kuvauksia lämpimistä ihmissuhteista ja tuttavuuksista evakkopaikkakunnilla. Niitä evakkopaikkoja, joissa oli syntynyt myönteisiä ihmissuhteita, haluttiin nostaa esille erityisen arvostavasti ja kiittollisina, vastaavasti ikävät esimerkit haluttiin esittää yksittäisinä esimerkkeinä.¹³⁶⁷ Vastavuoroisuus selviytymiskeinona johti hyviin suhteisiin. Ne ilmenivät myöhemmin

¹³⁶² Savolainen 2015, 307.

¹³⁶³ Tepora 2018, 57–58.

¹³⁶⁴ H:KS/V:18 (Nainen s. 1925); H:KS/V:24 (Nainen s. 1925).

¹³⁶⁵ H:KS/V:12 (Nainen s. 1918).

¹³⁶⁶ H:KS/V:16 (Nainen s. 1926); H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

¹³⁶⁷ H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/K:2 (Nainen s. 1904); H:T/V2:2 (Nainen s. 1927).

kirjeenvaihtona ja kyläilyinä vielä vuosikymmenten jälkeen.¹³⁶⁸ Ystävyyssuhteet evakkojen ja isäntäperheen välillä saattoivat olla elinikäisiä ja jatkoa seuraavaan sukupolveen.¹³⁶⁹ Vastavuoroisuuden rakentamisessa auttoi evakkojen työpanos. Esimerkiksi Elna ja hänen miehensä olivat istuttaneet loviisalaisen perheen pellolla perunoita.¹³⁷⁰ Railin isä valmisti vaatteita vuokraisännälleen.¹³⁷¹ Evakkojen oli tehtävä työtä ja osoitettava osallisuutensa kansakunnan rakentamiseen ja puolustamiseen. Toisten nurkissa elettyäessä oli alistuttava omistajan vaatimuksille.¹³⁷²

Talvisodan päätyttyä olot vakiintuivat vähitellen. Railin perheessä pääsy eversti Marjasen huvilalle, väljempiin tiloihin nosti perheen elämänlaatua. Perheen naiset alkoivat paistaa piirakoita isäntäperheelleen vieraanvараisuuden ja vastavuoroisuuden osoittamiseksi. Perheen selviytymiskeino oli isän korkea ammattitaito ja vastavuoroisuus. Perhe sai jäädä ensimmäiseen evakkopaikkaan vielä joksikin aikaa. Talvisodan alkupuolella Railin vanhemmat olivat saaneet ”erikoisluvalla” käydä hakemassa omaisuuttaan Viipurista. Tärkeä esine isän ammatinharjoittamiselle oli ompelukone. Isä halusi tulla omillaan toimeen, eikä sen vuoksi hakenut avustuksia vuokranmaksuun edes huvilan omistajan sisaren kehotuksesta. Eversti oli vapauttanut perheen vuokranmaksusta, ja kiitokseksi siitä isä oli ommellut everstille uudet housut. Raili painotti, että perhe oli pyrkinyt tulemaan omillaan toimeen.¹³⁷³ Evakko ei saanut jäädä laakereillaan lepäämään, vaan oma paikka oli lunastettava ahkeruudella ja hyödyksi olemisella.¹³⁷⁴

Maaseudulla kaupunkilaisuuteen saatettiin kiinnittää erityistä huomiota. Maila tuo esille omaan kaupunkilaisuuteensa kohdistuneet asenteet Nakkilassa. Talon väkeen kuuluneet henkilöt olettivat, ettei Maila osaisi viipurilaisena tehdä maatalon töitä. Talon emäntä oli esimerkiksi epäillyt Mailan kykyä selviytyä puiden hakemisesta. Myöhemmin naapurin miehet olivat kommentoineet hänen osaamistaan hyväksyvästi:

Mie olin siel pellolla töissä, nii ne luul et ko mie oon viipurilaine, niin mie en ossaa tehä mittää, semmosii maatöitä. Niin mie sit sanoin Pekal, ko Pekka ol nuor poika, hän joutu 17-vuotiseks isännäks, ko toiset käivät kouluu Porissa. Ku siel piettii ne

1368 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1369 Sallinen-Gimpl 1987 & 1994.

1370 H:KS/V:34 (Nainen s. 1915).

1371 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1372 H:KS/V:18 (Nainen s. 1915).

1373 H:KS/V:16 (Nainen s.1926).

1374 Esim. Stark 2011, 246.

hevoset aina et ne lainasiit ne. Ne joil ei olt hevosta mökkiläiset nii. Sit ne olt sanoneet Pekalle. Pekka sit sano et hänen pitäs saaha haravoimaan heinät, karikkeet. Mie sanoin, tuo tän se harava, niin miepäs lähen yrittämmää. En mie virkkanut et mie ossaan tehä mittää. Mie menin sinne niin Kivelän pojat tai miehet ol tulleet, sanoneet Pekal, kuule en tiiä mitä hää oppint on, siul evakko tekemään, mut ei oo siun pellollais niin hyvää työmiestä ollu ku ei siel oo yhtää karhikkeita siellä pellolla. [Nauraa] Pekka sit sano miulle, nyt siun pittää ruveta sanomaa hänelle, että mitä sie oikeen ossaat tehä. Mie sanoin, et miu pittää sannoo siul, et mie ossaan tehä kaikkii, mitä vaan.¹³⁷⁵

Mailan taidot havaittuaan talon poika oli todennut: ”Kyl sie näköjää oot teht kaikkii töitä!” Kaikki aineistoni haastateltavat, jotka olivat olleet evakossa maaseudulla, hakeutuivat kuitenkin välirauhan aikana kaupunkeihin. Sieltä löytyi sukulaisia, tuttavias sekä opiskelu- tai työpaikka. Maila kiteytti selviytymisensä kirkastuneen Tampereella, jonne perhe muutti:

Sit se alko taas se elämä, elämä jatku. Ja olhan sitä tavaraa, mut ei olt mittää. Toinen käs ol tyhjä, toises ei olt mittää. Mut hyvin alku mäni, että vähänki ku sai, nii kaiku piti kunnossa, nii hyvin me pärjättiin sitte. Kyl siin on pitänt paljo tehä töitäkii.¹³⁷⁶

Vähään tai olemattomaan tavaraan tyytyminen ja olojen koheneminen kovalla työllä kodin ja omaisuuden menetyksen jälkeen on Mailan muistelussa keskeinen kokemus selviytymisestä. Hänellä oli vielä vuosikymmenten jälkeen muistelussa tarve osoittaa oma kyvykkyytensä työllä ja osaamisella paikkakunnan asukkaille. Ajan ilmapiirissä korostettiin ”oikeaa asennetta, ahkeruutta sekä avointa ja elävää ilmettä julkisilla paikoilla”,¹³⁷⁷ ja tämä ilmeni Mailankin selviytymisen avainkokemuksessa.¹³⁷⁸

8.10. Rooleja, toimijuuksia ja samastumiskohteita

Sota mullisti ihmisten arjen järjestyksen ja sosiaaliset suhteet, mikä näkyi korostuneesti evakkomatkoilla. Poikkeusyhteiskunnan kansalaisuudet ja kautuivat: oli velvollisuuksiaan suorittavia perheenjäseniä ja autettavia, toiminnan kohteina olevia vanhuksia, lapsia ja sairaita. Yhteiskunnan taholta asetetut roolit ja lakisääteiset velvollisuudet kiertyivät kaikki yhteisen isänmaan puolustamiseen ja kotirintaman reproduktioon. Yksilön täydellisen vapaa tahto tai poikkeavat valinnat eivät olleet mahdollisia ilman rikosvas-

1375 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1376 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1377 Haikari 2006, 284.

1378 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

tuuta. Varttuessaan pitkän sodan aikana nuoret menivät töihin työvelvollisina. Työtoiminnasta oli säädetty laki jo kesäkuussa 1939, ja talvisodan alkaessa laki määräsi kaikki 17–60-vuotiaat työikäiset kansalaiset tuottavaan ja sotaponnisteluja tukevaan työhön. Jatkosodan aikana tuotantokamppailun kiristyessä lakia laajennettiin koskemaan 15–65-vuotiaita. Talkoita ja työvelvollisuustöitä järjestettiin esimerkiksi maaseudulla.¹³⁷⁹ Kotirintama ja rintama ovat olleet keskeisiä konteksteja hahmotettaessa sodan ajan toimijuuksia. Kontrasti näiden kontekstien välillä tulee esille muistossa, jossa talvisodan loputtua vasta 8-vuotias Lea näki isänsä saapuvan kotiin parrakkaana ja vaikeasti tunnistettavana. Isä oli kurkistanut jäisen ikkunan läpi kylmänä pakkasiltana, ja perhe oli luullut desantin kurkistavan sisään. Nuorempi sisar pelkäsi tämän jälkeen mennä isänsä syliin.¹³⁸⁰ Sodan aikana perheen roolit ja arki mullistuivat, ja julkisen diskurssin tasolla niihin kohdistui uusiakin odotuksia.

Perinteentutkija Kaija Heikkisen analysoimissa naisten omaelämäkerrallisissa sota-ajan muistoissa toiminta ja rintamalla olo lottana näyttäytyivät kirjallisissa kuvauksissa metaforiltaan ”lapsenomaisina”. Muistoissa omaa roolia ja tehtävää sovitettiin osaksi ”rintamaperhettä”. Kokemuksia on jäsenetty myöhemmin perheen rakenteiden ja kodin pohjalta. Muista rintamaperheen jäsenistä voitiin puhua äiteinä, isinä, veljinä, sisarina, tyttärinä ja poikina. Heikkisen tutkimissa elämäkerrallisissa teksteissä kirjoittajat ikään kuin näkivät toimintakenttäänsä laajennettuna kotina, ja he kuvailivat olojaan rintamalla kodinomaisuutta ilmentävin vertauksin.¹³⁸¹ Kuuluessaan lottajärjestöön, sotilaspoikajärjestöön tai mihin tahansa työyhteisöön nuoret saattoivat todellakin kokea kuuluvansa vahvaan yhteisöön. Vahva aktiivinen toimijuus yhteiskunnan ja siviilien hyväksi määritti heidän asemaansa.

Laina ja Hilja eivät toimineet rintamalla, mutta he ilmaisivat arjen muistelussaan aktiivista, joskin ehdollista toimijuutta. He olivat auttamassa ihmisten ja heidän tavaroidensa evakuoimisessa, toinen lottana, toinen viipurilaisen yrityksen palveluksessa.¹³⁸² Laina kuului Viipurissa talvisodan aikana pitempään viipyneisiin. Hän oli jo ennen sotaa toiminut pikkulottana. Talvisodan alkaessa evakkoon lähtivät ainoastaan perheen äiti ja pikkuveli, kun Laina jäi isänsä kanssa Viipuriin töihin. Valtion Rautateiden palveluk-

1379 Hytönen 2014, 39–40, 89–91.

1380 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

1381 Heikkinen 2012, 41–49.

1382 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

sessä työskennellyt isä toimi sotilasjunien veturinkuljettajana. Laina kertoi jääneensä Viipuriin ”väestöpäällikön suojeluksessa” pikkulottana avustamaan suojeluskuntalaisia evakuoinneissa.¹³⁸³

Kaislahden kartanon kokoamiskeskuksessa Lainan tehtävänä oli muun muassa evakkojen ruokailuissa avustaminen. Hän ei muistanut tarkasti, kuinka kauan hänen oleskelunsa Viipurissa kesti, mutta ”komento” jättää kaupunki tuli vasta Suomen armeijan perääntymisvaiheessa. Laina ilmeisesti viipyi muiden Viipuria puolustamaan jääneiden tavoin helmikuulle asti. Lähtö junalla kohti Varsinais-Suomea tapahtui toisen lotan kanssa. Lottatoverin perhe oli vastaavasti evakuoitunut Hämeenlinnan seudulle.¹³⁸⁴

Perheenjäsenten evakuoinnit sujuivat evakuoinneissa eritahtisesti. Vapaaehtoisissa avustustehtävissä toimineen Lainan kohdalla voi puhua viivästyneestä evakkomatkasta, joka suuntautui Perniöön äidin ja veljen luokse. Lottana toiminut Laina itse muisteli halunneensa jäädä Viipuriin, mutta toisaalta hän käyttää ilmaisuja, joiden mukaan hänet ”komennettiin” jäämään.

Matka tapahtui junalla ja kävellen. Laina oli pukeutunut lottapukuun eikä häntä ollut vielä määritelty varsinaisesti evakoksi. Viipuri oli juuri menetetty, mutta menetystä ei ollut vielä rauhanehdoilla virallistettu, vaan suomalaiset elivät odotuksen tilassa. Junan kyydistä oli jäätävä pois Kosken asemalla, josta oli vielä pitkä kävelymatka aiottuun määränpäähän.¹³⁸⁵

Asemapäällikkö neuvoi minua menemään, kun siinä Kosken aseman lähellä oli kerrostaloja, että siellä saisi yösijan, että aamulla pääsis sinne menemään. Kova pakkanen, olin lotta-asussa ja reppu selässä... [itkee] ja menin soittamaan ovikelloa. Sieltä tuli nainen aukaisemaan ovea. Minä en ennättänyt sanoa yhtään mitään. Hän näki, että mä olin lottapuvussa ja lottalakissa ja nuori. Hän kiljaisi vaan että ”Ryssä!”, ja vetäisi oven kiinni.¹³⁸⁶

Tulijoiden rinnastamiseen venäläisiin ja halventavaan ”ryssä”-sanana käyttöön kytkeytyi sotaan liittyvä viholliskuva, uhka. Tässä merkityksessä sanan yleistyminen ajoittuu Suomessa 1800-luvun lopulle ja sortovuosiin, jolloin avoimen vihamielinen venäläisvastaisuus yleistyi Suomessa ja rajaseutu pyrittiin puhdistamaan kaikenlaisista vieraista vaikutteista.¹³⁸⁷ Venäläiset eivät olleet suomalaisille vieraita, mutta jo sortokausina suomalaisten viranomais-

1383 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1384 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1385 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1386 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1387 Lähteenmäki 2012a, 23–24.

ten asenteet olivat kiristyneet ja rajasulku oli päättänyt pitkän rinnakkaiselon aikakauden muun muassa Kannaksen huvilayhdyskunnissa.¹³⁸⁸

Torjutuksi tulemisen muistossa Laina tuli tietoisemmaksi uudenlaisesta roolistaan. Tapahtuman ajallisesta etäisyydestä huolimatta vahva muisto sai kertojan itkemään haastattelutilanteessa. Lainalla oli edelleen muistissaan ikävä kokemus saapumisesta lottana kotirintamalle perheen evakkopaikkaan. Saapuessaan kotiinsa hänellä oli edelleen vahva maanpuolustusidentiteetti.¹³⁸⁹ Jälkikäteen hän luonnehti kokemustaan kasvattavaksi ja ajatteli ”ehkä tarvinneensa tällaista kokemusta”. Tämänkaltaiset selitykset selviytymisestä sota-ajan menetyksistä ovat olleet tyypillisiä niin evakkojen kerronnassa¹³⁹⁰ kuin viime sotien aikaa koskevassa kirjoittelussa.¹³⁹¹ Matka oli välitila, jonka aikana Laina ikään kuin muuttui lotasta enemmän evakoksi muiden määrittelyjen kautta. Perhe oli määränpää, ja tässä tapauksessa kokemus suuresta karjalaisesta perheestä tulee todeksi Hämeessä, eräällä maatilalla, jossa oven Lainalle avannut ”karjalaisemäntä” päästi hänet sisään turvaan. Laina kuvasi ”oman heimonsa” edustajan olleen ystävällinen:

Mä kävelin ja kävelin ja sitten mulla alko voimat jo uupua. Sitten mä näin yhdessä talossa valoa. Mä aattelin, että tonne mä menen nyt sitten pyrkimään-. ja mä menin ja koputin sinne. Ja siellä tuli karjalaisemäntä vastaan. Ja, ”voi lapskulta mistä sie tuut, mihin sie oot menossa?” Ja otettiin sydämellisesti vastaan. Heil oli aika ahtaat olot, mut siellä omia siirrettiin toisten lasten viereen ja miulle tehtiin vuode sinne ja sanottiin, et aamulla lähetään hevosella viemään minnuu etteenpäin. Et kyllä hyö tietää, missä se on ja kaikkee tällasta.¹³⁹²

Emäntä osoitti äidillisyyttä antaessaan Lainalle yösijan omien lastensa vierestä. Tässä pienessä tarinassa Lainasta tuli jälleen karjalaisen kotirintaman perheenjäsen. Tätä kokemusta oli edeltänyt vaikea paikkakuntalaisen kohtaaminen vieraana ja muukalaisena. Laina korostaa muistelussaan, että hänellä ei muutoin ollut negatiivisia kokemuksia. Rooli vaihtui Lainan kohdalla takaisin vielä talvisodan jälkeen hänen päätyessään jälleen muonituslotaksi Viipuriin. Tästä ajasta hän korosti hyvää yhteishenkeä kahdeksan lotan kanssa yhteisessä parakissa. Isänmaanhenki ja kotikasvatus auttoivat

1388 Vallankumouksen kriisivuosina 1917–1920 osa venäläisistä pakeni bolshevikkiallintoa ja luopui omaisuudestaan. He jatkoivat ulkomaille, elleivät sulautuneet entuudestaan maahan asettuneeseen venäläisvähemmistöön. (Leitzinger 2008, 260; Lähteenmäki 2009b, 294–295, 336–337.)

1389 Nevala 2019, 269–270.

1390 Savolainen 2015, 282.

1391 Haikari 2006, 307.

1392 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

Lainan mukaan niin yhteishengen kuin hyvän käytöksen ylläpitämisessä.¹³⁹³ Lainalle konkreettinen siirtymä rintamaperheestä omaan evakkoperheeseen oli eräänlainen rajan ylitys, lottien vertaisryhmästä karjalaiseen perheeseen siirtymisen kokemus, jossa samalla tapahtui pakotettu siirtymä aktiivisesta toimijuudesta autettavan evakon rooliin ainakin hetkellisesti.

Yhteisöön paikantumiset voivat vaihtua myös muistelun kronologisissa ja tilallisissa jäsennyksissä. Lainan kertomuksen kantava rakenne on lottana toimiminen. Alaikäisenä koettu evakkomatka lottana osoittaa kirjaimellisesti, kuinka tilanne ja olosuhteet olivat tehneet hänestä kahtalaisen. Hän oli ”suomalainen” isänmaan puolustaja ja evakko, toinen ”suhteessa kantasuomalaisiin”.¹³⁹⁴ Lainan kokemus rintamaperheen ulkopuolella, toiseen rooliin siirtymisen tilassa oli järkyttävyydessään painunut mieleen yli 70 vuodeksi:

Sirkka-Liisa: Se oli aika raju.

Laina: Sitä ei unohda koskaan, se oli karmee. No mä en voinu mitään muuta. Mä läksin kävelemään ja aattelin että mä kävelen niin kauan kuin jaksan. Ja oli kauhea pakkanen ja pimee. Ja jollakin lailla oli niin kauheen pimeetäkin ja autotie. Mä tiesin kyllä, mistä päin mun täytyy lähteä menemään ja [asemapäällikkökin] oli mulle selittänyt, että mistä se menee [niiskuttaa] ja mä läksin menemään. Sitten sieltä tuli, mä näin, että tulee kaks miestä vastaan, muttei ne mulle mitään sanoneet.¹³⁹⁵

Muistelija koki, että hänen lotan roolinsa olisi pitänyt helpottaa uudelle paikkakunnalle tuloa, mutta se ei tehnyt tilanteessa minkäänlaista vaikutusta paikkakuntalaiseen naiseen. Hierarkiaa evakkotyön ja paikallisen emännän välillä osoitti 15-vuotiaan Lainan lähettäminen yön selkään koettamaan uudelleen onneaan. Lainan muistossa korostuu hänen kokemuksensa pettymys kohteluun isänmaan puolustajana. Rintamaperheen ja kotirintaman välille saattoi muodostua kiulu muistelussa.

Saman henkilön näkeminen sekä rintamaperheen että kotirintaman jäsenenä vahvistaa osaltaan stereotyyppistä narratiivia sodan kokemuksista saaden henkilön näyttämään yhtä aikaa joko sankarilta tai uhrilta. Vastaavasti moni koki sodan aikana eri rooleja joko aktiivisena toimijana rintamalla tai passiivisena, pikemminkin autettavana evakkona tilanteesta ja sodan eri vaiheista riippuen. Elämäkerrallisen kertomuskokonaisuuden valossa samat henkilöt kokivat pitkän ajan kuluessa eri toimijuuksia esimerkiksi vastuun-

1393 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); ks. myös H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1394 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

1395 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

kantajina tai avunsaajina. Mielikuvissa nämä näkyvät herkästi ikään kuin toisistaan erillisinä, eri henkilöjä koskevinä.

Evakkous ei ollut välttämättä stabiili, koko sota-ajan kestänyt rooli sitä koskevan muistelukerronnan valossa. Evakkouden kokemukset olivat erilaisia ja evakkopositio saattoi myös vaihtua kotirintaman tai rintaman toimitukseen.

9 PALUUN JA LOPULLISEN LÄHDÖN MUISTOT

9.1. Puhdistusvimmalla rauniokaupunkiin

Sodan hegemonisen kertomuksen keskeistä sisältöä siirtoväen muistelukerronnassa on paluu pahoin sodan vaurioittamaan Viipuriin jatkosodan aikana. Viipuriin palasivat eri pituisiksi ajoiksi haastatelluista Helvi, Alina, Matt, Laina, Irja, Maila ja Lempi.¹³⁹⁶ Emotionaalinen suhde Viipuriin on keskeinen teema entisten viipurilaisten muistelussa. Tämä kiintymys nousi esille erityisellä tavalla silloin, kun muisteltiin paluuta talvisodan jäljiltä pahoin raunioituneeseen ja valloittajien välirauhan aikana asuttamaan kaupunkiin:

Ja kun me Tiiliruukin kautta sinne Talikkalaan tultiin. Kun joka paikka törrötti melkeen vaan sitä savupiippua. Kun ne itäiset kaupunginosat oli niin tuhoutuneet. Tää Itä-Toukolakin, kyl se pystyssä oli siellä, mutta pommit oli menny. Kyl mekin tyttöjen kanssa käytiin siellä Itä-Toukolan katolla, mut sinne päin meni, mut se pois tuleminen oli hankala. Se tuntu pieneltä, mut sit se tuntu hyvin rakkaalta.¹³⁹⁷

Varsinkin paluu Viipuriin on kirvoittanut vastaavia kirjallisia kuvauksia, joissa ryöväyty ja tuhottu kaupunkimaisema ikään kuin piirretään esiin tulijoiden nähtäväksi ”törröttävine piippuineen”, kuten TK-miesten koke-

1396 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923); H:KS/V:10 (Mies s. 1925); H:KS/V:22 (Nainen s. 1926); H:KS/V:5 (Nainen s. 1919); H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

1397 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

muksiin perustuvassa *Viipuria kohti* -propagandateoksessa (1941).¹³⁹⁸ Neuvostoliitto julisti Saksan hyökkäyksen jälkeen 22. kesäkuuta sotatilan, joka ulottui myös Viipuriin. Suomi katsoi olevansa jatkosodassa 25. kesäkuuta, ja tämän jälkeen 10. heinäkuuta 1941 Suomen armeija *siirtyi Moskovon rauhan rajan yli* liittolaisensa Saksan tuella.¹³⁹⁹ Suomen armeijan suorittama Viipurin takaisinvaltaus tapahtui elokuun viimeisenä päivänä 1941.¹⁴⁰⁰ Neuvosto-Venäjän uudet asukkaat olivat ehtineet elää Viipurissa puolentoista vuoden ajan, kunnes heidät evakuoitiin heinäkuun alussa.¹⁴⁰¹ Viipurin takaisinvaltauksen jälkeen syksyllä 1941 kaupungissa alkoi laajamittainen raivaus- ja siivoustyö: ensin oli purettava miinat ja poistettava muut vaaratekijät kuten sotakalusto, sen jälkeen syyskuusta alkaen suomalaisia alkoi palata kaupunkiin. Siivous- ja korjaustöihin määrättiin myös venäläisiä sotavankeja. Asuntoja oli tuhoutunut huomattava määrä jo talvisodassa mutta myös venäläisten ja neuvostoarmeijan perääntyessä kaupungista jatkosodan alussa. Lokakuusta alkaen noin 400 entistä viipurilaista, mukana työvalmiusnaisia ja lottia, osallistui kaupungin siivoamiseen ja desinfiointiin.¹⁴⁰² Lapsiperheitä ei alussa haluttu runneltuun ja vaaralliseen rauniokaupunkiin, mutta jatkosodan lopulla tilanne oli jo muuttunut raivausjoukkojen puhdistettua kaupunkia ja eliminoitua mahdolliset vaaratekijät. Lopulta 38 prosenttia entisistä asukkaista palasi.¹⁴⁰³

Vuoden 1942 alussa kaupungissa asui 9500 henkilöä, mutta siitä lähtien väkimäärä alkoi kasvaa tuhansilla siviilipalaaajilla.¹⁴⁰⁴ Viipuriin muutto toi oman lisämerkityksensä työntekoon, työskenneltiinhan nyt kertaalleen menetetyn ja takaisin saadun kotiseudun puolesta. Palaavalta siviiliväestöltä edellytettiin luvan lisäksi lavantautirokotusta, kahden viikon muonaa ja omia vuodevaatteita. Viipuriin paluun ideassa korostui jälleenrakennuksen, työn ja elämän takaisin raiteilleen palauttamisen tarve.¹⁴⁰⁵ Palaavien asukkaiden oli

1398 *Viipuria kohti* (1941). Vuonna 1941 ilmestynyt propagandateos sisältää kuvauksia, piirroksia ja valokuvia Viipurista osana ”Kannaksen vapautussotaa”, ja se keskittyy kuvaamaan pitkälti Viipurin valtaamista lännestä käsin jatkosodan alussa. Teos oli omistettu ”kaikeille niille joukoille, joiden kunniakkaitten taistelujen tulos on, että siniristilippumme jälleen liehuu Torkkelin linnan huipulla vapaan Karjalan vertauskuvana”. (Ks. Alkio 1941, 203; Ruotsalainen 1941, 228.)

1399 Juutilainen 2006, 140.

1400 Juutilainen 2006, 142; Hämynen 2013, 77.

1401 Shikalov 2013, 74–75.

1402 Hämynen 2013, 76, 78.

1403 Palomäki 2011, 224.

1404 Sormunen 2000, 49; Hämynen 2013, 80–81.

1405 Hämynen 2013, 80, 82–83.

oltava työkykyisiä. Kaikkiaan 15 500 palaajalla oli lapsia enimmillään 5000, ja heille oli järjestettävä koulunkäynti Viipurissa.¹⁴⁰⁶

Ensimmäisten palaajien silmiin piirtynyt kuva poltetusta ja ryövätyistä Viipurissa on kuvattu monissa teksteissä. Sanallistettu näky on yksi affektiivisimmista kohdista hegemonisessa Karjala-kertomuksessa. Paluuta Viipuriin ensimmäisten joukossa kuvanneiden propagandan kirjoittajilla oli tunteisiin vetoamisen tehtävä ja taito, olihan moni heistä kirjailijoita. Aikalaiskuvauksissa kaupungista käytetään ilmaisua ”kuollut kaupunki”,¹⁴⁰⁷ joka paluun myötä alkoi jälleen elää.¹⁴⁰⁸ Palaajat saattoivat pyrkiä kaupungin kanssa silmätyksin, ja Viipurin linnan ”hartiat” erottuivat tulijoiden maisemassa. Tienhaarassa-kin teollisuustoiminta alkoi elpyä ”tosin kovin raajarikkoisena”.¹⁴⁰⁹

Ymmärtääkseen ajan ja paikan suhdetta, kokijan täytyy yhdistää paikka historian jatkumoon ja omaan tarinaansa.¹⁴¹⁰ Näin inhimillistetty Viipuri muistuttaa esimerkiksi Kersti Bergrothin kuvaamaa hegemoniseen kertomukseen kuuluvaa sankarillista ja stoalaisen tyyntä suhtautumista.¹⁴¹¹ Näiden ilmaisujen valossa menneisyyden kaupunki näyttäytyi elävänä ja tuntevana mutta sodan tuhojen jälkeen elämänsä menettäneenä oliona; kehityskaarena, joka ilmaisi samalla asukkaidensa mielialoja. Tällainen paikan näkeminen vertauskuvallisesti elävän olennon kaltaisena on tapa kanavoida asukkaiden tunteita. Bergrothin mukaan juuri Viipuria oli mahdollista rakastaa melkein kuin henkilöä.¹⁴¹² Muistelijan, kaupungin entisen asukkaan, omat tunteet ja kokemukset vertautuvat ajattelevaan maisemaan, jota kirjallisuuden tutkija Hannu K. Riikonen on analysoinut Olavi Paavolaisen teksteistä. Maisema on Riikosen mielestä vertaiskuva ihmisen kokemuksesta ja täten maisema voidaan kuvata tuntevana.¹⁴¹³ Affektiiviset ja emotionaaliset yhteydet ihmisen ja paikan välillä voivat kehittyä esimerkiksi silloin, kun ihmisten ovat läsnä tiettyssä muistotilaisuudessa ja myös muistettavien poissa ollessa. Myös sodassa tuhoutuneet fyysiset paikat voivat jäädä eloon, olemaan läsnä muistin

1406 Tapio Sormunen (2000, 49, 80) toteaa, että ”tervetulleita Viipuriin olivat ensisijaisesti ’työkykyiset’, jotka saattoivat vaihtaa palaamisluvan pysyvään oleskelulupaun”.

1407 Viipuria kohti (1941).

1408 Hämynen 2013, 77.

1409 Sormunen 2000, 49; Komulainen & Gordon 2007.

1410 Korkiakangas 2004, 168.

1411 Bergroth 1951, 29–31.

1412 Bergroth 1971, 95.

1413 Kirjallisuuden tutkija Hannu Riikonen on hyödyntänyt analyysissään kirjallisuuden-tutkija Kai Laitisen ”ajattelevaa maisemaa” (Riikonen 1995, 117–121).

paikkoina.¹⁴¹⁴ Talvisodan aikana kaupunki oli tyhjentynyt asukkaista, paluun myötä paikka ikään kuin heräsi taas eloon, kunnes se jälleen ”kuoli”, mutta sen uudelleen herättäminen tapahtui muistojen myötä. Muistelu oli kuin haras uskonnollinen rituaali.

Kertomuksiin Viipuriin palaamisesta liittyy monenlaisia rituaaleja kuten paluun kertomukset. Sodan ajankohtaan linkittyy ajalle ominainen, modernista periytyvä siisteys- ja hygieni-ajattelu, jota pyrittiin levittämään muun muassa koteja ja kotiäitejä valistamalla.¹⁴¹⁵ Vallalla oli lähes patologinen puhtauden kulttuuri ja toistettu rituaalinen puhdistautuminen ”toisista”. Tämä ajatusmalli näyttää vahvistuneen ja kärjistyneen sodan oloissa ja muuntuneen eräänlaiseksi vihollisuuden vertauskuvaksi. Sodan jälkeisten muistojulkaisujen kirjoittajat käsittelevät sivukaupalla sitä, miltä kaupunki näytti ”venäläisten jäljiltä”, ja Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastateltavat kuvailevat sodan jälkeisen paluunsa Viipuria samassa hengessä.

Talvisodan vuoksi koettu omaisuuden menetys ja pommitetun kaupungin tuhot konkretisoituivat pian palanneille raivaajille. Lainan äiti oli lähtenyt takaisin jo syksyn 1941 siivousjoukoissa. Laina saapui Viipuriin äitinsä perässä ja kiteytti paluun itsestäänselvyyden: ”Me mentiin takas Karjalaan.” Hänen isänsä oli saanut siirron Viipuriin. ”Mökki” Johanneksessa oli edelleen pystyssä, mutta se oli kärsinyt pahoja vaurioita, eikä asuminen onnistunut ennen perusteellista korjaamista. Haastateltavat toivat esiin, että kaikki arvokas, esimerkiksi hellan renkaat, oli viety heidän poissa ollessaan. Laina kuvailee monien muiden tavoin talojen kärsineen ”puhdistamisista”. Toisaalta suojaisissa paikoissa talot olivat säilyneet hyvin, vihollisen ryöstelyiltä jopa paremmin kuin Viipurissa.¹⁴¹⁶ Lainaa ja tämän perhettä odotti kuitenkin näky tapettujen kotieläinten jäänteistä. Vaikka Lainalle Viipuri oli keskeinen, hän tuli samalla kertoneeksi naapurikunta Johanneksen mökin olosuhteista. Siivoukseen kului runsain määrin vahvasti emäksistä lipeää, joka oli syövyttävydestään huolimatta varsin yleinen, edullinen puhdistusaine. Ennen palajien tuloa rakennusten uunissa oli poltettu rikkiä lutikoiden ja torakoiden tuhoamiseksi.

Se oli kaikkein hauskinta, et siel oli varmasti ollu jotkut laverisängyt tai sellaset, koska oli varmasti ollut paperipulaa, koska keittiön katto oli laskettu ihan täyteen. Sie oli laskutehtäviä suoritettu. Ja mikä myöskin oli kiintoisaa, niin kaikki oven-

1414 Drozdzewski, De Nardi & Waterton 2016, 2; Peltonen 2003.

1415 Lähteenmäki 1995, 203.

1416 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

kahvat oli viety pois ja niis oli nahkahihnat. Ne oli siirretty varmaan parempaan talteen.¹⁴¹⁷

Lainan paluuseen vaikutti hänen isänsä työpaikan siirtyminen Viipuriin. Viipuri, Johannes ja Karjala ovat kertomuksessa sama asia: ”Me mentiin takas Karjalaan. Isä sai siirron Viipuriin ja sitten se meidän mökki oli siellä pystyssä ja oli tavattoman kurjassa kunnossa.”¹⁴¹⁸ Viipurilaiseksi itsensä mieltäneen lotan kokemuksessa koko Karjala oli tärkeä, mutta ei ollut mitenkään miellyttävää kohdata olosuhteita kotona Karjalassa. Äidin komeroon piilotama turkki oli hävinnyt. Laina etsi äitinsä kanssa hellanrenkaita läheiseltä ”kaatopaikalta” ja he löysivätkin sieltä ”jotakin”. Laina suhteutti kokemaansa yleiseen tilanteeseen ja etäännytti siten kokemuksiaan nykyhetkestä: ”No se oli pula-aikaa!” Isoisän puulaatikkoon kätkemät ”perhehopeat” olivat onneksaasti säilyneet. Hän totesi myös omien joukkojen polttaneen taloja vihollisen varalta, mikä sai toiminnan kuulostamaan siviiliasukkaan näkökulmasta turhalta. Kotipaikan muutos oli joka tapauksessa Lainaakin järkyttänyt:

Se oli kova matka. Et se ensimmäinen matka oli semmonen, joka järkytti. Se järkytti kaiken sen miten koko Karjala oli niinku tavallaan, en tiedä voisko käyttää sellasta sanaa ku raiskattu. Mutta joka tapauksessa mitään ei ollu korjattu. Kaikki oli vaan sitä et. Et se oli semmonen järkyttävä kokemus.¹⁴¹⁹

Laina työskenteli jatkosodan aikana lottana Viipurissa Papulan kasarmin kanttiinissa. Vuonna 1967 Laina pääsi jälleen Viipuriin työnantajansa Valion järjestämällä tutustumismatkalla. Tuolloin Lainan kokemaa järkytystä oli muuttunut kyynisyydeksi. Ajallinen etäisyys oli muuttanut hänen suhtautumistansa menetykseen.¹⁴²⁰ Menetys oli rikkonut kokemuksen kaupungista, joka rakentui mielissä uudestaan ehjäksi.

9.2. Sanallistettuja syitä paluille

Perheiden ja yksittäisten ihmisten henkilökohtaiset syyt palata Viipuriin liittyivät oman arkielämän järjestämiseen, mutta kerronnassa ne kietoutuvat myös hegemoniseen kertomukseen. Ihmissuhteet, perhe, aineelliset vaikeudet ja ruoan puute evakkopaikkakunnilla olivat konkreettisia, henkilökohtaisiakin motiiveja, mutta paluiden taustalla vaikuttivat myös ajan henki paluun

1417 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1418 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1419 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1420 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

velvoittavuudesta, erilaiset valtion asettamat velvollisuudet ja komennukset. Arkiset toimet tekivät sota-ajasta kerrottavampaa ja konkreettisempaa.

Alinalle konkreettinen ja tärkein syy palata Viipuriin oli kihlattu sekä tämän perhe. Kihlattu tosin oli suurimman osan ajasta rintamalla. Alina työskenteli kolme kuukautta ”arvioimislautakunnassa”. Siellä hänen tehtävänä oli kirjoittaa puhtaaksi viipurilaisten asukkaiden paluuanomuksia. Pariskunta avioitui jo jatkosodan aikana ja palasi Helsinkiin, mistä lapsuuden perhe oli saanut isän työtuttavien kautta asunnon.¹⁴²¹ Lempi palasi Viipuriin, sillä hän oli asunut ahtaasti Helsingissä sukulaistensa olohuoneessa. Lapsuuden koti esikaupunkialueella oli säilynyt, ja Viipurissa oli töitä.¹⁴²² Myös aikaisemmin Kannaksella lottana toiminut Helvi palasi. Hänen reittejään talvisodan jälkeen oli määrittänyt joko Lotta Svärd -järjestö tai työnantaja. Viime mainitun mukana, hän palasi ensin Pohjois-Satakuntaan suorittaakseen oppilasharjoittelunsa loppuun. Jatkosodan alkaessa Helvikin palasi taas komennukselle ja oli lääkintälottana Suomen armeijan mukana ylittämässä rajaa. Saatuaan tiedon Viipurin valtauksesta hän kertoo työskennelleensä lottana Venäjän vallan ajoilta olevassa Taupilan kartanossa ja poimineensa marjoja ”potilaille”, kunnes hänet farmasiaa oppineena komennettiin taas Viipuriin apteekkialan töihin. Helvi ei siis näin kertoen palannut Viipuriin niinkään omien henkilökohtaisten syidensä kuten perheensä vaan velvollisuuden vuoksi. Paluu luultavasti houkutti kuitenkin senkin vuoksi, että hänen äitinsä ja yksi veljensä olivat palanneet sinne syksyllä 1941. Veli oli ammatiltaan poliisi, ja hänen puolisonsa oli saanut luvan perustaa parturiliikkeen. Kasvavassa kaupungissa tarvittiin erilaisia palveluja. Veljen talo oli edelleen kunnossa, ja Helvin äiti, perheen isoäiti lähti Viipuriin hoitaakseen lapsenlastaan.¹⁴²³

Juuri perheen selviytyminen oli keskeinen motivaatio kotirintaman arjen ratkaisuille.¹⁴²⁴ Paluiden perustelut kietoutuivat näihin syihin, mutta nyansseiltaan ne vaihtelivat hieman kertojakohtaisesti. Hämeenlinnassa välirauhan aikana asunut Laina palasi lapsuuden perheensä mukana Viipuriin, sillä rautateillä työskennellyt isä oli saanut siirron sinne. Työ oli keskeinen perheen selviytymiskeino, ja jatkosodan aikaisessa yhteiskunnassa se merkitsi jonkinasteista säännöllisyyttä ja ennakoitavuutta. Paluuseen näyttävät useilla vaikuttaneen perheen kokonaistaloudellinen tilanne ja olosuhteet, kuten

1421 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1422 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

1423 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1424 Kinnunen & Kivimäki 2018, 377; Nevala-Nurmi 2012, 401–402.

oman asunnon saanti. Jatkosodan alussa Viipurissa eläminen näytti myös materiaaliselta kannalta houkuttelevammalta. Tätä ilmiötä Maini kuvailee muistelemalla viipurilaisten innokkuutta, sillä heistä ”jokaisella oli sinne hinku”. Mainin mukaan Viipuriin saapui tavaraakin siinä määrin, että hän saattoi lähettää jotakin ystävilleen Turkuun.¹⁴²⁵

9.3. Ruuanhankinta arjen runkona

Sota-ajan ruuanhankinta ja siihen liittyneet kokemukset muodostavat oman selkeästi muistellun kokonaisuutensa sotaa koskevassa kerronnassa. Kukaan kertojista ei muistellut kokeneensa erityisesti pitkäaikaista nälkää, mutta pulan kokemukset tulevat esille valituissa adjektiiveissa ja kuvatuissa tilanteissa. Paluun motiivina saattoi aineistoni muistelijoillakin olla ruoka. Hilkan elämä Helsingissä oli ollut ”hirveää” juuri ruuan loppumisen vuoksi, ja paluu Viipuriin helpotti pulaa.¹⁴²⁶ Myös Alinalle Viipuriin paluu tiesi parannusta ruokatilanteeseen. Keväällä 1942 Saksasta saapunut erä viljaa helpotti nälänhädän partaalla ollutta asevelivaltiota. Puute ruuasta ei koskaan muodostunut Suomessa varsinaiseksi nälänhädäksi, mutta aliravitsemus oli laajaa. Valtio pyrki turvaamaan ensisijaisesti sotilaiden elintarvikkeiden saannin. Pahiten nälkä uhkasi kaupunkiväestöä sotatalvina 1941–1942 ja 1944–1945.¹⁴²⁷ Sota-aikana elintarvikkeiden säännöstely yleensä tiukkeni, mutta niiden saatavuus oli yleisesti ottaen parempaa maaseudulla kuin kaupungeissa, ja vaihtokauppa kulutushyödykkeillä ja maaseudulla tuotetuilla elintarvikkeilla kukoisti.¹⁴²⁸ Sota-ajan ruokatilanne suhteutuu sotaa edeltävään pula-aikaan, jolloin kukaan ei itse varsinaisesti myöntänyt kokeneensa nälkää. Esimerkiksi Onnin työläisiin lukeutunut lapsuudenperhe ei muistelijan mukaan kärsinyt nälästä, vaan perheellä oli aina rahaa ruokaan myös sota-aikana

Sodan ruokamuistot ja 1930-luvun pulan muistot ovat eri tavoilla henkilökohtaisia. Sota-aikana pula ruuasta ei stigmatisoinut samalla tavoin kuin pula-aikana, jolloin pula ruuasta koski köyhimpiä. Tässä suhteessa sota-aika oli tasa-arvoisempaa, säästötalkoisiin ja niukkuuteen osallistuivat kaikki. Henkilökohtaista ja muistettavaa ruuasta tekee sen aistimuksellisuus, maku

1425 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

1426 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1427 Seppinen 2006, 370–374; Turtiainen 2008, 326–327.

1428 Kempainen 2006b, 464; Savolainen 2015, 314.

ja tuoksut.¹⁴²⁹ Lisäksi evakkomatkan ruokamuistot, kuten lottien jakama velli, olivat niiden poikkeuksellisuuden vuoksi muistettavia kohtaamistilanteita.¹⁴³⁰

Samalla sota-ajan ruoka ja nautinnot olivat jossain määrin eriytyneitä kokemuksia. Folkloristi Kirsi-Maria Hytönen on nostanut esiin naisten sodanaikaista muistelukerrontaa koskevassa tutkimuksessaan sen, että myös sodan aikana kokemukset ruuan saatavuudesta ja riittävydestä olivat erilaisia ja perustuivat varallisuuteen, sillä köyhemmillä ei esimerkiksi ollut varaa mustan pörssin eli virallisen kaupan ja valtion kontrollin ulkopuolisen vaihdantatalouden avulla tehtyihin hankintoihin.¹⁴³¹ Aineistossani oli eräs kertoja, jonka perhe ei hänen omien kokemustensa mukaan turvautunut luvattomaan ruuan hankintaan, mikä oli kertojan tapa osoittaa kunniallisuutta. Muisteli-joissa oli myös niitä, jotka avoimesti kertoivat turvautumisestaan tuttavasuhteisiin.¹⁴³² Asia oli omantunnonkysymys. Kokonaan toinen asia olivat myös maininnat talvisodan ja jatkosodan loppuvaiheissa Viipurissa ilmenneet ryöstelyt ja väärinkäytökset, jotka kohdistuivat omien puolelta asukkaiden omaisuuteen. Niitä olivat siviilien kotikellareiden ruokavarastoihin tai liikkeiden elintarvikkeisiin kajoamiset, joita jotkut nostivat esiin.¹⁴³³ Yhtenä ajatuksena tietysti oli, ettei viholliselle saanut jättää mitään, ja näin ollen Vieno ja Helvikin esimerkiksi suhtautuivat ymmärtäväisesti periaatteessa luvattomiin omaisuuteen kajoamisiin.¹⁴³⁴ Irjalle puolestaan elämä Viipurissa oli valoisaa, mahdollisuuksien täyttämää aikaa, ja tyytyväisyys kiteytyi nimenomaan helpoon ruuan saantiin.

Sit me jäimme sinne Viipuriin, Punasenlähteen ja Mallaskadun kulmataloon, oikeen kaunis talo. Mul on siitä kuvaki tuolla. Kaikki asiat oli taas ihan mallillaan ja Viipuris oli niin hyvä olla sillä välillä. Siel oli ruokaa, kaikenlaista, ku muualla Suomes ei ollu ja Viipurin torilta sai ostaa kaikkea mahdollista, mitä melkeen ikinäs ois tarvinnu. Meil oli ystäväperhe, sellanen kel oli teurastamo ja mää sain sieltä käyä hakemassa lihojakin. Sen kun vaan katseli, et mis vaan parempaa paikkaa, ja kaikki oli hyvin.¹⁴³⁵

Irja pystyi hankkimaan elintarvikkeita, kuten lihaa, haluamansa määrän tuttavaltaan.¹⁴³⁶ Liha oli erityisen arvostettua ja sitä nautittiin yhä harvem-

1429 Savolainen 2015, 296.

1430 Savolainen 2015, 269.

1431 Hytönen 2014, 144.

1432 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925); H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1433 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1434 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1435 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1436 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

min sota-ajan ruokapöydässä.¹⁴³⁷ Tavallisempia ruoka-aineita olivat lanttu, kaali ja haili.¹⁴³⁸ Tilanne oli Irjan kohdalla jopa niin hyvä, että hän saattoi lähettää elintarvikkeita vanhemmilleen Helsinkiin. Irja vaikuttaa erityisesti arvostaneen aineellisesti turvattua elämää, ja vaikka hän omalla tavallaan joutui luopumaan sellaisesta jo kerran sodan vuoksi, jatkosodan Viipurissa hän pystyi toimimaan jälleen oman tilanteensa kohentamiseksi. Ruuasta kilpailtiin ja elintarvikkeet saattoivat olla kaupanteossa petkuttamisen väline tai luvattoman hallussapidon tai salailun aihe.¹⁴³⁹ Nälkä ja pula myös höllensivät aikaisempaa moraalinormistoa.¹⁴⁴⁰

Ruoka ei merkinnyt pelkästään ravitsemuksellisten tarpeiden täyttämistä, vaan myös iloa, velvollisuutta ja lähimmäisistä huolehtimista. Evakkomuistoissa nousee esiin lottien ja muiden avustavien järjestöjen rooli vaatteiden ja ruuan jakajina sekä evakkomatalla että evakossa.¹⁴⁴¹ Hilikka ei välttämättä itse muistanut tapahtumaa, mutta totesi ”että kyllähän meitä varmasti ruokittiin”.¹⁴⁴² Ruuan jakamisessa lottana olleen Railin muistoissa Viipurissa venäläisille sotavangeille viety ruoka oli niin huonoa, etteivät kaikki uskaltaneet viedä sitä.¹⁴⁴³ Kaarina muistaa auttaneensa perheen tyttöjen kanssa lottia muonitustehtävissä lyhytaikaisen evakko-oleskelun aikana Pohjaslahden koululla Vilppulassa.¹⁴⁴⁴ Tyttöjen tehtävänä oli valmistaa voileipiä. Useat naishaastateltavat toimivat myös itse avustavissa tehtävissä, yleisimmin Lotta Svärd -järjestössä.¹⁴⁴⁵ Ruoka, omavaraisuus ja huolenpito liittyivät idealisoidussa perheessä yhteen.¹⁴⁴⁶ Evakkopaikkojen ruokatarjoilut tai ruuan tarjoamattomuus olivat nekin edelleen melko hyvin mieliin jääneitä kokemuksia, kuten evakkolapselle ”jemmattu” kanamuna tai yllätyskakku.¹⁴⁴⁷ Ruuan saatavuus oli juhlan aihe. Muutoin alituisena uhkana oli ruuan riittämättömyys, mihin evakkojen muisteluissa liittyi toisinaan evakkopaikan majoit-

1437 Häyrynen 2004, 59.

1438 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); Häyrynen 2004, 60.

1439 Häyrynen 2004, 60; H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1440 Suolahti 2023, 110–112.

1441 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:29 (Mies s. 1928); H:KS/V:19 (Nainen s. 1922); H:KS/V:13 (Nainen s. 1920).

1442 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

1443 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

1444 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1445 Esim. H:KS/V:18 (Nainen s. 1915); H:KS/V:31 (Nainen s. 1918); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:22 (Nainen s. 1926).

1446 Häyrynen 2004, 77.

1447 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919 Viipuri); H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

tajien vallankäyttöä.¹⁴⁴⁸ Ruuatta jäämisestä eivät haastateltavat aineistossani suoraan puhu, mutta siitä kertoo osaltaan ruuan tarjoaminen ja vieraanvaraisuus harvinaisena eleenä evakkotaipaleella.¹⁴⁴⁹ Evakossa ollessaan evakkojen oli ponnistettava ja oltava aktiivisia ruuan hankinnassa.

Siirtoväen palaaminen Karjalan maaseudulle esimerkiksi Kannakselle helpotti elintarvikkeiden saatavuutta ja hankkimista Viipuriin. Ruoan tuotanto tapahtui paljolti maaseudulla, mutta sodan aikana myös kaupungeissa voitiin pitää kotieläimiä, viljelmää ja kerhopalstoja.¹⁴⁵⁰ Oman puutarhan ja kasvi- maan tuotteiden lisäksi marjojen ja sienien poiminta kuuluivat Lean perheen pula-ajan ruokaturvaan.¹⁴⁵¹ Näin työläisperheessä lasten osallistuminen ruuan hankintaan elintarvikkeiden tuotantotöissä auttamalla jatkui sodan aikakin. Sodan ajan ruokataloudessa oli erilaisia vaihteita, mutta kaupunkilaisten riippuvuus maaseudusta korostui. Lempin muistelun mukaan Karisalmien koti saatiin lehmänmaitoa aluksi lähiseudun maalaistaloista, jonne oli palannut evakkoja. Myöhemmin maitoa sai ostaa kaupasta, ja elämä palautui taas ikään kuin ennalleen. Muistelija kaivoi lumen alta venäläisten kätkemät perunat, ja niistä kasvatettiin seuraavan talven perunat.¹⁴⁵² Kirsi-Maria Hytönen on tutkinut ruuan merkitystä talvi- ja jatkosodan sekä jälleenrakennuksen ajan naisten palkkatyön muistelukerronnassa. Hänen mukaansa elintarvikkeiden saatto vaikuttaa työpaikan valintaan jopa enemmän kuin rahapalkka.¹⁴⁵³ Myös Lahdessa haastattelemani Viipurin tienhaaralainen Marjatta totesi, että ruuan saannin turvaaminen oli hänelle ja hänen perheelleen ensisijainen syy palata Viipuriin jatkosodan aikana.¹⁴⁵⁴

Vaikka Enni ei erityisesti korosta muistelussaan jatkosodan ajan puutetta, hän korostaa mieleen jääneitä asioita kuten ”kestomaitoa” (kondensoitu maito), jota isä oli saanut saksalaisilta sotilailta rautateillä työskennellessään.¹⁴⁵⁵ Aimon muistiin oli jäänyt Lapin sodan ajalta joulunajan saksalainen muona joulupakkauksen muodossa.¹⁴⁵⁶ Laina kertoi kyllästyneensä täysin porkkanoihin ruuanlaiton aineksena,¹⁴⁵⁷ joten poikkeamat ”arjen harmaas-

1448 Vrt. Savolainen 2015, 306.

1449 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:30 (Nainen s. 1919); H:KS/V:17 (Nainen s. 1925).

1450 Turtiainen 2008, 329.

1451 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

1452 H:KS/V:42 (Nainen s. 1912).

1453 Hytönen 2014, 147.

1454 L:VT: 2:2 (Nainen s. 1927).

1455 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1456 H:KS/V:1 (Mies s. 1923).

1457 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

ta taustasta” jäivät mieleen. Ruoka liittyi myös positiivisiin tilanteisiin arjen vaikeuksien keskellä.¹⁴⁵⁸ Maaseudulla asuvilla oli elintarvikkeita, ja muisto syntymäpäivillä saadusta kakusta kertoo, kuinka korostunut asia ruoasta oli tullut. Syntymäpäiväkakku korttiannoksista säästetyistä jauhoista ja munista oli merkinnyt ”taivasta”. Viipurilaislasten sodan muistoista kirjoittanut Terttu Sallinen mainitsee jatkosodan ajan Viipurissa ruokapulan keskellä olleen ilonpilkahduksiakin: kansanhuolto toimitti jouluna Viipuriin rusinoita, sardiineja, lohta ja lipeäkalaa. Keväällä 1943 oli käynnistetty ruoka-avun jakelu lapsille ruotsalaisilla lahjavaroilla.¹⁴⁵⁹

Joitain palaajia motivoi valtiovallan tai työntäjän turvaama huolenpito ruuan ja asumisen suhteen. Maini kertoo olleensa koko ajan valtion muonissa, ja tästä syystä hän ei ollut tekemisissä mustan pörssin kauppiaiden kanssa.¹⁴⁶⁰ Anneli puolestaan mainitsi elämän olleen elintarvikkeiden suhteen helpompaa Viipurissa juuri mustan pörssin vuoksi.¹⁴⁶¹ Enni, joka ei palannut jatkosodan Viipuriin, totesi vanhempiensa olleen tässä suhteessa ”rehellisiä”. Oulussa äiti oli tutustunut oululaiseen leipuriliikkeen omistajaan ja saanut sitä kautta ”amerikanapua”. Vaikka epävirallinen kaupankäynti oli kielletty, sen on todettu olleen ilmeisen hyväksyttyä. Ainakin sillä oli lisäruuan varmistajana positiivinen vaikutus mielialoihin.¹⁴⁶²

Hilkan perheen toimeentulo oli sodan ajan Viipurissa turvattua, koska isä työskenteli ”vakituksessa työsuhteessa” Castorilla Tammissuon kaupunginosassa. Palkkatyö ei ollut kuitenkaan ainoa tapa varmistaa ruuan saantia, vaan erilainen vaihtotalous valtion elintarvikkeilla kukoisti. Hilkan kodissa radiota kuuntelemassa käyneet ”Laguksen joukkojen” sotilaat toivat mukanaan elintarvikkeita, esimerkiksi näkkileipää.¹⁴⁶³

9.4. Isänmaallinen intomielisyys kohtaa realiteetit

Kertaalleen menetetyn ja takaisin saadun kotikaupungin korjaaminen näyttyi uutena mahdollisuutena. Lottana toimineen Helvin kertomus on hyvä esimerkki niistä aineistoni kertojista, jotka kuvasivat jälleenrakentamisen erityisen merkityksellisenä ja velvoittavana. Helvi kertoo innostuksen val-

1458 Koskinen-Koivisto 2022, 111–112.

1459 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923) & Sallinen 2003, 66–68.

1460 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

1461 H:KS/V:26 (Nainen s. 1923)

1462 Hytönen 2014, 144.

1463 H:KS/V:4 (Nainen s. 1927).

lanneen hänet, kun tieto Viipurin takaisinvaltauksesta tuli. Hänen mukaansa ”monet muutkin” lähtivät jälleenrakentamaan Viipuria, ja hän näki Viipurin talvisodassa kärsimät tuhot vähäisinä – ”Viipuri ei ollut huonossa kunnossa” – ja peilaa tilannetta haastatteluhetkeen:¹⁴⁶⁴

-- silloin talvisodan jälkeen Viipuri oli hyvässä kunnossa täytyy sanoa suorastaan, että että ei siinä niin paljon paljon vaikka nyt oli oli tietysti pommituksia ollu ja tietysti monia taloja oli mennykin rakennuksia mutta tuota sitten kun sitä jälleenrakennusta tuli niin se tuli hyvin äkkiä kuntoon. Et jos se olis tänä päivänä semmo-
ssa kunnossa niin ni ei puhuttas tästä nykytilanteesta ollenkaan.¹⁴⁶⁵

Helvin mukaan kaikki ongelmat olivat ”tahdolla” ratkaistavissa. Samaa asennetta kuvasti kaupunginjohtaja Arno Tuurnan Viipurin takaisin valloittaneille suomalaissotilaille vuonna 1941 pitämä kiitospuhe, jossa hän korosti ”tahdon ja voiman” merkitystä takaisinvaltauksessa.¹⁴⁶⁶ Helvi arvosti suomalaisten jälleenrakentamista. Jatkosodan aikana Viipuriin ja sen lähialueille palaaminen on kuvattu kunniakkaana, isänmaallisena tekona.¹⁴⁶⁷ Kirsi-Maria Hytösen mukaan työ ylipäättään oli kunniallisen kansalaisen tehtävä, normi ja oman arvon mitta.¹⁴⁶⁸ Tämän näkökulman voi nähdä korostuvan viipurilaisten jälleenrakentajien tavassa kertoa paluustaan Viipuriin ja ilmaisevan paluun oikeutusta ja merkitystä.

Muutot tapahtuivat perheryppäissä oman lähipiirin kanssa ja harvemmin täysin yksin, vaikka taloudet olisivat vanhempien ja aikuistuneiden lasten välillä eriytyneetkin. Pian talvisodan päätyttyä Mattin isä oli järjestänyt perheelle asunnon Helsingistä, mutta perhe palasi Viipuriin keväällä 1942. Matt kiteytti tapahtumat sodan raa’an todellisuuden kautta.¹⁴⁶⁹ Optimistisesti tulevaisuuteen katsovien näkökantojen rinnalla aineistossa nousi esille Viipuriin paluuseen myös pessimistisesti suhtautuneita. Mattin muisto asettui näiden katsantokantojen välimaastoon, vaikka hänen mukaansa elämä palautui Viipurissa ”uuteen uomaansa”.¹⁴⁷⁰ Ilmaus on kiinnostava sikäli, että se viittaa samanaikaisesti sekä tulevaan että menneeseen. Itse tulkitsen sen kertovan olojen vakiintumisesta uudessa tilanteessa, mutta siinä ei ollut välttämättä mukana menneisyydestä periytyvää elämäntavan jatkumollisuutta.

1464 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1465 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1466 Viipuria kohti (1941), 251.

1467 Esim. Viipuria kohti (1941).

1468 Hytönen 2014, 91.

1469 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1470 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

Monet kotiinsa palanneet, kuten Helvi, katsoivat Viipurin tulevaisuuden mahdollisuuksia historiallisen jatkumon kautta. Viipuria oli moukaroitu aikaisemminkin, ja aina ”Viipuri oli noussut”. Palaajat, entiset ja uudet suomalaisasukkaat, alkoivat jo uskoa, että tilanne jäisi pysyväksi.¹⁴⁷¹ Asuminen Viipurissa ja muuallakin Kannaksella oli ehtinyt muuttua arkiseksi asemasotajan elämäksi. Matt muistutti oman paluunsa tapahtuneen kuitenkin sodan keskellä ja perheen vuoksi. Hän korosti Viipurin olleen uudessa tilanteessa, ja vaikka arkielämän havainnoiminen ei ollut hänelle mahdollista sotapalveluksen takia. Hän kuvaili kaupunkiin kohdistuneita pommituksia ja niiden seurauksia siviileille.¹⁴⁷²

Kodin jälleenrakentamisen kerrotaan tapahtuneen palanneiden perheenjäsenten ja naapuruston voimin. Näin tapahtui esikaupungeissa, joissa taloja oli palanut runsaasti talvisodan pommituksissa ja perääntymisvaiheessa.¹⁴⁷³ Naapurustosta oli suuri apu niin kodin korjaamisessa kuin väliaikaisen asunnon hankinnassa. Talkootyö oli tärkeää esikaupungeissa. Huolimatta ankarista siivousponnisteluista ei juuri kukaan muistelihoista päässyt asettumaan entiseen omaan asuntoonsa, koska se oli tuhoutunut.¹⁴⁷⁴ Toisaalta asunnon tuhoutuminen ja vaikeudet asunnon saamisessa olivat monille, kuten Laimille, syy olla palaamatta.¹⁴⁷⁵

Irja näki jatkosodan Viipurissa runsaasti mahdollisuuksia ja perusti sinne yrityksen. Hän kertoi monisanaisesti perheensä onnesta, kun hän perheineen oli saanut kauniin ja suuren asunnon aivan kaupungin keskustasta. Siellä oli ollut oma saunakin. Irjan kauppa sijaitsi Ristimäessä. Sodassa haavoittunut aviomies asui hänen kanssaan ja auttoi yrityksen toimistotöissä. Sukulaistyttökin oli saatu Joensuusta perheen kotiapulaiseksi sillä omat sekä puolison vanhemmat olivat jääneet evakkopaikkakunnalle.¹⁴⁷⁶ Jatkosodan Viipuri vaikuttaa luoneen juuri Irjalle erityisiä mahdollisuuksia elinkeinonsa harjoittamiseen ja liiketoimintaan. Hänen yrityksessään myytävälle ”kauniille Saksasta tilatuille posliiniastioille” sekä ”padoille ja kattiloille” oli kysyntää.

Aivan samanveroista elämä jatkosodan Viipurissa ei ollut kuin aikaisemmin. Irjan muistoista päätellen hän kuten moni nainen joutui kantamaan

1471 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1472 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1473 Kivimäki 2023, 26.

1474 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:10 (Mies s. 1925); H:KS/V:21 (Mies s. 1921); ks. Kähäri 2021.

1475 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1476 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

yksin vastuun perheen arjesta. Hänen miehensä teki Viipurissa armeijan ”toimistotyötä”, muun muassa ”hoiteli sotavankeja” teettämällä heillä töitä. Irja oli siinä onnekas, ettei miehen enää tarvinnut osallistua rintamapalvelukseen. Perheet olivat yleensä vajaalukuisia sodan vuoksi.

Mainin ja Hiljan puoliset sekä Alinan kihlattu joutuivat olemaan rintamalla.¹⁴⁷⁷ Myös nuorille naimattomille miehille lähtö rintamalle merkitsi erossaoloa lapsuuden perheestä pitkiäkin aikoja kerrallaan. Yleensä rintamalla olleet puoliset pääsivät käymään kotonaan harvoin,¹⁴⁷⁸ niin myös armeijan tehtävissä ollut Irjan puoliso, joka kuvauksesta päätellen joutui olemaan pois kotoaan pitkiä aikoja. Irja pystyi vastaamaan Viipurin jälleenrakennukseen ryhtyneiden kaupunkilaisten kulutustavaroiden kysyntään omalla etevyydellään.¹⁴⁷⁹ Velvollisuuden täyttäminen ja ahkeruusajattelu ideaaleina toteutuivat Irjankin tapauksessa kahden työn tekemisenä: palkkatyössä toimimisena ja oman yrityksen hoitamisena.¹⁴⁸⁰

Tuttavuussuhteet yrityksen hoidossa olivat Irjalle sota-ajan arjesta selviytymisen kannalta välttämättömiä. Mainilla tuttavat olivat keskeisessä roolissa työpaikan ja Mailalla vaatetuksen hankinnassa.¹⁴⁸¹ Varsin kimurantitkin tavat olivat tarpeen esimerkiksi sellaisten aineellisten hyödykkeiden kuin jalkineiden hankinnassa.¹⁴⁸² Jos työssäkäynti edellytti rauhan aikana asianmukaista, ammattimaista pukeutumista, sota-ajan työpaikat saattoivat olla likaisia ja niissä käytetyt vaatteet yksinkertaisia ja pröystäilemättömiä. Lika ja työn raskaus kuuluivat työpaikoille ja puhtaus vapaa-aikaan, eritoten naisen vapaa-aikaan.¹⁴⁸³ Mainilla oli työssään käytössään huonosti säiden vaihtelua ja kulutusta kestävät paperikengät. Ilmeisesti lahjaksi saadut, paremmat nahkakengät olisivat olleet sota-ajan oloissa työpaikalle sopimattomat, kulutukselta varjeltavat juhlavampien tilanteiden jalkineet.¹⁴⁸⁴

Paluu Viipuriin oli optimismin värittämää Irjalla, Lainalla, Mainilla ja Helvillä, joista kolme viime mainittua olivat kaikki ahkeria nuoria lottia.¹⁴⁸⁵ Jatkosodan aikaan kuuluivat myös kohtaamiset venäläisten sotavankien ja toi-

1477 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918); H:KS/V:24 (Nainen s. 1919); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1478 H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1479 Turtiainen 2008, 328.

1480 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1481 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

1482 H:KS/V:6 (Nainen s. 1918).

1483 Hytönen 2014, 152–153.

1484 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1485 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:23 (Nainen s. 1924); H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

saalta saksalaisten aseveljien kanssa, ja nämä tilanteet loivat mahdollisuuden myös puntaroida eroja ja yhtäläisyyksiä vihollisen ja ystävän kategorioiden välillä. Mainilla oli kerrottavanaan useita tapauksia sota-ajalta sotavankeihin liittyen. Hän nauroi hereästi kertoessaan, kuinka isokokoinen nainen, Miina, muun töissä olleen naisjoukon kannustamana jyrkkäsanaisesti ojensi venäläisiä sotavankeja huonosti kohdellutta miesvanginvartijaa.¹⁴⁸⁶ Moni haastateltava kuten Maini toi pikemmin esiin tuntemansa myötätunnon kuin vihamielisyyden.¹⁴⁸⁷

Saksalaisia sotilaita saapui Suomeen jatkosodan aikana solmitun aseveljeyden myötä. Muistelijoiden mukaan heidän ja siviiliväestön välille syntyi suullista vuorovaikutusta muun muassa Helsingissä, Oulussa ja pohjoisilla alueilla sekä rintamaolosuhteissa ja junissa.¹⁴⁸⁸ Suomalaiset siirsivät saksalaisten aseveljiensä kanssa jatkosodan aikana noin 63 000 inkeriläistä eri puolille Suomea, esi-isiensä maille heimoaatteen innostamana ja työvoimaksi.¹⁴⁸⁹ Muut kansallisuudet tai vähemmistöt jäivät aineistossa sitäkin vähäisemmälle huomiolle. Inkeriläisistäkin kerrottiin aineistossani hyvin harvoin ja silloinkin lyhyesti. Laimi oli kiinnittänyt huomiota heidän murteelliseen puhetaapaansa.¹⁴⁹⁰ Raja meidän ja heidän välillä oli ilmeinen, ja rajojen valvonta tuli herkästi esiin suomalaisten ja inkeriläisten välisissä sosiaalisissa suhteissa.¹⁴⁹¹

Sodan aikana piti tinkiä asuintilojen ja läheisten läsnäolon vuoksi vaateista, ruuasta, hygieniasta ja liikkuma-alasta. Laina toi esille peseytymisen rajatut mahdollisuudet ja lottapuvun puhtaanapidon haasteet. Peseytyminen oli alkeellista, mutta ”siinä ei ollut mitään ongelmaa”.¹⁴⁹² Maini muisteli ensin, että Viipurissa oli jatkosodan aikana rauhallista, mutta haastattelun edetessä hän muutti mieltään. Hänen muistelunsa kuvaa myös turtumusta ja mukautumista sodan jatkumiseen:

Ei, kyl Viipuris oli pommituksii nii paljo siel oli kerrankiko ko mie yöllä nukuin ni tuota oli se aavetykki mikä rupes sit ampumaa ni, aamulk ko mie heräsin ni ei oltkaa ulko-ovea et se oli lentänyt siinä sit jo pois kokonaa ja tuota [naurahtaa] et kyl

1486 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1487 H:KS/V:6 (Nainen s. 1916).

1488 Esim. H:KS/V:21 (Nainen s. 1923), H:KS/V:24 (Nainen s. 1919) H:KS/V:20 (Nainen s. 1907) & H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1489 Kähäri 2021, 175 & 178; & Nevalainen 2006, 617. Inkeriläisistä pakolaisista valtaosa sijoittui Länsi- ja Lounais-Suomeen. (Roselius & Tepora 2020, 143–146.)

1490 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1491 Kähäri 2021, 195.

1492 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

siel oli kova ainainen jyrinä et tämmönen ni ei sitä.... ei sitä ei, siihe tottu, et ei siel ruvennu sillä lailla pelkäämää sitä aikaa ajatellu et nyt se tulee tähä kohtaa - - ¹⁴⁹³

Sodan vaaratilanteet ja pelottavat äänimaailmat vakiintuivat osaksi normaalia arkea. Jälleenrakennusajan Viipurissa riitti tekemistä ja tietynlainen vireän kaupungin eetos liittyi siihenkin, että kaupunki kuhisi nuoria maanpuolustajia, lottia ja sotilaita. Muissa Suomen kaupungeissa oli erilainen elämäntahti, sota-ajan raadollinen todellisuus ei ollut niin kokonaisvaltaista ja ruumiillista kuin aivan rintaman läheisyydessä. Kärsitystä pulasta ja rintaman läheisyydestä huolimatta jonkinlainen ihanteellisuus leimasi jatkosodan aikaisen Viipurin muistelua. Kaupunki tarjosi evakko-oloja parempia mahdollisuuksia, elintarvikkeita ja vaatteita, jotka vahvistivat tulevaisuudenuskoa ja toiveikkuutta. Vastakohtana tulevaisuuden uskolle ilmenivät sodan aiheuttamat arjen jatkuvat vaikeudet ja pulmat. ¹⁴⁹⁴

Mailan arjen muistelu tuo esiin ruuan saannin vaikeudet ja asumiskelpoisen asunnon etsimisen. Paluumuuttajat eivät välttämättä halunneet asettua – ja harvoin pääsivätkään – asumaan entisiin koteihinsa. Mainin äiti sisarineen asettui vanhaan kotitaloonsa, mutta avioliittoon vihitty Maini oli siirtynyt elämään rintamalla olleen miehensä kanssa. Mainin ja hänen puolisonsa ensimmäinen yhteinen koti sijaitsi keskikaupungilla niin kutsutussa Massisen talossa, josta he olivat saaneet huoneenvuokralautakunnan kautta kahden huoneen ja keittiön asunnon. Nuori vaimo asui siinä pääosin yksin. ¹⁴⁹⁵ Tilanne vaihteli asunnon saannin suhteen riippuen alueesta, jossa aikaisemmin oli asuttu. Esimerkiksi Alinan kihlatun vanhempien ”mökki” oli säilynyt Tienhaarassa, ja siellä Alinakin asui vähän aikaa heidän kanssaan. Mökki-ilmauksissa nousee ajatus asunnon suojaavasta funktiosta ja kelpaavuudesta asumiseen. ¹⁴⁹⁶ Onnin kotitalo oli tuhoutunut jo talvisodan alkupäivinä, eikä hän tai kukaan perheestä palannut sinne asumaan, vaan perhe asettui Helsinkiin. Sodan oloissa asumisen tasosta oli pitänyt tinkiä jo talvisodan evakossa, ja tämä jatkui Viipurissa. Mökki, saunan pukuhuone tai muu vaatimaton rakennus oli yleinen ratkaisu väliaikaiseksi asunnoksi ennen kuin pysyväksi ajateltu asuinpaikka löytyi tai uusi koti valmistui. ¹⁴⁹⁷ Muistelukerronnan valossa vaatimattomat olot eivät tuntuneet haittaavan samalla tavoin

1493 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918).

1494 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1495 H:KS/V:30 (Nainen s. 1919).

1496 Vilkkö 1998, 34.

1497 H:KS/V:16 (Nainen s. 1926).

kuin evakossa, sillä oltiinhan nyt kotona. Anjan kokemus paluusta Viipuriin oli täynnä lämmintä tunnetta omien ystävien jälleennäkemisestä. Sota-ajan Viipurissa armeijan läsnäolo värittä jatkosodan arkea, ja kaupungissa olivat voimassa ulkona liikkumisen rajoitukset myöhään iltaisin ja öisin, mikä vaikutti yhteydenpitoon:

Se tuntu pieneltä, mut sit se tuntu hyvin rakkaalta. Ku siel oli kuitenkin ne kaverit. Siihen maailman aikaan piti olla kello 9 aikaan aina kotona. Siel nimittäin sotilaspartiot, ne otti kiinni, jos sä jouduit partioitten kynsiin. Et sielt piti päästä, et jos oli toisel puolel kaupunkii sanotaan täällä Hiekassa, misä toi mun mieskin asu. Siellä jos oli tai Saunalahessa käymässä. Koska siellä oli talot pystyssä, niin siellä oli näit koulukavereita. Kun kävi niitä kattomassa, mut sit piti tulla Linnansillan yli ja Linnankatuu pitkin niin kovaa kun jaksoit vaan, et oot ennen yheksää ennen kuin sotilaspartiot lähtee liikkeelle.¹⁴⁹⁸

Henkilökohtaisella tasolla koetuista vaikeuksista huolimatta Viipuri toi hallinnan tunnetta omasta elämästä ja tulevaisuudesta. Paikallisten ihmissuhteiden ja tuttavien painoarvoa ei voi sivuuttaa. Toiveikkuus oli hetkelistä, Suomen sotamenestyksestä riippuvaa, ja se merkitsi hetkessä elämistä. Muistelijat ovat tuoneet esiin jatkosodan aikaisia tarpeita huvitella tai juhlia, mutta myös väsymyksen ja pettymyksen.¹⁴⁹⁹ Viipurissa asuneet nuoret ja nuoret aikuiset kaipasivat vapaa-aikoinaan kokemuksia ja elämyksiä, jotka veivät ajatuksia myös muihin asioihin. Helvi kävi elokuvissa katsomassa saksalaisia elokuvia, ja sen lisäksi muukin tapahtumatarjonta, kuten teatteri- ja konserttiesitykset, vaikutti runsaalta: suomalainen oopperalaulaja Aulikki Rautawaara ja saksalainen Ilse Werner. Myös erilaisia elämänkaari- ja vuotuisjuhlia vietettiin. Näihin muistoihin liittyivät aistit ja tunteet. Helvin mukaan ruoka oli sodan mittapuulla normaalia monipuolisempaa. Viipurin asukkaille jaettu italialainen tomaattisose oli jäänyt erityisenä asiana Helvin mieleen.¹⁵⁰⁰

Tulevaisuuden usko, innostus kotiinpaluusta ja sota-ajan realiteetit kietoutuivat muistelussa toisiinsa. Lottina työskennelleiden Helvin ja Irjan puheissa on sota-ajan stoalaisen sankaruuden äänenpainoja. He vähättelivät arjen koettelemuksiaan, mikä tulee ymmärrettäväksi tuona aikana vallinneen uhrautumista korostavan mielialan kautta. Viipuriin palanneiden nuorten naisten puheista kuulsivat hegemoninen jälleenrakennus ja kamppailu Viipurin puolesta,¹⁵⁰¹ jotka saivat heidät näkemään entisen kotikaupunkinsa

1498 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

1499 Esim. H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1500 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1501 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920); H:KS/V:22 (Nainen s. 1926).

uhrina, eräänlaisena kansakunnan kaltoin kohdeltuna ruumiinosana, Tynkä-Suomena.¹⁵⁰² Näinkin muistelijat materialisoivat ja inhimillistävät, suorastaan lihallistavat menetettyä kotiseutuaan. Varsinkin tynkä-ilmaus liittyy semanttisesti mielessäni sodassa haavoittuneeseen sotainvalidiin, joka saattoi menettää raajansa ja kokea haamusärkyä. Inhimillistäminen ja ruumiillistaminen tapahtuvat kansakunnan rajojen määrittelyn kautta niin fyysisesti kuin henkisesti. Sodan seurauksena tapahtunut alueluovutus oli ikään kuin invalidisoinut isänmaan.¹⁵⁰³ Viipurin kuvaaminen sen eri vaiheita ja paikkoja inhimillistäen kuuluu sota-ajan hegemonisen kertomukseen.

9.5. Lopullinen lähtö ja ”Viipurin viimeinen päivä”

Neuvostoliitto aloitti suurhyökkäyksen Kannaksella 9.6.1944. Viipurin jälleenrakentajat kohtasivat sodan loppunäytöksen 12.6.–20.6.1944, rintamavakiintui heinäkuun alussa, ja aselepo tuli voimaan 4.9.1944.¹⁵⁰⁴

Sota-aika oli kestänyt monta vuotta, ja haastateltavilla siihen oli mahdunut monia paikkoihin ja tiloihin kytkeytyneitä elämänvaiheita onnellisena ja optimistisena. Paluunsa kuvanneen viipurilaisen Irjan onni oli jäänyt hetkelliseksi. Irja oli jo aiemmin lähettänyt lapset evakkoon samaan paikkaan, missä perhe oli ollut talvisodan aikana. Pommitukset kesäkuussa 1944 tuhosivat häneltä sekä kodin että lupaavalta näyttäneen liiketoiminnan.

Mut meillä sattuki sillail, et meil tulikin pommi oman ikkunan alle siihen kadulle. Se teki sil lailla. Että se ensin se niinkun työnsi ne ikkunat sisäänpäin ja sitte ne lensi sinne ulos kadulle. Mut se sisäänpäin tuli jo ne sisimmät ikkunat, niin ne sirpaleet tuli meiän sänkyyn. Sillon Kauko sano mulle, että nyt tää loppu tää homma, että nyt kyllä sun on lähettävä sinne, mis on lapset ja...hän menee sinne omalle paikallensa. Mutta me kuitenkin lähdimme ulos ja yhdessä ja, sillon olikin venäläinen tiedustelukone ja juoksen tätä Mallaskatua pitkin karkuun, niin tää tiedustelukone meni puiden latvojen kohdalle sinne alas laskeutui ja...ne huuti meille sieltä jotain, mut en mä kuullu ja sitte ne ampu tuolla noin konekiväärillä. Mut meit ei onneks sattunu. Mut, Luoja varjeli meitä.¹⁵⁰⁵

Irja lähti miehensä kanssa heti paikan päälle tarkistamaan tilannetta, mutta mitään ei ollut tehtävissä: ”Kaikki oli tullu alas, eikä ovia kannattanu panna enää edes lukkoon.” Irja ja hänen miehensä lähtivät pois, Irja evakkoon ja mies ilmeisesti takaisin komentopaikkaansa. Irjan muistelussa yltiöposi-

1502 Nevalainen 1994, 439.

1503 Komulainen & Gordon 2007, 165.

1504 Waris et al. 1952, 59–59.

1505 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

tiivinen kertomus jatkosodan ajan Viipurin tarjoamista mahdollisuuksista ja hyvistä oltavista asemasotavaiheessa loppui kesään 1944. Vaikka Viipurin tukevaisuus jälleenrakentajan silmin oli täynnä mahdollisuuksia, jäi muisto kaupungin kurjuudesta elämään Irjan mieleen vahvana kesältä 1944.¹⁵⁰⁶ Optimismin sävyttämällä jälleenrakennustyöllä oli tähdätty elämän palauttamiseen entiselleen ja vältetty ajattelemasta toisenlaista lopputulosta. Menetyksen kokemukset vaihtelivat. Vaikka Irjan perheen aineelliset menetykset, kuten Viipurin omaisuuden katoaminen, olivat olleet jo talvisodassa suuria, hän ei haastattelussaan surkutellut niitä. Hänen menetyksensä koski enemänkin paikkaa, kotia ja vieläpä jatkosodan kotia:

Siihen asti minun mieli aina teki sinne ja mä sanoin, et mä en ikinä saa niin kaunista asuntoa, ku mul oli Viipurissa, siin oli yks urheilukentän laidassa ja mun koulu-kin oli siinä.¹⁵⁰⁷

Irjalle omaisuuden menetystä raskaampi kokemus vaikuttaa olleen jatkosodan lähtö. Paluu oli saanut hänet haaveilemaan ja tarkastelemaan Viipuria pitkälle tulevaisuuteen. Monesti myöhemmin hän mietti miehensä kanssa paluun mahdollisuutta. ”Mä en yhtään epäile sitä, etteikö viipurilaiset sitä edelleen saisi pystyyn”, hän kertoi paljastaen ajatuksen jälleenrakentamisen keskeytymisestä.¹⁵⁰⁸ Sen paremmin Irja, Maini, Helvi kuin Lainakaan eivät ennättäneet nähdä Viipuria sellaisena kuin se heidän jälleenrakentamisen tavoitteissaan oli näyttäytynyt. Sellainen kuvitteellinen paikka oli tavoitettavissa ainoastaan muistoissa.

Terminologisella tasolla Karjalasta evakuoinnin muisteluun on liittynyt myös ”pakkolähtö”, joka kuvastaa kotoa lähtemisen vastahakoisuutta.¹⁵⁰⁹ Lähtöjä ja paluita oli useampia, samoin paikoista siirtymisiä ja uusia alkuja. Näin ollen ei liene yllättävää, että evakkomatkakertomuksissa kerrotaan usein viimeisestä hetkestä ennen uuden tilanteen alkamista. Arkisella ja yksilöllisellä tasolla viimeinen ilta tai hetki ennen lähtöä Karjalasta saattoi merkitä kotona syötyä tai valmistettua ateriaa, ”vastaleivotun leivän nauttimista”.¹⁵¹⁰ Yhteisön ja yhteiskunnan tasolla viimeinen päivä merkitsi hetkeä ennen poistumista Viipurista, ”lännen etuvartion hylkäämistä”, ja yksilön kannalta hy-

1506 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1507 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1508 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1509 H:KS/V: 11 (Mies s. 1916); H:KS/V:9 (Nainen s. 1923).

1510 Savolainen 2015, 277.

västijättöä jokapäiväiselle, läheiselle ja arkiselle ympäristölle, myös tulevaisuuden haaveille.

Takaisin Karjalaan palannut suomalaisväestö oli evakuoitu Kannakselta ja Viipurista juhannukseen mennessä. Tämä on hegemonisen siirtokarjalauskertomuksen tärkeä käännekohta. Sodan alun lisäksi myös sen päätös on dramaattinen, kertomisen arvoiseksi koettu merkityksellinen tapahtuma. Haastateltavista Matt oli yksi niistä harvoista haastatelluista, joka muisteli jatkosodan loppumisen hetkiä. Hän oli mukana kesän 1944 taisteluissa Viipurinlahdella. Hän todisti lähtöä Viipurista ennen kaikkea sotilaana. Muisto sodan päättymisestä oli hänellä yhtä kellontarkka kuvaus kuin sodan alkamisestakin:

- - mä jouduin Viipurinlahdelle [maiskauttaa] Viipurinlahden taisteluihin koko kesäksi ihan syksyyn syyskuuhun saakka välirauhantuloon saakka, ja me olimme mukana Viipurinlahden saarissa ja niemissä taistelemassa, kun kaksi venäläistä divisioonaa koitti päästä yli Viipurinlahden tänne Suomen puolelle ja tuota [rykäisee]. Se oli ankara kova paikka, no sitten tuli rauha välirauha neljäspäivä syyskuuta mutta meillä oli vielä ammuntaa vielä viides päivä syyskuuta aamulla naapuri antoi kovan tykistökeskityksen vielä aamulla viittä vaille seitsemän aamulla - -¹⁵¹¹

Helvi ja Irja kuvasivat jatkosodan päätösvaiheet muisteluaineistossani kaikkein dramaattisimmin ja laveimmin. Helvi keskittyi kesäkuun alkupuolen tapahtumiin, kuten apteekin tyhjentämiseen ja siirtoon suurhyökkäyksen jaloista: mitään ei saanut jättää viholliselle. Helvi teki monta matkaa sotilasajoneuvoilla Viipuriin ja takaisin Lahteen, jonne hänen työnantajansa oli pyytänyt evakuoimaan omaisuuden. Helvin työ lottana ja laajemmin rintamalla saattoi vaikuttaa tapaan, jolla hän kuvaili alueen väestön kohtaloita. Hänen pohdiskelussaan evakkoon lähtijöistä on empatiaa, mutta myös realismia ja mukautumista kohtaloon. Lähteä piti ”toisen isännän” ottaessa hallinnan. Helvin mukaan ajatus jäämisestä oli mahdoton.¹⁵¹² Irja vietti viimeisen päivänsä Viipurissa Ristimäessä, jossa hänen puotinsa sijaitsi. Myynnissä olleet posliinitavarat rikkoutuivat pommin pudotessa lähelle. Irja poistui Viipurista ensin kävellen ja jatkoi kaupungin lähettyviltä sotilasajoneuvon kyydillä Lappeenrantaan. Matka oli monessa kohtaa vaarallinen, ja hän joutui muun muassa suojautumaan kahdesti ilmahyökkäyksiltä Sorvalin hautausmaalle ja metsään.¹⁵¹³

1511 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1512 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1513 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

Anja sivuuttaa Viipurissa olon vuodet jatkosodan aikana melko lyhyesti, loppuvaiheen ”rynnistystä” lukuun ottamatta kaupungissa oli ollut melko rauhallista. Toisen evakkoon lähdön kuvaus kesäkuulta 1944 on sen sijaan Anjallakin eloisa, tapahtumarikas ja yksityiskohtainen. Tienhaaran kohdalla hän ja hänen äitinsä olivat joutuneet muiden evakoiden kanssa ilmahyökkäyksen kohteeksi, ja myös tässä kohtaa hänen ja hänen äitinsä tiet olivat erkaantuneet joksikin aikaa:

- - tos Tienhaaran kohdalla oltiin niin kamalassa pommituksessa, et minäkään en tiedä, missä lehmät oli, mutta minä olin ison kiven juuressa ja ihan painautunu niin sinne kiven alle kun vaan voi. Ja koneita tuntu, et niin on päällä ja ne ampuvat ja ne pommittivat. Et silloin mä aattelin, et jos mä nyt tähän kuolen, niin kukaan ei tiedä, missä mä oon. Sit ku mä oon tämmönen ilonen tyttö, että mä en justiin itke, mutta siellä maantien varressa oltiin syömässä semmoses pienessä näreikössä, niin sieltä kun mä näin et mun äiti meni siel auton lavoilla, niin silloin tältä tyttöltä pääs kyl niin itku, että vielä tänä päivänäkin tulee kyneleet silmiin. [Itkee] Aatele, niin voimakas se tunnekuuhu oli. Äiti sano, että hää pääs tähä autoon, että hää menee Lappeenrantaan, että hän sitte Lappeenrannasta yrittää päästä junaan ja menee Helsinkiin, et tuu sitte perästä.¹⁵¹⁴

Polkupyörä, sotaa ennen yleistynyt moderni uutuus osoitti todellisen hyödyllisyytensä kesäsodan oloissa. Anja lähti yksin polkemaan kohti Helsinkiä. Matkalla polkupyörästä puhkesi kumi. Alkumatkasta hän oli osallistunut Perojoen evakkojen karjan paimentamiseen. Tässä kohtaa Anja muisteli säälien muita evakkoja, jotka näyttivät ”vanhuksilta”. Sananvalinta tuo mieleen usein nähdyt kuvat evakoista kuljettamassa karjaa ja kärryissä vanhukaisia. Vielä 2000-luvun evakkokirjallisuudessa ja kuvastossa kuten elokuvissa ja romaaneissa juuri jatkosodan päätös ”raskaine rauhanehtoineen” on ollut runsaasti esillä. Nämä kuvaukset ovat toimineet muistelun mahdollistajana. Siirtokarjalaiset saattoivat peilata itseään ja vertailla kokemuksiaan, vastustaa kertomusta tai samastua siihen.¹⁵¹⁵

Eläinten läsnäolo arjessa on ollut osa maanviljelijäväestön evakkokertomuksia, mutta teema tulee esille myös Lean kohdalla.¹⁵¹⁶ Hän työskenteli lähtöönsä asti Viipurin maalaiskunnan puolella maanviljelysperheessä, ja sen vuoksi hänen toiseen lähtöönsä liittyi vastuu lehmistä.¹⁵¹⁷ Evakkojen kuvaa-

1514 H:KS/V:3 (Nainen s.1929).

1515 Esim. Summerfield 2018, 122.

1516 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932). Myös Lahdessa haastattelemani entiset Viipurin tienhaaralaiset kertoivat jatkosodan aikana kodissaan pidetyistä lampaista, jotka piti jättää lähdön koittaessa. Eläinten pitäminen hengen pitimiksi oli yleistä kaupunkien esikaupunkialueilla kuten Viipurissa. (Willman 2006.)

1517 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

minen on tässä kohtaa myötätuntoista, mutta kuvaus kääntyy omien oikeuksien pohdinnaksi Anjalla:

Kun yö meni ja aamu valkes, niin silloin mä olin Riihimäessä. Silloin mä huusin sieltä: Hei tulkaa nostamaan mut pois täältä, en mä näitten mukaan lähde minnekää. Ja joku nosti mut sieltä junasta niin tytön pois niinku pyöränsä. Ja sit mä heti Riihimäen asemalla näin tuttuja ja sovittiin ja osotteet vaihettiin, et tulla käymään ja vartuin henkilöjunan ja sillä tulin Helsinkiin. Mut et viikko siin meni. Ja toiset nää on saanu siitä... sen sotilasavustuksen. Mä en, ku oon kaupunkilainen, en oo tietänyt et semmosest viikon lehmien paimentamisest ois voinu semmosenki saada. Mult on se jääny saamatta. Nyt sitä ei voi enää anoo. Oishan se parisataa markkaa ollu munkin eläkkeessä ollu, ku mul on pieni eläke. Siitä reissusta ne saivat sen. Jos mun isä olis eläny, ku hänelle tuli kaikkia niitä. Mut eihän meille, ku me ollaan molemmat niin nuoria, niin eihän meille mitään sellasii lehtiä tuu eikä. Maalaiset tietysti tiesivät, ku ne kokoontuivat niissä, et hae sinäkin sitä ja hae sinäkin tätä. Ne sai sillä tavalla. Mulla ei ollu siitä aavistustakaan, että sellastain voi saada. Yks jo sano, et voithan sä vieläkin. Mä sanoin et ei sitä voi, et kyl se on lopetettu, et ei sitä voi enää.¹⁵¹⁸

Anja mietti muistelunsa lomassa ääneen, olisiko hän ollut oikeutettu korvauksiin kuten maalaiset. Anja perusti pohdintansa vertaisryhmän jakamaan tietoon. Myöhemmin karjalaisissa seuroissa vertaisryhmien kanssa oli vertailtu kokemuksia saaduista avustuksista. Koska Anjalle kaupunkilaisena ei myönnetty korvauksia, hän korosti kaupunkilaisuuttaan erottuakseen maalaisista siirtokarjalaisista. Anja piti epäoikeudenmukaisena erityisesti sitä, ettei hän nuorena, evakkomatkan karjan kuljettamiseen osallistuneena henkilönä saanut korvauksia.

Siirtokarjalaisten sodan muistelukerronnassa velvollisuuden ja vaatimusten täyttäminen kuuluivat vahvana aivan nuorimpienkin lähtijöiden elämään. Kotiin jäljelle jäänyt perhe osallistui evakkoon lähdön ponnisteluihin ja myöhemmin perheen elämisen edellytysten ylläpitämiseen evakkopaikassa.¹⁵¹⁹ Viipurilaisilla perheen roolitukset painottuivat hieman toisella tavoin. Toisiinsa turvautuneiden lähisukulaisten esille tuominen omien vaiheiden kerronnassa kertoo erityisestä, olosuhteiden pakottamasta selviytymiskeinosta sodan koettelemuksissa.

9.6. ”Välirauha” – poikkeama yhteisestä kertomuksesta

Talvisodan päättymisen ja sen jälkeen solmittu Moskovan rauhansopimus Suomen ja Neuvostoliiton välillä 13.3.1940 aiheuttivat muutoksen suomalai-

1518 H:KS/V:3 (Nainen s. 1929).

1519 Nevala-Nurmi 2012, 401–402.

sessä yhteiskunnassa. Karjalan luovutus merkitsi evakkoon siirtyneille suurta järkytystä ja katkeruutta. Moskovan rauhansopimuksen jälkeen Suomen poliittisessa ja sotilaallisessa johdossa käytiin keskustelua ja tehtiin tutkijoiden myöhemmin paljastamia päiväkirjamerkintöjä siitä, että otollisen tilaisuuden tullen menetetyt alueet otetaan takaisin.¹⁵²⁰ Julkisuuteen suunnitelmia ei tuotu. Kun Neuvostoliitto 25.6.1941 pommitti useita Suomen kaupunkeja, armeijan ylipäällikkö Mannerheimin 29.6. radiossa esitetyssä ja sanomalehdissä julkaistussa jatkosodan ensimmäisessä päiväkäskyssä todettiin, että rauha oli ollut ”välirauha”, joka nyt oli päättynyt.¹⁵²¹ Näin talvisodan päättäneestä rauhasta tuli kaikkien mielessä välirauha. Myöhemmin Tuomas Tepora on nähnyt välirauha-termin eräänlaiseksi kansakunnan sisäiseksi tulkinnaksi talvisodan päättymisen ajasta ja henkisen tietoisuuden rakentumisen vaiheeksi. Kansakunta tuli tietoisemmaksi itsestään ja yhtenäisyydestään, se jälleenrakensä ja tarttui työhön, mutta pelkäsi sotaa. Välirauhan ajan käsitteellistäminen oli yksi kansakunnan tavoista käsitellä tapahtunutta sisäisesti ja henkisesti, tehdä sota itselleen ymmärrettäväksi. Talvisota voitiin nähdä hengen voittona materiasta. Tietoisuutta yhteenkuuluvaisuudesta kantoivat erityisesti rintamamiehet.¹⁵²² Oman aineistoni valossa välirauha on osa hegemonista sotavuosien kansallista kertomusta, joka osaltaan rakentaa siirtokarjalaisten kollektiivista kertomusta.¹⁵²³ Välirauha-termi on myös haastattelukysymysten muodossa jäsentänyt evakkoon lähteiden kerrontaa arkielämästä.

Välirauha-termin käyttö on aineistossa kuitenkin väljää ja eksplikoi-matonta, toisinaan poikkeavaa käsitteen vakiintuneesta määrittelystä. Välirauhan aika miellettiin muisteluaineistossa vahvasti Karjalaan paluun ja jälleenrakentamisen ajaksi, ei varsinaisesti sotien väliseksi rauhan ajaksi.¹⁵²⁴ Näin oli esimerkiksi oli Irjan kohdalla: ”Mutta, kun muistaa sen, me ihmiset, jotka, myös me mukana, olimme silloin sen talvisodan jälkeen välirauhan, niin kutsutun välirauhan aikana rakentamassa sitä Viipuria ja tekemässä siellä työtä.”¹⁵²⁵ Anneli lähti ”välirauhan ajaksi” Karjalaan,¹⁵²⁶ ja niin ikään Laina totesi perheensä lähteneen sinne ”välirauhan aikana”.¹⁵²⁷ Hilja rinnasti ”välirauhan”

1520 Kanervo 2018, 37.

1521 Kanervo 2018, 44.

1522 Tepora 2008, 112–113.

1523 Tepora 2008, 112; Ahokas 2004, 8; esim. Raitis 1994.

1524 H:KS/V:33 (Nainen s. 1917); H:KS/V:28 (Nainen s. 1907); H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1525 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1526 H:KS/V:26 (Nainen s. 1923).

1527 H:KS/V:23 (Nainen s. 1924).

”asemasodan aikaan”.¹⁵²⁸ Irjakin totesi vastaavaan tapaan: ”Se jatku siinä ja sit ku tuli ’välirauha’, niin me mentiin taas takas Karjalaan.” Irja palasi luvan saatuaan kahden lapsensa kanssa Viipuriin ”välirauhan” aikana.¹⁵²⁹ Haastateltavat saattoivat viitata eri asioihin, kansanomaisempiin käsityksiin välirauhasta tai historioitsijoiden yleisesti käyttämään välirauhan käsitteeseen talvisodan ja jatkosodan välissä olevasta ajanjaksosta. Rintamalla vuodesta 1943 yhtäjaksoisesti taistellut Matt käytti välirauha-termiä toisin kuin muut puhuessaan siitä jatkosodan loppumisen jälkeisenä aikana. Moskovon välirauha -niminen sopimus allekirjoitettiin 19.9.1944. Matt korosti lukeneensa historiankirjoja. Tosin Mattillakin välirauhan käsite määrittyi omakohtaisen kokemuksen mukaan, olihan hän todistamassa sodan taukoamista Miehikkälän metsissä syyskuussa 1944.¹⁵³⁰ Haastatteluhetkellä yli 60 vuoden jälkeen välirauha-termiin liittyi vielä paljon erilaista, ristiriitaistakin ymmärrystä. Se voi kertoa muistelijoiden halusta kiistää talvisodan päättymisen yhteydessä tehty ”pakorauha” sekä halusta sitoutua kollektiiviseen kertomukseen Karjalasta ja sodan kokemuksista sekä paluun oikeutuksesta. Samalla se kertoo henkilökohtaisista *välirauhalle* annetuista merkityksistä, kuten arkeen ja ”normaaliin” paluun toiveista tai unelmasta päästä taas Viipuriin.¹⁵³¹

Osalla muistelijoista välirauhan ajan merkitys näkyy muistelussa niinkin, etteivät he osanneet sijoittaa sitä omaan kokemuspiiriinsä. Jotkut aineistoni kertojat, jotka eivät palanneet Karjalaan, eivät pystyneet kertomaan välirauhasta juuri mitään. Näiden haastateltavien kertomuksista oli vaikea ajoittaa, milloin heidän muuttonsa, siirtymisensä ja vakiintumisensa eri paikkakunnille olivat tarkalleen ottaen tapahtuneet. Esimerkiksi asepalveluksessa ollut Onni lähes sivuutti oman elämänsä kannalta keskeiset tapahtumat ”välirauhan aikana”. Moni haastateltava, usein Karjalaan palaamaton kertoja, mainitsi ajanjakson vain lyhyesti. Onnin kokemus välirauhan ajasta merkitsi työskentelyä Helsingissä ja eri puolilla Suomea autokomppaniassa, josta hän jatkosodan aikana siirtyi pohjoiseen rintamalle. ”Välirauhan aikaan” sijoittuu lyhyesti mainittu Onnin henkilökohtaisen tarinan käännekohta, naimisiinmeno. Avioliitto, työ ja perhe saivat hänet asettumaan Helsinkiin.¹⁵³²

1528 H:KS/V:24 (Nainen s. 1919).

1529 H:KS/V:5 (Nainen s. 1919).

1530 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1531 Esim. Välivaihe-termi sisältyy Heikki Wariksen tutkimukseen (1952) siirtoväen sopeutumisesta merkityksessä vuodet 1940-41 talvisodan ja jatkosodan välissä. (Waris & al. 1952, 51.)

1532 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

Hegemonisen kertomuksen dramaattisimmat tapahtumat – lähdöt, Viipurin takaisinvaltaus sekä sodan lopputuloksen sinetöinyt Pariisin rauhansopimus – ovat kaikki yleisellä tasolla suurelle ihmisryhmälle tapahtuneita asioita. Nekään eivät aina olleet joka suhteessa yksilön henkilökohtaisen kertomuksen kanssa yhteneviä tapahtumia.

”Kaikki asiat oli taas ihan mallillaan ja Viipurissa oli niin hyvä olla sillä välillä”, totesi Irja. Välillä-ilmaisu viitanee tässäkin kohtaa ajatukseen jatkosodasta välirauhan aikana. Jatkosodasta hän käyttää termiä ”kesäsota”. Kesällä hän voi tarkoittaa yhtä hyvin jatkosodan alkua kuin kesää 1944 vihollisen hyökkäyksineen.

Jotkut haastatellut puhuivat jatkosodan kohdalla ”kesäsodan” lisäksi ”asemasodan ajasta”,¹⁵³³ joista jälkimmäisen aikana vihollisen hyökkäyksiä koettiin vähemmän voimavarojen keskittyessä Saksan rintamalle. Sotatoimiin osallistuneille, kuten rintamalla olleille sotilaille, välirauhan aika ei välttämättä konkretisoitunut erityisenä ajanjaksona, sillä jatkosota voitiin kokea jatkumona talvisodalle. Rintamamiesten kohdalla välirauhan aikainen jälleenrakennusvaihe on mielletty säännellyksi työnteoksi eräänlaisessa asevelihengessä kansakunnan ja yhteisen isänmaan puolesta niissäkin tapauksissa, kun sotaan on osallistuttu vasta jatkosodassa.¹⁵³⁴

Aineistossani oli vain joitain kertojia, jotka tulevat kuvanneeksi talvisodan ja jatkosodan välistä virallista välirauhan aikaa tarkemmin. Heitä ovat esimerkiksi viestintälottana Lappeenrannassa ollut Maini sekä lottakomennuksella kenttäsaaraloissa Kannaksella työskennellyt Helvi.¹⁵³⁵ Helvi kiteytti sodan päätöksen ja toiveiden tukahtumisen vasta Pariisiin rauhaan: ”On tehty Pariisin rauha ja siinä on päätetty.” Lottamuistoja kertonut Helvi toivoi Karjalan palauttamista takaisin Suomelle.¹⁵³⁶ Talvisodan, välirauhan ja jatkosodan peräkkäisyyden varaan rakentuva yksinkertaistava kertomus on auttanut sotatapahtumien jäsentämisessä selkeärajaiseksi ja kronologiseksi tapahtumaketjuksi kaoottisessa todellisuudessa, vaikka useimpien siviilien kohdalla elämäntapahtumat etenivät toisenlaisella logiikalla. Muistelu ei aina noudattanut tätä selkeärajaista kaarta, vaan se rakentui monien muuttojen ja katkoksien kautta. Jatkosodan vuodet muovautuvat aineistoni muistelijoiden yksilöllisiksi

1533 H:KS/V:11 (Mies s. 1916).

1534 Tepora 2008, 113.

1535 H:KS/V:31 (Nainen s. 1918); H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

1536 H:KS/V:2 (Nainen s. 1920).

kokemuksiksi nimenomaan asumisen, työpaikkojen ja muiden enemmän tai vähemmän olosuhteiden pakosta tehtyjen elämänvalintojen osalta.

Tapahtumien jäsentämistä voi vaikeuttaa esimerkiksi se, ettei oma kertomus sopinut hegemoniseen kertomukseen. Joidenkin muistelijoiden vanhemmat tai muut perheenjäsenet eivät palanneet Viipuriin, kuten Onnin tapauksessa. Perhe käynnisti leipomoliiketoiminnan uudelleen Helsingissä. Viipuriin ei ollut palaamista muun muassa siksi että koti oli ”lentänyt ilmaan”.¹⁵³⁷ Ennillä oli sama tilanne: hän ei palannut Viipuriin, vaikka vanhemmat olivat jo palanneet sinne.¹⁵³⁸ Kaarina siirtyi yksin evakkopaikastaan Kurusta ensin Hämeenlinnaan ja sen jälkeen vuonna 1944 Helsinkiin.¹⁵³⁹ Yksilöiden ja siviilissä olleiden perheiden reitit ja vaiheet eivät olleet identtisiä. Siirtoväkeen kuuluneiden perheiden siirtymiset ja hajoamiset ovat olleet leimaava tapahtuma sotavuosina ja niiden jälkeen, ja ne ovat myös osaltaan kytkeytyneet muistamisen monipaikkaisuuteen.

Laimille oli jäänyt talvisodan päättymisen 13. maaliskuuta mieleen kuten talvisodan alkukin. Hän asui sotien välisen ajan Hämeenlinnassa, jonne hänen isänsä oli saanut komennuksen jo talvisodan aikana. Laimin kertomuksessa ajanjakso näyttäytyy suhteellisen rauhallisena, pienten arkisten tapahtumien ja askareiden täyttämänä aikana, johon koetulla puutteellakin oli vaikutuksensa. Evakossa olo ja sotien välinen aika osin limittyvät toisiinsa hänen kuvauksessaan. Evakossa kaupungissa oli huolehdittava asunnosta, elannon hankinnasta ja keskeytyksille alttiista koulunkäynnistä. Laimi ja hänen perheensä eivät myöskään palanneet Viipuriin jatkosodan aikana, mihin liittyivät paitsi isän komennukset rautatiellä myös koulunkäynnin jatkaminen. Jatkosodan Viipurissa Laimi perheineen kävi ainoastaan hakemassa marjoja, useassa kohtaa hänen kerronnassaan jatkosodan Viipuri ei ole omakohtainen muistipaikka. Käynti Viipurissa nousee esille sivuhuomionomaisena ja jatkosodan kerronta jää muutoinkin niukaksi. Sodan vaiheet ja Viipurin historialliset yksityiskohdat hän kuitenkin tuntee ilmeisen hyvin.¹⁵⁴⁰

Vuonna 1939 koulunkäynnin aloittanut Lea kävi ”hartaasti” ensimmäistä luokkaa talvisodan aikana kolmessa eri koulussa.¹⁵⁴¹ Sota-ajan koulunkäyntinsä useimmat haastateltavat sivuuttavat yhdellä tai kahdella lauseella,

1537 H:KS/V:21 (Mies s. 1921).

1538 H:KS/V:21 (Nainen s. 1923).

1539 H:KS/V:19 (Nainen s. 1922).

1540 H:KS/V:18 (Nainen s. 1925).

1541 H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

monilla koulu keskeytyi ja vaihtui usein. Yleensäkin kertomukset asumisesta ovat useilla kronologisesti omalakisia, ulkopuolisen kuulijan korvissa poukkoileviakin. Muistelun monipaikkaisuus on leimallista koko evakkoajalle, ja se vaikeuttaa ja haastaa koherenttia kertomusta. Toisaalta perheen näkökulmasta kerrotut paikkaan kiinnittyvät muistot ovat tapa luoda omalle kertomukselle koherenssia ja ymmärrettävyyttä

Annikki Kaivola-Bregenhøjn 1990-luvun alussa haastattelemat inkeriläiset naiset olivat saksalaismiehityksen vuoksi joutuneet jatkosodan aikana jättämään kotinsa lähellä Leningradia ja siirtymään pois kotiseudultaan. Heidänkään kertomuksensa eivät näyttäneet mukailevan sodan kronologista kertomusta. Kertomuksissa ajankulu ilmenee rikkaina yksityiskohtina. Haastateltavat käyttivät sellaisia sanoja kuin ”sitten” tai toistivat paikan nimeä. Tapahtuman merkitys ilmeni johtopäätöksissä, mutta tarkat ajat ja matkan kesto eivät ole kertomuksissa olennaisia vaan paikka. Kaivola-Bregenhøjn tulkinnan mukaan nämä yksityiskohdat olivat ehtineet muuttua arkisiksi, käsitellyiksi tapahtumiksi.¹⁵⁴² Käsitteellisellä tasolla kokemukset ja kertomukset on helpompi sitoa paikkaan kuin abstraktimpaan aikaan.¹⁵⁴³ Omien haastateltavien kerronta puolestaan osoittaa, että sodan – varsinkin sen kaikkein draamaattisimpien kokemusten – muistelussa ajanmääreiden esille nostaminen korostuu paikkojen sijaan. Muistellut tapahtumat saattavat määrittyä, sävytyä ja saada merkityksiä yksilöllisesti, mutta kuitenkin hegemonisen kertomuksen, sotilaspäiväkirjojen ja vastaavien kirjallisten lähteiden tarkkuutta tavoitellen.

9.7. Kaikki eivät palanneet takaisin

Perhe merkitsi tukea ja turvaa, mutta sodan aikana sekään ei ollut rikkumaton. Sodan aikana perheet purkautuivat ja usein vain osa saman perheen jäsenistä kykeni pysyttelemään yhdessä. Nuoret irtautuivat perheistä varhain monista eri syistä. Jatkosota merkitsi eri suuntiin ja rooleihin lähteviä teitä. Viipurin takaisinvaltaus, siviilien paluu ja jälleenrakennus sekä uusi lähtö ovat karjalaisen hegemonisen kertomuksen ydintä. Viipuriin jatkosodan aikana palanneiden määrä oli kuitenkin vain noin 35 prosenttia, 28 000 asukasta, talvisodan aikana evakkoon lähteneiden määrästä. Takaisin vallattuun Karjalaan palasi 281 896 henkeä eli lähes 70 prosenttia sotaa edeltäneestä vä-

1542 Kaivola-Bregenhøj 2016a, 34, 44.

1543 Rosenthal 1991, 36.

estöstä.¹⁵⁴⁴ Tässä viipurilaiset poikkesivat valtaosasta siirtoväkeä. Tosin sitä ei tarkoin tiedetä, kuinka moni palaajista todella oli entisiä viipurilaisia vai olisiko palaajien joukossa alun perin muualta Karjalasta lähteneitä tai muuttajia muualta Suomesta esimerkiksi sota-ajan avioliittojen myötä. Entä kuinka moni entinen viipurilainen palasi Karjalaan lähinnä maaseudulle, jossa tarvittiin työpanosta?

Tutkimusaineistossani on esimerkkejä myös siitä, että evakkoon lähtö vuonna 1944 tapahtui toiselta paikkakunnalta tai kaupunginosasta kuin oli tapahtunut talvisodan aikana.¹⁵⁴⁵ Esimerkiksi nuoria naisia oli töissä eri puolilla Karjalaa lottina tai muissa velvoitetöissä jatkosodan aikana.¹⁵⁴⁶ Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen viipurilaishaastatteluvastaavasta huomattavan moni kertoi, ettei palannut jatkosodan aikana Viipuriin lainkaan. Heitä olivat Anna-Liisa, Enni, Hilja, Ilmari, Laimi, Kaarina, Kauko, Ilma, Pentti, Onni, Raili, Saimi ja Vieno. Syyt jäämiseen tai siirtymiseen muualle olivat hyvin erityyppisiä, eivätkä syyt tulleet kaikilla selkeästi esiin vaan ne on pääteltävä. Vain Anna-Liisa, Vieno ja Kaarina avasivat haastatteluissa elämänsä poissa Viipurista. He erkaantuivat omaan elämäänsä ja asettuivat uusiin pitempiaikaisiin kotikaupunkeihinsa jo välirauhan jälkeen.

Jatkosodan Viipurissa ei välttämättä ollut kaikille mahdollisuuksia. Entisten Viipurin tienhaaralaisten muisteluihin perustuneiden kirjojen toimittajan Tapio Sormusen mukaan Viipuriin palaamattomuus johtui joko sota-ajan edellyttämistä tehtävistä tai siitä, että oltiin jo kiinni ”uudessa evakkoajan työpaikassa”. Viipuriin palaamattomat ovat saaneet aineistossani äänen ja osin hiljaisuudellaankin paljastavat palaamattomuuden merkityksen siirtokarjalaisuuden kontekstissa. Se ei kuulu hegemoniseen kertomukseen, joten sota-ajan kokemuksista ei ole kerrottu, elleivät ne ole olleet erityisen poikkeuksellisia, kuten Vienon kertomus vaiheista armeijan päällystöön kuuluneen puolisonsa matkassa.¹⁵⁴⁷ Myös oman kodin tuhoutuminen saattoi olla konkreettinen syy siihen, ettei entiselle kotiseudulle palattu matkailijana sodan jälkeen.¹⁵⁴⁸

Ei-palaajien muistelukerronnassa jatkosodan ajan paluu Viipuriin saattoi hahmottua nimenomaan muun perheen kokemusten myötä, ja he

1544 Kanervo 2018, 47.

1545 Esim. H:KS/V:6 (Nainen s. 1916); H:KS/V:13 (Nainen s. 1904).

1546 H:KS/V:33 (Nainen s. 1927); H:KS/V:13 (Nainen s. 1920); H:KS/V:37 (Nainen s. 1932).

1547 H:KS/V:20 (Nainen s. 1907).

1548 H:KS/K:5 (Nainen s. 1923); Pietiläinen 2024.

pyrkivät vastaamaan haastattelussa hegemonista kertomusta myötäileviin kysymyksiin. Esimerkiksi Anneli kertoi Viipuriin paluun kokemuksista jatkosodan aikana asiantuntevasti ikään kuin olisi itsekin Viipuriin palannut, vaikka kyse oli hänen sisarestaan ja vanhemmistaan. Anneli kävi koulunsa loppuun Helsingissä eikä hänkään enää myöhemmin asunut Viipurissa.¹⁵⁴⁹ Näin monet ei-palaaajat liittivät oman evakkoutensa perheen kertomusten avulla laajempaan sota-ajan hegemoniseen kertomukseen siirtokarjalaisista. Myös rintamalla olleet muistelivat oman perheen paluuta Viipuriin, sillä koti oli henkinen kiinnekohta silloinkin, kun siellä ei ollut mahdollista käydä fyysisesti.¹⁵⁵⁰ Kauko kuului niihin ei-palaaajiin, jotka vierailivat Viipurissa jatkosodan aikana, mutta ainoastaan armeijan mukana sotatoimien taas alettua. Hän kävi katsomassa kotipaikkaansa, josta rakennus oli jo tuhoutunut.¹⁵⁵¹

Kollektiivisesti muistetun paikan ja yksilön välinen suhde on monitahoinen, sillä juuri yksilö kantaa mukanaan paikan muistoja. Folkloristi Seppo Knuuttila on osuvasti todennut, että nykyään ennemminkin ajatellaan erilaisen ja intensiteetiltään vaihtelevien paikkakokemusten olevan osa meitä kuin yksilöiden olevan osa paikkaa.¹⁵⁵² Tämä henkilökohtaisten paikkakokemusten ja kollektiivisesti muistetun paikan monimuotoinen yhteen kietoutuminen on keskeinen ominaisuus myös kaupunkikarjalaisten muistelussa.

1549 H:KS/V:25 (Nainen s. 1923).

1550 H:KS/V:10 (Mies s. 1925).

1551 H:KS/V:28 (Mies s. 1920).

1552 Knuuttila 2006, 10.

10 MONIPAIKKAINEN VIIPURI JA KAUPUNKILAINEN KARJALAISUUS

10.1. Hegemoninen kertomus ja kaupunkilainen karjalaisuus

Hegemonisen kertomuksen merkitys nousee aineistossani esille monin tavoin. Se näkyy kerronnan toistuvina teemoina, menetetyn kotiseudun kaipuun oletusarvona sekä siirtokarjalaisen identiteetin keskeisyytenä. Viipurin asema on ollut siinä keskeinen. Syitä sen hallitsevalle roolille voi hakea siirtokarjalaisten kertomuksen sitoutumisesta kansalliseen muistokulttuuriin, jossa sankaruus ja uhrautuminen ovat olleet vallitsevia normeja. Myös hankkeessa hyödyntämämme haastattelurunko myötäili sodan kronologiaa ja sen muistokulttuuria ja näin osaltaan tuki hegemonisen kertomuksen omaksumista. Nämä piirteet saattoivat helpottaa keskustelun aloittamista, ja ajoittain ne osoittautuivat henkilökohtaista muistelukerrontaa tukeviksi rakenteiksi. Ne saattoivat olla tietoista retoriikkaa, mutta myös palvella tietämättömyyden ja muistamattomuuden aukkoja sekä vaikeasti käsiteltävien aiheiden esiin nostamista. Sankaruus ja uhrautuminen eivät nouse esiin eksplisiittisesti, vaan enemmän korostuvat evakkojen ponnistelut ja työteliäisyys vaikeassa tilanteessa. Ystävälliset, evakot huomioineet ja avuliaat isäntäperheet, saavat osakseen positiivisia kommentteja, kun taas kielteisesti suhtautuvien luota hakeuduttiin pois ja omiin oloihin niin pian kuin mahdollista. Sodan päättyessä oli silti itsestään selvää, että perhe tai osa perheestä lähti etsimään työtä ja asuntoa muualta.

Haastatteluhankkeessamme oli vahva esioletus henkilön yhdestä kotiseudusta. Paikkaa on tulkittava kuitenkin laajemmin ihmisen elämänhistoriaan sisältyvänä spatiaalisena kokemuksena, jolloin tiettyihin sijainteihin liittyvät kokemukset muodostuvat osaksi ihmisen spatiaalisen historian kokonaisuutta kuten maantieteilijä Anssi Paasi on todennut.¹⁵⁵³ Yhdelle Viipuri oli tärkeä syntymäpaikka, toiselle nuoruuden asuinpaikka ja kolmannelle isovanhempien tai sukulaisten kotikaupunki. Muistellussa paikassa on kuitenkin usein läsnä symbolisia tasoja ja vihjeitä muista paikoista. Viipurilaisuuden kokemus ei ollut haastateltavilla kiinni ainoastaan asuinalueesta tai asumisen muodosta ja kestosta, vaan erityisestä viipurilaisuuden kokemuksesta merkityksellisessä elämänvaiheessa. Tällä kokemuksella oli relevanssia myös haastatteluhetkellä siirtokarjalaisen muistelukerronnan kehyksessä. Karen Armstrongin mukaan karjalaisessa muistelussa perheen ja suvun nimet linkittyvät paikkoihin, jotka korostavat samalla jatkuvuutta ja alkupe-
rää.¹⁵⁵⁴ Viipurilaisuus oman suvun kautta tapahtuvassa muistelussa ei perustu maanomistukseen ja siihen sitoutuneeseen maanviljelykseen, vaan sukulaisiin, kaupunkielinkeinoon ja elämäntyyliin. Jatkuvuuden kokemuksen mahdollistajia muistelussa olivat julkiset maamerkit, rakennukset ja hautausmaat, mutta myös henkilökohtaiset muistot ihmisistä ja paikoista. Muisteltu menneisyyden Viipuri ei ole osoitettavissa ainoaksi merkitykselliseksi paikaksi, vaan myös viipurilaismuistelijoilla kyse on kerroksellisesti eri ajallisten, toiminnallisten ja sosiaalisten paikkojen yhteen sommittumisesta.¹⁵⁵⁵

Kaupunkikarjalaisten muistelemat ja sanallistamat kokemukset korostavat menneisyyden yhteisöllisyyttä. Usein on oletettu tiiviimmän paikallisen yhteisöllisyyden olleen keskeinen lähtökohta maaseudun väestön sosiaalisessa kanssakäymisessä. Muistelussa varsinkin esikaupunkien viipurilaiset korostivat naapuruston merkitystä, ja jaetut muistot kytkivät ihmisiä mielikuvissa yhteen. Perheen ja kaupunginosan ihmisten yhteisen menneisyyden merkitys rakentui muisteluhetkessä valikoiduksi kuvaksi, joka onnellisena turvapaikana oli edellytys jatkuvuuden sekä koherentin kertomuksen ylläpitämiselle. Vaikka erilaiset katkokset ja murtumat ovat tyypillisiä erityisesti modernin ja postmodernin ajan kaupunkilaisille, menneisyyden muistelu ehyenä oli kertomuksen hallintaa. Jälkeenpäin hankitun tiedon, vertaismuistelun ja kir-

1553 Paasi 1996, 222.

1554 Armstrong 2004, 61.

1555 Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 13–14.

jallisuuden avulla menneisyyden Viipuriin oli mahdollista palata muistellen, kuitenkin katsoen muisteltua paikkaa eri lähteistä hankitun tiedon valossa. Menetetty Viipuri korostui ylivertaisena paikkana monipaikkaisessa elämänmuodossa myös muista syistä. Viipuri oli Suomelle tärkeä liike-elämän keskus, jonka valikoidun menneisyyden erilaisuus näytti eksoottiselta.

Viipurilaishaastateltujen muistelemista kannattelivat vertaisyhteisöt. Varsinkin yhdistysyhteisöllisyys näyttää olleen siirtokarjalaisten sosiaalisen pääoman keskeisiä muotoja. Monet haastatellut kertoivat kuuluneensa karjalaisiin tai sota-ajan perintöä vaaliviin yhdistykseen, joissa he saattoivat tavata vertaisiaan. Vaikka useimpien haastateltavien kannalta sitoutuminen siirtokarjalaisten yhdistystoimintaan vaikutti olleen löyhää ja satunnaista, enemmän tilanne- tai elämänvaihesidonnaista kuin pysyvää, se oli silti merkityksellistä muistelukerronnan kannalta. Nostalgiavoittoinen symbolien avulla tapahtuva kotiseudun ja paikan perinteen vaaliminen oli näissä yhteisöissä jaettua. Karjalaiset yhdistykset ovat merkinneet yhteiskunnallisen toiminnan ja osallistumisen muotoa ja väylää. Karjalaiset pitäjäyhdistykset loivat nostalgiavoittoisia teoksia menetetyistä kotiseuduista, ja varhaisissa teoksissa menetetyt kotiseudut esitettiin harmonisina, poliittisista ja taloudellisista ristiriidoista vapaina paikkoina.¹⁵⁵⁶ Ylirajainen kaipuu menneeseen ja menetettyihin paikkoihin sekä niiden performoimisen areenat kuten museot ja yhdistykset koskevat monia siirtolaisia ja liittyvät heidän identiteettiprojekteihinsa ympäri maailmaa. Suomalaisessa kaupungistuneessa kontekstissa ne saivat samankaltaisilta näyttäviä muotoja kuten karjalaisten seurojen järjestämät tapaamiset ja juhlat tansseineen ja ruokineen ja etnistä identiteettiä manifestoineen symboleineen. Areenat olivat sekä julkisia että yksityisiä.¹⁵⁵⁷

Vaikka karjalaisuus on haastateltavien identiteetin rakentamista määrittelevä termi, joka yhdistää laajasti eri Karjaloiden kokemuksia jakavia väestöjä yhdeksi kuvitelluksi Karjalaksi, se samalla herkästi myös vakiinnuttaa ja korostaa ajatusta yksipaikkaisuudesta. Sidonnaisuus yhteen paikkaan näytti olevan hegemonisen kertomuksen mukainen kansalaisuuden oletusarvo.

Myös perhettä myötäilevä haastattelurunko siviiliväestön kokemuksista osoittautui kaksiteräiseksi miekaksi. Toisaalta haastateltavan oma kokemus saattoi jäädä varjoon, jos tapahtumia päädyttiin muistelemaan pääasiassa perheen kannalta. Toisaalta sodan vaikutus perheisiin hahmottui näin hyvin.

1556 Jetsu 2001, 53–54.

1557 Österlund-Pötzsch 2003, 134–142.

Kaikkien karjalaisten kokemukseen vedottiin silloin, kun omaa kokemusta ei jostain syystä ollut mahdollista käyttää, mikä heijastaa oman identiteetin rakentumista vuorovaikutuksessa yhteisen kertomuksen kanssa. Muutaman tunnin mittaisessa suullisessa keskustelussa kaikki ajatukset eivät välttämättä ehdi kehkeytyä sanallistettavaan muotoon. Oman elämäkertomuksen esittäminen saattaa edellyttää huomattavasti pidempää keskustelua ja yhteisen tiedon tuottamisen prosessia. Haastateltavani olivat kuitenkin motivoituneita ja tiesivät, missä tarkoituksessa heidän kokemuksiaan kerätään. He ovat voineet harkita ja valita esille tuomiaan aiheita. Aineisto antaa hyvän kuvan 2000-luvun viipurilaistaustaisille haastatelluille tärkeistä asioista, kuten perheestä ja viipurilaisten yhteisöissään ja vertaisryhmissään käymistä keskusteluista ja ajatuksista.

Viipurin muistoille annetut merkitykset olivat henkilökohtaisia, paikallisia ja perhekohtaisia, ja siksi kokemuksetkin ovat keskenään erilaisia. Niitä peilataan suhteessa hegemoniseen kertomukseen.¹⁵⁵⁸ Sotaa ja karjalaisia koskeva hegemoninen kertomus antoi haastatelluille tarttumapinnan ja omien muistojen peilauspisteen, mutta peilikuvassa saattoi näkyä uusia näkökulmia vastoin kertomuksen tilaajien ennakko-odotuksia. Hegemoninen kertomus ei siis ole ehdoton. Kertomuksen yleisesti tunnettua juonta ei kuitenkaan kiistetä. Hegemonian haastaminen on hienovaraisempaa. Muistojen valossa omat kokemukset voidaan esittää poikkeavana ”evakkomatka-kertomuksena”. Yhteistä kertomusta voidaan täydentää ja täsmentää omilla muistoilla. Hegemonisen kertomuksen kiistämistä ja haastamista tapahtuu siten suhteessa muihin evakoihin tai muihin suomalaisiin. Hegemoninen kertomus on myös hyödyllistä suhteessa sodan ja rauhansopimusten johdosta koettuun epäoikeudenmukaisuuteen, jota oman kodin, sosiaalisen yhteisön ja turvallisuuden menetys useimmille oli. Haastateltavat yhtyvät hegemoniseen kertomukseen niinkin, että eivät esitä sille täysin vaihtoehtoista kertomusta. Perheen kautta kerrottu oma kertomus jäsentyy hegemonisen mallin mukaiseksi ja hegemonisen kertomuksen omakohtaistaminen voi auttaa saavuttamaan kokemuksen yhteenkuulumisesta muiden kanssa.

Muistelun materiaalisuudesta kertovat perheen esineet Viipurista, valokuvat, sukututkimukset ja identiteetistä kertovat symbolit. Ne innostivat muistelemään. Materiaalisuuden kautta muistelemisen konteksti määrittyi siirtokarjalaiseksi. Kasvojen ilmeet, käsien eleet sekä kehonkielellä, äänen-

1558 Savolainen 2015, 381.

painoilla ja hiljaisuuksilla ilmaistut affektit paljastivat omakohtaisia merkityksiä ja sitoutumista aiheeseen kehollisesti. Evakkojen elämänvaiheet kerrotaan aina hyvin samantyyppisesti, mikä varsinkin suhteellisen lyhyessä haastattelukohtaamisessa on luonnollista. Juoni koostuu eriaikaisten ja monikerroksisten traditioiden kokonaisuudesta, joka juontaa historiassa hyvinkin kauas akateemisten paikallishistorioiden kirjoittamisen malleihin.¹⁵⁵⁹ Omakohtaiset kertomukset, vastakertomukset ja poikkeamat esiintyvät johtolankoina. Karjalaisuus voi ikään kuin himmentyä taustalle sävyttämään kertomusta. Yksilöllinen ja julkinen kertomus tukevat toisiaan. Talvisodan aikana kaupunkilainen siirtoväki siirtyi useimmiten evakkoon, turvaan maaseudulle muun siirtoväen tavoin. Talvisodan jälkeen he hakeutuivat jälleen kaupunkeihin, jonne he jäivät, kunnes jatkosota alkoi. Vain osa heistä palasi takaisin Viipuriin, osa rintamalle ja osa siirtyi muualle. Aineistossani siirtyjät olivat usein nuoria naisia, joita tarvittiin töissä. Viipuriin paluun mahdollisuus oli eräänlaista onnenkauppaa. Sodan jälkeen kaupunkilaistuneen ydinperheen myötä eri-ikäisten sukupolvet eriytyivät. Suvun merkitys näyttäytyi muistelukerronnassa merkityksellisenä, mutta oikeassa elämässä kahtalaisena: omista isovanhemmista annetut tiedot olivat fragmentaarisia. Osalle kuulumisen viipurilaiseen sukuun oli merkityksellistä, toisilla sukujuuret johtivat muualle kuin Viipuriin ja viipurilaisuus merkityksellistyi tällöin toisin. Sodan aikana perhe ja sukulaiset pyrkivät tukemaan toisiaan ja pitämään yhteyttä pitkästä erossa olosta huolimatta. Sodan jälkeen koettu perheyhteys esitettiin vahvana, vaikka käytännössä se oli hauras. Osin tämä johtui välttämättömyyden pakosta, sillä asutuspöla kaupungeissa ajoi kolmen sukupolven perheitä ja lähisukulaisia saman katon alle. Perhe- ja sukuinstituutiot ovat Suomessa muuttuneet sodan jälkeen monella tapaa. Haastatteluhetken ydinperhekeskeisyydessä välimatkat olivat lisääntyneet ja pidentyneet. Suvun merkitys voi olla nykyihmiselle symbolisesti merkittävää tunnetta kuulumisesta sukupolvien ketjuun, vaikka elävä yhteys sukuun puuttuisikin.¹⁵⁶⁰

Sodan muistamisen politiikat ovat muotoutuneet niin henkilökohtaisen kansalaisyhteiskunnan kuin valtiollisen muistamisen julkisista käytännöistä kuin yksilöllisen muistelemisen eri puolista. Puhutaan muistin

1559 Kurki 2012, 43, 45.

1560 Ville Vanhala Seura 23.6.2024: ”Sukututkimus osoitti, että isän kertoma tarina pitää paikkansa. [https://seura.fi/asiat/ajankohtaista/sukututkimus-osoitti-lauralle-etta-isän-kertoma-tarina-pitää-paikkansa-kasitykseni-perheesta-ja-suvusta-on-muuttunut/Sukututkimus-osoitti, että isän kertoma tarina pitää paikkansa \(seura.fi\), \(luettu 2.6.2024\).](https://seura.fi/asiat/ajankohtaista/sukututkimus-osoitti-lauralle-etta-isän-kertoma-tarina-pitää-paikkansa-kasitykseni-perheesta-ja-suvusta-on-muuttunut/Sukututkimus-osoitti, että isän kertoma tarina pitää paikkansa (seura.fi), (luettu 2.6.2024).)

ideologioista, jotka ovat sitoutuneet läntisiin ylijarjaisiin, arvovaltaisiin diskursseihin. Ajatuksen mukaan varsinkin vaikeiden menneisyyksien muistaminen on tärkeää.¹⁵⁶¹ Näin tapahtui myös siirtokarjalaisen identiteetin muovaantumisen alkuvaiheessa. Kaupungistuminen ei ole millään tavalla näkyvä elementti sanallisen muistelukerronnan avulla tapahtuvassa identiteetin rakentamisessa kansallisen kertomuksen varassa. Siirtokarjalaisia yhdisti kodin menettämisen lisäksi oletettu yhteinen menneisyys eli monet kulttuurisesti omintakeiset, mutta valikoidut ja yleisesti hyväksytyt ja kollektiivisesti hyödynnetyt kulttuuripiirteet. Stereotyyppinen siirtokarjalaisuus on näyttäytynyt yhtenäisenä, vaikka se sitä ei käytännössä ole ollut.

Karjalan Liiton tilaisuuksissa 2000-luvun alussa nousi toistuvasti esiin pika-asutus- ja maanhankintalakien merkitys siirtokarjalaisten vaiheissa ja sopeutumisessa. Niissä puhuttiin usein myös syntymäpaikkakuntien ja -kotiseudun suuresta merkityksestä ihmisen identiteetille: aiheet tiivistyivät lausumaan ”juuret Karjalassa”. Sodan jälkeen siirtokarjalaisten käyttämä termi ”juuret” viittaa lähtöön, lähdön paikkaan ja siihen kiinnittymiseen. Kulttuuriantropologi Liisa Malkki on kritisoinut tapaa ajatella ihmistä liikkumattomana ja kansalliseen järjestykseen luontaisesti kytkeytyvänä.¹⁵⁶² Tunnistan tämän tavan monesti varsinkin kotiseutuaatteessa ja siirtokarjalaisissa kulttuurin käytänteissä, joissa ihmisryhmät ja niiden kulttuuriset ilmiöt, piirteet ja juuret on haluttu kytkeä tiettyyn paikkaan ja siellä eläneeseen ”heimoon”.¹⁵⁶³ Tällainen ajatusmalli oli luontainen varsinkin varhaisemmassa positivistisen paradigman kansatieteellisessä tutkimuksessa, jossa kansankulttuuria edustavat esineet ja tavat yhdistettiin kartalla oleviin paikkoihin. Tutkija katseli kohdettaan etäältä eikä esimerkiksi havainnut tai problematisoinut suhdettaan tai vaikutuksiaan kenttään. Lisäksi kulttuuri essentialisoitui ja yksinkertaistui tavalla, jossa haluttiin nähdä aidon ja alkuperäisen ydin.¹⁵⁶⁴ Ylijarjaisen kulttuurin paikkasidonaisuus voi kuitenkin olla hauras ja väliaikainen.¹⁵⁶⁵ Oma lähtökohtani tutkimuksen alkutaipaleella oli arkisesti tutun ja jopa läheisen aiheen tarkastelu. Myöhemmin olen voinut todeta tutkimuskohteeni muuttuneen minulle aidosti vieraammaksi havaitessani sen moninaisuuden mutta samalla ymmärrettävämmäksi.

1561 Asplant; Dawson & Roper 2000, 9–10; Savolainen 2022b, 197.

1562 Malkki 2012, 38–39.

1563 Esim. Hollmén 2009.

1564 Ruotsala 2002, 48–50.

1565 Malkki 2012, 153.

Ihmisillä ja esineilläkin nähdään edelleen varsin yleisesti tietyt paikkaan johtavat juuret. Malkki purkaa liikkumattomuuden tai kiinnittymisen ideologiaa, jossa luonnollistetaan identiteetin kiinnittyminen tiettyyn paikkaan. Ajatusmallin mukaan paikallaan pysyminen on luonnollista, kun taas liikkuminen ja paikan vaihtaminen epänormaaliutta, joka vaatii selityksiä. Malkki hahmottelee maailmaa enemmän liikkumisen näkökulmasta. Hänen mukaansa keskeinen osa sosiaalista maailmaa sekä kulttuurisen muutoksen prosesseja ovat arvaamattomuus, äkilliset muutokset ja yllättävyys.¹⁵⁶⁶

Suomalaisten ymmärtäminen yhtenäisenä ryhmänä on historiallisesti kytköksissä Suomen maantieteellisen alueen poliittisiin ja kulttuurisiin vaiheisiin. Ilmiön diskursiiviset juuret ovat syvällä, niin Ruotsin valtion yhtenäistämispoliitikassa kuin uskonpuhdistuksen aikaansaamissa prosesseissa 1500–1700-luvuilla. 1800-luvulla kansallisromantiikka nosti esiin ajatuksen etnisesti yhtenäisestä suomalaisuudesta. Se ilmenee yhä nationalismiin nojautavissa kansakuntaa rakentavissa keskusteluissa, jotka heijastelevat ajatusta geneettisesti yhtenäisestä kansasta.¹⁵⁶⁷ En voi olla huomaamatta samansuuntaista tendenssiä siirtokarjalaisuuden hegemonisessa kertomuksessa, joka nostaa esille usean sukupolven ajan maitaan viljellettä talonpoikia – enemmistö siirtokarjalaisista oli pienviljelijöitä.

Juuret, kansat ja selvärajaiset alueet kartoilla ovat arkiajattelussa yhä tavanomaisia, vaikka tutkijat katselevat kohdettaan ja suhdettaan siihen toisin. Tosin Karjalat ja karjalaisuudet tutkijoiden tutkimuskohteina saattavat edelleen pinnalta katsoen paaluttaa nationalistista¹⁵⁶⁸ juuriajattelua. Paikkaan juurtumista ja sen tuottamaa alkuperäisyyttä pidetään Malkin mukaan erityisen sankarillisena.¹⁵⁶⁹ Kansallisromanttisella ajalla muovautunut Karjala on osa kansallista maantiedettä, ontologinen ja moraalinen järjestys. Kansallinen maantiede upottaa kansat toisensa poissulkeviin yksiköihin, ”kansallisiin maaperiin” ja ”kansojen perheeseen”.¹⁵⁷⁰ Juurtumisen mielikuva tuottaa ajatuksen paikallaan pysymisestä ja liikkumattomuudesta. Malkki esittääkin, että mielikuvat tulevat esille erityisesti silloin, kun joudutaan vastakkain muuttoliikkeen ja pakolaisuuden kanssa.¹⁵⁷¹

1566 Huttunen 2012, 9–10.

1567 Haapoja-Mäkelä 2020, 51.

1568 Nationalismilla tarkoitan tässä mitä moninaisimpia, luonnollistuneimpia ja arkisimpia kansalaisuuden tuottamisen prosesseja.

1569 Malkki 2012, 28–35.

1570 Malkki 2012, 37.

1571 Malkki 2012, 39–40.

Voi kysyä, kuka tai mikä edustaa menneisyyden karjalaisuutta tai suomalaisuutta poliittis-moraalisesti. Siirtokarjalaisten juuret-ilmaus on peräisin myös valtion ja siirtokarjalaisten vaikuttajien asutuspolitiikan lähtökohdistta. Asutussuunnitelmassa esitettiin menetetyille tilalle korvaava paikka, joka liittyi ensisijaisesti elinkeinoon ja kotiin. Lähtöpaikka, menetetty kotiseutu vie ajatuksen herkästi oletettuun yhteen muisteltuun kotiseutuun. Tämä yksipaikkainen lähtökohta on määrittänyt hegemonisen kertomuksen mukaisen siirtokarjalaisen identiteetin rakentamista. Paikkojen ja paikan moneuden eri muodot ovat kuitenkin alkaneet tulla vähitellen näkyviksi, ei ainoastaan akateemisen tutkimuksen vaan myös juuristaan kiinnostuneiden ihmisten kuten sukututkijoiden myötä. Monikotiseutuisuus on tunnistettu myös kotiseutuliikkeessä, mutta tietyn hallintopaikan historia korostuu yhä erilaisissa kotiseutudiskursseissa. Poliittisissa ja ideologisissa puhunnoissa ihmisten monipaikkaisuus ja liikkuminen herkästi unohtuu, kun puolustetaan spatiaalista paikkaa hallinnollisena kokonaisuutena. Vaikka seudut ja alueet nähdään herkästi identiteetin lähteinä, ihmiset kytkeytyvät niihin monin eri tavoin muun muassa paikkojen historioiden, symbolien, instituutioiden ja diskursien kautta. Identiteetin rakentamisessa ihmiset neuvottelevat ja yhdistelevät erilaisia spatiaalisia ideoita ja representaatioita. Paikkoina esitettyjen alueiden merkitykset ilmenevät moninaisilla asteikoilla, ja merkitysten täytyy kyetä heijastelemaan ihmisten elämäntilanteita.¹⁵⁷²

10.2. Monipaikkainen eväkokemus

Jo ennen sotaa kaupunkilaiset olivat monipaikkaisia ja perheyhteisöt hajoa-massa, eivätkä kiinnittymiset paikkoihin olleet välttämättä pitkäaikaisia. Sodan aikana monipaikkaisuus tuli uudella tavalla osaksi elämää. Perheestä tuli kiinnekohta, jonka jäsenet hajasivat tahoilleen ja yleensä yksi paikka pysyi kiinnekohtana, joskin sekin muuttui taajaan pitkinä sotavuosina. Monipaikkaisuuden vaikutusten lisäksi modernin lapsuuden ja nuoruuden näkökulmat kiinnittivät haastateltuja omiin ikäryhmiinsä, mikä heijastui muisteluissa erityisinä kokemuksina. Säröytynyt suhde uuteen paikkaan ilmeni heti vertailtaessa omaa suhdetta samalla uudella paikkakunnalla pitempään asuneisiin ja heidän menneisyyteensä. Ulla Savolaisen mukaan paikoilla ja niiden ni-mämisellä on useita funktioita, muun muassa henkilökohtaisten muistojen

¹⁵⁷² Vainikka 2015, 140.

todistajina, henkilökohtaisen ja jaetun yhteen kytkijöinä sekä muistelun ja kertomuksen rakentajina. Filosofi Edward Caseyn ajatusta mukaillen paikoilla on kokoavaa voimaa kerronnassa.¹⁵⁷³ Kun elämänvarrelle merkityksellisiä paikkoja on monia, esiin nousee kysymys paikkojen merkitysten hierarkias-
ta. Muistitietohankkeella voi olla merkitystä hierarkian korostamisessa, tässä tapauksessa Viipurin korostumisessa suhteessa muihin. Tällöin ylijärjestyksen, muisteltu paikka ylittää herkästi myös yksilön muut elämänvaiheet.¹⁵⁷⁴

Sodan aikana perheestä tuli symbolisessa mielessä se yksikkö, johon kertojat identifioituivat. Kertojan lapsuuden perheen tai aikuisena perustetun perheen jäsenet eivät voineet olla läsnä yhdessä, sillä joku oli aina rintamalla, työssä tai opiskelemassa muualla. Perhe oli rakennettava ja ylläpidettävä mie-
lissä. Riippumatta perheen henkilösuhteista tai kokoonpanosta, oma perhe oli ensisijainen turva. Perhe oli yksikkö, jonka etu meni kaiken muun edel-
le ratkaisuja tehtäessä. Kaikki perheenjäsenet osallistuivat perheen elättämi-
seen. Vaikka ydinperhe saattoi monilla olla ideaalista poikkeava, sodan vuoksi siitä tuli herkästi entistäkin rikkonaisempi.

Viipuri, muistelijan menettämä kotikaupunki, sen kaupunginosa tai vertaisyhteisö oli aineistossani muistelukerronnan kirvoittaja. Esikuvat vii-
purilaisia koskevassa kertomakirjallisuudessa ovat liittyneet erityisesti porva-
risperheisiin, mutta omassa kollektiivisesti ylläpidetyssä muistelukulttuurissa
nousivat kaupunginosien työväki ja muut ”tavalliset” kansalaiset kokemuk-
sineen esiin. Kotiseutuidentiteetillä oli merkitystä varsinkin sodan ja karja-
laisessa kontekstissa erityisesti kotiseutumatkojen alkamisen jälkeen. Haas-
tateltujen muistelu ja muistelukonteksti olivat monipaikkaisia: haastattelut
kohdistuivat moneen paikkaan ja lisäksi haastateltavat muistelivat paikalli-
sissa yhteisöissään. Samalla he kiinnittyivät valtakunnallisiin verkostoihin ja
ryhmiin, ja useat kuuluivat myös siirtokarjalaisten järjestöön. Viipurilaiset
ovat muodostaneet oman ryhmänsä, mutta eivät ole poikenneet kertomuksien
siirtokarjalaisten kohtalon kertomuksesta, joka on yleinen jaettu kertomus.
Kotiseutuun liittyi tiettyjen käytänteiden järjestelmä, mikä ilmeni vakiintu-
neiden mallien mukaan kirjoittamisena, lukemisena ja tulkintana, tietynlai-
sen tunnistettavan karjalaisen koodin mukaan muistelemisena. Haastatelta-
vat antavat vihjeitä ja johtolankoja omaehtoisemmista kertomuksista, joiden
tunnistaminen vaatii valppautta ja herkkyyttä.

1573 Savolainen 2015, 235; Casey 1996.

1574 Pietiläinen 2024.

10.3. Meisyyden voima ja moniäänisen muistelun mahdollisuus

Siirtokarjalainen identiteetti on kytketty tiiviisti perheeseen myös viipurilaisilla. Ideologisesti perhe oli sodan aikana vertauskuva kansakunnalle, mikä tuli esiin vaikkapa kaatuneen ja tämän äidin suhdetta korostavassa uhrisymboliikassa.¹⁵⁷⁵ On paradoksaalista, että samalla kun sodan oloissa perhe konkreettisesti ja fyysisesti hajosi, hegemonisessa kertomuksessa perhettä ja kotia pidettiin kansakunnan ideologisenä selkärankana.¹⁵⁷⁶ Tässä kohtaa Liisa Malkin toteamus juurivertauskuvasta yhteisön rakentamisessa osuu oikeaan. Juurien avulla ihmiset mieltävät yhteisöt perheiksi ja niiden kulttuurit tiettyyn paikkaan kiinnittyviksi.¹⁵⁷⁷ Evakkokertomukset hakeutuvat näin kohti kiinteän paikan kertomusta, vaikka omaa kokemusta olisi kuvannut paremminkin liike. Siirtokarjalaisen kerronnan näkökulmasta myös viipurilaisilla muistelihoilla paikka saa vertauskuvallisen aseman oman kokemuksen, kaipauksen ja toiveiden sanallistamisessa ja tulkinnan legitimoinnissa. Muistojen jakamisesta tuli yksi kaupunkilaisten kanssakäymisen muodoista, joka vastasi oman elämäntilanteen ja identiteetin rakentamisen tarpeisiin. Perheyhteys on jatkunut kaupunkilaisessa karjalaisuudessa sodan jälkeen symbolisena, ja yhteisen muistelun kautta sen saattoivat jakaa muutkin kohtalontoverit.

Malkin mukaan ajatus perheestä perinteen siirtäjänä on läpikotaisin popularisoitu. Perhe on sellainen kulttuurisen jatkumollisuuden ilmentäjä ja muoto, johon on helppo kiinnittää huomio. Näin voidaan peittää näkyvistä hetkelliset ja epätavalliset ilmiöt, jotka rikkovat kuvaa. Esimerkiksi sellaiset sosiaaliset suhteet ja muodostelmat, sosiaaliset yhteisöt, jotka eivät liity perinteisiin katsottuihin perheisiin ja yhteisöihin tai jotka eivät ole omalla kulttuurisella alueellaan ”edustavia”, voivat peittyä näkyvistä. Ne eivät saa julkisia, sosiaalisesti näkyviä, kerronnallistettavia tai rituaalisia muotoja. Niitä on vaikea tunnistaa tai niihin on muiden vaikea samastua. Yhteisöt eivät välttämättä itsekään tunnista kuuluvansa tällaisiin satunnaisten tapahtumien ja kokemusten yhteisöihin.¹⁵⁷⁸ Tulkitsen, että hegemoninen kertomus juurista ja siihen liittyvät vahvat yhteisölliset symbolit, tavat ja performanssit ovat juuri

1575 Olsson 2005, 67; Kemppainen 2006a, 233–245.

1576 Olsson 2005, 69; Tepora 2008, 108.

1577 Malkki 2012, 44.

1578 Malkki 2012, 160–162.

niitä tekijöitä, joiden avulla poissuljetaan kuvaan sopimatonta: poikkeuksia, yksilöitä ja marginaaleja.

Perheen kokemuksen sanallistaminen ilmentää nostalgiaa, ehkä eniten juuri yksinkertaisessa muodossaan. Lapsuudenkodin kokemukset ovat pehmeästi siilautuneita, mieluisia muistoja.¹⁵⁷⁹ Nostalgiaan voi liittyä halu työstää kerrostuneita muistoja kokemuksista, erottaa mieluisat muistot negatiivisista ja välittää niitä jälkipolville, joista tulee kanssatodistajia. Sodan jälkeen ilmaistu siirtokarjalainen perinne on luonteeltaan positiivista, ja se saa voimaansa hegemonisen kertomuksen dramatiikasta. Lapsuus ja kotiseutu yhteisöllisine naapurisuhteineen saavat lisää painoarvoa ja nostalgisoituvat evakkomatkan muistelun rinnalla. Hegemonisen, yksipaikkaisen identiteetin oletuksen läpi tarkasteltuna Viipuri määritti useasti kerronnan fokusta epäsuhtaisesti ohittaen monipaikkaisuuden niin elämän jatkumolla kuin samanaikaisena kokemuksena. Monipaikkaisiin kokemuksiin ilmaisut kätkeytyivät Viipurin kerronnan varjoon.

Muistelussa sota-aika jäsentyy poikkeamiseksi oletetusta totunnaisesta järjestyksestä, suhteellisen turvallisesta ja hyvästä elämästä. Poikkeamiseen kuuluvat suurten menetysten ohella muotoutuvat yhteiskunnalliset ristiriidat, ihmisten väliset jännitteet, torjunnan kokemukset sekä selviytymiskamppailu uuden arjen järjestymiseksi. Siirtokarjalaisilla ja heidän edunvalvojillaan oli pelissä paljon: yhteiskuntarauha, yhtenäisyys ja kansalliseen kokonaisuuteen kuuluminen. Hegemonisen kertomuksen korostamat talvisodan henki, äitiyden ja perheen mystifiointi sekä jälleenrakentamisen ja selviytymisen eetos eivät kerro paljoakaan siitä, miten asiat menivät tai miten ne koettiin, vaan ennen kaikkea siitä, miten asioiden haluttiin olevan.

Omaehtoiset ja poikkeavat, vahvemmin omaan elämään liittyvät kertomukset pyrkivät nousemaan esille joillain haastateltavilla enemmän kuin toisilla. Kommunikatiivinen ja kulttuurinen muisti painottuvat eri tavoin haastateltavilla. Dialogin luonne, kysymykset ja konteksti määrittelevät sitä mitä muistellaan missäkin tilanteessa. Siirtokarjalaiseen hegemoniseen kertomukseen ja sen jakamisen muotoihin sisältyy paljon sellaisia elementtejä, jotka määrittävät muistelijat osaksi perhettä tai yhteisöä. Tämä näkyy vahvana siinä, miten yksilölliset, poikkeavat kokemukset, joihin ei liity evakkomatka, lottakomennus tai aktiivinen osallistuminen kotirintaman tehtäviin tai jälleenrakennukseen vaan niihin liittyvät vaikkapa koulunkäynti tai työnteko tai

1579 Korkiakangas 2006, 135.

perheenäidin elämä poissa Karjalasta jatkosodan aikana ovat vaikeasti muisteltavia ja sanallistettavia kokemuksia. Omaehtoisuutta ja siten ymmärrystä omasta menneisyydestä on mahdollista vahvistaa aktiivisen muistelutyöllä.

Kansalaisten mahdollisuudet poiketa poikkeusyhteiskunnan säännöistä ja valtion asettamista velvollisuuksista olivat rajoittuneita. Vaikka asetetuista uusista normeista poikettiin, niiden sanallistaminen ei ole helppoa hegemonisen kertomuksen kehikossa. Tämä näkyy aineistossani erityisesti heidän kohdallaan, jotka eivät palanneet itse Viipuriin jatkosodan aikana. Suomalaiseen sodan käsittelyyn on kuulunut myös kirjallisuuden ja taiteen kautta tapahtuva itsearviointi sodan ratkaisusta esimerkiksi jatkosodan Karjalan takaisin valtauksen ja suur-Suomi ideologian osalta. Sodan oloissa eläneet ovat kokeneet sodan tapahtumat ja ilmapiirit omakohtaisesti, mutta 2000-luvun alun muistelukerronnassa sen erityisyyden huomioivaa puhetta piti rohkaista erityisesti ja näin joissain haastatteluissa tapahtuikin. Jälkikäteen on helppo todeta, että tutkijoina olisimme voineet rohkaista enemmänkin muistelemaan omaehtoisempia kokemuksia mutta omaehtoisempia kokemuksia voidaan lukea muutoinkin kuin suorasanaisesti kerronnasta.

Kertomukset ovat sukupolvisidonnaisia. Varsinkin nuoremmilla sukupolvilla urat urkenivat jälleenrakennus-Suomen vilkkailla työmarkkinoilla taajamissa ja kaupungeissa. Erityisesti heillä, jotka eivät palanneet Karjalaan oman elämän luominen ilman perheen tukea kaupungissa korostui eikä tällaisten elämänvaiheiden välttämättä mielletty kuuluneen karjalaisuuteen. Ne nousevat esille fragmentaarisina mainintoina. Kertomukset elämästä uusilla paikkakunnilla jäivät viitteenomaisiksi. Karjalaisuus ja arki urbanisoituvasa jälkiteollisessa yhteiskunnassa eivät luontevasti yhtyneet samassa kertomuksessa. Omakohtaista, puuttuvaa jatkosodan lähtökertomusta Viipurista korvasi perheen tai muiden kokemusten esille nostaminen. Hiljaisuuttakin liittyi tällöin omien vaiheiden reflektointiin mallitarinoiden puuttuessa. Tällaiseen hiljaisuuteen on voinut vaikuttaa hegemonisen kertomuksen dominointi esimerkiksi järjestöjen ja median esillä pitämässä siirtokarjalaisessa diskurssissa, joka esitetään hegemonisen selviytymiskertomukseen juoneen tukeutuen.

Kaupunkilaisten lähtöjen ja paluiden yhteisinä pidetyt ja samanlaisina kerrotut kokemukset erosivat toisistaan reiteiltään ja asuinseuduiltaan. Viipurilaiset olivat usein omatoimisia evakkoon lähdöissään, vaikka heitäkin liittyi suureen evakkovaellukseen. Väli rauhan ajan ratkaisuihin ja jatkosodan

asumisissaan perheet hajosivat. Eräs toistuva piirre muistelussa oli kertoa paluusta välirauhan aikana, vaikka yleisessä tiedossa ja julkisessakin historiassa paluun ajallinen viitekehys on nimenomaan jatkosodan aika. ”Väärin muistaminen” on muistitietotutkimuksessa vahvuus, joka kertoo muistelijoista ja heidän muisteluajankohtansa käsityksistä ja mielipiteistä. Paluu jatkosodan Viipuriin koettiin oikeutetuksi ja tärkeäksi: se oli osittaista paluuta normaaliin ja saattoi näin muistoissa näyttäytyä rauhanomaisena tilana. Talvisodan muistelussa evakkomatkan muistelu nojautui ”perheen meisyyteen” ja se tarjosi kehikon myös tulevien vaiheiden muisteluun.

Vaikka pysyvä paluu Viipuriin ei ollut kaikkien kohdalla mahdollista, haastateltavat muistelivat Viipuria usein sinne palanneiden perheenjäsenten tai perheen näkökulmasta. Jotkut kävivät tapaamassa perheenjäseniään tai hakivat ruokaa Viipurista. Näissä kuvauksissa yksilö, perhe ja kaupunki ovat ainutlaatuisella tavalla yhtä. Ne paljastavat monia oletuksia ja odotuksia, joita perheisiin kohdistettiin, ja tapahtumia, jotka perheiden kautta koettiin. Perheenjäsenten paluu Viipuriin määritti myös muiden perheenjäsenten identiteettiä ja elämänratkaisuja. Perhe oli epävarmoissa oloissa yksilön turva ja keskeinen elämäkokemusten jäsentäjä. Kaipuu paikkaan ja siihen kiinnittyvä tapakulttuuri, murre, tavat ja perheenjäsenten kiintymyssuhteet olivat muistelukerronnan valossa perheen yhteisesti jakamia.

Perhe muodosti muistoissa lapsuuden taustamaiseman, ja sodan aikana perheiden ja sukulaisten merkitys korostui niiden koossapitämisen ja hajoamisen tematiikoissa. Ulla Savolaisen mukaan perheen merkitys korostui tilanteessa, jossa paikkaan kiinnittyvä ja paikan yhteen kytkevä yhteisö ja turvallisuus olivat kadonneet.¹⁵⁸⁰ Samankaltaisen tulkinnan voi tehdä tämän tutkimuksen aineiston hieman vanhemmista muistelijoista. Lähisukulaisilla oli monille keskeinen merkitys sodan aiheuttamista vaikeuksista selviämiseksi. Perhesyyt olivat usein taustalla hegemonisesta kertomuksesta poikkeavissa kertomuksissa, toisenlaisissa ratkaisuissa, joita esimerkiksi olivat yksilöiden ja viime kädessä perheiden päätökset olla palaamatta Viipuriin. Perhe on suhteellinen käsite, ja sodan aikana se oli muuttuvainen, yleensä jollain tapaa aina vajaa. Perheiden kokoonpanoon vaikuttivat paljolti poikkeusajan järjestelmät tai niiden puuttuminen. Perhe oli keskeinen silloinkin, kun fyysinen välimatka perheenjäsenten välillä oli pitkä. Tässä valossa aineisto heijastaa kiinnostavasti kertojien identiteettejä tilanteissa, joissa osa perheenjäsenistä

1580 Savolainen 2015, 299.

oli jatkuvasti muualla mutta silti läsnä mielessä. Kaikki perheenjäsenistä eivät esimerkiksi itse kokeneet tai eläneet todeksi evakkomatkojaan, mutta osallistuivat jaettuun evakkomatkan selviytymiskertomukseen perheen ja meisyyden kautta. Jos modernin ajan kaupunkilaisnuorten elämä eriytyi perheistä omaksi vertaisryhmäkseen, myöhemmin kokemuksiiaan jakaneet ikääntyneet siirtokarjalaiset elivät aktiivisesti vuorovaikutuksessa näiden vertaisryhmien kanssa. Oppikoululaiset esimerkiksi pitivät tiiviisti yhteyttä toveriyhteisöissä ja palasivat yhdessä entiseen Viipuriin.

Sodan jälkeen perhe- ja sukuyhteisöjen rinnalle muodostui samoja kokemuksia omaavien kaupunkilaisia karjalaisia vertaisyhteisöjä. Niiden jäsenet koostuivat samaan sukupolveen kuuluvista ja yhteiseen menneeseen katsovista ihmisistä, jotka olivat kokeneet ja eläneet modernin Suomen kehityksen sekä sotavuodet ja hakeutuneet kuviteltujen yhteisöjen omaan piiriin. Tarja Raninen-Siiskonen on osuvasti luonnehtinut siirtokarjalaisten yhteisiä symboleja ja toimintaa menetetyn Karjalan korvikkeiksi,¹⁵⁸¹ ja itse tulkitsen siirtokarjalaisten yhteisöt muuttuneen perhemallin korvikkeiksi tai täydentäjiksi ja meisyyden vahvistajaksi. Näistä yhteisöistä suurin osa toimii edelleen, vaikka itse evakkoajan kokeneiden joukko on pieni. Nämä yhteisöt kulttuurisen muistin vaalijoina voivat olla myös entistä omaehtoisemman ja moniäänisemmän muistelun mahdollistajia.

1581 Raninen-Siiskonen 1999, 211; Raninen 1995, 326.

LÄHTEET

JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

Haastattelut ja oheisaineisto

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hanke 2000–2002, haastattelut

Viipurilaisten haastattelut ja haastattelupäiväkirjat (40 haastattelua),

Aineistosta vastaa Karjalan Liitto ja Helsingin yliopisto, (Liite I)

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hanke 2000–2002, tausta-aineisto

Viisi haastattelua Kannakselta: (H:KS/K:1, 6, 8, 12 ja 16)

Teatteri- ja dokumenttiohjaaja Markku Onttosen kirje Karjalan Liitolle (osoitettu puheenjohtaja Markku Laukkaselle ja toiminnanjohtaja Helen Vallalle 26.10.1998.)

Teatteri- ja dokumenttiohjaaja Markku Onttosen ehdotus kuusiosaisesta dokumenttisarjasta Karjalan Liitolle 10.11.1998.

Karjalan Liiton hakemus Suomen Kulttuurirahastolle 1999 ja hankkeen tutkimussuunnitelma.

Tekijän laatima päiväämätön kirje haastatteliijoille toukokuulta 2002

Koottuja syitä haastatteluista kieltäytymisille 2000–2002

Aineistosta vastaa Karjalan Liitto ja Helsingin yliopisto,

Tekijän muistiinpanot vuosina 2000–2002

Silokallio, Kullaa. Hiitolaisten tapaaminen 10.–11.2000.

Karjalatalo, Seiskari-seuran esitelmätilaisuus 9.4.2001.

Haastattelumatkalla Kemissä 12.2.2002

Haastatteluvideoiden läpikäyntiä ja dokumentin suunnittelua Markku Onttosen kanssa Karjala-talolla 16.4., 17.4., 23.4., 29.4. ja 10.6. 2002

Aineistosta vastaa tekijä

Täydentävä haastatteluaineisto

Lahden (L) entisten Viipurin (V) tiehaaralaisten (T) haastattelut Lahdessa 2004–2005

2 haastateltavaa: Olavi L:VT:1-3 (Mies s. 1925) ja Marjatta L:VT: 1-2:2 (Nainen s. 1927).

Aineistosta vastaa tekijä

JULKAISTUT LÄHTEET

Internetlähteet, yhteisöjen sivustot ja wikiaineistot

Finlex

5.12.2018 säädetty tietosuojalaki (5.12.2018/1050) Ladattavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20181050>, (luettu 2.8.2024).

Finna

Hakusanat ”kotiseutu” & ”luovutettu Karjala”

Ladattavissa: <https://www.finna.fi/Search/Results?filter%5B%5D=~format%3A%2FBook%2FBook%2F&join=AND&bool%5B%5D=AND&lookfor%5B%5D=kotiseutu&lookfor%5B%5D=luovutettu+Karjala&type%5B%5D=AllFields&type%5B%5D=AllFields&page=3>, (luettu 10.11.2024).

Karjalan Sivistysseura

Karjalan kieli

Ladattavissa: <https://www.karjalansivistysseura.fi/karjalan-kieli/>, (luettu 3.3.2024).

Karjalan Liitto

Luovutetun Karjalan hautausmaat

Ladattavissa: <https://www.karjalanliitto.fi/karjalan-liitto/karjalan-liiton-toiminta/luovutetun-karjalan-hautausmaat.html>, (luettu 25.11.2023).

Tiedote: Karjala-lehti Oy:n konkurssi 6.9.2022.

Ladattavissa: <https://karjalanliitto.fi/viestinta/ajankohtaista/tiedote-karjala-lehti-oy-n-konkurssista.html?p331=15>, (luettu 31.5. 2024).

Luovutettu Karjala (kartta)

Ladattavissa: <https://www.karjalanliitto.fi/karjalaisuus/karjalan-alueet/luovutettu-karjala.html>, (luettu 9.8.2024).

Karjalan liiton säännöt (rekisteröity Patentti- ja rekisterihallituksessa 8.6.2023)

Ladattavissa: <http://www.karjalanliitto.fi/media/kuvat-2023/karjalan-liiton-s-e4-e4nn-f6t-2023.pdf>, (luettu 8.12.2024)

USA suomeksi -sivusto

Floridan Karjalaisten 50-vuotisjuhlat Suomi Talolla

Ladattavissa: <https://usasuomeksi.net/kuvapankki/2017%20Karjalaiset%2050v/>, (luettu 25.11.2023).

Kotiseutuliitto

Julkilausuma 13.8.2021. Kotiseutuliiton vuosikokous: Monikotiseutuisuus kutsuu osallistumaan

Ladattavissa: <http://kotiseutuliitto.fi/kotiseutuliiton-vuosikokous-monikotiseutuisuus-kutsuu-osallistumaan>, (luettu 15.5.2023).

Kotus – Kotimaisten kielten keskus

Suomen murteiden sanakirja: Isvossikka

Ladattavissa: https://kaino.kotus.fi/sms/?p=article&sms_id=SMS_4d6f78cff7f0953470acdd-8d51761c37&word=isvossikka&list_id=60267, (luettu 27.11.2023).

**Arno Forsiuksen kotisivut:
Lääketiedettä – kulttuuria – ihmisiä – kuvauksia historiasta**

Professori, LKT Arno Forsius 2000: Tuberkuloosin ja sen hoidon historiaa.

Ladattavissa: <http://archive.org/web/20190219164023/http://www.saunalahti.fi/arnoldus/tubercul.html> (luettu 8.12.2024.)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Muistitietokeruut.

Ladattavissa: <https://www.finlit.fi/arkisto/muistitietokeruut-ja-erityiskokoelmat/> (luettu 17.7.2024).

Kati Kallion blogikirjoitus 24.2.2023 ”Karjalaisuus, suomalaisuus ja Kalevala I: Karjalaiset”

Ladattavissa: www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/karjalaisuus-suomalaisuus-ja-kalevala-i-karjalaiset/ (luettu 23.12.2024.)

Tieteen Termipankki

Kertomus

Ladattavissa: [Tieteen termipankki.fi/wiki/Kirjallisuuden tutkimus: kertomus](http://tieteen.termipankki.fi/wiki/Kirjallisuuden_tutkimus:kertomus), (luettu 5.11.2023).

Itä-Suomen yliopisto

Urbaani karjalaisuus - UEFConnect

Luettavissa: <http://uefconnect.uef.fi/tutkimusryhma/urbaani-karjalaisuus/>, (luettu 7.4.2024).

Sanoma-, aikakaus- ja järjestölehdet

Helsingin Sanomat 6.9.2011

Mielipide: ”Evakot eivät olleet maahanmuuttajia”

Helsingin Sanomat 21.2. 2012

Mielipide: ”Olen evakko, en pakolainen”

Helsingin Sanomat 10.11.2004.

Immonen, Petri: ”Tapasimme Terhi Torkin. Kaupunkikarjalaiset vaalivat agraariperinteitä”.

Ilta-Sanomat 26.11.2016

Erkki Liikanen sai tiukkaa palautetta Evakkoreestä: ”Hyvin sopimatonta tehdä noin vakavasta aiheesta laulu”

Ladattavissa: <https://www.is.fi/viihde/art-2000004878334.html>, (luettu 23.3.2024).

Karjalan kunnaat 2/2004

Markku Onttonen: ”Näin syntyi Muistojeni Karjala”

Karjala 20.4. 2000

”Karjalan Liitolla mittava hanke Helsingin yliopiston kanssa”

Karjala 31.5.2001

Torkki, Terhi: ”Kuinka siirtokarjalaiset asutettiin Savoan? Sotavuodet evakon matkassa-seminaari, joka pidettiin Lapinlahdella 19.– 20.5.2001”

Seura 1.6.2024

Vanhala, Ville: ”Sukututkimus osoitti, että isän kertoma tarina pitää paikkansa”

Ladattavissa: <https://seura.fi/asiat/ajankohtaista/sukututkimus-osoitti-lauralle-et-ta-isan-kertoma-tarina-pitaa-paikkansa-kasitykseni-perheesta-ja-suvusta-on-muuttunut/>, (luettu 2.6.2024).

Muistelmat, muisto- ja kotiseutukirjat sekä yhteisöhistoriikit

Ahokas, Osmo 2004. *Karjalan Kannaksen evakuointi. Evakuointisuunnitelmat 1922–1944 ja evakuointien karu todellisuus*. Tampere: Pilot-kustannus. (Print on Demand)

Ahtiainen, Eelis, Fontell, Heikki & Sormunen Tapio [1990] *Tienhaara. Kaupunginosa kartanoalueen keskellä*. Entisten tienhaaraisten omakustanne.

Alkio, S.I.1941. Sorvalissa palaa. Eero Salovuori (toim.) *Viipuria kohti*. Helsinki: WSOY, 199–203.

Anttonen, Ossi & Pekonen Pauli 1997. *Terijoelta Heinolaan – evakkotaival 1939*. Teri-säätiön omakustanne.

Bergroth, Kersti 1971. *Alkusoitto*. Helsinki: Otava.

Bergroth, Kersti, Jääkeläinen, Lempi & Kojo, Viljo 1951. *Rakas kaupunki*. Helsinki: Otava.

Elfström, Erik 1978. Elfströmin kelloseppäsuku ja kelloliike v. 1771–1943 Viipurissa. Teoksessa Viljo Nissilä, Aarne Huuskonen, Erkki Hämäläinen & Erkki Rautvuori (toim.)

- Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 3. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 211–223.
- Eriksson, Eva & Willman, Terhi 2010. Teoksessa Teuvo Kuparinen, Anneli Kuparinen, Taina Sainio & Harri Heinonen (toim.) *Lahden seudun Karjalaisseurat*. Lahti: Lahden Karjalaisyhteisöt ry, Harjulan evakkoryhmä. Teos, 79–86.
- Halsti, Wolf H. 1971. *Talvisodan päiväkirja*. Helsinki: Otava.
- Havia, Leila 1993. Lukijalle. Ilmari Järvinen (toim.) *Viipurin Sorvali*. Helsinki: Viipurin sorvalilaiset ry, 6–7.
- Havunta, Reino [1990] Paavolainen, Olavi & Suova, Maija (toim.) Teoksessa Eelis Ahtiainen, Heikki Fontell & Tapio Sormunen (toim.) *Tienhaara. Kaupunginosa kartanoalueen keskellä*. Entisten tienhaaralaisten omakustanne.
- Heiskanen, Merja & Vickholm, Päivi 2005. Viipurin perintö. Viipurin museon kokoelma Lahden historiallisessa museossa. Teoksessa Marja Huovila & Terhi Willman (toim.) *Karjala Lahdessa*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 43–58.
- Hietamies, Laila 1982. *Hylätyt talot, autiot pihat*. Helsinki: Otava.
- Hollmén, Roope 2008. *Juuret Karjalassa*. Helsinki: Facto.
- Idefelt, Benedicta 1983. *Viipurista Vatikaaniin. Suomalainen nunna maailmalla*. Porvoo & Helsinki & Juva: WSOY.
- Iltanen, Jussi 2006. *Viipurin karttakirja 1939*. Helsinki: Genimap.
- Jäntti, Lauri 1964. *Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944*. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- Järvinen, Ilmari 1993a. Kuuluisuuteen yltäneitä Teoksessa Ilmari Järvinen (toim.) *Viipurin Sorvali*. Helsinki: Sorvalilaiset ry, 88–95.
- Järvinen, Ilmari 1993b. Talvisodan sataviisi päivää. Teoksessa Ilmari Järvinen (toim.) *Viipurin Sorvali*. Helsinki: Sorvalilaiset ry, 96–102.
- Järvinen, Ilmari & Tikka, Seppo 1993. Vuosikymmenten varrelta. Teoksessa Ilmari Järvinen (toim.) *Viipurin Sorvali*. Helsinki: Sorvalilaiset ry, 13–18.
- Jääskeläinen, Lempi 1942. *Idästä saapuu myrsky*. Helsinki: Otava.
- Jääskeläinen, Lempi 1957. *Kevät vanhassa kaupungissa*. Helsinki: Otava.
- Kalossit ja rukkaset. Muistelmia ja kaskuja Suomalaisen Lyseon vaiheilta II* (1969). Helsinki: Viipurin Realikot ry.
- Karjalasta on kysymys*. Toim. Terhi Willman. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Kaukinen, K. 1989. Tarinaa viipurilaisista lääkäreistä. 1989. Teoksessa Pentti Rousku & Ilmari Järvinen (toim.) *Viipurilainen kertoo viipurilaiselle* Helsinki: Wiipuri-yhdistys, 64–70.
- Kohti Viipuria. TK-miesten kuvauksia, piirroksia ja valokuvia Kannaksen vapautussodasta*. Helsinki: WSOY.
- Koponen, Emil & Viitanen, Eero 1940. *Viipurin viimeiset päivät*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Koulupojan tie. Muistoja Viipurin Suomalaisen lyseon ja koulukaupungin vaiheilta IV* (1991). Helsinki: Viipurin Realikot ry.
- Kuikka, Niilo 1999. *Evakkojen elämää. Siirtoväen ja paikkakuntalaisten muistoja ja kokemuksia Lapinlahdella vuodesta 1944 alkaen*. Lapinlahti: Lapinlahden karjalaiset ry.
- Lankinen, Juha & Miettinen Harri 2009. *Viipurissa 2.9.1939*. Tampereen ammattikorkeakoulun julkaisuja. Tampere: Tampereen ammattikorkeakoulu.
- Lappalainen, Niilo 2000. *Karjalaisperhe sodan kiroissa*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino.

- Lehtipuu, Markus 2001. *Karjala*. Helsinki: Suomalainen matkaopas.
- Leppo, Jaakko 1946. *Viipurilaisia*. Helsinki: Kustannusyhtiö Kivi.
- Luukas, Maire 1998. *Lämpimästi sinun, Karjala*. Tekijän omakustanne.
- Meurman, Otto-I. 1989. Muutama tosiviipurilainen suku. Teoksessa Erkki Kuujo (toim.) *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 9*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki.
1940. *Karjala muistojen maa. Karjalan Liiton muistojulkaisu (1940)*. Toimittaneet Olavi Paavolainen ja Maija Suova. Helsinki: WSOY.
- Rakas entinen Karjala. Karjalan Liiton muistojulkaisu (1942)*. Toimittaneet Olavi Paavolainen, Maija & Ilmari Järvinen. Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Jaakko 1982. *Lapsuus Kanneljärvellä*. Kustannusosakeyhtiö Helsinki: Tammi.
- Pasanen, Erkki & Lindblom, Tor 2001. *Eden: viipurilainen asuinparatiisi*. Helsinki: E. Pasanen. Tekijän omakustanne.
- Pimiä, Ilmari 1980. *Jäivät seudut rakkaimmat*. Helsinki–Porvoo–Juva: WSOY.
- Pulla, Armas J. 1980. *Viipurilaisii muisteloj ja pariisilaisii*. Helsinki: Otava.
- Pärnänen, Väinö 1955. Toisesta lähdöstä nykypäivään. Teoksessa Pekka Kyytinen (toim.) *Karjala elää uusilla asuinsijoilla. Karjalan Liiton muistojulkaisu*. Helsinki: WSOY, VII–XVII.
- Pötsistä piikkiin. *Muistelmia ja kaskuja Suomalaisen Lyseon vaiheilta 1965*. Helsinki: Viipurin Realikot ry.
- Sallinen, Terttu 1997. *Vie männessäis – tuo tullessais. Palvelusväkeä 1920- ja 1930-luvun Viipurissa*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy ja Karjala-lehti.
- Sallinen, Terttu 2003. *Viipurilaislapsia sodan siivellä*. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Sipponen, Kauko 2010. Karjalan kysymys. Teoksessa Terhi Willman (toim.) *Karjalasta on kysymys*. Helsinki: Karjalan Liitto, 126–152.
- Sormunen Tapio 2000. Uuden elämän alku Tienhaarassa. Julkaisussa Tapio Sormunen toim. *Viipurin Tienhaara – jatkosodan aikana*. Helsinki: Entiset tienhaaralaiset. Tekijän omakustanne, 48–50.
- Suhonen, Olavi 1992. *Viipurin koulupojat talvisodassa. Viipurin suojeluskunta ja sen poikaosasto talvisodassa 1939–1940*. Karisto: Hämeenlinna.
- Tamminen, Lilja 2005. *Punainen Lilja. Lilja Tammisen muistelmia*. Toimittanut Peter Sundholm. Lahti: KSL:n Lahden Seudun Opintojärjestö.
- Tetri, Kaarlo 1995. *Viipurista maailmalle. Muistelmia elämästä ja työstä valtionjohdon tuntu-massa*. Hämeenlinna: Karisto.
- Tilli, Kalevi 1985. *Muistoja kaipuuni kaupungista*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Tienhaara – siel myös asuttii (1998)*. Toimittanut Tapio Sorminen. Helsinki: Entiset Viipurin tienhaaralaiset, omakustanne.
- Tuomi, Liisa 1972. *Elämäni kiikkulauta*. Helsinki: Kustannusliike Apu-lehti.
- Veistjä, Verner 1958. Elävää teatteria perinteiden pohjalta. Teoksessa J.Kivi Koskinen, J.-L. Koivu, Arno Tuurna & T. Valtavuo (toim.) *Viipurin kirja. Muistojulkaisu*. Helsinki: Torkkelin säätiö, 428–450.
- Viipuria kohti 1941*. Eero Salovuori (toim.) Helsinki: WSOY.
- Viipurilainen kertoo viipurilaiselle 1989*. Pentti Rousku (toim.) Helsinki: Wiipuri-yhdistys.
- Viipurin kirja. Muistojulkaisu 1958*. I. J. Kivi-Koskinen, J.I. Koivu, Arno Tuurna & T. Valtavuo (toim.) Helsinki: Torkkelin säätiö.

- Viipurin Sorvali* 1993. Ilmari Järvinen (toim.) Helsinki: Sorvalilaiset ry.
- Tienhaara – Viipurin kaupunginosa kartanoalueen keskellä* 1990. Eelis Ahtiainen, Heikki Fontell & Tapio Sormunen. Helsinki: Entiset Viipurin tienhaaralaiset, omakustanne.
- Viitanen, Eero 1958. Sotien Viipuri I. Teoksessa J. Kivi-Koskinen, J.I. Koivu, Arno Tuurna & T. Valtavuo (toim.) *Viipurin kirja. Muistojulkaisu*. Helsinki: Torkkelin säätö.
- Virolainen, Johannes & Kyllikki 1998. *Kolmas elämä*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Väisänen, Aulis 2004. *Nähtyä ja koettua vuosien varrelta*. Tekijän omakustanne.

Kirjallisuus

- Abrams, Lynn 2016. *Oral History Theory*. 2.p. London & New York: Routledge.
- Aikasalo, Päivi 2000. *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia*. Kansatieteellinen arkiisto 47. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Aikio, Åile 2023. *Saamelainen museo? Tutkimus saamelaisen kulttuuriperinnön ontologisesta politiikasta*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Amberg, Anna-Lisa 2003. 'Kotini on linnani': kartano ylemmän porvariston omana kuvana. Esimerkinä Geselliuksen, Lindgrenin ja Saarisen suunnittelema Suur-Merijoki vuodelta 1904. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Anderson, Benedict 2007. *Kuvitellut yhteisöt. Nationalaismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- Antila, Kimmo 1994. *Pietarin ja Viipurin teillä*. Tiemuseon julkaisuja 9. Kouvola: Tielaitos.
- Anttila, Anu-Hanna 2005. *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväen loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Bibliotheca Historica 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Arkiston avain. Kansanrunousarkiston kortistot, hakemistot, luettelot, lyhenteet* 2004. Toim. Pekka Laaksonen & Jukka Saarinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1003. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Armstrong, Karen 2004. *Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement during and after the Finnish Wars*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Arponen, Antti O. 2004. *Sata vuotta Karjalan puolesta. Karjala-lehti 1904–2004*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino.
- Ashplant, T. G., Dawson, Graham, & Roper, Michael 2000. The politics of war memory and commemoration. Contexts, structures and dynamics. Teoksessa T.G. Ashplant, Graham Dawson & Michael Roper (toim.) *The Politics of War Memory and Commemoration*, London & New York: Routledge, 3–85.
- Assman, Jan 1992. *Das Kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. Munich: Beck.
- Assmann, Jan 2010. Communicative and Cultural Memory. Teoksessa Astrid Erll, Ansgar Nünning yhteistyössä Sara B. Youngin kanssa (toim.) *A companion to cultural memory studies*. Berlin/New York/ De Gruyter, 109–118.
- Auslander, Leora 2005. Beyond words. *American Historical Review* 110 (4), 1015–1045.
- Austin, J.L. 1962. *How to do things with words*. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. Oxford: Oxford University Press.

- Benjamin, Walter 1993 (1972). *Illuminations with an Introduction by Hannah Arendt*. Glasgow, Great Britain: Fontana Press. An imprint of Harper Collins Publishers.
- Bennett, Gillian 1986. Narrative as Expository Discourse. *Journal of American Folklore* 99: 415–434.
- Birdsall, Carolyn 2009. Earwitnessing: Sound Memories of the Nazi Period. Teoksessa Karin Bijsterveld & José van Dijck (toim). *Sound Souvenirs Audio Technologies, Memory and Cultural Practices*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 169–181.
- Birdsall, Carolyn 2014. Sound Aesthetics and the Global Imagination in German Media Culture around 1930. Teoksessa Daniel Morat (toim). *Sounds of Modern History: Auditory Cultures in 19th- and 20th-Century Europe*. New York & Oxford: Berghahn Books, 256–277.
- Birdsall, Carolyn 2016. Sound memory. A Critical concept for researching memories of conflict and war. Teoksessa Danielle Drozdewski, Sarah De Nardi & Emma Waterton (toim.) *Memory, Place and Identity Commemoration and remembrance of war and conflict*. London: Routledge, 111–129.
- Blokland, Talja 2003. *Urban Bonds. Social Relationships in an Inner-City Neighbourhood*. Cambridge: Polity Press.
- Bornat, Joanna 1994. Is Oral History Auto/Biography? Teoksessa Liz Stanley (toim.) *Lives and works: auto/biographical occasions*. Auto/biography: 3:2. Manchester: Studies in sexual politics, Department of sociology/University of Manchester, 17–30.
- Bourdieu, Pierre 2001. *Masculine Domination*. Stanford: Stanford University Press.
- Boym, Svetlana 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Brewer, William F. 1992. The theoretical and empirical status of the flashbulb memory hypothesis. Teoksessa Eugene Winograd & Ulric Neisser (toim.) *Affect and Accuracy in Recall. Studies of 'Flashbulb' memories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brockmeier, Jens 2015. *Beyond the Archive: Memory, Narrative, and the Autobiographical Process*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Brown, Roger & Kulik, James 1977. Flashbulb memories. *Cognition*, 5 (1977), 73–99.
- Casey, Edward 1996. How to get from space to place. Fairly short stretch of time Phenomenological prolegomena. Teoksessa Steven Feld & Keith O. Basso (toim.) *Senses of Place*. Santa Fe & New Mexico, 3–52.
- de Certeau, Michel 1988. *The Practice of Everyday Life*. Kääntänyt Steven Rendall. Berkeley & Los Angeles & London University: California Press.
- Cheeseman, Matthew 2022. Introduction. Teoksessa Matthew Cheeseman & Carina Hart (toim.) *Folklore and nation in Britain and Ireland*. Routledge Studies in Cultural History. New York: Routledge, 1–21.
- Cook, Terry 2006. Remembering the Future. Appraisal of Records and the Role of Archives in Constructing Social Memory. Teoksessa Francis Xavier Blouin & William G. Rosenberg (toim) *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from Sawyer Seminar*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 169–181.
- Côté, J. E. 2006. Identity studies: How close are we to developing a social science of identity? An appraisal of the field. *Identity: An International Journal of Theory and Research* nr 6, 3–26.
- Côté, James E. 2015. Identity Formation Research from a Critical Perspective: Is a Social Science Developing? Teoksessa Kate C. McLean & Moin Syed (toim.) *The Oxford*

- Handbook of Identity. Development.* Oxford library of psychology. New York & Oxford: Oxford University Press, 527–573.
- Damoussi, Joy 2016. Sounds and Silence of War. Dresden and Paris during World War II. Teoksessa Joy Damoussi & Paula Hamilton (toim.) *A Cultural History of Sound, Memory and the Senses*. New York: Routledge, 123–141.
- Davis, Fred 1979. *Yearning for yesterday: a sociology of nostalgia*. New York: The Free Press.
- Donner, Julia 2015. Kasvitarhasta puutarhakotiin. *Naiset puutarhantekijöinä Suomessa 1870–1930*. Taidehistoria. Historian, filosofian, kulttuurien ja taiteentutkimuksen laitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Douglas, Kate 2010. *Contesting Childhood: Autobiography, Trauma, and Memory*. New Brunswick. N.J.: Rutgers University Press.
- Drozdewski, Danielle, De Nardi, Sarah & Waterton, Emma 2016. The significance of memory in the present. Teoksessa Danielle Drozdewski, Sarah De Nardi & Emma Waterton (toim.) *Memory Place and Identity. commemoration and remembrance of war and conflict*, London & New York: Routledge, 1–16.
- Drozdewski, Danielle 2016. Encountering memory in the everyday city. Teoksessa Danielle Drozdewski, Sarah De Nardi & Emma Waterton (toim.) *Memory Place and Identity. Commemoration and remembrance of War and conflict*, London & New York: Routledge 19–37.
- Eeva, Reija 2020. Viipurin pienoismallin merkitykset. Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.) *Diasporan Viipuri*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalaisen kirjallisuusseura, 128–148.
- Einonen, Piia 2013. Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus. Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä. *Historiallinen Aikakauskirja* 111: 1, 3–16.
- Ekholm, Laura 2021. *Teollisuuspatruuna A. W. Wahren juutalaistaustaisena maahanmuuttajana*. Teoksessa Miika Leinonen & Johanna Leinonen (toim.) *Vähemmistöt muuttajina. Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Siirtolaisuusinstituutti, Tutkimus 6. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 97–119.
- Ekholm, Kai 1989. *Kielletyt kirjat*. Lievestuore, Orivesi: Things to come.
- Eriksen, Thomas Hylland 2002. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. 2 p. London & Sterling & Virginia: Pluto Press.
- Eriksen, Thomas Hylland 2010. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. 3. London & New York: Pluto Press.
- Erll, Astrid 2008. Introduction. Teoksessa Astrid Erll & Ansgar Nünning yhteistyössä Sara B. Young (toim.) *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. Media and Cultural memory 8. Berlin & New York: Walter De Gruyter, 1–15.
- Erll, Astrid 2010. Cultural Memory Studies: An Introduction. Teoksessa Astrid Erll & Ansgar Nünning yhteistyössä Sarah B. Youngin kanssa (toim.). *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin & New York: De Gruyter, 1–15.
- Erll, Astrid 2011a. *Memory in Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Erll, Astrid 2011b. Travelling Memory. *Parallax, A Journal of Metadiscursive* 17:4, 4–18.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.

- Fingerroos Outi & Torkki Terhi 2001. Tver ei ole kaupan! – huomioita etäisimmistä karjalaisista. *Informaatio* 2/2001, 4–6.
- Fingerroos, Outi 2004. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi 2007. Uuskareliaanit Nyky-Karjalassa. Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisu 9. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä, 16–32.
- Fingerroos, Outi 2010. *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisu 100. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Fingerroos, Outi 2020. Tiedonarkeologisia pohdintoja Viipurin vuoden 1918 haudatuista muistoista. Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.) *Diasporan Viipuri*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalaisen kirjallisuusseura, 156–178.
- Fingerroos, Outi & Savolainen, Ulla 2018. Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti. Teoksessa Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.) *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Siirtolaisinstituutti, Tutkimus 1, Bibliotheca Sigillumiana 8. Turku: Siirtolaisuusinstituutti & Sigillum, 149–166.
- Fornäs, Johan 1998. *Kulttuuriteoria: myöhäismodernin ulottuvuuksia*. (Mikko Lehtonen ja muita suom.) Tampere: Vastapaino.
- Foucault, Michel 1979. *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. Robert Hurley trans. New York: Vintage.
- Gibson, Robyn 2015. Introduction. Teoksessa Robyn Gibson (toim.). *The Memory of Clothes* Rotterdam-Boston-Taipei: Sense Publisher, xiii-xvi.
- Grabes, Herbert 2008. Cultural Memory and Literary Canon. Teoksessa Astrid Erll, Nünning, Sara Young & Ansgar Nünning (toim.) *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin & New York: De Gruyter Inc., 311–319.
- Gramsci, Antonio 1975. *Vankilavihkot. Valikoima*. Suomentanut ja toimittanut Mikael Böök. Helsinki: Kansankulttuuri Oy.
- Grünthal, Satu & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina 2020. Viipurilaisuus ja viipurilaiset diasporassa. Muistojen kaupunki sotien jälkeen. Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.) *Diasporan Viipuri*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalainen kirjallisuusseura, 6–24.
- Grünthal, Satu 2020. Viipuri-kirjallisuus diasporan aikana. Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.) *Diasporan Viipuri*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalaisen kirjallisuusseura, 333–341.
- Gunnemark, Kerstin 1998. *Hembygd i storstad: om vardagslivet praktik och den lokala identitetens premisser*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Haapala, Pertti 1995. *Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Haapoja-Mäkelä, Heidi, 2020. Elävät perintömme. Kansallinen me aineettoman kulttuuri-perinnön luetteloinnissa. *Suomen Museo – Finskt Museum* Vol 127, 49–66.
- Haavio-Mannila, Elina, Raitis, Riikka & Peltonen, Eeva 1994. Johdanto. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riikka Raitis (toim.). *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY, 17–25.

- Hagelstam, Sonja 2009. Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa. Teoksessa Tiina Kinnunen, Ilari Taskinen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva, 213–227.
- Haikari, Janne 2006. Kun sota loppuu, mutta velvoitteet jatkuvat. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. toim. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 266–309.
- Hakamies, Inkeri 2016. Tutkimuksen monet dialogit. Teoksessa Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Helsinki: Ethnos, 200–234.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hall, Stuart 1992. *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart 1999. *Identiteetti*. Mikko Lehtonen & Juha Herkman (suom. & toim.). Tampere: Vastapaino.
- Hamilton, Paula & Shopes, Linda 2008. Introduction. Building Partnerships between Oral History and Memory Studies. Teoksessa Paula Hamilton & Linda Shopes (toim.) *Oral History and Public Memories*. Philadelphia: Temple University Press, vii–xvii.
- Hannerz, Ulf 1996. *Transnational connections. Culture, people, places*. London: Routledge.
- Hannikainen, Matti O. J. 2024. New towns? Urbanisation in Finland between the 1920s and the 1970s. Teoksessa Heiko Droste (toim.) *Urban life in Nordic Countries*. Routledge Advances in Urban History 16. New York & London: Routledge, 147–179.
- Haukkala, Teresa 2011. *Monipaikkaisuus – ilmiö ja tulevaisuus*. Sitran selvityksiä 54. Helsinki.
- Hautamäki, Antti 2005. Poliitiikan paluu, Teoksessa Antti Hautamäki, Tommi Lehtonen, Juha Sihvola, Ilkka Tuomi, Heli Vaaranen & Soile Veijola (toim.) *Yhteisöllisyyden paluu*. Helsinki: Gaudeamus, 31–59.
- Heikkinen, Kaija 1984. *Etnisten käsitteiden problematiikasta: Käsitemallit suomalaisten Karjalaa koskevista matkakuvauksista autonomian ajalla*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja, Joensuun yliopisto 0358-7347 n:o 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Heikkinen, Kaija 1985. Venäläisten vaikutus karjalaisessa kulttuurissa 1800-luvulla. Teoksessa Pauli Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa 1809–1917*. Historiallinen Arkisto 83. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 67–113.
- Heikkinen, Kaija 1989. *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Heikkinen, Kaija. 1996. Suomen karjalaisten identiteetti ja sen alueellinen konteksti. Teoksessa Pekka Hakamies (toim.) *Näkökulmia karjalaiseen perinteeseen*. Suomi 182. Helsinki: Suomen kansantutkijain seura, 13–35.
- Heikkinen, Kaija 2007. Naiset, miehet ja sukupuoli etnologiatieteissä. Teoksessa Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos, 26–40.
- Heikkinen, Kaija. 2012. *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisten monta sotaa*. Kultaneito X. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

- Heikkinen, Kaija 2015. Avioliiton ongelmallisuus sota- ja kotirintamalla. Teoksessa Kirsi-Maria Hytönen & Tuomas Laine-Frigren (toim.) *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Väki voimakas 28. Helsinki: Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, 151–173.
- Heimo, Anne 2000. Se oli simmost sukkela aikka. Mikä sammattilaisia vuodessa 2018 naurattaa. Teoksessa Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander & Johanna Valenius (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 50–76.
- Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heimo, Anne 2014. Esitelmä: Omaehtoista historiantuottamista. *Elore* 21(2). Ladattavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79158>.
- Heimo, Anne 2016. Nordic-Baltic Oral History on the Move. *Oral History* 44:2, 37–58. Ladattavissa: <https://www-jstor-org.libproxy.helsinki.fi/stable/24892981>
- Heimo, Anne 2021. "Got My Finn Tattoo!" Teoksessa Radmila Švaříčková Slabáková (toim.) *Sharing Family Memories on Facebook. Family Memory Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. New York and London: Routledge and Taylor & Francis Group, 214–230.
- Helkama, Klaus 2015. *Suomalaisten arvot. Mikä meille on oikeasti tärkeää?* Kirjokansi 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helsti, Hilkka 2000. *Kotisyntytysten aikaan: etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Herman, Luc & Vervaeck, Bart 2019. *Handbook of Narrative Analysis. Frontiers of Narrative*. 2. p. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Hirsch, Marianne 1997. *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hirsch, Marianne 2008. The Generation of Postmemory. *Poetics Today* 29, no. 1, 103–128.
- Hirsch, Marianne 2012. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Hirvi, Laura 2012. Multi-sited Fieldwork amongst Sikhs in Finland and California. Reaching the Offline via the Online. Teoksessa Laura Hirvi & Hanna Snellman (toim.) *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 23–44.
- Hobsbawm, Eric 2019. *Kuinka muuttaa maailmaa. Kriittisiä esseitä Marxista*. Tampere: Vastapaino.
- Hodgkin, Katharine & Radstone, Susannah 2003. Introduction. Teoksessa Katharine Hodgkin & Susannah Radstone (toim.) *Contested Pasts: The Politics of Memory*. London & New York: Routledge, 2–21.
- Hohenthal-Antin, Leonie 2009. *Muistot näkyviksi. Muistelutyön menetelmiä ja merkityksiä*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hohenthal-Antin, Leonie 2013. *Muistellaan. Luovat menetelmät muistisairaiden tukena*. Jyväskylä: PS-kustannus.

- Holmila, Antero & Mikkonen, Simo 2015. *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena.
- Holmila, Marja 2001. *Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa: yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus ja kehittämiskeskus (Stakes) julkaisu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 850. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hoppu, Tuomas 2015. *Sotainvalidien veljesliitto 1940–2015. Sotainvalidit edellä käyden – vammoista huolimatta*. Helsinki: Sotainvalidien veljesliitto.
- Huizinga, Johan 1967 [1944]. *Leikkivä ihminen. Yritys kulttuurin leikkiaineeksi määrittelemiseksi*. 2.p. Porvoo: WSOY.
- Hult, Juhani 1995. Asutustilan perilliset – toinen sukupolvi yhteiskunnassa. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) *Rintamalta ravioille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena, 333–350.
- Huovila, Marja 1996. *Viipurilaistunut Lahti. Siirtoväen asettautuminen 1950-luvulle tultaessa*. Lahden kaupunginmuseo Tutkimuksia XXVII/1996. Lahti: Lahden kaupunginmuseo.
- Huovila, Marja 2005. ”Tässä olisi sopiva kaupunki toimeliaille kauppamiehille”. Teoksessa Marja Huovila & Terhi Willman (toim.) *Karjala Lahdessa*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 76–90.
- Huttunen, Laura 2006. Bosnialainen diaspora ja transnationaalinen eletty tila. Teoksessa Tuomas Martikainen (toim.) *Ylirajainen kulttuuri Suomessa 2000-luvulla*. Tietolipas 212. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 55–82.
- Huttunen, Laura 2012. Johdanto. Teoksessa Liisa Malkki (kirj.) & Laura Huttunen (toim.) *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Tampere: Vastapaino, 7–23.
- Huuskonen, Aarne 1978. Raittiusliike. Teoksessa Aarne Huuskonen, Viljo Nissilä, Erkki Hämäläinen, Vilho Teivonen & Erkki Tarvonen (toim.) *Viipurin kaupungin historia. Vuodet 1917–1944*. Helsinki: Torkkelin Säätiö, 357–361.
- Hynninen, Anna 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti: Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Annales Universitatis Turkuensis C433 Turku: Turun yliopisto.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014. *Ei elämäni lomaa mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien aikana*. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hyvärinen, Matti 1998. Lukemisen neljä käännettä. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkkonen (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 311–336.
- Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva & Vilkkonen, Anni 1998. Johdanto. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkkonen (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 7–25.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 176. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Häkkinen Antti 2022. Paikka, muisti ja elämä. Muistitiedon käyttö historian tutkimuksessa. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1478. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 327–354.

- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika. 2018. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos toimitte 17. Helsinki: Ethnos, 7–31.
- Hämynen, Tapio 1995. Salonkylästä Egyptinkorpeen. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) *Rintamalta raivioille. Sodan jälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 239–266.
- Hämynen, Tapio 2013. Viipuri elää – Viipuri herää. Kirjoittaneet Yury Shikalov & Tapio Hämynen. *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*. Helsinki: Tammi, 77–85.
- Hämäläinen, Vilho 1984. Vanhan Suomen venäläiset huvila-asukkaat. Teoksessa Pauli Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa 1809–1917*. Historiallinen Arkisto 83. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 115–124.
- Hänninen, Vilma 2000. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Härkönen, Heidi, Alava, Henni, Eräsaari Martti, Tammisto, Tuomas, Jouhki, Jukka & Weiho, Henri 2024. Etnografisen tutkimuksen eettisen arvioinnin erityispiirteet *Tieteessä tapahtuu* 3/2024. <http://www.tieteessatapahtuu.fi/numerot/3-2024/>
- Häyrynen, Liisa 2004. Pommisuojusta pakariin. Teoksessa Maarit Knuuttila, Jyrki Pöysä & Tuija Saarinen (toim.) *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 57–78.
- Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* 2006. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) Jyväskylä: Minerva.
- Ilmakunnas, Johanna & Lahtinen, Anu 2021. Perheen jäljillä keskiajalta nykypäivään. Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen (toim.) *Perheen jäljillä. Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020*. Tampere: Vastapaino, 11–29.
- Ilmolahti, Oona 2018. Nostalgian syleilyssä. Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekohtina.” Teoksessa Tiina Lintunen & Anne Heimo (toim.) *Sisällissodan jäljet*. Väki voimakas no 31. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 57–87.
- Ilmolahti, Oona, Lähteenmäki, Maria, Selin Sinikka & Neuvonen, Anssi 2021. Biteillä maalatut omakuvat urbanisoituneessa Karjalassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura ja Suomen Historian Ystävien Liitto, 51–65.
- Immonen, Kari 2003. Olavi Paavolaisen Karjala. Teoksessa Henri Terho (toim.) *Paavolaisen paikat. Kohtaamisia Olavi Paavolaisen kanssa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 937. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 173–192.
- Jalonen, Jussi 2017. *Summan tarina. Talvisodan ratkaisutaistelun ihmiset ja historia*. Kirjokansi 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jetsu Laura 2001. *Kahden maailman välillä: etnografisen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 853. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Johnson, Bruce 2016. Sound Studies Today. Where Are We Going? Teoksessa Joy Damousi & Paula Hamilton (toim.) *A Cultural History of Sound, Memory, and the Senses*. New York: Routledge, 7–22.
- Jokisipilä, Markku 2007. Toinen maailmansota ihmiskunnan kollektiivisessa muistissa. Teoksessa Jokisipilä, Markku (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5,7 rysää*. Helsinki: Ajatus-kirjat, 9–36.

- Jouhki, Essi 2022. Lapsuuden rajoilla. Lapsuusmuistot omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa. Teoksessa Kaisa Vehkalahti, Essi Jouhki, Sanna Lipkin, Johanna Sitomaniemi-San & Tiina Kuokkanen (toim.) *Matkaopas lapsuuden historian tutkimukseen. Monitieteisiä näkökulmia ja menetelmiä*. Historiallisia tutkimuksia 288. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 111–136.
- Juutilainen, Antti 2006 Hyökkäys kolmelle kannakselle. Teoksessa Ari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 133–147.
- Kaarninen, Mervi 2015. Jätimme kotimme ja astuimme junaan. Kahden koulutytön kirjenvaihto. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere, Postimuseo, 180–199.
- Kaarninen, Mervi 2019. Punaorvot Viipurissa ja Karjalankannaksella. Teoksessa Aleksi Mainio & Anu Koskivirta (toim.) *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 239–241.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2001. Kertojan aika. Teoksessa Eeva-Liisa Haanpää, Ulla-Maija Peltonen & Hilpi Saure (toim.) *Ajan taju: Kirjoituksia kansanperinteestä ja kirjallisuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 18. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 33–47.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2003. The Narrator's Emotions. Teoksessa Lotte Tarkka (toim.) *Dynamics of Tradition. Perspectives on Oral Poetry and Folk Belief*. Studia Fennica Folkloristica 13. Helsinki; Finnish Literary Society, 328–342.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2007. Historia purkautuu kertomuksiksi. Naiset kertovat sodasta. Teoksessa Laura Stark & Eija Sark (toim.) *Kansanomainen ajattelu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 185–216.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2016a [2006], War as a Turning Point in Life. Teoksessa Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein & Ulf Palmenfelt (toim.) *Narrating, Doing, Experiencing*. Studia Fennica Folkloristica 16. Helsinki: Finnish Literature Society, 29–46.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2016b. Vanha aineisto, uudet kysymykset. Teoksessa Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Helsinki: Ethnos, 303–335.
- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudemus.
- Kananen, Heli 2011. *Kontrolloitu sopeutuminen: ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946–1956)*. Jyväskylän studies in humanities 144. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kananen, Heli 2015. Kylmille asuinsijoille. Miten paikallisväestö otti vastaan ortodoksinen siirtoväen. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton Rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–50*. Tampere: Vastapaino, 103–125.
- Kananen, Heli 2018. Ortodoksinen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen. Teoksessa Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.) *Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Tutkimus 1. Turku: Siirtolainstituutti, 105–122.
- Kanervo, Pirkko 2018. Sodan jälkeisestä asutustoiminnasta tuli suuri maareformi. Teoksessa Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.) *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttami-*

- sesta ja selviytymisestä*. Siirtolaisuusinstituutti 1. Sigillum, Bibliothega, Sigillumiana 8. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 123–145.
- Kansteiner, Wulf & Weilnböck, Harald 2010. Astrid Erll & Ansgar Nünning (toim.) in collaboration with Sarah B. Young. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin/New York: De Gruyter, 229–240.
- Karhu, Jani 2020. Maailma, jota ei enää ole – vaikka onkin. Viipurin kaupunkitila ja menneisyys suomalaisissa ja venäläisissä tulkinnoissa. Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.). *Diasporan Viipuri*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalaisen kirjallisuusseura, 84–103.
- Karisto, Antti 2007. Sarjakuva ja identiteetti. Teoksessa Anja Kuhlamppi & Eija Mäkelä (toim.). *”Ai tuntuks siust sellaselt” – sarjakuva evakkomuistojen tallentajana*. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 7–12.
- Karisto, Antti 2008. *Satunmaa. Suomalaiseläkeläiset Espanjan Aurinkorannoilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1190, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Katajisto, Kati 2017. *Verraton Virolainen. Johannes Virolainen 1914–2000*. Helsinki: Otava.
- Kaukiainen, Yrjö 1994. Kansainvälisyys ja kauppa. Teoksessa Varpu Lindstedt & Harri Westermarck (toim.). *Sellanen ol’ Viipuri*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 28–32.
- Kemppainen, Ilona 2006a. Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.). *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva, 229–241.
- Kemppainen, Ilona 2006b. Sota-ajan naisten monet roolit. Teoksessa Ari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.). *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 454–474.
- Kershaw, Trina C., Hemmerich, Joshua A. & Ahmed, Sadia 2009. Flashbulb Memory for Septembr 11 and the Columbia Space Shuttle Disaster. Teoksessa Matthew R. Kelley (toim.). *Applied Memory*. New York: Nova Science Publishers, Inc. 129–146.
- Kervinen, Ulla 1982. Luovutetun Karjalan kaupunkiperinteen tallentamisesta. *Karjalaisen perinteen työryhmän tutkimuksia*. Teoksessa Karjalaisen perinteen työryhmä (toim.). *Julkaisuja n:o 1*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Kinnunen, Tiina 2006. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville 2018. Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa. *Uusi sotahistoria. Historiallinen aikakauskirja* 4/2018, 373–393.
- Kirkinen, Heikki 1994. Viipuri Karjalan pääkaupunkina. Teoksessa Varpu Lindstedt & Harri Westermarck (toim.). *Sellanen ol’ Viipuri*. Helsinki: Helsingin yliopisto & Vapaan sivistystyön toimikunta, 17–27.
- Kirves, Jenni 2008. ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa Jenni Kirves & Sari Näre (toim.). *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga, 381–423.
- Kirves, Jenni 2024. *He selvisivät sodasta*. Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni & Näre Sari 2010. Nuorten Talkoot: isänmaallinen työvelvollisuus. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.). *Sodan kasvattamat*. Helsinki: Weilin & Göös, 266–287.
- Kivimäki, Ville 2006. Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki

- (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva, 69–86.
- Kivimäki, Ville 2015. Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodan jälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton Rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–50*. Tampere: Vastapaino, 285–321.
- Kivimäki, Ville 2023. Sotavuosien monta Viipuria. Rakenteet, ihmiset ja yllirajaiset yhtymäkohdat. Teoksessa Ville Kivimäki & Tanja Vahtikari (toim.) *Eurooppalainen kaupunkikohtalo. Viipuri toisessa maailmansodassa*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimitteita 25. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuuden Seura, 18–46.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri 2015. Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättymisen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton Rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–50*. Tampere: Vastapaino, 11–36.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas 2024. Kansakunnan haavat – Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä. *Lähihistoria* 3 (1), 141–158. <https://doi.org/10.61559/lh.141480>
- Kivimäki, Ville & Vahtikari, Tanja 2023. Kaupunkinäkökulma Suomeen toisessa maailmansodassa. Teoksessa Ville Kivimäki & Tanja Vahtikari (toim.) *Eurooppalainen kaupunkikohtalo. Viipuri toisessa maailmansodassa*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimitteita 25. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuuden Seura, 6–17.
- Kleemola, Olli 2018. Sisällysluettelo. Teoksessa Olli Kleemola (toim.) *Selviytymistarina Suomi 1939–1945*. 2. p. Helsinki: Suomen sotaveteraaniliitto ry, 3–4.
- Knapas, Rainer 2015. *Karjalan kunnalla. Matkoja kulttuuriin ja historiaan*. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Knuuttila, Seppo 2006. Paikan moneus. Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–11.
- Knuuttila, Seppo & Suutari, Pekka 2013. Mikä pitää koossa Karjalaa? Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–25.
- Kokkonen, Outi 1988. *Karjalaisuus Raumalla. Karjalaisen kulttuurin sopeutuminen Raumalla*. Rauma: Rauman museo.
- Kokot, Waltraud & Tölölyan, Khachig & Alfonso, Carolin 2004. Introduction. Teoksessa Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan & Carolin Alfonso (toim.) *Diaspora, Identity and Religion! New directions in Theory and Research*. London & New York: Routledge, 1–8.
- Komulainen, Katri & Gordon, Tuula 2007. ”Suomi-neidon hameenhelma” – karjalaisuus ja sukupuoli suomalaisuuden kuvittelussa. Teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, 163–183.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2017. Muistelun monet muodot. Kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore* 24 (1), 1–17.
- Korjus, Jenni 2001. Näin naapurissa. Ryhmämatkailua Neuvostoliittoon. Teoksessa Tarja Kupiainen, Katja Laitinen & Sinikka Vakimo (toim.) *Minä? Missä? Milloin? Kolmetoista tulkintaa identiteeteistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 151–172.

- Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Åström, Anna-Maria 2016. Kirjoittamalla kerrottua. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Ethnos toimitte 19. Helsinki: Ethnos, 7–39.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 1999. Muisti, muistelu ja perinne. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155–176.
- Korkiakangas, Pirjo 2001. Esineiden nostalgisoituminen – ylevöityneen, arkisen ja kansanomaisuuden nostalgiaa. Teoksessa Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist (toim.) *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta*. Tietolipas 179. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–101.
- Korkiakangas, Pirjo 2004. Memories and the Identity of Place. Strategies of Town Residents of Jyväskylä. Teoksessa Ann-Maria Åström, Pirjo Korkiakangas & Olsson, Pia (toim.) *Memories of My Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns*. Studia Fennica Ethnologica 8. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Korkiakangas 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 120–144.
- Kortelainen, Kaisa 2008. *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1178, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen Koivisto, Eerika & Hytönen, Kirsi-Maria 2022. Kerrostuneet tulkinnat Vaikeat lapsuusmuistot muistitietohaastattelussa. Teoksessa Kaisa Vehkalahti, Essi Jouhki, Sanna Lipkin, Johanna Sitomaniemi-San & Tiina Kuokkanen (toim.) *Matkaopas lapsuuden historian tutkimukseen. Monitieteisiä näkökulmia ja menetelmiä*. Historiallisia tutkimuksia 288. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 137–161.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Marander-Eklund, Lena 2016. Pienten ja suurten kertomusten suhde henkilökohtaisen kerronnan analyysin välineinä. Teoksessa Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Ethnos-toimite 18. Helsinki: Ethnos.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013. *A greasy-skinned worker: gender, class and work in the 20th-century life story of a female labourer*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2019. Transnational heritage work and commemorative rituals across the Finnish-Russian border in the old Salla region. Teoksessa Samira Saramo, Eerika Koskinen-Koivisto, & Hanna Snellman (toim.) *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Studia Fennica, Ethnologica 17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 200–213.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2022. Material Memories: Narrating and Reconstructing Experiences about Displaced Childhood during World War II. *Narrative Culture*, 9(1), 109–128. <https://doi.org/10.1353/ncu.2022.0005>
- Koskivirta, Anu 2020. Haaraunut evakkotie. –Viipurilaisten organisaatioiden uudet kotipaikat. Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.) *Diasporan*

- Viipuri. Muistojen kaupunki sotien jälkeen.* Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseura, 25–33.
- Koskivirta, Anu & Suutari, Pekka 2022. Merikarjalan idea. Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Merikarjala. Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtauspaikka.* Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 24. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 6–29.
- Kurki, Tuulikki 2012. Kotiseutukoodi. Teoksessa Seppo Knuuttila, Helmi Järviluoma, Anne Kogrén & Risto Turunen (toim.) *Syrjäseudun idea. Kulttuurianalyysjä Ilomantsista.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Toimituksia 1384. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 42–49.
- Kurvinen, Heidi & Yoken, Hannah 2022. Vaikeat tunteet muistitietohaastattelussa. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka- Teoriat, käytännöt ja muutos.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1478. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 48–72.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2006. Paikkatunne murtui pakkolähdöissä. Teoksessa Anne Kuorsalo & Iris Saloranta (toim.) *Evakkotie.* Helsinki: Ajatus Kirjat, 199–207.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla 2016. The interplay of memory and matter: narratives of former Finnish Karelian child evacuees. *Oral history* 44(2), 59–68.
- Kähäri, Outi 2021. ”Kyllä mäkin muistan kun ne Valpon miehet kävivät.” Ruotsiin paenneiden inkeriläisten arjen turvattomuus jatkosodan aikaisessa ja jälkeisessä Suomessa. Teoksessa Miika Tervonen & Johanna Leinonen (toim.) *Vähemmistöt muuttajina. Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen.* Siirtolaisuusinstituutti, Tutkimus 6. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 175–199.
- Laitinen, Erkki 1995. Vuoden 1945 maanhankintalain synty, sisältö ja toteutus. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) *Rintamalta raivioille. Sodan jälkeinen asutustoiminta 50 vuotta.* Jyväskylä: Atena Kustannus, 52–137.
- Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tutkimuksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laurén, Kirsi & Jaago, Tiiu 2022. Trauma, muistitieto ja kertomuksen tutkiminen. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka- Teoriat, käytännöt ja muutos.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1478. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 160–185.
- Lehto, Liisa & Timonen, Senni 1993. Kertomus matkasta kotiin – karjalaiset vieraina omilla maillaan. Teoksessa Pekka Laaksonen & Sirkka Mettomäki (toim.) *Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta.* Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 88–105.
- Lehto, Liisa 2010. Esipuhe. Teoksessa Lehto Liisa (toim.) *Kaipaas Karjalaan. Matkoja kotiseudulle.* Kansanelämän kuvauksia 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 8–13.
- Leizinger, Antero 2008. *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972.* Helsinki: East-West.
- Lindemann Nelson, H. 2001. *Damaged identities, narrative repair.* Ithaca, NY & London: Cornell University Press.
- Linell, Per 2009. *Rethinking language, mind, and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making.* Charlotte (NC): Information Age Publishing.

- Lombardi-Satriani, Luigi 1974. Folklore as Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute* 2, 99–121.
- Lukkarinen Kvist, Mirjaliisa 2006. *Tiden har haft sin gang. Hem och tillhörighet bland sve- rigefinnar i Mälardalen*. Linköping Studies in Arts and Science No.372. Linköping: Linköpings universitet.
- Lähteenmäki 1995. *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 2. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lähteenmäki, Maria 1999. *Jänkääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Historiallisia tutkimuksia 203. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lähteenmäki, Maria 2009a. Alue ja paikallistutkimuksen synty ja pohjoinen ulottuvuus. Teoksessa Maria Lähteenmäki (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehisto- rialliseen tutkimukseen*. Historiallinen Arkisto 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 115–149.
- Lähteenmäki, Maria 2009b. *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murto-umat 1911–1944*. Historiallisia tutkimuksia 232. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lähteenmäki, Maria 2012a. Pohjois-Karjala, monikulttuurinen tienristeys. Teoksessa Seppo Knuuttila, Helmi Järviluoma, Anne Kogré & Risto Turunen (toim.) *Syrjäseudun idea. Kulttuurianalyysjä Ilomantsista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Toimituksia 1384, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 22–28.
- Lähteenmäki, Maria 2012b. Karjalainen kaupunki? Teoksessa Seppo Knuuttila, Helmi Järviluoma, Anne Logré & Risto Turunen (toim.) *Syrjäseudun idea. Kulttuurianalyys- jä Ilomantsista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Toimituksia 1384, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 50–58.
- Lähteenmäki, Maria 2012c. Karjalan siltaa rakentamassa. Teoksessa Maria Lähteenmäki & Jani Karhu (toim.) *Moniääninen Imatra*. Imatra: Imatran kaupunki, 11–15.
- Lähteenmäki, Maria 2013. Heimopuheen synty Karjalan syrjässä. Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–107.
- Lähteenmäki, Maria 2024. Johdatus aiheeseen, ajassa muuttuva karjalaisuus. Teoksessa Maria Lähteenmäki & Sinikka Selin (toim.) *Uraanit karjalaiset mielet, kielet, tarinat*. Siirtolaisuusinstituutti Tutkimus 10. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 9–46.
- Lönnqvist, Bo 1978. *Kansanpuku ja kansallispuku*. Helsinki: Otava.
- Mainio, Aleks & Koskivirta, Anu 1919. Viipurin poliittiset jännitteet – tapahtumia ja histo- riografiaa. Teoksessa Aleks Mainio & Anu Koskivirta (toim.) *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 6–40.
- Malinen, Antti & Tamminen Tuomo 2017. *Jälleenrakentajien lapset*. 2.p. Helsinki: Gaudea- mus.
- Malinen, Antti 2015. Kodittomuutta ja kotien rauhaa. Kaupunkilaisten asuinolot. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton Rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–50*. Tampere: Vastapaino, 127–149.
- Malkki, Liisa 2012. *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Laura Huttunen (toim.). Tampere: Vastapaino.

- Makkonen, Elina 2005. Lapsuus menneen ja nykyisen vuoropuhelussa. Kaltimolaisten muistelu puheen tarkastelua. Teoksessa Helena Saarikoski (toim.) *Leikkikentiltä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta*. Tietolipas 208. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–104.
- Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2009 nro 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Makkonen, Elina 2006. Kylät kirjoina. Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 272–290.
- Marander-Eklund, Lena 2009. ”Kanske den bästa tiden i mitt liv”. *Analys av emotioner i ett frågelist material om livet i efterkrigstidens Finland*. *Tidskrift för kulturforskning* 8 (4), 22–38.
- Marcus, George E. 2018. Etnografian uudet haasteet Writing culture -liikkeen jälkeen. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos, 32–58.
- Martin Denise-Constant 1995, The Choice of identity. *Social Identities* I (1), 5–16.
- Marttila, Annamari 2018. Tutkijan positiota etnografisessa tutkimuksessa. Kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos, 362–392.
- McLean, Kate C. & Syed Moin 2015. The Field of Identity Development Needs an Identity: An Introduction to The Oxford Handbook of Identity Development Teoksessa Kate McLean & Moin Syed (toim.) *The Oxford Handbook of Identity. Development*. Oxford library of psychology. New York & Oxford: Oxford University Press, 1–10.
- Mikkola, Kati 2019. Uskonnolliset, yhteiskunnalliset ja moraaliset uhkakuvat. Säädynmukaisen pukeutumisen murtuminen 1800- ja 1900-luvun taitteen Suomessa. Teoksessa Arja Turunen & Anna Niiranen (toim.) *Säädyllystä ja säädytöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Historiallinen Arkisto 150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 147–178.
- Misztal, Barbara A. 2003. *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- Muir, Simo 2021. Suomenjuutalaisten evakuoitaisuunnitelmat Ruotsiin vuonna 1944. Teoksessa Miika Leinonen & Johanna Leinonen (toim.) *Vähemmistöt muuttajina. Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Siirtolaisuusinstituutti, Tutkimus 6. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 123–148.
- Muti, Öndercan 2021. ”Facts, not Emotions”. Changing Generational Needs and New Meanings of the Memory of the Armenian Genocide. Teoksessa Radmila Švaříčková Slabáková (toim.) *Family Memory Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. New York and London: Routledge, 131–146.
- Myllyniemi, Satumaarit 2021. *Yliluonnollinen sota 939–1945*. Kirjokansi 257. Helsinki: SKS-kirjat.
- Mäkelä, Mari 2020. Aikamme mallitarinoita. Teoksessa Mari Mäkelä, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Nurminen Matias, Juha Raipola & Tytti Rantanen (toim.) *Kertomuksen vaarat. Kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Tampere: Vastapaino, 23–39.
- Mäki, Maija & Schwartz, Eija 2019. ”Siinä se suku on paras!” – Muisteltu lapsuus vuoroaikuteisessa kansatieteellisessä sukututkimushankkeessa. Teoksessa Hanneleena

- Hietä, Karri Kiiskinen, Maija Mäki, Päivi Roivainen & Ann-Helen Sund (toim.) *Liikettä rajapinnoilla. Keskusteluja etnologian osallistavuudesta. Rörelser och gränssytor. Etnologiska diskussioner om samverkan*. Ethnos-toimite 2. Helsinki: Ethnos & Turku: Turun yliopisto, 288–330.
- Naarminen, Niina 2018. *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä. Tikka-kosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Narváez, Rafael F. 2013. *Embodied Collective Memory: The Making and Unmaking of Human Nature* Lanham MD: University Press of America, Inc.
- Neuvonen Anssi 2023. *Monikarjalaisuus. Karjalaiset omakuvat pääkaupunkiseudulla*. Publications of the University of Eastern Finland Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 310. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Neuvonen, Petri 2017. *Linnoituksesta historialliseksi muistomerkiksi. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939*. Aalto-yliopiston julkaisusarja. Doctoral dissertations 164/2017. Helsinki: Aalto-yliopisto.
- Neuvonen-Seppänen, Hellä 2023. *Evakkojen perilliset. Keitä me olemme, minne me kuulumme*. Tampere: Vastapaino.
- Nevalainen, Pekka 1994. Enimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. Teoksessa Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Karjalan kansan historia*. Helsinki: WSOY, 346–559.
- Nevalainen, Pekka 2006. Inkeriläinen siirtoväki Suomessa. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 617–633.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena 2012. *Perhe maanpuolustajana sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press.
- Nevala, Seija-Leena 2019. Lottapuku naisten maanpuolustusidentiteetin rakentajana ja ylläpitäjänä. Teoksessa Arja Turunen & Anna Niiranen (toim.) *Säädyllystä ja säädyllyntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 241–275.
- Nieminen, Liisa 2013. *Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe*. Helsinki: Talentum.
- Niskanen, Riitta 2005. Pikku-Viipurin rakentajat. Karjalaisten rakennustoiminta entisellä Fellmanin pellolla Lahdessa. Teoksessa Marja Huovila & Terhi Willman (toim.) *Karjala Lahdessa*. Helsinki: Palmenia-Kustannus.
- Nora, Pierre 1996. General Introduction: Between Memory and History. Teoksessa Lawrence D. Krizman (toim.) *Pierre Nora, Realms of Memory. Vol. 1. Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, xv–xxiv.
- Noro, Arto 2005. Esipuhe suomennos valikoimaan. Teoksessa Arto Noro (toim.) *Georg Simmel: Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Helsinki: Gaudeamus, 7–24.
- Nuolijärvi, Pirkko 2022. Suomen kielilainsäädäntö ja kielellisten oikeuksien saamisen vaikeus. Teoksessa Riho Grünthal, Eeva-Kaisa Linna, Pirkko Nuolijärvi & Helka Riionheimo (toim.) *Šulkkuni sanaine. Kirjoituksia karjalasta ja vähemmistökielestä*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura, 31–61.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni 2010. Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY, 13–30.

- Oksanen, Atte 2010. Aira Samulin ja isän menetys. Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY, 86–87.
- Olsson, Pia 1999. *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*. Kansatieteellinen Arkisto 45. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Olsson, Pia 2005. *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Olsson, Pia 2011. *Women in Distress. Self-understanding among 20th -century Finnish rural women*. Wien & Berlin: LIT.
- Olsson, Pia 2024. Nukkuva karhu ja rukouksen voima – Ukrainan sodan herättämät tunteet suomalaisten muisti-ideologiassa. *Lähihistoria* 3 (1), 156–184. <https://doi.org/10.61559/lh.140943>.
- Olsson, Pia & Rinne, Jenni & Suopajarvi, Tiina 2021. Kaupungin tuntu: Paikka moniaistisena kokemuksena. Teoksessa Tanja Vahtikari, Terhi Ainiala, Aura Kivilaakso, Pia Olsson & Panu Savolainen (toim.) *Humanistinen kaupunkitutkimus*. Tampere: Vastapaino, 31–59.
- Paavolainen Jaakko 1978. Väestöstä ja sen asunto-oloista. Teoksessa Aimo Halila, Erkki Kuujo & Viljo Nissilä (toim.) *Viipurin kaupungin historia V. Vuodet 1917–1944*. Torkkelin säätiö: Helsinki, 77–89.
- Paasi, Anssi 1996. Alueellinen identiteetti ja alueellinen liikkuvuus: suomalaisten syntymäpaikat ja nykyiset asuinalueet. *Terra – Maantieteellinen aikakauskirja* 108 (4), Helsinki: Suomen Maantieteellinen Seura.
- Paasi, Anssi 2002. Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa. Teoksessa Janne Tunturi & Taina Syrjämaa (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 154–176.
- Paaskoski, Leena 2008. *Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1170, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Palmenfelt, Ulf 2022. *Narrated Communities. Individual Life Stories and Collective Figures of Thought*. Helsinki: The Kalevala Society.
- Palomäki, Antti 2011. *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asutokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Tampere: Tampere University Press.
- Parpei, Kati 2022. Karjalasta Karjalohin – pohdintaa karjalaisuuden määrittelystä ennen ja tänään. Teoksessa Riho Grünthal, Eeva-Kaisa Linna, Pirkko Nuolijärvi & Helka Riionheimo (toim.) *Šulkkuni sanaine. Kirjoituksia karjalasta ja vähemmistökielestä*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura, 257–266.
- Passerini, Luisa 1989. Women's Personal Narratives. Myths, Experiences, and Emotions. Teoksessa Joy Webster, Barbre & The personal Narrative Group (toim.) *Interpreting Women's Lives. Feminist Theory and Personal Narratives*. Bloomington: Indiana University Press, 189–197.
- Passerini, Luisa 1992. Introduction. Teoksessa Luisa Passerini (toim.) *Memory and Totalitarianism*. Oxford: Oxford University Press, 1–19.
- Passerini, Luisa 1998. Work Ideology under Italian Fascism. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. London: Routledge.

- Passerini, Luisa 2003. Memories between silence and oblivion. Teoksessa Katharine Hodgkin & Susannah Radstone (toim.) *Contested Pasts: The Politics of Memory*. London & New York: Routledge, 238–254.
- Paukkunen, Leo 1997. *Siirtokarjalaisten sijoittuminen vuonna 1994: aineksia tulevaisuuden visioon vuosilta 1940–1996*. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan työpapereita, 1238-805X: 100. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pehkonen, Erkka 2015. Kirjetutkimuksen etiikkaa. Yksityistä sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkivan eettismetodologiset haasteet. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Posti museo & Tampereen Historiallinen Seura, 60–75.
- Peltonen, Eeva 1994. Miten kotirintama kesti – Miten siitä kerrotaan. Teoksessa Riikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 26–70.
- Peltonen, Eeva 1997. *Muistojen sodat. Muistien sodat*. Teoksessa Katarina Eskola & Eeva Peltonen (toim.) *Aina uusi muisto*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimusyksikkö, Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pietiläinen, Terhi 2024. Kaupunkikarjalaisella kentällä Lahdessa. Teoksessa Maria Lähteenmäki & Sinikka Selin (toim.) *Urbaanit karjalaiset. Siirtoväestä digiheimoksi*. Turku: Siirtolaisinstituutti, 307–340.
- Piilahti, Kari-Matti 2012. Kymenlaakso ja suurvaltakausi (1556–1700). Teoksessa Yrjö Kaukiainen (toim.) *Kymenlaakson historia I. Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1810-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1364:1 Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 270–259.
- Pillemer, David.B. & White, Sheldon H. 1989. Childhood events recalled by children and adults. *Advances in Child Development and Behaviour* 21, 297–340.
- Pillemer, D.B.2000 [1998] *Momentous Events, vivid memories.How unforgettable moments help us understand the meaning of our lives*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plummer, Ken 1995. *Telling sexual stories: power change and social worlds*. London: Routledge.
- Povrzanović Frykman, Maja 2016. Sensitive Objects of Humanitarian Aid. Corporeal Memories and Affective Continuities. Teoksessa Jonas Frykman & Maja, Povrzanović Frykman (toim.) *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Lund: Nordic Academic Press, 79 –102.
- Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia: oral history and the art of dialogue*. Madison WI: University of Wisconsin Press.
- Portelli, Alessandro 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 49–64.

- Portelli, Alessandro 2016. What makes oral history different. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. 3. p. London and New York: Routledge, 48–58.
- Purhonen, Semi 2008a. Johdanto. Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J. P. Roos. (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus, 9–30.
- Purhonen, Semi 2008b. Johdanto. – Suurten ikäluokkien sisäiset jaot yhteiskunnallisena sukupolvena. Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J.P. Roos. (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus, 197–230.
- Pylkkänen, Anu 1991. Avioliiton historiaa. Sukujen sopimuksesta kahden kauppaan. Teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.) *Suomen oikeushistorian pääpiirteet*. Jyväskylä: Gummerus, 80–97.
- Pärnänen, Väinö 1950. *Viipurilaista teatterielämää: Viipurin työvänteatteri – Viipurin kaupunginteatteri 1898–1945*. Helsinki: Tammi.
- Pyöli, Raija 2013. Rajakarjalaiset ja muuttuva identiteetti. Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1389. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 159–182.
- Pyöli, Raija 2022. Henkilö kielen takana. Ljudmila Markianovan kädenjälki karjalan kielestä. Teoksessa Riho Grünthal, Eeva-Kaisa Linna, Pirkko Nuolijärvi & Helka Riionheimo (toim.) *Šulkkuni sanaine. Kirjoituksia karjalasta ja vähemmistökielestä*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura, 121–131.
- Raevuori, Antero 2016. *Tuho taivaalta. Talvisodan pommitukset 1939–1940*. Helsinki: Ota-va.
- Raitis, Riikka 1994. Piirakoita ja kovaa leipää: siirtokarjalaisten muistoja evakuoinnista, jälleenrakennuksesta ja sopeutumisesta uudelle paikkakunnalle. Teoksessa Elina Haavio-Mannila & Riikka Raitis (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 202–244.
- Raninen, Tarja 1995. Siirtokarjalaisuus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) *Rintamalta raivioille. Sodan jälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 303–350.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999. *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukeronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 766. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 2013. Karjalaisen siirtoväen sopeutuminen tutkimusten kohteena. Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 122–155.
- Ranta, Raimo 1984 Venäläinen kauppa ja sen kauppiaskunta Vanhassa Suomessa. Teoksessa Pauli Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa 1809–1919*. Historiallinen Arkisto 83. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 29–66.
- Ranta, Sirkka-Liisa, Pietiläinen, Terhi & Rauhala, Anna 2017. Sota syttyy – kodit tyhjenevät. Teoksessa Sirkka-Liisa Ranta (toim.) *Sydän Karjalassa. Arjen ja perheen historiaa*. Helsinki: Tammi, 235–270.
- Riikonen, H.K. 1995. *Sota ja maisema. Tutkimus Olavi Paavolaisen 1940-luvun tuotannosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 633. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Rinne, Jenni & Olsson, Pia 2020. ”Täällä on minun kotini.” Affektiiviset kokemukset kaupungin merkityksellistämässä. Teoksessa Jenni Rinne, Anna Kajander & Riina Haanpää (toim.) *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Ethnos-toimite 22. Helsinki: Ethnos, 310–346.
- Rinne, Jenni, Kajander, Anna & Haanpää, Riina 2020. Johdanto. Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa. Jenni Rinne, Anna Kajander & Riina Haanpää (toim.) *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Ethnos-toimite 22. Helsinki: Ethnos, 5–30.
- Rinne-Koski, K. 2021. Monipaikkainen asukas kuntalaisena. *Hallinnon tutkimus* 40 (3), 203–217.
- Roos, J.P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkertoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roselius, Aapo 2019. Valkoinen Viipuri. Teoksessa Aleksi Mainio & Anu Koskivirta (toim.) *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 242–272.
- Roselius Aapo & Tepora, Tuomas 2020. *Muukalaisten invaasio. Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950*. Helsinki: Kustantamo S&S.
- Rosenthal, Gabrielle 1991. German War memories: narrability and the Biographical and social functions of remembering. *Oral History* 19 (2), 34–41.
- Ruotsala, Helena 2002. *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Saarikangas, Kirsi 2002. Merkityksellinen tila: lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Historiallinen Arkisto 115. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 48–75.
- Safran, William 2004. Deconstructing and comparing diasporas. Introduction. Teoksessa Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan & Carolin Alfonso (toim.) *Diaspora, Identity and Religion! New directions in Theory and Research*. London & New York: Routledge, 9–29.
- Sairanen, Eetu 2020. *Kadonneen vähemmistön kaupunki: Saksalainen Viipuri vuosina 1918–1930*. Pro-gradu-tutkielma, Historia, Helsingin yliopisto.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1987. *Elävä karjalaisuus*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994. *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurinen kohtaaminen*. Kansatieteellinen Arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Sallinen-Gimpl 2005. Karjalaisten ja hämäläisten kohtaaminen Hämeessä. Teoksessa Marja Huovila & Terhi Willman (toim.) *Karjala Lahdessa*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 20–42.
- Savolainen, Ulla 2015. *Muisteltu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka 2022. Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1478. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 10–43.
- Savolainen, Ulla 2022a. Memory Ideologies of Two Presents. Aatami Kuortti's Testimonies of the Gulag and Soviet Terror of Ingrian Finns. *Poetics Today* 43 (1), 149–171. <https://doi.org/10.1215/03335372-9471038>

- Savolainen, Ulla 2022b. Muistin ideologiat, välineet ja puitteet. Inkerinsuomalaiset menneisyydet ja muistitieto museonäyttelyssä. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 186–217.
- Schechner Richard 2006. *Performance studies; an introduction*. New York & London: Routledge.
- Schwitzer, Joan & Thompson, Katherine 1987. Children and young people in wartime. *Oral History Journal* 15 (2), 32–37.
- Seppinen, Ilkka 2006. Ulkomaan kauppa jatkosodan aikana. Teoksessa Ari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 362–378.
- Shopes, Linda 2002. History and the Study of Communities. Problems, Paradoxes, and Possibilities. *The Journal of American History* 89:2, 588–598. <https://doi.org/10.2307/3092177>
- Shopes, Linda 2014: “Insights and Oversights”. Reflections on the Documentary Tradition and the Theoretical Turn. *Oral History. The Oral History Review* 41, 257–268. <https://doi.org/10.1093/ohr/ohu035>
- Shikalov, Yury 2013. Uusi sota. Teoksessa Yury Shikalov & Tapio Hämynen (kirj.) *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*. Helsinki: Tammi, 70–76.
- Sihvo, Hannes 1998. Karjalainen kulttuuri ja kulttuuri Karjalassa. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 705. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 449–470.
- Siironen, Miika 2006. Kurivallan koneistona. Suojeluskunta osana vuoden 1918 sodan voittajien hegemonista projektia. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toimituksia, 166–202.
- Siisiäinen, Martti & Kankainen, Tomi 2009. Yhdistykset ja sosiaaliset verkostot. Teoksessa Martti Siisiäinen & Leena Alanen (toim.) *Erot ja eriarvoisuudet. Paikallisen elämän rakentuminen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 243–278.
- Siivonen, Katriina 2008. Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. *Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa*. Kansatieteellinen arkisto 51. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Simmel Georg 2005. *Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sireni, Maarit 2016. Muistin paikat siirtokarjalaisissa kodeissa. *Terra* 125(2), 64–74.
- Sireni, Maarit 2020. Pala Viipuria uuteen kotiin Teoksessa Satu Grünthal & Kristiina Korjonen-Kuusipuro (toim.) *Diasporan Viipuri. Muistojen kaupunki sotien jälkeen*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 23. Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseura, 104–22.
- Snellman Hanna 2003. Kansa tietää! Tutkijat kentällä. Teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Kalevalaseuran vuosikirja* 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 44–61.
- Sodan haavoittama lapsuus*. Toimittaneet Anne Kuorsalo & Iris Saloranta. Helsinki: Ajatus, 2010.

- Stahl, Sandra K.D. 1977. The Oral Personal Narrative in Its Generic Context. *Fabula* 18, 18–39.
- Stahl, Sandra Dolby 1988. *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington: Indiana University Press.
- Stark, Eija 2005. Maalaisköyhälistö ja ryhmävastakohtaisuudet 1900-luvun Suomessa. Teoksessa Matti Hannikainen (toim.) *Työväestön rajat*. Väki voimakas 18. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, 25–53.
- Stark, Eija 2011. Köyhyyden perintö. *Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkerta ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Laura 2006a. Pitkospuita modernisaation suolle. Teoksessa Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–46.
- Stark, Laura 2006b. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa. Teoksessa Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 47–109.
- Ståhls-Hindsberg, Monica 2004. Vyborg – Town and native place. Teoksessa Anna-Maria Åström, Pirjo Korkiakangas & Pia Olsson (toim.) *Memories of My Town. The Identities of Town Dwellers and Their Places in Three Finnish Towns*. Studia Fennica, Ethnologica. Helsinki: Finnish Literature Society, 65–83.
- Summerfield, Penny 1998. *Reconstructing Women's Wartime Lives: Discourse and Subjectivity in Oral Histories of the First World War*. Manchester: Manchester University Press.
- Summerfield, Penny 2014. The Generation of memory. Gender and the popular memory of the Second World War in Britain. Teoksessa Lucy Noakes & Juliette Pattinson (toim.) *British Cultural Memory and the Second World War*. London New Delhi New York & Sydney: Bloomsbury, 25–46.
- Summerfield, Penny 2018. *Histories of the Self: Personal Narratives and Historical Practice*. London: Routledge.
- Suolahti, Ida 2023. Vankien Viipuri. Neuvostosotavangit jatkosodan Viipurissa. Teoksessa Ville Kivimäki & Tanja Vahtikari (toim.) *Eurooppalainen kaupunkikohtalo. Viipuri toisessa maailmansodassa*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 25. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 94–128.
- Suutari, Pekka 2013. Jälkisanat. Rinnakkaiset ja vastakkaiset Karjala-kuvat. Teoksessa Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 122–155.
- Švaříčková Slabáková, Radmila 2021. Family Memory as a Prospective Field of Memory Studies. Past, Present, Future. Teoksessa Radmila Švaříčková Slabáková (toim.) *Family Memory Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*. New York and London: Routledge, 1–23.
- Syrjämaa, Taina 2009. Making Difference, Seeking Sameness. Negotiating Finnishness and Foreignness in an Exhibition. Teoksessa Anne Folke Henningsen, Leila Koivunen & Taina Syrjämaa (toim.) *Nordic Perspectives on Encountering Foreignness*. Turku: University of Turku, 27–40.

- Syrjö, Veli-Matti 2006. Kielletyt kartat [1]. Teoksessa Risto Pekkanen & Pentti Martimo (toim.) *Kielletyt kartat*. Karjala 1928–1944. Helsinki: AtlasArt, 9–16.
- Taavetti, Riikka 2021. Writing on the Limits of the Estonian Diaspora. Belonging, Gender, and Sexuality in Heljo Liitoja's Autobiographies. *Journal of Baltic Studies* 52(1), 1–16. <https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1850487>
- Takala, Hannu 2010. *Karjalan museot ja niiden tuhoutuminen talvi- ja jatkosodassa*. Historiallisia Tutkimuksia 252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Takala, Hannu 2017. *Puna-armeijan sotasaalis. Karjalan kulttuuriomaisuuden ryöstö 1939–1941*. Historiallinen Arkisto 145. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Talve, Ilmar 1990. *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tandefelt, Marika 2002. Fyra Språk på en marknad. Teoksessa Marika Tandefelt (toim.) *Vyborgs fyra språk under sju sekel*. Espoo: Schildts, 11–67.
- Tarkka, Lotte 1989. Karjalan kuvaus kansallisena retoriikkana. Ajatuksia karelianismin etnografisesta asetelmasta. Teoksessa Seppo Knuuttila & Pekka Laaksonen (toim.) *Runon ja rajan teiltä*. Kalevalaseuran vuosikirja 69. Helsinki: Kalevalaseura, 243–256.
- Taskinen, Ilari 2015. Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta. Teoksessa Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija Leena Nevala-Nurmi (toim.) *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Posti museo & Tampereen Historiallinen Seura, 12–29.
- Tepora, Tuomas 2008. ”Elävät vainajat.” Kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvisodan ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Tepora, Tuomas 2015. *Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.
- Tepora, Tuomas. 2018. Itsekkäät evakot ja ahneet isännät – talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa. Teoksessa Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.) *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*, Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 52–72.
- Tepora, Tuomas 2019. Pelkoa, surua ja sotaintoa. Helsingin henki 1939–1940. Teoksessa Anna Kortelainen, Marika Honkaniemi, Maija Koskinen, Hanne Selkokari & Tuomas Tepora (kirj.) *Mieliala: Helsinki 1939–1945*. Helsinki: Tammi, 13–53.
- Tervonen, Miika & Leinonen, Johanna 2021. Johdanto: Muuttoliikehistorian kätketty monimuotoisuus. Teoksessa Miika Leinonen & Johanna Leinonen (toim.) *Vähemmistöt muuttajina. Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Siirtolaisuusinstituutti, Tutkimus 6. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 11–22.
- Thompson, Paul & Bornat, Joanna 2017. *The Voice of the Past*. 4 p. New York: Oxford University Press.
- Thomson, Alistair 1994. *Anzac Memoirs. Living with the Legend*. Melbourne: Oxford University Press.
- Thompson, Paul 2010. Transnational Families. Ageing and Realising Dreams of Home. Teoksessa Joanna Bornat & Josie Tetley (toim.) *Oral History and Ageing*. Representation of Older People in Ageing Research series no:9. London: Centre for policy on ageing, 11–25.
- Thompson, Paul 2016. *The Voice of the past: Oral history*. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. 3.p. London: Routledge, 33–39.

- Tikka Katja 2023. *Heimopolitiikkaa ja piirakkaterapiaa. Karjalan Liitto 1940–2020*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Karjalan Liitto.
- Truc, G  r  me 2011. Memory of Places and Places of Memory. For a Halbwachsian Socio-Ethnography of Collective Memory. *International Social Science Journal* 62, 147–148.
- Tuomaala, Saara 2006. Kinoksia ja kivikkokankaita. Koulutie suomalaisen modernisaation kokemuksena ja metaforana. Teoksessa Hilkka Helsti, Laura Stark & Laura Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 241–276.
- Turpeinen, Lauri 2023. *Cultures of Migration. A Multi-sited E  thnography of rural urban migration in Finland*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta.
- Turtiainen, Jussi 2008. ”Kädestä suuhun” – N  lk  muistot sodan pula-aikana. Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga, 311–334.
- Turunen, Arja 2011. ”Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?”: Naisten p   llyshousujen k  ytt     koskevat pukeutumisohjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihan-teet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. *Kansatieteellinen Arkisto* 53. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Turunen, Arja 2019. S   dyt  nt   ja miesm   st  . Naisten housut ja sukupuolikäsitysten muutos 1900-luvulla. Teoksessa Arja Turunen & Anna Niiranen (toim.) *S   dyllist   ja s   dyt  nt  . Pukeutumisen historiaa renessansista 2000-luvulle*. Historiallinen arkisto 50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 276–307.
- Tutkimuseettisen neuvottelukunnan Ihmistieteiden eettisen ennakkoarvioinnin ohje 2020 (2019). Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2020.pdf,
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019. Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019. https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2019.pdf
- Tuurna, Marja-Leena 2001. *Eeva-Liisa Manner: matka yli vaihtelevien   arten*. Helsinki: Tammi.
- Tuuva-Hongisto, Sari 2007. *Tilattuja tarinoita. Etnografinen tutkimus pohjoiskarjalaisesta tietoyhteiskunnasta*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2007 nro 47. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää & Ulla -Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 175–198.
- Vahtikari Tanja & Vilén Timo 2016. Katse kaupunkiin. Kaupunkitapahtumat ja kaupunkien katsominen tutkimuskohteena. Teoksessa Mervi Kaarninen, Tanja Vahtikari & Timo Vilén (toim.) *Kaupunki tapahtumien näyttämönä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1423. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–31.

- Vainikka, Joni 2015. *Identities and regions: Exploring spatial narratives, legacies and practices with civic organizations in England and Finland*. Oulu: Nordia Geographical Publications.
- Vakimo, Sinikka 2001. *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevasta kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vanha-Similä, Maria 2017. *Yhtiöön, yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Kansatieteellinen Arkisto 58. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Waris, Elina 1999. *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Waris, Heikki & Jyrkilä, Vieno & Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko 1952. *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Otava.
- Vehkalahti, Kaisa 2014. Muisteltu ja kerrottu nuoruus 1920–1930-luvuilla syntyneiden omaelämäkerrallisissa teksteissä. Teoksessa Kaisa Vehkalahti & Leena Suurpää (toim.) *Nuoruuden sukupolvet*. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 152. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto & Nuorisotutkimusseura, 58–87.
- Vihma, Antto 2021. *Nostalgia, Teoria ja käytäntö*. Helsinki: Teos.
- Willman, Terhi 2005. Pala karjalaista Lahtea. Kaupunkilaistuneiden evakkojen arkikokemusten jäljillä. Teoksessa Marja Huovila & Terhi Willman (toim.) *Karjala Lahdessa*. Helsinki: Palmenia-kustannus, 59–75.
- Willman, Terhi 2006. Urbanized Karelians. Teoksessa Maria Lähtenmäki & Hanna Snellman (toim.) *Passages Westward*. Studia Fennica: Ethnologica 9. Helsinki: Finnish Literature Society, 143–164.
- Willman, Terhi 2007. Evakkosarjakuva – seniorit oman menneisyytensä kuvittajina. Teoksessa Anja Kuhlampi & Eija Mäkelä (toim.) *”Ai tuntuks siust sellaselt” – sarjakuva evakkomuistojen tallentajana*. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu, 20–35.
- Vilkko, Anni 1998. Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 27–72.
- Winslow, Michelle 1999. Polish migration to Britain: War, exile and mental health. *Oral history* 27(1) Migration, 57–64.
- Virkkunen, Gia 2010. *”Köyhyydestä ei puhuttu. Sitä vain elettiin”: köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. Bibliotheca historica 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorinen, Pihla 2001. Perhekertomukset nuorten aikuisten identiteetin rakennusaineiksinä. Tarja Kupiainen, Katja Laitinen & Sinikka Vakimo (toim.) *Mitä? Missä? Milloin? Kolmetoista tulkintaa identiteetistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 128–150.
- Young, Craig & Light, Duncan 2016. Multiple and contested geographies of memory. Remembering the 1989 Romanian ‘revolution’. Teoksessa Danielle Drozdewski, Sarah De Nardi & Emma Waterton (toim.) *Memory Place and Identity. Commemoration and remembrance of War and conflict*. London & New York: Routledge, 56–73.

- Åström, Anna-Maria 2016. Minnets rum. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos, 338–383.
- Österlund-Pötzsch, Susanne 2003. *American Plus. Etnisk identitet hos finlandsvenska ättlingar i Nordamerika*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 658. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

LIITTEET

Liite I

Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -hankkeen haastattelut tutkimusaineistonani kattaa entisinä viipurilaisina itseään pitäneet haastateltavat. Kaikilla heistä oli kotipaikka v.1939 tai 1944 Viipuri tai Viipurin maalaiskunta.

Aineistosta vastaa: Helsingin yliopisto ja Karjalan Liitto.

Haastattelija (nimikirjaimet)

Mari Huuskonen MH

Maarit Kantola MK

Suvi Mämmi SM

Sanna Nurmela SN

Toni Parkkima TP

Anna Rauhala AR

Tellervo Saukonieni TS

Markku Savia MS

Sirkka-Liisa Sihvonen S-LS

Terhi Torkki (os. Willman, nyk. Pietiläinen) (Tekijä)

Koodien selitteet:

H: Helsingin yliopisto

KS: Karjalaisista siirtokarjalaisiksi

V: Viipuri

Koodi (sukupuoli, saika)	Pseudonymy	Ammatti	Vanhempien ammatit	Haastattelupaikka ja -aika	Haastattelija
H:KS/V:1 (Mies, 1923)	Aimo	koneasentaja	kirvesmies ja kotiäiti	Helsinki 9.6. 2000,	SM
H:KS/V:2 (Nainen s.1920)	Helvi	farmaseutti	agronomi ja kättilö	Helsinki 20.-21.9.2000	MS
H:KS/V:3 (Nainen s.1929)	Anja	osoitetyöntekijä	peltiseppä ja ompelija	Helsinki 13.6.2000	MH
H:KS/V:4 (Nainen s.1927)	Hiikka	konttoristi	sähkömies ja kotiäiti	Espoo 11.9.2000	MS
H:KS/V:5 (Nainen s.1919)	Irja	kirjanpitiäjä	liikeryityksen johtaja ja ko-tirouva	Helsinki 3.9.2000	MK
H:KS/V:6 (Nainen s.1916)	Maila	myyjä	rakennustyömiehen ja siivoo- ja -vahtimestari	Helsinki 9.6.2000	SM
H:KS/V:7 (Nainen s.1929)	Saimi	nuorisiohjaaja	hankintapäällikkö ja kotiäiti	Vantaa 10.6.2000	MH
H:KS/V:8 (Mies, s.1920)	Keijo	yrittäjä	tehdastyöläinen ja kotiäiti	Helsinki 20.6.2000	MH
H:KS/V:9 (Nainen s.1923)	Alina	konttoristi	kultaseppä/ taksi ja myyjä	Helsinki 20.6.2000	MH
H:KS/V:10 (Mies s.1925)*	Matt	psykologi	autonkuljettajayrittäjä ja kotiäiti	Helsinki, Karjalantalo 2001	TT
H:KS/V:11 (Mies s.1916)	Väinö	metseenhoitaja	kauppias ja kotiäiti	Lappeenranta 4.2.2001	TP
H:KS/V:12 (Nainen s.1918)	Maritta	terveyssisar	upseeri ja kotiäiti	Rovaniemi 6.1.2001	TP
H:KS/V:13 (Nainen s.1904)	Tyyni	emäntä	puuseppä, maanviljelijä ja (äidin ammatti ei tiedossa)	Tampere 22.9.2000	TS
H:KS/V:14 (Nainen s.1920)	Inga	lääkäri	lääkäri ja hammaslääkäri	Vantaa 6.10.2000	AR
H:KS/V:15 (Mies s.1919)	Pentti	mainosgraafikko	kauppias ja kauppias 20. ja 21.9.2000	Helsinki 18.10.2000	AR
H:KS/V:16 (Nainen s.1926)	Raili	toimistotyöntekijä	räätilä ja kotiäiti	Helsinki, 4.10. 1926	AR

Koodi (sukupuoli, saika)	Pseudonymy	Ammatti	Vanhempien ammatit	Haastattelupaikka ja -aika	Haastattelija
H:KS/V:17 (Nainen s.1925)	Maire	konttoristi	sekatyöläinen ja kotiäiti-om-pelija	Helsinki, 8.11.2000	AR
H:KS/V:18 (Nainen s. 1925)	Laimi	sihteeri	rautatieläinen ja kotiäiti	Helsinki 13.11.2000	AR
H:KS/V:19 (Nainen s.1922)	Kaarina	toimistotyöntekijä	puutavarakauppias ja kotiäiti	Helsinki 12.6.2000	MH
H:KS/V:20 (Nainen s.1907)	Vieno	kotirouva	rautatieläinen ja kotiäiti	Turku, 10.1.2001	S-LS
H:KS/V:21 (Nainen s. 1923)	Enni	laboratoriomestari	rautatieläinen ja kotiäiti	Helsinki 7.8.2000	AR
H:KS/V:22 (Mies s.1921)	Onni	automyyjä, muu-sikko	leipomoyrittäjä ja leipomo-yrittäjä	Helsinki 10.11.2000	AR
H:KS/V:23 (Nainen s.1924)	Laina	maatalonemäntä	veturinkuljettaja ja kotirouva	Turku, 2.12.2000	S-LS
H:KS/V:24 (Nainen s. 1919)	Hilja	toimistotyöntekijä	vuokraaja ja kotiäiti	Kemi 12.2.2002	Tekijä
H:KS/V:25 (Nainen s. 1925)	Anna-Liisa	toimistotyöntekijä	lääkintävääpeli ja kotiäiti	Turku 10.9. 2000	S-LS
H:KS/V:26 (Nainen s.1923)	Anneli	musiikinopettaja	opettaja ja opettaja	Tampere 20.9.2000 ja Van-taa 10.11.2000	TS
H:KS/V:27 (Mies s.1922)	Viljami	talousjohtaja	laivanselvittäjä ja kotiäiti	Rovaniemi 10.1.2001	TP
H:KS/V:28 (Mies s.1920)	Kauko	asemapäällikkö	rautatieläinen ja kotiäiti	Tuusula, 6.9.2000	MS
H:KS/V:29 (Mies s.1928)	Ilmari	ammattisotilas	vääpeli ja kotiäiti	Helsinki 11.9. 2000	MS
H:KS/V:30 (Nainen, s.1919)	Ilma	kotiäiti	varastonhoitaja/ nahkатыöntekijä ja kotiäiti/nahkатыöntekijä	Raisio 29.9. 2000	S-LS
H:KS/V:31 (Nainen s.1918)	Maini	konttorityöntekijä	laivankapteeni ja kotirouva	Turku 9.12. 2000	S-LS
H:KS/V:32 (Nainen s.1927)	Bertta	kotirouva	vaatturi ja kotirouva	Helsinki, 15.6.2000	MH
H:KS/V:33 (Nainen s.1917)	Elli	liikkeenharjoittaja	seppämestari ja kotiäiti	Nurmijärvi, 18.5.2000	SN

Koodi (sukupuoli, saika)	Pseudonymy	Ammatti	Vanhempien ammatit	Haastattelupaikka ja -aika	Haastattelija
H:KS/V:34 (Nainen s.1915)	Elna	pankkivirkailija	työnjohtaja ja kotirouva	Vantaa 10.11.2000	AR
H:KS/V:35 (Nainen s. 1921)	Milja	työnjohtaja	peltiseppä ja kotiäiti	Lohja, 13.2.2001	TP
H:KS/V:36 (Nainen s.1920)	Kirsti	puhelunvälittäjä	sähköasentaja ja kotiäiti	Kemi, 11.2.2002	Tekijä
H:KS/V:37 (Nainen s.1932)	Lea	lastenhoitaja	sekatyöläinen ja ompelija	Helsinki,10.8.2000	AR
H:KS/V:38 (Nainen s.1906)	Toini	varanotaari	tehtaan työnjohtaja ja kotiäiti	Helsinki, 6.6.2001	Tekijä
H:KS/V:39 (Nainen s.1920)	Hellä	kotiäiti, siivooja	satamatyöntekijä ja kotiäiti	Piikkiö 14.1.2001	SLS
H:KS/V:40 (Nainen s.1915)	Taimi	liikkeenharjoittaja	kirvesmies ja emäntä	Vantaa, 20.10.2000	AR

Liite II

SIIRTOKARJALAISTEN MUISTITIEDON TUTKIMUSHANKE

Karjalan Liitto käynnistää saamansa huomattavan tuen turvin siirtokarjalaisten muistitiedon tutkimushankkeen. Tutkimushankkeessa tallennetaan ja tutkitaan siirtokarjalaisten kokemuksia viime sotien sekä niitä seuranneiden asutustoiminnan vuosilta. Tutkimus toteutetaan yhteistyössä Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen kansatieteen oppiaineen kanssa.

Tutkimushankkeessa haastatellaan kunkin luovutetun Karjalan kunnan edustajia. Haastattelut tehdään videokameroiden. Siirtokarjalaista perinnettä ei olekaan aikaisemmin haastatteluin näin laajasti kerätty, vaikka onkin käytetty esim. kilpakyselyitä. Kaikilla ei ole kuitenkaan ollut mahdollisuutta itse kirjata ylös muistojaan. Nyt on viimeinen hetki tehdä nämä haastattelut! Jos sinun ei vielä ole otettu yhteyttä, niin nyt voit ilmoittautua itse tai ilmoittaa omaisesi oheisella kaavakkeella.

Millaisia haastateltavia etsitään?

Tarkoitus on haastatella henkilöitä, jotka ovat omakohtaisesti kokeneet viime sodat ja niitä seuranneet asutustoiminnan vuodet. Ensisijaisesti etsitään henkilöitä, jotka ovat aikuisiässä lähteneet Karjalasta kaikkien ammattien edustajia kaivataan, jotta pitäjille ominainen elinkeinojakauma tulee huomioiduksi. Tiedot käsitellään täysin luottamuksellisesti.

Haastateltavista henkilöistä pyydetään toimittamaan lomakkeessa olevat tiedot Karjalan Liittoon, Käpylänkuja 1, 00610 Helsinki, kuoreen merkintä ”siirtokarjalaisen muistitiedon tutkimushanke” tai sähköpostilla Saija Pelvak-selle sähköposti: saija.pelvas@karjalanliitto.inet.fi viimeistään 15.5. mennessä.

Jos pitäjäyhteisöt haluavat tässä yhteydessä toteuttaa jäsenistöään koskevan laajemman haastatteluprojektin, ottakaa yhteys tutkimusjohtaja FT Sanna Kaisa Spoofiin Helsingin yliopisto, puh: 09-19122624

-----leikataan tästä-----leikataan tästä---

Nimi
syntymävuosi
ammatti
kotipitäjä/t

vanhempien nimet

vanhempien ammatit

Haastateltavan yhteystiedot

Mahdollinen yhteyshenkilö ja yhteystiedot

Pitäjäseuran yhteyshenkilö ja yhteystiedot

Liite III

Karjalan Liitto ja Helsingin yliopisto/ Kansatiede
Spoof ja Torkki

KARJALAISESTA SIIRTOKARJALAISEKSI (henkilötietolomakkeen kysymykset)

1. Haastateltavan henkilötiedot

Koko nimi s. paikka, pitäjä)

Ammatti ja koulutus

Nykyinen asuinpaikka ja yhteystiedot

2. Siviilisäätö ja avioliiton solmimisaika ja -paikka, srk

3. Puolison henkilötiedot

Koko nimi, s.aika (pitäjä), k. aika ja -paikkakunta ammatti ja koulutus

4. Vanhempien henkilötiedot

Avioitumisenvuosi ja -pitäjä

Äidin koko nimi s. ja k.vuosi, äidin koulutus ja ammatti

Isän koko nimi s. ja k. vuosi, isän koulutus ja ammatti

5. Isovanhempien henkilötiedot

Nimet, syntymä- ja kuolinvuodet, ammatit

6. Sisarukset (nimet ja ammatit)

7. Lapset (nimet ja ammatit)

8. Lapsenlapset (lukumäärä)

9. Haastateltavan lupa aineiston käyttöön siirto Karjalaisia koskevassa tieteellisessä tutkimuksessa ja dokumenttiosastoissa

10. Mahdollinen yhteyshenkilö ja yhteystiedot

HAASTATTELUPÄIVÄKIRJA (lomakkeen kohdat)

Haastattelija

Haastateltava

Haastattelupäivämäärä ja paikka

Lisätietoja aiheesta

Erityisiä huomioita haastattelutilanteesta

Liite IV

Karjalan Liitto ja Helsingin yliopisto/ Kansatiede/ Spoof ja Torkki

KARJALAISISTA SIIRTOKARJALAISIKSI/ HAASTATTELUKYSYMYKSET
[tarkennetut kysymykset kesäkuu 2000 alkaen]

I 1920- JA 1930 –LUVUN KARJALA

1. Lapsuuden elinympäristö, perhe ja elinkeino

Haastateltavan lapsuudenkoti

- Haastateltavan lapsuudenkodin kuvaus (kylämiljö, luonnonmaisema, asuinrakennukset, talohuoneet, ulkorakennukset)
- Oliko kotona sähkö tai erillinen keittiö?
- Perheen koostumus; ketkä kuuluivat perheeseen (esim. lähisuku, isovanhemmat, vanhemmat, ottolapset, palvelusväki)
- Olivatko perheen vanhuksia lukutaitoisia? Mitä murretta puhuttiin?
- Puhuvatko vanhat ja nuoret eri tavoin?
- Paikkakunnan murre: poikkesiko naapurikylien tai pitäjien murteesta ja miten?
- Perheen pääelinkeino ja lisäelinkeinot
- Mitä arkipäivän toimia suoritettiin lapsuudenkodissa ja ketkä osallistuvivat?
- Minkälaista yhteistoimintaa oli naapuruston kanssa (maatalouskoneet, talkoot, yhteisrakennukset)
- Kulutustavaroiden hankinta ja omavaraisuus
- Naisten työt, miesten työt,
- lasten kasvatus ja koti/koulussa
- Ketkä tekivät päätökset hankinnoista perheessä/kuka perheessä käytti rahaa
- Auto, radio, sanomalehti
- Paikkakunnan tyypillisimmät elinkeinot ja niiden suhde (maanviljelys, teollisuus, rautatie ym.)
- Kylän/paikkakunnan varallisuuserot, keskinäinen kansakäyminen ja asiointi (mökkiläiset, herräväki, muunkieliset, mustalaiset, kauppiat, kulkurit)

- Paikkakunnan koulutettu väki ja heidän roolinsa (pappi, opettaja, agronomi tms...)
- Paikkakunnan uskonnollinen enemmistö, lahkot ja erojen tunnistaminen (esim. kieli, murre)
- Muistikuvat sisällissodasta
 - 2. Vapaahetket ja niiden vietto Karjalassa
 - a) Lapsuudenkodissa
 - b) Perheenperustamisen jälkeen esim. yhteisessä kodissa, jos avioituminen tapahtui ennen v. 1944
- Kuinka usein vietettiin vapaahetkiä ja oliko eroja perheenjäsenten välillä?
- Miten kotona suhtauduttiin poliittisiin yhdistyksiin ja –järjestöihin, osallistuttiinko?
- Osallistuttiinko vapaaehtoiseen maanpuolustustoimintaan? (Esim. Lotta Svärd, suojeluskunnat)
- Miten järjestöharrastuksissa käytettiin esim. omaa murretta?
- Muut ”harrastukset” (tekstiili- ja puukäsityö, martat, nuorisoseura, kuoro)
- Kulttuuriharrastukset (kirjallisuus, konsertit, elokuvat, teatteri)
- Vanhusten harrastukset (seurakunnan toiminta, kirkossa ja haudoilla käynnit)
- Tuliko kotiin sanomalehti? Entä oliko radio? Mistä alkaen?
- Milloin ja missä tapahtui kylässä käynnit ja sukuloinnit?
- Oliko sukulaisia muualla Suomessa? Miten muualta kotoisin olleet sukulaiset puhuivat?
- Oliko paikkakunnan murteiden välillä eroja?

3. Koulutusmahdollisuudet haastateltavan nuoruudessa

Missä sijaitsi paikkakunnan koulu?

Entä koulutusmahdollisuudet yleensä?

Puhuttiinko koulussa murretta? Miten opettajat suhtautuivat?

Puhuttiinko murteen ja kirjakielen välisistä eroista?

Haastateltavan ammatinvalinnan syyt

Nuoruuden koulutusmahdollisuudet ja niihin osallistuminen (luetellaan kansa- ja oppikoulu, opintokerhot, Marttojen kurssit, kotiteollisuuskoulut, emäntäkoulut, maamieskoulut, lottakoulutus)

Vanhempien suhtautuminen lasten koulutukseen; ketkä sisaruksista kouluttautuivat ja miten (maanviljelijöillä sisarusuudet: ketkä jatkoivat tilan pitämistä?)

4. Kotipitäjän ulkopuolelle matkustaminen

Ketkä perheestä matkustelivat ja minne? Kuinka usein ja millä kulkuvälineillä?

Matkustamisen pääasialliset syyt

5. Perheen perustaminen

Missä ja milloin haastateltava tapasi puolisonsa? Lasten syntymä

Mitä muutoksia se toi haastateltavan elämään?

Yhteisen kodin kuvaus (esim. uudet perheenjäsenet, asuinmiljö, varallisuus, naapurusto, mukavuudet yms.)

Erosiko yhteinen koti lapsuuden kodista ja miten?

Kanssakäyminen lapsuudenkodin perheen ja suvun kanssa avioitumisen jälkeen

II TOINEN MAAILMANSOTA JA KARJALAISVÄESTÖ

1. Sodan käynnistyminen ja arki

(Huom! Tässä haastattelija huomioi paikalliset erityispiirteet sodan eri vaiheissa!)

Haastateltavan ensimmäinen muistikuva ja kokemus sodasta

Mitkä olivat paikkakunnan suurimmat tuhot sodan sytyttyä ja myöhemmin?

Sodan ennakointi tai siihen viittaavat merkit, ilmapiirin kokeminen

Sodan aiheuttamat välittömät toimenpiteet kotona, koulussa, kotipaikkakunnalla

Perheen miesten osallistuminen rintamalle (missä ja milloin?)

Perheen miesten osallistuminen sotaan vapaaehtoisena (Suomessa ja ulkomailla)

Perheenjäsenten osallistuminen sotatoimiin muulla tavoin (rautatiet, teollisuus, työskentely avustustehtävissä esim. Lotta Svärd, SPR, naapuriapu tms.)

Hevosten tai muiden kulkuvälineiden, elintarvikkeiden luovutus valtiolle (kuinka paljon ja mitä?)

Rakennusten luovutus armeijan käyttöön, mitä ja kuinka kauan?

2. Ensimmäisen evakkomatkan kokemukset

- henkilökohtainen matka
- Perheen evakointi (milloin, miten, säätilanne, vuorokaudenaika, kulkuväline)

- Evakuoinnin valmistelut ja niiden kesto
- Evakuoinnista tiedottaminen (kuka, milloin? Esim. sotapoliisi, kylän luotamushenkilö, lotta tms.)
- Piilotettu ja mukaan otettu esineistö
- Huonokuntoisten ja sairaiden evakuointi (miten?)
- Karjan teurastus ja kuljetus (missä, milloin, kuka?)
- Matkan kesto ja vastoinkäymiset
- pysähdyspaikkojen kuvaus
- ero ihmisten evakuointitapojen välillä?
- Avustavien järjestöjen rooli evakuoinnissa (esim. Lotta Svärd)
- Vastaanotto evakkoperheissä ja evakkojen asuinolosuhteet
- Erot kotipaikkakunnan ja evakkopaikkakunnan välillä (esim. murre)
- Yhteydenpito evakkoperheisiin myöhemmin
- Paluu kotiseudulle (miten ja milloin?) ja mahdolliset esillä olleet muut vaihtoehdot
- Ensivaikutelmat paluun jälkeen: oliko kotia jäljellä?
- Varotoimenpiteet paluun jälkeen
- Jälleenrakennus kotona Karjalassa

3. Sodan vaikutus perheen jokapäiväiseen arkeen

- Perheen kokoonpanon muuttuminen (monta henkeä, ikäjakauma)
- Ansiomahdollisuudet sodan aikana kotipaikkakunnalla tai uudella paikkakunnalla
- Elintarvikkeiden ja kulutustavaroiden hankinta
- Säännöstelyn, mustan pörssin, salakuljetuksen rooli
- Minkälaisia kodin töitä tehtiin?
- Miten eri perheenjäsenet jakoivat kodin työt? (lapset, nuoret, vanhemmat, isovanhemmat ja muut perheenjäsenet)
- Miten huolehdittiin huonokuntoisista ja sairaista?
- Kanssakäyminen sukulaisten kanssa ja matkustaminen sota-aikana
- Kanssakäyminen ja yhteistoiminta naapuruston kotipaikkakunnalla ja evakossa
- Sotalapset ja –orvot perheessä tai kyläyhteisössä ja heidän myöhemmät vaiheensa
- Avustusjärjestöjen rooli sodan arjessa (kansanhuolto, lotat tms.)
- Poikkesivatko talvisota ja jatkosota toisistaan perheen arjen kannalta?

3. Huvitus, harrastukset tai vapaaehtoistyö poikkeusaikana

Kodin ulkopuolella järjestetty huvi- ja kulttuuritilaisuudet

- Miten usein ja milloin? Salaa vai julkisesti?
- Arjen vapaahetket ja niiden viettotavat: rentoutuminen
- Harrastusmahdollisuudet
- Viihdykkeet ja huvittelu (tanssit, konsertit, elokuvat, teatteri yms.)
- Eri ikäisten perheenjäsenten yhteiskunnallinen osallistuminen (järjestön nimi mainittava)
- Rintamamiesten lomat ja niiden vietto (kuinka usein, mitä tehtiin, kesto, paluu)
- Järjestöissä toimineiden vapaahetket, lomat ja niiden vietto (esim. Lotat, SPR)
- Matkustaminen sota-aikana: minne ja miten

Koulunkäynti evakuointi- ja kotipaikkakunnalla

- Missä haastateltu kävi koulua? Entä sisarukset?
- Keskeytykset koulun toiminnassa, miksi?
- Isänmaallisuuden näkyminen opetuksessa
- Pikkulottien/sotilaspoikien toiminta
- Ylioppilaaksitulo ja -lakin käyttö (myös vapaaehtoisesti sotaan lähteneillä)

Poikkeusaikojen juhlaperinne, isänmaalliset tilaisuudet ja hautajaiset

- Koulussa ja kotona (joulu, juhannus, pääsiäinen, häät, ripillepääsy, hautajaiset jne)
- Miten häät, ristiäiset ja joulu poikkesivat sota-aikana tavallisesta
- siviilihautajaisten vietto sota-aikana
- Kaatuneista ilmoittaminen (kuka ja milloin)
- Valtiolliset juhlat (esim. paraatit, Mannerheimin 70 –vuotisjuhlat)
- Järjestöjen isänmaalliset juhlat
- Liputuskäytännöt: mitä lippuja
- Kunniamerkkien saanti: minkälaisia ja mihin tarkoitukseen
- Tilanteet, joissa liputettiin, miten?

4. Kohtaamistilanteet poikkeusoloissa ja sotaorganisaatio

Sotatoimet siviilien näkökulmasta

- Kotitilojen luovutus armeijan käyttöön
- Oliko kotiseudulla/evakkoseudulla taistelutilanteita tai pommituksia

- Ilmahälytykset ja suojautumistoimenpiteet (ohjeistus, vaatetus, toiminta)
- Olot pommisuojoissa, viipyminen ja sijainti
- Miten sotavangit kohdattiin, miten kohdeltiin ja mitä kieltä käytettiin? (suomalaiset, inkeriläiset, venäläiset)
- Mitä juttuja kerrottiin rintamakarkureista, desanteista, miten kohdattiin ja kohdeltiin, tapasiko haastateltava itse heitä?
- Sotilashenkilöiden kohtaaminen ja siviilein suhtautuminen heihin
- Miten sotilaat suhtautuivat siviileihin – oliko keskinäistä tehtävänjakoa
- Avustusväen suhteet toisaalta siviileihin toisaalta sotilaisiin
- Ulkomaalaisten sotilaiden tulo Suomeen ja kanssakäyminen
- Inkeriläisten siviilien kohtaaminen; mitä kieltä käytettiin?

5. Tiedonvälitys

Siviilien käsitykset sodan kulusta ja yhteydenpito

- Virallinen tiedottaminen (lehdistö, radio, jumalanpalvelukset)
- Postinkulku paikkakunnalla
- Yhteydenpito perheeseen ja sukuun evakossa
- Yhteydenpito rintamamiesten ja kotiväen kesken (kuinka usein, miten esim. kirjeet ja kortit, suulliset viestit naapurin tai tutun kautta)
- Miesten kertomukset rintamalta
- Huhupuheet, epäviralliset tietokanavat
- Yhteydenpito lotta -osastojen ja -yhdistysten välillä
- Sotapropaganda

III MYÖHEMMÄT VAIHEET: SIIRTOKARJALAISENA SUOMESSA

1. Uudelleen asuttaminen

Lähdön ja uudelleen asuttamisen kokemukset

Miten lopullinen lähtö kotipaikkakunnalta tapahtui?

- Miten saatiin tieto sijoituspaikkakunnasta?
- Valinnan mahdollisuudet sijoittautumisessa: tehtiinkö ns. omia ratkaisuja
- Sukulaisten rooli
- Avustusjärjestöjen rooli (lotat, partio, SPR tms.)
- Perheen, suvun ja naapuruston sijoittuminen
- Uuden kodin rakentaminen ja kuvaus; tilan raivaaminen
- Korvaus menetetystä omaisuudesta: mitä sillä tehtiin?
- Sotalesket ja naimattomien nuorten naisten kohtalo – miten suhtauduttiin

2. Uusi kotipaikkakunta

Haastateltavan sopeutuminen

- haastateltavan ja perheen elinkeino sotien jälkeen
- mitä ammatteja perheenjäsenet harjoittivat
- harkittiinko siirtolaiseksi lähtöä (esim. Yhdysvallat, Australia, muut Pohjoismaat tms...)
- onko perheestä/suvusta lähtenyt ketään siirtolaiseksi
- yhteydenpito ulkomailla asuviin sukulaisiin
- Kanssakäyminen naapuruston kanssa, esim. mitä murretta haastateltava käytti kotipaikkakunnan ihmisten kanssa?
- Onko murteen käytöstä koskaan huomautettu haastateltavalle?
- Onko murre vaikuttanut esimerkiksi ystävien valintaan?
- Perheen kokoonpano sotien jälkeen; keitä tuli asumaan samaan talouteen?
- Perheenjäsenten myöhemmät vaiheet ja keskinäinen kanssakäyminen (vanhemmat, isovanhemmat, sisarukset, lapset, puoliso muut perheenjäsenet)
- Haastateltavan lasten kouluttautuminen, ammatit ja asuinpaikat

3. Sodan muistot

Sota-aikojen muisteleminen

- Tilanteet, joissa sotaa muistellaan (keiden kanssa?)
- Muuttuuko puhekieli esim. murteelle muisteltaessa?
- Harrastaako haastateltava muistelemista kirjallisesti? Onko aikaisemmin haastateltu?
- Perheenjäsenten erilaiset sotakokemukset ja niistä kertominen perheessä? Oliko aikoja, jolloin vaiettiin?
- Jälkipolvien kiinnostus sota-aikojen tapahtumiin,
- Sodan merkkipäivien vietto (itsenäisyyspäivän juhlat, veteraanien, rintamamiesten tilaisuudet)
- Joukko-osastojen/rintamamiesten, lottien ja avustustyöntekijöiden keskinäinen yhteydenpito jälkeenpäin
- Kunniamerkkien saaminen ja käyttö sotien jälkeen
- Kaatuneiden muiston vaaliminen
- kotiseudun kaipuu välittömästi sodan päättymisen jälkeen

IV TÄMÄN PÄIVÄN KARJALAISUUDEN ILMENEMISMUODOT

1. Kotiseutu, suku, murre ja karjalaisuus

Kotiseutu ja sen muisteleminen

- harrastaako haastateltava kotiseudun muistelemista
- kuinka monella paikkakunnalla haastateltu asunut?
- Mitä merkitsee sana kotiseutu? Entä synnyinseutu?
- Tilanteet, joissa Karjalaa muistellaan (keiden kanssa?)
- Puhutaanko tällöin kotiseutusi murretta?
- Vierailut vanhassa kotipaikassa ja niiden kokeminen
- Mistä idea ensimmäiseen vierailuun?
- vierailun ohjelma?
- Muutokset, kanssakäyminen/yhteistyö venäläisten kanssa
- Miten kommunikointi tapahtuu venäläisten kanssa

Yhteydenpito sukulaisiin ja sukuharrastukset

Suvun määrittely?

Mihin sukuun/sukuihin haastateltu kokee kuuluvansa?

- Pitääkö haastateltu suvun merkitystä tärkeänä?
- Missä ja milloin haastateltu tapaa sukulaisiaan?
- Kuuluuko haastateltu sukuseuroihin? Harrastaako haastateltu tai joku lähipiiristä sukututkimusta?
- Suvun tunnukset?
- Sukulaisten tapaaminen vierailuilla? Onko löytynyt sukulaisia ns. uudestaan?
- Sukuhautojen hoito ja muistomerkkien pystytys

2. Murteen käyttö

- mitä merkitsee sana Karjala
- Karjalan maantieteellinen määrittely
- Karjalan murre: pohjoisen ja kannaksen erot?
- Mitä murretta kaupungeissa asuvat sukulaiset tai tuttavat käyttivät? Puhuivatko he eri tavoin?
- Pitikö murretta tasoitella heidän kanssaan?
- Puhuttiinko yhdistyksissä eri tavoin?
- Miten paikkakunnan muunkielisten kanssa puhuttiin?
- Miten kansainvälisyys näkyi Viipurin murteissa? Miten kommunikointiin muunkielisten kanssa?

- Millä kielellä kommunikoiitiin venäjänkielisten sotavankien kanssa?
- Oletko koskaan kiinnittänyt huomiota omaan puhetapaasi?
- Oletko koskaan joutunut väärinkäsityksiin outojen sanojen takia?
- Muutatko/oletko muuttanut koskaan tietyissä tilanteissa tietoisesti omaa puhetapaasi? (pankki, virasto)
- Oletko vältellyt koskaan murretta?
- Onko sinulle huomauteltu murteen käytöstä?
- Oletko koskaan tuntenut6 itseäsi epävarmaksi murteen vuoksi?
- Onko murre vaikuttanut ystävien valintaan?
- Mitä kieltä käytät kotona? Muutatko tietoisesti kieltäsi murteelle tai päinvastoin?
- Oletko lakannut käyttämästä oman kotiseutusi murretta kokonaan, miksi ja milloin?
- Mitä kieltä käytät puhuessasi esimerkiksi puolisollesi, lapsillesi tai sisarusillesi?
- Onko koulutus vaikuttanut puheeseesi?
- Pitäisikö murretta mielestäsi säilyttää?
- Käyttääkö jälkipolvi murretta?
- Miten jonkun henkilön murteesta tunnistaa, että hän on kotoisin juuri synnyinseudultasi?
- Mitä kieltä käytät kotona? Muutatko tietoisesti kieltäsi murteelle tai päinvastoin?
- Onko haastateltava lakannut käyttämästä oman kotiseutunsa murretta, ja jos niin miksi ja milloin?
- Mitä kieltä haastateltava käyttää puhuessaan esimerkiksi perheenjäsenille, puolisolle, lapsille?
- Onko koulutus vaikuttanut haastateltavan puheeseen?
- Pitäisikö murretta haastateltavan mielestä säilyttää? Käyttääkö jälkipolvi karjalanmurretta?

3. Karjalaisuus ja sen vaaliminen

- Mitä on karjalaisuus? Pidätkö itseäsi karjalaisena?
- Muiden karjalaisten tapaaminen (esim. pitäjäseurat, sukuseurat, Karjalan Liiton kesäjuhlat)
- Yhteydenpito seurojen ulkopuolelle esim. sukulaiset ja ystävät (missä ja kuinka usein?)

- Kotiin tulevat sanomalehdet (Karjala, pitäjälehti tms.)
- Kotiseutu- ja synnyinseutu-sanojen merkitys/ero haastateltavalle
- Miten jonkun henkilön murteesta tunnistaa, että hän on kotoisin synnyinseudultasi?
- Mitä esineistöä haastateltavalla on rajantakaisesta kodistaan (esim. tekstiilit, huonekalut, valokuvat)
- Mitä seuraavista esineistä haastateltava omistaa: ”karjalakirjallisuus”, tekstiilit, taulut, kehystetyt valokuvat, esineiden sijainti
- Kansallispuvun käyttö itsellä ja jälkipolvilla; millä perustella se on valittu ja milloin hankittu?
- Haastateltavan kesäpaikka/haaveet rajan takana kotiseudulla
- Suhtautuminen suomalaisten harjoittamaan avustustoimintaan Venäjän Karjalassa
- Mielipide Karjalan palauttamisesta ja perustelut; haluaisiko haastateltu muuttaa sinne?
- Lasten ja lastenlasten suhtautuminen Karjalan palauttamiseen, keskustellaanko asiasta ylipäättään?

Tiivistelmä

Muistitietotutkimukseni käsittelee Viipurista ja sen lähialueilta evakkoon lähteneiden muistelukerrontaa ja sen kautta ilmenevää kaupunkilaista karjalaisuutta. Analysoin Viipuria ja sen asukkaiden monipaikkaisuutta ja sodan kokemuksia suhteessa hegemoniseen kertomukseen, joka on vaikuttanut siirtokarjalaiseen kulttuuriin ja identiteettiin. Tutkimus perustuu haastatteluaineistoon, joka tuotettiin vuosina 2000–2002 Helsingin yliopiston kansatieteen oppiaineen ja Karjalan Liiton yhteistyönä toteuttamassa Karjalaisista siirtokarjalaisiksi -muistitietohankkeessa. Videoiduissa haastatteluissa oli mukana 316 luovutetun Karjalan pitäjäiden ja kuntien entistä asukasta, joista on rajattu tutkimuksen aineistoksi 40 viipurilaistaustaisen haastattelua. Viipuri tai sen kaupunginosa oli aineistossani muistelukerronnan kirjoittaja ja vertaisyhteisön muovaaja. Muistelijat edustavat laajaa ryhmää ammatteja työväestöstä koulutettuihin. Haastattelujen perusteella muodostuu kuva siitä, miten he sanoittivat siirtokarjalaisuuttaan 2000-luvun alussa.

Haastattelut olivat luonteeltaan dialogisia, puolistrukturoituja teema-haastatteluja, joissa yhdistyivät sekä elämäkerrallinen ote että siirtokarjalaisen identiteetin kannalta keskeiset aihealueet. Analyysin kohteena on erityisesti se, miten haastateltavat muistivat ja kokivat evakkoon lähtönsä kotiseuduiltaan lapsuudessaan, aikuisina tai nuorina aikuisina ja millaisia kokemuksia heillä oli evakkomatkoiltaan sotavuosina 1939–1944 sekä miten heidän asettumisensa uudelle kotiseudulle eteni ja millaisia olivat heidän siirtokarjalaisuutensa ilmenemismuodot haastatteluhetkellä.

Haastattelumateriaali ilmentää muistamisen ja muistelun dialogisuutta ja materiaalisuutta, jotka ilmenevät konkreettisina niin muisteltuina paikkoina kuin sosiaalisina ja materiaalisina muistelun käytäntöinä.

Muistelukerrontaa tarkastelin kahdesta näkökulmasta: karjalaisesta ja kaupunkilaisesta. Tulkitaan sekä niiden yksilöllistä erityisyyttä ja kollektiivisia merkityksiä että niiden suhdetta laajemmin tunnettuun kuvaan siirtokarjalaisista. Keskeisiä käsitteitä ovat hegemoninen kertomus ja monipaikkaisuus, joiden avulla hahmottuu muistamisen ja muistelun reunaehdot. Hegemoninen kertomus viittaa vallitsevaan ja usein esitettyyn yhtenäiseen selviytymiskertomukseen siirtokarjalaisuudesta toisen maailmansodan kontekstissa. Evakkojen elämänvaiheet on esitetty aina hyvin samalla tavoin. Monipaikkaisuus viittaa ensisijaisesti haastateltujen henkilökohtaiseen asumishistoriaan,

mutta myös muistelussa ilmeneviin abstrakteihin, osin yllirajaisiin tai merkityksellisiin paikkoihin.

Haastatteluaineiston analyysissä olen hyödyntänyt monitieteisen muistitiedontutkimuksen menetelmiä ja näkökulmia, kuten kulttuurisen muistin ja perhemuistin käsitteitä. Kulttuurinen muisti on myös väline hahmottaa muistin materiaalisuutta ja tapahtumien jäsentämisen reunaehtoja ja rakentaa kerronnallista identiteettiä.

Muistojen ja kokemusten jakaminen on ollut yksi monipaikkaisen siirtokarjalaisen kanssakäymisen muoto, joka vastasi oman elämäntilanteen ja yksilöllisen identiteetin rakentamisen tarpeeseen. Muistojen ja kokemusten jakaminen on ollut yksi monipaikkaisen siirtokarjalaisen kanssakäymisen muoto, joka vastasi oman elämäntilanteen ja yksilöllisen identiteetin rakentamisen tarpeeseen. Muistelu luo säröjä vakiintuneeseen kuvaan siirtokarjalaisuudesta. Säröt heijastelevat sitäkin, miten sodan poikkeusyhteiskunnan uudet roolit jakoivat evakkojen sekä rintamanaisten ja -miesten toimintakentät eri sfääreihin. Tutkimus nostaa esiin perheen ja suvun pitkäkestoiset jatkuvuudet, ihanteet ja sodan aiheuttaman murroksen ja hahmottelee kaupunkilaisen karjalaisuuden kulttuurisena ja modernina ilmiönä. Perhe ja suku olivat haastateltaville symbolisesti merkittäviä.

Viipurilaisten tilanne suhteessa muihin siirtokarjalaisiin on ollut omanlaisensa. Omat kokemukset tulivat esille perheen kokemusten kautta silloin kun oma kokemus poikkesi siitä. Siirtoväen kokemukset poikkesivat eri elämisen eri lähtökohtien ja -alueiden mukaan. Narratiiviset identiteetit olivat sidoksissa myös eri sodan ajan uusiin rooleihin ja toimijuuksiin.

Viipurilaisten kokemukset yhtyivät hegemoniseen kertomukseen ja toisaalta poikkesivat siitä. Viipuri kuitenkin yhdisti kaikkia siirtokarjalaisia ja loi monipaikkaisten kaupunkilaisten kokemukseen kerronnallista jatkuvuutta tilanteessa, johon liittyi katkoksia kuten perheeseen ja arkeen. Haastateltavat korostivat perheiden monipaikkaisuutta sodan aikana ja hegemoninen kertomus toi elämävaiheiden kertomukseen jatkuvuutta.

Haastateltavilla oli samoja kokemuksia omaavia kaupunkilaisia vertaisyhteisöjä, jotka olivat saman sukupolven ihmisiä, jotka olivat kokeneet ja eläneet samoja vaiheita modernissa Suomessa ja sodan vuosina. Perheen rinnalla olleet vertaisyhteisöt ovat olleet keskeisiä siirtokarjalaisen kulttuurisen muistin säilyttämisen ja uudelleen tulkinnan kannalta.

Summary

This oral history research deals with the reminiscences and urban Karelianness of those who were evacuated from the city of Vyborg and its surrounding areas when it was ceded to the Soviet Union at the end of World War II.

I also analyse Vyborg and its inhabitants' multi-locality and their experiences of war in relation to the hegemonic narrative, which has influenced Karelian culture and the narrative identity of these evacuees to this day. The study is based on data from interviews undertaken over the period 2000–2002 in the *From Karelians to resettled Karelians* project, which was implemented in cooperation between the Department of Ethnology at the University of Helsinki and the Karelia Association.

The interviews included about 316 former residents of the parishes and municipalities of ceded Karelia. Of these, 40 interviews with people who originally hailed from Vyborg were used in the research material. In my data, the persons from Vyborg and its districts were a catalyst for, and a shaper of, the peer community.

The interviewees represent a wide range of professions, from ordinary working people to the well-educated. Based on the interviews a picture emerges of how these individuals put their Karelian migrant identity into words in the early 2000s.

The videotaped interviews I undertook were dialogical, semi-structured thematic interviews that combined a biographical approach with the key themes of Karelian migrant identity. These themes include for example, childhood in a lost home region, experiences as evacuees during the war years of 1939–44 and settling in a new home region in the post-war period, as well as manifestations of Karelian identity.

In particular, I paid attention to the dialogic and materialistic nature of the interviewees' recollections, which manifested itself in many ways, both as concrete and remembered places and as social and material practices of remembrance.

I examined the reminiscence narrative from two perspectives: Karelian and urban. I interpret both their individual and collective meanings and their relationship to the well-known hegemonic narrative of Karelianness. Key concepts include those of hegemonic narrative and multi-sitedness, which can be used to outline the boundaries of remembrance and reminiscence.

The former refers to the prevailing, and often presented as a unified narrative, of the survival of Karelianism in the context of World War II. The life stages of the evacuees have always been presented in a similar way in public discourse.

The latter refers primarily to the personal living histories of the interviewees, but also to the abstract, partly transboundary or meaningful places that appear in their recollections.

In analysing the interview data, I utilised the methods and perspectives of multidisciplinary memory data research, such as the discussion around family memory and cultural memory. Cultural memory is also a tool for perceiving the materiality of memory and the boundary conditions for structuring events, and for building narrative identity.

Sharing memories and experiences has been a form of post-war, multi-location interaction between Karelian evacuees, in response to the need to rebuild one's own life and individual identity in a new environment.

The well-known narrative model has influenced the experiences of the interviewees in this research as well, owing to the influence of multi-layered traditions in their lives and recollections.

However, these recollections create cracks in the established image. The cracks also reflect how the gendered roles in the norms of an exceptional wartime society divided the fields of activity of the evacuees and front-line women and men into different spheres.

The study highlights the long-term continuities, ideals and transformation of the family and lineage caused by war and outlines urban Karelianness as a cultural and modern phenomenon. Family and lineage were symbolically significant to the interviewees.

The situation of the former inhabitants of Vyborg was unique when compared to other Karelians. Their personal narrative identity as a Karelian was often interpreted through the lens of the family experience, even when one's own personal experience differed from that of the family as a whole, as one's own personal experience did not arise at that time. Additionally, the experiences of the Karelian evacuees were not all the same precisely because of the different backgrounds of the city residents. The narrative identity of the interviewees reflects different, even new exceptional societal roles and agencies.

In many respects the experiences of the interviewees from Vyborg both agreed with and differed from the accepted, hegemonic narrative model of Karelian evacuees, with their departures and returns. Vyborg brought all Karelian evacuees together and created a narrative of families with the experience of being as multi-localised city dwellers. Many of the interviewees' families emphasized multi-locality, especially during the war, but Vyborg and the model of the hegemonic narrative brought continuity to personal narratives.

The interviewees had urban peer communities with similar experiences. Their members were people from the same generation who had experienced and lived through the same phases in modern Finland and during the war years. Peer groups have been central to the retaining and reinterpretation of the cultural memory of the urban Karelian evacuee.